

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 43.

MIKSZÁTH KÁLMÁN

ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY
FÁBRI ANNA

43. KÖTET

ELBESZÉLÉSEK

XVII.
1898–1903

MIKSZÁTH KÁLMÁN

ELBESZÉLÉSEK

XVII.

1898–1903

Argumentum

Budapest • 2015

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
69074 számú programjának keretében készült,
és a 114474 számú program támogatásával jelent meg.

Kucserka Zsófia segítségével
sajtó alá rendezte:

HAJDU PÉTER

Lektorálta:

FÁBRI ANNA

© *Argumentum Kiadó, Budapest, 2015*

Életműszám: ISBN 963 05 0152 x
Összkiadás: ISBN 978-963-05-2128-8
Egyedi szám: ISBN 978-963-446-751-9

A kiadásért felel Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Nyerges Judit
Tördelte Láng András
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme

A BERCI FOGAI
VAGY
A KÉPEK ROPPANT ÉRTÉKE

Gyakran van szó a társaságokban a képek túlságos áráról. Azt mondják, abnormis, hogy egy nagy piktor többet kapjon egy képért, mint amennyit egy nagy államférfi, egy lángeszű bíró (vagy akármiféle) egy egész életen át szerezhethet a működésével.

No, én ezt nem irigylem a festőművészekről, de bizonyos kifogásaim és kételyeim nekem is vannak. Az például az én fejembe se fér, hogy egy szép major egy erdővel, a háta mögött egy kis réttel, néhány gyönyörű fával, többbe kerüljön és többet érjen egy képre festve, mint ha örökáron veszem meg természetben. Ez kétségtől bolondság. De miért volna a bolondság egy kisebb bázis, mint az okosság? Mivelhogy ez is, az is megvan az emberekben. Éppen olyan jól lehet építeni az egyikre, mint a másikra, sőt kell is, hogy tekintetbe vételessék mind a két faktor.

Ennek a megvilágítására elmondok egy történetkét. Ezelőtt vagy két évvel, éppen ebédelünk otthon és a levesnél tartunk, amikor egyszerre nagyot koppan valami a kis Berci tányérján.

Berci elsápadt, és elállt a szava. Odanézek, hát a levesében egy nagy fehér rizskását látok (pedig nem volt rizskásaleves).

– Szent Isten, a fogacsájja! – sikoltott fel az anyja.

Az volt, a foga volt; a gyermek bámészan nézte a nagyra nyitott szemeivel, és letette a kanalat.

De annál sebesebben rohant az anyja a maga kanalával, hogy a fogat kihalássa.

– Ohó! a fog az enyém – kiáltám, és az én kanalam is ott kotorászott és összeütődött a feleségemével.

– A fog az enyém – mondá az asszony.

– Nem engedem, nem. Befoglaltatom aranyba az óraláncomra.

– Zsuzsut csináltak belőle a karperechez.

Valóságos villongás keletkezett köztünk az enyim-tied kérdésében. A két hadonászó kanál egymást akadályozta meg a fog kihozatalában.

Végre is nekem volt egy proпозициóm, bíztam benne, hogy a gyerekek engem jobban szeret.

– Hadd döntsön a Bercike! A fog végre is az övé volt, az ő joga határozni, hogy kié legyen.

A fickó habozott egy percig, de mivelhogy közel járt a karácsony, s a kis Jézuskával én szoktam találkozni ezekben a napokban, hát nekem utalványozta a fogát (a haszonlesés előbb kezdődik, mint az értelem, és később végződik).

Az anyja elszomorodott ezen, vagy legalább tettette, hogy nagyon búsul, mire Bercike hirtelen lecsusszant az asztal alá, s átbújván az asztallábak alatt, felkúszott az anyja ölébe, és elkezdte az állát simogatni (biztos szer a búbánat ellen), miközben megbiztatta:

– Ne félj, mamám! Van még egy mozgó fogam.

Én aztán be is csináltattam a Berci fogát, egy parányi aranykehelyből kukucsakál ki, mint valami fehér virágbogyó. Az óraláncomon hordom, s többen kérdezték már tőlem:

– Miféle furcsa drágakő az?

Én azt szoktam felelni, hogy a többi drágakő a furcsa; hanem ez az egy – ez igazi.

Nemsokára az anyja is megkapta a maga fogát, és ő is becsináltatta! Jött aztán látogatóba a Berci nagynénje, s minthogy megint volt egy mozgó foga, és mert nem tudott enni miatta, de kihúzatni nem engedte, a nagynéni egy százast ígért neki érte, ha kihúzatja – mert azt mondja, ő is szeretne magával vinni egy ilyen fogat.

Hát egy százasért ki engedte húzatni a Berci, a nagynéni be is váltotta a szavát. Vett neki a százas fejében egy járadékpapírt. De annak nemigen örült. Minek az a papír? Kép se volt a papíron, és különben is annyi papír van otthon, hogy ezer sárkányt lehetne belőle csinálni.

Föl is tette magában, kitervelte a kis fejében, hogy ezentúl okosabban használja a hátralevő fogait.

Az embernek végre is csak egyszer hullanak ki a fogai. Hiszen ha minden héten kihullanának!

Nem, többé nem lesz olyan könnyelmű, s nem árulja el, hogy megint mozog egy.

S lőn, hogy mikor a negyedik tejfoga kiesett, nem szólt róla senkinek, hanem begöngyölgette óvatosan egy darabka selyempapírosba, és lement vele nagytitokban a Marozil Antal játékkereskedésébe az átellenes utca sarkán.

Az öreg Marozil ösmerte a fiút, gyakori vendég a boltban, nyájasan mosolygott feléje tömérdek csörgőbabái, fatehenei és lovai mögül.

– Mi tetszik, Bercikém?

A fickó tétován lépegetett a pulpitushoz, mint a vak ember, mert a szeme rajtaveszett a tömérdek látnivalón, a kis szekereken, a fejüket lóbázó csacsikon, a katonákon és várakon – de ki győzné azt elszámolni.

A pulpitushoz érve, kivette mellénykéje zsebéből a csomagot, letette a kereskedő elé és így szólt:

– Adjon ezért játékokat!

Az öreg Marozil nagy óvatosan felbontotta a papiroست és elámulva látta, hogy egy gyermekfog van benne.

Berci azt hitte, hogy habozik, és pazar könnyedséggel selypíté:

– Az egészért. – És minthogy Marozil egy kicsit süket, még egyszerűen kiáltá: – Érti, az egészért!

Marozil pedig bámult a gyerek naivságán és felvilágosította nevetve:

– Bercike szívem, ezért nem ad a Marozil bácsi semmit.

Most meg már a Berci bámult a Marozil ostobaságán. Hogy ő semmit se ad a fogért. Megfoghatatlan! Megszégyenülten futott haza s már az ajtóban kiáltá:

– Képzeld csak, apa, milyen nagy számár a Marozil, nem adott játékokat a fogamért. És még ki is nevetett.

Megnyugtattam, hogy sem ő nem nevetséges, mert ő joggal hihet, hogy a fogai sokat érnek, hisz a néni is száz forintot vett egyet sem Marozil nem számár, mert a Marozil boltjában sohasem volt senki, aki a Berci foga után tudakozódott, hogy megveszi.

Ebben a fogtörténetben van a képkérdés megoldása. Ha a Bercinek száz könnyelmű nagynénje volna, és azok mesés árakat ígérnének Marozilnak a Berci fogaiért, hát akkor Marozil is jó áron venné a fogakat Bercitől. A képkereskedők ezen az alapon állnak – s míg annyi bolond amateur lesz, a képek is bolondos értéket fognak reprezentálni.

AZ ELSŐ BÁNAT

Hát már megint mi történt Bercivel? Nagy dolog történt. Egy bácsi jött, akinek a neve Bánat. Azaz hogy nem bácsi, dehogya bácsi. Pedig ő csak bácsikat és néniket ösmert, és azok mind szívesek voltak hozzá. Még a Mikulás bácsi is, aki pedig vesszővel keresi a rossz gyermekeket. Még a betegség is csak egy furfangos néni, aki ágyba fekteti, meggyújtogatja a vérért, megszorogatja a torkát a Bercinek, de csak

azért, hogy jogcíme legyen új játékokat követelni az orvosságok hősie bevételeért. Bizony a betegség is csak nénike.

És most egyszerre csak előtöpan valaki, egy idegen, egy ismeretlen, egy ijesztő valaki, aki megfagyasztja benne a vért, megrendíti egész kis lényét, marcangolja, tépi a szívecskéjét, patakokat nyit a szép fekete szeméből. És ez a bánat. Hogy rátalált a csúf szörnyeteg az ő kis falovai és szekerei közt!...

És milyen különös okokból talált rá. A kis kutyuka miatt. Mondtam is mindig a Bercinek: »Minek az a nagy szeretet közted és a Tinti közt – mert Tinti a kutya neve –, meglásd, hogy nem visz jóra.« Az anyja is váltig intette: »Ne fogdosd, ne nyalogasd örökre azt a kutyát, még egyszer beléd harap.« Mind a ketten ellenségei voltak titokban a Tintinek, mert irigyeltük tőle Berci szeretetét. Azért mondom titokban, mert ugyan szeretném látni, ki legyen az a potentát, aki nyíltan merjen a Tinti ellen valamit kezdeni? A kis Tinti családtag. Oly kicsike, oly kedves, azokból a fajokból való, melyek nem nőnek nagyobbra, mint az öklöm. Szép hosszúkás feje van, mint egy kis festett loé. Hát még azok az okos szemei, meg a zsemlyeszín szőre!...

De hát a Tintinek különben is nagy pozíciója van nálunk, egész sora az emlékeknek ökörlötte forog. Bercike a kávéja felét neki adja. Reggel felugrik a Berci ágyába, és egy félóraig játszanak. Az első levelét életében is a Tintihez írta Velencéből az ő dülöngös ákombákomjaival.

Mert hogy a Tintit nem vihettük magunkkal olyan hosszú útra, odaadtuk kosztba a házmesterékhez – jól gondját viseljék, míg a kis gazdája hazajön a messze országból s átveszi.

Hát ennek írta a levelet, amint következik:

»Kedves kis kutyám, Tinti!

ÉN, hála istennek, egészséges vagyok. Hát te hogy vagy? Viseld magad jól, édes Tintikém, és vigyázz, hogy a lábadra ne hágjanak. Ki ne menj az utcára, Tinti, jaj, csak ki ne menj, mert eltévednél és sohase tudnál hazatalálni, és valami rossz ember ellopná, és én nem láthatnálak többet. Mindennap gondolok rád, ne félj semmit. Ma is eltettem egy kis szalámit, és tegnap láttam az öregapádat egy talyigába befogva. Apa azt mondta, hogy ez az egyetlen fogat Velencében. Mindnyájan tiszteltetnek.

Hű gazdád: *Albert.*«

A házmesterné, Homolkáné, beszéli, hogy mikor megjött a levél, felolvasta a Tinti előtt, és élő ember olyat nem látott, a kiskutya hallgatta, hallgatta és nézte a levelet az ő apró, okos szemével, míg egyszer csak átnedvedtek. És az is oly igaz, mint hogy élek (tudniillik, hogy Homolkáné él), elkezdett nyafogni, kunkogni, mintha sírna.

Mikor aztán hazajött a fiú, volt nagy öröm a találkozásban, nem lehet azt leírni. Bercike magához ölelte a Tintikét, a Tintike pedig a farkát rázogatta roppant vígságában és nyalta finom kis nyelvével a Berci kezét – mely tele volt ajándékokkal.

Egy szij, egy lánc, egy kis szájkosár és hozzá a zöld bársony takaró, mely a has alatt gombolódik be.

– Nézd csak, Tinti! Ez is a tied. Ez is, az is. Uccucu! Most már úri kutya vagy! Mindennap kijössz velem sétálni az új ruhádban. Tudod-e, Tintikém, hogy nagyon szépek a dolgaid!

Fölpróbálta rá egyenkint a nyakszíjat, ezüst gombokkal kivertet. (Apa, nézd csak, milyen szép benne!) Aztán a zöld ruhát. (Jaj de különös leszsz, szívecském.) Aztán föltette neki a szájkosarat. A Tinti csak egyre hunyorgatott az ajándékoknak, hanem ez az utolsó nem tetszett neki, prüsszentett benne, a fejét rázogatta, aztán odasúrolta száját a padlóhoz – szerette volna, ha valahogy lemarad róla ez a toilette-darab.

Másnap szép őszi idő volt, ki akartak menni sétálni Berci és a Tinti. De a Homolkáné útjokat állta a lépcsőkön:

– Jaj, ki ne tessék vinni, Bercike, a Tintit, mert elfogja a sintér.

Berci rémülten nézett Homolkánéra.

– A sintér? Hát mért fogná meg, hiszen a Tinti semmit se lopott. Ezt mind én vettem neki.

Homolkáné röhögött.

– Igen ám, de nem fizette meg az adót.

– Mi az az adó, Homolka néni?

– Hát azt az állam vagy a város szedi, aranyoskám, hogy az isten büntesse meg.

– Ki az az állam? Valami bácsi?

– Nem, aranyoskám, az nem ember, hanem valami izé... valami zseb.

– Nem értem, Homolka néni. A zseb nem foghatja meg a Tintit.

– Hiszen persze, kis okosom, de ha mégis megfogja.

Nem értette meg, de azért mégse merte elvinni a kutyáját, és az anyját tudakolta meg. Az aztán igazat adott a Homolkánénak. Színszasztott valóság, hogy a kutyának előbb érmet kell váltani öt forintért

a hatóságnál. Érmet? Öt forintért? Hol vegyen ő öt forintot? Nem volt akkoriban se égen, se padláson több pénze negyvenhárom krajcárnál.

Szegény kisfiam! Az ő hófehér, érintetlen lelkét, mely szüzen ringatózott a gyerekjátékok örömei közt, először illette meg egy hideg kéz: a hatóságé. Ez rajzolta rá homlokára, melyen amorettek játszanak, az első felhőjét a gondnak.

Honnan teremtsé ki az öt forintot? Hát gazdálkodással, krajcárt krajcár mellé téve, a »tízórai« pénzből és minden más jövedelemből, egész addig, míg ötszázra gyűlnek.

Ezek az »egyéb jövedelmei« a cukorkákra adott hatosok és a doktor bácsi krajcárjai, ki, valahányszor be hagyja tenni a torkába a kanalat és nyúlékony »A«-t mond, egy fényes, új krajcárt csúsztat a markába.

Minden ilyen szerzett krajcár után odacsetentette Berci a kutyát, és ravasz szemhunyorgatással mondogatta neki:

– Ne félj semmit, Tinti. Megint közelebb vagy a szabadságodhoz – egy krajcárral.

(Így kellett nekem is öreg napjaimra megtudnom a Bercitől, hogy a szabadság is pénzkérdés.)

Végre is apránként szaporodott a pénz, és közeledett a Tinti szabadsága. Mennyi szó volt erről a gyerekszobában, mikor a fiúk eltűnődtek rajta, hogy is lesz az. Igaz-e, hogy a Tintit beírják egy hivatalos könyvbe? Bizonyosan úgy lesz. Vajon beírják-e a nevét is, vagy csak a gazdáját írják be? Mégiscsak illőbb volna, hogy a Tinti nevet is odaírják: akkor mindjárt valaki lenne a Tinti: igaz-e, Tinti? Aztán ideadják az érmet, és a Tinti büszkén, szabadon fog sétálni a járókelők között az éremmel, és senki se fogja egy ujjal se merni illetni, mert akkor a Tinti már gentleman lesz... Ugye, papa, azért szabad a nyulakat lelőni a mezőn, mert nincsenek érmeik a hatóságoktól? Ezer ilyen apró bohóságokat fecsegték, csacsogtak.

A Tinti a kandalló előtt feküdt, a két első lábát előre kinyújtva a szőnyegen, a két hátulsót maga alá szedve, és csendesen pislogott, úgy tett, mintha élvezettel hallgatná. A gázkandalló fénye aranypántokat vetett rá, szép sárgás szőre világítani látszott. Nagyon szerette a gazdáját.

Mikor aztán együtt volt mind az ötszáz krajcár és egy zacskóban hús- és kétfilléresekben csörgött, nagy nap volt az. Az egész ház visszahangzott a vidám zajtól, a hancurától.

Délután kapta meg az utolsó hatost Berci, tüstént menni akart a hatósághoz, de a hatóság csak két óráig van együtt, várni kellett másnap reggelig.

– Holnap már szabad leszesz, Tinti, holnap, holnap!

Az egész ház tudta a nagy eseményt. A Homolkánénak is megüzenték. Haza, a nagyanyjuknak is megírták, hogy mi lett a Tintiből. Nagy szerencse érte a Tintit. Holnap a Tinti is azt mondhatja, amit a nagybácsi szokott mondani: »Hogyne beszélnék, miért ne beszélnek; kifizettem az adómat, hát beszélek.« Holnap talán még meg is szólal a Tinti.

Majd fölvetették a házat a roppant örömtől. Berci csörgette az ötszázkrajcáros zacskót, magasan fenntartva azt a kezében; körültáncolta az asztalt, a Tinti pedig ágaskodott a zacskó felé, mely egy nagy darab röpködő tüdőnek látszott előtte. A fiú csak egyre incselkedett, a kutya csak egyre kapkodott, nosza a Berci is arra ugrott, erre ugrott, lejjebb eresztette, még följebb emelte a zacskót: »Hopp, hopp, Tinti, kapd meg, Tinti.« Nekimelegedtek, nekiszilajkodtak, széket, himzörámát, szatyrot, poklot feldöntöttek a szobában, és csak ugráltak, táncoltak, mint a bolondok. Kopogott, dübörgött a padló a lábaik alatt, hogy rengett, mozgott minden bútor.

Hát egyszer csak nagyot ugrott a Berci, de szörnyű nagyot, és topp, egy szívszaggató vonítás hangzott fel a nyomában: a cipője sarkával, teste egész súlyában rároppantott a Tinti lábára.

Rémülten tekintett oda. A Tinti apró, vékony lába össze volt zúzva alul szilánkokra. Fent a csuklóban is kitért a helyéből. Vége van. A Tinti nem bír mozdulni, csak üvöltött, kunkogott fájdalmasan. Rettenetes volt nézni és hallani. Kis vézna teste reszketett, mint az aszpik.

Berci megmeredve nézte, némán, sápadtan, megüvegesedett szemekkel, melyekben a rémület ült. Rendkívüli érzések nyűgözték le. Benyitott hozzá az első bánat...

A kutya hanyatt fekvé meredt a pokrócon, három ép lába égnek meredt, a negyedik lelógott holtra zúzottan, mint egy letört gally, mintha nem is az övé volna. Idétlen kölyökhangja borzalmas volt, amint nyöszörgött, miközben szomorú, megtört tekintetét le nem vette a megijedt fiúról, mintha mondaná:

– Jaj, mit tettél velem, kis gazdám!

Ezt már nem állhatta a kis bűnös, ösztönszerűleg fölemelte lecsüngő kezeit, és eltakarta velők a két szemét, aztán odatántorgott egy székhöz, ráborult, és elkezdett keservesen sírni.

A gyermek sírása messze kihangzott az éjszakába, át az ajtókon és falakon. A szomszédok átjöttek tudakozódni: mi baja a Bercinek.

– Nagy szerencsétlenség történt – suttogta nekik a nagyobbik fiú.
– Eltörte a Tinti lábát. Ízzé-porrá zúzta az egyik lábát.

És a nagyobbik fiú is könnyezett.

Az anyjuk tanácstalanul volt. Látván a nagy drámát, a Bercire támadt:

– Látod, látod, hogy megint mit tettél a nagy szelességeddel. Hát illik az? Hát nem fáj a szíved a szegény állatért?

Dehogynem fáj, dehogy; hiszen meg se lehetett állítani a sírásban. Az ő bánatához nem szabad hozzátoldani, olyan nagy bánat az.

Észre is vette ezt az anyja, aki előtt az istenke egy kis ablakot tart nyitva, melyen át belát a Berci szívébe, más senki se tud arról az ablakról. Hát látta ő legott, hogy ott mi morajlik, hogy tengernyi keserűség az, s fordított a beszédjén sietve:

– No, semmi az. Ne búsulj, édeském. Hiszen nem akartad. Meg nem is lesz semmi baja a Tintinek. Tudod, hogy az ebsontok beforrnak.

Fejét az ölébe vette, a könnyeket, melyek átbarázdálták maszatos, rózsás arcocskáját, valóságos barázdákat, tiszta síkokat hagyva azon, lecsókolta. De a fiú sírt, és egyre sírt, lassankint átmedvedett az anya keblén a ruha, még a fűződerék is. Ennek már a fele se tréfa. Jaj, még a szíve szakad meg szegénykének!

– Nosza, Nelli, Róza, szaladjatok hamar valahova egy állatorvosért.

De hol lehet most későn este orvost találni? Meg kell a Homolkánét kérdezni. A Homolkáné mindent tud.

Fel is jött nyomban a Homolkáné. Mondta, hogy ösmer egy állatorvost itt a szomszéd utcában, ő szokott rá mosni: de az csak délelőtti állatorvos, így este már csak állat.

Vette a nagykendőjét, átszaladt hozzá és otthon találta, de holtrészen. Róza, Nelli tehát szétszéledtek a városba, rendőröktől, éjjeli bakterektől kérdezősködve állatorvos után.

Ezalatt a telefon is egyre berregett és vitte a szót gyorsan az állatorvógyógyintézetbe, a redakcióba, az ismerős újságírókhoz, nem tudnak-e valahol egy sürgősen kapható állatorvost.

Berci pedig sírt, sírt, a vacsorához hozzá se nyúlt, az orrocskája megdagadt, a szemeit már véresre marták a sós könnyek, de nem lehetett a keserves, egyre jobban előtörő zokogását megállítani, csak néha tekintett át lopva a nyöszörgő és reszkető kutyára.

Ah, rettenetes! A kutya mindig csak őt nézte a fekete boróka-szemeivel.

– Engem néz! Engem vádol! – tördelte Berci fuldokló hangon és jajveszékelésbe tört ki.

Mikor éjfél tájban hazakerültem, valóságos felfordulást találtam a házban, a cselédek jöttek-mentek, csapkodták az ajtókat, ott bent pedig a nappaliban az egész család sírt. Berci a kutyát siratta és a kezeit tördelte. A nagyobbik fiú meg az anyja pedig a Berci bánatát siratták.

De szerencsére éppen jött már az állatorvos. A Róza felhajkurászott egyet valahol az Erzsébetvárosban.

Mogorva öregúr volt, boglyas cilinderkalappal, nagy bajusszal, a nyaka össze volt kötözve különféle tarka kendőkkel.

– Hüm, hüm – kezdé –, mi az a sürgös baj? Hol az a kutya? Hm? Mi az a kutya? Hm?

Megmutattuk neki a kutyát.

– Ostobaság! – szólt ingerülten egy megvető kézlegyintéssel. – Hiszen ez nem is rattler, ez csak félrattler. Hát ezért költöttek fel engemet? Ez a kutya nem ér öt garast se.

– De nagyon szenved, orvos úr – csillapítja a feleségem.

– Szened? Hát hadd szenvedjen. Azért kutya. És csak félrattler. Mit akar egy félrattler? Az orvos nem arra szerzi a diplomáját, hogy félrattlereket gyógyítson. Nem érdemes ezt gyógyítani. Hm.

– Igaz, orvos úr, de mikor a fiúé. Ezé a kis fiúé...

Az anyja ezzel akarta a Tinti rangját emelni, de az állatorvos rá se nézett a fiúra, hanem a cipője orrával megpiszkálta a Tintit, amire az még fájdalmasabban kezdett remegni és üvölteni.

– No, hát hozzanak közelebb valami világosságot. Ha már itt vagyok, megnézem, hogy mi történjék velem. Agyonütendő léssen vagy gyógyítandó?

Berci most felugrott és a doktor elé állt merészen:

– Ezer forintot adok, ha meggyógyítja! – kiáltá hevesen.

Az öreg doktor elmosolyodott. Odavitték neki a zsinóros villanylámpát, de az abban a percben kialudott, éppen kiégett a körtéje.

– Ostobaság – mormogta a doktor. – Az utolsó komoly találmány a koppantó volt. Hm. Ami azóta jött, az mind nem ér semmit. Hm.

Gyertyákat gyújtottak, megnézte a kutya lábát és így szólt, Berci mohón leste minden szavát:

– Egy hét múlva szaladni fog a kis bestia.

Nagy teher esett le a gyermek lelkéről. Az orvos gipszbe tette a kutyába lábát, aztán bekötötte.

– Láza van – mondá –, de holnap az is megszűnik. Csak szépen hagyják így, és adjanak neki enni.

Berci most előhozta a zacskót, amelyben a Tinti szabadsága volt, és odanyomta a doktor markába.

Nem volt egészen ezer forint, csak öt forint, de a jó doktor megelégedett ennyivel is. Egy félrattlerért ez is sok. Hm.

Most egy kicsit lesimult a Berci bánata, és le hagyta magát vetkőztetni, az ágyba ment, de nem tudott elaludni. S mikor már azt hittük, amint egyre csöndesebb lett a pihegése, hogy elaludt, egyszerre csak megint fölsírt keservesen.

– Mi bajod, Bercike? Mi lelt, kis bogaram? Fáj valamid?

– Eszembe jutott, hogy a Tinti nem fog szeretni többé.

– Ugyan, ne beszélj. Dehogynem fog. Elfelejtí. Hidd meg, hogy elfelejtí. Megint csak olyan jó pajtások lesztek.

De a Berci sehogy sem bízott ebben. Csóválta a fejét, és újra sírt, fuldokolva, görcsösen, hogy Tinti most már gyűlölni fogja őt.

– Oh, mama, mama! Mit ér nekem a világ, ha a Tinti nem fog szeretni?

Az anyja az ágya szélére ült és simogatta a haját, a homlokát, törülgette a könnyes szemecskéit, csuromvíz lett a zsebkendője, beszélt neki történeteket hű kutyákról, kik a gazdájuk sírján haltak meg, kik a csatákba is együtt mentek urukkal és nyalták annak a kezét, habár megrúgta őket. A történetek láthatólag lecsendesítették vagy kifárasztották, nem sírt többé.

– Mama, gyújts gyertyát, kérlek.

– Minek, fiam? Hiszen most alvás ideje van.

– Látom a Tinti rám szegzett szeméit a sötétben – szólt borzadállyal –, gyújts gyertyát, hogy ne lássam.

– De hiszen a Tinti a cselédszobában van. Oda vitte a Róza.

– Mindegy, mégis látom. Rám néz a Tinti szemrehányón.

– Hunyd be a szemedet, próbálj elaludni, gyermekem, és mindjárt nem látsz semmit.

– Ha behunyom a szememet, úgy is látom. Csak te gyújts gyertyát, mama. Félek, félek a Tinti szemeitől.

Magára húzta a paplant, vacogott a foga:

– Hamar gyújts gyertyát, mama!

Meg kellett gyújtani a gyertyát, így aztán el tudott beszélgetni, míg végre hajnal felé elnyomta az álom, miután a bánat kifárasztotta, meggyötörte. De ez az álom is szaggatott volt, hánykolódott ide-oda, néha nehéz sóhaj szállt föl a melléből, fölriadt, egyszer-egyszer valami idegenszerű szavakat mormogott – nem ért ez az álom semmit.

Mikor a reggelit behozták, ő még aludt. De a Tinti, mint máskor mindig, most is beosont a cseléddel az ajtón és a három lábával nagy kínosan fölászott a kis pajtása ágyába, mellé feküdt, úgyszólván alája bújt, és az egyik egészséges első lábát hanyagul áttette a gyermek hófehér meztelen karján.

Berci a vézna kutyatest érintésére fölriadt és egy örömsikoltással kiáltá ki nekünk a nyitott ajtón át a nagy hírt:

– Képzeljétek... szeret!

DEÁK-LEGENDÁK

Nem volna egész a Deák nagy alakja, »melyhez, hogy hasonlót találjunk – mint egykor egyik szívós politikus ellenfele, Paczolay János mondta – egész Hunyadi Jánosig kellene visszamenni a történelemben«, nem volna teljes az ő nimbusza, példátlan tekintélyének és egyéniségének varázsa, hatása ki nem domborodnék, ha kimaradnának vagy feledésbe mennének azok a legendák, melyeket a nép gyúrt meg róla a valódi tényekből ugyan, de a maga hangján és a dátumokat néhol önkényesen rakva össze. Az anyag mind szent valóság, csak a köntöst adta rá a nép, de az is a történeti adatok szürke kenderéből van szövve, csak ki van egy kicsit színezve. Már azért is érdekesek ezek a legendák, mert az gyakori eset, hogy a történelem megdézsmálja a regék mézét, ellenben ritkaság, hogy a rege a komoly valósághoz forduljon anyagért.

Szinte érzi az ember, miként születtek a legendák. A magyar nép hallván tetteit, mondásait, bölcsességét és mindazokat, amik vele történtek, megnyilatkozott mesemondó hajlama s megirigyelte a tündöklő anyagot a történelemtől.

– De kár, hogy mindez megtörtént; kigondolt mesének is elég jó volna.

Így gondolta, és elvette a történelemtől kölcsön.

I.
A Meidlingi fogadó vendége

Megverték a királyt, hadait szétszórta a burkus ellenség.* Ügyetlen tábornokok a dolgát elrontották. Búsult is a király egész háznépével, hogy mitévő legyen. Míg végtére eszébe jutott, hogy van az ő egyik országában, amelyikkel nem él békés lábon, egy nagyon okos ember: Deák Ferenc. Azzal kellene beszélnie, hogy tanácsot adjon, és hogy kibékítse a haragos országgal.

Legott hívhatja a király a kancellárját – vagy hogy nem is volt az még akkor király, csak császár.

– Hamar kerestesse meg nekem, kancellár, az öreg Deákot, bármerre lenne is. Köszöntetem szépen, fáradjon fel hozzám Bécsbe egy jó szóra, vagy kettőre.

Nosza a kancellár titkárját meneszté:

– Eredj, édes szógám, Szegedy György, ezzel a levéllel Pusztaszentlászlóra.* Köszönti a felség az öreg Deákot, jöjjön fel hozzája.

Elindul Szegedy György a sebes gőz szárnyain, se étele, se itala addig, míg a haza bölcsére rá nem talál.

Otthon ül a vén Deák mogorva homlokkal, gondoktól sötéten, mint hajdan ősz Toldi, az ország sorsán tűnődve, midőn kopogtatnak az ajtón odakünn. Éppen este van már, gyertyagyújtás előtt. Belép az idegen.

– Jó estét, öreg bátya!

– Jó estét, kisöcsém, mi járatban volnál?

– A királytól jövök; izenetet hoztam.

– No, hát kerülj beljebb; mit üzen az uralkodó?

Átadja a levelet Szegedy György, a kancellár keze írása; olvassa az öreg az ákombákomot, s hatalmas homlokán mintha oszladoznának a felhők.

– Azt kívánják – mondja környezetének –, hogy Bécsbe menjek. Hát elmegyek. Elindulok reggel.

Másnap megindultak a titkárral, de az öreg ráparancsolt útközben, hogy csak menjen ő más úton, majd ő is a maga útján megy.

– Te csak eredj, öcsém, vissza a gazdádhoz, a kancellárhoz, ne tördj, hogy én hol vagyok, ne láss, ne hallj, ne beszélj. Csak azt az egyet

* Königgrätznél.

** Deák sógoránál, Oszterhuber Józsefnél tartózkodott.

mond meg a kancellárnak, hogy engem mindjárt reggel fogadjon őfelsége, mert én sietek Klára-napra.*** Arról én soh'se szoktam elmaradni.

– Hát bátyám merre megy, hová száll? – kérdező ama bizonyos Szegedy György.

– Azt nem kell neked tudnod, se senkinek. Majd csak betérek valahova s dr. Ferenczy név alatt sürgönyzők a kellő órában, hogy hová küldjétek az értesítést.

Szegedy György egy szót se kértett többet. Magyarország bölcse jobban tudja, mit miért tesz, hogysesem ahhoz szó vagy tanács férne. Sietett hát haza Szegedy György s lihegve nyitott be a kancellárhoz:

– Jön? – kérdé mohón a hatalmas kancellár.

– Azóta itt is van.

– Hol?

– Hiszen ha én azt tudnám. Csak azt tudom, hogy korán reggel akar a felséggel beszélni, mert siet haza.

A kancellár rohant a királyhoz.

– Jön? – kérdé élénken a király.

– Azóta itt is van.

– Hol?

– Hiszen ha én azt tudnám. Csak azt tudom, hogy korán reggel akar felségeddel beszélni, mert siet haza.

Osztrák miniszterek sápadtan hallgatják: hogy milyen alattvaló lehet az, aki a császárral korán reggel akar beszélni.

A császár azonban jókedvvel feleli:

– Hát jól van, keljünk fel ez egyszer korábban. Jöjjön mindjárt reggel.

Megviszi a kancellár Szegedynek a hírt, Szegedy Deáknak. Ott-hon már a sürgöny, hogy merre keresse: Meidling külvárosban, a Hase vendéglőben.

Odaér öreg este Szegedy a Hase fogadóba s tudakolja a vendéglőstől:

– Nem szállt ide délután egy öregúr?

– De bizony itt van; egy kis pakktáskával jött. De már lefeküdt.

– Beszélni akarok vele.

– Ugyan hagyja a becsületes képű öreget – mondá a vendéglős jószívűen –, fáradt volt, hadd pihenjen. Nagy gond nyomja a szegény embert, nem szeretnék a bőrében lenni. Nagy dolog az, amiben ő jár...

*** Oszterhuberné volt Klára – Deák Klára

– Ön talán tudja? – szól Szegedy ijedten.

– Hát igen. Kiöntötte előttem a szívét. A katonafiát jött megkeresni s esetleg kiszabadítani. Azt se tudja róla, meghalt-e már, vagy él-e még.

Szegedy elfojtott mosollyal haladt fel a lépcsőkön az emeletre, miközben csendesen morogta: »No lám, mennyi ravaszság van az öregben.«

Kopogtatott, s Deák kinyitá Szegedynek az ajtót.

– Nos, mi újság?

– A császár korán reggel fogadja.

– És senki sem tud a dologról?

Az öregúr befelé mosolygott. Szükségesnek tartotta, hogy az újságok ne gyanítsák útját.

Reggel aztán egyfogatú kocsiba ült, föltette pakktáskáját a kocsis mellé, s úgy hajtatott ki Meidlingből egyenest a császár rezidenciájába. Sohase volt ott még olyan vendég, aki egy lovon jött s a pakktáskát is magával hozta, mert noha két ország összekuszált dolgait nyélbe tudja ütni bölcsen, de hogy a pakktáska hol legyen azalatt, míg ő a császárnál odajár, annak az eligazítását nem bírná kieszelni másképp.

Nehéz lépteivel méltóságteljesen döcögött fel a márványlépcsőkön a belső szobákba, hol meleg nyájassággal várja már a király, száz Caesar ivadéka.

Csakhamar megindul azután közöttük a tanácskozás, nemzetek sorsa akadhat meg minden szón.

– Mit kíván tőlem Magyarország? – kérdezé a király.

– Most semmit – felelte az öreg.

– Hogyan érti ezt ön?

– Úgy, hogy most bajban van fölséged.

– Éppen azért úgy vélem, hogy a magyarok hovatovább csigázzák fel a követeléseiket.

Méltatlankodva mordult meg az ország bölcse:

– Nem a felséged gyengeségéből meritjük mi az erőnket, hanem jogainkból. S a mi jogainkat nem patkolta meg a porosz se gyengébbekre, se erősebbekre. Nekünk csak az kell a szerencsétlen háború után is, ami a háború előtt kellett.

– Akkor hát itt a kezem – mondá ünnepélyesen a császár.

A Deák vastag szemöldje összehúzódott, és nagy kezével tagadást intett.

– Nem úgy van, fölség. Nem fogadunk el most semmi ígéretet. Bajban levő emberrel nem alkuszik a magyar, mert az sokszor ígérhet

olyat is, amit aztán nincs kedve megtartani. Előbb béküljön ki felséged az ellenségeivel, s akkor alkudozzék velünk, mikor abban a helyzetben lesz, hogy meg is tagadhatja a kívánságunkat, és ha nem, annyit adhat, amennyit nem sokall.

Tetszett a bölcs beszéd a császárnak, s nagy kegyelemben ereszté el Deákot, kezét fogott vele, kikísérte messze az ajtó küszöbén túl.

Az öregúr, ha már ott volt, benézett a császár főbenjáró embereihez, a miniszterekhez is, egy-egy percre meglátogatta Majláthot és Bezérédit.

A miniszterek tele voltak panasszal, hogy a háború sok pénzbe, sok vérbe került s ilyen rosszul végződjék. Talán folytatni kellene. Pénz már nincs, de vér talán akadna még.

– Mit gondol a tekintetes úr, nem lehetne-e az idén még egyszer újoncozni Magyarországon?

Az öregúr mogorván nézte őket végig, azután mondotta bibliai bölcsességgel:

– Én úgy tudom, hogy a magyar anyák csak egyszer szülnek egy évben.

S ezzel el volt ütve örökre ez a terv.

Így végződött a »Doktor Ferenczy« bécsi útja. Ahogy ment, úgy jött vissza. Estére már otthon ült megint Szentlászlón a báránytokány vacsora mellett, s amint az összegyűlt komposzesszorok faggatták: »Minek járt fenn, bácsi, Bécsben?«, csintalan mosollyal vallogatta ki:

– Nem beszélhetem el, mert menyecske van a dologban.

Pedig nem menyecske volt az, hanem egy szomorú özvegy, az akkori Magyarország.

II.

Szarkacsörgés a Budai váron

A koronázás ünnepélyei után mondá egy napon a király Andrássy Gyula grófnak:

– Kedves gróf Andrássy! Lezajlottak a nagy ünnepélyek, apostoli magyar király vagyok már. Önök mindnyájan megtették a magukét, én is a magamét, kiosztogattam hivatalokat, kitüntetések, rendjeleket, de egy ember még semmit sem kapott. Egy ember, akié a legtöbb érdem. Mondja meg nekem, kedves gróf, mit adjak én Deák Ferencnek?

Ünnepélyes, komoly arcot öltött Andrássy gróf.

– Felséged a föld egyik leghatalmasabb uralkodója – így szólott pátosszal –, országai, kincsházái vannak, se szeri, se száma a birtokainak, de mégis azt hiszem, hogy Deák Ferencnek semmit sem tud adni felséged.

Király öfelsége most hallotta először életében, hogy ő milyen szegény ember, aki semmit sem adhat Deáknak. Pedig nem ő volt szegény, hanem Deák volt Krózus – nem lévén semmi igénye, élt egyszerűségben.

– Úgy gondoltam magam is – javítá ki szavait a felség –, hogy semmit sem adhatok Deáknak, ami őt nagyobbá tenné, de talán adhatok neki egy kis emléket, ami neki jólesnék, például az arcképemet és a királynéét?

– Meglehet – felelte Andrassy elgondolkozva.

– Hát környékezze meg az öregurat és vegye ki belőle, nem volna-e ellenére?

Andrassy a királytól áthajtatott Deákhöz az »Angol királynő«-be. Éppen az ebéd utáni sziesztáját tartotta. Föl se kelt a dívánról, csak a szemöldökével intett szervuszt. Kurtán bánt a nagy urakkal.

– A királytól jövök – toppant be Andrassy s egyenesen a tárgyra tért. – A király arról szólt nekem, hogy milyen kitüntetést adhatna neked.

Deák felugrott a dívánról, ahol hanyatt feküdt.

– Egy szót se – mondá, elhárító mozdulatot tevé a kezével –, tanukat szeretek az ilyesmihez. Tudod, hogy engem gyanúsítani fognak. Amit te mondasz nekem, s amit én felelek neked, akarom, hogy mások is hallják.

Az öregúr csengetett a pincérnek, s minthogy az emeleti ebédlőben, a »Deák-asztal«-nál mindig akadtak kései ebédlők, átküldte, hogy hozzon két urat.

Jött is kisvártatva Bónis Samu és gróf Mikes János.

– No, most beszélj!

Andrassy elmondta bizalmasan a királlyal való beszélgetését egész az arcképekig. Deák láthatólag meg volt hatva a király gyöngédségétől, a hangja is remegett egy kicsit, amint Bónishoz fordult:

– Ül le, Samu, és jegyezd, amit most mondok, hadd maradjon ez meg, mert a szavak változnak.

Bónis kezébe vette a tollat, a templomi csendben percegett az.

– Írd, hogy amit én tettem, azt a hazámért tettem. Megvan? Így írtad? És hogy azért én jutalmat sem nem érdelek, sem nem várok. Ha

azonban őfelsége ennek dacára sem áll el attól, hogy engem valamely jellel megtiszteljen, úgy az arcképeket találom én is alkalmasaknak, de megjegyzem, hogy keret nélkül legyenek. Tedd hozzá, kérlek, még azt is, hogy jobb, ha ezek is elmaradnak. Mind felírtad?

– Szórol szóra.

– No, hát akkor ez is el van végezve. Beszéljünk másról.

Ez történt az »Angol királynő« szobájában aznap délután. Megtudta a király s csóválta a fejét. Közölte a dolgot a felséges királynéval; összesúgtak, tanakodtak.

– De már ezt nem hagyjuk annyiba!

S ki is fundáltak valamit, olyan magyarosat, olyan szépet, amittől érzékenyül a magyar szív, olyan semmit és mégis olyan nagy dolgot, amiképp még király soha ki nem tüntetett szegény embert az óperenciákon innen. Az óperenciákon túlról volt, mesebeli királyoktól volt véve ez a módi – és nem a spanyol etikettből.

Egy reggel csak kopogtatnak a Deák ajtaján; »szabad«-ot mond az öregúr, s belép egy ezüstruhás lakáj és átad egy levelet.

Nini, bizony női kéz írása. Tűnődik az öreg, kitől jöhet. Piros a pecsétje, finom a hajtása. Hát amint fölbotnja s rápillant, leesik a szeméről az okuláré meglepetésében – talán el is tört. Csak ez az aláírás áll alatta: Erzsébet.

– Erzsébet! Erzsébet! – tűnődik Deák Ferenc, majd odaszól a lakájhoz, mert nem hisz a gondolatának. – Kitől jön?

– Királyné őfelségétől.

Úgy volt, szín valóság. Magyarország királynéja írt Tekintetes Deák Ferenc úrnak, a saját kezével, egy kis barátságos ebédre hívja meg a finom, vékony betűivel.

Deák szólni sem tudott a nagy tisztességtől, s amikor megérkezett a kitűzött nap, már kora reggel óta szarka csörgött, kerepelt a budai vár eresztén, hogy nagy vendég lesz ma királyéknál, maga az öregúr pedig szedte fel a legjobbjik ruháját, aztán beült a komfortábelbe, mint egyébkor, és egy sánta lovon feldöcögött az udvari ebédre.

De mit beszélék én udvari ebédéről! Nem volt az udvari ebéd, mert nagy király a mi királyunk, s miután Deák nem tudott átváltozni nagy úrrá, ő változott át a Deák kedvéért kis úrrá. Úgy fogadta otthon egyszerűen, atyafiságosan, magyar szokás szerint, nem mintha Deák lenne nagy potentát, hanem mintha a gazda sem volna egyéb egy falusi nemesnél.

Három személyre volt az asztal megterítve, orgonavirág volt a virágtartóban, a magyar nép kedves, egyszerű virága, az asztalfőn ült a királyné mint háziasszony s kétszer is kínálta a vendéget, míg az urát egyszer. Ebéd után aztán rágyújtottak a gazda és vendég s vidám szivarfüstnél toldogatták a szót melegen, barátságosan az ország állapotáról, hol előre nézvén, hol hátrafelé.

Végre szólt a király:

– Szeretném önnek bemutatni a fiamat.

– Alázatosan kérem felségedet.

Mire megjelent a kis királyfi és kezét nyújtotta Deák bácsinak. Az azután szépen beszélgetett vele a tanulmányairól, figyelte az észrevételeit, egyet-mást kérdezett is, végre pedig ezeket mondá a királynak:

– Nagyon megnyugtatót a fenséges királyfi modora és tudása. Merem mondani, hogy kiváló uralkodó lesz belőle.

Hosszú szivart szíttak, de mégis kiszítták, és Deák elbúcsúzott a háziasszonytól meg a gazdától, akik kikísérték nyájas »vizontlátásig« gal a szomszéd szobáig.

Így volt, mese nem volt, csak annak látszik, és még most is élnek mind a hárman, mert soha meg nem halhatnak.

TISZA KÁLMÁN ÉS MUNKÁCSY MIHÁLY

(Párbaj – kabátokkal)

Ha Tisza Lajos Szegedre utazott, rendszeren én voltam a leghívebb kísérője.

Szegeden azután mindig nagy parádé volt, ha lementünk, úgy fogadták ott őt, mint egy fejedelmet, s maga is egész életében nagy barátja volt a formáknak, az etikettnek. Hiszen följegyezte valamelyik lap, hogy a halála előtti napokban, midőn már nagyon szenvedett s fuldokolt, sógornője, aki ápolta, leejtő zsebkendőjét, mire a haldokló gavallér, kinek kín volt a megmozdulás, lehajolt és föladta.

Ilyen volt ő; és igen sokszor megszékírozott minket, akik nem tudunk ilyenek lenni. Legalább Szegeden sokszor csipkedett meg a ruhák miatt.

Például a főispánhoz kellett ebédre menni: »Öltözzetek át – mondá – szalonrokk, szürke nadrág.«

Ebéd után, mikor kiszívtuk a csibukjainkat, megint figyelmeztetett:

– A körtöltést megyünk megnézni. Vegyetek úti ruhát. Mire hazavergődünk, este lett, a színházba kellett menni.

– Szmoking – szólta a gróf. (Tudniillik, hogy szmokingot vegyünk fel, mert a páholyban nem illik úti ruhában ülni.)

– Nem lehet – feleltem rendszerint ezekre a tételekre.

– Hogy-hogy? – kérdé elcsodálkozva.

– Mert nincs szmokingom és szalonrokkom.

Valóságosan frappírozva volt. Azt még talán elhitte volna, hogy levegő nélkül megélhet valaki, de szmoking és szalonkabát nélkül...

– Hát az isten szerelméért, mivel jöttél?

– Ezzel a ruhával, kegyelmes uram, ami rajtam van. No, meg egy frakkot hoztam a banketthez.

– Szerencsétlen ember! – mondá ilyenkor a bosszankodás némi jelével, de volt e bosszankodásban valami a csendes részvétből is, hogy: »Lehetetlen ebből az emberből civilizált gentlemant faragni.«

Akárhányszor Szegedre mentünk, mindig ez a ruhakérdés volt a casus belli, úgyszólván egy pokoli gondolat fogamzott meg bennem. Alig vártam egy szegedi utat, hogy bosszút állhassak a grófon.

Egy őszi napon megjött az alkalom. A gróf már hetek előtt tudatta velem, hogy néhány nap múlva megjön Munkácsy, és levisszük Szegedre, hogy ott típusokat kerítsen a »Honfoglalás«-képhez.

Nem adtam egy vak lóért. S legott rohantam a gróf szabójához.

Az érdemes férfiú megörült az új kuncsaftnak s kezdte elem teregetni a szövetjeit.

– Ne bántsa ezeket. Hanem azt szeretném tudni, milyen ruhákat varratott itt legközelebb gróf Tisza Lajos.

– A kegyelmes úrnak éppen most készítünk egy új öltönyt.

– Lehetne látni?

– Azonnal.

Előhozatta a műhelyből, darabokban, fércekkel, kikrétázva; egy olívazöld zsakett, feketebársony mellény két sor gombbal és sűrű nadrág, apró májszínű kockákkal.

– Egy kicsit bizarr öltözet – szólta a szabó –, de finom és választékos.

– Készítsen nekem is egy szakasztott ilyen öltönyt – mondtam.

A szabó vállat vont s néma gúnyos mosoly ült ki a szájszegleteibe, mintha mondaná: »Ni, megint egy bolond, aki a mágnásokat akarja utánozni.« Aztán bizonyos lenézéssel futtatta végig szeméit a terméteken s ezekből azt lehetett volna kiolvasni: rosszul fog állni, barátom, nevetséges lesz az ebben a ruhában, ehhez a Tisza Lajos könnyed, ele-

gáns alakja kell, az ő arisztokratikus magatartása, de végre is mi közöm hozzá – és csak egyre vonogatta a vállát.

Én mindezekkel nem törődtem semmit, mentem a megkezdett úton tovább.

– Lássuk csak, milyen ruhákat varratott itt Tisza gróf azelőtt.

Felütötte a könyvet, és kisült, hogy tavaszkor szállítottak neki legutoljára egy öltönyt, de hogy milyen volt, arra csak a szabász tudna még emlékezni.

– Hát meg kell a szabásztól kérdezni.

A szabász csakugyan emlékezett a szövetekre: könnyű szürke kamgarn-blúz, kételejű, a mellény angolflanell fehér alappal, kék sikkokkal és pepitanadrág.

– Nagyon jól van. Egy egészen ilyen öltönyt is csináljanak.

Mértéket vettek és a kellő időben megkaptam a ruhákat.

Érdekes darabok voltak, valóságos remek. Bátran elmehetett volna bennük házasodni akármelyik angol lord gyerek. Igazi élvezettel rakosgattam be őket bőröndömbe a kitűzött napon, a frakkom, szalonkabátom és szmokingom mellé. »Paratus sum!« – kiáltottam fel megelégedetten, az indóházba hajtva.

Már ott találtam Munkácsyt és a grófot. Igen vidám volt, mint mindig, ha Szegedre mentünk, s különkupéjába rajtunk kívül több más képviselőt is meghívott, akik a temesvári vonaton utaztak; ha emlékezetem nem csal, Vargits és Janicsáry volt velünk.

Alighogy felcihelődtünk és elhelyeztük a holminkat, két bőrönddel utaztam most magam is: Janicsáry, az »admirális«, ravasz mosolygással húzott ki a zsebéből egy négyszögű kis paklit.

– Mi van abban? – kérde Munkácsy.

– Képek, mester – felelte Tisza Lajos –, melyek jobban tetszenek a magyaroknak, mint az önéi.

Ideges mohósággal nyúlt a pakli után a mester s külső burokját szétszakítva, csodálkozva nézte az eléje táruló figurákat: egy barokköltözetű, tollas kalpagú urat íjjal, egy kard markolatára támaszkodó zöldköpenyegű leventét különös golyóbissal a hóna alatt, egy öreg anyókat, aki rőzsét visz a hátán s mindnyája kétszer látszik, mintha a víztükreben nézné magát egy-egy alak.

– Mi ez? – kérde kíváncsian.

– Kártya – mondá a gróf.

Az admirális megvetőleg mosolygott.

– Nem ismeri? – szólta, a fejét csóválva. – Megfoghatatlan.

- És mire való ez? – firtatta a dolgot nagy érdeklődéssel Munkácsy.
- Majd mindjárt meglátja.

Elkezdünk a kis szalon-asztalkán ferblizni. Nézte, nézte egy darabig, tett egypár naiv kérdést, amelyekkel mind alább-alább esett a Janicsáry Sándor becsülésében, aztán megunta és kinézett az ablakon, elmerengve az őszi vidéken, mely egyforma mindenütt és olyan hamvasszürke, mint az ő haja.

Imitt-amott villant meg egy fehér tanyai ház, kis kertjében fonyadozó mályvarózsa vagy hórihorgas napraforgó, az udvarán játszó gyerekek vagy kendert tiloló asszony – aztán megint sokáig semmi, sem ember, sem állat, csak a végtelen széles tarlók a lyukacsos szalma-szálaikkal. A szél neki-nekigyürkőzik az őszi dudálásának s ilyenkor felhajt egy csomó ördögszekelet és kergeti maga előtt, mint a zsandár a zsványokat. Munkácsy utána bámult ezeknek a bujdosó száraz növényeknek, mintha kacskaringós gót betűk szaladnának a rettenetes, sehol véget nem érő lapon...

Az ő gondolatai is úgy szaladgáltak már akkor – a szemei mélyén, azoknak a szép kék szemeknek a mélyén volt valami örvénylő csillám, valami különös, ijesztő... De hát ki ismeri annak a láthatatlan, kifürkészhetetlen arcú koboldnak a tekintetét, aki egyszer lángész, egyszer téboly.

Tisza Lajos egy angol regényt olvasott (Kiplinget szerette nagyon), az ő ideje gyorsan múlt. A ferbli se kutya. Mi se untuk magunkat. De Munkácsy semmit se csinált, csak bámult mereven a semmibe, vagy füttyörészett. A régi Lieb Miskából csak ez maradt benne – s még most is az volt rajta a legkedvesebb.

Néha-néha ráfanyalodott, hogy minket nézzen, de lelke nem volt ott. Pedig a kibicnek két lelke is szokott lenni; az egyik a maga számára, a másik a partnere részére. Fortuna istenasszony csinálta a maga szokott ugrásait, s a játékosok valamelyikének elfogyván a pénze, hazairt »a szüleikhez«. Egy úr a tárcáját húzta ki, kivett belőle egy Kossuth-bankót, odadobván tréfásan elénk, hogy váltsuk fel.

Munkácsy figyelmes lett:

- Milyen nemzetnek a pénze ez?
- A magyaré.
- A magyaré? Ugyan?
- Kossuth-bankó – jegyzém meg – 1848-ból.

Kezébe vette, nézte a rárajzolt képeket, címádkat figyelmesen, aztán visszaadta nagy fejcsóválással.

– Sohasem hallottam erről. Hogy ilyesmi is volt.

Míndnyájan ránéztünk csudálkozva. Hát semmit se tud ez az ember erről az országot rázó viharról? Csak egy művész lelke alhatik így. Csak az lehet úgy összezsukva, hogy semmi egyéb nem fér hozzá, csak ami éppen kell neki.

Szerettem volna tovább firtatni: lehetséges-e, hogy nem tud a negyvennyolcból semmit, midőn egyszerre füttyentett a gőzgép, s a paprikakoszorús szegedi kis házak előugrottak.

Mint rendesen, a »Tisza«-vendéglőbe szálltunk, ahol egy kis külön lakosztály volt építve a gróf számára, a mellette levő szomszéd szobát mindig én foglaltam el.

Az este magánkörben telt el, korán lefeküdtünk, mert korán kell holnap kimenni a pusztára, Csöngölére.

Reggel a kellő időben becsengettem a gróf vadászát, aki különben inkább inas volt s csak az erdészeti egyesület iránti figyelemből viselte az aranyos tölgyfalevelet mákszínű blúza hajtókáin.

– Felkelt már a kegyelmes úr?

– Igen.

– Öltözködik már?

– Igen.

– Milyen ruhát vitt be neki?

– Egy szürke blúzt, feketebársony mellényt és egy kockás nadrágot.

– Májszínkockásat?

– Igenis, májszínkockásat.

Egy negyed óra múlva *ezekben a ruhadarabokban* felöltözve hagytam el szobámat, a künn ácsorgó pincérektől megtudakolva:

– Ő excellenciája kijött már?

– Még nem.

Egy darabig fel és alá sétáltam a folyosón, míg végre nyílt az ajtó és kijött a gróf.

– Jó reggelt – mondá vidáman. – Hát már felkeltél?

E pillanatban végigsiklott szeme a ruhámon s meghökkenéssel, majdnem ijedten – hogy miféle dzsinn incselkedik vele – a saját ruhájára tekintett. Még nagyobb lehetett az álmélkodása, mert legott visszánézett rám és újra saját magára, aztán a bosszankodás bizonyos érzése ült ki kifejezésteljes ajkai fölé, de egy szót se szólt, egyetlen hanggal se említette az egyforma habitust.

Rövid reggeli után úgysis indulnunk kellett. A kocsik már ott vártak hosszú sorban, a város prüszkölő, pihent paripái és a fiákerek. De ne-

kem még egy órai dolgom volt a városban, nem indulhattam a vasúton Tisza gróffal és Munkácsyval. Inkább megyek később kocsin.

Elvégezvén dolgaimat, megszólítottam egy fiakkert:

– Hé, kocsis, mennyit fizetek Csöngölére?

– Nyolc forintot.

– Az ám, a rabok vérit – vágtam ki a szokott szegedi kraftausdruckot.

– Hm – felelte a kocsis fejcsóválva. – Hát mért nem mondja az úr rögtön, hogy ismerős errefelé? Viszem hát öt forintért.

– Dangubálással? (Ez is egy szegedizmus – a hajó veszteglését jelzi.)

– A kirielejzomát! Hiszen az úr idevaló. Üljön fel no hamar, négy forintért.

Fel is ültem, el is vitt, s mondhatom, kedves multság kínálkozott a tanyán. Ki volt adva a rendölet a pusztai kapitányoknak, hogy ami jóképű férfinép vagyon köröskörül két mértföldnyire a báránycímerű város tanyájától, az mind ott legyenek, de az öregje is. Pusztai kapitányok a fejüket csóválták, hogy miféle szerzöt lehet az, ki férfinépre áhítzik, talán valami külsőországi királyné érkezött – de akkor is mire való lézen az öregje? Mindegy, szót fogadtak, s mind összesereglett a nép. Volt mit nézegetni köztük Munkácsynak. Gyönyörű típusok akadtak: ósarcok, szőrrel benöve egész a szemig, csontos, körteképu kunok, laposfejű tatárok keresztbevágott szemmel, nyomott pogácsaképu besenyők, széles, girbegurba fiziognomiájú, zömök termetű magyarok, apró, mélyen bennülő szemekkel.

Munkácsy csak úgy turkált köztük, amint Tisza Lajos figyelmeztette egyikre vagy másikra.

– Ni, itt is egy szép példány.

A fotográfus ott volt velünk, rögtön lekapta, amelyik megtetszett a nagy művészeknek.

Legtöbb érdekes alak volt a pásztorok között, kik roppant üstökben főzték a birkatökányt künn a szabad ég alatt, mert csak úgy jó – és asszony azt nem tudja megfőzni, mert sok tapasztalat kell ahhoz. Az asszony csak szeretni való, amíg szép – aztán kapálni való, ha megöregszik.

Vagy tíz-husz fölvételt csinált a fotográfus csupa szemenszedett férfialakokról. Egy vén pásztor, aki azóta vezér lett az Árpád környezetében, de akkor még a tokányt kavarta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogy sem engedte magát levétetni, leszegve a fejét az üst fölé,

makacsul: »Nincs nekem már szeretőm, ne izéljőnek.« Végre kifogott rajta orvul Ivánkovics János, aki azóta püspök lett, de akkor még a tokányt kavarta, úgy tett a kanálával, mintha a lé habját az arcába akarná fröccsenteni, mire az ijedten felkapta a fejét és a momentgép oda teremtetted az örökkévalóság számára.

Ekkor esett köztünk némi szó a képről.

– Árpád bejövételét kétféleképpen lehet megfesteni – mondá Munkácsy –, vagy úgy ahogy volt, vagy úgy, ahogy képzeljük.

– Ebben van valami – felelte gróf Tisza, kit egész nap szörnyen feszélyezett az egyforma ruhánk, s ha valahogy eleibe vagy oldalt kerültem (hogy tudniillik én nem vehettem észre), folyton nézegette s hasonlítgatta össze titkon a szöveteket. Nem fért a fejébe, hogy milyen csudálatos véletlen okozhatta ezt a teljes egyöntetűséget.

– Hogy milyen volt a magyarok bejövetele – folytatá Munkácsy –, azt senki sem tudja. És különben is Isten mentsen a valóságtól: furcsán, dísztelenül nézhetek ki a ruháik...

– Igen, a ruháik – morogta a gróf gépiesen és kedvetlenül, mert ez megint a mi közös ruháinkat juttatta eszébe.

– Hja, biz azokat nem Tiller Mór varrta – szoltam közbe –, se az ingeiket nem vasalták a mosóintézetben.

– Szóval – jegyzé meg a mester – csak a képzeletre szabad bázírozni a képet.

– Az a kérdés, kinek a képzeletére? – vetette fel a gróf az ő józan okosságával. – Mert az egész nemzet képzeletének ott kell lennie a képen. Nem könnyű az.

Uzsonna után kibontakozott a jókedv a buckai bortól. Volt sok szép »szavallat« a gróf hosszú életére (bárcsak lett volna a fölséges égben több foganatja), éltették Munkácsyt is, de már hovatovább *szabadabb nyelven*, hogy hát itt keresi Árpád apánk arcvonásait, ami egyébiránt nagy dehonesztáció az akkori szögédi menyecskékre, meg Árpádra – mert ha járt is itt, alkalmasint tisztósségesen viselkedött.

Egy tanyai gazda húzott ilyen tarka-barka cihát az eszére a Munkácsy itteni útjáról; nevetett a gróf, aki szerette a nép furfangos észjárását, de viszont félt is, hogy a vendég megharagszik, ha ebben a tónusban folytatják; kirúgta hát maga alul a széket pajzán kedvvel s odajárult az udvaron a legszebb menyecskéhez, derékon fogta és elkezdte ropni a csárdást fiatalosan, daliásan, úgy, a hogy az Isten tudni adta.

De a Miska se rest. Ő is fogott egy jól táplált Tecát vagy Macát tyű hopp, s úgy megaprózta, hogy a Quartier Latin diákjai se csinálhatnák

tüzebben, ha tudnák. Ezt látván a nemes városi tanács, szenátorok és mindennemű rangok, uccu, nekiperdültek és – tekintély ide, tekintély oda – járták lélekszakadtan rogyásig. Bezzeg, letűnt most már a férfiak divatja, ami délelőtt volt, a fejrénépek lőn immár nagy értéke, s még a vénéje, ráncosa is legalább tekintetes úrral rakta, ha nem nagyságossal.

Hanem, szó ami szó, a gróf táncosnéja volt a legszebb, akárcsak a kinyílt rózsza. Úgy is hívták valahogy: Buzás vagy Téglás Rózsának. Hogy tudott az rezegni, riszálódni, szent isten. Minden izma mozgott annak s csiklandozta a férfiszemet. Magas, egyenes volt, mint egy lilium s mégis kerek, formás minden testrésze, mintha piktör pingálta volna. Aztán hogy tudott táncolni! Hajlott a dereka, mint a kígyóé, még talán sziszegett is, pihegett a keble, hogy szinte reszketett rajta az a fel-tűzött piros szekfű, a két alma között.

De nem soká reszketett, kihúzta onnan és odatűzte kacéran a kegyelmes úr gomblyukába. A kalapja mellé akarta, de az mosolyogva ezt a helyet jelölte ki. Uraknál úgy szokás.

No, ha így szokás, hát odatűzte. Aztán eleresztve, hamiskásan illegette, billegette magát a csípőin táncosa előtt, meg nekiszilajodott, forgott, mint egy karika, s olyankor a sustorgó selymrokolyája olyan szelet csapott, hogy akit az megérintett, megbódult, megittasodott tőle, az aranyos papucsait pedig fölhajigálta a levegőbe, amik azért valami szemfényvesztéssel estükben megint rácsúztak a picike lábára.

– Mester! – kiáltott a gróf a táncoló Munkácsyra – ezt a menyecs-két le kellene festeni valami vezér feleségének.

– Nem bánom – felelte a lelkesedő művész.

Tízen is rohantak a fotográfusért, de nem is kellett rohanni, mert az is ott táncolt egy vén asszonnyal. Rögtön eleresztette az egyik masinát, a rozogát és hozta a másikat, amelyen levette a kackiás Buzás Rózsit – aki így válik ősanjává valami főrangú nemzetségnek.

* * *

Későn este értünk be Szegedre. Másnap reggel megint bekívántam öltözködés előtt a gróf vadászát.

- Felkelt-e már a kegyelmes úr?
- Most öltözködik.
- Milyen ruhákat vesz fel?
- Egy zöldes kabátot és pepita nadrágot.
- Hát a mellény?

- Kéksikos flanellmellényt.
- Köszönöm. Mindent tudok.

Két-három perc alatt magamra rángattam a jelzett ruhadarabokat, de minthogy a gróf, aki gondosan szokott öltözni, még mindig toilletet csinált odabent, lementem a földszintre a kávéház elé, reggelizni.

Kisvártatva ő is megjelent az utcán és köröskörül szétnézett a rop-pant téren; nyilvánvaló volt, hogy keres.

Hirtelen kiléptem a leanderbokrok közül:

- Itt vagyok, kegyelmes uram.

Összerezzenve hőkölt hátra: megint a saját ruháját látta rajtam.

Elmosolyodott és fölemelte az öklét fenyegetően:

- No megállj, zsvivány!

Egy szót se mondott többet, le volt győzve örökre – és bár még azontúl is sok jó időt töltöttünk együtt, soha nem szólt be a toilletembe; jöhöttem, mehöttem vele, hozzá, talpig bársonyban vagy zsák-hacukában.

IDEGEN BŐRÖK

Szerkesztői üzenetféle

Az én olvasóim kedves emberek, gyakran küldenek be nekem mesterségemhez való anyagot, megírandó témákat. Egyik is, másik is, akivel valami nevezetes történik, vagy valami jót hall, nem restell pen-nát fogni, s leírván a nyers matériát, rendesen oda teszi a végére: »Eb-ből az ön tolla csodát alkothat.« »Ez lesz a legszebb munkája.«

Élőszóval is gyakran mondanak el barátaim, képviselőtársaim egy-egy epizódot: »Formálj belőle valamit.« Ők, akik átszenvedték az illető eseményt, szépnek, érdekesnek, változatosnak találják, és *átélt* dolognak valóságosan elég keserves, de *kigondolt* dolognak meglehe-tősen hétköznapi. De ők azt nem tudják. És végre nem is illik gáncsol-ni, mert szép vonás a magyaroktól, hogy mégis pártolják az íróikat. A könyveiket ugyan meg nem veszik, de a materialét hozzájuk szíve-sen liferálják. Néha fel is lehet használni valamit. Sőt egész jólélekkel ismerem el, hogy ami csekélyet összeírtam, az sem mind az enyém, belegondolkozott abba sok, nálamnál okosabb ember. Benne van abban az összes ismerőseim lelke.

Hálátlanság lenne, különösen a politikusok iránt, eltagadni, hogy egy-egy ötletüket felhasználtam a szépirodalomban. Ha végiglapozom könyveimet, eszembe jut, ki mit adott. Az *Okos Nastya* történetét például néhai gróf Andrássy Gyulától hallottam, *Szontagh Pálnét* Szontagh Páltól, a *Farkas a Verhovinán* című elbeszélésemet Urányi szuggerálta, a *Zöld légy és a sárga mókust* dr. Farkas, a *Beszterce ostromának* ötlete a jó Pongrácz generálistól van. Az öreg Trefort is folyton hozott a Házba egy-egy történetkét, hogy írjam meg. Én ezért cserébe egy-egy professzort hoztam neki, hogy nevezze ki. A Trefort történetei hasznavehetetlenek voltak. De jól kijöttünk. Mert ő is ugyanazt állította az én professzoraimról.

Szóval a politikusok iránt hálás vagyok. Vicinális vasutat nem adtak, de a történeteiket nekem hordták. Tisza Kálmán még most is sokszor keres a folyosón valami jó esettel vagy krónikával. Nekem gyűjti; néha csak valami jellemző szót vagy originális kifejezést hoz: »Már két hete tartogatom számodra.« Úgy adja ide, mint egy cukorkát. És ő tudja is, mi a becses, mi a pompa a nyelvben. Olyan, mint a szabó, aki eltalálja, mi szép és mi áll jól a kuncsaftnak, de ő maga rossz ruhában jár.

Jóízű történetei vannak Darányinak is, Eötvös Károlynak, de ha leül írni (mert néha belekóstol a szépirodalomba is), rendszeren a gyengébbeket írja meg, a jókat szétszórja. A kos is a legjobb, leghosszabb gyapját hullatja el. Azelőtt pedig Wekerle volt mester az élményeinek formába való öntésében.

Hát beismerem, mondom, hogy sok impulzust nyertem egyszer-mászor tőlük, de csak úgy, hogy mondtak valamit, s arról nekem eszembe ötlött másvalami, mint ahogy az ember a más szivarjáról gyűjtja meg a magáét.

Arra sohasem voltam képes, hogy valakinek a témáját megépítsem. Meghallgattam, de soha egy se tetszett meg. Pedig sokszor kaptam szinte kész regényeket, csak az irodalmi formát kellene nekik megadni – de lehetetlen. Tele van a fiókom vidéki emberek beküldött anyagával, de az engem mind hidegen hagy. Nem is igen bízom az ilyenben.

Százszor megesett már, hogy valamelyik képviselőtársam bizalmasan félrehitt a folyosón.

- Gyere, gyere, adok valamit.
- Mit?
- Egy regénytárgyat.
- Hosszú?
- Hosszú és érdekes. Ez lesz a legszebb munkád.

- Ha hosszú, mondd el, kérlek, máskor, ha ráérünk.
- Jó, de el ne felejtse; van nálam egy regényed.

Annyi regényem van náluk, hogy szeri-száma sincs. Van egy ilyen regényem a fiumei kormányzónál. Van egy másik Teleki Gézőnél. Visi Imre meghalt egy regényemmel. Wahrmann is adósom maradt egy suttogóval. Horváth Gyula hasonlóan elvitt egy tárgyat. Egy amerikai nábob Davenportban (Fejérvári Miklós) örökségképpen hagyott rám egy vastag kéziratot, halála előtt elküldte – hogy írjam meg abból azt a bizonyos legszebb munkámat. A szegény Terényi Lajos is váltig készült elmondani életének egy epizódját.

Sajnálom, hogy nem hallottam. Ezeket a regényeimet a föld alatt mind sajnálom. Örökre elvesztek. Vagy meglehet, azok is kinőnek földben, virágban; valami költő megszagolja, és a sírokba vitt mesék megfogamzanak a fantáziájában.

A halottakkal semmi baj sincs, ők nem írnak leveleket, szerkesztői üzenetet kérve rájuk, csöndesen álmodnak új dolgokat odalent, de nagy galibám van a türelmetlen élő témaliferánsokkal, akik napról napra várják: az Ohában (az *Országos Hírlap* zsurnalisztikai neve), mikor ugrik már ki az ő, nekem ajándékozott témájuk ragyogó színes ruhában, ahogy ők képzelik. Sürgetnek, interpellálnak, sőt haragusznak. Az egyik már olyasformát is írt, hogy nem vagyok elég hálás a közönség iránt. Milyen boldog volna – azt mondja – például a csizmadia, ha a közönség küldözgetné neki szívességből a bőrt, s ő csak a talpakat adná hozzá és a szöveget. Milyen jókedvvel varna az reggeltől estelig.

Azt sürgönyöztem neki válaszul: »Nem tudok idegen bőrből varni.« Erre bizonyosan fejét csóválta és azt moroghatta: »Rossz meseterember – punktum.«

Azóta, de kivált legújabbán annyi szerkesztőnek és maliciáknak vagyok kitéve, hogy folytonos mentetések helyett egyetlen szerkesztői üzenettel felelek, mégpedig a fogat fogért elv alapján az ő élményeikért az én élményemmel, mely mindenkinek szól, aki valaha témát adott.

* * *

Több esztendő előtt lapot alapított egy kiváló barátom, aki írónak is van olyan, mint én, vagy talán még különb is. Szokás szerint fölkeresett, hogy igen szeretne tőlem valamit az első számba, melyet annyi és annyi ezer példányban küld szét. Megtagadtam; így, úgy, nagyon el vagyok foglalva.

Vigasztalhatatlan volt és csak nem tágitott:

– Legalább negyven sort írhatnál; valami apróságot. Például országgyűlési vagy képviselői dolgot. (Akkoriban sűrűn írtam a »T. Ház«-ból szóló skicceket.) Ezer rajzik a te fejedben.

– Ugyan hagyj békét, nem írok. Csömört érzek az írástól.

– Akkor legalább mondj egy témát.

– Hm. De mifélet?

– Ha csak olyan icipici lesz is, mint a kisujjam, mint egy morzsa.

– De mikor fáj a fejem, mintha tüdőkölövel ütnek.

– Látod. Annyi fáradsággal, amennyit a kifogásokra használsz, már el is mondhattad volna a közleményke sujet-jét.

– Ne ölj meg – könyörögtem neki. – Rosszabb vagy Nagy Miklósnál!

– Kegyetlenebb vagy Nerónál! – felelte ő.

Addig unszolt, piszkált, hogy végre is levett a lábamról, pedig rendszerint a »nem akarás« talapzatán áll meg az ember a legszilárdabban.

– Hát Isten neki.

Minden ideg megfeszült az arcán, úgy figyelt, a szemei merően rám szegződtek, és a pillája meg se mozdult.

– Hát írd meg azt – mondám, miközben kuszán szedegettem elő a szavakat, a leírandó eseményt is egyidejűleg formába öntögetve képzoletemben. – Írd meg, hogy mikor ma egy hete Szombathelyen jártam, találkoztam ott Udvary Ferencsel – ez egy csizmadia kinézésű, szélsőbali képviselő, akit nem ismertem még –, hát éjjel eljött tőlem búcsúzni, felköltött.

– S aztán? – kérdé türelmetlenül, idegesen.

– Mit akarsz még? Ennyi az egész.

Szemei nagyra nyíltak álmélkodásában, s tekintetük habozva, fűrészre és felháborodva mászkált az arcomon.

– Bolondnak tartasz? – szólt végre szemrehányón.

– Mondom, hogy ez az egész.

– És hogy én ebből írjam meg a jellemző apróságot?

– Persze.

– Ebből a számárságból?

– Persze.

De már erre dühbe jött az én barátom:

– Hát megeszem szőröstül-bőröstül, aki ebből valami épkézláb dolgot tud faragni.

Elmosolyodtam. Tudtam én már akkor is, hogy nem lehet idegen bőrből varrni. Az idegen bőrök rossz bőrök, még ha jók is.

– No, hát adj hamar egy ceruzát.

S ezzel vettem egy kis papirost, és leírtam neki a következő történetet:

A képviselői pertu. Néhány nap előtt Gleichenbergből jövet megszálltam éjszaka Szombathelyen, a híres Sabáriában. Véletlenül éppen ott mulatott egy külön szobában több megyei úr, köztük Udvary Ferenc képviselő is, akit azonban nem ismertem.

A pincér, aki az italokat hordta az »extrá«-ba, úgy éjfél után elújságolja:

– Itt a harmadik szobában egy képviselő alszik.

– Hogy hívják?

– Biz én nem is tudom, csak a keresztnévét: Kálmán.

Persze legott találgatták: Nákó Kálmán-e, vagy Markovics Kálmán? Ki van még Kálmán a Házban? Csak tán nem Tisza Kálmán?

– Ejh, szaladjon, nézze még hamar a vendégkönyvben.

Minderről természetesen semmit se tudtam, az én szerepem csak ott kezdődik, mikor hajnalhasadáskor egy türelmetlen kéz ütögeti az ajtómat. Mi az ördög. Sohase voltam ebben a városban, éjfélkor szálltam be, senki sem látott, és mégis kopogtatnak. Mi lehet? Ijedten riadtam fel.

– Ki az?

– Én vagyok, Udvary Ferenc.

– Ki az az Udvary Ferenc?

– Hát nem ismersz?

– Nem!

Egy szemrehányó hang visszafelel:

– Udvary képviselőtársadat ne ismernéd?

Nem emlékeztem a névre se, de már mindegy, bosszúsan dörmögtem, szédülve az álmoságtól:

– Hát mit akarsz?

– A hétórai vonattal haza kell mennem Körmondre – mondá sajnálkozva.

– Hát eredj!

– De előbb el akarok tőled búcsúzni... Eressz be!

– Mit? Elbúcsúzni? – dohogtam. – Hiszen ahhoz előbb találkoznunk kellett volna.

Hanem akarva, nem akarva mégis szét kellett szednem édes hajnali álmomat, s be kellett eresztenem t. barátomat, aki törvényhozó voltánál fogva megfordította a társadalmi sorrendet, hogy ősidők óta előbb találkoznak az emberek és csak azután búcsúznak el egymástól; mi előbb búcsúztunk, és csak azután találkoztunk.

Mikor megírtam, elolvastam neki. A combjára csapott a tenyegeivel és felkiáltott:

– Az ördög vigye el a témádat. Ki hitte volna!

Közölte a különben igénytelen apróságot, és mert jellemző volt a magyar képviselői életre, a mi lapjainkból kikerült a külföldi lapokba, s megtette óriási vándorútját a világban. Az új szerkesztő boldog volt. Mert mindenütt idézték dédelgetett csecsemőjét, a lapját, mely sohase olyan édes többé, mint eleinte a pólyáiban.

Néhány nap múlva megint beállított mázos szavakkal. Csak egy macska tud úgy hízelegni, mint egy szerkesztő – de nem is tud úgy.

– Ugyan mondj még valamit, kedves öregem; olyat, mint az előbbi volt. A képviselői életből.

Addig kért, fenyegetőzött, hogy ki nem megy a szobámból, megint adtam neki egy témát.

– Csináljatok abból valamit, hogy tegnapelőtt Ipolyságra menet találkoztam a vasúton Lévay Antal képviselővel. Mindenféleképp ismergetett, én is őt, de sehogy se tudtuk eltalálni, hol láttuk egymást.

Fumigative intett a kezével.

– Lappália.

El voltam rá készülve, hát mindjárt fogtam a tollat, és nyélbe ütöttem a történetkét:

Ipolyságra utaztam a minap. Beültem egy kupéba, ahol egy öreges úr ült. Alacsony termetű, kiborotvált képű úr volt, nagy, tömött bajuszszal. Szürke ruhát viselt és nyúlszínű, durva kalapot, kunkorodó fájdkakas tollal hátul. Ismerősnek látszott előttem.

Ő is fel-felpillantott lapja mögül, melyet olvasott, s amint rám nézett, úgy tűnt fel, mintha emlékei közt keresgélne, hogy ki vagyok.

Egyszerre megszólalt:

– Olyan ismerős nekem uraságod.

– Nekem is uraságod – feleltem kurtán, mert általában ellensége vagyok az ismerkedésnek. Az ember csak ott szabad igazán, ahol nem ismerik.

Ezzel vége lett a beszélgetésnek. Én is kihúztam a magam lapját, a *Nemzetet*. Ma már csak úgy van lapja minden utasnak civilizált országban, mint ahogy okvetlenül van revolvere a civilizálatlanban. Úti-társam is a *Nemzetet* olvasta. Már maga ez is egy kötelék az emberi nem különböző válfajai között.

Mikor az olvasást meguntam, kimentem a folyosóra. A kis öreges úr is utánam jött, igen figyelmesen nézegetett oldalvást, s barátságos szempislogatással kérde:

– Nem járásbíró Tersztinán?

– Nem.

Ez teljesen elszomorítani látszott őt.

– Megfoghatatlan – dadogta.

Aztán ismét szótlánul ödöngtünk a folyosón egy darabig.

– Nem jár Petánovicshoz ebédelni? – kezdé újra konok makacssággal a firtatást. Nagyon bosszanthatta memóriájának hanyatlása.

– Nem.

– Ejnye, ejnye – s haragosan ütögette meg a homlokát. Majd szomorúan lecsüggesztette a fejét, és maga elé bámult.

Egyszer csak megint felkapta a nagy fejét, élénken, mint a harcsa, ha a szárazról megint vízbe jut.

– Nem jár ön a képviselőházba?

– Dehogynem.

– Nos, akkor megvan, mert én képviselő vagyok – szólt egészen felvidulva –, ott kellett egymást látnunk. Nem gondolja ön?

– Nem lehetetlen – viszonzám –, sőt valószínű, mert én is képviselő vagyok.

Összezsapta a kezeit és felkurjantott:

– Oh, persze. No persze. Oh, istenem. Szervusz, pajtás, bocsáss meg. Hiszen ismerlek, csak a nevedet nem tudom.

– Mikszáth Kálmán.

– Jaj no – horkant fel. – Hiszen tudom a nevedet, csak tégedet nem ismerlek.

A szerkesztő-barátomnak ez is tetszett, ügyes apróság lett belőle, adott neki címet, csinált neki »kopfot«, és a végére is tett valami cicomát. Szóval, jól festett a lapjában.

És megint az lett a következménye, hogy egy idő múlva felkeresett.

– Már régen nem adtál semmit.

– Mit adjak? Mikor semmit se tudtok megírni.
 – Csak ide vele – szolt ragyogó ábrázattal –, megmarkolom én és megírom, ha ködből van is.
 – No, írd meg hát ezt, hogy Szapáry Gyula találkozott ma Horánszkyval a múzeum mellett, aztán bekanyarodtak a Cukor utcába, és egy paksaméta nézett ki a Szapáry zsebéből.
 Az én szerkesztőm meghökken.
 – Jó ez? – kérdé olyan naivul, mint egy gyermek. Annyira intimidálta már a két előző eset.
 – Nagyon szellemes kis dolog lesz – mondám, a szájjammal csetentve.
 Láthatólag szomorú lett.
 – Nem írnád meg te magad? – szolt félénken.
 – Nem, nem. Csak írd meg te.
 Egy darabig ötölt-hatolt, aztán zavartan dadogta:
 – Bevallom neked, hogy fogalmam sincs. Nem tudom megírni, barátom. (A kevély szerkesztő egészen kimerült, összeroppant e vallo-másban.)
 – Eredj haza, és gondolkozz felette.
 Megpróbálom – felelte nyöszörgő hangon.
 Másnap a folyosón találkoztunk, bágyadt és kedvetlen volt.
 – Egész éjjel rágtam a pennát – mondá keserűen, szaggatottan –, de nem bírok az idegen témákkal... sehogy se bírok; nem tudtam megírni a dolgodat.
 Vállat vontam rá hidegen, kegyetlenül:
 – Hja, arról én nem tehetek.
 Pedig az volt az igaz, hogy ezt a harmadik témát már én se bírtam volna megírni.

A KIRÁLYNÉ MINT FELESÉG

Néhány év előtt Tisza Kálmán mondta el nekem a folyosón a következő történetet, mely politikai szempontból is igen érdekes. Elmondom híven, csak éppen a formát változtatom meg, nem beszélgetve őt (hogy a sok hogytól mentsem meg az olvasót), a magam mártásában adom elő a dolgot.

Mikor a horvát címerkérdés hozta háborgásba a magyar közvéleményt, Tisza, az akkori miniszterelnök és gróf Szapáry Gyula pénz-

ügyminiszter Bécsbe utaztak, hogy a királynak jelentést tegyenek s az elégtétel módját is megbeszéljék őfelségével. A kérdés igen kényes volt, mert a sértés nagy kaliberű, az országgyűlés minden pártja zúgott, a szegény, jámbor Bedekovich, a horvát miniszter mutatni se merte magát nyilvános helyen, az ebédjeit is szobájában ette az »Angol királynő«-nél, míg másrészt komplikálta az elégtételtevés módját, hogy a Ház közjogi tudósai olyasmit okoskodtak ki a törvényből, hogy Horvátországban az állami épületeken a magyar címer használati joga nem egészen evidens. Akár úgy van, akár nem úgy van, de elégtétel mégis kellett.

A miniszterek tehát Bécsbe mentek és a Burgban folyt a tanácskozás a király elnöklése alatt. Jelen volt még a két miniszteren kívül Orczy Béla báró és egy negyedik miniszter.

A királyt nagyon lehangolta a tanácskozás, mely kora délután kezdődött és benyúlt az esti órákba. Látható idegességgel ismételte:

– Igen kellemetlen ügy.

A miniszterelnöknek az volt az előterjesztése, hogy a magyar címer katonai pompával tétessék vissza az állami épületekre, ahonnan leszaggatták.

A király a törvényhez ragaszkodott.

– Az nem lehet, ha nincs rá törvény.

– De a sértést mégis reparálni kell, az úgy nem maradhat – hangsúlyozták sorba a miniszterek, lefestvén újra és újra a magyar nemzet méltó fölháborodását.

A király sokáig habozott, végre teljesen kifáradva mondá:

– Ám jó, tétessük fel katonai parádéval a magyar címert, de aztán azonnal le is kell venni. Így meglesz az elégtétel is, és a törvény se szenved.

Tisza Kálmán jéghideg arca kigyúlt:

– Az nem lehet, felséges uram. Ennyivel mi haza nem mehetünk.

– Hát mit kívánnak? – kérde a király izgatottan.

– Az egyedül megfelelő, felség, és egyszersmind a legkevesebb, amit ebben az esetben kívánni lehet, és kötelességünk is kívánni, hogy a címer tétessék föl katonai pompával és addig hagyassék ott, míg aztán a magyar országgyűlés később a maga határozatából levéti.

Az uralkodó nem osztotta ezt a nézetet, mire Tisza és a többi miniszterek sorba kifejtették álláspontjukat, előadva egész körülményesen érveiket és lefestve élénk színekkel a helyzetet. De a király nem, nem. Tehát új oldalakat kezdtek kieszelni... A király szemlátomást kedvetle-

nebb lett és ingerlékeny, s mikor már elég jól megtámogatták a magok igazait, mindig odacsapott nekik egy ellenérvet, már-már kimondta volt az ultimátumot, midőn, jó szerencse, belépett az ajtón a szolgálattevő kamarás és halkán jelenté:

– A felséges asszony már várja felségedet.

Ebédre voltak menendők együtt Károly Lajos főherceghez.

A király lecsapta az aktákat az asztalra, fölkel a székéről és elhagyta a tanácskozási asztalt magyarázat nélkül, még csak a kezével se intve búcsút az ámuló minisztereknek. Csak aztán később fordult vissza a terem közepéről s nem minden felindulás nélkül szólt:

– Holnap folytatjuk.

A magyar miniszterek meglehetősen nyomott hangulatban távoztak. Rossz kilátások voltak másnapra. Ha nem lett volna előre megváltva a páholyuk az Operába, bizony el se mentek volna, hanem otthon, a bankgassei kopott házban búsulnának, hogy miképpen kell majd hazamenni. De mégiscsak elmentek és kedvetlenül hallgatták az opera áriáit.

Egyszer csak a második felvonás végén megnyílik a páholyajtó, és belép rajta sima, elegáns lépteivel és mozdulataival Nopcsa báró, a királyné udvarmestere, frakkban, fehér szegfűvel a gomblyukában.

– Hát te honnan jössz? – rohanták meg egyszerre.

– A Károly Lajos főherceg ebédjéről jövök. A királyné küldött hozzád.

– Énhozzám? – csodálkozék Tisza.

– Igen, igen – és közelebb hajolva Tiszához, halkán folytatá:

– A királyné igen aggódik és azt a parancsot adta nekem, hogy rögtön keresselek fel.

– Aggódik, és miért?

– Hogy a kőniggräzti csata óta nem látta a királyt olyan levertnek, szomorúnak, mint ma este a minisztertanácstok után. A felséges asszony azt üzeni, hogy éppenséggel nem tudja, miről van szó, de arra kéri, hogy ha lehet, engedj.

Tisza elkezdett pislogni, szaporábban, mint szokott. Ez mindig azt jelentette, hogy el van érzékenyülve. Egy darabig némán bámult maga elé, aztán a maga egyszerű, pátosz nélküli modorában adta meg a választ:

– Mondd meg a királynénak, hogy a felséges királyért és a dinasztiaért életemet is odaadom, ha kívánják, de éppen az ő és a dinasztia érdekében nem engedhetek abból, amit kértem.

Nopcsa báró visszament legott a válasszal. Hogy mi történt aztán, homály fűdi. De csodák csodája, minden megváltozott. Reggelre mosollyal fogadta a tanácsba összegyűlt magyar minisztereket a király s felhőtlen homlokkal, vidáman adta beleegyezését a kormány előterjesztésébe. Mi kergette el homlokáról a felhőket? Isten tudja. A konsztatálható adatok csak idáig szólnak. A többiről már csak sejteni lehet, hogy egy vállán áthajló, szelíd, jóságos hang:

– Engedj, uram, férjem, a szegény magyaroknak.

A KEMÉNY KOPONYÁK

Aki falun született, az meg nem szabadulhat a falutól, hiába tépi el az összes gyökereket, melyek oda fűzték, hiába feneklik meg a városban, a falu utána jön, mint a kísértet, és hívja haza maga után. Az eloltott gyertyával esténként eltűnik a város sok ezer házával, és idejön a kicsiny falu akácfáival, liceumkerítéseivel, eredeti vidám népével. Bizony én még most is annyit lakom falun, mint a városban.

Sőt többet; mert majd minden három-négy évben egyszer meglátogatom a falumat, és akkor nappal is ott vagyok. Megnézem a házat, ahol születtem, idegen ember tulajdona, de szívesen lát. A család kis lánya (szép, férjhez menő hajadon már) rózsákat köt abból a töbül a kertszögletben, amit még az anyám ültetett. Azok aztán beszélnek nekem olyan gondolatokat, hogy színültig telik meg a lelkem velök, néha ki is csordul.

Megnézem a réteket, hát ugyanazok a margaréták nyílnak most is s betarkítják a nagy térséget, zöld pázsiton fehér csillagok, mint ahogy fenn a magasban, kék posztón fehér margaréták. A gyalogutak éppen úgy mennek, úgy jönnek, mint azelőtt. Ez vezet a kenderáztatókhoz, amaz a szőlőbe, a harmadik a hídhöz. Leányok, menyecskék piciny lábnyomai mintázzák végig e kedves utakat.

Bejárom az erdőt, itt is egy ismerős fa, ott is egy. Boldog Isten, megint ott vannak a fészkek, amiket már egyszer kiszedtem, összeromboltam. Ugyanott, azon a fán, a hármás gally kezdődésénél, a régi madárfunduson. Az anyamadár ott ül a tojásokon. Ah, minden csodák közt a földön a legcsodásabb. Hogy annak a madárnak a teste melegétől egy szép nyári hajnalon széthasadnak a tojáshéjak, és apró eleven lények bújnak ki a tojásokból. A nap gazdagon lövelli alá sugarait a fák

levelein keresztül. Főnséges tűz ez is, de az anyai test melege mégis több, mégis szentebb, csodásabb, termékenyebb és édesebb.

Minden fa egy történet nekem. Ebből az odvasból méhrajt szedtünk egyszer. Amott fogtuk a mókust. Erről esett le a Molnár Pali. Innen húsz lépésnyire van az erdei forrás. Oda jártak az őzek inni. Most is oda járnak.

Minden a régi még, itt is, bent a faluban is. Mindent megnézegetek apróra, s egy-két óra múlva, amint előtörnek az elhalványodott emlékek, egyszerre csak legyűrök az egész harminc esztendőmet. Reggel még csak álom volt, hogy én valaha itt jártam, itt éltem, most már a többi az álom, az az idő az álom, amit a világba hányódva töltöttem.

Meglátogattam az iskolát. Még most is elfog valami sajtószertű félelem a küszöbön, mikor belépek. Pedig már nincs itt a szigorú Tusnay András, aki megfogta nagy bütykös ujjaiával a kis sovány kezemet, s úgy vezette közvetve a tollat, mely bizonytalanul bolyongott a papíron, míg a nagy B-t vagy a nagy F-et leírta, s akkor se volt annak becsületes betűábrázata. Mondta is az öreg nagy szomorúan:

– Sohase fogsz írni tudni, fiacskám!

Új tanító van már, talán a negyedik is azóta, de a padok és gyerekek ugyanazok. Én ismerem őket, de ők engem nem.

A tanító úr kérdéseket ad fel nekik a tiszteletemre.

– Miféle országban lakunk?

– Magyarországon.

– Milyen nemzetből való vagy te, Szlimicsek Mihály?

– Magyar vagyok.

– Melyik megyéből?

– Nógrádból.

– Mondd el, fiam, Nógrád vármegyét, ahogy a versben van.

A fiúcska elfújja. (Itt még mindig él a jó öreg Kis-Tükör):

Nógrád vármegyében kell járnai nagy sáron,
Hol Losonc Nógráddal, Buják is e tájon stb.

– Nagyon jól van, Szlimicsek, nagyon jól van. Hát eszerint melyik megyében van Losonc városa?

Szlimicsek Mihály habozik, aztán felbátorodva feleli:

– Azt még nem tanultuk.

Szakasztott így volt az én időmben, szakasztott így... Ugyanezek a talentumok, ugyanezek a metódusok. – Ismertem az apádat,

Szlimicsek Mihály, éppen ilyen nagy számár volt ő is, de *tótul* volt ilyen nagy számár.

Otthagynom az iskolát, hogy kiélvezzek mindent, ami még kínálkozik. Híre fut, hogy ott vagyok, s legott előkullognak portáikról a régi ismerősök, a játszópajtások, s míg végigmegegyek a nagy úton, már felgyűlnek egész csapatra. Nem a régi fűrge, víg fickók többé, nehézkes parasztok, tekintélyes gazdák, deresbe játszó hajjal. Némelyik vitte is már valamire. Ott ül a falusi tanácsban s mogyorófa bottal jár, méltóságteljes lassú lépésekben. Sőt a bíró is iskolatársam volt, okos ember, akinek szava sokat nyom a falu apraja-nagyja előtt.

– Hát mi újság, Pál úr?

– Megvagyunk, tekintetes uram, csak egy kicsit a termés nem jó. Bor nemigen lesz az idén.

– Mért nem öntözik gáliccal a szőlőt?

– Ostobaság – mondja egy öreg paraszt. – Tavaly gáliccal öntöttük, aztán az egész falu megbetegedett a mérgezett szőlőtől. Inkább egye meg a fereg magát a szőlőt, tekintetes uram, mint hogy aztán az embert is megegye a szőlővel együtt.

– Hát a politikában hogy vannak kendtek?

Bíró uram, Kazi Pál megtörli előbb a száját az inge ujjával, mikor ilyen nagy dologról nyilatkozik.

– Mi, szegény parasztok, fizetjük az adót, és nem panaszkodunk. Adónak lenni kell.

– Hát a nemesek?

– Azok baloldaliak így időközben, de mikor a követválasztás van, akkor a kormányra szavaznak.

– Van-e a faluban szocializmus?

Kazi Pál értelmes ember, újságot is szokott olvasni, erre a kérdésre a fejét rázza:

– Nem hisz abba itt senki. Ha betéved is egy-egy hóbertos vándorlegény a faluba, hát csak nevetik, ha ilyeneket beszél. Okos emberek a mieink. Tudjuk mi jól, hogy ha ma felosztanak is az országot egyenlően az emberek közt, egy hét múlva megint nem volna egyenlőség, mert a könnyelmű korhely elköltené a maga részét, a szorgalmas igyekvő pedig megnagyobbítaná a magáét. Kemény, egészséges koponyák ezek a mieink, tekintetes uram.

Valóban kemény koponyák az én földieim, és igen sokszor elfog a büszkeség, hogy a megelégedés itt terem a sovány kavicsban, és nem a súlyos kalászu rónaságokon.

Ha el-elrándulok a vármegyémbe nagy időközökben, mindig bizonyos idegességgel észlelődöm, megvan-e minden a régiben, nem inficiálta-e még meg a modern kor a népet? De még mindig tisztán maradtak. S ez igazán édes tudat.

Amint befordul a pizmogó vicinális a szülővármegyém felé, szinte jólesik, hogy olyan lassú. Az új kor száguldó sárkánya is megbénul e komótus, lusta tekintetes urak közt. Itt még ő se tud az lenni, aminek alkotva lett. Átidomul a tekintetes vármegye képére. Megadja magát.

Aztán még beljebb megyek, még beljebb, a kevély székvároson túl, ahol még szüziesebb a levegő, az országutakon túl – ahol már csak megyei utak vannak, a falunkba, és újra végigjárom az erdőt, a rétet, az iskolát, és újra kikérdezem a parasztokat. Milyen a termés? Mi a panaszuk a politikában? Van-e a községben szocializmus?

A bíró azonban elkezdte az idén fejét vakarni, és a botjával zavarosan ütögette csizmája hegyét:

– Bizony már van, kérem alásan.

– Szocializmus?

– Valami olyasféle. Egy új bogár, kérem alásan.

– Bogár?

– Az ausztráliai méhek.

– Mi az Isten csudája az? És miben pusztít?

– Az emberi elmében, kérem alásan.

– Az ördög érti kendet, bíró uram.

– Hát úgy van az, tekintetes uram, hogy a takácsunk, a Blózik Mátyás, hiszen tetszik tudni, milyen nagyszájú, kolompos ember, fent járt a fiánál Pesten, aki ott kovácslegény, és lakodalmat tartott most; onnan hozott egy történetet az ausztráliai méhekről.

– És ez a történet?

– Megzavarta az egész falut.

– A kemény koponyákat?

– A kemény koponyákat – felelte szomorúan.

– De egy történet!

– Hja, tekintetes uram, egy gombostű is halálos lehet, ha meg van a hegye mérgezve.

– Lánchordtát, miről szól hát a történet?

– Hát biz az arra vonatkozik, hogy mégiscsak az az igazság, föl kell osztani mindent egyenlően az emberek közt.

– De hisz a múltkor mondták kendtek, hogy egy hétig se volna egyenlőség, mert egyik költene, a másik gyűjtene.

– Hogy aszongya, nem gyűjtene – felelte a bíró, megsuhogtatva botját a levegőben –, azt mutatják az ausztráliai méhek.

– Mutatnak azok istennyilát.

De bíró uram nem hagyta magát kivenni a konceptusból, folytatá ilyenképpen:

– Hogy aszongya, egy hajó indult a tengeren Ausztráliába, ezt Blózik beszéli, kérem alásan, és mielőtt megindult volna, rászállott egy méhraj, királynéstől, mindenestől az árboc rúdjár. Nosza, a kapitány nem tud mit csinálni a rajjal, megindítja a hajót, s a raj csak nem mozdul. Elviszik hát Ausztráliába s etetik útközben mézzel, mert volt a hajón méz. Ausztráliában aztán köpút csináltak a méheknek, s a méhek éppúgy, mint elődeik odahaza, hozzáfogtak munkájukhoz, gyűjtötték a mézet és várták a telet, de csak nem jött a tél, várták, hogy a virágok elhervadnak, de azok csak egyre nyíltak és nyíltak. Ejnye, de bolond ország ez, gondolták a méhek. De szamarak voltunk, hogy törtük magunkat, hiszen a gyűjtésnek nincs többé semmi célja. S fogták magukat a bosztohók és a következő évben már nem gyűjtöttek, hanem csak szálltak-szálltak virágról virágra, és a virágok mindig nyíltak nekik, egyik bimbóját hányta, mikor a szirmai hullatta a másik. És most már, azt mondja Blózik, elszaporodtak a méhek Ausztráliában, száz kaptár família van már az egyből, de egyik se gyűjt semmit.

– És az ilyen ostobaság hat az emberekre? – jegyzém meg sajnálkozva.

– Blózik vasárnaponkint beszél nekik, felolvas, és ők beszedik, de különösen a méhek zavarták meg őket, rendes összejöveteleket tartanak, pénztáruk van, és tele vannak a maszlaggal... Különösen ezek a méhek, az ausztráliai méhek.

– Az istenért, ki kellene verni a fejükből.

Kazi Pál összefonta kezeit, aztán szomorúan nézte egy darabig a földet, a fölöstandó anyaföldet.

– Nem lehet – szólt elgondolkozva, s aztán bizonyos kevélységgel hozzátette –, mert kemény koponyák, rettenetesen kemény koponyák a mieink.

Kezet fogtam vele, mire eldöcögött a faluháza felé, még magában is mindig morogva:

– Kemény koponyák, hm.

Én pedig nekiindultam a pajták aljának, hogy kegyeletesen bejárjam azt a bozóttal, labodával felvert darab földet, mely valaha a mi kertünk volt. Még megvannak a roncsai. Itt egy vén szilvafa, de már

nem terem, ott egy darab sorompó bedőlve, félig megrothadva, ribiszkebokor a kukorica közt, egy picinyke cipősark a beléndek és farkastej közt, talán a húgocskám cipellőiből, derékig érő vadfüvek társaságában egy teljes violabokor. Muslincák, darazsak, aranyoszöld legyecskék röpködtek, dongtak körös-körül, akik még mindig emlékezni látszottak arra, hogy itt valaha kert volt. Hess, cudarok! Idegesen kapkodtam előlük a fejemet jobbra-balra. Mind azt képzeltem, hogy az ausztráliai méhek, akiket a Blózik szállított ide – erre a szűz és tiszta földre, hol csak a szunyogra és a hernyóra kellett eddig haragudni.

AZ ÖREGEK

Sohase szerettem az első eminenseket. Elő se fordultak a családban. Én se voltam az. Nem is akartam. Emlékszem, hogy mindenféle történeteket tudtam olyan egyénekről, akik rosszul tanultak, aztán később nevezetes nagy férfiak lettek.

De hát az ember rendesen nem karakter. Az idén a Laci fiam csupa egyessel tette le a vizsgát, s azóta már olyan történeteket kezdek elbeszélni, amelyekben az első eminensekből érsek, püspökök, miniszterek és országzászlósok lettek. Az emberi hiúság denique mindig a magasban jár és sohasem bukhatik le egészen, mert minden attitűdben megtalálja a köteleket, amikbe fogózhassék.

Szóval, a fiú első eminens lett.

– Nagy dolog ez – szólt az anyja –, erre most már nekünk is vissza kell felelni.

– Hogyhogy?

– Örömet örömmért. Ki kell gondolnunk valamit, aminek a gyerek nagyon megörülne.

Hát ki is gondoltam, hogy varrassunk neki *hosszúnadrágot*.

A feleségem először összeszidott, hogy talán megbolondultam; mikor pedig megmagyaráztam, hogy a fiú már az ötödikbe megy, s termetre és rangra is megilleti a hosszúnadrág, sírva fakadt, majd a szíve szakadt meg arra a gondolatra, hogy az ő kicsikéje nagyfiú legyen ezentúl.

– Nem, nem; a kályhába dobom azt a hosszúnadrágot... Meg nem engedhetem, hogy egy gaz szabó elszakítsa tőlem a gyermekemet.

Nevettem ezeket a beszédeket. Ugyan, ugyan! Hiszen azzal nem szakad el a gyerek. Hamarább szakad el a nadrág. Aztán az időket nem lehet

feltartóztatni. A fű kidugja a fejét, ha követ hengerítenek is rá, s a fiú szakállá is kiserkedzik az állán annak idején, még ha a szülei bártlit hordatnak is vele az álla alatt.

Diktum faktum, néhány nap múlva Marienbadban (mert a vizsga után oda utaztunk) a Ferdinandsbrunnstrassén járkálgatván a fiúval, érdekes szöveget pillantottam meg egy ablakban. Az a szép, jó, becsületes szürke posztó volt, melyet gyerekkoromban viseltek a falusi emberek; a gácsi gyár készítette akkoriban, de vagy harminc év óta eltűnt a kereskedelemből, legalább én sohase láttam azóta, s most valóságosan előugrott a gyerekkorom e sajátságos, igénytelen szürke kelmével, melynek a színe a veréb tollazatából és a homok színéből keletkezhetett.

– Hopsza, Lackó-mackó, megtaláltam már a posztódat. Ilyen volt az én első ruhám is. Gyerünk be ide, megvágatom a hosszúnadrágodat.

A fiúcska szemei megcsillantak az örömtől, de azért még húzódozott.

– A mama megharagszik – szólt félénken.

De csak feltuszkoltam a lépcsőkön, mert vagy négy garádcsof kellett lépni a boltajtóig. Az egész ház ódon és idomtalan volt. A kapu fölött egy tülekedő bika volt kifaragva, a kapun kalapács lógott, mint a reneszánszkorú német házakon, a magasan kinyúló kéményre pedig napórát festettek, melyet egyébiránt meglehetősen lemosott már az eső.

A boltajtó küszöbén egy lópatkót láttunk fölverve, de százesztendős rozsdá borította. Rég elporladhattak már a paripa csontjai, mely egykor viselhetette.

– No, Lackó-mackó (mert így nevezem a fiút, ha nem haragszom rá), ebbe a boltba ugyan kevesen járhatnak.

Kinyitottuk az ajtót, de az is nehezen és csikorogva nyílt, s amint fent meglökte a csengettyűtartó vasat, pokoli csilingelés támadt, s ezt kutyaugatás követte.

Bent voltunk, szétnéztünk, de semmi se mutatta a helyiségben a szabómesterség nyomait. Egy óriás tölgyfa szekrény húzódozott el a fal mentén és egy keskeny, hosszú asztal, továbbá egy szekrény kitömött bagollyal és öreges könyvekkel, írásokkal. Csak a zöld cserépkályha tetején állt egy nagy vasaló, az egyetlen jel.

A másik oldalon nagy fekete bőrszékben hófehér hajú, piros arcú aggastyán ült, éppen vajás kenyeret majszolt. Nagyon öreg, nagyon erőtlén ember lehetett, úgy a nyolcvan éven túl, a lábai egy kockás plédbe voltak burkolva, és harapni nemigen bírt, inkább csak szopogatta

a kenyeret. A lábainál egy hegyes fülű kutya feküdt, egyet-egyét vakantott felénk, de a szemeit a világért se vette le a kenyérről.

Általában kedves kis helyiség volt, derült és napos. Az udvar felől széles kettős ablak nyílt a boltba, s egy akácfa ingatta befelé a gallyait, s ha széláram támadt, be-behullatott néhányat az illatos fehér virágaiból.

Az aggastyán ijedten rezzent fel, kelletlenül az ajtó felé fordítván a fejét, mely alig látszott, mert a nyaka egész a füléig fekete selyemkendőbe volt begöngyölgetve, a napóleoni idők divatja szerint.

– Oh, oh! – mondá csendesen, fáradtan, bizonyos csodálkozással, hogy idegen arcokat lát. – Oh, oh! mi tetszik, édes uraim? Csiba, Spitz, hallgass, Spitz! Kit keresnek, édes uraim?

A szeme fölött egy zöld ernyő volt, azt följebb toltá a homlokára, hogy jobban megnézhesen.

– Egy ruhát akarnék csináltatni a fiúnak – mondám közelebb lépegetve.

– Ah, egy ruhát! – kiáltott fel élénken, s tenyerét a füléhez emelte tölcsérnek. – Egy ruhát tetszett mondani?

Hirtelen letette a vajas kenyeret egy számolyszékre s aztán föl-tápaszkodott, fölegyenesedett. Nini, milyen magas szál ember! Hátha még nem volna meggömbülve. Térdei megrogyni látszottak elsőben, s automataszerűen lépegetett eleinte, mintha erőszakosan rángatnák, mintha csak lassan hatolna be az ereibe, a köszvényes lábaiba a varázsszó. Tip-top, tip-top! mind szaporábban kopogtak széles, vastag cipőtalpai a padlón. Tip-top, tip-top... egy ruhát a fiúcskának.

A napfény is besütött az ákácleveleken át és aranyos rezgő foltokban szaladgált az öregnek a fehér haján, a kávészínű hosszú kabátján és az öreg molyette szekrény fatábláin, mintha ő is azt mondaná: egy ruhát a fiúcskának.

A csöngettűy zaja bizonyára behatolt az egész lakásba, mint valami szokatlan, rendkívüli dolog, s a mellékszobából nyíló üvegajtón bedugta a fejét egy tőporódott anyóka szép tiszta fehérfodros főkötőben, mely az álla alatt volt megkötve két csipkeszegélyes fityegővel. Az anyóka arca is piros volt, mint egy szép alma, de ráncon ránc, és a kékes, apró szemei olyan jóságosan pislákoltak, mint egy szelíd házi-nyúlé. Amint a feje mozdult, a kikeményített fehér főkötő úgy ropogott, úgy suhogott, hogy szinte a szelét érezhette az ember.

Az öreg megfordult a főkötőropogásra.

– Semmi, semmi, Johanna – szólt csendesen, szívélyesen. – Ne nyugtalankodj, Johanna. Egy úr van itt és ruhát csináltat a fiúcskának.

Volt a hangjában valami dicsekedő, valami diadalmas, és ami gyakori az öregeknél, kiütött rajta a bőbeszédűség.

– Igen, igen, Johanna. Készíts mértéket, Johanna. Teringettét, Johanna. Te csodálkozol, Johanna.

Az anyóka valóban csodálkozott is, mikor látta, hogy az ő örege munkában van és jár-ke, mint a karika, az üzlet körül: az üzlet életet kergetett a lábaiba. Minden úgy van, mint régen, sok-sok esztendő előtt. . . Csodálkozott hát az anyóka és nevetett, az egész arca, melyet két fehér vukli keretezett be kétoldalt, az apró szemei is nevettek, és aztán egyre ismétlé ő maga is:

– Ruhát a fiúcskának, igenis, a fiúcskának. Nagyon jól van, kedves öregem. Légy fürge, Fridrik, ne hagyd magad, Fridrik (és a húsos kezeivel tapsolt, mikor az öreg könnyedén lehajolt a szekrény legalsó fiókjába). Igenis, a fiúcskának.

Aztán negédesen tipegett-topogott felénk, jobbra-balra dülöngve terebélyes természetével, mint egy meghízott kacsa, megállt a Laci fiú előtt, ki félénken húzódott hozzám, megsimogatta fejcskáját.

– Ez volna az? Ejnye, mákom-rákom! Szép fiúcska, jó fiúcska, okos szemei vannak és jó termete. Mennyi idős lehet?

– Tizenhárom múlt, és most kapja az első hosszúnadrágot.

Az anyóka összecsapta a kezeit, és megcsóválta a fejét. A fülében nagy rokokó aranyfülbevalók voltak, és ide-oda himbálóztak, mint a cseresznyefa bogyói. Különben az anyóka egész teste lóbálózott a feje szerint, mint egy vízre eresztett hajó.

– Oh, istenem, az első hosszúnadrágot! És milyen nagy, milyen nagy. Azt gondoltam, házasodni viszik a fiúcskát. Hallod ezt, Fridrik, az első hosszúnadrágot.

A Lackó-mackó édesen elmosolyodott az asszonyka beszédjein.

– Kedvesen tud nevetni a fiúcska, Fridrik! – kiáltott fel igazi lelkesedéssel. – Éppen úgy nevet, szakasztott úgy nevet. Nézd meg, Fridrik, mert úgy nevet.

Mire egyszerre elkomorodott az arca, és a fekete orlean vizitkéje ujjával könnyeket törült ki a szemeiből.

– Szép ruhát varrj neki, Fridrik, gyönyörű ruhát varrj neki, mert úgy nevet.

Az öreg lehajolva, a nagy szekrény aljában kotorászott, még a feje is bent volt a szekrényben, onnan felelgetett az anyóknak, miközben szuszogott és köhécselt.

– Meghiszem, hogy szép lesz. Nem szükséges mondanod, Johanna. Engem akarsz tanítani, asszonyka? Ej, ej ördögös asszonyka! Sehol se találok a kelmét. Az ördög nyelte el a kelméket.

– Vigyázz, Fridrik, vigyázz! Oh, szívem, szívem, kétfelé törsz el abban a hajlongásban.

– A posztó, öregúr – szoltam most közbe –, amelyet kívánok, az ablakban van.

– Itt vagy, kutya! – kiáltott most fel az öregúr s nagy vidáman kiemelt két csomagot, lecsapta a keskeny asztalra, hogy az évtizedes por valóságos felhőnek verődött fel.

S azzal kezdte kibontogatni a spárgakötelékből, de most meg ollót nem talált. Nosza az ollót keresni. Hamar, hamar, anyóka! Sürögtek-forgtak apró lépteikkel egymás körül, mintha csak valami menüettfélélt lejténének. A kutya, a Spitz is ott settenkedett mellettük, hol az egyiket, hol a másikat veregetve farkával. Majd az egyik, majd a másik botlott meg benne. Eredj, Spitz! Csúnya Spitz! De a Spitz azért is csak ott poroszkált velük, nyilván arra játszotta magát a selyma, hogy ő is az ollót keresi. Nem volt neki elég, hogy a vajas kenyeret már megtalálta és be is kebelezte.

– Ej, ej, nem emlékszel, hová tetted?

Az öreg szabó a homlokát ütögette.

– Terringtét, kopnak a kerekék.

– Nekem úgy rémlik, lába támadt, elvitte valaki.

– Oh nem, nem – ellenkezett az öreg. – Nem járt itt a madár se. És a múlt héten láttam, Johanna. Ott volt a kályhán... a kályhán.

– Az a múlt hónapban volt, Fridrik.

Az öreg apóka fölnevetett nagy fölénnyel, nagy, férfias fennhéjázással, ahogy az erősek szoktak nevetni a gyengéken, ahogy illet ehhez az alkalomhoz, mikor ő megint üzletet visz.

– Milyen bohó vagy, Johanna, milyen kis bohó! Mit beszélsz te a múlt hónapról? Hiszen két hete sincs, hogy varrtam.

– Igen, de csak egy gombot varrtál fel a kabátodra, Fridrik, s ahhoz nem is kellett az olló.

És most már az anyóka nevetett diadalmasan, és csörgette a kulcsokat, amelyek a szépen vasalt pörköltkávészín szoknyához voltak kapcsolva egy ezüstlanton.

– Papperlapap – felelt az apóka –, hát akkor a cérnát mivel vág-
tam volna el? Hehehe, a cérnát...

És most már egyszerre kacagtak mind a ketten, tapogatván az asz-
talokat, a fiókok tartalmát és mindent, amit előtaláltak. Az apókanak
a nagy nevetéstől úgy fityegett, úgy lötyögött állán a bőre, amelyikből
a hús már elaszott, mint egy üres zacskó.

– Hát nem téphetted el a fogaddal? – vágott vissza az anyóka, mire
még jobban ragyogott a ráncos arca, ráncos homloka, hogy megint fe-
lülkerekedett.

– A fogammal, Johanna? Oh, te bohó kicsi teremtés – és a könnyei
is folytak most már a jóízű hahotától –, hiszen karácsonykor hullt ki az
utolsó fogam, Johanna.

Oly kedvesek voltak ezek a vidám incselkedő öregek, hogy elnéz-
tem volna őket óráig, de az öreg asszonyka megtalálta végre az ollót,
oda volt szúrva a leanderez vederbe, egy fonnyadt ágat nyírtak el vele
tavaszkor, és azóta ott maradt fennakadva az ágak között. Most már föl
lehetett bontani a két csomagot. Az egyikből az ismert közönséges szürke
posztó hullt ki, a másiból finom sötétbarna kelme, alig észrevehető
kék sávokkal.

– A posztók királya – magasztalta az öreg a szövetet, ujjaival mor-
zsolgatva. – Ilyet ma már nem is készítenek. Milyen ontok és milyen
nyírés! Hogy van ez megványolva! Tessék ezt megtapintani. Még éppen
egy ruhára való a fiúcskának. Mert ez csak maradék, uram. (Nagyot,
mélyet sóhajtott.) Abból, ami hiányzik, Albert ő királyi fenségének,
a mostani angol királyné férjének varrtam egy öltönyt ezelőtt sok-sok
évvel. Isten nyugosztalja meg ő királyi fenségét, de sohase volt többé
ilyen ruhája. Johanna, lelkem, te láttad ama ruhadarabokat akkoriban...

Albert ő királyi fensége régen bekövetkezett halála most először
kezdett nyugtalanítani életemben, közbeszóltam:

– Nem nagyon állott a posztó?

– Oh, dehogy. Ötven éve áll, uram, de századokra van alkotva.
Ajánlom a fiúcskának.

– Nos, melyik posztó tetszik? – kérdeztem most a fiútól.

Lackó elpirult, lesütötte a szemeit és a barnára mutatott.

– Ez a szebb, apa... ez.

– A szürke is elég szép. Mibe kerül egy rendbeli ruha a szürkéből?

Az öreg nézte a fiút, azután a posztót, végre így szólt habozva:

– Negyvenöt forint, nem lesz sok... Nem lesz sok.

Mintegy magát biztatta, hogy nem lesz sok, de ránézett az anyó-kára is, hogy nem lesz-e sok. Az anyóka csak pislogott csendesen, és gyönyörködött, hogy az öreg megint ott áll, mint egykor régen, a nagy korhadozó asztalnál, és árákat szab az emberiségnek. Az anyóka szíve csak úgy ugrált, csak úgy repesett a nagy örömtől, és a lelke hízott az ő öreg ura tevékenységén.

– Ezer ördög, hová gondol ön! – pattantam föl. – Ennyiért Londonban is megvarrják.

Csendesen mosolygott és csak annyit mondott röviden:

– Scheinműnze.

Ah, úgy? Az öreg váltóforintban beszél még. No, így csakugyan olcsó. Negyvenöt váltóforint, tizennyolc pengő.

– Nagyon helyes, hát vegyen mértéket a fiúról.

Elhárító mozdulatot tett a nagy, száraz kezével, melynek egyik ujján lilaköves ezüstgyűrű csúszkált ide-oda.

– De mikor a fiúnak a másik szövet tetszik.

– És az hogy?

– Húsz forinttal drágább.

– Húsz váltóforinttal?

– Természetesen. De nagyon finom és a fiúnak nagyon tetszik.

Gondolja meg, uram.

– Eh, csak varrjon a szürkéből!

– Ahogy tetszik, de lássa, a szegény kicsike...

A Lackó-mackó alkalmasint elkomorodott, úgyis olyan beszédes arca van szegénykének, és azok a diószín szeméi olyan bánatosan tudnak elbűjni a nagy pillák alatt, ha valami a kedve ellen történik. Bár én éppenséggel nem vettem észre, mégis így kellett lennie, mert az öregek valóságosan megrohantak.

Az anyóka odajött elé, illegette-billegette magát, mint egy tyúk, amelyik felborzolja tollazatát, és csakugyan úgy nézett ki a főkötője fodra, mint egy bóbíta.

– Oh, oh, uram, olyan volna a fiú a sötét úriás kelmében, mint egy princ.

– Ne sajnálja tőle azt a néhány forintot – motyogott a szabó rábeszélő hangon, miközben teletömte orrát egy burnótszelencéből, melyre Mária Terézia volt ráfestve meglehetősen kivágott ruhaderékban.

Kezdem már kifogni a türelemből.

– Csak maradjunk a szürkénél – jelentém ki határozottan –, hálás szín, nem piszkolódik, aztán nem szabad a gyereket korán rákapatnia

a finom szövetekre, majd ha maga keresi a pénzt, akkor varrasson. Vegyen ön mértéket, punktum.

S ezzel kivettem a tárcámat és kiolvastam az asztalra a tizennyolc forintot.

Az öregember ránézett a pénzre meg a Lackóra, aki durcásan állt ott leszeggett fejjel, és egyszerre csak ő is elszontyolodott.

– Szegény kicsike, haragszik – s valóságosan nyöszörgő lett a szabó hangja, és gyengéd a tekintete, melyet le nem vett a fiúról. – Pedig úgy szeretném, ha nevetne... De látod, Johanna, nem fog nevetni...

– Pedig szakasztott úgy nevet, a kis lelkem.

Feltűnt az öregek érdeklődése a gyerek iránt, s megkérdeztem:

– Talán maguknak is volt ilyen fiuk?

Az anyóka és az apóka egyszerre bólintott a fejével, s mind a ketőnek nedves lett a szeme.

– No és mi történt vele? – folytatám részvétellel.

Az apóka felelt végtelenül bánatosan:

– Hát megnőtt és most már nem olyan kedves és nem szeret úgy bennünket.

– És nem ül többé az ülünkbe – bizonykodott a másik.

– Úgy? És hol van most?

Az anyóka felelt nyöszörgő hangon, szégyenlősen:

– Nyugalmazott őrnagy most Grácban.

Egy árnyék surrant be észrevétlen a boltba. És mintha csákója is lenne, kardja is lenne az árnyéknak, ott himbálózott a levegőben, erre hajlott, arra hajlott, és amint hajlott, mindig letörölt az öregek szemében, arcán a derüből valamit; a visszaemlékezés bánattal vetette be azt a sok ráncot, azt a sok barázdát.

Az anyóka eközben elkészített húsos, kövér ujjával egy hosszú, keskeny papírszalagot, odagurult, mint egy gombolyag, az urához, átnyújtotta neki a szalagot, miközben ráhajlott a vállára, mint ahogy őszszaborul két kiszáradt borókaág, és azt súgta a fülébe:

– Hátha engednél a barna posztó árából?

Az apóka a fejét rázta, majd hamisan, rejtélyesen rákacsintott az anyókára.

– Ne félj, Johanna. Ismersz, Johanna.

Az megértette, visszakacsintott rá hasonlóképpen hamisan és rejtélyesen.

– Nono, Fridrik.

S azzal pukedlit vágott előttem piruettel, mint a rokokókor dámái, egy csókot intett a fiúcskának, és mint a füst, ellebegett a belső ajtó felé, hús szelet támasztva a szépen kivasaltszta szoknyáival.

Az öreg most már hozzálátott a méréshez, a régi világ módja szerint, behasogatva a papírpántlikát némely helyeken. Minden hasíték mást jelent, ez a csípőt, az a vállakat, ez a derékvastagságot, amaz a mellkast, pedig mind egyforma hasíték, de hát azon a szabó mégis el tud igazodni, szuszogott, izzadott, mert egypárszor le kellett hajolnia. Végre aztán így szólt a nagy munka után, megcsipkedve a gyermek arcát csattanós pirosra:

– Mához egy hétre lesz a próba, kis lelkem.

A fiú számon tartotta az egy hetet, és a kitűzött napon pontosan beállítottunk a szabóhoz. Azon a helyen ült, ahol a múltkor. Csodálkozni látszott, hogy már itt vagyunk.

– A ruhát jöttünk megpróbálni.

Az öreg fel se kelt, egész nyakig be volt burkolva a plédjébe.

– Még nincs annyira – felelte. – Hallgass, Spitz, ne ugass, Spitz. Nem tudod, hogy a fiúcska van itt?

– Mára mondta.

– Nem lehet mindent felfűjni – jegyezte meg mogorván, és a hangján kiérezett, hogy didereg. – A világ is hat nap alatt lett készen – tette hozzá.

Úgy mondta ezt, a saját igazolására, mintha az valamivel kisebb, jelentéktelenebb munka lett volna, és mégis hat napig tartott volna.

A csengettyűszóra most is bekukkantott az anyóka, de csak a főkötős fejét dugta be, s meglátván minket, legott eltűnt.

– Hát mikor jöhetünk?

– Négy nap múlva, ha a legény nem lesz beteg.

Távoztunk a boltból, de még alig mentünk tíz lépést, mögöttünk apró léptek topogását hallottuk és lihegő hangot.

– Hollá, kicsike! Hej, kicsike!

Hátrafordultunk, hát az anyóka futott utánunk, tiszta fehér kötényt összehajtva tartván a két kezében.

– Egy kis szentjánoskenyérke, fiacskám.

A fiú eleinte bámészan nézte a szentjánoskenyeret (még soh'se látta ezt a csemegét), azután intettem neki, kiszedte szépen a kötényéből, megköszönte és mindjárt kettétört egyet az apró fehér fogacskáival, ami az anyókat úgy mulattatta, de úgy mulattatta, hogy még vissza is fordult egyszer, és a Lackó-mackó után kiáltotta:

– Fán terem ám az a jó kenyérke, édeském.

Egy odavaló ismerősünktől azt hallottuk másnap az öreg szabóról, hogy nagy üzletet vitt valaha, kilenc legénnyel dolgozott az aranyos Prágában, ahol két háza is van, de most már csak azért ül a boltban, mert egész életében boltban ült és nem tudna ülni máshol.

Néhány nap múlva, amint arra mentünk a kúthoz, ránk kopogott az ajtó üvegjén, s nyomban rá az ajtót is kinyitotta:

– Megvan a ruha. A ruha a fiúcskának. Meg lehet próbálni.

Mire bementünk a boltba. Az öreg igen nyájas volt, a kezzeit dörzsölgette, leültetett bennünket, irgett-forgott, keringett a boltban, mint-ha keresne valamit.

– Mit is akarok csak? – morogta magában. – Igen, hogy megvan a ruha. De már mondtam. Igen, a legényt kell behívni.

Kihajlott az udvari ablakon, ahol az akácfa ágai néztek be, és ki-kiáltott az udvarra:

– Hé, fickó! Hé, Hans! Gyere elő, Hans!

A Hans künn az udvar hátulsó részében a répát kapálta, nagynehezen előcammogott verejtéktől csurgó homlokkal. Rettentő vén legény volt, teljesen hajzat és szemöldök nélkül, az egyik lábára sánta, az egyik szemén hályog, nagyon-nagyon el volt már nyüve a szegény Hans, lehetett talán kilencvenszendős is.

– Hozd elé a ruháskát, fickó, csak a kabátot, a kabátot (hunyorított neki), ne bánts d a többit, Hans.

A fickó szaporán megindult, vagyis tolt a sánta lába miatt, a belső szobába, visszatért vártatvást, hozván az embrióban levő kis szürke kabátot, szépen, óvatosan messze eltartva azt a maga piszkos zubbonyától, mint valami oltáriszentséget, utána jött az anyóka is. Az egész ház megéledt a nagy eseményre... Az anyóka egy darab krétát hozott a kezében és gombostűket. Még egy vén pisze szolgáló is bekukkantott az ajtón. A Spitz vidáman vinnyogott, lelógatta a füleit nagy megelégedetten, és ott volt, ott alkalmatlankodott mindenütt, ahol valami történt, végre a fiúhoz tolakodott és annak a lábait nyalogatta.

A Lackó-mackó aztán levetette az eddigi kék zubbonykáját (amit a Nelli szobaleány varrt). Az öreg szabó egy sebes, fúrge mozdulattal kiragadta Hans kezéből a szürke kabátot, melynek csak az egyik ujja volt hozzáférelve fehér cérnákkal, ráhúzta nagy óvatosan a fiú testére, megigazgatta, letűzte, azután elugrott vagy két lépésnyit, mint a szöcske, és körös-körül megnézegette azzal a rettenetes fontoskodással, amit a dolog megérdemelt.

Az anyóka tapsolt, elragadtatásában elhalványodva, szinte megdöbbenve a tökéletességtől.

– Mintha csak rá volna öntve! – kiáltá.

– Én szabtam, Johanna – mondá az öreg kevélyen.

– Az úr szabta – bizonyította Hans.

Mindnyájuk arca ragyogott a boldogságtól, a szemeik csillogtak-villogtak, és a napfény megint betoppant az ablakon, hogy megcirógassa vén arcaikat.

Az öreg megfogta a krétát, a gombostűket, és mint a művész, mikor a remekén pepecsel, még egy-egy krétavonást tett a nyaknál, a hónak alatt és elől is, hol idebb, hol odébb leszúrt egy gombostűt.

– Ez aztán kabát! – szólt végre.

– Igen – vágtam közbe –, de hosszú, túlságosan hosszú, a fiúcska olyan lesz benne, mint egy kántor; le kell az aljából vágni vagy egy arasztot.

A napfényes égből villám nem csaphat le olyan váratlanul és kellemetlenül. Egyszerre fölszisszentek mind a hárman.

– Mit? Hogy levágni a ruhából? Egy arasztot? Oh, hiszen az lehetetlen.

Még Spitz is megmordult és rám vicsorította a fogait.

– Hallod, Johanna, oh, Johanna, a fiú apja el akar vágatni a kabátból!

Arca elsápadt, szinte szederjes lett a felháborodástól.

– De ha hosszú – jegyzém meg, félig nevetve, félig bosszankodva.

– De a fiúcska nőni fog, uram. Két év alatt belenő.

– Ejh, két év múlva már a negyedik kabát lesz rajta. A kabátok nem halhatatlanok, öregúr.

Szomorúan horgasztotta le a fejét és sóhajtott.

– De a posztó, uram. Nem vétek a posztóért? Legyen lelke, uram.

Az anyóka ravaszul a hátam mögé került valahogy, s onnan intgetett nagy vállvonogatással és szemöldökrángatással az urának, amire az összenézett a Hanssal. A beavatott Hans ajkain egy röhejféle mutatkozott, de csak egy percre, mint mikor a róka egy kicsit kidugja a fejét a lyukból, aztán megint behúzza.

Az öreg szabó láthatólag megcsillapodott, és a kezeit bágyadtan leeresztve, kenetteljesen adta meg magát:

– Az uraságok rendelnek, a szabók engedelmeskednek.

Aztán lassan, óvatosan kiszedte a tűket és lehámozta az öltönyt a gyerekről.

– Jó volt a szentjánoskenyérke? – kérdé ezek után az anyóka a gyerektől.

– Jó – felelte a fiú.

– Hallod, Fridrik, a szentjánoskenyérke, hogy jó volt.

Ezzel aztán el volt intézve az új ruha kérdése; vártuk napról napra, hogy hazahozzák, de csak nem jött. A fiú szerette volna fölvenni, mert a villában volt egy orosz fiú, és az már hosszúnadrágban járt. Hej, csak elhoznák az övét is. De nem hozták. Elküldtük egypárszor a háziszolgát, mindig üzentek valami mentséget; hogy reuma volt a legény kezében, nem tudott varrni, hogy két ünnep esett össze, nem volt szabad varrni, és mindig biztattak valami rövid terminussal, de csak se híre, se hamva a ruhának. Végre elérkezett az utolsó nap is, amit a fürdőhelyen töltöttünk. Magam mentem el veszekedni a szabóhoz.

– Holnap meglesz.

– De holnap már elutazunk.

– Hány órákor?

– Reggel tízkor indul a vonat.

– Hát hazavihetik – mondá kurtán.

Reggel csakugyan elutaztunk, kimentünk az indóházba, de a ruha nélkül. A Lackó-mackó le volt verve; egyre furkálta az a hosszúnadrág.

– Úgy látszik, nem tudták megvarrni, fiacskám.

– Ugye, apa. Mert nem is látnak jól az öregek, és talán a tű is reszket a kezükben.

– De minek vállalkoznak rá a vén salabakterek!

Éppen már elsőt csengettek, és kifelé tódultunk a tömeggel, mikor egyszerre csak megrántja valaki hátulról a kabátomat.

Hátranézek, hát a vén Hans lohol utánam szörnyű szuszogással és lihegéssel, és nyújtja felém a nagy paksamétát, és úgy nevet az egyik szeme, a jobbik szeme, hogy majd kiugrik az örömtől.

– Hípp-hopp, itt vagyok a ruhával.

A Lackó is hátranéz, elkapja nagy vígan a csomagot, én pedig ke-resek hirtelen egy koronát a zsebemben borraivalónak.

– Várjon csak, várjon csak – kiáltok utána.

De a vén legény csak a kezével int nagy röhejjel, hogy nem vár biz ő a viláért sem, és uccu a sánta lábával rohan, gázol keresztül embert, asszonyt, gyermeket, mintha millió ördög kergetné.

Nekem bizony fel se tűnt a bolondos öreg Hans futása, csak akkor világlott ki egész mívoltában, mikor végre Bécsben felbontottuk a csomagot. A fiú ijedten kiáltott fel:

– Megcsaltak, apa!

De a hangjába inkább vegyült öröm, mint csalódás.

Hát kihullott ugyan a csomagból a Lackó ruhája, de nem ám a szürke, hanem a sötétbarna, kék sávos drága kelméből – amiből ő királyi fensége Albert herceg öltönye készült annak idején; amit az anyóka is látott akkoriban.

A ruhát rögtön felpróbálta a fiúcska – oh, hogy örült neki, szegény kis lelkem –, a nadrág pompás, a mellényke is, de a kabátot hosszúnak hagyták a saját akaratok szerint. Cudarság a mesteremberektől. Mintha az ő kedvükért öltözködnék az ember. De a fiút nemigen bántotta a kabátnak ez a hibája – mert volt egy előnye is, hogy mind a két zsebe tele volt tömve szentjánoskenyérkével.

A KIS SZEPLŐS

Akit az istenek gyűlölnék, szép feleséget adnak neki. Azzal jár az örök nyugtalanság. Ellenben a csúnya feleség, az a legnagyobb béke a világon, valóságos treuga dei. Nem minden ember fogja fel így a dolgot, megengedem, vagy ha így fogja föl, sok igen szívesen viseli az istenek gyűlöletét ebben a formában. Hiszen minden a formától függ.

Sokkal nehezebb a már milliószor hallott forma az istenek gyűlöletében, az, ha tanítóvá teszik az embert, kivált falusi tanítóvá és kivált a tót hegyek közé, Blobócon, ahol nincs más kaputos ember, csak a molnár, meg az Amerikából hazatért Szlanka György, aki ott vette fel a pantallont és az úrias kabátot, majd egypár száz dollárral visszatérően szülőfalujába, most tükörből fésülködik, mint a nagyurak.

De nem óróa szólok, hanem a tanítóról, Kuprinyi Pálról. Csak abban nincs igazam, hogy az istenek tették őt tanítóvá, mert úgy nyerte az állását, hogy még a régi tanító életében elvette annak a leányát, Koleszkay Máriát, s az elaggott após átjátszotta neki egy ügyesen rendezett alkalommal a tanítóságot.

Így megy ez itt Magyarországon kicsibe-nagyba – a nepotizmus, mindig csak a nepotizmus. Véget sehol se ér. Egy csöpp víz a falusi pocso-lyából csak olyan víz, mint a nagy tengeré. Tanítódinasztiák képződnek, melyek elárasztanak egész vármegyéket s századokon át tartják meg-szállva a szerény szalmafedeles tanítólakokat fiágon, leányágon.

Ez a Koleszkay Mária nem volt szép, sőt inkább rút volt, szep-lős, sovány, kicsiny, olyan, mint egy csutak. De hát a família alkal-

matos volt, punktum, s a segédtanítónak meg a királynak politikából kell nősülnie, punktum. Aztán mindegy is, mert Blobóc különös hely, nagyon különös. Talán nem is illik elmondani. Nyáron szétmegy az egész falu férfinépe le az Alföldre aratásba s egyéb mezei munkára, s az asszonyok mind otthon maradnak... Hozzá se jut az ember a saját feleségéhez.

De Kuprinyi voltaképp nem is volt Don Juan, pedig szép izmos, mahomet ember volt, akár egy gránátos, inkább volt Nimród, aki üres idejében a nyulak után mászkált a határban, s ha hazajött este... Oh, istenem, este a sötétben minden asszony egyforma.

Szóval békeséges, csöndes házasság volt. Az asszonyka szelíd volt és becsületes. Már az is mutatja, hogy egyszer a csintalan Zahora Mátyásné megnyelvelte: »Könnyű a tányérnak el nem törni, ha nem nyúl hozzá senki.« (Zahoráné asszonyom voltaképpen már csak cserép volt.) Másvalaki is mondta, de nem tudnám az urát adni:

– Higgyétek meg, hogy a tanítóné alattomos. Nézzétek csak a szemét, hogy világol, valami zöldes fény hogy bogárizik benne.

Csakhogy ki nézegetné a Kuprinyiné szemét? Különben is mindig le volt sütvé, ha végigment a falun, vagy ha vasárnap megjelent a templomban, és leült az első padban az öreg molnárné és a mészárosné mellé (mert az arisztokrácia mindenütt összetart). Eh, bizonyos asszonyokról azt se tudja az ember, hogy van-e szemük.

Nem voltak nagyon szegények, mert takarékoskodtak, tehenük volt, malacaik voltak, és szolgálot is tartottak. Szóval, rendes emberek voltak, és az asszony még violákat is termesztett a kis kertben és georginarózsákat. Az pedig nem jó. Az az egy nem jó. Nem is való, ahol hajadon leány nincs, aki a mellére tűzze. Az asszony keressen a férje fejében, ha nincsen dolga, és a konyha szagaiban gyönyörködjék, de nem a virágokéban, mert a virágok rossz tanácsadói a fehérszemélyeknek.

Volt valami kanonok nagybátyjuk az asszony után Kassán, az is segítette őket némileg, de a tejfölt a közvetlen mellette élő rokonság nyalta fel. Nekik csak vetettek valamit. Ez a kanonok meghalt egy nyáron, s néhány ezer forint örökség jutott nekik. Blobócon ugyan azt mesélték, hogy a kanonok még a tél elején halt volna meg, de a mellette levő rokonok eltitkolták, s jégen tartották a holttestet a pincében még egy fél évig, hogy a kanonoki jövedelmeket tovább szedhessék. Hogy volt, mint volt, nem firtatom. Papok dolgába avatkozni nem jó.

Kuprinyi egy szözlöt szerzett az örökségből, odalent Gömörben, a maga szülőfalujában, a jövő évben már termése volt. No, azt meg is

kellett itatni valakivel, s a hosszú estéken elhívogatta magához a molnárt meg az amerikánust, aki ámbár mint sült paraszt ment ki, mint intelligencia jött vissza, s sehogy se akart többé elkeverődni a közönséges osztály közé. Sok mindent tudott mesélni, sokkal többet, mint amennyit látott, pedig sokkal többet látott, mint amennyit Blobócon elhíhettek volna. A brandyt, whiskyt emlegette, de a vinkó is jól ízlett neki. Azonfelül multságos és csinos fickó volt, olyan homlokkal, mint a bikáé, és olyan arccal, mint a megpörkölt káposzta. Durákat játsztak, néha pénzre, néha dióra, amint járt a malom vagy nem járt, disputáltak és énekeltek. Szlanka pompásan tudta elfújni a Yankee doodle-t. Roppant lehetett azon röhögni. Egyszer-másszor tréfáltak is, ahogy jó pajtásokhoz illik; ha például a kinyíló vagy becsapódó ajtó szelárama elottotta a gyertyát, a beállott sötétségben valamelyik pofon cserdítette a másikat, amiből aztán gyertyagyújtás után nagy találgatás fejlődött ki, hogy ki volt. Ezalatt a tanítóné egy szögletben ült a kályha mellett a guzsalyán és csöndesen font, nézvéen a falon az árnyékokat, melyekben a három mozgó ember volt ábrázolva. Maguk az élők iránt nem látszott érdeklődni, csak az árnyékjaikat nézte és font, egyre font. Csak néha kelt fel, amint illik a háziasszonyhoz, elkoppantani a fagygyúgyertyát, ha a kanóca túl nagyra nőtt. Amely férfinak közelebb esett a perifériájába (ez különben tőle függött, hogy melyik felé ment), az csípte meg a sovány combját, természetesen a szoknyán keresztül. Mert ezekben a körökben is van egy kinyomkodott etikett, ha nem is hasonlít egészen a spanyolhoz. De ami egyszer illik, az illik, és egy ilyen incselkedő megcsípés elmulasztása nagy udvariatlanságszámba jönne. Magában véve ártatlan dolog, és jelentőségre csak akkor emelkedik, ha az illető menyecske nem szisszen fel, hanem tűri. Kuprinyiné azonban nagyot sikoltott mindannyiszor szemérmességében s kigyúlt, mint a fáklya.

– Menjen, cudar! Hogy nem szégyenli magát!?

Szóval, így mulatoztak egész télen s mulatoznának talán még most is (mert tél van most is), ha egy szép napon a Szurina Ancsurka, a nagyobbik leánytanítványok közül való, tudta volna az összeadást. De hát nem tudta. A tanító úr azt kérdezte tőle: mennyi hét és nyolc, és ő ott állt a táblánál megzavarodva, szégyenlősen, kicsi reszkető kezében a krétával, melyet úgy szorított, hogy majd szétmállt, nagy kék szeméit bizonytalanul jártatta, mint egy megriadt őzike, a leánytársain, akik balról ültek, és a vigyorgó fiúkon, a jobbon. A nagyobbak ezekből éhesen nézték, mert szép volt az Ancsurka, kenderszinű haja leért a kurta szok-

nya legszélég, és igazi pántlikával volt befonva, mint a nagy leányoké, a keblén pedig az ingvállon át két kis alma alakja kezdett kiütödni.

– Hát nem tudod?

– Nem tudom – rebegete halkán, tompán, pedig egyébként csacska volt, mint a szarka.

– Hát mit tudsz, ha ezt se tudod?

S a tanító mérgesen kapott a lénia után.

A gyermek elhalványodott és behunyta a szemeit.

– Jaj, ne, ne!

– Hát megmondod-e, hogy mit tudsz?

– Megtiltotta az édesanyám.

– Az anyád? Miket beszélsz itt nekem, te üszötehén?

– Megparancsolta, hogy meg ne mondjam, mert titok.

– Hogy hét és nyolc mennyi? Az csak a te ostoba fejedben titok, fiam.

– Nem azt, hanem amit az amerikai mondott.

Kuprinyi Pál elmosolyodott ezen a szertelen hülyeségen.

– Hát mit mondott az amerikai? – kérde kacagva, s az ő kaccsa nyomán vigyorogni kezdett az egész iskola. A kis pufók arccsókák fénylettek a derűtségtől, és még a falitáblákon is gúnyosan nevettek a tömördek emlősállatok, a bogarak, a halak és a hullók. Mind a Szurina Ancsurkát nevelték.

De már ez mégis sok volt. Ancsurkának a halovány arca egyszerre aláfutott vérrrel. Hiszen ő nem beszél bolondokat. Háborgott a kis szíve a szégyentől.

– Hát azt mondta – fortyant fel nagy elszánással –, hogy a tanítóné asszonynak ő a szeretője.

– Ohó, hohó! Ejnye, te béka! Hogy mondtad, te nyomorult kis béka? Az én feleségemről? Az amerikai? Ilyen hazugságot! Ilyen szemtelenséget!

Szemeit elborította a vér, a lénia kiesett a kezéből és nagyot csatant a padlón, a másik kezével pedig megmarkolta az Ancsurka szösze haját, és varkocsánál fogva elkezdte rázni, lóbáznai, hogy annak az arca belekékült.

– Ilyet a szádon kiereszteni, te kis lotyó; térdepelj le! Aztán majd beszélék a szüleid fejével is, hogy miképpen nevelnek.

Eh, ostoba pletyka! gondolta aztán a tanító és hozzálátott a tanításhoz. Valaki valami nagy képtelenséget akart mondani, hát ezt gondolta ki, s ez a csacska gyermek fölszedte. Mert az ilyesmi ragad a leány-

fejekbe, mint a csiriz. A számokra nincs esze, azokat nem tudja, mert azokat én tanítom, de a szerelmeskedéshez már konyít, mert azt az Isten tanítja. Ergo, az Isten a jobb mester. Bólonság volna ezért bosszankodni. Talán nem is mondta ezt Szlanka? Ámbár Szlankától sok kitelik. Lehet, hogy mondta, de tréfából. Ejh, a pokolba vele, az én feleségemmel ne tréfáljon, ezt nem tűröm.

Kuprinyi úr mégiscsak bosszankodott, és hiába próbálta kicsibe venni a dolgot és lecsendesíteni a lelkét, a betűk is az ábécéskönyvekben, a számok is a táblán ingerelni kezdték. A nagy O úgy mutatkozott, mintha a pohos tisztelendő Matusek plébános úr lenne, aki így szólt a minap: »Minden asszony asszony, és a katolikus vallás fönsége, hatalmas éppen abban nyilatkozik, hogy elég ereje volt egy asszonyt kivenni és lilioimmá tenni a többi közül. Kettőt már neki se sikerülne.« A nagy I a szikár krizsnóci ispánt juttatta eszébe, aki az asszonyi test színeiről szólott tavaly a molnárék keresztelőjén, hogy azt mondja, a szeplős arcok alatt nem vér foly, hanem folyadékká vált tűz nyargal.

Oh, oh! Ki tudja? Nem, mégse lehet. Gondolata ide billent, oda billent, de annyi tény, hogy igen bántotta a dolog. Hiú ember is volt, és meglehet, szerette is a kis szeplőst.

Nem bírt tovább tanítani.

– Menjetez ki gyomlálni! – parancsolta a gyerekeknek.

Azok nagyviháncolva, egymás hátán csörtettek ki az ajtón, mint egy malaccsorda. Az összes tantárgyából ezt a gyomlálnást szerették a legjobban, mert eközben kitépdeshetik a tanítóné hagymáit és sárgarépáit, hogy jóízűen felfalatozzák.

A tanító bement a lakására, ahol éppen vasalt a tanítóné, valami dalfélét dudorászva.

– Mária – szólt a tanító szomorúan, és a hangja nagyon el volt fátyolozva –, egy gyermeklányka rossz hírt hozott.

A tanítóné végighúzta a füstölgő vasat a nedves vásznan; valami szisszent. Talán ő, talán a vászon. De inkább a vászon szokott úgy szisszenni.

– Rossz hírt? – kérdezte szelíden, és figyelmesen nézte a vasaló mozgását.

– A Szlanka azt híreszteli rólad...

– Rólam? – szólt az asszony, és a csodálkozó szeméit, melyekben a mennyei tisztaság fénylett, urára emelte.

– Igen – folytatta e szűzies tekintet erejétől meggyőzötve, majdnem félénken –, hogy olyanformát mondott volna, mintha a szeretője lennél.

Az asszonyka ajkain egy fájó mosoly jelent meg, és megcsóválta a fejét:

– Ugyan, Pál, ugyan, Pál!

Aztán egyszerre megteltek a szemei könnyel.

– Ne sírj, Mária. Hiszen nem igaz. Ne sírj, fiam, hiszen tudom, hogy nem igaz. És hercegnőket, grófnőket is érnek efféle kellemetlen pletykák; ezért még nem kell a világnak felfordulnia, érted-e? Hanem a becsület... erről van csak szó. A faluban máris beszélnek. Bizonyára beszélnek, és én a föld alá süllyedek, ha gondolom, hogy rólad rosszat hisznek. Meglehet, hibás a Szlanka, meglehet, nem hibás, és csak valami vénasszonyi nyelv jött mozgásba; de ha ő a hibás...

– Mit szándékozol tenni, ha ő a hibás? – kérde az asszony egy felvillanó tekintettel.

– Kitéltom a házamból.

– Az nem elég – felelte a tanítóné –, be fogom őt perelni becsület-sértésért.

S olyan nyugodtan mondta ezt, olyan szelíden és mégis főnségesen, hogy csak egy fehér galamb lehet ilyen epe nélkül való.

– Tudd meg a részleteket estig, Pál, és ha úgy áll a dolog – tette hozzá szilárdan –, holnap reggel bemegyek a városba a fiskálishoz.

Kuprinyi hazabocsátotta a gyerekeket, és aztán nyakába vette a falut azzal a szándékkal, hogy mint egy detektív, kerülő úton, furfanggal kiszimatolja az igazat. Elment a malomba és a kovácsműhelybe: ezek a tót falvak kaszinói. Az öröltető asszonyok és a lovat patkoltató gazdák mindent tudnak és mindent összehordanak, mert sok üres idejük van. Az amerikaiánus éppen nem volt otthon, már napok óta. Egy csomó pénzt hozott az újvilágból, s egy telek földet vévén, eltérőleg az itteni parasztoktól, gyógyfüveket termesztett a földjein, amiért az első évben ugyancsak nevettek, ősz felé aztán elszállította a termését külső országokba és nagy rakás pénzt hozott vissza érte s akkor már ő nevette a parasztokat. Ez idő szerint éppen odajárt az idej termésével, úgyhogy szabadabban nyilatkozhattak meg az emberek. A mester beszélt a kis Szurina Ancsurka anyjával, benézett a szép özvegy Mokry Borbálához, az amerikaiánus bevallott kedveséhez, hogy szépszerével megszólaltassa; ha van valami a fennforgó dologban, az ugyan kitalálja; kifaggatta komáját, a molnárt, aki így szólt:

– Ugyan ne bolondozz, Pál. Hát mit akarsz? Az asszony becsületét keresed? Hát meg lehet valamit találni, amit nem lehet megfogni, ami csak üres levegő, vagy a levegőnél is semmibb. Keresd meg hát a leheletedet, ami elröppent, ha olyan ügyes vagy. Egy elveszett borjút érdemes keresni, mert azt megtalálhatod, azt meg tudják mondani, hogy merre ment, hol lehet, és vissza lehet vinni a jászolhoz. De mit akarsz egy asszony becsületével? Ne légy hát számár.

Kuprinyi a kocsmában is megfordult, nyomozott, fürkésztet és későn éjjel ment haza. Az asszony már aludt.

Kis, nyomott, pulykatojásszín arca ott feketedett a hófehér párnák közt, keble csöndesen pihegett, és ahol a dunyha félrecsúszott, kikandikált a lába egész térdig. A lába kicsiny volt és formás, mint egy lánykéé.

A tanító lecsapta izzadt fejéről a kalapot és az ágyhoz lépett:

– Alszol, Mária?

Nem kapott feleletet.

Gyöngéden megsimogatta az alvó fejét, mire az fölébredt és rátekintett álmosan, de mégis mosolyogva.

– Tudod-e, mi az újság? – kérde a férj.

– Nem tudom – felelte az asszonyka.

– Holnap a városba mégysz.

– Igen? – szólt halkán, egy kicsit tűnődve, mintha az emlékezetét próbálná összeszedni. – Hát mégis? – motyogta lassan, szomorúan.

– Már a kocsit is megfogadtam.

– Jó – felelte nyugodtan, a másik oldalára fordulva.

S néhány perc múlva már hallani lehetett csendes, szabályos szuszogását. Így csak a pólyás csecsemők alusznak, akiknek a lába még nem érintette a földi sarat.

Másnap a városba ment Kuprinyiné, s amint kiszivárgott útjának célja, a gyerekek is széthordták a tegnapi iskolajelenet hírét, lón nagy hullámozás, mozgás. Régen volt ilyen szenzáció Blobócon. Az asszonyok átbeszélgettek egymással a kerítéseken, a házak előtti kis kertekből, hol egy-egy mályvarózsa nyílik a hórihorgas napraforgó mellett, melynek a magját olajkészítésre használják. A kutaknál, a mézárászékben (mert a lóherésben felfújódott a Malinákék tehene, s annak a földi maradványait árulják ki leszállított áron) mindenütt sok szó esett a rendkívüli eseményről. Egyik a másiknak adta át a nagy újságot:

– A mesterné beperelte Szlanka Gyurit.

– Nem szép tőle, hogy ilyenekkel dicsekszik.

– Melyik? A mesterné?

– Dehogy. A Gyuri.

Ahol csak összetalálkozott két ember, azaz két asszony, a patak-nál, ahol mostak, a krumpli- és a kukoricaföldeken, ahol most szüretel-tek, mindenütt ez a kérdés uralkodott; nem lehet ezt eleget megbeszélni.

– Szegény kis szeplős, még öneki se hagynak békét.

– Pedig olyan, mint egy szent.

– Ki kellene kergetni a faluból azt az amerikai kutyát.

A közvélemény a tanítóné mellett foglalt állást. Hiszen olyan sze-gényke, mint egy árnyék; asszonynak csak azért asszony, mert szoknya van rajta.

Számos részletről beszéltek. Vannak-e Kuprinyinének tanúi? És kik azok? És mit hallottak? Ejh, bolondság, az amerikus ittas volt, akkor lottyantott ki valamit. De nem szabad azt készpénznek venni. A Majzik Miklós hallotta, meg a Szurináék. Valami előhozódott így-úgy az asszonyokról (hogy ugyan mit tudnak mindig az asszonyokról lo-csogni). A Szurina Gábor mondott valamit, a Majzik is mondott egyet-mást, mire megszólalt a Szlanka Gyuri, hogy az arcokra ő semmit sem ád. Itt van, teszem azt, a tanítóné, micsoda arca van annak, s mégis mi-lyen szép fehér a teste, mint a patyolat. S nagyot csettentett a nyelvével a Szlanka Gyuri.

– Talán már látta is? – szólt közbe a másik Szurina, nem a Gábor, hanem a sánta.

– Ha láttam-e? – vágta ki hetykén a mellét. – Akkor látom, amikor akarom.

Szóból szó lett, s az amerikus egy kicsit többet is talált mon-dani nemcsak az igaznál, de az illőnél is, és most már amit főzött, egye meg, talán még be is csukják érte. Pedig nyilvánvaló, hogy a bor beszélt ki belőle.

Hetekig ebből az esetből csemegezett Blobóc: meg lett az világítva különböző szempontokból. Voltak mindenféle pikáns részletei és mel-lékkiegészítései. Közbe hazajött Szlanka Gyuri is és igen elálmélkodott, mikor a történetéről értesült. Esküdött mennyre-földre, hogy ő nem emlékszik semmire. Képtelenség, hogy ilyesmit mondott volna, de ha mondta is, ittas volt, térdénállva kész érte bocsánatot kérni a tanítóné asszonytól. Így mondta ezt el Kuprinyinek.

A tanító meglágyult e kijelentésre (jó ember volt és puha szívű); kezet nyújtott Szlankának.

– Nono, öreg. Hiszen én nem haragszom. Csak látod, az asszony. Majd beszélek az asszonnal.

Az asszony azonban hajthatatlan maradt:

– Nem, nem. Látni se akarom azt a gazembert. A becsületemet akarom és a megbüntetését.

– Ne légy kegyetlen, Mária. Ne okoskodj.

Hanem az asszony mégse engedett. Ha csendes is, mondták, de van benne karakter. Nagy karakter. Az a zöld láng a szemeiben. Két ördögnek a körme hegye.

A törvény lustán jár a tót hegyek göröngyei és kövei közt, de harmadik hétre mégis odaért a bírói megidézés, s a felek a Szent Mihály-nap utáni szerdára megjelentek a városban a járásbíró szobájában. Éppen sok más peres fél is volt a bíró szobájában Blobócról, akik egy adóssági ügyben tárgyaltak. De az unalmas dolog volt, hamar átesett rajta a bíró s legott áttért a mi ügyünkre.

Igen szigorú, goromba ember volt a bíró, aki sok madzaggal átkötött írás közt ült a király képe alatt, belenézett a percsomóba, aztán föltette a cvikkerjét és egy pillantást vetett a tanítónérra, aki ünnepiesen volt öltözve fekete ternoszoknyában, csontgombos vizitkében és kalappal a fején, a kalap körül apró kolibrimadarak himbálóztak. S ott a madaraknál kezdődött valahol egy fehér fátyol, amely lecsüngött az asszony arcára, szóval, nagy pompában volt, aztán a vádlotton siklott el a szeme, aki szintén talpig fekete posztóruhát viselt, egy igazi úr se különbet.

– Tudnak magyarul? – kérde a bíró.

A tanúk (kilenc tanú volt beidézve) a fejüket rázták, Szlanka György tótosan felelte:

– Nagyon kicsinyt.

Mire Kuprinyi úr, aki csak mint a neje kísérete jelent meg, így szólott:

– Az új nemzedék már mind magyar lesz, kéremalásan, de ezek még a régi tanító alatt nevelkedtek, hát méltóztassék csak tótl kérdezni őket.

– Tehát Szlanka! Melyik a Szlanka György?

– Én... – felelte Szlanka György.

– Jöjjön közelebb!

Szlanka György közelebb lépett az íróasztalhoz, jól termett, megnyerő alak volt, erősen napbarnított arc és széles vállak, pörge bajusz, és emellett kellő önérzet a magatartásban.

– Ön azzal van bepanaszolva, hogy Kuprinyi Pálnéről bizonyos nyilatkozatokat tett.

– Nyi pravda! (Nem igaz) – vágott közbe Szlanka György, haragosan megrázva hatalmas fejét.

– Hogyhogy?

– Ja szom gentleman. (Én gentleman vagyok.)

A bíró elmosolyodott.

– Ön angolul is tud?

– Yes, mister. Én amerikai polgár vagyok.

S kevélyen ütött széles mellére.

– Az nekem mindegy. Kuprinyi Pálné azt állítja, hogy ön a következőket mondta...

A bíró felolvassa az aktából és tóra fordítja le az inkriminált kifejezést.

– Az lehetetlen. Én ezt nem mondtam soha, nem is mondhattam.

– Mit szól ehhez Kuprinyi Pálné? – kérde a bíró.

Az asszony előlépett csendesen, közömbösen, mintha nem is az ő ügye volna az.

– Tanúk vannak rá, tekintetes bíró úr – mondá fáradtan, vonatottan.

Szlanka György felfortyant erre.

– Ugyan, kéremalásan, bíró úr, méltóztassék jól megnézni a különben igen tisztelt asszonyságot, ezt a szeplős macskaarcot, ezt az orrt, ezt a csúf termetet, ezt az egész teremést, és azután tessék megítélni, hihető-e.

Az asszony arca piros lett, süttött, mint a tüzes vasaló, az ajkai reszketni kezdtek, s kihívó daccal, sziszegve, mint a kígyó, szinte észrevétlenül csúsztott közelebb a szólóhoz.

– Hallgass, hallgass! – hörgé fojtott hangon.

– Elhíhető-e – folytatá fékevesztetten az önérzetes Szlanka –, hogy én a szerelmével dicsekedtem volna a faluban? Szokás-e ilyenvel dicsekedni?

Az asszony most hátravetette a fátyolát s eléje ugrott Szlankának, mint egy hörcsög. Mintha nem is az az asszony volna, aki azelőtt.

– Hazudsz, cudar, hazudsz! – rikácsolá és a kezeit felkapta a csipőjére, s szemei vadul lövellték a rettenetes zöld lángokat.

Az amerikus önkéntelenül visszalépett.

– Hazudsz, aláaló, és hiába tagadsz mindent! Éjjelenként jártál be hozzám! Nem nálam voltál-e húsvét másodnapján éjjel, amikor a Julcsa szolgáló beeresztett, s amikor az ablakon ugrottál ki, amint a fér-

jem megjött? Nem tagadhatsz semmit, mert meglátott a bakter, a Rogó János.

A jelenlevők meglepetve néztek egymásra és az asszonyból kivetkőzött nőstényre, kinek minden porcikája reszketett és vonaglott a dühtől, olyan volt, mint egy fúria.

– Nem voltam-e a lakásodon a nyáron, minden vasárnap estefelé, mikor férjem vadászni járt? Nem csókoltad-e a hajamat? Nem harapad-e a fülemet? Mered-e mondani, hogy nem igaz? Huh, hadd kaparjam ki a szemedet, te alávaló!

A bíró mérgesen csapta az aktákat az asztalra.

– Csitt, ördögös asszony! Egy szót se többet. Ön, Szlanka György, kissé túl élénken költötte fel a legnagyobb szörnyeteget, a női hiúságot; s ezzel nagy bajt csinált, de megnyerte a pörét. Elmehetnek.

A KATÁNGHY MESÉJE

Kedves feleségem, Klári!

Die januári 7., most, mialatt Bánffy odajárt Bécsben, történt a következő csodálatos eset, mely nagyon fel fogja zavarni a spiritisztákat, s mindenféle jogászokat és államférfiakat gondolkozóba ejt.

Elmondhatod, lelkem, a papunknak is, mert az szereti az ilyeneket.

Ugyanis az történt, hogy eltemettek egy Korczay Mihály nevezetű budai ügyvédet, természetesen nem elevenen, ámbátor a Böske sógorné szerint így érdemelnék ezt a fiskálisok. Korczay Mihályt a guta ütötte meg, a szabályszerű időben tehát eltemették.

És amint ráborultak sírjára a göröngyök, s elkezdte volna az örök álmát aludni, egyszerre csak felzavarta egy hang:

– Mit keres itt kegyelmed az én síromban?

– Ez az én sírom! – fortyant fel dr. Korczay.

– Micsoda? Hogy mer ilyet mondani?

– Ma fizette ki a feleségem a városnál a sírhely árát – bizonykoddott Korczay, vagyis a lelke, vagyis a túlvilági énje. – Ez a sír tehát az enyém. Féltre atyafi!

– Én már ötszáz éve fekszem itt és a jussomat nem hagyom.

– Hát kicsoda ön?

– Én Gergely diák vagyok; a király írnoka.

– Miféle királyé?

– A Zsigmond királyé. Hát kend kicsoda?

– Dr. Korczay köz- és váltóügyvéd.

– No hát takarodjék innen. Nekem itt nem fog szuszogni.

– Ohó. Ez nem annyiban van – replikázott a holt ügyvéd. – Föltéve, de meg nem engedve, ha a sír eredetileg az öné volt is, az bizonyos idő múltán elévül, s én fogok élni a kilakosítási joggal. Rögtön megcsinálom a kérvényt az ördöghöz. Sajnos, hogy az ő illetékességi körébe jutottam; reménylem, önnek is ő a gazdája.

– Fájdalom, igen – sóhajtá Gergely diák –, részt vettem, a király megbízásából, a szepesi városok elzálogosításában.

– Szép ügylet lehetett! – irigykedék dr. Korczay.

– S ezért vettem a purgatóriumba az ördög keze alá, hogy a haza testéből kihatottuk ezeket a városokat. De reménylem, nem örök ideig tart elvárhatóságom.

– Hogyhogy? – kérde Korczy.

– Van tudniillik egy enyhítő körülmény javamra, én vettem rá a királyt, hogy szakadjon el a pápától, IX-ik Bonifáctól. Úgy vagyok értesülve, hogy egy idő után emiatt az égbe jutok.

– Hm, az meglehet. Hanem én azt nem várom be. Menjen ki a helyemről, menjen ki.

– No, csak az kellene még!

– Hát majd meglátjuk. És amint így civakodnának a sírban (ah, Klári szívem, még a sírban is nehéz nyugodalmas szállást kapni), egyszerre csak kénkőszag és füst között megjelenik a föld alatti világ szelleme és rájuk förmed:

– Ejnye, ördögadta fajtái! Hogy mertek itt lármázni? Miféle szemtelenség ez? Hát azt hiszitek, hogy itt obstrukció van? Itt az örök nyugalom van. Itt csendnek kell lenni. És a csendet is ki kell tartani, mint a lármát. Nur aushalten!

Szólt a szellem mennydörgő hangon és eltűnt, de a két holt nem sokba vette, újra kezdé a feleselést, és a szellem is kisvártatva ismételtelen megjelent.

– Nem fogadtatok szót, gazemberek, mind a ketten ki fogtok takarodni; vissza az életbe!

Lucifer hazament és rendelé legott a szolgálinak, hogy a két alvó visszabocsátandó az életbe.

– De az nem lehet – mondák a segédördögök.

– Azaz, folytatják tovább álmaikban az életüket, ami voltaképpen egyre megy, hiszen az élet is csak álom, tehát az álom is csak élet. Nem tudtok logikát, fickók. Úgy kell lenni, mert úgy parancsolom. Menjetelek és keltsétek őket fel: Gergely diák az egyik, Korczy Mihály a másik. Dixi.

Az ördög-adjutánsok szót fogadtak s azonnal intézkedének a fennforgó ügyben, azaz belopták büntetésül álmaikba a napi életük folytatását.

Hanem (mi nem történt, Klári) összetévesztették a kondukt-listájukat, s Korczy Mihály ügyvéd a Zsigmond király idejébe helyeztetett, Gergely diák pedig beleszóppent a mostani napokba. Közigazgatási rendtelenség, denique, még a pokolban is van.

*

Korczay ügyvéd újra élt, legalább ő úgy érezte magát, hogy él, s minthogy éppen egy pörös ügyön gondolkozott, mikor a guta váratlanul megütötte tegnapelőtt és a székről lefordult, első gondolata ismét ez a kényes ügy volt. Splényit kell védelmeznie Polónyival szemben annak megindított sajtópörében. Elhatározta, hogy dr. Vázsonyitól kér tanácsot s megindult Vázsonyi fölkeresésére, aki ilyenkor a demokrata körben szokott kapucínerezni.

Amint megy-mendegél a Mátyás-templom mellett, hogy a Jezsuita lépcsőn leereszkedjék, egyszerre nagy zajt hall az úgynevezett Úri utcából. Aztán egy különös csoport bontakozik ki, királyi lánzsásók egy csomó díszruhás urat kísérnek fegyver között. A díszruhás alakok kezein, lábain láncok csörögnek, kopják villognak a napfényben, elől egy nagyszakállú úr lovagol kék dókában kivont karddal, fehér lovon, aztán két vérvörös ruhájú alak lépdegél egy-egy kifent bárdal a kezében. Hátul pedig sápitező, zajongó, vigyorgó és rémüldöző csöcselék-nép kíséri a csoportot: vargák, csizmadiák, gyerekek, vénasszonyok, ki átkozódva, ki élcelődve. Uramfia, mi lehet ez?

Korczay megkérdezte az egyik embert, aki egy darab nyers állati bőrt vitt a vállán:

– Mi történik itt?

– Az illető egykedvűen jegyzé meg:

– A király lenyakaztatja ezeket.

– Lenyakaztatja? Hát mit csináltak?

– Zúgolódtak a kormányzat ellen; ellenkeztek, szitkozódtak, szóval molesztálták a hatalmat.

– Eh, ostobaság – felelé Korczay –, ez valami komédia. Hisz a király most Bécsben van és Bánffyval tanácskozik. Ki az, aki elől megy a fehér lovon?

– Az a budai várkapitány: Omodé Pál.

– Hát az a kettő a bárdal?

– Azok a hóhérok.

– Hát azok a láncal a lábaikon?

– Az szélről ott a Héderváry.

– Bolond kend, bátya! Hiszen a bánt személyesen ismerem.

– Hát én is Kont urat – felelte a nyers bőr gazdája.

Korczayt a rémület szállta meg, különös fázékonyság futott át csontjain. Kezdett emlékezni erre a történetre, hiszen maga is szavalta valaha a Garay *Kontját*. Mi történik övele? Mily csodálatos látomány! Hogyan lehet ez? Szétnézett és látta, hogy a százszor megjárt úton a há-

zak csakugyan nem azok, amiket ő ismert, hanem más fajtájú kötömbök és bástyák látszanak köröskörül.

– Hová viszik e szegény urakat? – kérde fojtott hangon.

– A Szent György térre, ott van a vérpad – mondá a mészáros kö-zömbösen.

– És a nép engedi? Hisz ez istentelenség. Hisz ez borzasztó!

A mészáros csodálkozva nézett az idegenre:

– Hát mit tehesen a király? – mondá vállat vonva. – Ha a király került volna a Konték kezébe, hát ők veszik a király fejét, hogy ím a Konték kerültek a király kezébe, a király veszi a Konték fejét. Ez csak világos.

– De ez nem így van. Az égre nem! – kiáltott fel a prókátor és nem adta volna őt forintért, ha ezt Vázsonyi is láthatja vala mint aktuális napi kérdést, hogy eszmét cserélhetnének vele.

A mészáros megrázta a bőrt a vállán.

– Látja az úr ezt a bőrt, ezekkel a nagy szarvakkal? Egy óra előtt még ez ökör volt és a nagy szarvaival nekem jött, fel akart szúrni, s ha nem vagyok ügyesebb a taglóval a kezemben, úgy most az én bőrömet cipelné az ördög, mint ahogy én cipelem az ökör bőrét.

Korczay megrázkódott az ördög szó említésére s önkéntelenül kí-sérte tovább a menetet és végignézte az egész borzalmas látványt: Kont és társai kivégeztetését.

Jóval távolabb a bámész sokaságtól, két főúr állt és beszélgetett. Az egyik ősz szakállú a kardjára támaszkodék, s mikor az utolsó fejből is felszökött a vérsugár, így szólott:

– Sok jó ember is volt köztük.

– Hja – felelte a mellette álló bozontos szemöldökű főúr. – A logi-ka, logika. Nem voltak elég csendesek, tehát elég csendesekké tevőd-tettek vala.

Dr. Korczay a lassan oszló sokaságba vegyülve kérde valakitől, ki legyen az a bozontos szemöldökű főúr?

– A palatínus uram ökegyelme – mondák.

*

Ezalatt éppen olyan megfoghatatlan dolgok történtek Gergely di-ákkal. A derék diák hasonlóan Budán találta magát, de eleinte fogalma se volt, hova került. Minden más itt már: a királyi vár, a paloták, a bás-tyák, a templomok, csak az öreg Dunáról, meg a hegyekről kezdett

gyanakodni, hogy Budán van. Eszes ember lévén a diák, hamar kikombinálta, hogy az anyaföld kivetette őket, újra való életre, ez árnyékvilágba, s el találta cserélni a sír másik lakójával.

– Láncoz teremtette! engem a helyett a szemtelen fickó helyett talált az ördög feltámasztani.

No, így is jó. Mohó vágy fogta el meglátni az ország fejlődését azóta, és nem győzött az emberi elme találmányaival betelni. Csupa fél-isteneknek látszottak előtte ezek az alakok, akik megteremtették a hidakat, a maguktól járó kocsikat s több effélét.

Hanem azt legott észrevette, amint az emberek közé elegyedett, hogy valami nagy szomorúság idejében talált visszakerülni. A hangulat sötét volt. Az arcokon a rémület ült. Ahol három ember összejött, mind arról sopánkodott, tanakodott, hogy mi lesz e szegény országgal?

Mindjobban megismerkedett a körülményekkel. Itt is hallott, ott is hallott valamit. Látta, hogy az országnagyok ide-oda futkosnak. Nagy zavar van. A miniszterek három nap, három éjjel tanakodnak Bécsben a királlyal, hogy miképpen oszlassák el a rettenetes felhőt, mely Magyarország fölött kóvályog. Az emberek nagy papírlapokról olvassák le, amit az ő idejében a csillagokból olvastak ki a tudós asztronómusok, a jövőndőt. E papírok után töri magát mindenki. A drót viszi-hozza az üzeneteket, a tanácsokat, hogy mit kelljen tenni e rettentő helyzetben. Az egész országnak az orra vére látszik folyni; messze túl a fővároson, ameddig csak magyarok laknak, gyűléseznek, vitatkoznak az emberek, hogy mi a teendő. Néha hallani egy-egy kétségbeesett felkiáltást:

– Ebből a helyzetből nincs többé kibontakozás.

Vagy ilyenfélét:

– Sok bajban volt már ez az ország, de ilyenben még nem.

De hát mi történhetik? Uramfia, mi történhetik? Gergely diákat elfogta, a kíváncsiság, keserűség és a félelem. Oh, te pokolbeli gonosz sátán – sziszegte dühösen a fogai közt –, minek keltettél fel? Ugye mert kínozni akartál? Hogy lássam Magyarország elmúlását. Teljes világosságot akarok – mondá magában, és a képviselőház felé vette útját, mivelhogy hallotta, hogy onnan származnék a rettentő baj az országra.

Ott végignézett egy ülést, azután a véletlen azt akarta, hogy éppen engem szólítson meg az országház kapujában:

– Nemesember az úr? – kérde tőlem.

– Hogyne? Katánghy de eadem.

– Eszerint az úr is az országgyűlés embere?

– A naplóbíráló bizottság tagja vagyok. Mi tetszik?

– Tessék engem, kérem, kitanítani, hogy voltaképpen mi az országnak ez a nagy baja, hogy minden ember nyugtalanul nézi, a királytól az utolsó koldusig? Talán meghódította valaki az országukat?

– Dehogy. Az alkotmánya van veszélyben – feleltem.

– Hogyan, ha senkise hódította meg az országot?

– Hja, az nem úgy van. Nagy a krízis.

– A király akarja talán elvenni az alkotmányt? – kérde Gergely diák.

– Dehogy. A király fenn akarja tartani.

– Még inkább nem értem. Hát miért van veszélyben, ha senkise akarja elvenni?

– Ön talán idegen? – mondtam.

– Olyanféle.

– Hát az úgy van, kérem, hogy van itt vagy nyolc ember: Polónyi, Horánszky (de ha ön idegen, akkor nem is mondom a neveket), akik...

– Nem akarják az alkotmányt?

– Dehogy, ők is akarják...

– De hát akkor mit beszél?

– Nem akarják engedni szóhoz jutni a minisztereket, hogy azok az ügyeiket előadhassák, és hogy ezek az ügyek megbeszélgetvén, annak rendje és módja szerint megindulhassanak; tehát megakad minden és vége mindennek.

Gergely diák felkacagott, és amint közelebb hajolt hozzám, valami síri dohszagot éreztem rajta.

– De hisz ez a világon a legkönnyebb! Oh, hiszen kegyelmetek nem okosodtak, de butultak ötszáz év óta! – kiáltá még mindig kacagva. S amint kacagott, úgy rémlett, mintha az álkapcsai zörögnének.

– Oh, uram, ne mondjon ilyet! – kiáltottam fel gúnyosan. – Amin a király éjjeleken át töri a fejét, amin a legokosabb államférfiaink, egy Tisza, egy Széll nem bírnak átázolni, erre ön azt mondja non chalance-szal, hogy: „ez a világon a legkönnyebb.”

Odatekintettem, hogy mit válaszol, de milyen meglepetés, valami csoda folytán nem az idegen állott ott, hanem Pulszky Guszti.

Az idegen eltűnt nyomtalanul, nesztelenül. Talán nem is igaz, hogy beszélgettem vele, talán csak képzelődöm. Az ördögök a pokolban észrevették, hogy a felköltött lelkek tévedésből kicseréltettek, tehát nyomban becitálták őket. Egy perc múlva ott voltak csontjaik együtt a sírban.

– Minket ugyan összecseréltek, hallja kend – kezdé Gergely diák vidáman.

– Vettem észre – mondá az ügyvéd –, és fel fogom számítani az ördögnek ezt a fáradságomat.

– És mit látott kend? – firtatá Gergely diák az ügyvédet.

– Harminc nagyurat lenyakaztak, mert egy embernek (a királynak) nem akartak engedelmesskedni. És ön mit látott?

– Én meg láttam hét-nyolc kis urat, akik tizenhatmillió embernek, tetejébe a királlyal, nem akarnak engedelmesskedni: és nem nyakazza le őket senki. Sőt nem a hét ember fél, hanem a tizenhatmillió van a következményektől megijedve.

– Hm, hm – hümmögte Korczay elgondolkozva.

– Kegyelmetek, úgy nézem, sok masinát találtak fel azóta – jegyzé meg a diák megvetően –, hanem a józan ítéletüket elvesztették.

– Mond valamit – hagyta rá az ügyvéd. – A középkoros intézményei nem voltak rosszabbak, mint a mieink, e modern jogelvek és formák.

– Tehát beismeri?

– Teljesen. Mert látom, hogy ön okos ember és józanul nézi a dolgokat.

– És kigyelmed is elég kellemes férfiú.

– Köszönöm, Gergely diák.

– Maradjunk tehát együtt.

Így békültek ki végleg ama közös sír lakói és most együtt alusszák jó barátságban az örök nyugodalmat.

Ezt a kis mesét küldöm neked, Klári. Olvasd fel a papnak. A pap majd megírja Molnár apátnak: Molnár apát majd elmeséli a klubjában.

Különben pedig minden lóg, édes lelkem. Maga az országgyűlés is lóg, mint a rossz fog, nem tudjuk, mikor fogják kihúzni. Én is lógok. Szilágyi is lóg. A disszidensek is lógnak. Bánffy is lóg. Sőt, most újabban még az obstrukció is lóg. Elnök nincs, indemnity nincs, kompromisszum nincs, és szállás sincs. Semmi sincs. Csak egy, ami van, ami el nem múlhatik: a te iránti hűség szívemben.

Csókol: Menyhért

A ROKON

Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint ha valaki nagy várakozásban növekszik föl. Ha azt mondják neki a szülei: »Tanulj, fiam, mert te szegény fiú vagy«, s aztán hozzáteszik: »Van ugyan egy rokonod, aki úrrá tehetne, de a mai világban nem szabad senkiben bízni, csak magadban. A bácsi különös ember. A bácsi rossz ember. A bácsi utálja a hozzátartozóit. Meglássátok, becsap mindnyájunkat.« Egy óra múlva azonban más nótát fújnak, ekképpen szólván: »Egyébiránt semmit se vihet a másvilágra. Márpedig mégiscsak az lesz a vége. Mert ritka ember kerüli ki a halált.«

Szóval, aki hozzá tartozik (mint tisztelettel alulírott) az ilyen várakozó familiához, meglehetősen elromlik a sok biztatástól és a folyton előcsillanó kilátásoktól. Az iskoláimnak is ezek ártottak. Mikor az anyám bevitt és beíratott, a professzor azt kérdezte:

– Rokona Rédeky excellenciásnak?

– Igen, nagybátyja neki az excellenciás.

– És mégis az alumneumba fog járnai a fiúcska? – csodálkozék a tanár. Anyám szomorúan mosolygott.

– Így kell lenni – szólt a szemeit lesütve, de kisvártatva, mintegy a saját megkönnyebbülésére, hozzátette –, legalább ez idő szerint.

E hozzátételek és célzások altatták el bennem az iparkodási kedvet, ezért nem lettem jó tanuló. Mindig úgy éreztem magam, mintha egy álruhába öltözött herceg volnék, s a mostani életem csak egy rossz tréfa – hipp-hopp, egyszer csak ott terem értem a négylovas hintó és a tartozékai.

S minthogy nem voltam jó tanuló, a jogi tanulmányokra pedig már nem volt költsége apámnak (aki sótári tiszt Eperjesen), iskoláim végeztével elszakadván a családomtól, írnok lettem egy törvényszéknél, mely harminc kilométernyire fekszik Budapesttől.

Itt is csak ő volt a sorsom, a hatalmas excellenciás úr az ő rengeteg gazdaságával. Ahova mentem, mindenütt úgy mutattak be: »Rédeky Ferenc, Rédeky excellenciásnak az öccse«; a hátam mögött is ezt suttogták: »Egyszer még a fejünk fölé nőhet a fiú, ha az a vén bolond meghal.« A lányok és a mamák többre néztek, mint az aljegyzőket vagy a bírakat. »Az ördög nem alszik – mondták –, a kis Rédekyt meg kell becsülni.« Úgy éltem írnok létemre ez élénk, pezsgő kisvárosban, mint egy leendő majoreszko, hitelem volt a zsidóknál, és respektusom volt az irodafőnök előtt.

Az öreg Rédeky excellenciásnak egész életét itt jól ismerték. Tudták, miként lett gazdaggá, mint a birodalmi kancellár egykori szekretáriusa. Szájról szájra járt erről a legenda. Valami óriási üzletről volt szó. Egy berlini bankár jött egyszer a hatalmas kancellárhoz, meg akarta az üzletet kapni. A kancellár azt mondta neki:

– Az üzlet nagyszerű, de ön nem kaphatja meg, mert van egy lehetetlen föltétel: csak magyar honos nyerheti el.

– És nem tudna ön formulát találni rá? – kérde a bankár.

Formulát az államférfiak mindig találtak.

– Van önnek leánya?

– Van.

– Nos hát vegye ki az üzletet a leánya nevére.

– Nem értem excellenciádat.

– Azaz adja férjhez a leányt rögtön egy magyarhoz, ezáltal az magyar honossá válik. De ennek szédítő gyorsan kell megessnie.

– Helyes – mondá a bankár. – Van önnek valakije?

A kancellár csöngetett, mire belépett a titkárnja, az akkor szőke, karcsú Rédeky Tamás.

– Amice – szólta a hatalmas kancellár a belépőhöz –, ön meg fog házasodni. Bemutatom az ipját.

Az ifjú Rédeky még csak a szemével se hunyorított, mosolygott és engedelmesen meghajtotta magát.

Így lett gazdaggá s nagy úrrá a bécsi udvarnál és később excellenciássá.

Sokat, igen sokat beszéltek róla itt is, de kivált a családban mindég csak őt emlegették. Hogy milyen zsugori, milyen rosszul bánik a rokonaival, akik hozzá fordulnak. Pedig mennyi pénze van. Hogy hetekig kell nyírnia a kuponokat, annyi a részvénye. Azonfelül négy nagy háza van Budapesten, de ő maga egy kis szálláson kuporog a Kálvin tér nyolcadik szám alatt. Fiatalkori történetek is keringtek róla a családban, hogy már diákkorában is felette ravasz és furfangos volt. Különösen mesélték, hogy az apja kertjében egy fölséges almafa gyümölcsseit minden évben ellopdozták a parasztok. Tamás úr, mint elsőéves orvostanuló, mindjárt valami hasznot akart húzni a tudományából. Egy vasárnap délután, mikor sokan ácsorogtak a kert kerítése előtt, vett egy lancettát és egy orvosságos üveget, és bemártván a lancettát az üvegben levő folyadékba, beleszúrta a fejlődő almákba. A parasztok kérdezték, hogy mit csinál? »Mérget oltok be az almákba – felelte –, hogy akik

ellopják és megeszik, meghaljanak.« Mondanom sem kell, hogy azóta egyetlen almát se vittek el kertjükből.

A furfang meg a rossz szív – két jó paripa. Ezekkel lehet csak messze érni a világi pályákon. De hát elvégre is mi az a messzeség? Egy arasz. Ejh, egy arasz se. Avagy messzebb van-e azért a haláltól, mert excellenciás úr? És mi a voltaképpeni eredménye annak, hogy házai, pénzei vannak? Négy rostélyosnál egyszerre többet úgysem tud megenni a hetvenkét éves gyomrával. Többet egy Eszterházy se ehet. A szegény öreg bácsi legföljebb annyit ért el hát, ha jobban meggondoljuk, hogy a rokonai nehezebben várták a halálát.

Ámbátor minek gondoljuk meg jobban? Minden csak ostobaság, ha az ember egy kis filozófiával veszi. Még maga a filozófia is ostobaság. Egy igazság van: a halál, és még azzal is szélhámoskodnak. Mert a halált a koponya jelképezi, ez az ijesztő csontboltozat a varratokkal, a szemgödörrel. De ez is csak egy dialektika a halál borzalmassága mellett. A koponya a halált mutatja a második stádiumban, mikor a test már elmúlt, és csak a csont van meg. De hány stádium van még hátra, óh istenem! Miért mutatjuk éppen a másodikon? Miért nem mutatjuk a tizediken, a huszadikon, mikor már régen por a koponya? Mért nem mutatnak egy liliomot, mely e porokból táplálkozott, melyen a reggeli harnat reszket a gyönyörűségtől, és mért nem mondják: »Ez a te ősanyád!« Hiszen a halál is szép – csak nem mindjárt...

Igen, a halálát vártuk az öregnek, hosszú évtizedeken át. Minden Rédeky és minden Palásthy (mert Rédeky Krisztina egy Palásthyhoz ment volt férjhez s számtalan Palásthyakat szült) azzal feküdt le este ágyába, hogy hátha mint nábob fog másnap fölbredni.

A Palásthyak igen jó família voltak. Jobb, mint mi. A mi nemeségünk Mária Teréziától való. Az semmi. A Palásthyak ellenben régi nagyurak voltak. Családi hagyományuk szerint egy Palásthy tartotta volna keresztvízre Vajkot, a későbbi Szent Istvánt. S állítólag midőn e keresztelőre utazott az a bizonyos Palásthy, minden pereputtyostól, nagy pompával, akkor vett föl egy kölcsönt, mely következményeiben még ma is nyomja az egész familiát. Most is annak a kamatait fizetik. A legendához szó férhet, de a következmények igazak. Azaz annyiban nem igazak, hogy nem fizetik a kamatokat, de kellene.

Ők a jobb família, de még a mienknél is szegényebb, képzelhető tehát, hogy sokat alkalmatlankodtak az öreg excellenciásnak, legalább a Rédekyek azt beszélték, hogy a Palásthyak szemtelenkedései miatt

vetette meg rokonait az öreg, míg ellenben a Palásthyak minket okoltak az öreg haragjáért.

Hogy volt, hogy nem volt, nem tudok benne bíró lenni; tény, hogy mire én felcseperedtem, akkorra már az öreg excellenciás özvegy volt és egyetlen rokonát se eresztette magához. Egész mesekör keringett kü-löncködéseiről s gyűlöletéről irányunkban. Még a leveleket is fölbon-tatlanul küldte vissza, ha fölismerte, hogy rokonaitól valók.

Egy öreg komornyikja volt, valami Bunzár nevű, az minden ro-kont elutasított, még az előszobába se engedte belépni.

– Még élünk – mondá gúnyos vigyorgással a kezeit dörzsölve. – Bocsánatot kérünk, még élünk.

De ez korántsem javított meg minket, a hit azért megmaradt, hogy mégis öröklünk egyszer. Egyebünk se volt, csak ez a hit. Az se lett vol-na, ha adott volna érte valaki valamit. De így megmaradt, és hizlaltuk, mint a szegény ember egyetlen libáját. És ami igaz, igaz, ez a hit emelt bennünket. Jó ország ez; itt még a »volt«-ra is adnak, a »lesz«-re is adnak, csak ügyesen kell kezelni a múltat és a jövődőt. Egy-egy apró kölcsön, egy-egy ügylet, esetleg házasság is gyakran épül ilyen funda-mentumokra. Kívált a Palásthyak értettek az ilyenhez. Hja, ha az ember Szent István óta gyakorolja.

De mi Rédekyek se vagyunk éppen ostobák, s néhány év múlva az a csodálatos érzés kezdett beférkőzni a két familia szívébe, hogy talán nem is volna már jó, ha a bácsika meghalna. Így van az, ha valaki túléli magát. Vagyis ha elmulasztja a kellő időpontot.

Mert sem a famíliák nem szerették meg jobban az öreg excellen-ciást, se ő a famíliákat, hanem a serényen működő családbeliek annyira megszorították az örökség fejében csinált adósságokat és különféle ügyleteket, hogy azokat már csak a Monte Christo vagyona fedezhette volna urasan, nem az öreg excellenciásé, minélfogva Rédeky Kristóf, a család szeniora és bölcse, a gerendi vadászaton, mikor az egyik Pa-lásthy fiú fősóhajtott: »Hej csak már egyszer letenné a kanalat az a vén gazember ott azon a Pesten« – hamarosan ráfordult:

– Csitt, te számár! Isten ments, hogy meghaljon. Attól kódulnánk mindnyájan.

A nagy intelligenciájú családok legott átértették a mondás tartal-mát, s szállt szájról szájra, nekem is megírták, mint a családi politi-ka csodálatos fordulatát, s valóban magam is csak támogathattam ezt a nézetet. Mert végre is mennyi eshetnek a vagyomból annyifelé osztva egy-egy fejre? S mennyinek kellene esni az enyimre, hogy ne maradjak

mínuszban? De hiszen okos ember Rédeky Kristóf. Tudja ő, mit beszél. Imádkoztatni kellene a templomokban az öregúr leteleért.

Hanem hát az öregúr mindig a familiája ellen dolgozott, s amint úgy fordult a sor, hogy élnie kellett volna a mi javunkra, fogta magát, hirtelen meghalt. Nevezetes egyéniség lévén, hosszan írtak felőle a lapok. Vasárnap délben lett rosszul, de ügyvédjének még estefelé tollba mondta a végrendeletét. Nagy vagyonát, mely felülmúlja a másfél milliót, mint hitelesen értesülünk (ti. a lap írja), a városi szegényekre hagyta. De jelentékeny összeget hagyott rokonainak is, melyet azok között rendelt egyenlő arányban fölosztani, akik a temetésén megjelennek s utolsó útján elkísérik. Elrendelte, hogy rokonait, akikkel nemigen érintkezett életében, egyenkint táviratilag értesítsék haláláról s hívják meg a temetésre.

A hír valónak bizonyult. Kisvártatva megkaptam a sürgönyt is, mely a temetésre szólít, Molnár Ferenc ügyvéd végrendeleti végrehajtó által aláírva. A sürgöny szövege világosan támogatta a lapok értesülését: »Megjelenés vagy meg nem jelenés a temetésen következményekkel jár.«

A temetés másnap délután három órára volt kitűzve, tehát a következő reggel indulnom kellett. Már hajnalban künn voltam az indóháznál, nehogy elkéssem (hej, nagy eset lenne az most), különben se tudtam aludni egész éjjel, terveket szőve a jövőre nézve.

Egyszer, legfeljebb kétszer fordultam meg a fővárosban életemben, csak nagy nehezen tudtam itt magam kiismerni. Szerettem volna tudni, hova szálltak a szüleim és a többi rokonok, hogy együtt lehessek velük, de ezeket megkeresni már alig volt idő. Éppen csak annyi futotta ki, hogy a gőzfürdőbe menjek, vidéki ember azt el nem mulaszthatja, és megebédeljek.

Három óra felé megindultam a Kálvin térre és csakhamar megtaláltam a 8-as számot, a halottas házat, ami könnyű volt, mert partecédulák voltak a kapunál kétoldalt fölragasztva, és halottas kocsi állott a ház előtt. Néhány öregasszony nézte a halottas kocsit és beszélgettek egymás közt, hogy az ő temetésük milyen lesz.

– Az enyim nyolcvan forintos.

– Az enyim olcsóbb lesz egy numerával.

– Milyen az?

– Körülbelül ezek a lovak, de csak kettő, és nem ez a szerszám.

A kocsi is más lesz, az enyém az, amelyiken a sánta péket vitték ki

tegnap, ha látta, kedves Dolinkáné. A szolgálak is ezek lesznek, csak nem ebben a ruhában.

– No, én nem sajnáltam a pénzt, már tizenöt éve fizetem – dicsekedett a másik öregasszony. – Én becsületes kocsit akarok, és lámpásvivőket a kocsi előtt. Az ember végre is csak egyszer hal meg.

– Nincs is a világon szebb a szép temetésnél, higgye meg, kedves Dolinkáné.

Lassan mind több-több ember gyűlt a kapunál, de ezek mind csak közönséges fecsegők voltak, bámész idegenek. Gondoltam magamban, nem illik itt ácsorognom, nem rokonhoz méltó. Okvetlenül föl kell mennem a koporsóhoz, bizonyosan a többi rokonok is ott lesznek már. Itt semmi esetre se maradhatok.

Éppen kapóra jött ide két idős asszony, mind a ketten zsebkendőt tartottak a szemeik elé, és törülgették a könnyeiket. Hisz ezek sírnak. Hát mégis sír valaki a bácsi után. S gépileg mentem az asszonyok után, föl a garádicson az emeletre. Egy ajtónál nagy csoport ember állt, szegényesen öltözött alakok, bizonyosan a bácsi háziszegényei, akik valamennyien könnyezni látszottak, de én ügyet se vetve rájuk, csak mentem mindenütt a két öreges asszony után. Egy nagy tágas szobába léptünk be, ahol a nagy asztalnál és szanaszét csupa könnyező emberek ültek nagy szomorúan, urak, hölgyek vegyesen.

Egy fekete ruhába öltözött öreg szolgál (bizonyosan ez az a gormomba Bunzár) vette le róluk a mantillát. Az egyik hölgy halkán kérdezte tőle:

– Be lehet menni?

– Csak rendben kérem, csak rendben.

Szétnéztem a szomorú gyülekezeten s csodálkoztam, hogy még senki sincs itt a Palásthyak és Rédekyek közül. Alkalmasint bent vannak a ravatalnál. Hipokritáskodnak egy kicsit, megnézik még egyszer a vonásait, de én úgysem ösmertem a bácsit, hát mit nézegessek most már rajta? Leültem csendesen egy karszékbe és arra a következtetésre jutottam, hogy az öreg mégse lehetett rossz ember. Hiszen nem siratnák annyian.

S ez csupa komoly bánat, nem tettetés. Némelyiknek olyan vörös a szeme a sírástól, mintha egy hét óta dörzsölné hagymával. Egyiknek-másiknak a melléből nehéz, fájdalmas sóhajtás tör fel. Egyszer-mászor fölkel egy-egy alak, és a belső szobákba távozik. Utóbb észrevettem, hogy a szolgál int nekik, ki egyre jár ki s be lábujjhegyen, mint a kísértet. Eközben új és új gyászolók érkeznek, s a szoba apránként

megtelik zsúfolásig, mind, mind szomorú és mind siratja a hatalmas Rédekyt. De iszen akárki mit mond is, kitűnő embernek kellett lennie, ez egyszer áll. Ok nélkül rágalmaztuk szegényt – Isten nyugosztalja.

Hanem hogy ismerőst nem látok, mégis furcsa. Sem az érkezők, sem a belső szobákból kijövők közt nem mutatkozik ismerős. Talán bent ülnek, míg a beszélgetés foly. Ejh, mégis benézek magam is.

Megindultam a belső ajtó felé, de a vén szolga utamat állta.

– Még nem lehet – mondá méltóságteljesen.

– De én rokon vagyok.

– Az ilyenkor mindegy. Tessék egy kicsit várni.

Megadtam magamat. Végre is mit tudom én, hogyan temetnek egy excellenciás urat? Mi mindenféle ceremóniával jár az. Vártam tehát. Elolvastam az újságot, megnézegettem az asztalokon heverő albumokat és újra vártam.

Hanem ami sok, az mégis sok. Mindennek van határa. A szolga egy faszéket hozott, fölállt rá és kezdte meggyújtogatni a lámpacsillárt. Már este van, s még mindig nem történik semmi.

– Valami fennakadás van talán? – mondom hirtelen elhatározással a szolga elé állva.

– Micsoda fõnnakadás? – kérdé az meglepõdve.

– A holttesttel.

A szolga ijedten meresztette rám a szemeit s leugrott a székrõl, a könnyezõ alakok fölemelték a fejüket, elvették a zsebkendõket a szemek elõl és mind engem néztek.

– Miféle holttesttel, uram? Nincs itten semmi holttest.

– Teringettét – pattantam föl. – Vagy el akarják önök temetni a nagybátyámat, vagy nem akarják. Menjen a pokolba innen – s eltaszítottam az öreg szolgát az ajtó mellõl. – Eresszen! Világosságot akarok.

– Hiszen éppen azt akartam gyújtani – kapacitált szelíden a szolga, meggyõzõdõdván, hogy örültem van dolga, majd bátorítón hunyorgatott a megrõkönyödött urakra és hölgyekre, hogy elbánik õ velem, semmit se féljenek, s aztán nyájasan tudakolá, mert az örültekkel szép szóval többre megy az ember:

– Kicsoda uraságod?

– Én Rédeky Ferenc vagyok.

– Ah, Rédeky! – a szolga föl kacagott. – Ó! Ah, Rédeky. Hahaha, Rédeky. Tudok már mindent, ha Rédeky. Hahaha, Rédeky! – És fogta a hasát, úgy kacagott.

Most már őt nézték meglepődve a gyászoló egybegyűltek, és magam is hinni kezdtem, hogy megőrült a gazdája halála fölött.

– Hisz ez gyönyörű... gyönyörű. Persze ön a temetésre jött... a temetésre. Értem már. Hisz ez gyönyörű. Tudja-e, hol van most? Hahaha, hol van most?

– Hogy hol vagyok?

– Hát ön a szemorvosnál van... A szemorvosnál. Mi vagyunk a szemorvos. Hahaha. A halott a második emeleten volt... a második emeleten.

– És ezek az urak és hölgyek? – dadogtam rémülettel.

– Ezek a szembetegek.

– És a temetés? – hörögtem tompán.

– Ó, az már megvolt egy óra előtt.

Eszeveszetten rohantam ki, le a lépcsőkön. Csendes volt az egész Kálvin tér és tiszta, a halottas kocsinak és menetnek se híre, se hamva. Ember is alig járt künn. Csak a villamoskocsik száguldoztak pokoli csengetéseikkel keresztül-kasul, és a templomlépcsőkön üldögéltek facyéldek vidáman trécselve, nevetgélve.

*

Szégyenletemben, bánatomban a föld alá szerettem volna süllyedni s mintsem, hogy családommal összekerüljek, a legközelebbi vonattal hazautaztam.

Képzelnem meglepetésemet másnap, mikor a következő újdonságot olvasom a lapokban:

Az új nábob. Az elhalt Rédeky rokonai ma családi gyűlést tartottak Molnár ügyvéd végrendeleti végrehajtónál. Mindenekelőtt konstatáltattott, kik vettek részt a meghívott rokonok közül a temetésen, aztán a végrendelet olvastatott föl, melyben a megboldogult úr vagyonát a város szegényeire hagyja, százezer forint ellenben felosztandó a rokonai közt, akik meghívást kapván megjelentek a temetésen és kikísérték utolsó útjára. A rokonok hír szerint valamennyien megjelentek, egy Rédeky Ferenc kivételével, aki állítólag törvényszéki írnok valahol a vidéken.

Midőn éppen sajnálkoznának az örökségi hányadtól ekképpen elesett szerencsétlen írnokon, nagy meglepetés történt. Molnár ügyvéd egy

kodicillust (fiókvégrendeletet) mutatott föl, melynek szövegét a külön nagyúr saját kezűleg írta, s szórul szóra így hangzik:

»Minthogy pedig rokonaimat úgy ösmerem, mint pénzért mindenre képes egyéneket, e fiókvégrendelet úgyszólván akadémikus természetű, mert ők okvetlenül mind eljönnek a temetésemre és siratni is fognak, ha tudják, hogy ezért pénzt kapnak. Ha azonban mégis akadna közülök olyan, aki szabályszerűen értesítve mégsem venne részt a temetésen, talán akképpen gondolkozván: „Ez az ember rosszul bánt velünk, nekem nem kell a pénze, nem veszek részt a tisztességtételen,» ez esetben, abból a szempontból indulva ki, hogy e rokonomban karakter van, a városi szegények helyett őt nevezem ki általános örökösömmé.«

A FEHÉR KUTYA

Minden embernek van legalább egy kísérteties története – még nekem is. Csakhogy a falusi embernek szükséges ez; bolond volna, ha leírná és kinyomatná. A hosszú téli estéken falun hasznát veszi, sőt nem is tartaná érdekes embernek, ha sohasem történt volna vele olyan, ami a csömörre hajló hátakat megborzongatja.

Nekem a fővárosban nincs szükségem rá; én belevethetem könnyű lélekkel a nagy betűtengerbe. A fővárosban nincsen a kísérteteknek semmi keletük, sőt kísértetek sincsenek, amit pedig nehéz megmagyarázni, minthogy temető itt is van. Talán az a nyitja, hogy a halottak fekvőhelyét oly drágán kell megváltani a városi tanácstól, hogy aztán a halott is jobban megbecsüli és nem mászkál ide s tova éj évadján sem, vesztég marad, kifekszi az árát nyugodtan, mozdulatlanul.

Hogy hiszek-e a kísértetekben? Hát isten tudja. De inkább hiszek, mint nem. Mert én úgy gondolkozom, hogy ha az emberiség elhiszi a tudománynak, hogy a föld mozog, és a nap áll, holott látja a napot fölkelni, emelkedni és leszállni, hát ez azt mutatja, hogy az emberiség még olyat is elhisz a tudománynak, aminek az ellenkezőjét véli látni. No ha már most a tudománynak mégse hiszi el az emberiség, hogy kísértetek nincsenek, pedig nem is látja, hogy volnának, erre igen erős okának kell lenni, mely ösztöneiben, érzékében gyökerezik, s mely szinte hatalmasabb magánál a tudásnál.

Ha pedig valaki kinevetne ezért az okoskodásért, annak csak azt mondom: »Tessék egyszer egyedül végigmenni éjfélkor a temetőn.«

Nagy dolog az. A dajkamesékkel beszítt babonás fluidum és a tudás beletételek egy-egy mérőserpenyőbe, s úgy felbillen a tudás serpenyője, mintha egy mákszem volna benne egy mázsával szemben.

En csak meglehetősen megszoktam a temetőt, egész gyermekkorom benne folyt le. A szüleim házának ablakai Szklabonyán a temetőre nyíltak, keskeny országút választotta el a temetőt a háztól. Éjjel is, ha kinéztem az ablakon, a kereszteteket láttam odakünn, nappal pedig ott játszadoztam; mint siheder gyerek még a pipámat is egy beomlott sír nyílásában tartottam elrejtve, s hasmánt lelapulva két sírdomb közé, élveztem titokban a nevezetes növényt. De hát ez mind nappal volt, mikor a sírrögöket is mosolyra kényszeríti az aranyos napfény. Könnyű nappal tudományos alapon állni. Hanem éjjel, mikor az ezüst sarló világit, akkor tések a temetővel tréfálkozni...

A szomszéd faluban, Ebecken is olyan közel van a temető a házakhoz. S másképp sem szakad meg az érintkezés az élők és holtak között. Bárányok, üszök legelésznek a sírhalmokon. A bárányok megeszik a kövér füvet, mely a holtakból nő, s az élők megeszik a bárányokat.

Mindkét helyen fekszenek rokonaim, jó ismerőseim. Szklabonyán van eltemetve Mari húgom, Ebecken az idősebb nővérem, a kis Máli. Aztán az öregapám, szépapám is, egyik itt, másik ott. Nem voltak nagy urak, akik egy kriptába gyűlnének a közös címer alá; elvegyültek csöndesen a földbe azok közé, akikkel együtt művelték, s bizonyára elég az nekik, ha néha-néha elevenen futkároz címerük* a hantjaikon.

És kétszerte kedves előttem e két temető. Mert nemcsak azok fekszenek itt, akik okozói voltak életemnek a kezdődése előtt, hanem azok is, akiktől megnyújtását reményilem a bevégződése után... Ott a szomorúfűz alatt pihen az egyik Péri lány, a szőke, színes szentképecske van a fejfájára ragasztva, tőle jobbra a pogány Filtsik sírja van, vad székfű nyílik rajta, mintha a híres virágos bundája volna föléje terítve. Méhek zümmögnek a Vér Klára fejénél elültetett mályvarózsán. Mézet szíznak. Hej, mikor még nyalka legények rajzottak úgy körül a bágyi malomban. Vagy négy lépés oda a Galandáné behorpadt, elhagyott fekvőhelye. Hát mégis megszentelt földbe jutott a csúf boszorkány. Egy gyík jár ki s be hozzá a tátongó repedéseken.

Úgy ösmerem ezt a temetőt is, mint a tenyeremet. Százszor megjártam, mert kurtítja az utat a rajta vezető gyalogösvény. Különben is csak egy jó séta Szklabonyához Ebeck, valami három kilométer. Le-

* A család címere egy kecske. *M. K.*

génykoromban egy gondolat, és átsétáltam akármikor. Persze az az egy gondolat rendesen a Pribeli Erzsébet körül motoszkált.

De ez most nem tartozik ide. Elég az, hogy Ebecken Pribeliéknél szerettem az estéimet tölteni, néha mélyen be az éjszakába.

Egyszer különösen későn indultam haza a temetőnél elterülő káposztásokon keresztül; maga az öregúr kísért el a kertje végéig. Olyanformán festett akkor a dolog, hogy a leánya kezét kérem meg útközben, de én csak gyufát kértem tőle.

Minden zsebét kikutatta, míg végre talált egyet valahol a bélés alatt.

– Vigyázz rá, mert nincs több, se égen, se padláson!

Biz az most kincs volt. Óvatosan húzogattam a kabátom ujján nagy fohászokkal.

– Oh, segíts, szent Antal! (Tudtommal a szentek közül csak őneki van tüze.)

No, megeheted a segítségedet! Meggyúlt ugyan a gyufa, de a foszforos vége lepattant, és a lóhere közé esett. Ott csillant meg égve, mint egy rubinmorzsácska.

– Inkább az ördögöt hittad volna segítségül – nevetett az öreg. – A szent Antal tüze nem pipatűz, de amannak elég van a katlanok alatt.

– Meglehet – feleltem, bosszúsán eldobva a gyufa palcikáját.

S ím csodák csodája, egyenesen oda esett az égő vége mellé, meggyúlt, és égni kezdett tiszta, fehér lánggal, mint egy kis fáklya. Egy millióért sem vállalkoznám még egyszer megcsinálni.

Lehajoltam, fölvettem és rágyújtottam.

– No látod, az ördög megsegített.

Megszúrta a Pribeli megjegyzése. Nem is tudom, miért. Máskor föl sem vesszük az ördög említését. Népszerű perszóna az nálunk, aki sokat csuklik miattunk. De amint elváltunk, s ott mentem a Périék lucernásán a barázdán, nyugtalanul fészkelődő lélekkel gondoltam rá: hátha csakugyan az ördög fogta a kezemet, mikor azt a gyufaszárat eldobtam. Tudom, hogy bohóság volt, de nem bírtam magammal, s amellett különös balsejtelem nehezedett rám, de csakhamar elnyomta azt egy sokkal erősebb érzés: a félelem. Amint ugyanis elsuhant tekintetem a temető fölött, a holdvilág fényében valami fehér mozgott egy síron, körülbelül a Galandáné vidékén, vagy hogy éppen az ő sírján. Ugy rémlett, mint-ha megnyílnék a sír, és egy fehér lepedős alak kezdene belőle kiemelkedni...

Babonáság, bolondság! Az egyik láncszem fonódik a másikba. Az az átkozott gyufaeset készítette így ki az idegeimet. Eh, nem kell félni

– és fütülni kezdtem, hogy íme, hát nem félek. Csakhogy hiábavaló minden önámítás (magát az ember ritkán tudja megcsalni), nem bírtam a szememet levenni a borzalmas látványról, mely nem lehet képzelődés. A kísértet teljesen kibontakozott a fehéres ködpárákból, melyek a temető fölött gömörögtek, megrázkódték, és egy nagy, fehér kutya lett belőle, aki megindult futva a temetőn, s átugorván az árkot, a Tihanyiéék rétjén át nekivágott a Dévényiéék káposztásának, s ott elveszett a szürkeségben.

A rémület szorongó érzéseivel vackolódtam ki az országútra, melyre reszkető árnyakat vetettek útmenti topolyok és csenevész almafák. Fantáziám föl volt izgatva, s benépesíté szörnyekkel a mindenséget, a palojtai hegy úgy feketedett a távolban, mint egy irdatlan koporsó, a vörösés úszó felhők az ég peremén szeszélyes alakzatokká formálódtak: egy kétfejú óriás puttonty visz a hátán, ama másik fehéres lebernyeg pedig szemlátomást változik át kaszává... Az idegek a legjobb piktorok a világon. Az útszéli kórokat, a petrencéket a réteken, a szántóföldön ott felejtett boronát, az országúton elhullajtott maroknyi szénát mind, mind átfestik megdöbbenő formájú rémekké.

Ha valaha, most ugyan fölösleges volt, mert alig mentem néhány száz lépésnyire, ott állott nem messze maga a vérfagyasztó valóság: a fehér kutya. Egyik lábával a garádba lépve, hátát odadörzsölte egy az útszélen bölíngató fűzfa törzséhez. Egy üveges tót akasztotta föl magát tavaly éppen erre a fára, ott is van eltemetve alatta a garádban... Huh, ez csakugyan a Galandáné, aki vizitbe jár éjjelenként az üveges tóhoz.

No most meglátott. Megmozdult, kijebb jött az út közepére, megállott a két hátulsó lábán, mintha ember lenne, s a két első lábával megfenyegetett. Legalább én úgy láttam, hogy fenyeget.

Talán a szívverésem is elállt, reszketve fordultam meg, hogy befutok Ebeckre, és ahol legközelebb érek emberi lakot, ott kopogtatok be és ott töltöm az éjszakát. Hiszen annyi rokonom, ismerősöm van a faluban.

Futottam, ahogy bírtam. A békák nagy cuppogással hagyigálták be magokat az útszéli garád rekettyés, kákás vizébe. Hát ti meg éntőlem félték? Oh szegény békák! Futottam, futottam, míg egyszerre csak meghökkenve látom, hogy jaj megint szemben áll velem a fehér kutya. Hogyan került élembe, a földből bújt-e ki, vagy a levegőből ereszkedett le, megfoghatatlan. Csak az az egy bizonyos, hogy ott áll és engem vár. Istenem uram, ne hagyj el!

Éreztem, hogy nincs már menekülés, semmi kétség, a gonosz lélek egyenesen rám utazik, s így is, úgy is utolér. Úgyszólván csak az időnyerés örök ösztönének engedelmeskedtem, mikor megint megfordultam Szklabonya felé. A halálos verejték gyöngyözött homlokomon, amint mentem és egyre mentem a kikerülhetetlen végzet elé. Hiszen hasztalan, minden hasztalan, láttam is a kutyát, hogyan fut a réteken, hogy megint élembe vágjon, de csak mégis mentem, mert hát mit érne, ha nem mennék?

Úgy is volt, nemsokára megint utamat állta egy hídnál, kényelmesen hempergőzve az út porában. Elszántan közeledtem felé. Megmozdult, fölkel, megrázta a fejét. Minden hajam szála égnek meredt. No most mindjárt végem van.

De csodálatos, nem bántott, hanem előreszaladt néhány lépéssel s megint a hátulsó lábára állva az egyik első lábával integetni látszott, mintha hína.

A következő pillanatban eltakarta egy szekér. Igen, igen, milyen öröm, egy szekér jött az úton, két fehér ökröcske vonta. Látni lehetett messziről, még a kajla szarvaikat is. Szabadon lélegzettem föl; meg vagyok mentve. A szekér erre jön, felülök rá. Borraalót adok a gazdának, hogy vigyen el Ebeckre, vagy talán jó pénzért megfordul és a házunkhoz visz. Ha ketten leszünk, nem félek úgy.

Dehogy mentem volna tovább, leültem a híd szögletkövére, ahol a kutyává lett Galandáné állomásozott az imént, és vártam a szekeret. Jött, jött, de milyen lassan, egy örökkévalóságig tartott. Oh, mily különösen lépegettek azok az ökröcskék! Mintha nem is keresztbe emelgetnék a lábukat, hanem a két balt és a jobb lábat egyszerre – vagy csak a káprázó szemem előtt folyt ez így össze. Az egyiknek a nyakában csengő is, volt, de nem csengett. A szekérnek sem hallatszott semmi zörgése, mintha csak úgy csúszott volna a levegőben.

Még egész közel sem ért, mikor már elkezdtem kiáltozni:

– Hej, ember! Gazda! Vagy ki vagy? Állj meg csak egy kicsit, atyámfia!

Semmi nesz, semmi hang. A szekér csak mászott, mászott, de senki nem felelt. Mikor hozzámig ért, belenéztem, hát nem volt rajta emberi lény. Frissen kaszált lóherével volt megrakva félig, és a lóhere tetején egy fehér házinyúl ült, madzaggal a lőcshöz kötve. A fehér nyúl vörös szemei rám meredtek kísértetiesen, vészjóslón... Azt hittem, mindjárt szörnyet halok. A szekér pedig csak ment, ment, az ökröcskék csön-desen, lassan lépegettek, a buta fejüket lehorgasztva, és a szemeikből

könnyek folytak; de sem port nem vertek föl, se a lábuk nem ütött do-
bajt a földön.

Hát ott vagyok megint, ahol voltam. Folytattam a végzetes utat; csodáлом máig is, hogy a fejem bele nem ősült (sokat megbír az embe-
ri szerveszet). A kísértet csak egyre tovább üzte gonosz játékait, mintha
bizonyos meghatározott tervvel csalogatna odább-odább. Mikor közel
jöttem, megint eliramodott, s megint megállt száz lépésnyire. Istenem,
istenem, mit akarhat? Így ment ez vagy kétszer-háromszor, míg végre
előbukkantak a homályból a falu fehérlő házacskái. No, az éppen a ju-
hászunk, a Veszelka Mihály lakása. Nincs tovább egy negyed kilomé-
ternél. Hej, ha már ott lehetnék.

De most az út legvégén a kutya is fősvénykedni kezdett az előfu-
tamaival, mint mikor a kivégzendőnek már csak percekben engednek
halasztást; csak mintegy harminc lépésnyit ment előre. Egy pléh-Jézus
állt az útnál, ott, ahol a falu kezdődött. Mindjárt gondolhattam, hogy
a szent jelvény előtt nem mer elmenni. Azon innen várt a kutya, a Szla-
by Pál gyümölcsösénél, s gödröt kapart az első lábaival.

...Ah, most egyszerre minden eszembe nyilallt. Ott, azon a he-
lyen dobáltam meg gyermekkoromban a Galandánét rothadt almával.
Ott káromkodott, fenyegetőzött akkor a kiterjesztett sovány kezeivel.
Ott vár meg. Azért csalogatott ideáig. Ott akar velem végezni, hogy tud-
jam, miért lakolok.

Fejem zúgott, inaim roskadoztak, szívem hangosan vert, mint
a kalapács, már csak tíz lépés, istennek ajánlottam lelkemet, már csak
öt lépés...

De ebben a percben, oh, mégis van gondviselés, hirtelen meg-
szólaltak a kakasok a faluban: Kukurikú, kukurikú! Ez a kísértetek órá-
ja. A kísérteteknek menni kell.

A fehér kutya fölugrott mintegy felsőbb parancsra, s a Szlabay Pál
gyümölcsöse mellett rézsunt a Kéry József-féle répaöldön elszáguldott
a szklabonyai temetőbe, ahol eltűnt a halmok között.

Nem voltam már akkor se holt, se eleven, nem is tudom, miképp
jutottam el a juhászlakig, ahol két ember beszélgetett a ház előtt: egy
bocskoros tót és a juhászunk, Veszelka.

– Veszelka! – kiáltám eléje, mihelyt felismertem a hangját. – Gye-
re, gyere!

Veszelka azonképp felismerte a hangomat és hozzám szaladt.

– Hopp, hopp! Itt vagyok. Mi a baj, ifjú uram?

– Jaj, ne is kérdezd, Veszelka, csak kísérj haza, beteg vagyok.

Veszélka búcsút intett kezével a tótnak, aki az Ebeckre vivő úton eszeveszetten kezdett futni.

– Ki az az ember, Veszélka?

– Az a palojtai komám – felelte a juhász. – De hiszen reszket az iffjúúr, a hideg rázza. Talán látott valamit?

– Nem, nem. Ne is kérdezd, Veszélka, csak menjünk, menjünk. És miért fut úgy az a palojtai komád, Veszélka?

– Ejh, istenem, hát elbeszélgettünk egy kicsit, és a szekere már nagyon előrement, utol akarja érni a nyavalyás.

– Egy fehér házinyúl van a szekérben – dadogtam.

– Én küldöm a kis keresztfiamnak – dicsekedett Veszélka.

Még egy perc, és valahára otthon voltam. Veszélka megzörgette a kapuajtót, mikor én valami lelki kényszer alatt még egy pillantást vettem az átellenes temetőre, s íme hús áram támad onnan, a fák gallyai összekopognak, megzörren a temető líceumkerítése, egy iramodással átdobja magát rajta a fehér kutya, egy szempillantás, egy villanat az egész, rohan, rohan felém... összerázkódom, torkom elfullad, egy szót, egy kiáltást nem bírok kiejteni, a világ elsötétül előttem, és csak azt érzem, hogy a rém, hogy a Galandáné rám ugrott – aztán csak úgy átszűrődve, mintegy fátyolon keresztül hallom a Veszélka enyelgéseit:

– Uccu, Sajó! Hopsza, Sajó! Hol a pokolba csavarogsz te itt, öreg Sajó?

Hát amint kinyitom a szememet – no hol volt az eszem eddig –, hiszen ez csakugyan testestől-lelkestől az öreg Sajó, a mi tulajdon kutyánk; nyihog, ugrándozik, örül, csóválja a farkát és nyalja a kezemet, mintha mondaná: Ej, de jól kijártuk magunkat, édes gazdám.

A PONCI BŰNHÖDÉSE

A tüdőbetegek egyik ismeretes fürdőjében, a »villa Verona«-ban, ahol évtizedek óta töltöm a nyarakat, sohasem volt olyan kiállhatatlan szezón, mint 1895-ben, egyrészt az elszaporodott darazsak miatt, másrészt a csintalan, rakoncátlan Ponci fiú miatt.

A darazsak ellen még lehetett védekezni. A fürdővendégek, urak és hölgyek apró üvegcséket hordtak a zsebeikben, valami vízszínű patikai szerrel. A darazscsipést menten bekenték vele, és nem fáj, sem meg nem dagadt.

Hanem a Ponci ellen nem volt segítség. Mert a Ponci Kürtössy Pál cs. kir. kamarásnak volt a fia, aki stammgast volt a fürdőben is, de különösen a villa Veronában, már a tizedik esztendeje lakván ott; Brunner úr, a villatulajdonos nagyra nézte, bámulta előkelő modorát s mesélgette a többi vendégeinek nagyszerű származását.

Hogy azt mondja, Lehel vezértől eredne, s az egyik őse tartotta keresztvízre Habsburgi Rudolf grófot, s állítólag negyven aranyat tett be a kis Habsburg vánkoscája alá. A komámuram, illetőleg a keresztfiú utódai azóta trónra kerültek, jó házasságok s több effélék folytán. (Az »effélékben« persze benne van a negyven arany is, mely azóta szépen felszaporodhatott.) Míg ellenben Kürtössy János, az ősapa, kit a családban egyszerűen »keresztelő« Jánosnak neveznek azóta, valamely izmaelitától kölcsönözvén ama végzetes negyven aranyakat, ezzel az első adóssággal a hanyatlás útjára taszítja a nemes Kürtössy familiát, melynek földjei, rétjei, malmai azóta folyton fogytak. Sőt nemcsak ez, hanem a jelenlegi Kürtössynél, Pálnál még a hajdani hatalmas tüdő is, mellyel Lehel ős a kürtöt fújta, nagyon elgyengült. Éppen azért jött ide kúrára most nejével és a kis Pongráccal, kit becézgetőn Poncinak hívtak a szülei. Úgyszintén velök volt Kürtössynek első nejétől származott fia, Kürtössy József huszárhadnagy, aki valami jó parti után nézett szét a villában.

Tűzről pattant, vásott kis kölyök volt ez a Ponci, végzetes ellensége amaz elkényeztetett kedvenceknek, kik őrnöikkel messze világból ide jönnek, a szép selyempántlikás uszkároknak, pincsiknek, a hatalmas szentbernhardiaknak, melyeket parittyájából pompásan tudott eltalálni. De nem csak a kutyáknak volt ő alkalmatlan; pusztító kedve

kiterjedt minden elevenekre és holtakra. Belövöldözte az ablakokat, s ez még csak szép vonás, hiszen a törött ablakok mesterséges szaporítása bizonyos indirekt úton juttatott földesúri kegyadomány volna a szegény földieknek, ha Magyarországon lennének, de itt már átléptük a határt, és az ablakcsinálást nem a tótocksák végzik. Ami csinyt egy kilencéves kis ördög kigondolhat, azt mind véghezvitte. A kis, zöldre festett házikókba, melyeket a gyöngéd lelkű németek a fákra aggatnak a madarak védelmére és etetésére (mert ott a madarak is oly szegények, hogy népkonyhára szorulnak), lépvesszőket rakott s foglyul ejté őket. Egy mókust is fogott s penicilussal szurkálta elevenen. (Egy amiens-i guvernant, aki Zolát olvasta egy padon, elájult, amint ezt látta.) A macskáknak dióhéjapapucsokat ragasztott szurokkal a talpaikra, úgyhogy azoknak kísérteles kopogása éjjel halálra rémíté a betegeket.

Szóval ezer meg ezer helytelenséget követett el, de igazi tragédiája onnan kezdődik, amint egy nap véres fejjel, sírva jött be az unokahúgocskám, Horváthy Esztike a szobába.

– Mi bajod? – sikoltott fel az anyja elrémülve.

– A Ponci kövel ütött meg!

Minden mama tigris, ha a gyermeke vérét látja. Horváthyné szörnyű felindulásba jött s mialatt kimosta a sebet s százszor is megfújta, hogy ne fájjon olyan nagyon, megeresztette a fenyegetéseket is a Ponci ellen.

– No, megállj zsvivány, ezt még megkeserülöd. Hiszen csak volna mellettem férfi.

Mire az apóka, egy nyolcvanéves aggastyán, az Esztike nagyapja, kezébe vette a dolgot.

– Hát itt vagyok én, menyemasszony, és rendet fogok csinálni.

Mindjárt letette a pipáját és kitipegett fölkeresni künn, valamelyik lugasban, a kamarást.

– Méltóságos uram, az ön fia betörte az unokám fejét, aki semmit sem vétett neki, csak a labdáját nem akarta odaadni. Mit szól ehhez?

Kürtössy Pál előkelően mosolygott.

– Hogy mit szólok? Hát tegyenek rá egy kis jodoformos gézt!

– És?

– És meggyógyul.

– De én a fiú megbüntetését kívánom. Főleg azért fordultam önhez. Magam nem akartam őt megfenyíteni.

– Azt nem is tanácsoltam volna, öregúr – jegyezte meg Kürtössy döllyösen.

– Eszerint mit szándékozik ön tenni? Hiszen agyon is üthette volna a leánykát.

– Persze, de minthogy ez az eset nem forog fenn, semmit se tehetnek ez ügyben.

– Ez esetben más úton keresek elégtételt – mondá az aggastyán szilárd hangon.

– Tessék.

Az öreg Horváthy a háziúrhoz folyamodott. Brunner úr, egy kiszolgált őrmester, sokáig feküdt valamikor Nagyváradon, s a szittya nyelvből elsajátított egy-két zamatos kifejezést, különösen sokszor vegyítette szavaiba a kutya forgós teremtettét, s emiatt öhozzá szálltak a magyarok, és ezért a forgós teremtettéért szívesen fizettek többet a szobákért. Hiszen tudjuk, milyen bolondok a magyarok. Különben is a *Verona villa* volt a legelegánsabb a fürdőhelyen. Brunner úr a felesége révén örökölte s csinos polgári hasznot tudott belőle kihúzni ügyességével és szolgálatkészségével. Meg kell adni, hogy senki sem gondozta vendégeit olyan odaadással, mint ő, minélfogva a *Verona* híre egyre nőtt, s messze túlszárnyalta a többi villáét.

Ha az ember a boltban megvett valamit s megadta az utasítást, hogy küldjék a Veronába, a kereskedősegedek a földig hajoltak, mert a *Verona* azt jelentette, hogy az illető nem néz a garasra. Leányos mamák a Veronába szálltak, hogy leányaikat elsüssék. Ha a Veronában nem volt szoba, inkább el sem jöttek a fürdőre. Extra Veronam non est vita. Mert szeretni való, csinos leányok akadtak mindenütt, az erdőben, a kutaknál, a kis elszórt svájci házikókban, de házasodni csak a Veronából lehetett. Aki legény, onnan hozzon menyecskét.

És Brunner úr, tagadhatatlan, megbecsülte a nimbust, mely világját környezte, s igyekezett azt mind kényelmesebbé tenni; különösen a kertre fordított nagy gondot, magát bizalmas körben »a természet szépítőjének« szerette nevezgetni, vendégeivel szemben pedig egyre mondogatta:

– Én nem vagyok pusztán háziúr. Háziúr lehet minden mamlasz, akinek háza van. Én egyszersmind kényelmi tanácsadója vagyok az uraságoknak.

A »kényelmi tanácsos« úr mindig takarosán járt, fekete ruhában, hótiszta fehérneműben, katonásan kipödört bajusszal, mint egy major domus s amellet finoman, nesztelenül tudott lépegetni, s mindenütt jelenvaló volt, mint a gondviselés; tett, igazított, javasolt, intézkedett.

A Horváthy panaszára azonban meglehetősen hűvös maradt. Horváthy nem tudott aplombbal föllépni. Horváthyék nógrádiak voltak. S ez nem elég a sárosiakkal szemben. A sárosi csak idegen helyen úr, a nógrádi csak otthon úr. Horváthy puha volt és szerény, Brunner úr csak mosolygott az ő dolgán.

– Oh, Istenem, mit tehetnék én ebben? A lányka feje magától is beforr, de ha én megszakítom a barátságot a Kürtössyékkel, azt aztán senki se tudja többé összevarni.

Horváthy tehát nem kapott elégtételt, hanem ellenkezőleg, értesülvén panaszairól Kürtössyék üldözni kezdték a szegény családot. Ezer apró módja van ennek, kivált fürdőn, ahol az embereknek nincsen dolguk.

Egy-egy szúró megjegyzés, egy fumigatív mosoly, egy malíciózus tekintet, egy becsmérlő kézmozdulat a maga helyén, ez mind vérig hat, ez mind ölhet.

– Ah, milyen nevetségesek! – jegyzi meg a kamarás úr.

– Miféle népek lehetnek? – tűnődik más alkalommal a kamarásné.

– Bizonyosan fölvelt név ez a Horváthy...

– Hm! – böffenti ki a kamarás úr –, ami az asszony Horváthyját illeti, talán nem is egzisztált.

– És hogy öltözik ez az asszony, mint egy kokott.

– A szegény lánykának ferdén van nőve az egyik válla, szegény kis maskara!

– S ez a vén trothli úgy fest mellettük, mint egy nyugalomba vonult uzorás. Talán az is.

Így diszgustálták a villabelieket. S mondhatni, az egész villa Kürtössyékkel tartott, mert hiába, az emberek az előkelőbbekhez húzódnak szívesebben. Hisz ezáltal magok is előkelőbbeknek látszanak.

A Horváthyak érezték ezeket a rossz szeleket. A legjobb emberek is visszahúzódtak tőlük. Miért? Hát miért? Ejh, Istenem, a kamarásné azt mondta egy ízben, felbiggyesztett ajkkal, mikor a Peregí kisasszonyokat Horváthynéval látta beszélgetni:

– Ah, szegény Peregí kisasszonyok, de meg lehetnek szorulva barátrnék dolgában!

Ebből aztán meg lehet érteni, hogy a Horváthyékkal beszélgetni nem sikk. Ennek híre ment, és mindenki kerülte Horváthyékat, mert nem sikk velök ismerősnek lenni. A Peregí kisasszonyok pedig még a többenél is jobban kerültek, mert a nagyobbiknak, Idának, Kürtössy József hadnagy udvarolt.

Én éppen ezekben a napokban érkeztem a fürdőbe, mikor a legéle-
sebbek voltak az ellentétek, és szegény rokonaimat valóságosan bojkot-
tálták a Veronában. A hadnagy javában flörtölt Peregi Idával, a kama-
rásné pedig arra izgatta Brunner urat, hogy jó volna a villát megtisztítani
a Horváthy famíliától, »tudja, ügyesen, szépszerével, kedves Brunner.«

Mire Brunner úr a bajuszát pödörgette:

– No, majd meglátjuk, no majd meglátjuk, forgós teremtette!

Volt hát panasz, mikor megjöttem – mert Horváthyné okos asz-
szony lévén, érezte a mérgezett hegyű nyilakat, átlátott a szitán, éles
szemmel észrevette az intrikák apró szárait, de asszony volt, dacos, aki
nem hagyja el a csatateret. Sírva panaszkolta el a helyzetét, hogy el van
rontva egész nyara, s hogy mindennek a kis zsvány Ponci az oka.

Az Esztike feje még akkor is be volt kötve. Kivált őt sajnáltam
meg nagyon, látván, hogy reszketve búvik a fenyőbokrok közé, mikor
a Ponci félelmes alakja megjelenik a láthatáron.

– Legjobb lesz, édes húgom – mondtam Horváthynénak –, ha ki-
hurcolkodunk innen.

Horváthyné a fejét rázta.

– Inkább meghalok, hogysesem egy tapodtat mozduljak.

– Akkor hát nekik kell pusztulniok.

Szemeiben lázas öröm csillant meg.

– Oh Istenem – fohászzkodott fel ájtatosan, s valóban szépek voltak
ilyenkor a szemei –, ha ezt megérhetném, szívesen halnék meg.

Mosolyogtam. Ilyenek az asszonyok.

– De – tette hozzá rögtön csüggedten, elszomorodva – az lehe-
tetlen!

– Majd megpróbálom – feleltem s megsimogatva az Esztike or-
cácskáit, őt is megbiztattam. – Ne félj semmit, kicsikém, megbüntetjük
azt a rossz Poncit, aki téged megütött.

– Soh'se törődj velük, jó öcsém – csitított az öreg Horváthy –, az
okosabb enged.

– De a türelmesebb, ravaszabb győz.

– Ha kikezdesz vele, csak magadnak csinálsz kellemetlenséget.
Nagy svihák az, nem lehet azzal itt megbirkózni. Mindenki mellette van.

– Nem is akarok én övele összetűzni.

– Akkor aztán éppen nem tudom elképzelni, mit csinálhatnál.

– Hát a diplomácia mire való? Csak hagyja azt rám, bátyámuram.

Az öreg morgott valamit s hitetlenül rázta fejét.

Pedig nekem már a tervem is megvolt hozzá. Szilárdul építettem fel Pantalovics Györgyre, egy bácskai földesúrra, akivel együtt jöttem a vasúton, és aki szintén a Veronába szállt. A bácskai úr megint új genre. A sárosi nemes csak otthon nem úr, a nógrádi nemes csak otthon úr, a bácskai nemes pedig mindenütt úr. A zsiros földje megneveli önértetének szarvait olyan keményekre, hogy azok sehol le nem törnek, s ahány ezer hold, annyi agancs.

Pantalovics György idegességben és asztmában szenvedett. Azt mondta nekem útközben: »Ha ülök, én vagyok Magyarország legegészségesebb embere; ha tíz lépést teszek, elfogy a lélegzetem, én vagyok a legbetegebb ember a világon.«

Igénytelen, jámbor külseje volt, mint egy marhakupecnek, de amellett a legdölyfösebb despota lakozott benne: szeszélyes, erőszakos, ellenmondást nem tűrő.

Én ajánlottam neki még a vasúton a Verona villát, minélfogva velem jött, de az első benyomás, amit Brunner úrra tett, nem igen lehetett kedvező, mert a szegényesebb szobák közül, a földszinten nyitott ki neki egyet.

– Nézd meg, Zsuzsa!

Zsuzsa egy tenyeres-talpas parasztasszony volt, akit mint ápolónét hozott magával. Csattanó piros képű, vaskos, olyan terebélyes alsótesttel, mintha egy szénaboglya indulna, igaz is, hogy lehetett rajta vagy tizenöt szoknya.

– Ez nem nekünk való – mondta Zsuzsa –, nincs jobb szobájuk?

– Jobb szoba kell – magyarázta németül Brunner úrnak.

– Jobb szoba, forgós teremtette – kiáltá nevetve Brunner úr. – Ott van az emeleten a Milán király egykori szalonja az erkéllyel, he-he-he.

– Mutassa meg! – szolt közbe hidegen Pantalovics.

Brunner ajkain gúnyos mosoly játszadozott.

– Hát tessék felfáradni. Én nem bánom, megmutathatom, de tizenöt forint naponta.

– Csinos lehet! – jegyzé meg Pantalovics egyszerűen.

– Hát kívánják megnézni?

– Persze.

Brunner úr nem minden csodálkozás nélkül vezetett fel minket az emeletre s bizonyos ünnepélyes mozdulattal nyitá ki a történelmi nevezetességű szentélyt.

Pantalovics intett a parasztasszonynak:

– Nézd meg, Zsuzsa!

Ő maga unalmasnak találta volna csak egy pillantást is vetni rá.

Zsuzsa kijelentette, hogy a szoba jó, s ha két ágyat tesznek is bele, még mindig igen kényelmesen lehet benne mozogni.

– Alzo bleibt – mondá ki a végzést Pantalovics György.

– Tizenöt forint naponta – hangsúlyozta Brunner úr még egyszer, nehogy félreértés forogjon fönn.

– Annyi, annyi – intett türelmetlenül Pantalovics –, hozassa fel a málhákat.

Két roppant faláda képezte a málhákat. Brunner úr nem minden aggodalom nélkül nézegette. Előkelő urak szép bőröndökkel állítanak be s a négy forintos szobákra is alkusznak. Miféle Isten teremtése lehet ez a Pantalovics?

Elhatározta, hogy szemmel fogja tartani, s midőn Pantalovics félóra múlva orvost hivatott, Brunner úr megvárta az orvost a lépcsőkön.

– Nos mit mond ön az új vendéghez?

A doktor arcán hideg verejték gyöngyözött.

– Ördögös fickó; megjártam vele. Azt mondja, amint megvizsgáltam: »Ha kigyógyít ön, kap két darab ezrest; ha ki nem gyógyít és hiába molesztál a patikaszerrel, lelövöm önt, mint egy kutyát. Válasszon!«

– És ön mit választott?

– Hogy kigyógyítom.

– Tehát belement a veszedelembe.

– Eh, ostobaság; ha kigyógyítom, megkapom a két ezrest; ha ki nem gyógyítom, meghal s következésképp le nem lőhet.

– No, ebben igaza lehet.

Az új lakó nem is jött le aznap vacsorálni a hotelbe; fenn a szobában falatoztak a Zsuzsával egy tarisznyából.

Hm, ez különös! Brunner urat nagyon felizgatta a szobalány újságolása. Ez a dísztelen étkezés. Egy tarisznyából a szolgálóval! Pfuj! Nem lehet ez úriember.

E különös dolgokon töprengett Brunner úr még este az ágyában is. Ha olyan gazdag, hogy kétezer forintot ígér a doktornak s tizenötöt fizet naponta a szobáért, hisz akkor a legjobb ételeket hozathatná magának. Vagy öltözne-e oly hanyagul, ha valósággal tömve lenne a tárcája? Brunner úr egész éjjel Pantalovics felől álmodott, aki szelindek kutya alakjában ugrándozik előtte és valahányszor megrázza magát, vagy egyet mozdtí a farkán, mindig egy körmöci arany esik ki belőle.

E csodálatos kutya birtokában jóleső érzésben élt és gazdagodott Brunner úr, midőn a felesége kegyetlen kézzel felébreszté.

– Hans, kelj föl, öltözz fel. A Nr. 16. megbolondult, irtóztató patáliákat tesz és rögtön veled kíván beszélni.

Brunner úr összerendezte. Éppen Pantalovics volt a Nro. 16.

– Megbolondult? Hogy érted azt, Friderika?

– Hát hogy tombol mérgében, pofozza a cselédeket s követeli, hogy állítsanak téged eléje.

Brunner úr kedvetlenül kászmálódott fel s sietett a Pantalovics szobájába.

– Micsoda szobát adott ön nekem? – mennydörgött rá Pantalovics.

– Egész éjjel nem tudtam itt aludni. A szomszéd szobában szakadatlanul köhögött valaki.

– Igen, igen, a Nro. 15-ben egy betegünk van – dadogta Brunner úr –, egy járásbíró.

– No, hát ez egyszerűen tűrhetetlen.

– De mit csináljak, Istenem? – sóhajtott Brunner úr, szeméit, mint Kádár, az égre fölemelve. – Ide végre is tüdőbetegek járnak és...

– Hát tegye másüvé. Cserélje el, vagy mit tudom én, mit csináljon. Legjobb lesz, lökje ki onnan... lökje ki azt az embert.

– De hisz akkor üresen marad a szoba.

– Természetesen és mindenesetre ez a legjobb.

– Legjobb? – kérdé Brunner úr bizonyos szemtelen mosolygással. – Kire a legjobb? Hogy méltóztatik azt érteni?

– Úgy értem, hogy a szoba árát én fizetem.

Brunner majd hanyatt esett a csodálkozástól; de mégsem esett hanyatt, hanem csak a kezeit dörzsölte.

– Rendben vagyunk, nagyságos uram. – Ez aztán beszéd, forgós teremtetten. Így beszél egy úr, – dünnyögte magában, mikor a szobából távozott intézkedni.

Másnap reggel azonban még nagyobb zenebonát csinált Pantalovics. Csengetett s az első pincért, aki megjelent, meghajította a csizmájával és követelte Brunner urat, hogy azonnal idejőjjön, mert le akarja löni, mint egy átkozott verebet.

Brunner bejött nagy szepegeve, Pantalovics fölemelt öklökkel rohant feléje.

– Megint nem tudtam aludni – bögött fel mint egy vadállat –, megint köhögött valaki a szomszédban.

– Az lehetetlen – szólta Brunner úr flegmával –, a szoba az uraságodé és üres.

– Itt balról köhögött egész éjjel.

– Ah, balról? A Nr. 17-ben. Úgy már lehetséges.
– Ki cselekedte azt? – ordítá Pantalovics.
– Ugyanaz a járásbíró, akit tegnap volt szerencsém említeni.
– Megint? Hiszen azt kilökte tegnap?
– Természetesen, eltávolítottam a Nr. 15-ből, mert azt nagyságod vette ki, de beszállásolta magát a Nr. 17-be, mert az még üresen állt.
Pantalovics a fogait csikorgatta.

– Ön egy infámis ember, hallja! Ha rögtön ki nem hurcolkodik onnan is az az úr, én megyek el egy más villába. Megértette?

– Igenis, igenis – makogta a kényelmi tanácsos zavartan. – Ami a szobából való kihurcolkodást illeti, azt értem, de ami a szobát illeti...
– Azt a szobát is én fizetem – jelentette ki Pantalovics.

Ez megdöbbentette Brunner urat, mert ez már minden fogalmat felülmúlt, amit magának a gavallérságról alkotott. Ami sok, az már gyanús. Mík ehhez képest a legnagyobb gavallérok, akiket ő ismert, az osztrák főurak? Azoknak a nagyúri volta legfeljebb abban nyilvánul, hogy fotográf masinájuk van, s ingyen veszik le a népet; Pantalovics azonban parancsol és fizet, megfizeti a levegőt, a virágillatot, a kilátást és még a csendet is. Pantalovics úr valóságos üstökös a vendégek közt.

Bár még mindig piszkálta Brunner urat némi gyanakodás, mégis teljes mértékben lenyomta minden egyéni akaratát a szételen tisztelet, melyet Pantalovics iránt érzett. Vakon engedelmeskedett neki, legott elszállásolta a járásbíró, és pedig ezúttal önzetlenül, sőt nagylelkűen, mert fent a második emeleten és lent a földszinten is volt még a Pantalovicsé fölött egy-egy üres szoba, ahonnan esetleg lehangzott vagy felhangzott volna éjjelenként az idegbántó köhécselés, de ő mindezek dacára az épület másik szárnyába helyezte el a vérköpös járásbíró. Közvetlen a Horváthyék szobája mellé. Brunner úr finom lélek volt s úgy tudta a házat vezetni, mint ahogy egy államférfi vezetni az országot, hogy minden egyes ténye beszélni látszik a közönséghez. A járásbíró szomszédsága csak kellemetlen lehetett mindenkire. A Horváthyékhoz való elhelyezés ténye célszavakat rejt magában. S közelekvőnek látszott az a föltevés is, hogy az áthelyezés ebben az alakban a Kürtössy család intrikáira vezethető vissza.

Ilyen viszonyok közt fogamzott meg bennem az a terv, hogy közbelépjek és a gonosz Ponci megbűnhődjék, a derék Horváthy család pedig elégtételhez jusson. Ehhez pedig egy nálamnál hatalmasabb munkatárs kellett. Kiszemeltem a sorsot. Mert a sors néha a maga bolond fejtétől is cselekszik, de a leggyakrabban okos emberek mesterségesen

fogják az ekéjük elé, ellátják a szükségeseikkel és ráhagyják: no most már magadtól csináld tovább!

Közben a Pantalovics alakja egyre nőtt a villa lakói előtt, mígnem valóságosan legendáriussá vált, mint az utolsó Czobor grófé, ki mahagónifa tüzénél főzte meg angol vendégének a paprikás gulyáshúst, vagy az Eszterházyé, aki lepuffantotta a tízezer forintos lovat, mert olyan gebét nem használhat semmire. Mikor ugyanis Pantalovics kifizette Brunnernek a heti számláját, visszajárt volna az egyik százasból ötven forint, mire hanyagul intett a kezével: »Ossza ki a többit a cselédek közt.«

Forgós teremtette, ez már valami. Ez már tény. És milyen tény. Brunner úr pedig a tények embere volt s kimondhatlan rajongást kezdett érezni Pantalovics iránt – ami éppen jól belevágott terveimbe.

Egy napon a kis Ponci a darazsakkal foglalkozott. Egyik fészket kiásta olyan érdeklődéssel, mint azok, akik Pompejít és Herkulanumot hozták fölszínre. Éppen a délutáni álmaikat aludták a villabeli betegek, a kertben nem volt más, csak a Ponci.

No, ez a legkedvezőbb idő.

Leszaladtam egy közeli boltba és megvettem ott a legszebb bádogtrombitát, aztán visszasiettem vele a kerten keresztül, már messziről rákiáltván a fiúcskára:

– Poncikám lelkem, hoztam magának valamit!

Ponci élénken pillantott fel, hogy ki szól hozzá, de láthatólag megcsappant a kedve, mikor engem ösmert fel a megszólítóban; nem szaladt felém, mint a gyermekek szoktak ilyenkor, hanem csak úgy félvállról kérde:

– Mit?

– Egy szép trombitát.

S ezzel felmutattam a napfényben csillogó bádog játékszert.

Ponci nézte messziről, de meg se mozdult, mintha oda volna gyökerezve.

– Hát nem jön ide?

Nem felelt és nem jött. A gyermekek ösztöne többet ér, mint az öregek tapasztalása.

– Ej ej, Ponci! Hát nem kell a trombita? Pedig milyen hangja van! No, akkor odaviszem én magam.

S mellőzve a kacskaringós utat, egyenest a gyepen siettem az ajándékkal. Ponci azonban ezalatt egyre hátrált. A jó Isten tudja, miféle érzés ösztökélte rá.

– Lássa Poncika, ez már nem szép; ahelyett, hogy megköszönné az ajándékot, amit viszek, ahelyett, hogy pacsit adna, szökik előlem, mintha valami harapós farkas volnék.

De beszélhettem én annak. Amennyire közeledtem én hozzá, annyira távolodott ő tőlem. Egyszer csak ott voltam a darázsfészeknél, de ő meg elszaladt a halas medencéhez. Úgy néztünk egymással farkas-szemet.

Közben gyönyörködtem a kibontott darázsfészekben, mely csodálatra ragadhat mindenkit, aki megnézi. Milyen remekmű! S mi még oktalanoknak merjük nevezni az állatokat! Milyen nyegleség! Majdnem az összes művészeteket, az egész ipart az állatoktól tanultuk – de milyen nehezen. Az állatok ellenben semmit se tanultak tőlünk, éppen annyit tudnak, amennyit a teremtés utáni első nap.

A kis darázs már bizonyosan Ádám és Éva idejében is tudta a papírkészítést, az emberi művészet ellenben még ma sem képes megadni a kartonnak azt a könnyűséget és erősségét együtt. Ezredévekig írtunk önra, kőre, vásra, pedig a papír már készen lógott a fák gallyain. Csak oda kellett volna nézni. A kis darázs tarisznyaformában kiakasztotta csodás szövöttjét a fák ágaira. És milyen tökéletes, milyen finom! Az eső lefut a mázos felületéről, s a madár át nem bírja vágni a csőrével. Az ember tapogatódzott, küzdött a vegytan és technika akadályaival, pedig ott volt az orra előtt a nagy titok a darázs tarisznyájában. Még a lefolyt utolsó században is azt hitték egy ideig, hogy papírt csak rongyból lehet csinálni. A darázs pedig járt, röpködött kevélyen a maga sárga-fekete dolmánykájában s ujjongva döngte: »No, én növényi anyagból dolgozom.«

Aztán micsoda családból való! Csupa művészek, csupa gyárosok, csupa építészek. És mennyit dolgoznak!

Minden évben egy házat építeni... De mit, egy házat! Egy egész földalatti várost. Komplikáltat, művészt, mint a Westminster, s ezt egyetlen darázs építi önerejéből, tótok nélkül. Mérnök, munkás, pallér, minden ő maga.

Mihelyt a levegő melegegdeni kezd, üreget keres a földben; ha talál, annyi mintha ingyen fundushoz jutna; ha nem talál, váj magának. De hát van-e hozzá csákánya, ásója? Az ugyan nincs, de adott neki az Isten erős állkapcát, azzal szurkálja ki a szükséges lyukat. Egy körülfollyó karzat vezet egy két láb átmérőjű üregbe, hol az új városnak épülnie kell.

Mindenekelőtt fejszére volna szüksége, mellyel a faszálakat elhasogassa, hogy házának külső falait finom tépésszerű anyagból megépítse. Fejszéje nincs, de pótolja a tapogató szarva (Magad uram, ha fejszéd nincs), s nincs az az ács, aki ügyesebben dolgoznék a szekercével, mint ökelme azzal a szarvval.

De malter is kellenék a falak összeragasztásához. Majszter uram, vagyis majszterné asszonyom amiatt se jön zavarba, mert a legjobb malter a nyála. Hozzálát serényen s építi a falakat, a padlatot, a boltózatot, azután az erkélyt, ezt a pompás filigrán, félkerek művet, melyet tizenkét, csinos, könnyű oszlop tart, s mely tele van hatszegletes apró kamrácskákkal, alól minden kamara kis nyílással. Egy egész darázs-kaszárnya. Mindenik erkélyen másfélezer kamara. Minden erkély után egy sor oszlop következik, aztán megint új erkély és megint oszlopok és megint erkélyek hatvanezer lakosra épített cellákkal.

Mennyi művészet, mennyi pompa, – de mi haszna? Jön a kis Ponci és kiássa, szétrombolja az egész várost. Hát legyen aztán ilyen körülmények közt valakinek kedve darázsnak lenni és nem csipni, nem dongni. Az ördög tartsa meg az egykedvűséget. Csak azért is dongó, diri-diri-dongó.

– De szép ez a nagy darázsváros, Poncika. Tudok én még annál egy nagyobbat. Jöjjön csak, megmutatom.

De Ponci makacsul állt meg a szökőkútnál és hogy azalatt se teljék az idő hiába, az aranyezüst halakat dobálgatta kövekkel, csak néha pillantott felém lopva, hogy ott vagyok-e még?

– Hát nem kell a trombita? Szóljon már Ponci. Mert akkor másnak adom.

Ponci nem felelt, konok dac ült a homlokán és az ajkai körül, melyeket összeszorított, a szemeit pedig leszegezte a földre, mint egy bakonyi zsvány.

– Jól van, nem bánom hát, ha nem jön is: ideteszem a trombitát az aloé levelére, innen vegye el, ha akarja. Pá, pá, Poncika!

Ezzel ott hagytam a trombitát s a villa felé indultam, hogy a szobámba menjek. Útközben azonban eszembe jutott, hogy jó lenne kilesni a fiút, mit fog csinálni, elbújtam tehát egy fenyves gruppban.

Lassan közeledett a darázsfészek helyére s ott megállt kezeit hátrátéve, minden oldalról jól megnézegette a trombitát, mely az aloé pléhszínű húsos leveléből látszott kezdődni, mintha virágja lenne. Szép volt, nagyon szép volt, nem bírt megválni tőle a tekintete, de azért mégsem mert hozzányúlni. Nem bízott bennem, nem hihette, hogy az örö-

mét keresem. Érezte, hogy valami veszedelem van a trombitában, de nem bírt ellentálni.

Két fapálcikát tört a jávorfa gallyról s azokat összetéve, mint csíptetőt, lenyúlt, fölemelte velök nagy óvatosan a játékszer és igen csodálkozott, hogy semmi baja sem lett. A játékszer nem lőtt, nem ugrott ki belőle valami kis ördög, nem freccsentett semmi mérges nedvet a szeme közé, egy tökéletesen ártatlan trombita volt, egy cseppet se rosszabb annál, mellyel Gábiel főangyalt festik, pedig, ki tudja, miért, de úgy gondolta, hogy pokoli meglepetés jön ki belőle, mint ahogy az némely játékszereknél előfordul: a kettétört zsemlyéből kiugrik egy egérke, a zöldselyem káposztafejből kipattan egy nyúl és muzsikálni kezd. Csakhogy ezek mind kedves, bohókás dolgok. Hanem a trombitából valami vérfagyasztó szörnyeteg bújik ki és talán föl is falja.

Valóságos örömkialtásban tört ki, hogy a trombita használható, mindamellett messze tartotta el magától, mint valami dinamittöltényt, miközben aláhajolt és úgy nézett be a csövébe. No az bizony éppen csak olyan volt, mint a többi trombitáké. Semmi gyanús, semmi rendellenes nincsen benne.

Merész elhatározással kezébe vette és belefúj.

– Trom prom, tru ru, rú rú.

Élesen, hatalmasan búgott és harsogott a mélységes csöndben. Mert kihalt, hangtalan volt az egész kert. Csak a méhek és a darazsak zümmögtek a virágokon. No, ezeknek a zöngését ugyancsak elnyomta a trombita. Mert a kis Ponci mindinkább beleszeretett a hangjába, fújta lélekszakadtig. Cseresznyétől maszatos pofácskái kidagadtak, mint két pampuska.

Most már jó kerékvágásban van minden, siettem fel megelégedetten a szobámba, várni az eredményeket. De máris mutatkoztak. Pantalovics rohant le velem szemben a lépcsőkön hálóköntösben, hajadonfővel, majd feltaszított.

– Brunner! Hej Brunner! Hollá! Brunner!

Hátrafordultam. Brunner úr megszeppelve jelent meg a lépcsők alján.

– Hallja ezt? – rivall rá Pantalovics. – Hallja azt a trombitát? Meg kell ettől örülni. Ki cselekszi ezt?

Brunner úr mindenek előtt lekapta házisapkáját a nagy Pantalovics előtt, aztán a ház homlokzata felé szaladt, honnan betekintett a kertbe.

– Hagyja el, hagyja el – kiáltá könyörgő hangon Poncinak. – Oh, Szűz Mária, Szűz Mária, ne hagyj el minket!

Ponci azonban most egy hängemattében hanyatt fekvé és himbálózva, csak tovább is fújta roppant nagy kedvteléssel, mint Pán az ő síp-ját, hogy se nem hallott, se nem látott azon kívül egyebet.

– Ki az az istentelen? – ordítá mind jobban feldühödve Pantalovics.

– Egy fiúcska, nagyságos uram, egy kis fiúcska – dadogta Brunner úr alázatosan.

– No hát, menjen oda és verje meg jól azt a gaz kölyköt.

A kényelmi tanácsos elsápadt.

– Az lehetetlen, lehetetlen. Kürtössy császári és királyi kamarásnak a fia... egy kamarásnak a fia, egy kamarásé.

Pantalovics elkékült a dühtől. Levegő után kapkodott, mint a fuldokló.

– Lehetetlen? Mit locsog maga össze-vissza? Hát nincs keze, amivel elverje?

– De egy kamarás, egy kamarás fia, aki maga is valamikor kamarás lesz.

Pantalovics kiugrott volna talán a bőréből is, ha a nagy zajra oda nem siet az ápolóné.

– Eredj, Zsuzsa, és verd meg azt a trombitáló gyereket, de csak a fejét üsd, hogy meg ne sántuljon.

A Zsuzsa nem volt rest, nem kérette magát, ha egyszer az úr mondja – rohant, mint a szél. Fél percre rá aztán megszűnt a trombitahang, mintha ollóval vágták volna el, mély csönd lett utána, felváltván azt hamar a Ponci jajkiáltásai.

Én már akkor fent voltam a szobában és az ablakból néztem, hogyan páholja Zsuzsa a kapálódzó, rúgó, harapó Poncit, csíhi-puhi úti jobbról, pif-paf úti balról, ahol éri, a Ponci bóg, apját, anyját hívja rettenetes üvöltő hangján.

A villa beteget megriadva futnak ki szobáikból. Jaj, kit nyúznak? Hihettek-e szemeiknek, hogy a kis despotát, a Kürtössy Poncit deklinálja a parasztasszony, az új lakó gazdasszonya? No, ez már mégis sok. Szent Isten, mi történik, ha a méltóságos kamarás úr észreveszi?

Szörnyülködtek, de beavatkozni nem mertek. Az egyik Peregi kisaszony oda akart menni, de az anyja visszatartotta.

– Maradj vesztog Mici, még téged is meg talál ütni, és úgyse tartozol még a családhoz.

– Istenem, istenem – sopánkodott egy öreg asszony (egy árvaszéki bírónak a neje Egerből), – ha ez ötven év előtt történik és például ha

Bártfán történik, hogy rohanna most elő egy huszár és hogy vágná le a fejét annak a parasztasszonynak.

– Hja a hely és az idő! – sóhajtott fel egy köszvényes aggastyán a mankójával hadonászva –, két nagy faktor. De hol lehetnek a szegény Ponci hozzátartozói?

Valóban attól lehetett félni, hogy a parasztasszony magától is megelégteli a Ponci büntetését, s a néző kompánia elesik a legnagyobb élvezettől, hogy ti. a kamarás vagy a hadnagy talál előttoppanni s megtámadván a gazdasszonyt, arra Pantalovics is kicsörtet a gyöpre; az lenne csak igazi haddelhadd.

Es csakugyan jött Kürtössyné, teljes negligzában futott ki szobájából, nem nézván se jobbra, se balra, fellökve virágcserepet, öntözőkanát, fűriában rohant, mint a nőstény tigris, ha hallja kölykének szívet tépő ordítását. Nem úriasszony többé, vége a fölszedett társadalmi máznak, most csak anya, s ráveti magát egész elszántan Zsuzsa asszonyra.

– Huh, te bestia, ereszted el mindjárt a gyermekemet!

S a vézna, törékeny teremtés, akit a szél is majdnem elfújta, olyan erővel rázta meg a hatalmas Zsuzsát, hogy az meglepetésében eleresztette Poncit, aki szörnyű visítással, a ház felé száguldva mentette az irháját.

Zsuzsa asszony idegen körmöket érezvén fúródni nyakába, csak egy percig volt meglepetve; amint megpillantá ellenfelét, fitymálón mosolyodott el.

– Oh no, kis csutak! Mit akar? Hiszen mindjárt összeroppantom, mint egy bolhát, ha magához nyúlok. Úgy? Maga az anyja a gyerekeknek? No szült volna inkább egy kopókölyköt. Összevissza harapott a pokolra. Hanem eresse el a torkomat, mert meg találom taszítani.

Fölénnyel bánt vele, mint egy nagy medve a menyéttel, de Kürtössyné nem látott, nem hallott, csak ütötte a kis csontos kezeivel, ahol érte. Nemigen fájhatott az annak, de azért mégis megsokallta, megrestellte.

– Ej, menjen a pokolba! Nem szégyenli magát úri asszony létere verekedni – s olyat taszított rajta, hogy az nekitántorodék egy fának s részint a lökéstől, részint az ijedelemtől vagy a dühtől ájultan esett össze a gyepen.

.....

Ily szörnyű következményeket hozott a kis trombita. Ez már sok volt. Ennyit magam sem akartam. És ha ezzel legalább bevégződött volna a kínos affér, de ahogy az igazi verekedéseket egy diplomáciai háború előzi meg, ezt megfordítva, egy diplomáciai háború követte.

Kürtössyék, kivált a férfiak, hallván a történeteket, haragra gyűlva követelték, hogy Zsuzsa asszony rögtön hagyja el ezek után a villát.

Zsuzsa asszony hallani sem akart erről, kihívóan felrakta kezeit a csipőire.

– Én innen egy tapodtat se mozdulok, hanem ha már annyiban van, megmutatom nekik, hogy ők pusztulnak el innét.

Brunner úr próbálta kiegyengetni a dolgokat, de nem lehetett. Az elkeseredés nőttön-nőtt, különböző üzenetek és apró bosszantások révén, úgyhogy végre ultimátum gyanánt állították Brunner úr elé a kérdést: »Vagy én megyek, vagy a másik.« Kínos órák voltak ezek a szegény Brunner úr életében. Nemcsak a villát, hanem az egész fürdőközséget lázas izgatottságban tartotta a Kürtössy-Pantalovics-ügy, mint érdekesítő sakkjátszma. Vajon merre dől? A világ szeme Brunneren csüggött, akinek három napot adtak gondolkozásra. Brunner úr nagynak, fönségesnek, hatalmasnak érezte magát e három napon, de éjjeleit álmatlanságban tölté a kérdés latolgatásában. A kávéházakban, a kúrszalomban, a sétányokon és az inhaláló termekben nyilvános fogadások történtek: ki lesz a győztes.

Az előkelő osztálybeliek lehetetlennek tartották, hogy mikor egy rangbéli dámán olyan violentia esik, ne neki szolgáltassék elégtételt.

– Ha Pantalovics gentleman – mondák, – ő sem forszírozhatja a szolgálója diadalát.

De ez nem volt egyhangú nézet.

– Eh bolondság – vélték mások –; Pantalovics nem ejtheti el az ápolónőjét (vagy tudja Isten, mije). Hiszen azért hozta, hogy kell neki. Pantalovics tehát szolidáris vele, s ha kilöki, őt is kilöki.

Leginkább egyes kiszivárgó hírek hoztak csiklandós hullámozást a kedélyekbe. Emberek, akik Brunnerrel beszéltek (pedig mindenki igyekezett szóba állni a nevezetes férfúval), egyes elejtett megjegyzéseit kolportálták, mint egykor a Bismarckéit, s azokra építve kombinálták ki a történendőket.

Valaki azt mondta volna állítólag a kovácsműhelyben, ahol Brunner úr a lovait patkoltatta: »No, végre is nem nehéz választani a kamé-liarózsa és a laboda közt.«

Mire így felelt Brunner úr:

– Hm, hm. A gondozott kertekben karóstul állnak a növények, és ha karóstul számítanának is, föltéve, hogy egy kamélia mellett egy ezüst karó volna beszúrva, a laboda mellett ellenben egy arany karó, minden okos ember a labodát választaná.

Ez az ártatlan kijelentés valóságos pánikot idézett elő a Kürtössy-párton, míg ellenben a Pantalovicsék vitorláit kedvező szél lengette vígan. De még két nap volt hátra, ez alatt sokat lehet csinálni. Kürtössy az ősi família becsületét látván kockán, mindent megmozgatót, hogy a nagy szégyent elhárítsa. Jó lábon volt a környék összes főuraival, köztük a szomszéd kastélyban nyaraló stájer kormányzóval is. A második nap sorba látogatta őket, elmondván nekik a dolgok mi-benlétét, mire azok harmadnap visszalátogatták, s fényes négylovas hintókkal telt meg a Verona udvara, Brunner úr szíve táncolt örömeiben, kevélységében. Hát még mikor a kormányzó őexcellenciája övele is kezét fogott s megveregetvén vállát, mondá:

– Reménylem, hogy tisztelt barátom, Kürtössy jól fogja magát ön-nél érezni, kedves Brunner. Járjon ön kedvében e derék úrnak.

Brunner arca sugárzott, s szemeit ájtatosan emelte föl őexcelenciájára:

– A véretem is szívesen ontanám Kürtössy úrért.

– Ön derék ember – szólt a kormányzó meggyőződéssel –, adieu!

Brunner úr fülében égi zene gyanánt csengtek-bongtak e szavak egész nap, egész éjjel – de elterjedtek azok a Kurortban is, és a Pantalovicsék akciói rohamosan szálltak lefelé.

Kürtössy a harmadik nap délutánján már annyira a nyeregben érezte magát, hogy komót-sapkában sétált a kertben s az egyik lugasra kitétette a nyomtatott táblácskát: »Reservirter Platz«, amit csak a főhercegek és a legnagyobb potentátok cselekesznek meg. Kürtössy tüntett. Kürtössy azt látszott ezzel kikiáltani a közönségnek: »Itt én vagyok az úr.«

Pantalovicsnak én hordtam a különböző híreket, első napon a jókat, azután a rosszakat. Ő csak mosolygott akkor is, most is, és nem jött ki a flegmájából.

A döntő reggelen azután komoly ünnepélyességgel, vészajtósló arccal jelent meg Brunner úr a szobájában – lelke ez alkalommal oly kemény volt, mint az inggallérja. Magában ismételte: a macska fél, de én nem félek, a macska enged; de én nem engedek.

Azt hitte, nagy attakot fog kelleni kiállania Pantalovicstól, aki majd Kürtössy ellen igyekszik őt megfordítani – de hát ez már lehetetlen, a kormányzó miatt is.

Pantalovics azonban egykedvűen pőfékelt garasos cseréppipájából, mikor belépett.

– Üljön le, kedves Brunner úr.

– Köszönöm, de csak röviden kívánom elmondani álláspontomat abban a kínos ügyben, hisz tetszik tudni...

Pantalovics ásított.

– Tudom, tudom, de hagyjuk azt még... néhány percre. Valami egyebet hallottam. Azt tudniillik, hogy ön tavaly áruba bocsátotta a Veronát.

– Igen, alkuban voltunk egy gráci patikáriussal, de nem jött létre az egyezés.

– Miért?

– Mert nagy differencia volt köztünk. Ő hatvanezer forintot ígért, én nyolcvanát kértem.

– Nyolcvanért tehát eladó?

– Oh igen – szólt Brunner úr türelmetlenül.

– Top – csapta a markát Pantalovics a Brunner úr kezébe, aztán odakiáltott a Zsuzsának, aki az erkélyajtó üvegtábláit törölgette: – Keresd meg a bugyellárisomat Zsuzsa, ott van valahol a tegnapi kabátom belső zsebében, és fizess ki belőle ennek az úrnak nyolcvan ezrest!

Brunner úr nagy szemeket meresztett s olyan lélegzetet vett, mint a harcsa, ha vizet öntenek rá. Csóválta a fejét, szikráztak a szemei, s amíg Zsuzsa asszony egyenként olvasta markába megnyálazott ujjakkal az ezreseket, csodálkozva motyogta: »Forgós teremtette, forgós teremtette!«

– Most pedig áttérhetünk egyébre – mondá Pantalovics, kiverve a pipája hamvát –, akart ön valamit mondani?

– Oh semmit, semmit.

– Akkor hát rendben vagyunk. Csak tessék leülni és megírni az adásvételi szerződést, majd mindjárt behivatok két tanút is. A villát Szabó Zsuzsánna vette meg öntől – minthogy én neki ajándékozom a vételi összeget. Ön, ha tetszik, tovább is megmaradhat itt házfelügyelőnek, de viszont követeli az új tulajdonos, hogy azok a népek, tudja azok a Kürtössyek, még ma takarodjanak ki a házából.

Ki is mentek még aznap. A méltóságos kamarás úr most már a tulajdon kezeivel is jól elnáspángolta a Poncit, aki miatt a família tekinté-

lye ekkora csorbát szenvedett. Csend és béke költözött ezentúl a Veronába, és a kert darazsai, ha az emberekhez hasonlóan krónikát vezetnek az őket érő nagy eseményekről, bizonyosan ilyesvalamit iktattak be az annálékba: »És ma vonult el területünkről, illetve a kontinensről ama rettenetes óriás, aki megtizedelte fajunkat s romba dönté házaikat, városainkat.«

GRISICS HITELBE VETT BORT

Olyan kedves kis bohóságok ezek a Balkán-államocskák, nem való őket kigúnyolni vagy lenézni, mint ahogy nem volna szép csúfságot tenni a kisgyerekeken.

Ott van például a régi konak Cettinjében, amelybe a Nikita fejedelem apja egy biliárdot szerzett valahonnan, s minthogy csak ez az egy biliárd találtatik az államocskában, az uralkodóház felette büszke volt erre a bútordarabjára, sőt maga a nemzet is, és a vén palotát ad captam Hradsin vagy Vatikán »Billiardnak« nevezte el – ma is úgy hívják.

A belgrádi udvar se volt rangosabb; Milos, az Obrenovics dinasztia alapítója az öreg konakban, egy közönséges, szinte lompos kőházban sékelt az ő kedves oldalbordájával, Milica fejedelemasszonnyal, és bizony hírét se hallották a spanyol etikettnek. A fejedelemasszony maga főzött neki, néha még a mosásban is segédkezett a szolgálóknak, vasárnap a fejében keresett a fejedelemnek, vagyis a haja közt babrált az ujjával, ahogy a többi szerb asszonyok a férjeiknek, mert így kívánja ezt az ősi szláv szokás, és mert Szerbiában nem csak a sertések szaporodnak el túlságosan.

Az én anyai nagybátyám, Szebeni Pál egész életében kupeckedett és vásárokra járt, s minthogy Újvidéken lakott, mindenféle adás-vevési viszonyban állt a szerbekkel és a fekete hegyek lakóival, gyakran megfordult a liliputi udvaroknál és sok mulatságosat tudott azokról nekünk, gyerekeknek elmesélni. Egyébiránt megáporodott, savanyú kedélyű ember volt, rideg kereskedői temperamentummal. Neki magának a humor iránt nem volt semmi érzéke.

Történt egyszer, hogy Grisics nevű belgrádi kereskedő adósa maradt ezer aranyával, és ámbár több terminust szabott a kifizetésre, minduntalan tudott valami ürügyet találni a halasztásra. Egy alkalommal virágvasárnapra ígérte a pénzt, máskor Péter-Pál napjára, majd megint

karácsonyra (az óhítú naptár szerint), végre pedig azt üzenete a nagybátyám sürgető küldöttjétől:

»Vigyen el engem az ördög, ha fizethetek előbb, mintsem én is beszedem a künnlevőségemet.«

Ez pedig már egyenesen a »görög kalendárium«, a »soha«.

Nagybátyám dühbe jött és így szólt:

– No hát vigye el az ördög. Atadom neki.

S azzal szalasztott a fiskálisért, Topercer Györgyért, aki az ördög-nél is rosszabb hírből állott. Átadta az egész ügyet ennek a Topercernek, aki aztán irkált-firkált Belgrádba, sőt személyesen is odajárt, de nem bírt eredményhez jutni, végre is belefáradva visszaadta nagybátyámnak az iratokat, elpanaszolván összes viszontagságait.

– Süllyedjen el az egész ország, hiszen nincs ott se isten, se ördög, se hatóság, se corpus juris. Nem lehet ott megvenni senkin egy árva grislit sem.

Felette elkámficsorodott mindezekben a nagybácsi s elhatározta férfiasan, hogy lesz, ami lesz, elmegy magához a fejedelemhez, a híres nevezetes vitéz Obrenovics Miloszhoz és bepanaszolja Grisciset.

De hogy üres kézzel ne menjen, a temesvári ötvösnél, a bibircsókos, korhely Gubalszki Ferdinándnál megvett négy talléron egy ezüst kop-pantót, hogy azt majd elviszi ajándékba a fejedelemasszonynak.

Ezzel felkészült, felült a fakó nyihóc kocsijára, melynek mind a négy kereke sírt útközben, az etetésekét leszámolva meg sem állapo-dott, csak Belgrádban a fejedelem háza előtt, ahol két alabárdos szerb vitéz ácsorgott vártán övükbe szűrt gyöngyház nyelű jatagánokkal.

– Mit akarsz? – kérdezték az örök Szebeni nagybácsitól.

– Be akarok jutni a fejedelemhez.

– Mi végből?

– Hm, azt majd csak a fejedelemnek mondom meg.

– No az pedig bajos lesz.

– Mért? Talán nagyothall a fejedelem?

– Nem, ő jól hall. Hanem mi látunk rosszul.

– Hogy kell azt érteni?

– Úgy, hogy nem látjuk, mi lakik benned.

Erre aztán benyúlt a zsebébe a nagybácsi és mindenik örnek adott egy ezüst húszast.

Azok megnézték, megköpködték és azt mondták:

– Látjuk, hogy jó járásban levő ember vagy. Hát eredj be. Zbogom!

A fejedelmi udvaron nagy sürgést-forgást, elevenséget talált, mert éppen disznót öltek. Egy öreg szerb guggolt a sertés párolgó teste fölött s vagdalta ki belőle az egyes részeket, s rakták külön edényekbe a cselédek. Mert hiába, a sertés a király az állatok közt, ha ritka volna, jobban tisztelnék az oroszlánál, s kisasszonyok etetnék a patyolat tenye-reikből. Minden egyes tagja, nyúlja, bordája, lapockája egy-egy külön delícia – ódát érdemes hozzá írni. Füle, körme kocsonyára való, orra, dagadója káposztába, a fehérpecsenyéje első ételle a világnak, a combjából sódar lesz, a beleiből hurka, kolbász, a fejéből disznósajt – hát még szalonnája, hája, nyelve, zsírja! Istenem, istenem, mi lett volna a szerb nemzetből, ha Noé véletlenül kifelejtí ezt az állatot a bárkából?

– Adjon isten jó munkát! – köszönté őket Szebeni uram.

– Fogadjon neked szót az isten! Mi jót hoztál?

– Hát biz én csak a fejedelemasszony öfénységét keresem.

– No éppen itt van.

A sertés jonhója egy külön teknőben volt elhelyezve. A fejedelemasszony a háját szedegette le a belekről a tulajdon kezeivel s kíváncsian fordult meg az idegen hangra.

– Én vagyok. Mit akarsz?

Szebeni nagybátyánk ámult, bámult. A fejedelemnő nem volt hermelines biborpalástban, ahogy a fejedelemasszonyokat képzelet a szegény ember, közönséges gyolcsszoknyát viselt katrincával. Csak a skófiummal kivarrt, kék bársony ujjasa különböztette meg a szolgálóktól. Máskülönben javabeli asszony volt, nagy magas termetű, katonás tekintetű, hatalmas csípőkkel és olyan arccal, amelyen még rajta van az elhullatott rózsák visszfénye.

– Egy kis ajándékot hoztam – mondta Szebeni uram, átnyújtván a koppantót.

Milica asszony beletörülte piszkos kezét a katrincájába s látható kíváncsisággal bontogatta ki a tömérdek selyempapirosokból a különös tárgyat.

– Olyanforma, mint egy bábunak való ostyasütő – szólt figyelmesen megnézegetve, aztán Szebeni uram felé fordult. – Hej no, miféle bolondságot hoztál te nekem?

– Ezzel csípi el minálunk az égő gyertya kanócát a nagyúri asszonyok.

– Az ám. Persze. Az ördög bújjék az ujjaikba. Én is láttam egyetkettőt az asszonyaitokból. Majmok, valóságos majmok. Vagy nem igaz? Az arcszínüket a patikából veszik, a meleget egy vászonkarikával ker-

getik el magukról, a hajukat tüzes vassal kényszerítik, hogy így álljon, vagy úgy álljon, most meg már a kanóchoz se nyúlnak a saját kezükkel. Mondd meg nekem, hova fog mindez vezetni? Aztán mondd meg egyúttal azt is, mit akarsz, mert tudom, nem hiába hoztad ezt a masinát.

S ezzel a szolgálóknak is megmutogatta a koppantót, sőt hogy legott kipróbálja, az egyiknek a fülét belecsejpte. A leány sikított, a többiek vigyorogtak, a fejedelemszöny is nevetett.

– Nos nem mondanád meg a kívánságodat, jóember?

– A fejedelem öfényességével szeretnék beszélni.

– Hát eredj be hozzá, ott azon a fekete ajtón.

– És nem állja az utamat valaki? – kérdé aggódva, mert azt hitte, hogy az ajtóknál janitorok, testőrök s effajta fegyveres alakok őrködnek.

– Hacsak az a macska nem – felelte mosolyogva a goszpodamő.

Egy nagy fekete macska szaladt éppen az ajtó mellett egy madárral a szájában, amelyik kétségbeesetten csiripelt és verdeste a macska bajszát a szárnyával.

Valóban könnyű volt bejutni a fejedelemhez, a fekete ajtóból egy előszobaféle nyílt, teleaggatva kardokkal, handzsárokkal és pisztolyokkal, éppen ezeket tisztogatta egy momk (egy udvari szolgál).

A momk intett Szebeninek, hogy merre menjen – minthogy kétfelé nyílt ajtó.

Szebeni kopogott s a »szabad« után kinyitván az ajtót egy tágas szobában találta magát, melyet »pipatóriumnak« neveztek a konakban. A szoba közepén egy roppant asztal állt zöld posztóval bevonva, s rajta csibukok és ezüstkupakos tajtpipák egész sokasága volt szétrakva. Ebbe a terembe szoktak gyűlni a knézek (kerületi főnökök), kiknek priviligiumai közé tartozott, hogy egy-egy csibukot nyomtak az agyaraik közé. Köröskörül lócák húzódtak a fal mentén szőnyegekkel és medvebőrökkel különböző fekhelyekre alakítva.

Maga a fejedelem egy ingre vetkőzve dohányt vágott az asztalon, csak úgy csurgott le nagy, széles homlokáról a verejték, és szuszogott, mint a fűjtató, egy csöppet se törődve, hogy ott ül nála vendégképp Vutsetevits Péter, a szmederavói knéz.

A goszpodár megfordult az ajtónyílásra. Hatalmas alak volt nagy domború mellkassal, kerek fejjel és bozontos fekete bajusszal. Azt a benyomást keltette az arca, amit egy jól táplált paraszté, csak a fekete szeméből sugárzott rendkívüli értelem és erő.

– No ki vagy és mit akarsz? – kérdezte nyájasan.

Mert nagyon kellemes tudott lenni, mikor jó kedélyénél volt – de ritkán volt jó kedélyénél.

– Újvidéki kereskedő vagyok, nagy goszpodár, és egy kis panaszt jöttem tenni nagyságodhoz.

– No várj, fiam, egy kicsit, míg ezt a dohánykát felvágom, majd aztán nyugodtan meghallgatlak.

Egy pár perc múlva felvágta a dohányt, akkor aztán felhúzta a dolmányát, nem viselt ugyanis nemzeti ruhát, hanem afféle erősen zsinórozott posztó öltözetet, mint a magyar urasági hajdúké, még a kardját is felkötötte, megtöltött egy öblös pipát, rágyújtott, aztán ledől a medvebőrre, fejét a félkönyökére támasztva.

– Mi a neved? – kérdé.

– Szebeni Pál.

– Ejno! Ősmertem az apádat, birkóztam veled egyszer Versecen és nem bírtam földhöz vágni. Hát mi a bajod, Szebenits?

– Szebeni vagyok, kérem alásan.

– Ha az apád fia vagy, akkor Szebenits vagy, Máriád ne legyen. Nekem ne feleselgess. Vagy nem tudod, hogy kivel beszélsz? Locsogi már, de röviden.

– Egy kis pöröm van, nagy és vitéz goszpodár. Grisics Mihály belgrádi kereskedő ezer aranyommal tartozik, és bár már többször adtam neki halasztást, nem akarja megfizetni.

– És mivel tudod bizonyítani, hogy tartozik?

– Itt van az írása, amit magáról adott.

Ezzel kivette zsebéből a kontraktust és odanyújtotta Milosnak. Az egy elhárító mozdulatot tett a kezével.

– Hiszen ha én olvasni tudnék, atyámfia!

– Felolvasom én magam.

És olvasni kezdte a német szöveget.

A fejedelem bosszúsán rágcsálta a bajuszát.

– Hiszen ha én németül tudnék, atyámfia!

– Hát akkor miképpen bizonyítsak?

– Eredj csak, knéz – szól most a goszpodár vendégéhez. – Keresd meg valahol a tolmácsot. Azt hiszem, kukoricát morzsol valahol a cseledek lakosztályában.

Jó sokáig tartott, amíg Vutsetevits fölkereste a tolmácsot, aki csakugyan kukoricát morzsol, mert ez divatos foglalkozás volt a konokban. Alacsony munka ugyan, de a cél megszépíti. A nagy európai udvaroknál is szokás, hogy a hercegasszonyok tépést csinálnak vagy egyéb kö-

zönséges munkát – ha az a hadsereg céljaira van. Ahány ház, annyi szokás. Egyebütt a milíciát becézik, Belgrádban a sertéseket.

Míg Vutsetevits odajárt, a goszpodar ráért beszélgetni a panaszossal – mintegy elejtve a hivatalos kérdések komoly gombolyagját.

– Melyik Grisics tartozik, mert két Mihály is van?

– Az, aki a templom mellett lakik.

– Az, akinek az a szép felesége van?

– Éppen az – felelte a nagybácsi zavarral.

– No már szép asszony! De kutya szép asszony! De félti erősen, az bizonyos. Aztán miért tartozik neked ez az ember?

– Borokat vett tőlem.

– Hitelbe?

– Hitelbe.

– Van jó eszed, Szebenits, hogy annyit hiteleztél neki? Hiszen a pofájából se néz ki semmi jó. Megállj csak, Szebenits, te lurkó, te talán az asszony pofájára hagyta nála azt a tömérdek pénzt?

– Meglehet, meglehet – hebegte Szebeni zavartan, azt se tudva, mit beszél.

– Ugye rád mosolygott?

– Olyasvalami volt – vallotta be Szebeni. – Grisics hitelbe kérte a borokat, az asszony jó vacsorát adott fel, sürgött, forgott körülöttünk, kedves is volt, nyájas is volt, hát lehetett-e elég lelkem megtagadni?

Vutsetevits ekkorára meghozta a tolmácsot, akit alig lehetett lefejszegetni a fejtőszékről, melyen úgy ült, ahogy a lovon szokás. A szék homlokába egy konyhakés volt verve, s annak a tompa szélén húzgálva a csöveket, nagy nyiszogással frecegtek jobbra-balra a kukoricaszemek. A piros csöveket félre kellett rakni, mert a piros kukorica a Szt. Antal tüze ellen jó; az a fejedelemasszony privát patikájába tétetik.

Hórihorgas, bandzsál ember volt a tolmács, kopott európai öltözetben, a szemein rézkeretes pápaszem. Az egész államban csak ő viselt okulárét, jelképezve, hogy a tudományoknak betűkbe rakott erdejében dolgozik.

Elolvasta a kontraktust, átfordította szerb nyelvre, és azt mondta, hogy tökéletes, Grisics csakugyan tartozik Szebeni Pálnak ezer arannyal – ezt onnan a macska se kaparja ki.

– Eddig már volnánk – szólalt meg Obrenovics –, de mért mondd, Szebenits fiam, hogy nem akarja megfizetni?

– Mert nem akarja. Három terminust szabott, egyiket sem tartotta meg; legutoljára elküldtem hozzá a testvéröcsémet, attól azt üzente, hogy majd csak akkor fizet, ha ő is beszedi a künnlevőségeit.

– No hallod, elég szemtelen.

– Erre aztán átadtam az egész dolgot a híres Topercer fiskálisnak, az irkált, firkált, maga is itt járt Belgrádban, de nem mehetett semmire, a végén is visszahozta az iratot, hogy azt mondja, nincs Szerbiában semmi rend, semmi törvény, nem lehet az adósságot behajtani.

Obrenovics bosszúsan mordult fel, míg ellenben Vutsetevits eleibe ugrott Szebeninek, mint egy hörcsög.

– Azt merte mondani az imposztor! – kiáltott fel az ökleit megrázva, majd Obrenovics felé fordult remegő orrcimpákkal. – Fogasd el, goszpodár, ezt a Topercert, ha szerb területre lép, én magam nyúzom meg a jatagánommal.

A goszpodár felkacagott szárazon, gúnyosan.

– Hiszen akkor éppen azt bizonyítanám be – mondá –, hogy Szerbiában nincsenek törvények. De igenis, Szerbiában tiszteletben tartanak a törvények.

– Azért jöttem én egyenesen Nagyságodhoz.

– Jól tetted, Szebenits, bizonyára jól tetted. Minthogy ismertem az apádat, kiviszem az ügyedet a bíróságoktól s magam járok el benne. És most már csak azt mondd meg, milyen törvények szerint akarsz az eljárást: osztrák vagy szerb törvények szerint?

– Osztrák törvények szerint! – mondá mohón és örvendezve a nagybácsi.

A goszpodár nagy bajusza körül gunyoros mosoly szaladgált.

– Hát jól van, az osztrák törvények szerint lesz csinálva, ahogy akartad. Minélfogva add be írásban a panaszodat és várd meg nyugodtan otthon az abból keletkező írásokat. Ezek után pedig elmehetsz Isten hírével!

Szebeni nagybácsinál készen volt a szerb nyelven megkomponált panasz, letette a goszpodár asztalára s azzal mélyen meghajtva magát eltávozott.

Az udvaron köszönt Milica asszonynak, aki nyájasan elébe jött, behívta a szobájába és a sertéshúsból, mely éppen most főtt a katlanban, a tulajdon kezeivel tálalt fel neki egy darabot tormával, persze egy palack bort is tett a teríték mellé.

– No csak no, kóstold meg, barátocskám, ne szemérmeskedj.

– Nem érdemlem én azt – szabadkozott Szebeni.

– Hát én megérdemlem a te ajándékosodat? Csak te egyél! És mit mondasz? Jól végeztél az urammal?

– Kegyes volt hozzám.

– Okos ember, mi?

– Nagyon okos.

– De hidd meg, hogy amellet nagy kutya.

Szebeni nagybácsi rázogatta a fejét, amint illett, és csodálkozó arcokat vágott, pedig ugyancsak eleget hallott a legközelebbi »udvari eseményekről«, hogy a nagy goszpodár szép szobaleányt hozott a házhoz, Milica asszony észrevett valamit, fogott egy pisztolyt és egyszerűen lelőtte a szerb Pompadourt. Hogy dühbe jött emiatt Obrenovics s szobáról szobára kergette gyilkos nejét egy éles handzsárral: »Megöllek, Milica, megöllek.« De elejté handzsáráját, mikor a bátor asszony nagy vakmerőn elébe állt: »Ám ölj meg hát, Milos, de megölöd bennem az utódodat is.«

Szebeni nagybácsi arról is hallott a vendéglőben, ahol szállva volt, hogy a fejedelem és neje azóta nem is beszélnek egymással, de már mégis csak odaadta a koppantót, ha elhozta, és most is azt felelte az asszony kicsúszott megjegyzésére:

– De ’iszen nagy ember ő, hatalmas ember, a Balkán kardja, és boldog az az asszony, akinek az isteni Gondviseléstől ilyen férfi jutott.

A fejedelemasszony kacagott a kenetes szavakra.

– Hiszen persze, persze; de látod, mi asszonyok jobban tudjuk azt megítélni. Neked is van asszonyod, mi?

– Nem vagyok nős, csak egy nagyon, nagyon öreg anyám van otthon.

– Ugyan! Es milyen korú lehet?

– Vagy hetven éves.

– Öreg asszony varangyos béka, nagy teher.

– Nekem nagy boldogság.

– Hát szereted? Ugyan ne beszélj!

– Hogyne szeretném?

– No hát vígy el neki egy szép körtét.

Fürgén kinyitotta a jégvirágos ablakot, ahol a rostélyvasakról cérnára kötött körték és szőlőfürtök lógtak alá, kiválasztotta a legszebb körtét és a nagybácsi zsebébe dugta.

– Mondd meg, hogy én küldöm.

Oly egyszerű, nyers, természetes és patriarchális volt, mint egy parasztasszony, de amellet mégis volt benne valami hódító, valami különös méltóság. Az ember érezte, hogy csak a ruhája rontja a teljes illü-

ziót. De ha akármедdig gondolkozott volna, hogy miképp öltöztetné hát fel, utoljára is meghagyta volna őt ebben a mezben, mert mégis ez illett hozzá a legjobban, ez tette egyéniségét rokonszenvenné, sőt majesztetikussá. Bolondság, bolondság, egy párizsi ruhában, minőt a hercegnők viselnek, olyan volna, mint a farsangi maskarák, mintha egy gránátos öltözött volna selyemszoknyákba.

Szebeni nagybácsi megköszönte a körtét, hazahozta öreg mamájának s várta most már nyugodtan otthon a pör folyását, vagyis az ezer aranyat.

Elmúlt a tél, meg a nyár, meg az ősz, meg a másik tél, de még csak a kisujja körmét sem mutatta a szerb igazságszolgáltatás. Ami sok, sok, újra türelmetlen kezdett lenni. Tanácskozott füvel-fával, hogy mit cselekedjék.

– Menjen el a belgrádi pasához – javasolták némelyek.

Ugyanis még akkor a szultán pasája is ott székelte Belgrádban, és a padisah kétfelé küldé irádéit és parancsait. »Juszuf Muchlesz pasa vezíremnek, *»hírnevessé váljék*«, és Obrenovics Milos szerb fejedelemnek, *»kinek jó véget kívánok*«.«

A nagyúr öfélése állandóan e két jókívánatával különbözteti meg két főemberét, amiből az ördög sem igazodhatott ki, hogy melyiket tartja többre. Szokás volt a pasát a fejedelemnél árulni be, a fejedelmet pedig a pasánál. De mivelhogy sem a fejedelemnek, sem a pasának nem történt soha ezen a réven semmi baja, amit azonban a panaszosokról nem lehetett volna elmondani, Szebeni Pál nagybácsi kombinált ebből, és mikor húsvét táján Belgrádba vetődék, okosabbnak tartá megint a goszpodár udvarában settenkedni.

A vakszerencse úgy akarta, hogy a fejedelem otthon volt és éppen az ablakon nézegetett ki.

– Ohó Szebenits, te vagy itt? Csak talán nem engem keresel? No gyere hát be! – kiáltott rá vidáman.

Szebeni uram áldotta a szerencsés pillanatot és a goszpodár nagy emlékezőtehetségét, ruganyos léptekkel nyitott be színe elé.

– Már megint valami bajod van, barátocskám?

– Csak az a régi, nagy goszpodár, kegyelmes uram; még mindig nem kaptam meg Griscistől a pénzemet.

A fejedelem felfortyant:

– Máriád ne legyen, hát mit képzelsz te? Azt gondold te, hogy a te pöröd disznóhólyag, amit föl lehet egy perc alatt fűjni? Hiszen mentek már benne írárok...

– Nem kaptam egy betűt sem.

– Persze, mert csak egy írást adtál be, az egy írásod pedig csak két írást szült. Az anya sem szül többet kettőnél, barátocskám. Az is sok. Az egyik írást elküldtük Újvidékre a polgármesterhez, hogy valóban ott lakol-e és élsz-e, a másik írást ide intéztük a belgrádi előljáróhoz, ha van-e itt Grisics Mihály nevű kereskedő? Nos visszajött mind a két helyről, hogy csakugyan vagytok. Hát mit akarsz még? Hiszen szépen megy, öt írás van idáig az egyből, most már az öt jobban fog fiadzani.

– Jaj, mi hasznom nekem az írásokból?

A goszpodár vállat vont.

– Azt én nem tudom, lelkem, de azt tudom, hogy az osztrák törvény szerint kívántad kezeltetni az ügyedet. Hát én tartom magam az osztrák törvényhez és hagyom az iratokat szülni, ameddig csak bírnak szülni. Hát te se jársz ide a nyakamra, Máriád ne legyen, ülj veszteg otthon, mert a dolognak vége csak akkor lehet, ha az iratok beadják a kulcsot, hogy már semmi szín alatt sem szaporodhatnak tovább.

Szebeni nagybácsi fejében hirtelen megvillant, hogy miben hibázta el, s kezeit összetéve esedezett a goszpodárnak, hogy ha így van a dolog, akkor mégis inkább ítélkezzék a szerb törvény szerint.

– Nem bánom, Szebenits – mondta a goszpodár némi habozás után –, megteszem a kedvedért, mert ismertem az apádat, verkedtem vele Versecen és nem bírtam földhöz vágni. Megteszem neked, hogy átfordítom szerb törvényre a pörödet, hanem aztán úgy megy, ahogy megy, mindenbe bele kell egyezned.

– Mindenbe beleegyezem.

– No hát akkor ne alkalmatlankodj itt tovább, eredj ki az udvarra, várj odakünn a padon, míg hívatlak.

Vagy egy óráig sütkérezett künn a napfényen Szebeni nagybácsi nézegetvén a fejedelemasszony tyúkjait, pulykáit és páváit, meg a két kis farkaskölyköt, melyek láncon voltak egy kis faházikóban és tejet iszogattak az ajtócska előtti cseréptálból. Ezek már a tavaly született herceg állatkái. A dajka mindennap kihozta egy félórára a farkasokhoz, s amíg azok a tejet itták a cseréptálból, addig a harmadik testvérke is szopott s apró szemecskéivel nézte őket.

Szebeni nagybácsi már éppen a kertbe is bekukkantott, mikor lihegve futott utána egy szerezsán:

– Eredj be a goszpodárhoz!

Ment is, mint a kilótt nyíl, és reménység ébredt szívében, mikor a fejedelem szobájában ott találta Grisicset a feleségével. Az apró, ko-

pasz emberke ravasz, mélyen bennülő szemei szúrósan szegződtek rá, mintha hipnotizálni akarná, az asszony pedig, oh az asszony, most is csak mosolygott, azokkal a lelketbontó fekete szemeivel.

De hogy volt öltözve ez a szép Marica asszony! Nehéz selyem-szoknyát viselt, éppen az a szín, ami a mennybolt, cseresznyeszín bársonydolmányt aranyra hímezve, habfehér nyakán tömérdek aranypéncz egy láncon köröskörül, éjfékete hajkoronáján egy kis vörös fez, mely szintén kifűrt aranypénzekkel van beszegve. A szerb toalett a legpraktikusabb a világon. Valóságos takarékpénztári könyvecske.

– Hát ez az a becsületes ember – mutatott a goszpodár az érkező Szebenire. – Miatta hívattalak benneteket. De ülj le, Marica asszony, csak ülj le, lelkeském. Te pedig felelj, Grisics, igaz-e, hogy ezer aranyával tartozol?

A kis mihaszna emberke úgy tett, mintha meg volna lepetve, hol a goszpodárra nézett, hol Szebenire és elkezdte a fejét csóválni.

– Felelj hát!

– Úgy volt az, nagy goszpodár, hogy szent Vazul napja előtt való héten...

– Ne mesélj nekem – vágott közbe a goszpodár haragosan. – Tartozol vagy nem tartozol?

– Hát ami azt illeti...

– Úgy látszik, nem jó az emlékezőtehetséged – kiáltá a fejedelem dühösen –, felrázom egy kicsit, megállj csak.

S ezzel hozzá ugrott és pofon cserdítette, hogy hátra tántorodott és látta a csillagok hullását.

Marica asszony ijedten sikoltott fel, aztán eltakarta szemeit kendőjével, hogy a sírását ne lássák, Szebeni nagybácsi pedig kezdte már megérteni, mi a különbség az osztrák és a szerb törvényes eljárás közt.

– Hát igenis tartozom – rebegette Grisics, amint egy kicsit magához tért.

– No látod! – szólt a fejedelem nagy megelégedéssel. – Tartozol ugye? Hát mért nem fizeted meg neki?

– Mert nincs pénzem.

– Pedig a feleségedet nagyon szépen ruházod, Grisics.

– Azzal is adós vagyok, kegyelmes uram!

– Pedig a Marica asszony egyszerű ruhában is gyönyörű lenne.

A szép Grisicsné hálásan mosolygott a goszpodarra. A férjének adott pofon nem fájt neki annyira, mint amilyen jól esett ez a bók.

– Hát mikor akarsz fizetni?

– Mihelyt annyi pénzt összehozok.

– Mikor lesz az?
– Talán őszkor.
– Nem tudnád előbb? – kérdé nyájasan a fejedelem. – Mert látod ez a szegény ember már eleget várt.

– Lehetetlen, kegyelmes uram.
– Hát tudod mit, ahol semmi sincs, ott a goszpodár keze sem tud találni, Isten neki, fizess, amikor akarsz, de adjál a hitelezőnek valami zálogot, ahogy azt mi szerbek szoktuk, ha már a szavunk elvesztette a hitelét. Adjál valami zálogot Szebenitsnek.

– De mit, uram, mit? – nyöszörgött Grisics folytonosan hátrálva az ajtó felé, ha a goszpodár feléje lépett. – Hacsak meg nem elégszik ezzel a hagymával?

S ezzel kihúzta zsebéből ezüst klepszidraóráját.

A fejedelem elmosolyodott.

– Hohó, barátocskám, Grisics Mihály! Könnyen akarnál velünk végezni. Valami mást gondolj ki, valami drágaságot, ami megéri az ezer aranyat.

– Nincs nekem olyan tárgyam, kegyelmes uram, hacsak a házamat nem veszi a hátára és el nem viszi.

– No hát én tudom már, mi lesz – kezdte most azon a nyájás, gunyoros hangon a fejedelem, mely előre kieszelt kegyetlenkedéseinek volt előjele. – A Marica asszonyt adod neki kézi zálogul, Grisics Mihály. No mit bámulsz úgy? Meg kell lenni. Búcsúzz el tőle, édes fiam. Te pedig vedd át, Szebenits, és írd róla egy quietanciát Grisicsnek, hogy mihelyt megfizette az ezer aranyodat és a tartási költségeket, tartozol őt neki visszaadni.

Fölszisszent erre Grisics, mint akit mérgeskígyó mart meg, Szebeni nagybácsi is elképedt e fordulatra, s gyöngé pír füsté meg az arcát, mert alig volt még akkor negyvenéves, és szó ide, szó oda, tetszett neki a menyecske, csak az asszony gondolta még, hogy tréfál a goszpodár, s mintha valami hízelgő selymaság volna az ítélete, kecsesen, negédesen csóválta a szép fejét, amire csörögni kezdtek nyakán, haján az aranypénzek.

De a goszpodár nem tréfált, méltóságteljesen intett a kezével:

– Amit mondtam, mondtam. Elmehtetek!

Grisics jajveszékelt, a haját tépte odakünn a konak előtt, szidta a fejedelmet hangosan mint zsarnokot, aki úgy bánik a polgárokkal, mintha rabszolgák volnának – de Szebeni nagybácsi éppen ebből a nagy felindulásból látta, hogy nem egészen bolond ítélet ez, hogy jó lesz az

asszonyt elvinni, mert bizonyosan utána jön az ezer arany is. Marica asszony elpityeredett egy kicsit, de a könnyein keresztül is fürkésző tekinteteket vetetett a nagybácsira, aki csinos, helyes termetű férfi volt, s midőn a Grisics kétségbeesett ordítására gyűlni kezdtek körülöttük a járókelők, röstelkedve förmedt rá a férjére:

– Ugyan ne bögj már, mint a vadállat. Hiszen előbb-utóbb kiváltasz. Addig pedig csak nem esz ez a becsületes ember.

De Grisics nem vette a dolgot olyan könnyen, s míg a szép Marica asszony a goszpodár parancsához képest Szebeni nagybácsit követte az »Arany malac« korcsmába, ahol a kocsija várta az állás alatt, Grisics összefutotta a szomszédokat s itt is, ott is felkölcsonözvén egy csomó pénzt alig egy óra múlva örült izgatottságban szaladt az »Arany malachoz«.

Szebeni és Marica asszony kedélyes beszélgetés közt ebédeltek együtt, mikor betoppant s letett az asztalra kilenc zacskót.

– Itt van kilencszáz arany, Szebeni – lihegte. – Többet nem bírtam hamar összehozni. De szerencsére a Marica nyakláncán éppen száz arany van. Csapd oda neki a láncodat, Marica!

Marica hidegen, majdnem megbotránkozva nézett le rá, mialatt felrakta kezeit a csípőire:

– Hogy adjam oda a láncomat? – szólt gúnyosan. – Nem, Grisics. Ez a lánc a nagyanyámtól való. Ha adósságot csinálsz, fizesd is ki! Én a láncomat nem adom!

Grisics elvörösödött, mérgében hozzáugrott, letépte a láncot a nyakáról és odadobta Szebeninek: »Ne, lakj jól, kutya«, s azzal megragadta roppant erővel a hangos zokogásra fakadt Marica kezét s erőszakosan vonszolta ki az ebédlőből.

Szebeni nagybácsi némán nézett utánuk és talán gondolta is magában (mert még akkor nem volt meg a hófehér haja), hogy ez a per érdekesebben is végződhetett volna, és hosszan, mélán kontemplált még az úton is a kocsiban azon az eshetőségen – hogy hátha sohase adta volna meg Grisics az ezer aranyát? Nono, nono. Talán mégis jobb így. Az asszony szép volt, de drága volt. Hm, hm. Otthon olcsóbbak. Hanem azért, ha Grisics még egyszer hitelbe kérné a borait, hát isten tudja...

A lovacsákák csendesen ügettek a poros országúton, csak a kenetlen székérekerek nyikorogtak bele a tarkán szállingó gondolataiba.

MÁS UDVAR, MÁS LEVEGŐ

Holubár szegény köznemes fiú volt, természetben Góliáth, vállban széles, bikanyakáról hatalmas fej emelkedett, ruganyos izmaiban rendkívüli erő lakozék, úgyhogy abból a kis cseh faluból, ahol élt, s ahol – örökösen verekedvén – sok pajtása csontját betörte, az »aranyos« Prágaig szállt a híre.

Mint java ifjú azután maga is odakerült pályát törni, de csak egy címig vitte. »Cseh óriás« lett a neve György király udvarában, ahol nyers erejét nagy ügyességgel párosítva, olyan tökélyre tett szert az akkori virtuosos verekedésekben, voltak légyen azok akár birokra, akár törre, lándzsára vagy kardra, ha gyalog, ha lóháton, hogy mindeneket fölülmúlja; a vitézi tornákon pedig, melyeket György király a Hradcsin udvarában rendezett, két éven át pehelykönnyűséggel verte le rendre a cseh daliákat. Ami nem is volt jó rá nézve, mert a végén senki sem akart vele mérkőzni, s azok, akiket letiport, hatalmas családok sarjai, nem győzték a királyt ellene hangolni, ki is hallgatván rájuk, ahelyett, hogy udvaránál tartaná vitézek vitézének, kinevezé sáfárnak messze valahová, a királyi bányákhoz, ahol a napfény se süthessen rá.

Holubár vitézt nagyon elkeseríté ez az eljárás, s dülva-fúlva jelent meg a király színe előtt, hogy szemére vesse:

– Minden vezéredet legyőztem, uram király, s a jutalom íme, hogy a föld alá küldesz engem.

– Hát igen – felelte Podjebrád –, hogy a koboldokat is győzd le és csikard ki tőlük az érceket.

– Az én mesterségem a gerely, a kard, de nem a csákány. Engem olyan helyre tegyen fölséged, ahol verekedhessem.

A király kelletlenül vont vállat.

– Hja, a nagy háborúknak vége van. Itthon – tette hozzá kedélyesen – már csak a hiveimet verheted földhöz, az pedig nekem nem haszon, nekik nem gyönyörűség. Azt is beláthatod, édes fiam, hogy a kedvedért nem üzenhetek háborút senkinek. Ha hát mindenáron verekedni akarsz, keress magadnak ellenséget a saját szakálladra, de itthon nekem ne verekedj.

Ezt után úgy vette Holubár, mint útilaput, s eladván, ami csekély vagyonkája volt, felszerelve magát és szolgáját lovag módra, az akkori idők divatja szerint elindult világot látni, hírt, dicsőséget szerezni az ökleivel.

Bolondtól jött tanács lehetett, hogy Mainzba vette útját. Ámbár adhatta okos ember is, mert Mainz akkor éppen tele volt hercegekkel, lovagokkal. Birodalmi gyűlést tartott akkor ott Fridrik császár.

A gyülekező rendek, akik váltott lovakon jöttek s mindenféle eseményt felszedtek útközben a vendéglőkben, előre meghozták a hírt.

– Egy óriás közeleg Mainz felé. Valami Holubár nevű, aki minden csehet legyőzött. Irtózatos erejével összemorzsolja a legügyesebb vitézeket, mint a pozdorját. Súlya alatt megdobban a föld, ha egyet lép, s hatalmas lovának bordái ropognak, csikorognak alatta. Azért halad oly lassan a szörnyeteg. Mert minden vendéglőnél pihennie kell a lónak. De holnap, holnapután mégis ideér és mérkőzésre szólítja fel a német leventéket. Hát csak tessék készülödni.

Lett nagy megrökönyödés, suttogás, találgatás, kinek kellene sorompóba állni. Ennek-annak. Egyébről sem beszéltek, mint a legyőzhetetlen cseh vitézről. Igazán kellemetlen egy dolog, most, mikor annyi komoly tanácskoznivaló van! Milyen szégyen lenne, ha senki se állna ki. De hát még az, ha azokat, akik kiállnak, legyőznék? Legokosabb volna, ha be se eresztenék a városba.

Langenhorst Gáspár, Mainz polgármestere, erős szimatú ember volt, aki mindig el tudta találni, hogy mit akarnak a nagy urak. Lón hát, hogy egy napon lovas ember jelent meg a város kapujánál, az ott fel s alá cirkáló alabárdos őrségnél.

– A polgármester nevében! – monda és mutatta a polgármester gyűrűjét. – Langenhorst Gáspár polgármester azt rendeli tinéktek, hogy ha egy Holubár nevű cseh vitéz szolgáljával vagy anélkül közelednék a városhoz, zárjátok be előle a kaput, hadd menjen Isten hírével másfelé!

Az örök hadnagya meghajolt:

– A parancs szerint járunk el.

Alighogy visszavágtatott a lovas, egy landsknecht jött lihegve az őrséghez:

– A császár nevében! – mondá s mutatta a császár gyűrűjét. – Őfelsége rendeli nektek, ha egy Holubár nevű cseh vitéz érkezik, eresszétek be a kapun és kísérjétek nyomban a palotájába.

A kapuőrök hadnagya meghajolt:

– A parancs teljesítve lesz.

Az örök összenéztek, s mondák:

– Úgy, de melyik a parancs a kettő közül, mert egyik a másikat rontja.

– Nohát, a császár parancsát teljesítjük, mert az nagyobb úr.

– Igaz, de mi a polgármester szolgálai vagyunk.

– Igaz, de a polgármester is csak szolgálja a császárnak.

Így aztán a császár parancsán jártak; az érkező Holubár előtt leeresztették dárdáikat és tágra nyitották a kapuszárnyakat, majd kürtök harsogása közt kísérték a Fridrik palotájába.

A lever-re összegyűlt urak kíváncsian tolongtak az ablakokhoz, tűnődve, találgatva, miért rontotta meg öfelsége a Langenhorst intézkedését?

Hm, bizonyosan nem hiába. Úgy ismerték a császárt, aki a fűzfából is aranyat tud kihúzni. Minden apró dolgot, vagy nagy dolgot aszerint hánytorgat meg elméjében, hogy mit hoz a konyhára. Ez pénz, az renomé, ami mindegy. Mert a renoméből ismét csak pénzt lehet csinálni. Azt meg ő nagyon értette. Mihelyt jelentették neki a Holubár megérkezését, a legbelső termébe vonult, ahová a kamarások füle el nem hat; ott fogadta az idegen lovagot.

– Hallottuk a híredet, Holubár! Légy szívesen fogadva udvarunkban, ha nekünk akarsz szolgálni.

Holubár meghajlott térdben:

– Nincs édesebb álmom annál!

– Roppant erődöt, ügyességedet méltányoljuk. S ha mérközni akarsz lovagjainkkal, ennek se álljuk útját. Sőt különös megbecsülés-képp a fiam, Miksa herceg száll ki majd veled vitézi bajra.

Holubár arca kipirult a nagy tisztességtől, hogy egy császári herceggel mérheti össze a lándzsáját.

– Köszönöm a nagy kegyet – rebegette elfogódottan.

– De – folytatta a császár, egy hangárnyalattal még nyájasabban – kímélni kell a herceget, hiszen értesz...

– Mindenesetre fölség, vigyázni fogok, hogy jelentékenyen meg ne sérüljön és hogy esés közben is...

– Mit, esés közben! – kiáltott föl a császár ingerülten. – Hát megbolondultál, Holubár? No, mit bámulsz úgy? Hát még most se érted, hogy a hercegnek kell győztesnek maradnia, mégpedig úgy, hogy a győzelemhez könnyen jutottnak ne látszassék.

– Szóval, hogy én törjem be a bordáimat – mondá a cseh lovag a családástól keserű hangon. – De hátha mégis megfordítva történnék?

– Az életteddel lakolnál, Holubár!

A cseh meghökken. Érezte, hogy bajban van, »igent« nem mondhat, »nemet« veszedelmes mondani.

– Nagyon nehéz feladat, fölség, meggondolási időért könyörgök!
– Hát gondold meg holnapig, s pihend ki itt magadat palotámban, légy vendégem addig.

Holubár visszavonult, de gondolkozásra nem volt szüksége, tisztában volt ő magával: a dicsőséget szomjúhozta lelke, s jó hírnevét nem adja el. Oh, milyen gyáva ajánlat! A fogait csikorgatta dühében, hogy milyen rossz udvarhoz került. A férfibátorság az egyetlen, amihez nem lehet pénzzel, kerülő utakkal jutni, s itt maga a császár kísérel meg ilyesmit. Teremhetnek-e hősök olyan helyen, ahol ez a felfogás fertőzi a levegőt?

Frigyes császár ezalatt aranyos terveit szötte felső termeiben, hogy mennyire ráférne fiára egy kis vitézi nimbusz. Éppen jókor jött ide ez a Holubár. Miksa győzelmi híre világul fut, dalokba öntve száguld, s meghatja a magyarokat. Mert éppen a magyarokra utazott Fridrik akkoriban, a magyar trónt akarván megszerezni a fia számára. A korona hiszen nála volt már egyszer, de a magyarok szíve nem jött utána, pedig együtt kell lenni a kettőnek. Megpróbálja tehát megfordítva. Miksának megszerzi előbb a magyarok szívét: ha nagy vitéz hírébe juttatja, meglehet, hogy a korona így majd utána jön. Éppen jókor van itt ez a Holubár!

De Holubár akkor talán már ott sem volt, egy kis sétalovaglás ürügye alatt elhagyta szolgájával a palotát s aztán gyű, ki a város kapuján s el örökre. Az örök nem akadályozták. Németek voltak, következtés-képp alaposak. A bejövételre volt utasításuk, de a kijövetelre nem.

Ment, mendegélt, szinte iránytalanul, mert csak azt tudta, mit akar, de nem tudta, hogy merre kell mennie. Kóbor lovagokkal, utazó nemesekkel ismeretséget kötött útközben s elmondta nyíltszívűen, hogy hírt és dicsőséget megy a világba keresni s megkérte fűtől-fától:

– Hol élnek manapság a legnagyobb vitézek?

– Hát minálunk – feleltek a különböző nemzetű utasok, mert minden róka a maga szőrét dicséri – és még azonfölül a Mátyás udvarában Budán.

Mínthogy mindnyája Budát mondta, a maga országát tolvá előre, tudta már Holubár: hová menjen, s azontúl már csak azt kérdezte az utasoktól: »merre fekszik Budavár?«

Mondták aztán, akik tudták:

– Ahonnan a nap jön, ahová a Duna megy, csak folyvást menj vele, és ahol már olyan nagyra dagad, hogy nem bírod kövel áthajítani, ottan lesz Budavár: megösmered sok tornyáról.

Szépnek mesélték Budát, még szebbnek képzelte, s még szebbnek találta. Nagy, palotás város nézegette magát a Duna tükreben. Micsoda nyüzsgés, elevenség az utcákon! Mintha az egész világ itt találkozónék. A kereskedők sátraiban halomra áll a sok portéka, kardok, páncélok, asszonyra, lóra való encsebensék, kantárok, csótárok, násfák, selyemszövetek, drága prémek, mindenféle bőrmunkák, skófiomos terítők, szem nem látta, fül nem hallotta ritkaságok. S az a mindenféle emberfaj a világból! Velencések, németek, franciák, olaszok s ki-ki a maga nemzeti viseletében. Ott vágat, ni, a bástya alatt egy daliás lovas, haláljelvényvel a sapkáján. Valami tiszt a fekete seregből. A bécsi úton egy fényesen öltözött csoport közeledik ficánkoló lovakon, közöttük hölgyek is. Vadászatról tér haza valamelyik főúri társaság. Alighanem a Garáék. Ni, ott hozzák hátul a sólymaikat. Közvetlen a királyi palota kapujánál nagy csődület van. Egy félrekapott süvegű embert vesz körül sok szájtató nép nagy hejehujával. Eredeti alak, fakó csizma van rajta s kopott nadrág, de azok felett a nyakában vagy öt-hat aranyos, bársonyos főúri mente lóg, csillogó csatokkal, gombokkal, ami elég groteszk látvány, mert ugyancsak perzseli az embert a júniusi napfény.

– Jól fel van öltözve, bátya – kiáltják innen-onnan.

– Hm – szól vidáman az öreg, – a királynál voltam ebéden, s őfelsége nem akarja, hogy meghüljek hazáig.

Akik nem ismerik, kíváncsian kérdik, ki legyen ez a furcsa emberke, aki ilyen pityókosan lépked a mentékben.

– Jó vén fiú – mondják, – a kántor, innen Cinkotáról.

– És igaz lehetne, hogy a királynál ebédelt, meg hogy ő adta neki a mentéket? – Kétkedének némelyek. Mások vállat vontak:

– Isten tudja! A mi királyunktól kitelik. Megbecsüli a szegény embert, és meg is tréfálja királyi módon.

Holubárt, ki éppen erre kocogott el hű fegyvernökével, valami alkalmas korcsma után nézelődve jobbra-balra, még észre sem vették a járókelők, nem úgy, mint Mainzban, ahol utánaszaladt a fél város. Csak másnap, mikor már a nádorispánnál jelentkezett szándékával, futott szét róla a hír a városban:

– No, lesznek most itt nagy multságok. Van itt most egy nagy termetű cseh vitéz, valami Holubár, aki mindeneket legyőzött, amerre járt, aki kilenc évig szopott gyermekkorában, azért olyan szörnyen erős. Arra kérte a palatínust, hogy engedje neki vitézi tornára hívni fel a magyar lovagokat. No, hála istennek, lesz itt most egy kis elevenség, egy kis látnivaló.

Maga Mátyás is értesülvén a bajnokról, magához hivatta egy órában, de jelen voltak a főurak is.

– Ejha – csodálkozték Újlaky, mikor az irdatlan szál ember belépett. – Sok eső volt, ahol ez nőtt!

A király nem csodálkozott, hanem nyájasan inté közelebb, midőn az le akart térdepelni.

– Csak állj, Holubár, mi is csak emberek vagyunk, gyarlók pedig. Hallottam múltadat, derék levente, és ösmerem szándékomat. Isten hozott Budán! Itt mi szívesen látunk, és módot nyújtunk a játékporondon, hogy a rozsdá ne egye meg a fegyveredet. Ám azért ne gondold, hogy jó helyre vetődöttél, itt mi talán nem adjuk olyan olesón, mint rokonunknál, György királynál Prágában.

Holubár önérzetesen mosolygott.

– Aztán látod, itt a harcmódor is más. Ti olasz módra vívtok hegyes lándzsákkal, mi tompa gerelyekhez vagyunk szokva, ti vágtatva rohantok egymásra, mi itt ügető lovon, azonkívül nem értitek a hónalj alatt vashorgon tartani a lándzsát, hogy hátra ne ütődjék, hanem helyén maradjon. Bizonytal mondok tehát neked Holubár, hogy jól ügyelj itt a bőrödre.

Holubár gúnyosan mosolygott.

A király észrevette ezt és összeráncolta a homlokát.

– Félek, kőbe lépsz Holubár, de én mindenesetre pártfogásomba veszek s egyelőre csak a közepes vitézekből küldök ellened valakit.

Holubár bosszúsán harapdálta ajkait.

– Ám ha azt legyőzöd – folytatá a király –, akkor legyen, mérkőzz meg legjobb vitézeimmel is. Nem kicsinyíteni akarlak, de kímélni.

– Megeszem őket – hörögte Holubár, merészen ziháló mellel.

– Jó, jó, ha legyőzöd őket, úrrá teszlek országomban. De azért a viadalt mégis a közepessel kezded holnapután a Zsigmond-piacon, és minthogy olyan fennen beszéltél, ha ez a közepes vitézem mégis téged találna legyőzni, számárhátra ültetve kergettettek ki országomból mindeneknek csúfságára. Most már tudd meg atyámfia, mihez kell magadat tartani.

Holubár szólni akart, de Mátyás intett és ezzel a kihallgatás véget ért, távoznia kellett. A főurak kíváncsian vették körül a királyt.

– Kit küld ellene Főlséged?

– Majd jókor megtudják kegyelmetek – mondá rejtélyes mosollyal.

Harmadnapra volt az érdekes párbaj kitűzve, ácsok éjjel-nappal ácsolták a sorompót, sátrakat, a királyné és a palotahölgyek ülőhelye-

it bevonták piros bársonnyal, kicifrázták címerekkel, cserkoszorúkkal. De különben erről már mindenki tud, hiszen ezer meg ezer nézője volt. De csak egy titok volt, hogy ki lesz a híres cseh bajnok ellenfele. Persze azóta már azt is mindenki tudja Magyarországon, azért nem érdemes hosszan leírni.

Csak maga Holubár nem volt kíváncsi, mindegy neki, akárki, legyőzi ő, ha maga a pokolbeli sátán lesz is, csak hogy a királyt maga mellé hangolja, és legyőzi valamennyit, akik jönnek, habár csupa Toldy Miklós és Kinizsyek volnának. Nem, nem, ez előtt a király előtt nem szabad szégyenben megpirosodnia az arcának. Mert ez már igazi király. Nem irigy ez a vitészségre, mint Podjebrád, s nem alkuszik meg rá, mint Fridrik, nem mondja ez: »Kíméld az enyémet« – inkább azt mennydörögi: »Ne kíméld!« Ez aztán a király.

Péter-Pál napján csakugyan megtörtént a nagy álharc. Tengernyi néző volt a Zsigmond-piacon. Jól mulatott a nép, volt mit nézni, kit mutogatni, kit éljenezni.

Rendre jöttek fényes köntöseikben a főurak és asszonyaik. Ez Kinizsy! Az Ujlaky. Azok ott Bánffyak, Czoborék. Aztán a királyné érkezett meg a palotahölgyeivel s eltűnt a sátorban, mint egy szép álom. Mögötte egy apród lépkedett (a kis Kazinczy Gergely), biborpárnán egy ezüstkoszorút hozva; azt adja majd a királyné a győztesnek.

Már mindenki itt van, csak még a királyt várják. Pedig a tömeg már nyugtalan. Hol lehet a király? Végre jön az egyik olasza, Galeotto uram, nagy libegve és megsúgja a palatinusnak, hogy a király nem jöhet, el van foglalva, később úgy lehet, itt lesz, de azért rendeli, hogy az álharcot meg kell kezdeni.

A nádor intett, mire felharsannak a kürtök, s megnyílnak a harci porond sorompói. Benyargal Holubár vitéz nehéz páncélban, rettentő izmos lovon, vélnéd egy torony van a ló hátán, oly szálás, irdatlan a cseh. Paizsán a kétfarkú oroszlán gúnyosan nyújtja ki piros nyelvét.

Az elszörnyedés moraja fut végig a soron, s minden szem keresi, várja a másikat.

Csendesen lépked be leeresztett sisakrostéllyal egy zömök vitéz. Paizsán mosolyog a hármashalom a kereszttel.

Senki sem ösmeri, kicsoda. De mindenki reszket érte s felsóhajt: No, ez ma a homokba kóstol. Csak Kinizsy kiált rá biztatóan.

– Ne félj magyar!

Nem is fél, dehogy fél. Nyugodtan ül lován, mely türelmetlenül kapálódzik s harapdálja a zablóját. Most elkiáltja a prisztaldus:

– Rajta vitézek!

Mindkét fél megsarkantyúzza lovát s kifeszített gerellyel rohannak egymásra. No most, no most! Ez a döntő perc. Istenekhez méltó izgalom perce. A két türelmetlen paripa prüszögve, orrlyukain tüzet fújva rohan szembe. »Hajrá, hajrá!« – ordítja a megittasult tömeg. Egy-egy női sikoly vegyül a zajba.

Ah, mennyi benyomás, mennyi látvány, egy szempillarezgésnyi idő alatt. Most összeérnek. Jaj, uram, teremtőm! A páncélaik csörrennek, gerelyeik villannak egyet. Holubár sújt rettentő gerelyével; a magyar vitéz megtántorodik a nyeregben a döféstől, a lova félre ugrik.

No most vége van, vége van!

Hopp! Csodák csodája, nem esett le. Isten őrzötte. Helyreigazodik megtorpanó paripán. Ej, nem kis legény az, akárki mit mond.

Holubár a fogát csikorgatja dühében, hogy nem sikerült őt a nyeregből egyszerre kiemelni, s fenyegetőleg, de könnyedén lóbázza meg kezében a gerelyt, mintha nádszál volna.

A harcbírák néhány percet engedtek a kifújásra, s újra kezdődik a roham. Újra szól a kürt. Rajta vitézek! Vadul nyargalva vágatnak most szembe, s közel érve iszonyú erővel döfik egymásnak a gerelyt. Zúg a levegőben, aztán tompán koppan, s borzasztó ordítás kél nyomában, mintha megbeszett bölény bődnülne el. Lepottyan egy dárda a földre, csörömpöl, s amint a felkavart por oszlik, látni, hogy az ágaskodó mén hátáról egy alaktalan test zuhan le a ló farkán keresztül.

Teremtő szent Isten! Álom-e, vagy valóság? Ez a nagy Holubár. A magyar vitéz hetykén, kevélyen ül a nyeregben.

Óriás diadalkiáltásban tör ki a tömeg, mintha egyetlen száj lenne, melyből fürgeteg gyanánt dől ki a lelkesedés.

A hölgyek a kendőkkel integetnek. A daliák felugrálnak és a győzteshez szaladnak. Kinizsy nagy ökleivel nyit magának utat. Ő akarja először megszoritani a kezét.

Zagyva kiáltások keletkeznek másünnen. A cseh vitéz zúzott karral, eszméletlenül hörög a porban. Homlokon ütötte a magyar levante gerelye. Hamar vizet, vizet! Hamar, hamar emeljétek fel! Páncélozott lova gazdátlanul száguld el. Csatlósok, lovászok, fogjátok el hamar!

De bánja is most a csehet a nagy tömeg. A »vivát« zúgásba bizony belérekedne, ha nem piszkálná fel hirtelen egy más érzés. A lelkesedésből átcsap a kíváncsiságba: Ki lehet a magyar vitéz?

– Fel a sisakkal! – bömböli ezer száj. – Hej, fel a sisakkal!

Mély, síri csend támad, mert a prisztaldus, aki balkezében paizsot tart, fölemeli a buzogányát. Ez a jel, hogy ő szólni akar.

– Nemes vitéz – szólt –, bárki légy is, üdvözlő a király és a nép. Szép nap ez neked és nekünk. Léptess elé, hogy a fölséges királyné kezéből átvedd győzelmed emlékjelét.

Az ismeretlen lovag közelebb léptetett strucctollas paripáján.

A kiáltás most ismétlődött, mintha vihar rázná a fákat: »Fel a sisakkal!«

– Valóban úgy kell tenned – mondá a prisztaldus. – Magyarország királynéja előtt nem állhatsz meg másképpen, mint födetlen fejjel.

Erre a lovag biccentett a fejével, egy hirtelen mozdulattal felemelte és elhajtá sisakját.

Az álmétkodás felszisszenése hangzott, édes melegség futott végig az emberek erein, tüzes villám a hátgerinceken keresztül, s eget-földet megreszkettető, mámoros kiáltásban szakadt ki a szívekből:

– Éljen a király!

Mert a leálcázott lovag, aki ott ült hátraszegett fejjel, mosolygó, kipirult arccal, diadalmasan, maga volt Mátyás király.

*

Mátyás a legyőzött Holubárt, ki szerencsétlenül esve, karját törte, felgyógyulása után gazdagon megajándékozván, bocsájtá el. A cseh vitéz még sok európai udvart bejárt s mindenütt nemcsak magasztalta Mátyás nagylelkűségét, vitézségét, férfiasságát, de néhány év múlva vissza is tért megint Magyarországra, megházasodott és Fejér megyében telepedett meg – hol maradékai még éltek a XVII. század közepén.

A KOMPOSSESSOR FÁK

Mikor 1736-ban Mária Terézia, a szép termetű főhercegisasszony elvette Lotharingi Ferencet, Magyarországon is sok »Te deum«-ot mondtak el a papok, és még több áldomást ittanak a menyegző megünnepelésére a nemesi renden levők.

Gróf Brunswick Károly, az akkori nógrádi főispán váltig törte fejét, miképp tűnhetne fel az udvar előtt. Mert stréberek már akkor is voltak. Sőt azelőtt is. Erősen gyanakszunk, hogy már a bibliai Ábrahám is stréberségből akarta feláldozni a kis Izsákot.

De maradjunk a nógrádi főispánnál, aki szerette volna erre az alkalomra derekasan kivágni a rezet. Valami nagy lojalitást akart, de ami mégis olcsó legyen. Sokáig gondolkozott, míg végre kiadta a parancsot, hogy a lakosság emlékfákat ültessen. Ez a lojalitás maradandó is, és nem kerül pénzbe.

Mínthogy roppant száraz esztendő következett, az emlékfák ritka helyen fogamzottak meg. De semmi közünk a többihez, a mi történetünk két hatalmasan fölpendült hársfáról szól, amelyeket nagyságos Lányi Pál úr ültetett el a Porovka nevű rétje végébe a csikavai határban. Negyven esztendő alatt hatalmas derekú, terebélyes fákká növekedtek, dacára annak, hogy a hársfa lusta, vagy gyöngédebben kifejezve, hogy sokáig szeret fiatalnak látszani. Szóval Lányi Pál megélte, hogy a fák lombkoronája alatt tizenkét személyre terített asztal lehetett teljes árnyékban.

Mint filozófus ember élete végén elgondolkozván hosszú pályafutásáról, hogy bár több rendbeli hivatalokat és tisztségeket viselt vala, azt hánytorgatá elméjében, valjon ha nemsokára isten színe elé kerül, és a teremtő azt kérdezi, miféle nyomot hagyott a világon, nem volna-e legcélrányosabb azt felelni: »Ültettem, uram, két gyönyörű fát a Porovka réten, és azok ott nőnek, virágozván és illatozván, árnyékot nyújtanak az eltikkadt útonjáróknak.«

Annyira beleélte magát e gondolatba, hogy valóságos kultuszt üzött a fáival. Mindennap elsétált a Porovkára, nyesegette, tisztogatta és elbeszélgetett velök, mint valami értelmes lényekkel. Ha valamely gally megsérült, bekente puha gyógyító földdel a sebet, hogy ne terjedjen tovább. Gondozta nemcsak azt a részüket, amelyik kijött a napvilágra, hanem azt is, mely befelé nőtt, mert a gyökerek is csak olyan édes gyermekei a fának, mint a gallyak, csakhogy ők nem hivalkodnak, nekik nem kell a napfény, a szereplés, befűrják magukat szívesen a talajba, sokszor kemény kövek közé, hogy onnan táplálják láttatlanul az anyjukat, meg a szép kis gallytestvéreiket odafönn, akik leveleznek, susognak, virágoznak és ringatják a rajtuk ülő madarat.

De a fák is hálások voltak iránta. Árnyékot, gyógyító teát és pihenőt nyújtottak neki. Sehol se tudott olyan édesdeden elszundikálni, mint alattuk a fehér márványpadon, melyre ez a mondás volt kivésve:

»Pihenj meg itt, vándor, ha erre jársz. E fának egy királyné szerelme adott életet, de illatuk, árnyékuk a tied is.«

Sőt az öreg úr megélte azt is, hogy egy napon Mária Terézia maga is megjelent a fák alatt és meguzsonnált.

A felséges asszony uralkodása vége felé Vácott, Migazzi püspök-nél töltött vagy két napot, s hallván az érdekes vonatkozású csikavai hársfákról, asszonyi szíve megkívánta azok látását, elrendelé tehát, hogy másnap délután oda kocsizik, miről a hoptester azonnal értesítse a birtokost, Lányi Pál kir. consiliariust.

Hajadonfövel várta őt az ősz gazda a csikavai hársak alatt, gazda-gon terített asztallal, királynéhez méltó uzsonnával.

Az uralkodónő hosszan, némán nézte az érdekes fákat, sok-sok emléket kelthettek azok fel. Borongós hangon jegyzé meg, de mégis nyájasan:

– Igen örülök, kedves Lányi, hogy láthattam a fáit. Erősek, szépek. De egyszersmind udvariatlanok, mert megmondják nekem, milyen öreg vagyok.

Aztán mosolyogva ült le az asztalhoz, megízlelte a frissítőket, mi-közben odaszólt Kaunitzhoz.

– Ön ügyes az olyanokban, herceg, vessé bele a fákba a névbetűimet.

Így lett az egyik fa az »M« után Mária, a másik pedig a »T« betű-ből Terézia.

A királyné még vagy félórát töltött ott, vidáman enyelegve a püs-pökkel és palotahölgyeivel. Távozáskor saját kezüleg tört le egy illatos gallyat, mellyel a felséges arca körül hadonászott, hogy a szúnyogokat távol tartsa.

Hanem hiszen ha nem lett volna is becse eddig a Lányi fáinak, lenne majd ezután. Száz és száz történetke röpködött szerteszét messze vidéken a híres uzsonnáról, s nem is volt igazi gavallér, aki nem szerzett egy gallyacsát a hársfákról, amit imádottjának küldjön, hogy tegye az imádságos könyvébe vagy a poharába a vizitszóban.

Megijedt Lányi Pál. No ha ez a bolond divat így harapódzik, akkor a két fát hamar elhordják, szilánkja se marad. Szörnyűség az, hogy még mindig mennyi ember szerelmes egymásba! Elhatározta, hogy addig is, míg rendes esőszházat építtethet, hadd üljön éjjel-nappal egy puskás őr alattuk és ne engedje tördelni.

Beteges szeretetébe belevegyült most a komoly aggodalom érzése is a fák jövője miatt. Mi történik velük, ha ő nem lesz? Ki gyámolít-ja őket, ki őrzi? Szétszedik, eltördelik. Rüpök gyerekek bevagdossák a nevöket, pásztorok tüzet raknak alattuk, felgyújtják, boldogtalan frá-terek felakasztják rajtuk magukat, amivel megfertőztetik.

Lassan-lassan megérlelődött benne az a gondolat, amit a halálos ágyán tollba mondott, mindennemű ingó és ingatlan vagyonát, mint-

hogy ivadékai nincsenek, fivérének, Lányi Mihálynak Sáros megyében élő fiára hagyván, kivéven a Porovka nevű hatvan holdas rétet és négyezer Mária Terézia tallérokat.

»Hagyom pedig – diktálta a haldokló – a rétet és négyezer tallérokat a két hársfának olyan módon, hogy időrül-időre a szolgabíró és a csikavai plébános neveznek ki kölcsönös egyetértésben gondnokot, aki a rét és a pénz jövedelmét a hársfák gondozására fordítja. Kívánom, hogy díszes sorompó emeltessék a fák körül, s amennyiben szükségesnek mutatkoznék, külön csósz ügyeljen rájuk.

Mínthogy azonban minden mulandó e földi világon, következésképp a fák is, azon esetben tehát, ha a fák kiszáradva, háború, villám, elemi csapások által vagy bármely módon elpusztulnának idővel, úgy a rét, mint a nevezett summa pénz, mely a váci káptalannál őrzendő, nevezett Lányi Mihály ágán élő egyenes leszármazottakat illesse.

Rendelem továbbá, hogy lelkem az Istenhez szállva, porlandó testem a fent említett fák alá temettessék, Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében Ámen.«

*

Úgy negyven év vonult el csöndesen az öreg sárgolyóbis fölött, hol annyi fű, annyi fa, annyi ember és annyi bogár van.

A két hárs még mindig élt, sőt még nagyobb lett. Az alattuk levő sír behorpadt azóta, alig is látszott, hogy ott valaha sír volt. Csak a vadméhek tudnák megmondani, akik ott döngnek fölötte és hallhattak róla az apáiktól.

A világ megszokik mindent. Megszokta, hogy Lányi Pál nincs. A vadméhek megszokták, hogy ott sír nincs. A fákat is megszokták a vidéken. Eleinte furcsa volt, hogy egy szép rétnak és egy kapitálisnak az urai. De hát az örökös nem tett annak idején kifogást – hiszen olyan kicsiség az a rét az örökölt háromezer hold mellett, száját se lett volna érdemes kinyitni. A hatóság sem bánta, sőt tetszett neki. Kiszivárgott, hogy midőn a királynő értesült az öreg Lányi különös hagyományáról, Kaunitzot kérdezte, lehetséges-e meghagyni, a herceg mosolyogva felelte:

– Ha egy virágszálnak lehet hét országa, miért ne lehetne két hársfának egy rétje?

Hát bizony már akkor nagyon elhervadt virágszál volt a királyné, de a bók friss volt, és a hatóság respektálta a Kaunitz mondását; a két

hárs nyugodtan élvezte a maga jövedelmét – már amennyit a tutor juttatott nekik belőle.

Irigyük nem volt, legfeljebb egy-egy szegény vándorló legény sóhajtott fel néha alattuk:

– De jó volna feleségül venni valamelyiket!

Maga az örökös már nem is élt negyven év múlva. Ameddig élt, nagy úr volt és rá se gondolt a csikavai hársakra.

Egy másik fa volt az ő rögeszméje, mely különösen szereti a Sáros megyei talajt: a *családfa*. Fényes történelmi ősök és nexusok kereséséből áll e betegség. Az ember elképzeli például, hogy giliszta vagy kígyó van benne, vagy elképzeli, hogy Gara-vér folyik ereiben. Így vagy úgy, boldogtalan az illető. Mert keresi, keresi, de sohase találja meg sem a Gara-vért, sem a kígyót.

A következmény azonban elmaradhatlan. Ha az ember a kriptákban turkál, ahelyett, hogy a földet túrná, napról napra lefelé megy; úgy történt aztán, hogy Lányi György megfogyva, eladósodva hagyta a birtokát két fiára Ubulra és Józsefre.

Ubult szerencsésen lelőtték a francia háborúban, mielőtt megházasodott, de már miután a maga birtokrészét elköltötte, családot tehát csak József alapított, de József is »terhelt« ember volt, ahogy az orvosok szokták mondani. Az ő szenvedélyét a pörlekedés képezte. Pörlekedett mindenért, mindenkivel és örökké csak pörlekedett. Pedig ez nagy baj volt még akkor, a régi prókátorok világában, nem olyan tréfádolog, mint most. A régi fiskálisok még derék, tekintélyes urak voltak, akiknek gyanútlanul adta át magát az ember, s úgy ott maradt a bőre lassan-lassan a kezeik közt, hogy észre se lehetett venni. A mai fiskális már nem veszedelmes, mert a mai fiskális teljesen gyanús firma, lelketlen, istentelen hírben álló individuum. A diplomája olyan, mint a velencei macskák nyakán a csöngettyű. Vigyázz, mert itt a macska! A csöngettyűs macska évekig nem eszik galambhúst a Szent Márk téren. A galamboknak egy-egy tollát ha kitepte is, többnyire idejekorán röppennek el. A mai fiskális tehát már nem árt nagyon, hanem mikor még a diplomája nem volt figyelmeztető véscsöngettyű, az ügyvéd kényelmesen végezhetett kliensével...

József úr szemlátomást szegényedett. S amilyen arányban fogyott a vagyon, oly arányban bukkant fel a családi emlékek közül a csikavai hársak története.

– A csikavai hársak! Bolond egy dolog. Egy gyönyörű réttünket tartják vissza, meg egy kapitálist. Hát hallott már valaki olyat?

Fűnek-fának beszéltek. Egész Sáros tudott róluk. Némelyik hitte is, némelyik nevette. Mert hát új dolog az még Sáros megyében is, hogy valaki a fáktól várjon örökséget.

Eleinte csak mint családi kuriózum jött szóba a két nógrádi hárs. Orrhangon beszélte el a hőbortos Lányi Pál végrendeletét az öreg József vagy a fia, Károly, aki akkor jogász volt Eperjesen, s akire már az ősi fényből csak a raccsolás maradt. No meg a fák.

Később azonban mindinkább kiértett az előadási hangjukból a dicsekedés és a reménység. A csikavai fák így, a csikavai fák úgy. Az ördög vigye el ezeket a csikavai fákat!

Az ifjú Lányi egy vakációban nem sajnálta az utat Nógrádba, s mivelhogy tudott egy kicsit festeni, vászonra teremtette a két hársat, hazahozta, felakasztották a nagy ebédlőben, a többi családi képek közé.

A látogatóknak volt újra mit hallani; most már őszintébben adták:

– Ezek azok a bizonyos hársak, öcsém uram, vagy bátyám uram.

Egyszer még kisegítenek bennünket a sárból.

A kellemetlen vendég aztán rendesen arról beszélt, hogy a hársak milyen hosszú életűek e földön.

– Hát ugyan meddig élhetnek?

– Öt-hatszáz esztendeig.

– Hm! – sóhajtott magában József úr – nehéz lesz kivárni.

A hársak élete ezalatt semmi változáson nem ment keresztül. Csuklani nem tudtak, hát a sok emlegetés nem bántotta őket. Csendesen álmodoztak messze onnan a Porovka-réten, meg se gondolva, hogy a Lányi családnak immár ők az utolsó oszlopai. Olyan oszlopok, amelyek útban állanak.

De meglehet, hogy a »Terézia« (amelyikbe Kaunitz a T betűt véste be) valami bolondot gondolt a következő télen. Mert mikor megjött az új tavasz, és Mária már rendes szokása szerint kieresztette a rügyeket, szép lilaszín pattanásokat, azalatt a Terézia meg sem moccan. Ambarcson a Terézia mindig lustább volt, mindig több napfény kellett neki, hát eleinte föl se tűnt a késedelem. Hanem mikor aztán Mária a leveleit is kibontotta, és Terézia még mindig aludt, az akkori gondnok, Poroszka Mihály uram (tekintetes Somogyi István szolgabíró úrnak a sógora) hallván a hírt, nem kis ijedelemmel kocsizott ki a Porovkára, a valódi tényállást megszemlélni.

Hát csakugyan igazat mondanak; a Terézia hárs kopaszon meredezik az ég felé.

Nagyon elbúsult Poroszkay uram s még a kocsiülésről kezdte korholni a vén fát:

– Hát mi az ördög az, Terka? Megbolondultál te, Terka? Ne okoskodj, Terka! Igyekez már, Terka!

Csak midőn közelebb ért és a penecilusával úgy a gallyakon, mint a törzsön lenyesve a kérget, háncsot, a húsába tett bevágásokat, tudta meg, hogy bizony a Terka halott már, egy teljesen kiszáradt fatuskó már, aki még csak egyszer fog fényeskedni e földi pályán – mikor alágyújtanak vele.

Baj, persze baj, és a ravasz Poroszkay szerette volna titkolni a halálát, de már akkor a Lányiék szeme olyan érdeklődéssel csüngött a fákon, hogy egy hét se telt bele, megtudták.

Egy napot se késtek. A prókátoruk legott megindította a kérvényt nemes Nógrád vármegyéhez, fölszerelve azt keresztlevelekkel és a Lányi Pál-féle végrendelet másolatával, hogy miután az egyik csikavai hársfa kiszáradt, a Porovka rét felét és a váci káptalannál elhelyezett tőke felét Lányi Mihály egyenesen leszármazottjának, Lányi Józsefnek kiadni méltóztassék.

A vármegye kiadta a kérvényt elintézés végett tekintetes Somogyi István szolgabíró úrnak.

Tehtetes Somogyi István szolgabíró úr pedig az ügy lelkiismeretes tanulmányozása után meghozta az ítéletet ekképpen:

»Az elhalt fa után az életben maradt fa örököl.«

Hát ’iszen lehetett ez salamoni ítélet (annak is mondta Poroszkay uram és a plébános), de mégis törvénytelen volt. Már annyiban, hogy halálos ítéletet szolgabíró nem mondhatott, ez pedig egyenesen halálát okozta Lányi Józsefnek. Amint elolvasta a végzést, kihullt a papír a kezéből, és ő maga is elesett élettelenül: szívszélhúdás érte.

Az öreg halálával kiütöttek a zavarok. A hitelezők egyszerre rohantak ki mindenünnen.

Pedig olyan szép tervük volt! Csak egy kis lélegzetvétel, egy kis idő s ez az örökség kellett volna, hogy talpra álljanak.

Élt akkor ugyanis a szomszédos Kassa városban egy nyugalomba vonult, igen gazdag bécsi gyertyamártó, bizonyos Schrammel, a Malvina nevű szeplős, satnya leányával.

A megszorult Lányiak, apa és a fiú, erre a csúf gyermekre vetették ki a plánumaikat. A dolog úgy állott, hogy Károly egyike volt messze földön a legszebb ifjaknak; apja gyönyörködve biztatgatta:

– Ebből a pofából pénzt kell csinálni, amice.

Sápadt, világfájdalmas arca volt; nincs az a fiatal lány, aki annak ellentállhatna. Ahhoz járult a sugár törékeny termet. Általában igen érdekes ifjú volt, ideges, szomorú, ábrándozó, »egy félbemaradt piktor«, ahogy nevezték. Két nagy szeme valami sajátságos, földöntúli fényben világolt.

A terv alapját az képezte, hogy egypár kassai bálon táncolt a leánnyal, és az valósággal odatapadt hozzá.

Biztos volt a dolog. Olyan ez már, mintha itt lenne. Ti. hogy a leány olyan. Vagyis hogy a pénze olyan, mintha már itt lenne. Csak egy kis befektetés kellene hozzá sürgősen. Egy szép kocsi, két szép ló, libériás kocsis, meg egypár száz költeni való tallér. Akkor rögtön beállíthatna kérőnek.

S mindezt most a fától várták. S ahelyett jött a kedvezőtlen ítélet, az öregúr halála, a hitelezők fészkelődése.

A temetés után összeült az anya a fiúval tanácskozni.

– Nemsokára kitűzik az árveréseket. Mindenünket ellicitálják, hajlék és föld nélkül maradunk, mint az ujjam.

– Hát mit tegyünk, anyám?

– El kell azt a leányt vened. Meg kell menteni a Lányi nevet és a Lányi-kúriát.

– Hiszen én elvenném, de hol vegyem a költségeket, ami ahhoz kell? Talán azt gondolja édesanyám, hogy feljebbezzük meg az ítéletet az elpusztult fa hagyatékára nézve?

– Az hosszadalmas és bizonytalan – felelte az asszony. – Mit ér már a fű, ha a ló megdöglik. A pénz a káptalannál van, a szolgabíró és a pap, akik a fák tutorát kinevezik, nem könnyen engednek a dologban. Aztán ők otthon vannak elég befolyással, hogy keresztülvigyék, amit akarnak. Nem, fiam, a feljebbezés nem ér semmit.

– De hát akkor mit tegyek? – sópáncodott Károly.

Az asszony a csipőjére tette a kezét.

– Hát mit szoktak csinálni türelmetlen örökösök, ha nagyon kell nekik az örökség? – kérdé élesen.

– Ugyan mit? – tünődék Károly, mereven nézve maga elé.

– Megölik az örökagyót – felelte az anya mérgesen.

– Megölik? – szólt Károly összerézzenve. – De hiszen az borzasztó!

– Ne légy legalább együgyű, Károly! Mit bámulsz rám olyan mereven? Hiszen persze borzasztó, ha emberről van szó. De egy fa! Mi egy fa? Hát okvetetlen szükséges, hogy az természetes halállal múljon ki?

– Igen, de...

– Ejh mafla vagy, ne beszélj, mert ha nem az volnál, már régen nem állna ott az a fa. Két ember meg egy fűrész jól megtenné egy szép holdvilágtalan éjszakán.

– De hátha megtudnák?

– Hát mért kellene azt megtudni?

Lányi Károlyban megfogant a szándék. Sötét, álmatlan éjszakák megérlelték, kiszélesítették. Igen, megölöm a fát. Hadd vesszen. Ha ez a fa egyszer nincs, mindjárt úr vagyok. A hatvan holdas rét igazi Kánaán, és a négyezer forint krózsusi vagyon most nekem. A dolog annyira tiszta, hogy nem is kell a formalitásokkal időt vesztegetni. A legelső zsidó ad rá pénzt, és nyitva áll az út Kassára a Schrammel-házhoz.

Nem a lányra vágyott, hiszen nem szerette. Odáig már el sem ment a terveivel. Csak addig rajzolta ki képzelete a jövőt, mikor a négy kapálózó lovon, amit vesz, megáll a Schrammel-portán és odadobja a gyepelőt a libériás kocsisnak. Az átkozott gentry vér dolgozott benne. Az űzte, kergette és mutogatta neki a színes képet. Őt magát mint kérőt, mint gavallért. Megint egy Lányi, aki négy lovat hajt. Meg lehet ebbe bolondulni. Ah, hogy nyargal a négy paripa, villámlik a kassai utcák köve a patkóik alatt! Nyitják ki az ablakot az emberek, amerre megy. Hej, ki lehet az a gyönyörű úr? Hát az bizony a Lányi Károly.

Napokig beszélgetett, tárgyalt csukott ajtóknál hű szolgáljokkal, bizonyos Toportyán Mihállyal. Azalatt a szokottnál is sápadtabb volt, kerülte az embereket, lehorgasztott fejjel járt, s ha valaki megszólította, összerázkódott.

Idegenek figyelmeztették Lányinét:

– Vigyázzon a fiára, tekintetes asszony, mert valami rossz jár a fejében.

Egyszer aztán elhíresztelte Toportyán, hogy elmegy a rokonait meglátogatni, és el is ment, utána pedig Lányi utazott el Gömörbe vadászatokra, állítólag valami iskolapajtásaihoz, de mind a ketten találkoztak Losoncon. Ott tüstént baltákat vásárolt Károly úr, s külön-külön fogadott szekéren indultak Csikavára, úgy intézvéen dolgukat, hogy éppen öreg este legyen, mikor a csikavai erdőbe érnek.

Szép májusi este volt, balzsamot lehelt az erdő, ezer meg ezer élőlény rezgett benne. Egy tisztáson, hús forrás mellett megállította Károly a szekeret és visszaküldte; itt várta be a másik kocsit, amelyen Toportyán jött.

Izgatottan, türelmetlenül járt fel s alá a puha, harmatos gyepen. Hallgatódzott, jön-e már a másik szekér, hanem csak a távolodó kerekei zörögtek. Aztán azok se. Beállt a csend, az erdő ünnepélyes csendje. Hús áram futott néha a fák közt, a milliárd gally összezörgött különösen, rejtélyesen.

Borzalmas hidegség futott végig hátgerincén. Úgy rémlett neki, mintha a fák összebújnának és róla beszélnének. Mintha mondanák egymásnak: »ölni megy.«

Egy óriási szem meredt reá, egy irtózatosszerű fekete szem, akkora, mint egy tányér. Eh ostobaság! Hiszen csak egy fának az odva, egy nagy fekete üreg az oldalán.

Szidta magát, hogy olyan nagy fantaszta, és elkezdett füttyüreszni. Hiszen nem félek. Mitől félnék?

És mégis a halálos verejték csurgott homlokáról, s tagjait lassú reszketegség fogta el. Mintha összeszaladtak volna a fák és őt néznék, mintha eleibe akarnának állni.

Valóban furcsa volt, azelőtt egy perccel még ritkábban álltak a fák. Úgy kell lenni – összefutottak.

– Nem lehet, nem lehet – csillapította magát –, örültség, amit képezelek. – És mégis meg mert volna esküdni, hogy a fák ideszaladtak a környékről és megálltak vele szemben zordonan, kihívóan.

Megtapogatta izzó agyát és igyekezett magát megcsalni a gondolataival.

Oh, milyen bolond vagyok! Mikre gondolok? Hogy tán azért haragudnának rám ezek a fák, mert a testvérüket akarom kivágni. Bánják is ők. Tudják is ők. Hiszen nem élő lények.

Dehogy akarnak ők valamit. Nem bántanak ők engem. De hát akkor mért félek tőlük, mért reszketek? Ejh, hiszen nem őtőlük félek én, hanem csak úgy szokásból. Végre is senki se érezheti magát valami nagyon kedélyesen éjjel egyedül egy erdőben, ahol rablók jöhetnek minden percben.

Most egy könnyed szélroham suhant át az erdő fölött, nyomában felzúgott a lombtömeg s mozogni kezdett, mint egy tábor. E tompa zúgásból mintha egy csodálatos, értelmes hang csapna ki:

– Nem a rablóktól félsz te, Lányi, Lányi, Lányi!

S ezer fa bólongatott rá a koronájával.

Oh jaj. Csakugyan érezte, hogy nem a rablóktól fél, szinte óhajtotta, hogy bár jönne egy, bár kiáltana rá, hogy emberi hang törje meg az erdő titokzatos, ijesztő susogását.

Semmi se szárnyúbb ennél.

Emberi hang nem jött, de lovak dobogása, szekér zaja hallatszott.

Lihegve futott eleibe:

– Toportyán! – ordította. – Toportyán!

– Hop, hop! – kiáltá vissza Toportyán. – Jövünk, jövünk, ifjú uram.

Csakugyan a Toportyán szekere volt.

– No lám – mondá Toportyán tótul a szekeresnek –, itt vár már engem az én jáger öcsém, álljon meg, atyámfia.

A kocsi megállott, és Toportyán leugrott róla.

– Csakhogy már itt van kend – jegyzé meg tompán Lányi –, mert már nem álltam volna ki sokáig.

– Mi baja volt, ifjú uram?

– Félttem, Mihály. Még most is félek. Nem hallja, mint vacog a fogam?

– Látott talán valamit? – susogta Toportyán megrezzenve.

– Nem, nem, csak ezek a fák... ezek fenyegettek.

– Ejh, no – nevetett fel Toportyán. – A fa meg nem eszi az embert.

Azt hittem, valami vadkant vagy medvét látott az ifjúúr.

A Toportyán nevetése egy kicsit lecsillapítá idegeit.

– Menjünk, Toportyán, lássunk a munkához. A szekér hadd várjon itt. A fűrész és a balták odább vannak. Tud a fuvaros magyarul?

– Egy szót se.

– Annál jobb. Mit mondott neki, hogy miért jön ide?

– Hogy egy jáger öcsém van itt a csikavai erdőben, akit elviszek innen, mert leánynézőbe megyünk.

– Igen, jól van, de most már gyertünk.

Toportyán utasítá a szekereset, hogy etessen meg, mire aztán megindultak ketten ama tisztás felé, hol előbb a Lányi szekere állt volt meg. Az egyik fa alatt ott volt egy szalmával kitömött zsákban a fűrész és két balta. Azért intézte ezt Lányi olyan furfangosan, hogy a kocsis, aki őt hozta, ne is gyanítsa, mit visznek.

– Szedje ki kend a szerszámokat, aztán siessünk, mielőtt a hold feljönne.

Egy kis gyaloglás után kiértek az erdőből, aztán átcsaptak az ugaron hagyott szántóföldeknek, kerülve a dűlútakat, az ösvényeket, nehogy emberrel találkozzanak.

Egy helyütt valami fekete oszlopszerű meredezett.

– Nem ember az? – susogta Lányi.

– Nem, hiszen nem mozdul. Embernek vékony volna.

– Ugyan mi lehet?

– Egy Jézus – mondá Toportyán, amint közelebb értek hozzá.

A pásztorkodásban megélekedett öreg szeme jobban vette ki a tárgyakat, mint a Lányié.

– Nem merek előtte elmenni – hebegte Lányi borzadállyal.

– Ugyan, ugyan, úrfi – fortyant fel Toportyán –, egészen úgy adja, mintha valami égbekiáltó bünt készülnék elkövetni. Már szinte magam is elhiszem, hogy gyilkolni megyünk.

Lányi nem felelt, csak a fejét horgasztotta le – aztán rézsunt indult, egy nagy vargabetűt csinálva, hogy a szent keresztet elkerülje.

Sokáig mentek szótalánul egymás mellett a hepehupás, kocatúrásos, rögös szántón, míg végre kiértek a buja, térdig érő fűbe, mely lágyan suhogott lábuk alatt, mint a selyem.

– Ez a Porovka. Itt vagyunk a Porovkán! Ott arra vannak a fák, de még nem látni.

– Ez hát már a mi rétünk. Lányi-rét – jegyzé meg a hű szolgálma némi önérzettel.

– Még nem, még nem. De az lesz, ha megsegít az... izé... az...

Torkán akadt, nem merete kimondani az istent.

– Balra megyünk, utánam, Mihály! Érzi kend a hársfa szagát?

Vége ott voltak, ott állt a két fa, mint két óriási rém. Az élő fa hatalmas, széles koronájával, sűrű, rejtelmes, üde lombzatával és testvére száraz, merev gallyaival, melyek kopognak a szélben, mint a csontok.

A Lányi szíve hangosan dobogott. Körösztyúlnyargalt elméjén minden, ami ezzel a fával összefüggött. Ama bizonyos Lányi, aki ültette a fákat mint apró csemetéket, s most alattuk álmodozik felőlük... Ugyan tud-e az most arról, ami itt fenn történik? Megérzi-e a veszedelmet ott alant? Aztán megjelent képzeletében a nagy királyné, a rokokó hajú udvaroncok, akik itt hajlongtak, mosolyogtak előtte. Ez a fa látta azt. Az utolsó, az egyetlen tanú. De holnap már ő se lesz.

– Lássunk hozzá – hörögte tompa, síri hangon.

A fűrészt nekiigazították s elkezdődött a hosszas, fárasztó nyiszálás. Köröskörül néma csend volt, csak a fűrészs ziszzegett, hurutyolt, és a millió prücsök, bogár, szöcske cirpelt, ugrosott a füvekben.

Borzalmasan egyhangú munka volt. Fel s le szaladgált a csipkés, villogó acélpenge, mindég mélyebben-mélyebben, a fa pedig ott főtt a koronánál csak susogott, csak egyre susogott. Nem tudott az arról semmit, hogy gyilkolják. Ingatta, dajkálta a lombjait szelíden.

– Ne pihenjünk egy kicsit? – kérde lihegve Toportyán, – átkozott vastag dereka van. Valóságos kanonok ez a fák között.

– Nem, nem. Végezzünk vele egyszerre – hajszolta Károly úrfi, – mert érzem, ha abbahagyjuk, hogy összeroskadok az izgatottságtól.

– Eh, hiszen nem lát minket senki.

– A csillagok ránk néznek. Jaj a csillagok, Toportyán!

Behunyta a szemét és vadul rángatta a fűrész a végkimerülésig, egész gödröt vájva a csizmája sarkával, nekifeszítvén lábát a megrepedezett száraz talajnak.

Egyszerre eleresztette a fűrész, kétségbeesett sikoltással rogyott térdre, Toportyán pedig a fűrész gyors eleresztése folytán hanyatt vágódott, kiszakítván a fűrész is mély vágányából, de csakhamar felugrott és a fa túlsó oldalán termett a nyöszörgő Lányi mellett.

– Az Istenért, mi baja történt, ifjú uram?

Annak a foga vacogott, és reszketett, vonaglott a teste, alig bírt szólni:

– Jaj, segítség! A halott fogja a lábamat. Be akar húzni. Segítség, Toportyán! A halott...

– Miféle halott? Miket beszél az ifjúúr? Térjen magához!

De a mint közelebb megvizsgálta a dolgot, rájött, hogy a fa alatt levő régi sír behorpadt (túlságosan megfeszítette benne a lábát), a föld engedett, besüppedt, s a lába belecsúszott a sírgödörbe.

– Ejnye no! Ez bizony kellemetlen dolog. De hát nem boszorkányság. Ahol sír van, ott lyuk is van. Ahol pedig lyuk van, ott a föld felülete könnyen enged.

Károly úr csakugyan hajmeresztő keserves helyzetben volt. Amint egyet mozdult, a sír mind tovább omlott, s az üreg egyre nagyobb lett. Attól lehetett tartani, hogy a felsőtestével is beleesik.

– Fogózkodjék a karomba – biztatta Toportyán. – Így ni!

Lányi görcsösen kapaszkodott a vállába, mire az erős Toportyán egyetlen rántással kiemelte.

– Hopsza! No lássa, nincsen semmi baj. Csak nem kell mindjárt megijedni.

De szegény Lányi nem volt se holt, se eleven; szerencse, hogy a sötétben nem láthatta Toportyán az arcát, mert bizonyára nem volt annak most emberi formája.

– A lábamat fogta, ha mondom – dadogta összezsugorodva, remegő hangon. – Éreztem a hideg síri kezét, amint fogott vele.

– Ej, bolondság, bolondság! Képzelőds az egész. Tessék elhinni, hogy képzelőds.

De azért maga is fázott és szepegett egy kicsit, mert ez mégsem egészen tréfadolog. És bármennyire bátorította is az úrfit, hogy aki egyszer meghalt, nem ébreszti azt fel semmiféle fűrészelés, azért mégis szükségesnek tartotta mentegetőzésképp *amoda* is szólni egyet-kettőt.

– Hiszen nem bánthanánk mi a fát, kérem alásan, dehogy bánthanánk, ha nem volnánk kénytelenek vele. Hiszen tudjuk mi jól, hogy kedves volt az a jó tekintetes úrnak, aki ültette valamikor, de a rokona is kedves volt, mert kettőjük közt osztotta meg a vagyonát. Az egyik idők folytán elköltötte, amiye volt, a másik el nem költötte. No, már most aztán okvetlenül veszni kell valamelyiknek, hát azt a tekintetes úr is beláthatja, hogy az a valamelyik a fa legyen.

Meglehet, belátta az alant porladozó tekintetes úr, mert többé nem tett semmi kísérletet a megakadályozásra.

De hát ebben nem lehetett föltétlenül bízni. Nem árt egy kis elővigyázat. Károly úr tehát, amint ismét összeszedte magát annyira, hogy folytathatta a fűrészelést, helyet cserélvén átment a fa túlsó oldalára, ahol az imént Toportyán állt.

Alig egy félóra múlva végre inogni, recsegni kezdett a fa.

Károly úr rémülten ugrott el onnan, mert nem tudta, merre fog dőlni. Futott-futott vagy ötven ölet. Ott aztán behunyta szemét, bedugta füleit az ujjáival, hogy ne lásson, ne halljon semmit.

Toportyán fogta a fejszójét s néhány csapással megadta az esés irányát, s a híres komposessor fa a földet megdobogató robajjal terült el a nedves fűben.

Mély, síri csönd támadt a tompa zuhanás után, csak a csikavai erdő zúgott messziről borzalmasan, haragosan.

A hold kibukkant fényes sápadt arcával, mintha mondaná:

– Látlak.

*

– Most már szedjük az irhánkat, ifjú uram, én is azt mondom, mert a fa nagyot szólt, mikor esett; pásztorok, csőszök, legeltető sihederek meghallják a mezőben s még elénk kerülnek, baj támadhat belőle.

Futottak az erdő felé.

De hajh, az erdő fái úgy néztek ki messziről, mint feljűk rohano kísértek. Azaz így látta Lányi Károly. Fantasztikus alakok voltak

ezek, ismerős emberek és ismeretlen, soha nem látott szörnyek, az egyik fa szakasztott olyan volt, mint az egyik elhalt eperjesi tanárja, Szamatóczky Márton, szeme, arca, bajusza, torzonborz üstöke, mind, mind tökéletesen kirajzolódott gallyaiból, ágaiból, és a kezét is úgy tartotta ütésre, ahogy ő szokta, ugyanaz a mozdulat... egy nagy virgács-csal szaladt eléje ütésre készen. Aztán jött egy boszorkány, két seprőt lógatva a két kiterjesztett kezében. Ezt a vén banyát is ösmerte. Kofa volt valamikor Eperjesen. Aztán egy huszár alakja bontakozott ki, disznón ülve, kivont karddal látszott nyargalni eleibe, hogy legázolja, hogy nyakát elvágja. Hejh, szörnyű volt ez! Amonnan egy medve csörtetett, kiöltött nyelvvel. (Ez egy bokornak volt a figurája.) És ahány fa, annyi szörnyeteg. Faunok, sárkányok, Meduza-fők, egy óriási kecske szárnyakkal egy lábom futott, s ami mindennél vérfagyasztóbb, irtózatosabb volt, az alakzatok mögött a hajdani kassai hóhér, Skrobanek János (akit gyermekkorában látott Lányi egy akasztásnál) lépegetett kimérten, messziről fenyegetőzve az ökleivel.

– Mihály, Mihály, én nem megyek az erdőbe. Nem megyek, nem megyek.

S állva maradt az ugaron.

– Hát mit akar tenni? – förmedt rá Toportyán bosszúsan.

– Inkább itt maradok, megvárom, amit a sors hoz, inkább megfordulok és megyek a faluba házak közé, emberek közé, de én az erdőbe nem megyek.

– No csak az kellene. Hiszen ha a faluba megy, minden kisül. Aztán ott vár a kocsink, hát oda kell menni.

– Nem mehetek, Mihály. A fák bosszút állnak rajtam. Fenyegetnek. Nincs erőm oda menni.

Toportyán visszatért hozzá, megfogta a kezét, hideg volt, mint a jég, és reszketett az övében. Halotti sápadtság terült el arcán, a szemei kidülledtek, s az irtózat, a téboly fénye szaladgált karikáikon.

– Jöjjön, jöjjön! Szent isten, csak nem vesztette el esztét...

S vonszolta magával erőszakkal, árkon, barázdán, tüskén keresztül.

Az örökkévalóságig tartott, míg a kocsihoz jutottak. A tót paraszt nyugodtan aludt a kocsi ülésén, úgy hortyogott, hogy a madarak, mókusok meg se moccantak. Nyilván találgatták maguk közt, milyen új vadállat lehet az.

– Hej, Zvarina! Talpra Zvarina! – kiáltott rá Toportyán. – Egy, kettő, három, indulunk. Üljön fel, ifjú uram!

Az ugyan nem bírt volna magától fölülni, úgy kellett fölemelni, mint a gyereket: a kiállott izgalmak beteggé tették.

Zvarina felriadt, hamar elkészült s közibe vágott a két fakó lovacs-kának.

– Csak sebesebben, sebesebben! – sürgette idegesen Károly, aki behunyt szemmel ült ott, fehéren, mint egy kísértet.

Kívette zsebéből minden aprópénzét s odaadta a szekeresnek.

– Ez mind a tied, de vágtsd úgy, vágtsd, amint bírsz.

Zvarina most már megeresztette az ostort, és a két ló elkezdett rohanni eszeveszettül, mint a mesékben azok a kócos, girhes táltosok, akik parazsat esznek, felhőt isznak.

Amint így villámgyorsan gurult a kis ekhós szekér a keskeny erdei úton, melyre cserfák, nyírfák borultak, egyszerre csak odavágódott egy gally a Lányi Károly szeme közé.

Fájdalmasan szisszent föl. Toportyán odapillantott. Hát vér folyt a gazdája arcán, és a szem, a jobb szem, nem volt többé sehol, csak a puszta üreg meredezett a pilla alatt, melyből véres nedv szivárgott.

– Huh, a teremburáját – kiáltott fel Toportyán kétségbeesve. – A gally kiütötte az úrfi szemét. Állj meg Zvarina, állj meg!

Leugrott és vizet hozott kalapjában az út alatt csörgedező patak-ból, kimosta a szem helyét és bekötötte egy kendővel.

– Jaj nekem, jaj nekem – siránkozott. – Hogy megyünk most már haza? Mit mond a szegény tekintetes asszony? (A kezeit tördelte, haját tépte.) A legszebb legény volt a megyében, de még azon túl is. Minek is engedtem az erdön menni szegény kis gazdát, mikor érezte, mikor tudta, hogy a fák bosszút forralnak ellene.

– Még most is fenyegetnek, Toportyán – nyöszörögte. – Látom a másik szememmel.

A tót kocsis is megrendült, sopánkodott, átkozódott, fejét vakarta és elmagyarázta, hogy a gally először a löcsben akadt meg és megfeszülvén onnan csapott roppant erővel a fiatalember arcába. Ejnye, ejnye! No az bizony baj. Kivált, ha az ember leánynézőbe megyen.

– De talán már nem is megyünk? – kérdé együgyű kíváncsisággal.

– Hallgass és hajts tovább!...

De a Zvarina jó szíve nem tűrhette, hogy hátrahajolva, mindenféle füveket és zsírokat ne tanácsoljon a szemre, s egyébként is ne vigasztalja utasait.

– Hiszen persze, nem jól esik az embernek, ha az egyik ablakát beverik, mivelhogy csak két ablaka van. De ha meggondoljuk, hogy az

egyik ablakon éppen annyit lát, mint amennyit kettőn látott, hát akkor már mindjárt nem olyan baj, hogy beverik.

– Hallgass, hallgass, Zvarina. Ne beszélj nekünk bolondokat.

*

Lányit haza az anyjához hozta Toportyán ama Zvarina nevű londoni fuvaros szekerén. Otthon hetekig tartó ideglázba esett s élet-halál közt lebegett sokáig. Az eperjesi orvos, aki gyógyította, nem sok reményt kötött hozzá: »Ha megél is – mondá – nehezen lesz épeszű ember.« Lázálmai, borzalmas víziói, fantazmagóriái baljóslatú sejtelmeket ébresztettek.

De nem lett semmi baja, mert kisdíákkoromban Rimaszombatban magam is ösmertem őt. »Diákverő Lányinak« nevezték közönségesen. Sápadt, magas, meghajlott derekú öregúr volt, foglalkozására írnok a megyeházán (mondták, hogy gyönyörű írása van). Arca szép lett volna, de az nagyon elcsúfította, hogy csak egy szeme volt. Kopott ruhában, meglapulva, félénken járt a házfalak mellett, télen-nyáron egy vastag pamutból kötött, piros és zöld kendőbe becsavart nyakkal, egy vasbotra támaszkodva és két sárga kutyát, két kedvencét vezetve ketté elágazó zsinóron.

Minket diákokat érdekelt mind a vasbot (mert akkor nagy háborúink voltak a csizmadialegényekkel) mind a két kutya, kiket Párisnak és Londonnak nevezett. S minthogy az öreg írnok szemben lakott a gimnáziummal, volt sok incselkedés, imposztorság a kutyákkal. Az írnok szenvedélyesen szerette kutyáit és miattuk meggyűlölte lassan-lassan a diákokat, akik a kutyákat hajigálták.

Szóval egy soha el nem múlt ellenségeskedés támadt a diákok és a Diákverő Lányi közt. Sok diákgeneráció az öreg írnonkon tanult meg verselni, gúnyolódó pentametereket és hexametereket kanyarítván, melyeket skandalva kiáltoztak utána.

Dühbe jött ilyenkor s vasbotjával kergette meg a diákokat, egyet-kettőt meg is dögönyözött néhanapján.

De az okosabbak tudták a módját s elfutottak előle a Percz József uramék nagy diófája alá. Oda nem mert elmenni a félszemű írnok. A diófa salva gvardia volt, mint a szentelt vízzel elkerített kör, ahová az ördög be nem juthat.

Az öreg diákok kitanították a »golyhókat« erre a különös arkánusra.

- Csak szaladatok a legközelebbi fa alá. Oda ő nem mehet. Onnan bízvást szavalhatjátok a verseket, ha megpukkad, se tehet semmit.
- De hát miért?
- Mert idiosincrisisban szenved. Fél a fáktól. Ellenszenvezik velők, irtózik tőlük. Azt mondja, hogy üldözik. Nem menne az végig egy erdőn az Andrássy dominiumért se. Az utcán is messziről kikerüli a fát és elfordítja a szemét, hogy ne lássa.
- És van ennek valami különös oka?
- Az, hogy bolond.

SZÉTBONTOTT KRÓNIKÁK

Éjfél táján hátradőltem karszékemben, lehunytam pilláimat egy percre, hogy leírandó gondolataimat rendezzem, azon tűnődtem ugyan-is, mi az idő? Valami, ami van, ami mindig volt és mindig lesz. Kísfiú koromban sehogy sem értettem a tanítást: »becsüld meg fiam az időt«. Miért? Mi becsülni való van azon, ami mindig van, ingyen van és soha el nem fogyhat? Azonképpen nevettem a felsőhajtásokat, hogy »megy az idő«. Hát ugyan hova menne? Nem megy az sehova, de áll örökre egy helyen. S ha éj nem követné a napot, mint a sakktablán fekete kocka a fehérét, ha állandóan nappal volna, nem is lehetne észrevenni az időt, még kevésbé fölparcellázni évekre és napokra, mint ahogy nem lehet fölmérni utcákra és terekre a világűrt, vagy a levegőt, vagy a semmit.

Voltaképpen csak mi megyünk, mi emberek. Csakis mi. Egyéb minden marad. Vigasztaló ebben csak az, hogy ámbár nem tudunk róla, mi is visszatérünk eseményeinkkel együtt, csak nexusaink mások, és az események *külseje* más. Mert ha az emberek ugyanazok, a motívumaik se lehetnek elütők. Következésképp a cselekedetek belső tartalma nem változhat – változhat pusztán a *megjelenési toalettjük*. Az a mindenkori divathoz igazodik.

Igen, igen, így írom meg, és már éppen a tollhoz akarok nyúlni – midőn lábcsozogásokat hallok az előszobában. Tudja Isten, miért, de egy csöppet se csodálkoztam, hogy megnyílik az ajtó, s egy csomó különös ruházatú férfi lép be. Aha! Valami küldöttség a kerületből!

Félkaréjba álltak, s a szónokuk elmondta körülményesen, hogy ők az Árpád-kori krónikások küldöttsége, és arra kérnek, akadályozzák meg egy rájuk felelte sérelmes dolgot, ti. a Tinódy Sebestyén szobrát. Elmondták érveiket, hogy Tinódy voltaképpen csak egy klapanciácsi-

náló kóbor poéta és mégis mint történetíró kap szobrot. És hogy mi-
csoda igazságtalanság ez övelük szemben, akik komolyan foglalkoztak
e tudománnyal.

Meghallgattam a beszédet minden meglepetés nélkül, mert egy
képviselő nem csodálkozik semmin sem. Ha lehetnek holt választók,
miért ne lehetnének holt deputációk is?

Szokás szerint kezét fogtam mindegyikkel, mire egyenkint be-
mutatkoztak: Thietmár, Kézay Simon, Márk és még kettő volt, akinek
a nevét elfelejtettem, az igaz, hogy az utókor is. A hatodik nem mondott
nevet, mert annak nem is volt – pedig mégsem felejtette őt el az utókor.
Ez az úr barátságushát viselt és álarcot. Ez volt az Anonymus.

Leültettem őket és átkiáltottam a feleségemre a szomszéd szobába,
hozzon be konyakot és kis poharakat. Rögtön behozta, reggel azon-
ban csodálatos módon nem emlékezett semmire s azt állítja, hogy ál-
modtam.

Megízlelték a konyakot; Thietmár azt a kérdést intézte hozzám,
vajjon égetett kancatej-e, mire az apró tömzsi Márk (Nagy Lajos korá-
ból való) megjegyzé, hogy nem kancatej, és már ivott egyszer gyerek-
korában ilyenfélét Csák Máténál.

Élénk beszélgetés indult meg most. Mondtam nekik, hogy igen
megtiszteltek, de ebben a Tinódy-ügyben nem lehet tenni semmit, egy-
részt mert már el van határozva, már faragják is...

– Ha talán interpellálna az országgyűlésen? – jegyzé meg Márk.

– Nem érne semmit. Nálunk egy *holt poétát* agyonütni nehéz do-
log, eleveneket könnyű, és ha erre lenne szükségük...

– Nem kell, köszönjük. Mi csak Tinódyt szeretnénk megbuktatni,
aki derogál nekünk, egy csavargó, egy rongyos hegedős és mégis praer-
tereál bennünket.

– Hogyan? – mondtam Anonymushoz fordulva. – Hisz ön is meg-
kapja a maga szobrát.

– Éppen azért is jöttem – fortyant az föl –, hogy ha kivihetlen
lenne Sebestyén diák kihagyatása, nyilatkoztassa ki, uram, nevemben,
hogy ez esetben én nem reflektálok szoborra.

Megígértem, hogy megteszem. Az előbbi dologra nézve nem va-
gyok elég erős, de nyilatkozattételekre elég erős vagyok. Ő ezt is meg-
köszönte, és most már re non bene gesta fészkelődni kezdtek a többiek,
de a német Thietmárnak egy indítványa támadt:

– Ha már itt vagyunk, barátim, tudjátok mit, kérjük meg a képviselő urat, beszélje el nekünk, hogy mi történt Magyarországon a mi halálunk óta.

Mindnyájan nekem estek: »Beszélje el, beszélje el!«

Hm, ez nehéz dolog, de lehetett-e megtagadnom? Belefogtam. Ők szépen körülültek, és kriptai csönd támadt. Elmondtam az Árpádok kihalását, aztán áttértem az Anjoukra, ezt még Márk is tudta és egyszer-egyszer beleszólt, ámbár elismerte, hogy némely dologról jobban vagyok informálva, mint ő, dacára, hogy akkor élt – mondta is, hogy hozzám hasonló nagy tudóssal még nem beszélt. (Ez a Márk az első ember, aki végre felismerte, mi lakik bennem.)

Az Anjoukon túl néma lett Márk uram is, keze leesett az ölébe, szeme reám tapadt és szomjasan csüggött ajkamon, mint a többieké. Jött a Hunyadi-kor, a ragyogó, daliás idők. A hatalmas Buda, az erős Kinizsi Pál, a meghódolt Bécs. (Thietmár kedvetlenül rágicsálta a szakállát, ámbár azt mondták, jó emberünk.)

Folytattam a Habsburgok uralmával, érintve a gravamenes időket, a reformációt, a nemzeti aluszékonytságot és az ébredést, a negyvennyolcat, a kiegyezést, lefestettem a közgazdasági viszonyokat, a nemzetiségi bajokat, odaszólva gúnyosan Kézayhoz: »Mit is mondott csak szent István király, Kézay Simon uram, a törékeny országról?«

Kézay mosolygott, én pedig azután mind szélesebben rajzoltam a jelent, a parlamentet, reményeinket, torzsalkodásainkat, nem hagyva ki semmi apróságot, még talán azt se, hogy hol vacsorált tegnap Szilágyi Dezső.

Feltűnő volt azonban, hogy egyre szomorúbbak lettek a krónikások, Márk uram meg éppen szúrósan szegezte rám a kicsike kék szeméit, s mikor a fiúmei kérdést ismertettem, ingerülten közbeszólt: »Hát a másik két tengert hová tették az urak?« (Persze őt még a három tenger mosta országban temették el.)

A másik két tengert nem tudván neki előadni, inkább befejeztem mondanivalómat. Egy kakas elkukorikolta magát a szomszéd ház udvarán, a krónikások felugrottak, hogy most már menniük kell.

A végtelen levetség arcaikon, szemeikben nemcsak szánalmamat költé fel, de kíváncsiságomat is.

– Mi bajuk az uraknak? Nincsenek megelégedve az országgal? Mondják meg, mi hangolta le annyira?

Őtöltek-hatoltak egy darabig, míg végre kitért Anonymus:

– Az ördög vigye el az ön elbeszéléseit! Most már nem lesz többé odalent nyugalomunk.

– Hát mit mondtam én oly borzasztót?

– Mindent.

Csak lassan vallogatták ki, mi szomorította el őket. Hogy azt mondják, nem lett volna szabad megtudniok, mi történt a haláluk után. A tiltott gyümölcshez nyúltak, tehát meg fognak bűnhődni. A martirium máris megkezdődött. Mert megtudván a nemzet életének további fejlődését, megnépesül elméjük, kitágul láthatáruk, s elválnak a régi események az új világitásnál. Érzik tehát, hogy a munkáik kontárságok.

Rögtön felfogtam és megértettem ezt a szerzői bánatot. Szegény jó öreg krónikások. Hát kellett ez nektek?

– Oh milyen lapsusokat követtünk el – sopánkodának –, mily rosszul fogtuk fel az eseményeket! Ferdék voltak a nézpontjaink. Följegyztünk olyat, ami érdektelen, s elhagytunk olyat, ami nagy fontosságú.

De szinte lehetetlen volna leírni, mily őszinte szégyenérzés fogta el őket, s hogy megvetették magukat ebben a percben. Márk felkiáltott:

– A lelki üdvösségemet adnám oda, ha a mostani tudásommal öltöztethettem volna fel szellemi gyermekeimet.

Kikísértem őket az előszobán át a lépcsőajtóig. Anonymus az elválsnál hideg kezét vállamra tette és így szólt:

– Lássá, ilyenek vagyunk mi, szellemi munkások. Életünket elveheti a halál, de a hiúságunkat nem, mert a hiúságunk erősebb a halálnál. Íme, hogy megrázott az az öntudat, hogy műveink silányak. Igazán mondom, nem bírom elgondolni, mi lesz most velünk, hogy ilyen kirándulás után a sírjainkba visszatérve még egyszer el tudjunk aludni?

E kifakadásra engem is lesújtott az önszemrehányás, miért tártam föl nekik a múltat (illetve öszerintük a jövőt). Az én hibám, nekem kellene reparálni, és jó szerencse, csakugyan támadt egy eszmém.

– Halljátok, krónikások! – mondtam mohón és csak per tu szólítottam őket. – Lefekhetek nyugodtan. Kiváglak benneteket. Átírom a krónikáitokat úgy, mintha ti már mindent tudtatok volna, ami ezer év alatt megtörténik. No, mit szóltok hozzá?

Gondolkoztak, haboztak, mit feleljenek, végre megszólalt Kézay: »És nem teszel bennünket nevetségessé?«

– Oh dehogy. Hiszen tisztellek benneteket. Egy kis enyelgés lesz az egész. És inkább *az én emberöltőmnnek fog szólni.*

Most már belenyugodtak, s nagy barátsággal váltunk el. »A viszontlátásra!« kiáltozák. (Úgy ám, de inkább nálam, mint nálatok.)

Anonymus megszorította a kezemet (azóta fáj), Thietmár pedig a lépcsőről is figyelmeztetett, hogy ne feledkezsem meg, különösen az ő krónikáiról.

– Oh nem, nem! – kiáltottam utánok. – Legyetek nyugodtak. Karácsonyra új ruhát kapnak a krónikák.

* * *

Még hallottam elhangzó lépteiket a lépcsőkön, aztán semmi egyébre nem emlékszem, reggelre karszékemben ébredtem föl, és minthogy nem vagyok babonás, nem tudom mit tartsak a dolog felől.

Egy azonban bizonyos, hogy a ciklus végén vagyunk, s ilyenkor a képviselő, ha gentleman, még az álombeli deputációknak tett ígéretét is megtartja.

Azért tehát sietek bemutatni az elkészült új ruhákat, amelyek a régi krónikákon vannak, vagyis helyesebben, melyekben benne vannak a régi krónikák is.

I.

A GÉZA VEZÉR KÉT ISTENE VAGY AZ ELSŐ INKOMPATIBILITÁS

– *Thietmár krónikája* –

Géza fejedelmünket a »jó« melléknévvel illette saját kora. Jó volt a nemzetéhez, a fiához, sőt még magához is. Azonfelül mély vallásossága jellemzi.

Pedig a vallásosság nem volt még akkor olyan kényelmes és egyszerű dolog, mint ma. A pogány magyarok istene követelő isten volt, annak folyton adni kellett. Ha az ember imádságot menesztett hozzá, arra bélyeget is kellett ragasztani, áldozni fehér lovat vagy valamely más tiszta állatot, amit a táltosok kijelöltek.

Előre látható volt, hogy az isten, akinek adózni kell, nem lehet örökkévaló a magyarok közt. Sőt még csak hosszan tartó se.

Ezt Géza fejedelem is belátta s kezdett hajlani a keresztény papok szavára, akik már akkor előzőnlötték az országot s az egy igaz örökkévaló isten számára korteskedtek.

Géza meghódolt az új istennek, de megtartotta a régit is. Ezt tisztelte a templomokban, énekelt hozzá a processziókban, a réginek pedig udvarolt és adózott a régi szokások szerint.

Minthogy azonban az emberei közül sokan immár áttértek, sokan pedig maradtak a régi hiten, mindenik párt szerette volna, ha a vezér egészen az ő istenükhöz csapna át.

Volt is aztán elég intrika, vetélkedés és kapacitálás az udvarnál és a befolyásos nagyoknál.

Az újak így szólának:

– Mi istenünk igazságosabb és önzetlenebb. Ő csak ad, de maga az erényen kívül semmit se kíván.

– Igaz – mondák a régiek –, őneki semmi se kell, de a szolgálái annál telhetetlenebbek.

– A mi istenünk tökéletesebb – szóltak ismét az újak –, ő mindenkit egyformán szeret a föld teremtményei közül.

– No már annál jobb akkor a mi istenünk – disputáltak a régiek –, mert az csak minket, magyarokat szeret.

A fejedelem ingott-bingott a sokféle vélemény közt és nem akart szakítani se itt, se ott. Ezt a kormányzatába is átvitte s igen vigyázott, ha egy keresztény várkapitányt nevezett ki valahová, hogy az utána következő már pogány legyen.

Pedig már minden mutatta az új istennek közelgő végleges győzedelmét, bár az sokat levont a népszerűségből az akkor még vadlelkű magyarok előtt, hogy a saját fiát fel hagyta feszítettetni. Enélkül kétségkívül gyorsabban terjedt volna a szent kereszt főnséges tana, bár így is csodásan hódított szíveket melegítő szelíd sugaraival, hiszen maga a fejedelem fia, Vayk herceg is megkeresztelkedett s egész lelkével buzgón terjeszté az új hitet.

Géza ellenben megmaradt véges-végig habozónak. Azazhogy taktikázott.

A korifeusok eközben zúgolódni kezdtek. A korifeus pedig azért korifeus, hogy mindig nyugodt legyen. Titkos helyeken gyűltek össze keresztények, pogányok vegyesen s gáncsolták határozatlansága miatt a fejedelmet. Ebben az egy pontban egyetértettek.

– Már az se szép – lázadozott, heveskedett a daliás Kupa (egy Somogy megyei nagybirtokos) –, hogy a vezér paktumokat csinál az istenekkel. (Élénk közbekiáltások: A hátunk mögött!). A fiát elküldé a keresztény istenhez, ő maga meg az öregnél marad. De ha legalább betartaná, ha egészen ott volna és nem szítana félig az újhoz is.

– Pedig összeférhetetlen a kettő! – szolt Tass fia, Bánk –, mert az új vallás kimondja: »egy az isten«.

– Úgy van! – kiálták több oldalról. – A dolog inkompatibilis.

– Mondjon le az egyikről!

A higgadtabbak se merték már védeni a vezér álláspontját. Ami nem megy, nem megy, ennyibe nem maradhat, mert a bizonytalanság, hogy a fejedelem mit hisz, kivel érez, posványosítja a helyzetet, ezek is reménylenek, azok is várnak, nemhogy mennének a vezér nyomán vagy oda, vagy ide, de egy irányba, mint ahogy a méhek egy odúba. Hányták-vetették a fejükben napokig, mitevők legyenek. Ez is mondott, az is tanácsolt, volt szó elég. Persze azt egyik se mondhatta, hogy az összeférhetlenségi bizottsághoz utasítsák az esetet, mert az még akkor nem volt.

Mínthogy tehát nem utasíthatták oda, határozatba ment, hogy tömegesen keresik föl Gézát s megmondják neki szemtől-szembe, hogy a dolog összeférhetlen, tehát vonja le a konzekvenciát.

A fejedelem nyájasan fogadta az elegyes küldöttséget (amennyiben ugyanis fele pogány, fele keresztény volt), figyelemmel hallgatta végig Dancs fiának, Szobnak nagyszabású beszédét, melyben disztíngvált kifejezésekkel ugyan, de alapos érveléssel mutatta ki a két istennek való áldozás közötti összeférhetlenséget.

A fejedelem hallgatta, hallgatta, aztán egyszerre csak elmosolyodott és megszakítja a szónokot, mondván kurtán és keményen, ahogy ő szokta:

– Ugyan, mit okoskodtok! Hát nem vagyok én elég hatalmas és elég gazdag, hogy két istent tartsak magamnak?

Erre a váratlan kijelentésre aztán elmosolyodtak a pogányok és keresztények egyaránt, a mosolyban pedig elolvad minden gravamen, az akkori mamelukok helyeseket és vivátokat kiáltottak, nem is hagyván többé szóhoz jutni Dancs fiát Szobot, a vezér mondását pedig mint igen szellemes ötletet szájról-szájra adták, míg az a jó öreg Thietmár füleibe is eljutván, följegyzé azt a mi nagy megnyugtatónkra – hogy már az első inkompatibilitási ügy ilyen kedélyesen intéztetett el ebben az országban.

II.

ERZSÉBET RÓZSÁI VAGY A KÖZÉPKORI POÉTÁK

– *Tinódyék érdekében* –

Árpádházi Szent Erzsébet asszony II. Endre király leánya ama Gertrudistól, akinek az a bizonyos kellemetlen afférja volt Bánk bánnal. Jó parti lehetett, mert különben nem vette volna feleségül a kapzsi és zsugori thüringiai gróf.

Ha a thüringiai gróf nem lett volna zsugori, akkor most nem volna legenda. Jó hát, hogy zsugori volt.

De az asszonynak nem volt jó, félt tőle, a kegyetlen tekintetétől és a durva szavaitól.

S gyakran volt oka félni, mert szerette a szegényeket, szétosztá köztük ruháit, pénzt, ékszereit. Kis kosarában maga hordta nekik az élelmiszereket – a gróf ellenben így okoskodott: A jókedvű adakozót szeretik az istenek, én azonban nem szeretem. Az isteneknek könnyű, mert nem az övékből adakozik, de az enyémből, és azt nem tűröm; elkergetéssel fenyegeté nejét, ha ezt a »bolondságot« abban nem hagyja.

Az asszony most már csak titokban segíthette szegényeit, de annál nagyobb szenvedéllyel. Mert azt szeretik megcselekedni az asszonyok, ami tiltva van – hanem az igaz, hogy emiatt a legritkább esetben lesznek szentekké.

Egyik sétájánál a vár mellett elterülő erdőben magyarul szólítá meg egy vézna, fáradt, elrongyolt fiú:

– Mindjárt meghalok az éhségtől, ha nem adsz valamit enni.

– Te magyar vagy? Hol jársz erre?

– Apámat keresem, akit foglyul hurcoltak az ellenségek.

– Hát várj meg itt, légy türelemmel, hozok valami harapnivalót.

Hazafutott s megrakván kis kosarát sonkával, gyümölcscsel, káláccsal, megindult ama hely felé, ahol a fiú várta.

A várudvaron a férjével találkozott, aki ingerülten szólt rá:

– Mi van abban a kosárban?

Erzsébet lesütötte szemeit, de nem felelt.

– Megmondod-e rögtön, mi van benne?

S fenyegetőleg emelte föl kezét.

Habozott egy percig, megmondja-e az igazat? De akkor az ura elkobozza az élelmiszereket, őt pedig elkergeti – és a vándor meghal

éhen. Hátha megmenekednék egy hazugsággal? Istenhez fohászcodék bocsánatért és így szólt:

– Rózsák vannak benne.

– Nem hiszem – rivallt rá a gróf. – Mutasd!

S ezzel kitépte kezéből a kosarat.

Lerántotta a fehér kendőt, mellyel a kosár le volt takarva. A hercegasszony elhalványodott és reszketett a félelemtől, szíve lázasan dobogott, mint a szorongatott galambé, és behunyta a szemeit, mintha azt várná, hogy az ura megüti – de az belepillantván a kosárba, nagy meglepetésére minden ingerültség nélkül nyújtotta vissza.

– Csakugyan nem csaltál meg, Erzsébet. Bocsásd meg, hogy heveskedtem.

A kosár színültig tele volt különféle színű kis rózsákkal, Isten csodát művelt a szent asszony kedvéért.*

Ebből a kellemetlenségből tehát kimenekült az urával szemben, és eddig tart az őskrónika, mely csak a nagyurak dolgait szolgálta. Hogy a szegény fiúval aztán mi történt, azt nem érdemes neki feszegetni.

Pedig nyilvánvaló, hogy Erzsébet asszony nem hagyhatta őt, a türelmetlenül várakozót szó nélkül.

Búsán sietett arra a helyre s mentegette magát:

– Nem csaltalak meg, szegény fiú, mert némi élelmet hoztam neked, de akár hiszed, akár nem, rózsákká változott kosaramban.

A fiú sóhajtott és elhitte neki, mert oly szép, szelíd, igaz arca volt, mint a Máriáé, a mi Asszonyunké.

– Most már nincs egyebem – folytatá könnyezve –, csak ezek a rózsák, amelyekkel nem lakhatsz jól. Nem adhatok semmit, de ezeket mégis itt hagyom, hogy Isten még egyszer csodát tegyen velök a javadra.

Ezzel kiborította a kosarát, és a rózsák a fiú lábaihoz hulltanak. Ő fölszedé azokat s továbbindult velök. Illatoztak neki legalább, és gyönyörűsége telt nézésükben. Aztán egyszerre oly víg lett, de oly víg lett, hogy elfelejté búját, éhségét, mintha kicserélték volna, ugrándozva ment az országúton s dalolt, egyre dalolt, mint egy bohème.

»Elhagyitanálak, kis rózsáim, szép rózsáim, de mégse teszem – mondogatta –, mert hátha még egyszer csoda történik veletek, mint ama

* Endre király leánya különösen predestinálva volt az átváltozásokra, mert most századok múlva meg a neve változott át Thüringiai Erzsébetté – persze nem egészen olyan csodálatosan. *M. K.*

szép asszonyánál, ahol támadtatok. Hátha megint kalácsá lesztek és pecenyévé.« Így ment és egyre dalolt, míg csak apját meg nem találta, sőt még azután is, míg csak haza nem ért, és azután is, mikor hazaért. A rózsákat próbálta szétszórni, de azok mindig vele maradtak, és a dalokból soha ki nem fogyott, úgyhogy végre is híre lett dalainak, rózsáinak. Beszéltek az emberek róluk, maga is emlegette, hogy ezek a rózsák büvösek, még majd egyszer valamikor megváltozhatnak. Pedig ki tudja, hátha máris átváltak – dalok lettek.

Mikor ez a tisztelt barátunk meghalt, más dalnok örökölte tőle a Szent Erzsébet rózsáit, aztán megint más, és aztán valahogy fölslottak minden magyar költők közt, de soha többé nem változtak vissza náluk élelmiszerekké.

III.

A KARD ÉS A KORONA VAGY INTRIKÁK AZ UDVERNÁL

– Székely István krónikája –

Béla herceg testvéröccse volt Endre királynak. Veszedelmes nexus abban az időben. – S még csak tetézte, hogy igen eszes és végtelenül szeretetreméltó lovag volt. – Gerelydobásban, vívásban mindeneknek előtte állott. Nőtt is a népszerűsége napról napra; olyan embernek tartották, akinek »jövője« van – in politicis.

Ő mégsem volt elégedett, panaszkodék a barátjai előtt (vagy csak kitalálták), hogy unatkozik, nincs semmi komoly foglalkozása.

Érthetetlen dolog! Ej ugyan hát mivel is foglalkoznék egy herceg? Hiszen csak nem folytathat közigazdasági tevékenységet.

Az udvernál is gyakran esett szó erről a király füle hallatára.

A sok léha udvari nép locsogott-csacsogott. A herceg unatkozik. A herceg elégedetlen. A herceg titkolózik. Talán akar valamit?

A király kombinált. Akar valamit? Hát mit akarhatna egy királyi herceg? Közel feküdt a gyanú, vigyázatlan szó fölverte, mint vackából a nyulat. Összehívatta leghűbb tanácsosait, kik közt a két legbizalmasabb, Buna és Visko, ellenségei voltak Bélának, s közlé velük, hogy aggódik a jövő miatt, mert a trónörökös, Salamon még igen kicsike, és – Béla unatkozik. Mi erre a véleményetek? No mit néztek rám olyan sötéten, titokzatosan? Beszélj, Buna, mit tartasz öcsém felől?

– A koronára vágyik, hiszen világos. Nyíltan emlegeti, hogy valami komoly foglalkozást szeretne.

– Hátha csak a hadak vezérséget óhajtja – veté közbe a mérsékelt, higgadt Gutkeled.

– Az meglehet – hajlott rá rögtön a jószívű király –, és éppen ezzel kell tisztába jönnünk, mert ha ez az ambíciója, ez valóban megilleti, mert öcsénk és vitéz lovag.

A tanácskozás különben zárt ajtók mögött folyt, hát semmi sem szivárgott ki belőle, a tanácsurak hallgattak, aki pedig az udvari diákoktól kérdezte, az csak annyit tudott meg, hogy délelőtt másfél óráig tartó szűk körű tanácskozás volt a király elnöklete alatt, s a folyó ügyeken kívül egy csomó kinevezést intéztek el.

Beavatott politikusok azonban tudni vélik, hogy a király a tanácskozás végén ebben összegezte az eredményt:

– Kedves Buna! Ezennel megbízzuk te kegyelmedet, hogy nekünk rövid idő alatt egy elaborátumot készítsen és élénk terjessze, amely alkalmas legyen úgy a Béla herceg céljainak teljes felismerésére, mint ennek utána a helyzet végleges szanálására.

Buna ki is eszelt valamit, amit a legnagyobb titokban (csupán Viszko jelenlétében) közölt a királlyal.

– Hívja magához fölséged Béla herceget, tegye ki elébe egy asztalra a koronát és a kardot.

– Minek?

– Hogy válasszon belőlük.

Endre csodálkozó szemeket meresztett cirákjára. Az pedig folytatá:

– Mondja el neki felséged atyafiságos bizalommal, hogy törődött beteg, ráunt a koronára, Salamon királyfi pedig kiskorú, gyöngé, tehát válasszon szíve szerint.

– És aztán?

– Ha a kardot választja, akkor rendben vagyunk; akkor nem bűnös, akkor ölelje meg.

– De hátha a koronát választja?

– Akkor megkapja a tört. Mert a függöny mögött egy biztos emberünk lesz, aki reá rohan és elbán vele.

A király felsóhajtott:

– Ah, Istenem, miket beszél te kegyelmed! Majd meggondolom, jó Buna. Mindent meggondolok.

Sokáig habozott, de egyszer Várkonyban mégis rászánta magát a vakmerő inszenírozásra, pedig jó ember volt, de apa volt és inkább

lett rossz emberré, hogy jó apa maradjon. Sátorába hivatá Bélát azon a címen, hogy beteg; a herceg jött gyanútlanul, de amint az ajtónál elhaladt, egy szolgálattelvő apród a fülébe súgta titokzatosan:

– A kardhoz nyúlj, kegyelmes uram.

A herceg zsozákozva nézett a fiúra: miről beszél ez? De még jobban csodálkozhatik vala, ha tudja miről beszél, hogy íme, milyen fiatal és már milyen stréber.

A herceg egyenesen a nyugágyhoz sietett, hol a betegséget színlelő király eljátszta fölvetett szerepét, majd fölszólította bizalmas meleg szavakkal:

– Ott van a kard is, a korona is, válassz, édes öcsém.

Béla nem habozott, a kardhoz nyúlt.

– Ez kell nekem – felelte csöndesen, gondolkodón.

Hát eldőlt. A bérgyilkos mozdulatlan maradt rejtékében, instrukciója szerint, helyette a király ugrott föl ágyáról és megölelvén öccsét, elérzékenyülve adá oda neki a választott vezéri kardot s ajánlá oltalmába fiacskáját, majd nagy ajándékokkal elhalmozva bocsátá el.

Azután behivatá kedvenc tanácsosait, Bunát és Viskót, örvendező arccal tudatva a történeteket.

– Öltözzetek színes ruhákba, mert ma nagy ünnepet ülünk víg lakomán. Öreg királyotok szívéről két kő esett le. Egy az, hogy Béla ártatlansága immár nyilvánvaló, más az, hogy Salamon fiam jövője nem aggodalmas többé.

Buna, a vén róka a szemöldeit húzogatta föl.

– Félek, hogy te fölséged korán örvendezik – jegyzé meg baljós-latú hangon –, vagy talán abban a hitben van fölséged, hogy ez valami tiszta választás volt?

A király gyöngéden elpirult,

– Hagyj békét a választásnak, Buna! A te felelősségedre ment – sóhajtott a köszvényes király. – Bizony megcsaltuk szegény Bélát, mert nem a korona és a kard közt választott, hanem a kard és halál közt. Hát semmi esetre sem volt tiszta választás a mi részünkről...

– Nos, az ő részéről talán tisztább volt? Gondolja fölséged? Csak minket tart rosszaknak? – gúnyolódott az akkori nagy taktikus.

– De hiszen te mondad, hogy ártatlan, ha a kardot választja.

– A látszat kétségtelenül az, uram, királyom, de a látszat mögött még egész világok elférnek. Kezdjük csak analizálni a dolgot. Bemegy a sátorba és így okoskodik: A bátyám a koronát és kardot kínálja, hogy válasszak. Ha valóban azt akarná, hogy én legyek a király, a kardot

elémbe se teszi, nehogy módot adjon a korona elől kitérni. Tehát nem akarja, hogy király legyek. Ha én ennek dacára mégis a koronát választom, akkor nincs biztonságban a fejem, s bár a fejemre szükségem van, hogy a koronát legyen mire föltenni, mégsem bírom azt a koronámmal többé megszerezni, tehát nem választom a koronát. De ha a kardot választom, akkor a fejemet meg tudom védelmezni és a karddal megszerzhetem rá a koronát.

A gyanúra hajló Endre lehajtotta fejét: »Maglehet, maglehet« – motyogta, s a sötét fellegek megint felvonultak a homlokára. Ah, szegény fiam, szegény kis Salamonom!

A tanácsurak összenéztek titkosan, jelentősen, mintha mondanák: Mi vagyunk a király miniszterei és szemei. Ha mi feketének mutatunk valamit, ő azt többé sohase tudhatja meg: fehér-e?

MME GUVÁP ÉS PORONTYAI

Ennek a történetnek a központja egy fa. S az se valami előkelő, a fűzfa. De mit bánom én, hiszen csak a lakójával törődtem, az pedig nem volt arisztokrata, aki különbséget tegyen díszfák és közönséges fák közt.

Ámbár ki állhat ma jót az érzelmekért? Valami úrhatnáság okvetlenül lakott benne. Hiszen a vadkacsák nemzetsége odalent a földön költ, ha én eltagadnám, a nóta mondaná. Kergő ruca, sípos réce, makk ruca, sarlós ruca, majd mind alacsonyra rakja fészkrét, csalitos helyekre, sekély vizeknél, erek, locsogók mellett, buja levelű növénybokor alá.

A magasban született vadréce nagy ritkaság s nem is szolgál az semminemű előnyére röptében, úsztában a vadkacsa-társadalom előtt. És mégis a magasba rakja fészkrét némelyik, akiben van egy kis stréberség.

Ilyen volt madame Gvuáp is, az egyetlen vadréce, akit alaposan ismertem. Azaz, dehogy ismertem, dehogy. Inkább az ellenkező. Mindennap láttam vagy hússzor, de mégse tudtam megkülönböztetni a többiektől. Nincs hozzá elég éles eszem. Ugyanaz a fej, azok az okos, barna szemek mindeniknél, narancsvörös láb, zöldessárga csőr és az egyforma toalett: ibolyaszínnel zománcozott szárny, rozsdavörös begy stb. Szakasztott olyan az egyik, mint a másik.

Jó helyen volt a fészek, igazán jó helyen. Madame Gvuáp (így neveztem el, mert így mutogatta be magát, ha társaival röptében találkozott) okossága mindenben nyilvánult, tehát a fészek helyének megválasztásában is. A vén fűzfát, melynek tetején volt a fészek, nagyon alkalmasnak lehetett mondani. Igaz, hogy közel volt a házunkhoz, tehát az emberekhez, de védte az, hogy a környékén, a kertünk alján vizek fakadtak a talajból. Minélfogva a vásott parasztyerek, akik szeretik a kácsa tojásait kiszedni, a kicsinyeit elrabolni, nem könnyen férhettek a fűzfához, a vízben kellett volna gázolniok. Ellenben maga a fűzfa szereti a vizet s a kacsaszonyságnak is nagy mulatság, mikor a tojásokon ül, ha kikukkantván a fészkeből, megláthatja magát alant a vízben. Ki látott már asszonyi lakást tükör nélkül?

Azonfelül ott volt a közelben keletnek a náddal benőtt tó, ahova elmehetett néha úszkálni, fürdeni, társalogni a többi récékkel, délről

a kenderáztatók békái muzsikáltak, alig húsz lépésnyire, mocsaras rét alján, hol bőven termett a békalencse, harmatkása. Főléges hely volt ez. Koszt, kvártély, mosás úgyszólván egy helyen.

Gvuáp asszonyosság igen tisztességes anyja volt. Ezzel tűnt föl előttem, aki megfigyeltem, ezzel nyerte meg nagyrabecsülésemet; szerény volt egész lénye s folytonos munkásságban telt el napja. Amellett egyedül vitte a háztartást, egyedül nevelte kicsinyeit, és sohase láttam őt helyélkedve, léhaskodva, mint más récéket, gavallérok társaságában.

Pedig de csinosak, de helyesek ezek a gácsérek! Kivált mikor *gá-lában* vannak. A fekete-zöld ércszínű nyakukkal, a kunkorodó hetyke tollaikkal. Két rendbeli ruhát egy állatnak se adott a természet, csak éppen a gácsérnek. No, ugyan volt kiért ennyire megerőltetnie magát? Hitvány népség a gácsér. Apa nem tud lenni, csak legény, mindig csak legény. Lakódalom völgyön-hegyen, ma itten, holnap ottan, most ezzel, máskor azzal – új szerető, új nádas. Bizony isten, rosszabb a töröknél!

Igaz, hogy június közepén le kell vetnie a nászöltönyt. Vedlik a gácsér. S ilyenkor aztán igazán le van törve a dísztelen mondúrban, ami rajta maradt. Szégyenli magát, mint a leforrázott kutya, bujdosik a nádak közt, a lápokon, meghúzódva a sűrű sásokban, hínárok és gümők között, hogy a kacsamenyecskék és az újonnan bemutatóra került kácsakisasszonyok meg ne lássák – mert nagy szégyennek tartják azt.

Persze, azért mégis meglátják (majd azok nem látnak meg valamit).

– Sáp, sáp, sáp! – sziszegik utána gúnyosan.

S ő menekül, S-re hajlítva a nyakát, meglapulva a növények levelei alá.

Pedig hát mit szégyenkezik? Nem érti azt az ember. Hiszen nem küldte ünnepelőbelijét zálogházba, a természet veszi el tőle erőszakkal, láthatatlan hatalom parancsolja:

– Vetkőzz, vén imposztor! Elég volt a szeretkezésből.

Sokkal inkább restellhetné gácsér uram, hogy nincs benne semmi férfias kötelességtudás, semmi karakter, hogy mindig csak víg legény és nem egyéb. Hiszen a kacsasszonyok közt is akad könnyelmű dáma, aki nem törődik az anyasággal, az erkölccsel és semmivel, rossz is akad, jó is akad, de a gácsérek közt nem akad jó, az mind egy bordában van szőve, az mind parázna és bohém.

Íme, a szegény Mme Gvuáp, hát nem vérlázító az ő sorsa! Az a rettenetes sivár elhagyatottság! Pedig hát férje van, vagy volt. Hiszen nem lehet azt tagadni, mert a tojások végre is nem teremnek maguktól. Hát illik az, hogy ő most nincs itt, most, mikor a legnagyobb gondok közé

jutott az asszony, éppen a házasság következményei miatt? Utálatos az ilyen élet! Ott kujtorog a zsvivány valahol a harmadik, negyedik határban, ha ugyan nem a Soóron* összeverődve víg cimborákkal, szabad nőszemélyekkel.

Egy darabig magam is láttam az ipsét. Értem Gvuáp urat, vagy hogy nevezzem? A fészekrakás idején még együtt jártak madame és monsieur, mert a fészeképítés a természet rendje szerint is még a gácsér kötelessége félig-meddig. Itt volt, itt kényeskedett. Mondhatom, léha fráter. Körülnézték együtt a fűzfát és környékét néhányszor, és úgy látszott, jónak találták. De most utólag átgondolva viseletüket, arra a meggyőződésre jutok, hogy valamelyes differenciák voltak köztük. Hiszen van az minden lakáskeresésnél. Ki lehetett érezni valami habozást, sőt meg mernék rá esküdni, hogy disputáltak is.

Ha összeállítom az apró körülményeket, a madame barna szemének villogását, a monsieur léha, unott gubbaszkodását, hát szinte tudom, miről lehetett szó.

A fűzfán volt egy réges-régi varjűfészek, szomorú rozoga állapotban. Gácsér úr nyilván így szólt:

– Minek volna új fészket építeni? Úgy nézem, elég jó lesz ez a varjútanya is. A fészeképítés fáradságos munka, szívem; minek erőltetnők meg magunkat?

– De mit szólnak hozzá a többi récék? – ellenveté Gvuápné. – Engem ítélnek meg, nem téged.

– No persze. Hogyne! Ilyenek vagytok ti, asszonyok. Újat, újat, mindig valamit újat. Ennél maradunk, punktum.

Ez hát az oka, hogy napokig haboztak s aztán feltűnő hamarosan megigazgatták a régi varjűvackot. Monsieur Gvuáp azt is kelleetlenül csinálta. Jött ugyan egypárszor, ő is piszkálta, egyengette a régi, megfeketedett gallyacskákat a csőrével, de csak éppen hogy tessék-lássék. Nem tört bele a dereka.

Madame nem találta elég jónak a fészket. A saját szorgalmából kezdte kibélelni puha náddal, illatos füvekkel, a gácsér most már ritkábban jött, a tojás idején pedig elmaradt végképpen. Ott vigye az ördög, ahol van.

Minden baj, minden gond a szegény madame nyakába szakadt. Ott ül szorgalmasan, szeretettel a fészken, ábrándozva leendő kicsinyeiről.

* Tó Pozsony megyében, a magyarországi vadkacsák kedvenc mulatóhelye – Riviérijája.

Nem unalmas ez neki. De a gyomra, az az átkozott gyomor fölzarvarja. Ennie kell napközben és elhagyni a fészket.

Hiszen az élettár közel van, de a leszállás mégis veszedelemmel jár. Ravasz, szemes, óvatos, de a vadászok is értik a mesterségüket. Bizony minden útja utolsó út lehet.

Aztán a közelben csak harmatkása van, hínármag, vízidió, márpedig egyszer-másszor egy kis kompaktabb ételt is megkíván, halpeccsenyét és gilisztát. S azt már messze fáradtságosan kell keresni, lesbe állva vadászatszerűen elfogdosni. Elszáll tehát az öreg a nagy vadászó, halászó helyekre.

Míg a gyomra telik, zsákmány jön, zsákmány kisiklik, addig is gondban fő a feje, elgondolja, hogy aki a hasát szereti, minden egyebet elmulaszt. Jaj Istenem, hogy vannak azalatt otthon a tojások? Nem érte-e őket valami veszedelem?

Még jól sem lakott, már ösztökéli a vágy, üzi, hajtja az anyai ösztön. Jaj, haza kell mennem! Ég alatta a víz, amin úszkál, sötét eshetőségekről homályos sejtelmeket keltve suhog a nádas. Fölemelkedik hát nagy sietve a magasba, előrenyújtva s ide-oda forgatva a fejét száll, száll néhány *gvuáp* kiáltást hallatva, sajtáságos sziszegő szárnyuhozással a fészke irányában. Ahogy aztán a fűzfa fölé ér, egyszerre kitarja szárnyait, hol jobbra, hol balra dőlve, kalimpálva vágódik le.

A maga körültekintő okosságával átgondol minden részletet, még a jövő esélyei ellen is védi a kicsinyeit.

Ha vadászni megy a lápra, a locsogókra, néhány előre kiszemelt réce barátját is fölkeresi, egyszerűen azért, hogy meglássák, s hogy újra megmondja nekik:

– Itt vagyok, semmi bajom, eljövök, fölkereslek holnap is. De ha nem jönnek el, az annyit jelent, hogy bajom történt, vagy már nem élek. Menjete el akkor a fűzfához a falu mellett, az én fészke van rajta, helyettesítsen valamelyitek.

Réce szomszédasszony, réce sógorasszony megígéri jó szívvel,* s *Gvuáp* anyó megint visszaigyekszik fészkére. Egy nap, mint más nap, egyformán zaklatott életviszonyok közt érkezik meg végre a nagy nap, bekövetkezvén a legnagyobb csoda a világon; kibújnak a tojásból a *Gvuáp* anyó kisasszonykái és fiacskái.

* Gyakori eset, hogy az elpusztult anya helyett idegen réce jelenik meg a fészekben és segít a költést befejezni. *M. K.*

Elevenség, nyüzsgés támad a fészekben. A kicsinyek mindjárt tökéletesek és kikíváncsoznak a nagyvilágba. Nem kell előbb járni, beszélni tanulniok, iskolát járniok. Mindjárt mindent tudnak s türelmetlenül csipogják:

– Menjünk, anyám, világot próbálni.

Gvuáp anyó igyekszik őket marasztalni, csak legalább egy éjszakára.

– Majd holnap, holnap kiviszlek a vizekre.

Ah, milyen ez az éjszaka a fészekben. Képzeltetni, mennyi vidámság, mennyi kérdezősködés... Beszélj nekünk, anyánk, a nagyvilágról! Mi mindent láttál, tapasztaltál jártadban-szálltadban a nádasok erdejében, a patakok ezüst pántlikájában? Beszélj nekünk a csodákról, harmatkásahegyről, a pondrópecsenyével kibélelt barlangokról és minderről, amik ott vannak!

– Aludjatok inkább, hogy erőtök legyen az útra.

Alighogy pirkad az ég keleten, hűs hajnali szellő a vén fűzfát hogy megrázza, már unszolja türelmetlenül:

– Menjünk már, anyánk!

– Várjátok meg előbb a reggelt!

A reggel is megérkezik; minden lény, minden tárgy, akit feketére festett az éjszaka, visszakapja a maga igazi alakját és igazi színét.

– Reggel van már, anyánk!

– Várjátok meg előbb a napot. Hidegek a vizek, édeskéim, míg a napocska meg nem süti.

Kél a nap is immár, kibúvik és csúszik egyre följebb-följebb, megsüti a fákat, a füveket, aransárgán fénylik a tó odaát, éppen szemben velük szúnyogok táncolnak a napsugarakban, mint valami keringő dervisek.

– No, menjünk már, mamóka!

– Hát jól van, menjünk isten nevében.

És most aztán elkezdődik az érdekes jelenet, a nagy indulás.

Az öreg leszáll egyedül, alant, közel a földhöz kóvályog, megvizsgálja, hol talál egy kis száraz, pázsitos helyet, majd egy nagy félkarajt röpül be magasan, hogy megcsinálja a programot a terepviszonyokhoz képest.

Hamar megy ez, hamar kiismeri magát, melyik a legjobb út az erekhez!

Nyugodtan vágódik le a magasból a fészekbe és a csőrében lehoz egy kis fiókot. Az elsőt. A kedvencet.

Nem sápor, nem hánykolódik az anyja szájában, pedig kényelmetlen helyzete van, csak két kis szemecskéje csillog, mint két fekete gombostűfej, míg lefelé ereszkednek.

– Hopp, lent vagyunk, boszorkányos. Nem fáradtál el?

Leteszi a kicsikét gyöngéden a puha pázsitra.

– No, próbálj hát szaladni!

Uccu, megpróbálja, megered, mozgatja fűgén a csámpás lábacskaít és gurul a fűben odább-odább, mint az eldobott gombolyag.

Az anya meg van vele elégedve.

– Elég, elég, látom, hogy tudsz, elég jól tudsz. De ne bomolj hát, ne szaladj tovább. Nini, kifutna a világból!...

Utánairamodik, megfogja és egy ügyes rántással fölfordítja a *háttával lefelé*, úgyhogy a szegény kis jószág tehetetlenül fetreng most a pázsiton, föl nem foghatja, mi történt vele.

Az öreg kacsa hápog neki valamit.

– Így, maradj a hátadon, így, így, kis szívem. Látom, hogy haragszol, mert kényelmetlen neked. Nohát, légy egy kis türelemmel. Hisz csak tréfa az egész fogság, érted-e? A mama akarja, hogy így legyen, és így is kell lennie, mordizom adta. Míg én újra fölszállok a kis testvérkéidért, amíg megfordulok, addig elszöknél és eltévelyeghetnél valahová. Azért fektettelek a hátadra, hogy meg ne mocsanhass. Hát ne is haragudj ezért, kis fiacskám!

De 'iszen van az öregben logika és lelemény. Ha valaki, akkor Gvuáp anyó kitalálta a módját. Világos, hogy nem adhatja őket a kisedóvóba, se nem állíthat hozzájuk gouvernante-ot; úgy segít a dolgon, ahogy lehet, ahogy az ész diktálja. Jól van anyó, ördögös Gvuáp anyó, én tapsolok magának!

Így hozza le a kicsinyeket, így fordítja föl valamennyit, olyanok egymás mellett ott a pázsiton, mint valami odarakott liliputi petrencék. Egy kicsinyt kényelmetlen a helyzet, de hát végre is a kicsinyek érdekében van. Ha már egyszer az isten olyan idomtalan testecskét adott nekik, hogy nem bírnak vele megfordulni, hát ki kell azt is használni valamire. Egyébiránt maga az öreg kacsa is, tudom, megkonfundálódnék, ha ebbe a helyzetbe fektetnék.

No, de most ennek is vége, lehozta az utolsót, a legsatnyábbat. Azt már föl se fordítja. (Te jártál a legjobban, kis mafla!) Csak a többieket fordítgatja ismét egyenkint vissza. Együtt nyüzsög, rezseg az egész seereg, és most már kiadja a vezényszót:

– Upre púpos, utánam gyerekek!

– Bib, bib, bib – csacsogják vidáman s tityegve-totyogva követik az öreget egy darabig gyalogosan a földön, hogy aztán átgázolva a luccos, szotyogó rétecskén, nekiinduljanak a vizeknek, zizegő sások és bólingató liliomok között.

Csop, csop, csop, ott mennek, szelíden ringatják őket a habocskák, ijedten cuppan be a vízbe előlük egy-egy kis béka, valami csúf hínár pajkosan állja az útjukat... egyet fordul az ér, aztán megint fordul – de ők mégse tekintenek vissza többé a fűzfára, a fészekre, ahol sohase fog-nak többé együtt ülni.

A KLADOVAI MENYECSKE

Ez a mi szegény országunk is volt már mindenféle dieten-klasz-szisokban, különböző rangokban, címekben és helyzetekben. Volt a kereszténység bástyája, a világ kardja, a szabadság előharcosa, a Kelet kapuja és mindenek fölött Európa balekje.

Én különben úgy is láttam, mint a nagyhatalmak napszámosát. S talán ebben a szerepében volt a legtöbbet érő. Birkózott a sziklálkkal; csinálta a Vaskaput.

Megnéztem egyszer a munkálatokat. Ha jól emlékszem (ámbár a községneveket össze szoktam zavarni), Kladovánál dolgoztak a mérnökeink.

Kladova szerb területen van. És szeretem is egy kicsit, hogy éppen ide vezethetem az olvasót, a szerb viszonyok közé. Mert méltóztasának elhinni, hogy ha egy író vagy képviselő Angliáról mesélget, az nem jó ember, meg akarja szomorítani a magyarokat az összehasonlítás révén. Én jó ember vagyok, aki fölvidámítja olvasóit vezetvén őket a Balkánra.

Tehát Kladován vagyunk, azaz Kladova helység mellett a Duna-parton.

Mit mondjak a vidékről? Ha az ember másutt ír le tájat, a régi sablonos tégelyekből szedi a festéket hozzá; egy kis friss szénaillatot, nádzúgást, lombzuhogást, madárdalt említ föl és megvan a hangulat. De Szerbiát úgy képzelem mindenki, hogy ott a sertésrőfögés elnémít minden egyéb hangot, hogy ott se fű nem terem, se kalász, hogy az egész ország fél van túrva.

Pedig se az egyik nem áll, se a másik. Az a kis darabka hely, amit én Szerbiából megismertem, lehetne akármelyik kezdődő telep Ameri-

kában. A nyüzgő-mozgó napszámos-raj, a hevenyészett barakkok és egyéb ideiglenes épületek, a szétszórt különféle gépek a parton, száz meg száz csákány, ásó és kalapács csattogása Klondykét juttatja az eszünkbe. Csakhogy itt nem aratnak, hanem elvetik az aranyat.

A vállalkozó, aki a kladovai részt csinálja, Podrovszky József mérnök, régi barátom és iskolatársam, azt írta a levelében: »Ha meglátogatsz egypár napra, bele nem halsz. Kényelmes lakást nem adhatok, de jó konyhám van, jó borom és jó szivarom. Azonfelül van egy szép menyecske és jó levegő. Az előbbi beteggé tesz mindenkit, mint a tenger, a másik meggyógyít mindenkit, mint a tenger stb.«

Mind elhittem neki, csak a szép menyecskét nem, mert úgy tudtam, hogy egy rusnya, cseh öreg asszonyt vett el a pénzéért. Meg tudja szépiteni a házakat, átalakítja a folyamokat, de egy öregasszonyból ő se tud faragni fiatal menyecskét.

Úgy is volt. Podrovszkyiné értéktelen öreg asszonymak bizonyult, aki se nem oszt, se nem sokszoroz (azaz csak annyiban, hogy ő vezette az üzleti könyveket), azahogy mégse volt úgy, mert csakugyan találtam náluk egy szép menyecskét is, akit özvegy Petrovicsnének, rokonuknak mutattak be.

Különben fölségesen töltöttem ott néhány napot. Még társaság is volt és délutánonkint egy kis ferbli. A szerb urak szívesen jártak oda kártyázni és udvarolni a menyecskének, aki igazán bájos volt, olyan rózsás arccal, mint egy baba, és olyan vakító fehér fogakkal, mint egy jávorszarvasé.

Vidám, pajkos, temperamentumos és szellemes volt. Tudott mulatni. Egy csöppet se félt a férfiaktól, ami természetes is, mert nem voltak ott asszonyok. Az asszony csak a többi asszonyok miatt ijedős. A mérnökök, az alkalmazott tisztviselők és az odajáró vidéki és belgrádi urak (Isten bűnömül ne vegye az „urak” szót) mind bele voltak habarodva. Mert Petrovicsné szerbül is tudott. S ez nagy segítség. A szerelem vagy a szemeken vagy a füleken át megy be a szívekbe. Két kapu mégis több egy kapunál.

Ő maga kedves volt mindenkivel, de úgy vettem észre, mégis a nacsalnik (a megyefőnök) érdekelte legjobban. Bózics Pero volt a nacsalnik, egy jóképű fickó, aki ügyesen is öltözködött. Majd mindennap eljött kártyázni a telepre a tanfelügyelővel, egy pohos vén számmal, akit Vucsetenics Milosnak neveztek, de a nacsalnik egyszerűen »Mungó«-nak szólította (A Mungórol elhíresült operett azon a vidéken most volt újdonság.)

Hiszen bolondság, ha mondom, mert mindenki tudja rólam, hogy nem szoktam házasodni, de mégis be kell vallanom, a tengeri betegség, amit barátom jelzett levelében, énrajtam is kiütött. Csodálatos varázsa volt rám annak a kis macskának, a Petrovicsnének. Elbódított, leigázott, ábrándozóvá tett és idegessé. Különös érzéseim kezdtek támadni és gyakran gondoltam rá. Ha ruhája szellője hozzám ért, ereimben megbizsergett a vér. Ha velem beszélt, haragudtam, mert úgy tűnt föl ilyenkor a helyzetem, mint akit valami örvény sodor; ha nem velem beszélt, az meg éppen tönkretette a kedélyemet. Három nap kellett hozzá és nem tudtam egyébre gondolni, csak őrá.

Bosszankodtam Podrovszkyra, aki elcipelt délelőttünkint a munkálatokat megnézni, a nagy kotrógépeket, a hatalmas műhelyházat, mely a kladvai temető mellett emelkedett, s melyben egész nap, egész éjjel zúgtak a gépek, és hangzott a pöröly, sziszegtek az izzó vasak. Az én gondolatom egyre a szép Petrovicsnén járt, s örültem, ha valami résnél átvihettem a társalgást őrá.

– Mióta van itt?

– Magunkkal hoztuk.

– Hol tanult meg szerbül?

Podrovszky vállat vont.

– Az ördög tudja.

Láthatólag untatta ez a tárgy, szenvedélyes szakember volt, újra belekezdett végtelenségig terjedő számításaiba és technikai magyarázatokba. Szinte örültem, ha némelykor jól lecaffolta a nacsalnik, aki szeretett neki ellentmondani.

– Eredj a számadataiddal a pokolba! Ellensége vagyok a számoknak, mert a knézek vére csurog bennem. S azok sohase számolták a levágott fejeket. Hallgass a számokkal, főmérnök. Röhög ki, Mungó!

Ez Vucsetenics Milosnak szólt, aki elgondolkozott egy darabig. Éppen csak a számoknál nem akart Mungó lenni.

– Nincs igazad, nacsalnik, kedves főnököcském. Alásan állítom, de nincs igazad. Az egyszeregy nagy dolog. (Az égre emelte a szemeit, aztán krákogott egyet, de nem köpött. Büszke volt arra, hogy egész életében sohasem köpött). Az egyszeregy szükséges valami, mint a nyelv a szájban, vagy az agyvelő a koponyában.

A nacsalnik dühbe jött ilyenkor.

– Még te is ellenkezel Vucsetenics, akinek oly kevés agyveleje van, hogy ha egyszer köpni találnál, hát kiköpnéd. Jó, edd meg az egyszeregyedet, s tanítsd az iskolákban, énnekem semmi ellenvetésem.

Ámbár jobb, ha nem tudja a paraszt, mert okoskodni kezd. De a magasabb számtan ostobaság, Podrovszky barátocskám. Fölállítasz bizonyos tételeket, hogy ha ez így van, akkor amaz is úgy van és így tovább. Lárifári, Podrovszky barátocskám. Ott van például a Nádics Koszta, az én bátyám, aki jó lovakat tart s azt mondja, hogy két lovon Kladovától Branyovác három óra, négy lovon azonban csak másfél óra. Már most aztán, ha te a számtani eszeddel és logikáddal befognál a kocsi elé hat lovat, hát már akkor el se kellene indulni Kladovától, hogy Branyovác-on legyen az ember, mi? Hehehe, barátocskám.

A nacsálnik eredeti fiatalember volt. Műveltsége nem ért ugyan egy denárt se, de bizonyos őshumor, veleszületett nyers bölcsesség pótolta. A szép Petrovicsné előtt mégis aligha többet nem számított a pörge bajusza és a sugár termete.

Haragudtam rá és ellenséges szemmel figyeltem őt. Pedig inkább az asszonyra kellett volna haragudni, aki szemlátomást kacérkodott vele. Alkalmasint őt se hagyta ez hidegen, de éppen nem tartozott a szerelmes természetű férfiak közé. Nem lobogott szenvedély a szemeiben, se a modorán nem látszott elfogultság, a szerelem fő ismérve. Nagy adag flegmával volt megáldva a természettől, és nemigen alterálták az események, akár jók voltak, akár rosszak.

– Csak kétféle baj van – szokta mondani –, vagy olyan, amin segíteni lehet, tehát segíteni kell, de nem kell miatta búsulni; vagy olyan, amin nem lehet segíteni, annál fogva elmúlnak tekinthető és szintén nem kell miatta búsulni.

A nacsálnik meggyében tehát nem volt, sőt nem is lehetett soha semmi baj, és a nacsálnik sohasem búsult semmin, hanem ivott nagyokat és kártyázott, amikor vagy jó kártyája járt, és azon örült, vagy nem járt jó kártyája, de azon nem búsult, mert azon segíteni nem lehetett.

Majd mindennap átjött a telepre, de nem sokat foglalkozott a szép asszonnyal. Én mégis dühöngtem Podrovszkyra, hogy hírbe hozátja a rokonát. El kellene tiltani a háztól a nacsálnikot. De Podrovszky kinevetett. Ejh, hiszen nem csinál semmi rosszat! Hiszen csak kártyázní jár ide és engemet fosztogat ki.

Igaz is, hogy semmi gyanúsat nem csinált, ha csak azt nem veszszük, hogy Petrovicsné gombolyagját tartotta egy délután és folytonosan súgdoskodtak. Azt hittem, megbolondulok. Pedig hát mi közöm hozzá? Egy másik alkalommal, egy vacsora után, mikor már a beteges háziasszony eltávozott az asztaltól, Bózics az asztal alatt megcsípte az asszonyka combját, mire az ijedten felsikoltott.

Bózics elröhögte magát.

– Ej no, goszpodka, de szemérmes vagy! Úgy ordítasz, mintha megnyúztalak volna. Ne haragudj, goszpodka (úrnőcském), hiszen csak a ruhán keresztül volt. Itt van ni, ezzel a két ujjammal csíptelek meg, harapd meg, ha haragszol.

Fejembe szállt a vér, felugrottam, hogy rárohanok a durva fickóra, de Petrovicsné elmosolyodott s incselkedve jegyzé meg:

– Ugyan ne beszélj, nacsalnik. Ha elharapnám az ujjadat, mivel tartanád megyédben a kormánygyeplőket?

– Hát odaadom az egész kezemet, ha az ujjaim nem kellenek.

Ez félig komolyan, félig tréfásan volt mondva. Petrovicsné elpirult és lesütötte a szemeit. Megdőftem az asztal alatt Podrovszkyt, de a mamlasz nem vett észre semmit, csak mikor már elmentek a vendégek, kérdezte, mit akartam.

– Figyelmeztettelek Petrovicsnéra.

– Engem nem érdekel – felelte Podrovszky.

– Mégis szeretném tudni már egyszer, mi róla a véleményed?

– Becses kis kutya – mondá meggyőződéssel.

– De attól tartok, hogy kacér egy kicsit.

– Az vele jár.

– Mivel jár vele? – kérdém fojtott hangon.

– Az aldunai munkálatokkal – viszonzá határozottan.

– Nem értelek, Podrovszky.

– Mert naiv vagy az üzletekben. Mert nem tudod, hogy nekünk vállalkozóknak sokféle fegyverekkel kell küzdenünk ezek ellen a tolvajok ellen. A generális fegyver a pénzeszacskó, de egy szép asszonyi pofa se bolondság.

– Hogyhogy?

– Vegyünk például egy esetet. Vagy egy esztendeje szükségem lett volna egy okmányra, mely a kerület székhelyén a levéltárban hevert. Kértem, rimáncodtam a hivatalnokoknak, hogy keressék ki, hasztalan; pénzt is adtam nekik, nem ért semmit. Akkor aztán Petrovicsné vette a kezébe, egy-két szép szót mondott a nacsalniknak, aki megittasult a ragyogó mosolyától s harmadnap beküldte egy szénásszekéren az egész archívumot: hogy azt mondja, ők nem érnek rá keresni az aktát, keressük ki mi magunk. Azóta is ott van a levéltárak a folyosó egyik szögletébe behányva, hiszen láthatad azt a nagy papiros boglyát...

– Gyönyörű közigazgatás!

– Ez még semmi. Majd megösmered te azt még jobban is.

Alkalmam nyílt rá mindjárt másnap, mert már kora délelőtt eljött megnézni a telepet Belgrádból a belügyminiszter, Mladinovics Péter.

– Az ördög vigye el a nevenapján, – pattant fel Podrovszky, mikor hírlül hozták, hogy oda jön hozzájuk ebédelni.

– Úgy látszik, nemigen örülsz neki, pedig azt hittem volna, hogy egy miniszter...

– Ejh, hiszen mindig itt csavarognak, ha kifogy az aprópénzük.

– Csak nem akarod mondani, hogy...

– De igenis, megpumpolnak.

– Kölcsönnel?

– Dehogy. Valami mást találnak ki. Mert roppant leleményesek.

Tizenegy óra tájban csakugyan beállított a miniszter, Mladinovics Péter. Roppant száraz, magas ember, aki pápaszemet visel apró ravasz szemein, és sima, nyájas, hízelkedő. Amellett pompás társalgó, mindig eltalálja, hogy mi érdekli azt, akihez szól. A cseh eredetű Podrovszky-néval a cseh fürdőkről kezdett társalgást; hogyan utazta be őket most júliusban, az asszonyi színek szerint: Karlsbadot, ahol sárgák az asszonyok, Franzensbadot, ahol fehérek, és Marienbadot, ahol pirosak.

De még el se jutott a pirosakhoz, mikor lábczoszogások hallatszottak künn, majd megnyílván az ajtók, egy deputáció csoszogott be: a kladovai szeb parasztok. Micsoda pompás, szép arcok, deli természetek, csak az a cudar viselet ne volna. A nadrág, amelyik voltaképpen egy óriási zseb, de a zsebben maga a rác is benne van, meg az is, amit lopot. Egypár öregasszony is volt a deputációban, akik előretolakodtak és letérdeltek a nagy hatalmú úr előtt.

– No, mit akartok? – kérde az zordonan. – Röviden beszéljeteK és okosan!

A legöregebb paraszt, a bíró, előadta, hogy a vállalkozó ellen jöttek panasZra, aki az emeletes műhelyházat odaépítette közvetlen a temetőhöz, ahol is éjjel-nappal rettenetes zaj és kalapálás vagyon, úgy-hogy az ő őseik nem pihenhetnek nyugton az anyaföldben.

Őexcellenciája összevonta kefeszerű szemöldjeit.

– Valóban – mondá –, a műhely ott van a temető mellett. – Majd hozzátette nyájasan: – És hát azt állítjátok, hogy a halottjaitok nem tudnak pihenni?

– Lehetetlen nekik abban a nagy lármában.

– És miből gondoljátok azt?

– Aki nem hiszi, próbálja meg – vágott közbe egy öreg asszony éneklő hangon.

A bíró sietett az asszonyt félrelökni. Hallgass te vén csutak, mit akarsz itt? Majd a miniszter felé fordult:

– Oh, nagy fényességű miniszter, az bizonyítja a halottaink nyugtalanságát legjobban, hogy följárnak éjjelenként és megjelennek övéiknél, megdömöckölik őket, vagy egyéb csínyt tesznek. Az én boldogult feleségem otthon járt tegnap éjjel, látták fehér lepedőben besurranni, s mind megitta a kecsketejet a zsetárból. Azonképp mutatkoztak kísértetek több helyen, hazajár Tópics, hazajár Kumovics. A helység korcsmájában pedig az történt, hogy három rég elhalt cimbora bekopogtatott éjjel az ablakon. A korcsmáros ajtót nyitott nekik – s akkor vette észre nagy fogvacogva, hogy holt lelkek. Bort kértek, adott nekik, megfizették jó ezüstpénzzel és kakaskukorikoláskor eltűntek. Mikor aztán reggel nézi a pénzt, hát csupa csigolyacsont volt.

– Hm – mormogta a miniszter. – Hát mit kívánnátok?

– Hogy a műhelyt tegyék el onnan.

– Lehetséges volna ez? – kérde a miniszter Podrovszkytól jámbor, jóakarató képpel.

– Még csak az kellene! – pattant föl Podrovszky, csodálkozó szemeket meresztve a miniszterre. – Hogy is gondolhat olyat, excellenciád? Hiszen az épület egy vagyonba került és most persze másutt építsek másikat, mert a halottak nem tudnak pihenni... Neveléséges!

– Nono, Podrovszky – inté őt nemes nyugalommal a derék államférfi –, gondolja meg, édes Podrovszky. A vallás végre is szent dolog és a szegény földnépnek legalább a hitét meg kell hagyni. (Majd a deputáció felé fordult.) Barátaim, amit előadtatok, az gondolkozóba ejtett engemet, de a dolog nem csekélység, mégse csekélység ugye, Podrovszky? És hát én olyan vagyok, hogy amit lenyelek, előbb megrágom, vagyis – javította ki magát – amit tinektek le kell nyelni, azt én előbb megrágom. Hát majd megrágom, jöemberek (megint Podrovszkyra vetett egy fürkésző tekintetet), délután pedig, ha eljöttök, megmondom, hogy mit határoztam.

Azok elmentek hálálkodva, nagy reményekkel, Podrovszky pedig belátta, hogy Mladinovics Pétert neki kell kiségeteni a rágásban, minél fogva jó pezsgős ebéd után, a feketekávénál, mikor csibukra gyűjtött, fidi busz helyett egypár százfrankos bankjegyet nyomott a markába.

Amitől egyszerre jó kedve szottyant öexcellenciájának, egy szerb dalt próbált eldúdolni, a kedves kis Petrovicsné gitárral kísérte. Közbe-közbe pezsgőt kért, mégpedig olyan sűrű egymásutánban, hogy egyszer csak kirúgta maga alól a széket.

– Gyere kólót táncolni, nacsalnik. Te is édes testvércém, Podrovszky!

Podrovszky szabadkozott, de ők ketten bene sonantibus begyeskedtek, pipisgettek, illegették már a csipőiket, hogy belekezdenek, mikor megint benyitott a kladovai deputáció a válaszáért.

– Ejnye erre-arra – rivallt rájuk a miniszter. – Hát megveszekedtek, hogy ismét itt vagytok a nyakamon? Vagy azt hiszitek, ti marhák, hogy én borsón tolom el onnan az emeletes műhelyépületet? Hogy, azt mondjátok, nem tudnak a halottaitok aludni. Hát mi közöm nekem a halottaitokhoz? Fizetnek azok nekem vagy az államnak valamit azért, hogy aludni hagyjam őket? Hát altató dajkája vagyok én a ti halottaitoknak, hé? Hát pesztonkának néztek engem, ti semmirekellők? Ilyen ostobasággal mertek énelém jönni? Egy szót se szólnék, ha a ti fejeteiken kalapácsolnának a kovácsok; azt mondanám, hogy van valami igazatok, de most csak azt mondom, Podrovszky, kedves barátocskám, adj ide hamarosan egy korbácsot!

Hanem iszen már a további fejleményeket nem várta be senki, iparkodtak kifelé a megrökönyödött parasztok s meg sem álltak Kladováig. Csak a temető mellett elszaladva kiabálták be a néma sírkereszteknek: »Anyuskák, atyuskák, bizony elvesztettétek a pörötöket.«

Szívem gyűlölettel telt meg a miniszter ellen. S mikor alig négy nap múlva a kormány bukásáról érkeztek hírek Belgrádból, örömmel kiáltottam föl: »Nem adom száz forintért, hogy megbukott ez a vén kutya, ez a Mladinovic.«

– Én sok ezerért nem adnám, ha már előbb megbukott volna – litált rám Podrovszky.

Csak úgy nyeltük a lassan érkező válsághíreket. Nagy csemege az. Hát még a kulisszatörténetké! Mert itt is vannak kulisszák. Oh, hogyne, hogyne! Csakhogy minden picinke dolog, olyan liliputi valami. És titkok is vannak, kulisszatitkok. De milyen utálatos kis pletykácskák! Alattomosan, egérlyukakon oson a hír, hogy a király gyémántokkal kirakott órája elveszett az írószobájából, és minthogy senki sem volt aznap a királynál, csak Mladinovic Péter és a miniszterelnök, a király legott elcsapta őket pereputtyostól.

Ez talán mégse volt igaz – de jellemző, hogy a nép esze hol jár, mikor a bukások okát kutatja. De még a bukásnál is nagyobb szenzáció volt az új Novacsovic-kormány, mely nagy fellengző szavakkal jelentette be a skupstinában, hogy a régi romlott rendszert megváltoztatja

minden vonalon. Meglássátok, hogy ahol szemétdombok voltak eddig, ott kristályvizű patakok folydogálnak majd ezentúl.

Sietve citálta be az új miniszterelnök az összes tisztviselőket a királyságból. A nép lázasan várt nagy dolgokat. Fogak csikorgatását és rettentő változásokat.

Egy ködös őszi reggelen a mi nacsalnikunk is Belgrádba indult a skolnikkal, egy kihajtott, tehát hivatalos előfogaton.

A telep mellett elhaladva betértek egy kis konyakra. Vucsetenics Milos, a skolnik, nagyon szomorú volt, a hosszú bajusza lelógott, a hangja pedig olyan szelíd lett, mint egy flótáé.

A nacsalnik most is egykedvűen nyelt le néhány kupica szeszt s kutyába se vette a Petrovicsné gúnyos incselkedéseit.

– No, hogy érzed magad, nacsalnik barátocskám?

– Jól, goszpodka, becsületemre mondom, meglehetősen. Mert mi történhetnék velem egyéb, mint hogy elcsapnak a hivatalomból? Letépnek az ágról, mint egy virágot szokás. Hiszen nem nagy dolog az. És minden attól függ, hogyan tépik le az illetőt. Hiszen még azért lehet valamire használni. Lám téged is letéptek már egyszer, azért mégis virág maradtál, goszpodka, és én szívesen tennék be a poharamba, hogy el ne hervadj bolondjában.

– Ohó, no Bózics Pero uracskám. Szívesen köszönöm a bókot, de az összehasonlítás nem. Mert egy virág tovább is élhet, illatozhat, egyik pohárból a másikba juthat, de ha egy alma leesik a fáról, az már a rothadásé, barátocskám.

– Úgy, de még nem bizonyos, hogy leesik – nevetett a nacsalnik, – semmi sem bizonyos, goszpodka. Csak az az egy, hogy ha jóra fordul a dolog, megpróbállak áthozni, kis tulipán, a magam poharába.

Petrovicsné fülig pirult, én Podrovszky felé hunyorítottam, de az nem figyelt rám, hanem csak a fejével bölintgatott és nyújtogatta a töltött kupicákat.

– No, igyál még egyet, nacsalnik, a jó sikerre!

A nacsalnik ivott és elbúcsúzott; a tanfelügyelő föladta rá a köpönyeget, mert hűvös idő volt, aztán mindnyájan kikísértük őket a kocsizhoz. A nacsalnik föl pattant fiatalosan és elhelyezkedett a kocsij jobb oldalán, ahogy a rangjához illett, mire a skolnik is kezdett fölkapaszkodni a fűrhécen át, de eközben észrevette a nacsalnik, hogy az udvaron lekvárt főznek, nosza, szalasztja le a skolnikot:

– Ugorj csak le, öregem, és hozzál egy kis parasztat a pipámra a katlan alól.

Az alárendeltek szokott édeskés mosolyával igyekezett a skolnik lekászmalódni, majd lihegve hozta a paraszat a tenyerén, egy töklevelet téve alája tálcának, elhelyezte a nacsalnik pipáján, megigazgatta az ujjaiával. Ah, a kutya fogantatta, de forró! Mi az ördögtől olyan forró! Azután újra érzékenyen elbúcsúzott, miközben a könnyei is kicsordultak apró szürke szemeből. Podrovszky vigasztalta:

– Ne búsulj, skolnik, ugyan ne búsulj, hiszen föl nem akasztanak benneteket!

– Óh, jaj, ki tudja azt? – felelte a skolnik, piros zsebkendővel törülgetve szemeit (a zsebkendő gyakori a magasabb rangú hivatalnokoknál). – Mert mi tagadás benne – folytatá prófétai ihlettel –, ha lényeges rendszerváltozás lesz, ahogy mondják, azt én nem bírom másképp elképzelni, csak ha fölakasztanak bennünket.

De végre megindult a forspont s Petrovicsné váltig lengette utánuk a keszkenőjét, míg csak el nem takarta őket a por a Belgrád felé vezető úton.

Estefelé izgatottan lestük a visszatértüket. Hogy lesz, mint lesz Belgrádban? Kíváncsi volt az egész telep. Csakugyan föl is tűnt nap-szálltakor egy kanyarodónál az ismeretes szekérke, a két pejko és a hórihorgas kocsis.

– A mi embereink! – kiáltá Podrovszky.

De nini, mi az ördög az? Mintha a skolnik ülne jobb felől, és a nacsalnik ülne balról, vagy csak a szemünk káprázik?

De bizony tiszta valóságnak bizonyult, hogy ím közel értek. A nacsalnik most is egykedvűen szítta a pipáját, de a skolnik messziről intgetett ujjongást kifejező gesztusokkal, majd leugrott fűgén a szekérről jóval előbb, és mint egy fűrj, szaladt felénk egy szerbtövises tarlón át, kalapja félre volt csapva, a nyakában egy nagy koszorú fűge lóbálózott, mintha a szent Száva-rend nagykeresztje lenne.

– Nagy dolgok történtek – lihegte hozzánk érve s a koszorú fűget lecsatolva, hódolattal nyújtá át Petrovicsnének.

– Mik azok a nagy dolgok, skolnik?

– Az ördög a skolnik – szólt és kiköpött maga elé, talán most először életében. – Majd elmondja a Pero.

A kocsi most már odaért, de Bózics le se szállt róla, csak egyre pipázott fent, elgondolkozva, mint egy arab, aki valami láthatatlan dzsinnel láthatatlan sakkpartit játszik.

– Hogy volt a dolog, mi? Beszéljetez már. Van-e rendszerváltozás vagy nincs? – türelmetlenkedett Podrovszky.

– Úgy látszik, van – felelte Bózics.

– De ne legyetek hát rejtélyesek! Hogy volt? Mi volt?

– Úgy volt – mondá Bózics –, hogy a miniszter nem emelt kifogást a személyünk ellen, de minthogy rendszerváltozást ígért a skupstinában, hát mégis kénytelen, úgymond, változásokat behozni minden vonalon. A lehető legolcsóbb változásokat. No, mit gondolsz, Podrovszky barátocskám, hogyan oldotta meg azt a rendszerváltozást úgy, hogy pénzbe ne kerüljön?

– Bizony ki nem találok egy napig se.

– Hát úgy, hogy ekképpen szólott hozzánk: »Nos te nacsalnik, légy ezentúl skolnik, és te skolnik, légy ezentúl nacsalnik.« És most már én vagyok a tanfelügyelő.

Podrovszky édesdeden kacagott a rendszerváltozáson, a szép Petrovicsné ellenben a piros ajkait harapdálta, de mégis erőt vett magán és csupa udvariasságból megkérdezte:

– Hát le sem szállasz, Bózics Pero?

– Minek szállnék már? – felelte az új skolnik csöndesen, szinte szomorúan. – Eltört a virágpoharam, goszpodka galambocskám.

– Sajnálom – felelte a gonosz asszonyka egyszerűen.

– Csak ennyit mondasz, goszpodka?

– Csak ennyit. Mit akarnál, hogy mondjak?

– Olyasvalamit gondoltam – felelte némi zavarral az ex-nacsalnik –, hogy a virág ráfér és ráillik a puszta kalapra is. Értesz engem?

– Értelek, barátocskám. Csakhogy a virágra nagy különbség. A kalapon elhervad, a pohárban fölfrissül. Értesz engem?

– Értelek – felelte Bózics egykedvűen, de mégis tompán.

– Hűvös az este, Bózics. Jó éjszakát!

Fázékonyan gombolta össze mellénykékjét és beszaladt az épületbe.

Ami engem illet, örültem neki, nem is tudom, miért, de másrészt gondolkozóba ejtett az asszonyka gonosz rangvágó lelke. Mert kétségtelen, hogy a szíve odahajlott a szép daliás ex-nacsalnikhoz, és mégis hogy bánt el vele. Hűvös az este, Bózics! – zúgott örökké a fülemben az ő lágy szava. Hej, asszony, asszony. Nem az este a hűvös, hanem te vagy az, te vagy az...

Podrovszky nagyokat nevetett a megfigyeléseimen, amelyeket közöltem vele lefekvéskor és rejtélyesen jegyzé meg;

– Olyan vak vagy, mint egy félnapos macska. Hiszen hozzá se mehetett volna Bózics Peróhoz.

– Miért!

- Mert már férjnél van.
- Vagy megbolondultál, Podrovszky, vagy nem Petrovicsnéről beszélsz.
- Csak annyiban nem, mert nem is Petrovicsné.
- Sőt talán nem is rokonod? – dadogtam hűledezve.
- Persze hogy nem. Apróhirdetések útján szereztem az üzlethez. Nagyon becses, jó asszonyka. Egykori színésznő, aki férjhez ment egy kishivatalnokhoz, de nem bírnak megélni, hát hozzám szegődött, hogy ezen a módon tisztázhassa a férje adósságait. Szép fizetése van nálam és mulatságos hatásköre. Egy-egy szerepet kell eljátszania. Nagy hasznát veszem, roppant hasznát. Némelykor elküldöm Belgrádba, s azt teszi a miniszterekkel, amit akar. Ami pedig a nacsalnikot illeti, mit tudod te azt, hogy a nacsalnikok jóakarata mennyire szükséges a munkálataknál?
- Eszerint tehát az asszonyka...
- Nos igen, holnaptól kezdve már az új nacsalnikkal fog kacérkodni...

MÉRETLEN HÚS TÓTHÉKNÁL

(Közönséges falusi eset)

Az állatok érdeke se egyforma és semmiképpen se kerülhet egy kalap alá. A tapasztalataikból leszűrt igazságaik is különbözök. A hanga például ragadozó állatnak tartja a fülemilét és jámbor léhűtőnek a tigrist. A ló azt szeretné – hogy tovább szőjük a dolgot –, ha valami gazdag nagyúr tulajdonába jutna, mert ott kímélik, vakarják, zabbal etetik, pokróccal takarják, a tehénnek ellenben az a szerencséje, ha szegény emberhez jut, mert ott ő valóságos családtag, dédelgetik, friss lóherével, burgundiával etetik s vigyáznak rá, mint a szemük fényére. Csak a sertésnek mindegy, mert annak mindenütt az a sorsa, hogy megölik és megeszik. A sertés pályája rövid, sivár és reménytelen.

Hanem most csak egy tehenről van szó, a Riskáról, amelyik szegény parasztemberé és nyolc liter tejet ad naponként. Hát nem sok, de őtöle mégis elég, mert csak egyszerű magyar fajta, kajla szarvú, fehér szőrű, csontos, szikár, hegy-völgy változik a testén. Ősei sohase legeltek Siementhalban, sem sehol havasi füveken, szóval alacsony származás: paraszt tehen.

A palóc ember megbecsüli a tehenet, nem fogja eke elé, mint a stájer, mert gavallér hozzá: a tehen a gyöngéd nem a szarvasmarhák közt, ő adja a tejet, elli a borjúkat, nem szabad dolgoztatni. Azonfelül hálás is hozzá a palóc és a tehenet „ökelmének” híja. Megtiszteli ezzel. Mert a többi állat mind »ne-te-ne« vagy »brcs ki«, »tülled-hozzá« vagy »coki«, csak a tehennek jár ki a titulus: »a Riska ökelme«.

Hát igenis, ökelme szegény parasztfamiliához került, a felvégi Tóth Ferenchez, ahol igen szerették. A gazda gyöngéden veregette meg lapockáit reggelenként, mikor kihajtották, a gazdasszony rendesen valami csemegével várta este, mikor a mezőről a csordával hazajött s ugyancsak megkorholta vásott gyerekeit, kik rögökkel hajigálták:

– Nem féltek az Istentől, a legnagyobb jótévőtetek megütni, aki táplál benneteket? Mindjárt elszárad a kezed, te Miska, te gézengúz!

A gyerekeknek persze nincs jó eszük. A tej nem imponál azoknak. Azt hiszik a kis csacsik, hogy valahonnan a Polovszkyék árkából meríti az anyjuk. Még többet ér nekik, ha néha a Riska odadörzsöli az oldalát

a szederfához, mert ezzel megrázza, s potyogni kezdenek az érett fekete szederbogyók. Akkor szinte pajtás a Riska.

Hanem előttük is megnőtt a tehén becsülete, mikor egy reggel tarka borjút hozott a világra. Kedves volt a borjú, olyan okos szemekkel, mint egy kanonoké. Lámpás a homlokán és rózsaszín foltok az oldalain imitt-amott. Ez már a gyerekeknek is tetszett. A Riska ezentúl otthon maradt a borjúval, s valóságos búcsújárás volt egész nap az istállóba. Rendre jöttek a rokonok, a szomszédok, megbámulták a borjút, megköpködték, hogy szemtől ne jöjjön neki. »Nagyot nőjön, mint a Zichyék bivalya«, mondták a babonás szokás szerint, vagy azt az észrevételt tették, hogy gyönyörű üsző lesz belőle, kár volna odaadni a mészárosnak.

– A mészárosnak? – csodálkoztak a gyerekek. – Hát mit csinál vele a mészáros? Hiszen a mészárosnak nincsen tőgye, amiből szoptatná.

– Jaj, édes lelkeim, nem is azért kellene az a mészárosnak, hanem hogy egy nagy kést fogna és krk! elvágna a bocika nyakát.

Erre aztán elkezdtek sírni a gyerekek, mint a záporosó. Oh, a csúf mészáros! Hát ugyan nem fájna-e a szíve?

Napokon át kellett biztatni az apjuknak, hogy megnyugtassa.

– Dehogy no. Ej dehogy. Nem eladó a borjú, fölneveljük tehennek. Hanem mikor a kis Kata megnő, a Kata lesz eladó, és a tehené cseperedett borjú lesz a hozománya.

A testvéreké, a böszmék most már azon siránkoztak, hogy ha a Kata lesz eladó, akkor hát az ő nyakát vágja el a mészáros a nagy késével.

Ezalatt pedig szépen növekedett a kis jószág. Az »édesek« terveket szőttek hozzá. Innen-onnan két tehenük lesz, sok tej, sok vaj, sok túró. Az mind pénzzé válik a kezükben. Abból a pénzből aztán pitykés lajbit kap a Pali, cifra szűrt a Miska, nagy selyemkendőt a Katóka. Minden a borjúra volt építve. Nevezetes személyiség lett a családban. A gyerekek mindennap megnézegették, mennyit nőtt már, s mindenik a maga vágya teljesülését látta benne közeledni. Pedig hát azonkívül is elég kedves volt, lehetett azt szeretni a saját személye végett is.

A bocika természetesen semmit se tudott erről, s élte a világát a maga esze szerint. Szopott, aludt és nézelődött. Bámulta a lovakat a másik rekeszben. Az öreg Riska vígan rágicsálta a lóherét. Mert jó érzés lehet, hogy a kicsinye ott lábatlankodik alatta, hol a lábához ütődik, hol a hasához, és kellemesen csiklandozza, rágicsálja a tőgyét, miközben ütőgeti farkával a combjait.

Egy nap azonban azzal jött ki reggel az anyjuk az istállóból, hogy a kis borjú nem akar szopni – mind meghagyta a tejet nekik.

Az apó is megnézte a különös jelenséget és így szólt aggodalmas arccal:

– A borjú nagyon szomorú.

– Valaki megrontotta a szemével – vélte az asszony.

– Hm, az meglehet. Nem járt itt a Galandáné a napokban?

– El kellene hívatni Maron sógort, hadd mondana valami szert.

– Szaladj el érte, Kata!

Mire Maron sógor megjött, a borjú lefeküdt az alomba és csak néha nyitotta ki a bágyadt szemeit, melyekből könnyek szivárogtak, sötétlő sávot hagyva rózsaszín szőrén a szemek alatt.

Maron sógor megnézte az állatot és megcsóválta a fejét.

– Itt már csak egy segítség vagyon: a kés.

Lett erre nagy megrökönyödés, kéztördelés. Az asszony elszaladt a mézárósért. De a nemzetes úr éppen nem volt otthon (szegény borjú, de rosszkor betegedett meg). A nemzetes úr egy kosból való zacskót vágott ki remekbe, úgy, hogy a kosnak mind a négy lába rajta legyen fityegőnek, s ezt vitte be ajándékba a viceispánnak a városba.

No, már most mit csináljunk?

Maron sógor a fejét vakarta: úgyis amolyan barkácsoló ember volt, aki mindenhez értett.

– Hát isten neki, kieresztem én a páróját, mert nem lesz abból soha e világon szarvasmarha.

És úgy is lett. A szegény bocikát kivezették az anyja alól.

Maron Péter bácsi megkeményíté az ő szívét (hogy azt mondja, úgyis elég német vért ontott huszár korában), bevitte a kamrába. Se nem rúgott, se nem kapált, nagyon el volt már gyengülve, kegyelem már annak a halál. De minthogy semmi alkalmas szerszáma nem volt kéznél, hát keresztbe tette a borjú fejét a kamra küszöbén, s aztán egy, kettő, három, a nagy éles baltával egy csapásra elválasztotta a fejét a törzsétől.

Sokan nézték szomszédok, mert az efféle nagy látványosság mindig sok nézőt csal össze. Magasan szökött fel a vérsugar félívben s befecskendezte a szuszékot és a falakat, az asszony nép sikoltozott a sajnálkozásban, a gyerekek rémülten futottak be a kertbe s ott meglapulva a mogyorófák közt, reszketve, dobogó szívecskékkel várták, mi fog történni.

Csak a csósz suhanc fia, a Gyurka mondta Maronnak:

– Mégis nagy vitéz lehetett kend, Maron bátya!

Az öreg szippantott egyet meglegegedetten a makrából, aztán fölvette a levágott főt és fölemelte.

– No, nézz a szemembe, borjú pajtás. Ne haragudj rám. Látod, kénytelen voltam vele.

És kitette a fejet az eszterhéj alá, ami után hozzálátott nagy komótosan egy konyhakéssel a testtörzs fölbontásához a kamrában, hol úgyis szűk volt a hely a művelethez.

A látogatók pedig, akik már előre megalkudtak a gazdával, egyik a combra, másik a szügyre, harmadik a májra (mert a szegény embernek jól esik a *méretlen* hús), szájátva nézték a nyúzást s várták a magok falatját. A levágott fej is úgy volt fordítva, hogy a nyitott két nagy me-rev szemével benézett a kamrába.

Tóth Ferenc lehorgasztott fejjel járt-kelt a pajtában, a kertben ezalatt csak azért, hogy ott ne legyen: rövid időközökben be-benézett az istállóba, a jószágot gondozni, s megújította visszajövet:

– A Riska nagyon szomorú. Búsul a kicsikéje után.

Amire elkezdett óbégatni az asszony, hogy most már a Riska tönkre-megy.

– Nem kell sajnálni, sógorasszony – vigasztalta Maron. – Nincs az állatnak lelke. Különösen a tehén utálatos, minden erkölcs nélkül való. Nincs annak annyi emlékező tehetsége sem, mint a verébnak. Ha a borjú felnő, nem ösmeri meg többé, elfelejti. Ami pedig az erkölceit illeti, összeházasodik a saját fiával is.

De azért az asszony mégis sajnálta a Riskát s be-befordult meg-nézni.

– Nem eszik az egy falatot se. Kínáltam lóherével, répával, mind-dennel.

– Talán szomjas – vélte Nagy Gáspárné, ki egy üres cseréptállal lebzselte ott –, mert én is vagyok úgy néha, hogy egy kis italkára jobban vágyom, mint a falásra.

– De kegyelmed nem marha, Panna néni – vágott közbe Csősz Gyurka.

– Hallgass! Mit tudod te azt, nyápic, hogy én mi vagyok?

Ezalatt Maron sógor kifogyhatatlan volt az állatok pocsékolásában. Micsoda, ravaszok, csalfák. A szamár sokszor teszi magát, hogy beteg, ha nem akar dolgozni. A macska is színleli az alvást, hogy a gazd-asszonyt kijátssza, aki a tepsiben sistergő pecsenyére vigyáz. S ezek még a művelt háziállatok, ezek a java. Ezek dolgoznak, vagy valami

más hasznat tesznek. De hát még a többi! Milyen könnyen élnek, minden foglalkozás nélkül! És hogy élnek! Ösmert például kígyókat, amikor Mexikóban járt Miksa császár öfelségével, amelyek valami parányi fénylő kövecskét vettek a szájukba, amit »kígyókőnek« neveznek a bennszülöttek. Nem nagyobb, mint egy lencseszem. A kígyó aztán, amelynek ilyen köve volt, ha megéhezett, letette a fűre maga mellé, és lesbe állt. A kő éppen úgy világított, mint egy bogárfajnak a nősténye. A szállodogáló hímek messziről megpillantották a fénylő bogárkisaszszonyt, s leereszkedtek hozzá a magasból, mire a kígyó kiugrott a lesből, és hamm, bekapta, mint a kutya a legyet. S még az egyik át se ment a torkán, már jött a másik szerelmes bogárlegény... Szóval csalással él, de jól él egy ilyen kígyó. Mindenütt magával hordja élesztárát a pernahajder...

Gazduramék mindent elkövettek a Riska fölélénkítésére – mert nagy volt az ijedelem, hogy Galandáné (egy boszorkány hírében álló istentelen asszony), ha már megrontotta a borjút, bizonyosan az anyját se kímélte. Megfüstölték tömjénnel, de az se használt, fokhagymát szagoltattak vele, de csak a fejét kapdosta.

Akkor aztán fogta a kötelet Tóth Ferenc és kivezette a vályúhoz. Hátha igaza van Nagynénak, hogy csak szomjas.

Lomha volt a Riska egyébkor is, de most még kelleltenebbül raskosgatta a lábait. Imitt-amott húzgálni kellett a kötelét, sőt meg is ütni a lapockáit.

– Ne-te-ne, fartó, gyere hát. Ne hagyd el magadat. Igyál egyet, öregem.

A Riska megállt az udvaron, a fele úton a kúthoz és az orrcimpái sajátságosan kezdtek mozogni. Mintha a levegőben szimatolna valamit. Fejét fölemelte, füleit hegyezni kezdte és a szőre fölborzolódott.

Egyszerre megfordult balra a ház felé, és megpillantotta a levágott főt az eszterhaj alatt. A bocikája véres fejét, a tarka lámpással a homlokán. Jaj, mi lesz most?

Egy óriási bődület hangzott fel, fájdalmas, szívet tépő, falakat megreszkettető.

A Riska kitépte a kötelet s bögve, szilaj örülettel, megszegett fejfel száguldott a kamra felé, ahol Maron sógor véres munkáját végezte.

A komondor, amelyik máskor meg szokta ugatni, meghunyászkodva sompolyodott el előle s kíváncsian nézett utána; a ludak, tyúkok félénken rebbentek szét, szinte tiszteletteljesen, mintha éreznék, hogy

nem a tehén ez most, kit máskor föl sem vesznek, hanem a fájdalmas anya, aki a szülöttje véres teteméhez rohan.

A Maron sógor kezéből kiesett a kés. Az összecsoportosult embe-
reknek a lélegzete is elállt. Az anya jön. Utat az anyának!

Szétugrottak onnan. A Riska pedig odaérkezett, két térdé megro-
gyott a fejnél, és még egy bögés tört ki ziháló, hörgő melléből, aztán
a szájába vette a véres főt és a nyelvével nyalta vagy csókolta. Miköz-
ben nyöszörgő, fájdalmas félhangokat hallatott.

Borzasztó látvány volt ez. Az asszonyok behunyták szemeiket és
elfutottak.

A tehén pedig csak tartotta a magzata holt fejét a szájában és nézte
elboruló szemeivel féltérdre roskadva a kamrában fölboncolt tetemét;
lassú reszketégség fogta el minden porcikáját külön-külön.

– Csukja be kend az ajtót, csukja be kend – kiáltozák Maronra
a gyöngébb szívűek –, hogy ne lássa szegényke!

Az egykori huszár be is tette az ajtót, de maga is bent maradt:

– Emberek, emberek! – vágta ki végre a rezet az öreg Szűcs Mi-
hály előrelépve. – Ha van bennetek keresztényi könyörület, vegyük el
a szegény anya szájából erőszakkal a véres főt, mert ezt már nem lehet
tovább nézni, itt adja ki a páráját kínjában. Ide, ide mellém, fogjátok
meg a szarvát, nyakát, én majd elvégzem a többi.

Úgy kellett a borjú fejét kiszakítani a szájából s kötélen vonszolva
vezetni el onnan az istállóba, a jászolhoz, szomorú magányába.

...Sokszor beszéltek a faluban kisgyerek koromban ezt a megrázó
tragédiát a parasztok, a magok együgyű szavaival, együgyű érzésekből
fakadókkal.

Maron bátya váltig bosszankodott a sok dibdáb beszéden, és kö-
römszakadtig erősködött:

– Ostobaság! Van is az állatnak lelke.

Én pedig azt gondoltam magamban: ha a vén huszár azt mond-
ja, hogy nincs az állatoknak lelke, hogyan van az, hogy lelki bánatjuk
mégis van?

Valami nagy bizonyosságban egyébiránt aligha lehetett Maron só-
gor a maga állításával, mert este, ha a tehéncorda jött, mindig befutott
a házba és a legelőn is messze elkerülte, ha arra volt útja, a tehéncor-
dát, szóval sohase mert többé a Riska szeme elé kerülni.

A HÁLYOGKOVÁCS

(Egy kis életkép)*

Tisztelt uram! Ön azzal a kívánsággal küldi nekem »Az elbeszélés elmélete« című művét, hogy olvassam el, s írjak hozzá előszót.

Az ön levele igen kedves és lekötelező, de én mégsem tehetek annak eleget. Isten mentsen meg engem attól, hogy az ön könyvét valaha elolvassam. Ha rossz, azért nem, mert valami rosszat tanulnék belőle, ha pedig jó – no, az volna még csak rám nézve a nagy veszedelem.

Természetes, hogy én most önnek indokolással tartozom. (Nem tudom, nem lehetne-e használni előszónak is?) Ott kezdem pedig, hogy lakott az én gyermekkoromban a mi vidékünkön egy Strázsa János nevű kovácmester, kinek a keze olyan könnyű volt, mint a hab, úgy-hogy a legcsodálatosabb szemoperációkat tudta végezni olyan ügyesen, hogy a híre elszármayalt egész Kassáig-Pestig. Különösen a zöld hályogot tudta megoperálni, melyet pedig az akkor híres Lippay sem tudott.

Éz a bizonyos Lippay Gáspár, a pesti egyetem professzora és szemdoktora, egyszer a bécsi kollégákkal diskurálván, a Stadt Frankfurt söröcskéje mellett főlemlíté a híres kovácsot.

A sógorék, Arlt, Stellwag, Jäger tamások voltak a dologban.

– Ami nem lehet, nem lehet. Bolond beszéd! Hogy tudna egy kovács, aki nehéz kalapáccsal veri napestig a pörölyt, olyan finom műtétet végezni, aminőt mi se tudunk.

Lippay a vállát vonogatta:

– Márpedig annak úgy kell lenni. Én ugyan nem láttam, de olyanok már láttak engem, akiket én ebben a bajban mint teljesen vakokat és gyógyíthatatlanokat elbocsátottam, és ő megoperálta.

...Kár, hogy nem tudom a bajnak a latin nevét, mert ha az ember orvosi dolgokról ír, szükséges, hogy valami olyat is vegyítsen közzé, amit senki sem ért, hát nem tudom elprodukálni most a disputájukat sem, de a végén azt mondták Lippaynak:

– Tudja mit, kollega, hozassa föl egyszer azt a kovácsot az egyetemre, és akkor mi leutazunk Pestre, megnézzük, hogy operál.

No, az bizony szép lesz. Lippay kezét adott rá s egy alkalommal, mikor ilyen betege érkezett, egy kecskeméti szabómester, ott tartotta

* Az itt közzétett levelet egy fiatal erdélyi tanárhoz írtam, ki ívekben küldte meg nekem aesthetikai dolgozatát. *M. K.*

a klinikán, s menten levelet küldött Strázsa János uramnak s abban úti-költségül tíz pengő forintokat, hogy haladéktalanul jöjjön fel egy hályogot levenni – s ugyancsak értesíté a bécsi doktorokat is.

Nagy híre volt, öreg emberek emlékeznek rá. Strázsa János uram hagyta a lópatkolást a legényére, felölté az újonatúj mándliját, kiélesíté a vágó-nyeső szerszámaint a kis köszörűkövön, még pofon is vágta a kovácsinast, aki a köszörűkövet forgatta, mert elbáméskodott valahová, aztán fölült egy ökrös szekérre, mely a Zichy-uradalomból gyapjút szállított Vácra, hova megérkezvén, másnap estefelé, minthogy a »füstösre« nem mert ülni, gyalogosan indult el Pestre, egész éjszaka bandukolván; reggel öreg fölöstököm idejére vergődött el az Újvilág utcai egyetemre.

Jó szerencse, éppen ott találta tekintetes Lippay professzor urat a laboratóriumában, s be is nyitott hozzá illendően.

- Dicsértessék a Jézus Krisztus! Eljöttem.
- Mindörökké! Csak talán nem maga a Strázsa?
- De istenugyse’ az vagyok.

Apró, tömzsi virgonc emberke állt előtte, olyan szemekkel, mint a gyík.

- Hát mikor jött?
- Ebben a pillanatban.
- De hiszen nem jött most vonat.
- Mert hát gyalog jöttem – felelte Strázsa uram.
- Gyalog és éjjel?
- Persze, hogy persze.
- Így mármost mihez akar fogni? – kérdi a tudós doktor lehangoltan.
- No hát, leveszem azt a hályogot, akiért hívatni tetszett.

Strázsa uram csodálkozva nézett a professzorra:

- Iszen nem eleven állat, hogy nyugtalanokdjék.
 - De azt állítja, hogy egész éjjel jött, hát nem aludt, és fáradt lehet.
- A kovács mosolygott.

– Hiszen nem a kezemen jöttem. Rég volt az már, tekintetes uram, mikor még én a kezemen jártam karon ülő koromban.

– No, én nem bánom, de előre is jelezhetem, hogy tudós bécsi doktorok fogják nézni az operációját, és igen restelném, ha szégyent vallana kigyelmed.

Biztatta a kovács, hogy kicsi dolog, nem érdemes róla beszélni, mire Lippay átküldött a szomszédos Arany Sasba, ahol a bécsi urak

szállva voltak, kik is átjövén, bevezeté őket Strázsa urammal a műtőterembe, ahol már várt rajok a szemfájós »kecske«, nagy, robusztus ember, mintha csak maga a bibliai Sámson volna.

(Bohóság, bohóság – gondolta magában Strázsa János –, hát van józan gondviselés a világ fölött, ha az ilyen embert nem kovácsnak dirigálja inkább, mint szabónak.)

– Hát nézze, Strázsa barátom, ez a maga betege – mondá Lippay.

A kovács csak a hónaaljáig ért a Góliátnak; talán el se látott a szeméig. Leültette előbb és figyelemmel nézte meg a bal szemét. A szembogár területén gyöngyházfényű csillogással terült el egy küllős repezésű hályog.

– Ez bizony esteledik – dörmögte és a jobb szemére vetett üveget.

A jobb szeme volt a rosszabb szeme, itt már túlértett volt a hályog.

A bécsi doktorok szintén megvizsgálták a pápaszemeiken át.

– Nehéz operáció, – szolt Arlt, a beteg jobb szemét értve. – Oly precizitást igényel, hogy az emberi kéz már szinte képtelen rá.

Strázsa uram pedig ezalatt levetette a mándliját s különböző bicskákat kezdett kiszedegetni a csizmaszárból, meg visszarakosgatni, míg végre kiválasztott egyet és megfente a nadrágszíja lefityegő részén.

– Az isten szerelméért! – kiáltá ijedten Lippay. – Csak nem ezzel a békanyúzó bicsakkal akarja operálni?

A kovács csak a szemöldökével intett, hogy igenis azzal.

Lippay az asztalon heverő szerszámok közül hirtelen kiválasztott egy Graefe-féle kést s a markába nyomta.

– Nem – mondá fitymálva Strázsa uram –, ezzel nem lehet.

Ellökte a Graefe-kést és a magáéval lépett a szepegő szabóhoz, mire egyet csillant a kés pengéje, s mintha csak almát hámozna, játszi könnyedséggel siklott el a szemgolyón; egy pillanat, egy villanás, és íme, lent volt a hályog.

– Ördögös fickó! – szisszent föl csodálkozva Arlt.

Strázsa uram megtörülgette a kését az ingujjával.

– No – szolt meglegedetten –, az egyik ablak most már ki van nyitva.

A németek lelkesedve nyúltak a kérges, bütykös tenyere után, hogy megszorongassák, csak Lippay professzor fortyant föl hangosan.

– Hallja, Strázsa, maga mégis rettenetes vakmerő ember! Tudja-e, mivel játszik? Tudja-e, hol vagdalt, mit vagdalt? Tudja-e, milyen felelősséget vállal Isten és emberek előtt? Tudja-e, mi az a szemhártya, érhártya, ideghártya, könnytömlő és a többi? Melyik ideg honnan és

hová szalad? Tudja-e, mi az afakia, a glaukoma és mi a morgagniana? Ugye, nem tudja?

– Minek tudnám, kérem alásan?

– Hát azt tudja-e, hogy ha csak egy gondolattal vág odább jobbra vagy balra, a másik szemnek is kioltja a világát?

Strázsa uram figyelni kezdett.

– Ami pedig a hályogot illeti, amit most eltávolított – folytatá a professzor –, tudja-e, hogy az csak kétezer esetben sikerül egyszer, a statisztika szerint?

– Ugyan? – szólt közbe a kovács elgondolkozva.

– Mert vagy töpörödik a szem lencséje és operálás közben könnyen elszakad a függesztője, s üvegtest ömlik a sebbe, vagy pedig elhígul a kérge, s a magja könnyen kifecamodik, sőt elmerülhet az üvegtestben.

– Nono – neszelt rá Strázsa uram, és verejték gyöngyözött a homlokáról.

– Jöjjön csak közelébb – inté oda a professzor úr nekimelegedve –, megmagyarázom a páciens eleven szemén, hogyan függnék össze ezek a kis finom erecskék és az idegek a második szemmel.

Kedvvel magyarázta a szem csodálatos országát, mint egy mappát a folyamaival, ereivel. Strázsa uram nézte, egyre nézte, hogy szinte ki-düledtek a szemei, és hallgatta, mialatt minden hajszála égnek meredt, míg egyszer csak elkeseredve ütött rá a csizmaszárára, csüggedten morgogva maga elé:

– Most kutya már kend, Strázsa János.

Úgy érezte, mintha leesett volna valami magaslatról, toronyból vagy miből, és mintha nem is ő volna az már, hanem csak az a hazajáró lelke. – Mikor pedig a magyarázat után fölkérte a professzor, hogy operálná meg a szabó másik szemét (az már könnyű dolog volt), szabódott, húzódtott, csak nagy unszolásra fogta meg a kést, de az – uram terem-tőm, mi dolog érhetne? – reszketni kezdett a kezében. A beteghez hajolt, de a feje szédült, elsápadt, mint a fal, s a karja lankadtan esett alá.

– Jaj, tekintetes uram – nyöszörgé –, nem látom, nem tudom... nem merem többé.

Azontúl, hogy megtudta, milyen komplikált külön világ a szem, s mennyi veszély származhatik kezének parányi rezzenéséből, vérének sebesebb lüktetéséből, késének egy gondolatnyi elsiklásából, soha többé nem mert hályogot operálni, sőt még egy árpa kigyógyításába sem bocsátkozott.

...Ez lenne nekem is a sorsom, tisztelt uram. Ha én az ön könyvéből megtudnám, mi mindent kíván a tudomány egy irodalmi műben, sohase mernék többé elbeszélést írni.

Maradtam egyébiránt stb.

KARÁCSONYI LEGENDÁK

Az emberiség és az istenség poézisének a csúcspontja a karácsonyest, a három királyok, a jászol s a szent gyermek. A szent gyermek, aki a földön született az istállóban s folytatja földi éltét az égben, Isten jobbán, a trónuson. A lajtorja ő, mely összeköti az eget a földdel, amint az egyházi énekből zúg mifelénk. Egy gyönyörű legendákkal fölbokré-tázott lajtorja. S e bokré-tában a legszebb rózsa a karácsonyest.

Mily fönséges gondolat, hogy az Isten a földről veszi az ő fiát, a nép közül. Mintha csak a népképviselői eszme volna bevíve a menyeyi kormányzatba.

Az isten-ember harminckét évig járt a földön, maga az Úr, ki sohasem érintkezett személyesen a képére teremtett lényekkel, mintegy szükségesnek látja ezt, mert különben hamarabb venné magához. Jézus tanít, csodákat művel, tapasztalati utakat tesz Péter apostollal s néha meg is tréfálja Péter urat.

Mennyi legenda és parabola! De ezek mind elhalványodhatnak idővel, míg a karácsonyest poézise soha meg nem szűnhet, meg nem fakulhat, mert a világ legerősebb sziklájára, a gyermekek iránti szeretetre van fölépítve.

Az Olympust elsöpörhette az idő szent berkeivel és isteneivel, hiszen a gyermekeknek nem volt hozzá semmi közük. Odin örökre eltűnt, Thornak már csak a régi írásokban van nyoma, a hozzátapadó ősrégéket kitépték a századok az emberi emlékezetekből, de a karácsony este a gyermekek szösze hajszálaival van elválaszthatatlanul odafonva az örökkévalósághoz.

Két epocha van, amikor a karácsonyest nyájas fénye gyönyörrel tölti el a lelket s megmelegíti a szívet, s ez a két epocha kicsi kivétellel szinte az egész életet át tart.

Először mint gyermek örül az ember, mikor a Jézuska hozza a sok ajándékot, aztán örül mint szülő, mikor a Jézuska nevében adhatja a sok ajándékot a gyerekeinek.

A karácsonyfa minden fák közt a legcsodálatosabb, amelyiken két fajta gyümölcs terem. Más zamatút szakít a gyermek és mást a szüle, csak az a kérdés: melyik a jobb ízű? »Egyik sem – szól közbe a nagy-papa, aki már kóstolta a kettőt –, mert az enyim a legédesebb.« (Terem rajta hát még egy harmadik fajta gyümölcs is.)

Milyen kimeríthetetlen forrása az örömöknek nemcsak maga az est, hanem már közelgése is.

Mihelyt a hó lehull, mihelyt beteríti fehér abrosszal a természet a világot, már eszelni kezdenek a gyerekek. Már várják. Közeledik napról napra mindenféle csodákkal. Az ablakok üvege virágozni kezd, a házak ereszei jégcsapokkal vannak kirojtozva, a fákat zúzmara lepi meg, millió tündöklő gyémánttű reszket a fenyveken.

Még a szegény zsellér gyereke is türelmetlenkedik:

– Mikor lesz a nap, édesanyám, mikor úgy jóllakunk, hogy se fekdüdni, se állni, sem ülni nem tudunk?

A jómódú úri házaknál a természetén kívül más jelek is mutatják. A cselédek elkezdnek rorátéra járni; az ostyasütő vasat lehozzák a padlásról és a Zsuzsi szolgáló megtisztogatja; az öreg disznó, mely karácsonyra léssen hurkává és kolbásszá, már csak alig tud szuszogni.

Azután jönnek Jézuska előhírnökei.

Jön a Mikulás. A Kaffka. Virgács van a kezében, esetleg ajándék is, bekukkan a gyerekek közé s azért Kaffka, hogy mindent meglásson, megfigyeljen és bizonyos az, hogy hivatalos jelentést tesz majd Jézuskának.

Azután az öreg »nénike« érkezik, a Luca. De már attól csak a béres fél s keresztet rajzol fokhagymával az istállóajtóra, hogy a szarvas-marhának ne ártson.

S mindez, az epekedés, lázas izgalom, a türelmetlen várakozás, a napok lassú cammogása egy szép estéért! A szegény apróságok úgy-szólván megszenvednek a karácsonyest gyönyörűségeiért.

Mennyivel kellemesebb a szülék helyzete, akik ezt a várakozási időt is átélvezik: a naivitást, az ártatlanságot, a kis jószágok ezer meg ezer kérdéseit, együgyűeket és túl okosokat. E fürge, szemes fickók és leánykák csodálatosan keverik össze az együgyűséget a mély látással, a realizmust az eszményivel, mely még lelkükben kiforratlanul imbolg. Istenem, milyen különös ablakok azok, melyeken át ők nézik a dolgokat!

– Mikor jön a Mikulás, apa?

– Egy hét múlva, fiacskám.

– Hányszor fekszünk le addig?
– Hétszer.
– Aztán ugye kitesszük a cipőt az ablakba?
– Kitesszük.
– És hogy ismer rá a Mikulás, hogy ez az én cipőm?
– A Mikulás mindent tud.
– Akkor a Mari leckéjét is tudja?
– Azt is.
– Minek az neki? Hiszen őtőle nem kérdezi a tanító.
– Hát csak tudja, mert tudja.
– De ha a Mikulás mindent tud, akkor olyan okos, mint maga az Istenke.

– No, hát mindent talán mégse tud.

A kis Pali minden nap új és új vattát kezd azokról a szemé-lyekről, akik a karácsonnyal valamelyes összeköttetésben vannak és neki valamit hozhatnak, vagy tőle valamit elvehetnek. Mert a kis Pali önző és stréber.

Ő már a XX. század gyermeke.

– Melyik cipőt tegyük ki a Mikulásnak, apuskám?

– Hát azt, amelyik a lábodon van.

– De az már kopott.

– Mindegy, fiam.

– Nem volna jobb, ha az új cipőmet tennénk ki?

– Mért gondolod?

– Mert a Mikulás azt fogja gondolni a rossz cipőmet látva: nini, ez valami szegény gyerek, ennek egy-két dió is elég lesz, míg ellenben a csinos új cipőbe külön dolgokat rakna.

– Ej, micsoda bolond beszéd ez. Pali!

– Hiszen te mondtad az újságból, hogy a miniszter is kevesebbet ad a szegényeknek, mint a gazdagoknak.

– En? Nem mondtam én ilyet.

Az idősebb, okosabb Mari közbeszól:

– De bizony mondtad, atyus, a tisztviselők fizetésfölemeléséről, hogy a miniszter azokat segíti kevesebbel, akiknek többre van szükségük, és azokat segíti többel, akiknek kevesebbre van szükségük.

– Hm, meglehet, hogy mondtam. De ezt a Mikulás nem teszi.

A Mikulás a jó Istenke megbízottja.

– Hát a miniszter kinek a megbízottja?

– Az a királyé.

– De hát a király?
– A király. No, már az megint az Isten megbízottja.
– De hisz akkor az is Mikulás.
– Dehogy, ti bohók! Nem értitek ti még azt. A király és a Mikulás közt nagy különbség van, a király nagyobb úr, akinek egy millió katonája van.

Palika a fejét rázza.

– Nagyobb úr a Mikulás, mert annak ezer millió almája van. A katonát nem lehet megenni, de ha a Mikulás akarná, minden almáját megehetné.

Hát tessék aztán okosan beszélni velök! Viszont az is igaz, hogy lehetetlen nem mulatni a fecsegéseiken.

Bármily nehezen, lassan is, de végre fölvirrad a nagy nap. Van sürgés-forgás a házban: baromfikopasztás, máktörés, mindenki lótfut, csak az óramutató jár a szokottnál is lassabban. Alig mozdul a kutya! A favágó béres valami behoz a szűre alatt s beviszi a szalonba. Pali bekukucskál a kulcslyukon s látja, hogy egy zöld fenyőfagally. A mama is ott van a szalonban s egész délután becsukakozik. A gyerekeknek nem szabad a szalon tájékára menni.

Persze duzzognak, haragusznak a megszorító parancs miatt, de éppen rossz az időpont, nagy dilemma előtt állnak, mert szót fogadni kellemetlen, szót nem fogadni pedig veszedelmes, minthogy Jézuska csak a szófogadó gyerekeket szereti.

– Mikor mehetünk be, apa?

– Majd ha csengetünk. Akkor kinyitjuk az ajtókat, ti pedig berohantok.

– És ki lesz még ott?

– Én, a mama, a nagymama, a nagypapa meg a keresztapa.

– Hát a Jézuska is ott lesz?

– Az már akkor elmegy másüvé, csak az ajándékokat hagyja ott, hiszen sok végzendője van neki ma este, képzelhetitek.

Palika nagyon elszomorodik és szép kis szája, mely körül amorettek játszanak egyébkor, sirásra kezd ferdülni.

– Hát neked megint mi bajod, Pál úr?

– Ott akarok lenni – nyöszörgi s könnyek potyognak az arcán végig.

– Hiszen ott léssz, ha majd csengetek.

– Az már késő! Én akkor akarok ott lenni, mikor a Jézuska jön – és a kis zsarnok toppant egyet a lábával.

– Ugyan eredj! Mért volna késő?

Palika habozik egy percig, aztán durcás arccal kiszalad az udvarra:
– Azért se mondom meg, pedig tudom miért... – kiáltja be az ajtóból titokzatosan.

Most már a Marit faggatja az apja:

– Mit vett megint fejébe az a rossz kölyök?

– Gyanakszik, atyus.

– Kire?

– Tirátok. Hogy azt mondja, mikor a Jézuska elmegy, megdézsmáljátok a hozott ajándékokat.

Íme a földi salak, melyből már némi por az ő fehér lelkére is fölszállt. Palika már gyanakszik. Lelke még az eget keresi, de már az eszét megpörzsölte a föld dögletes párája. Még jó, még hisz, de már kételkedik is.

Leszáll az est. Kigyúlnak a csillagok fent is az égbolton, lent is a gyermekek szobáiban. Pszt! a betlehemes pásztorok szólalnak meg odakünn az ablak alatt. Hamar az ablakhoz! Szinte egyszerre történik minden. A szalonból kihangzik élesen a csengettyűszó: kling-klang, kling-klang.

Szabad a bemenet!

A FAHUSZÁR, MEG A LOVA, MEG A LÓ SÍPJA

Abban a faluban, s a portán, ahol én születtem és gyerekeskedtem, most is él egy kilencven év felé járó, apró, virgonc öregúr, édesanyámnak, Veres Máriának idősebb testvére, Farádi Veres Gáspár.

Nagy ellenségem volt születésemtől kezdve mai napig. Sokszor jól elnáspángolt apró csinyeimért, de máskor se lehetett jó véleménnyel felőlem, mert váltig azt beszélte anyámnak:

– Meglásd, Mari, hogy ezt a gyereket felakasztják valamikor.

De ami árnyat vet a gyermekévek aranyos derűjére a Gáspár bácsi alakjában, azt tökéletesen elenyészteti egy másik ebecki nemesnek, divényi és melitei Divényi Józsefnek emléke.

Csak Szepi bácsinak hittuk közönségesen a jóságos mosolyú, nagy szakállú urat, aki egyedül élt kúriájában öreg gazdasszonyával, s nem lévén közeli rokonai, jó szívét megosztotta a környék gyerekei közt. A gyerekeknek élt és gazdálkodott, azaz dehoggy gazdálkodott, inkább csak költött csinos vagyonkájából, mindig a gyerekek közt volt, hancúrozott, labdázott velük, egy kis sárga pónilovat vett Lengyelországból, szerzett hozzá kis nyeret, cifra kantárt; valami szép volt, így felszerszámozva. Örök készenlétben ott kapálódzott és legyezgette magát farkával az istállóban, hogy ha valamelyik gyerek kölcsön kéri, annak odaadhassa. Szepi bácsi pontos jegyzéket vezetett, hogy melyik napon melyik gyerek praenumerált a lovacskára. Külön istállóban négy anyakutya ellette folytonosan a kis mopszlikat, amelyeket aztán szét lehetett ajándékozni az apróságoknak.

Minden áldott hétfői napon berándult Balassagyarmatra a heti vásárba, s ami pénzt magával vitt, azt ott mind befektette mézeskalácsos szívekbe, kis trombitákba és apró fahuszárokba, a lovacska farka igazi lószórból volt, de nem ritkán csak egy sípban végződött hátul, amibe bele lehetett fújni... jaj, nagy öröm volt az.

Még akkor a falusi gyerekek nem voltak úgy elkényeztetve, mint most: még a vasutak közel nem hozták a városokat s azoknak minden csecsebecsését, bohóságát. A mi játékaink még otthon készültek s igen kicsiből teltek ki. Az eltört kondérok és fazekak fülei voltak a lovak, a bodzafa belét kiszedték, abból lett a puska, a fiatal fűzfa kérgéből a síp, a cserebogár letördelt szárnyaiból csinálták a malmot; még eleven

fogatra is telt, az orsó karikáiból kerekeket csinált a faragóbéres a szakajtó aljára s befogták a spárgahamba a macskát, aki aztán a ház tetejére is fel tudott szaladni a fogattal.

Hát biz ezek primitív dolgok voltak, hanem azért mégis megnőtt az ember mellettük.

Képzeltetni, hogy a Szepe bácsi tárgyai, amiket a városból hozott, valóságos tündér dolgoknak látszottak. Bizony érdemes volt azokat nagy szívdobogással várni.

Hétfőn estefelé jöttek vissza a vásárosok a kigyózó országúton. Tarkabarka tömegek hömpölyögtek, gyalogosok, szekerek vidáman beszélgető és ágálva disputáló palóccokkal megrakva, imitt-amott egy-egy hintó, melyen gögös uraság terpeszkedett el a hátsó ülésen nagy tajtékpipából szipákolva, szegény ember a tehénkéjét vezette haza kötélen, vagy vette, vagy el nem tudta adni, kackiás menyecske begyesen lépegetve egy pár új piros csizmát hozott a nyakába akasztva, csintalan férfiak incselkedő szavakkal hítták fel a kocsikra. Szóval rajzott az út véges-végig, mint egy megelevenedett hangyazsombék. De a gyerekeket mindez nem érdekelte különösen, ők csak egy kocsit vártak (ha az apjuk nem volt a városban), azt, amelyiken Szepe bácsi ült, aki két almásszürkén járt és bizonyos oligarchikus pompát fejtett ki (mert úgy kell ám venni, hogy valamikor várakban laktak a Divényiek), már iszen szegényes pompa volt, kengyelfutó nem szaladt a kocsi mellett, se cifra tarsolyos huszár nem ült a bakon, hanem igenis ott ült minden hétfőn a kocsis mellett a juhászbojtár s lelke szakadtából fújta útközben a dudát: hadd lássák a falvakon a bámészzkodó népek, hogy egy Divényi még útközben is akkora úr, aki dudáltat magának, a szekérszörgés kellemetlen zaját melankolikus dudaszóba fullasztva.

Mi gyerekek egész Peszerényig elmentünk eleibe, hogy a nagy pillanatot sietessük, mikor a két izzadt szürke feltűnik az esthomályban. A peszerényi kocma vagy három kilométernyire van a falunktól. Innen kezdődött a Szepe bácsi terrénuma. Itt már várta egy csomó gyerek, s azontúl aztán egész hazáig szembetalálkozott pártfogoltjaival és kedvenceivel, kik kalaplengetésekkel jelezték, hogy itt vannak.

Szepe úr már rendszeren a kocsmánál leugrott a kocsiról s barackot nyomván az ismerős gyerekek feje búbjára, vagy a fülüket meghúzó-gatván, kitörő örömmel vette, hogy ilyen messzire eleibe jöttek.

– Hm, hát itt vagytok? Egész idáig jöttetek? Ergum bergum vas-kalap, Szepe bácsi megharap. Ugye már szidtatok, hogy elkéstem? De hát nagyon jól elbeszélgettünk a sörházban. Aztán bajom volt a zsidó-

val, nem akarta a gyapjú árát lefizetni, hogy azt mondja, nedves helyen tartottam a zsákokat, azért nyomott a gyapjú annyit. Megvertem az impozitort, ezért aztán a bíróság elé idéztek, szóval baj volt gyerekek, nem volt pénzem, nem vehettem nektek semmit.

Alamuszi módon végigpillantott az elszomorodott kis arcokon s édes, puha szíve egyszerre megoldvadt, nem tudta őket sokáig kínozni, elnevette magát:

– Ej no! Csak az volna szép, hogy Szepe bácsi üres kézzel jöjjön haza! Inkább elbujdostam volna az óperenciás tengeren túl. No még csak az kéne. Hopsza Mátyás, ugorj Mátyás, nyisd fel a kocsi-ládát!

A kocsis annyit se mondott, hogy »Szezam nyílj meg«, hanem csak felkelt kissé, valami karikát megfogott és az első ülés szétnyílt, mert voltaképpen egy pokróccal letakart láda volt, tele mindenféle kincscsel. Amit az emberi agy kitalálhat, és amit az évszak gyönyörűséget nyújt-hat. Onnan szedte ki Szepe bácsi májusban a vérpiros cseresznyéket s akasztgatta a gyerekek füleire, télen aranyszínű narancsok kerültek ki a mélységből, gránátszínű berkenyék, csodálatos ízű szentjánoskenyere-
rek, fűgék és datolyák. Innen húzogatta ki a mézeskalácsból formált kis szekereket, bádognakardot, kis ásót és gereblyét, leányoknak apró tepsi-
ket és tányérokat, de ki tudná azt elsorolni.

Peszterényen túl rendes körülmények közt fel sem ült már többé hazáig a kocsijára, mert az egész vonalon közelegtek eleibe új és új gyerekcsapatok, akiknek ki kell osztani a vásárfiát. Csendesesen, megelégedetten lépegetett hát a kocsija mellett, ekképpen folytatva társalgást a kocsin maradt rendes úti társával, a Góliát termetű Kalmár Jánossal, aki váltig csúfolta emiatt mindenféle száraz dajkának, pesztonkának.

– Hallgass, te hóhér – szidta össze Divényi –, mert igazán az vagy te, János. Senkinek se hánytorgatom föl a mesterségét, és mikor az ökröt leütöd a taglóval, föl se veszem, mert én is keményszívű kutya vagyok (hiszen honvéd voltam, te János), de mikor azokat az ártatlan bárányokat öldösöd, akkor nem szeretnék a bőrödben lenni. Azért hát hallgass János, ne bánts engem János, mikor a gyerekeket kiszolgálom, mert olyan ez, mint az isteni tisztelet, János.

A robusztus mészáros nagyokat kacagott a szavain. Pedig ő igazán lelkiismeretesen szolgálta ki a kedvenc gyerekeit, s ha valamelyik nem ment el, hogy őt az országút mentén várja, azért se neheztelt, maga kopogtatott be a házakhoz, s átadta az apróságoknak a hozott ajándé-
kokat, melyek a szülők rangja szerint nagyobbak vagy kisebbek voltak értékben.

Nekem is meghozta hétről-hétre szorgalmasan. Még most is emlékszem az apróságaira. Az első fahuszáromat ő vette, az első sarkan-tyút is tőle kaptam, meg az első ostort. Sokszor vett az ölébe, beszélget-tem velem, simogatta a fejemet, hátba ütögetett, kikérdezte, mit tudok, mit tanulok, s az édesanyámnak gyakran mondta:

– Majd meglássa húgomasszony, hogy szolgabíró lesz ebből a gyerekből.

Édesanyám szíve örömében repesett ilyenkor, s mintha valami rendkívüli divinációt látna e megjegyzésben, elkezdte firtatni, hogy mi-ből gondolja ezt? Mert hiszen nem jól tanul a fiúcska. Sehogy se akarja az öreg betűket se megismerni.

– Hm. Hogy miből gondolom, húgomasszony?... hogy miből gondolom? – ötlöt-hatolt Szepi bácsi. – Hát a szemeiben van valami szolgál-bírói csillámlás. Isten úgyse, van valami.

Szóval különösen szeretett és kényeztetett Szepi bácsi, aminek sok jelét adta. Az igaz, hogy én is szerettem, csakhogy én nem sok jelét adtam.

Mindössze egyszer kellett meggratulálnom egy évben, József-nap-
kor. Egy bibircsókos öreg kántor, név szerint Tuschnay Endre tanított
ekkor a betűvetésre. Nagy ostobaságnak találtam, hogy amit az ember
elmondhat egy szempillanat alatt, azt egy óráig odaszégezgesse a papi-
rosra. Csodálkoztam, hogy mitől jó ez? De ezeken a névnapokon csak-
ugyan jó volt. Mert az öreg Tuschnay komponált egy kis versikét, aztán
lerajzolt egy árkus papirosra egy óriási szívet, ki is festette pirosra; a pi-
ros szívbe be kellett írni a verset és elküldeni a Szepi bácsinak. Azaz,
hogy Tuschnay beírta ceruzával, s én csak átsétálgattam saját kezűleg
a tintás tollammal az ő ceruzás vonalain.

De hogy így is nagyon tönkretettem őket és kivettem a formájuk-
ból (mert szép írása volt Tuschnaynak), mutatta a Szepi bácsi kritikája,
aki meghálálta a legközelebbi hétfőn a gratulációt és így szólt:

– Tanulj meg írni, öcskös!

A későbbi években azután teljesen a magam betűivel írtam a gra-
tulációkat, de Szepi bácsi akkor még jobban kifogásolta:

– Nem megy az írás, az ebugatta, sehogy se megy.

Néha eljött hozzánk, ha ráért s maga fogta meg a kezemet, úgy
vezettük ketten a tollat, csak hogy gyakoroljam magamat az írásban, de
csak a fejét csóválta.

– Sohase tanul meg írni. Vége van. Nem lehet szolgabíró.

Magam is megszeppentem. Addig csak megjárta, míg két jóslat lebegett felettem, a Gáspár bácsié, hogy felakasztanak, és a Divényi Szepe, hogy szolgabíró leszek, addig legalább választhattam a jobbat, de most már Szepe bácsi visszavonta a jóslatát – tehát most már csak felakasztanak.

Igyekeztem javítani írásomat s minthogy már nagyobb gyerek lettem, gimnáziumba küldtek fel Rimaszombatba, a József-napokra onnan küldöztem a szíveket, de Szepe bácsi a legutolsó szívre is csak azt jegezte meg bús lemondással.

– Hiába, a Kálmánka sohase tanul meg írni.

De már ez a legutolsó papírszív összetörve találta az ő jó szívét. Nagy bajok és szorongatások következtek rá. Immár egyéb iratok is sűrűn jártak a házhoz, idézések, végrehajtások, árverési hirdetmények; vagyonkáját lassanként mind megették a játékszerek, az ősi földek kezdtek elvándorolni alóla, egy nap megütötték kúriáján a dobot, mindent eladtak, nem maradt egyebe, csak egy halom szív, ezer meg ezer József-napi gratuláció.

Az öreg roppant szomorú lett; valamely csekély állást próbált keresni, de nem talált, egy darabig tengődött, hol itt, hol amott húzódott meg, de voltaképpen bújt az emberek elől, nem tudott szegény lenni, különösen a gyermekeket messziről kikerülte, mert szegyenlette, hogy nem adhatott nekik semmit – ezt nem bírta elviselni.

Mondják, anélkül hogy beteg lett volna, fogyni, sorvadni kezdett, elmélázó lett és magába zárkózott, komor.

Egy nyári délután a Tartsányiék szerűjén gurnyaszott, ahol a garadára vigyáztattak vele, egy kis dohányt, meleg ételt kapott ezért. Három piciny gyerek ment a gyalogúton a szerű mögött, a Piryék kertjénél, ahol az a nagy eperfa kiesik a kerítésből. Éppen javában ért az eper, ott tanyáztak az összes tyúkok a szomszédságból, a gallyak között. A gyerekek nézték a tyúkokat és a fekete csábító bogyókat a fán és gondolták magokban, de jó a tyúkoknak, hogy szárnyuk van. Majd nekiestek mind a hárman és nagy hűhóval rázni próbálták, de a fa meg se mozdult. Szepe bácsi felriadt a gyermekhangokra, ismeretlen két lányka volt és egy fiúcska, kakastollal a kalapja mellett; elmosolyodott az erőlködésükön, odatipegett hozzájuk s ő rázta meg a fát. Rázta, rázta nagy hatalmasan, erősen, az eprek potyogtak, a gyerekek ujjongtak, kapkodták, Szepe bácsi fölpezsdült, megfrissült a gyermekek örömetől, mint mikor a kialvó mécsesre rácsöppen egy kis faggyú és fellobog, csak még jobban rázta, míg egyszer csak a nagy erőlködésben, a nagy kimelegedésben eleresz-

tette a fát, hátrahanyatlott, és halva esett össze... Szép vége volt. Isten akarta azt úgy, hogy a gyermekek szolgálatában haljon ő meg.

De mikor ez történt, már akkor én messze jártam a szülőföldemtől és sohase hallottam semmit a szegény Szepi bácsiról. Az én tudatomban még hosszú évekig úgy élt, hogy folytonosan hordja a játékszereket Gyarmatról.

A másik öregről, aki ellenségem volt, jött néha egy kis hír. Vagy tíz év előtt Szontagh Pál újságolta, hogy beszélt vele és dicséért előtte, de ő csak a fejét rázta.

– Nem lesz a fiúból semmi – felelte makacsul –, mert nem a nemességgel tart, hanem a zsidó liberálisokkal.

Valamely másik ismerősöm is hírül hozta több évvel később, hogy emlegetett előtte irodalmi oldalról, hogy mennyi idegen nyelvre fordított könyvem van már.

– Mit ér, ha egy hold földje sincsen, – felelte fumigálva.

Nem régen itt fent járt nálam, hát akkor fölemlegettük a szegény Szepi bácsit is, s elmondotta róla a fentebbi részleteket:

– Nagy számár volt, úgyszólván éhen holt, – majd hozzátette széles nevetéssel: – Ő volt az első nemes ember a világon, aki falovakra költötte a vagyonát, eleven lovak helyett.

Azóta többször eszembe jutott, álmaimban is megjelent alakja, karneol gombos szürke kabátjában, ezüst óraláncával, kackiásan himézett selyem mellényén, a Filtsik által varrt kényes kordován csizmában – pedig voltaképpen rongyokban temették el. Hogy így látogatni kezdett, lassan-lassan az a határozatom fogant meg, hogy sírkövet állíttatok neki az ebecki temetőben. A kékkői kőfaragóknál rendeltem meg egy olcsó követ s arra rávésettem egy kerek talpakon álló fahuszárt. A kő felállítására Gáspár nagybátyámat kértem fel s egyszersmind elküldtem a sírkőre vésendő feliratot:

*Divényi és melitei Divényi Józsefnek
emeltette – Mikszáth Kálmán,
a tudományos Akadémia tagja,
aki mégis megtanult írni.*

Bocsánat ezért a hiúságért. Ez az egyetlen eset életemben, hogy akadémiai tagsággal akartam imponálni. De akkor se az élőkön tettem vele kísérletet, hanem egy halotton.

De ezzel is megjártam, mert Gáspár bátyám azt felelte levelében:

»Ami a sírkövet illeti, édes öcsém, azt bajos lesz felállítani, vagyis kellő helyére juttatni, mert több idevaló lakossal bejártam a temetőt, de egy sincs olyan, aki tudná, hogy melyik a Divényi Szepi sírja.

Ami pedig a feliratot illeti, hát az meglehet, hogy írni megtanultál, de azt látom, hogy gazdálkodni meg nem tanultál és ilyen bolondságokra költöd a pénzt.«

Nem bántott ez a kis gúnyos megjegyzés, de hogy harminc, vagy legtöbbit mondva, harmincöt év múlva senki se tudja a Szepi bácsi sírját, ez igazán lehangoló... Mintha az én kedélyemre hengerítették volna azt a nagy követ, mely neki készült. Harmincöt év múlva senki sem tudja, hol fekszik, mikor még nem is ötven évesek azok a gyerekek, akiket ő becézgetett, kényeztetett, akik kijártak eleibe Peszerénybe. Hát érdemes ezen a világon szeretni, jónak lenni?

Senki se tudja, hol fekszik, senkije se maradt, csak egy keresztleánya van, mondják, aki emlékszik a temetésére, aki el tudna a sírjához vezetni, ha látna, de egypár év előtt megvakult. Nincs tehát mód. Csak hogyha csoda történnék... Ha a kis fahuszár leugrana a lovacskáról, megfűjné a lovacskán levő sípot, hiszem, hogy arra a hangra valamely sírról jelt adna egy fuvalom, valamely falevélrezgés, vagy Isten tudja, mi.

FÜGGELÉK

HORVÁTH URAM HÁROM LEÁNYA

Horváth Miklós fiatal korában kémiai professzor volt Kassán és olyan szegény ember, mint a többi kollégák, kiket az Istenek gyűlöltnek. Papi rendben volt, de beleszeretett egy leánykába, tehát levette a reverendát, otthagyta a professzorságot s minthogy semmit se tudott a világon egyebet a kémiánál és a költészetnél, azon gondokozott, hogy mi módon csinálhatja a tudományból pénzt.

A költészetből nem lehet, ott van elrettentő példának Csokonai Vitéz Mihály, aki lyukas csizmában vándorol Maecenastól Maecenashoz. Átkozottul messze lakik egyik a másiktól. De hát Csokonainak nincs felesége: csak a kulacsai szülnek apró kulacsokat.

Horváth Miklóst ellenben nemsokára ikrekkel ajándékozta meg szép felesége. Világos volt, hogy valami foglalkozást kell kitalálnia, még pedig nem az ars poetica, hanem a kémia révén. Éppen akkoriban örökölt az apjától – egyetlen fiú lévén – vagy hatezer forintot s az az ötlete támadt, hogy a pálinkafőzésre adja magát. De minthogy a különleges pálinka nagyon olcsó, mert csak a parasztek isszák, valami mást kombinált ki. Láta, hogy a parasztek nagy alkalmaknál mennyegzőn, keresztelőkor megmézezik a pálinkát, s így aztán a „konty” se idegenkedik tőle. Nos tehát az úri rendnek is gyártani kell egy ilyen külön pálinkát, mert az úri rendnek pénze van, jól meg tudja fizetni.

Legyen a színe a rózsából, az íze vetekedjék a cukorral, de mégis csípős legyen és zamatosabb, és végre ne hiányozzék belőle a kömény-mag mellékíze se, mert a magyar ember szeret bőfögni – hát legyen neki akarata szerint.

Így pancsolta össze Horváth uram nagy fifikával a rozsólist. Üstököt vett és egy szeszfőző gépet hozott Bécsből (éppen akkor találták fel) s nagyban kezdte főzni az új szokatlan italt.

Szomszédai, rokonai a fejüket csóválták.

– Meg vagy te bolondulva? Azt gondolod, hogy azt megveszik az emberek? Tudod milyen lassan mozdul a magyar ember. Hiszen az idea nem rossz, az ital sem megvetendő, de hol vannak a vevőid?

Horváth furfangosan nevetett.

– A temetőben.

Azt hitték, hogy meg van bolondulva, pedig az ő esze nem volt hiján az élelmességnek, s mikor látta, hogy az üzlet sehogyse megy, ügynököket menesztett Felső-Magyarországra a papokhoz, akiknek csak

azt kellett följegyezni a parókiákon, hogy hol halt meg valami gazdag nemes úr, aki nagy vagyont hagyott hátra.

Az ügynökök megjöttek a névsorral, mire Horváth uram furmányos szekereket rakatott meg minden megholt uraság számára egy-egy gönci hordó rozsólistával. Az ügynökök elvitték s megállítván a furmányos szekeret a gyászoló kastélyok előtt, begördítettek egy-egy hordót, hogy azt a tekintetes úr rendelte, akkor és akkor, midőn erre jártak.

Az örökösök megütődtek, vagy meg se ütődtek, mondván, hogy bizony a kastély ura meghalt már azóta, de ha így esett a dolog, hogy pör ne legyen belőle, Isten neki megtartják a hordó rozsólist, ámbár azt sem tudják, mi légyen.

– Nohát nem fogják megbánni.

És nem is bánták meg.

Így ment az üzlet erőszakkal, az üres szekerekkel visszatérő ügynökök megint följegyezték útközben a plébániákon az új vevőket. A gondviselés következetes volt abban az egyben, hogy a nagy urakat folyton kaszáltatta – nem úgy, mint a guillotine Párizsban, aki csak egyszer csinált ilyen kirohanást ellenük. A lajstrom megint megtelt és Horváth uram furmányos szekerei megint megindultak, mindig több szekér, mindig tovább, egész az Alföld belsejéig, túl a Dunán, csaknem Zágrábig, sőt azon túl. Hiszen a jó horvátok is szeretik a jót és szerencsére ők is halnak.

Tíz-tizenöt év alatt annyira felszaporodtak a Horváth uram üstjei, hogy egész nagy telepen rotyogtak a katlanok hajnaltól estig, a pénze pedig még jobban fölhalmozódott, elannyira, hogy nem tudott vele mit csinálni, s mikor Ferenc császár adakozásra szólította fel a vármegyét és a nagy urakat a franciák elleni hadviselés költségeihez, Horváth Miklós egymaga annyi ökröt küldött föl ajándékba Bécsbe, mint Szatmár vármegye. Szatmár vármegyéről pedig tudjuk, hogy ezeret küldött mert megmaradott egy akkori pasquillban:

Ezer ökröt küldött Szatmár a császárnak,
De a császár ezért csak egyet Szatmárnak.

Ugyanis a császár új főispánt nevezetett ki abban az évben Szatmárba.

De Szatmárnál jobban megbecsülte őfelsége Horváthot, mert nemességet adott neki a „szilvási” előnévvel. (Itt van már az első hazugság, mert nem szilvából főzte a rozsólist.)

Horváth uram most már nemes úr létére abbahagyta a rozsólis főzését (ami nem dukál, az nem dukál) és a tékozló Czobor grófoktól nagy birtokokat vásárolt, itt a faluban letelepedvén felnőtt leányaival.

Így lett az öregúr gazdag és nemes ember. Mert a magyar nemesség bölcs politikai intézmény volt a maga idejében. Az volt a vérgyűjtő medence. Ha valaki tekintélyre tett szert bármely téren, vagy valamely tőkét összegyűjtött, akár szellemi, akár anyagi, ami erőt reprezentál, lett légyen az oláh, vagy német, rögtön bevették a sáncok közé, hogy ami erő van az belül legyen. Azért bírt ez a nemzet oly sokáig fennmaradni. Mert, aki künn valamit tehetett volna ellene, azt ölbe vitték be maguk közé. Künn a gyöngesség, a tehetetlenség maradt. Bölcsök voltak ezek a mi öregeink, meg kell adni. És ne köpdössetek, kérlek, ti demokraták, azokra a megfakult, megvedlett öreg címerekre. Mert ereklyék. Ezekből az apró címerekből volt rakva az a barikád, mely biztosítja annak a nagy, szent címernek a sérthetetlenségét, melynek négy ezüst pólyájában, a folyamaiban ti reméltek egykor halászni s hármassal oda álmodjátok a szabadkőművesi vakolókanalat. A magyar nemesség nem volt pusztá, rideg fal, mely elkülönzi a kiváltságos osztályt a néptől. Kapu volt rajta, nagy, széles ívvel, hogy minden érdem beférjen rajta.

Horváthot azonban minden nábobosága dacára lenézték a nemes urak. Még a többi Horváthok is. A bibiti Horváthok, a felső-bogácsi Horváthok, a nagyváradi Horváthok, a Petricsevics Horváthok, a Vóxit-horváthok, akiknél ő atyafiságos látogatást tett, sem adák vissza a vizitet, nem azért, hogy rozsólist főzött, hanem, hogy csalárd fortélyokkal lökte ki a piacra, a halottak kontójára t. i. eleinte, mert később már anélkül is jól ment az üzlet.

Házánál csak kisebb rangú nemesség fordult meg, az úgynevezett bekecsbe járók, de ezeket is bosszantotta a pompa és néha odamondtak valami paprikását, amit különben jó kedélyével könnyen vett.

– Hát semmi az. A kocsonyának és a nemességnek egy kis idő kell, míg megalszik.

Mindamellét igaz, ami igaz, volt benne valami a parvenüből, egy kis pöffeszkedés, melytől ritkán ment self-made man.

Már maga az sületlenség, hogy a házát átalakította egy középkori váraccsá. Még ha nem volna is émelegős, egyszerűen veszedelmes most Robespierre, Marat óta az effélével flancozni.

Fedetheti iszen a tornyát ezüst lemezekkel és rakhajta márványból, de mégsem az a bizonyos az. Ott van teszem azt a Bernáth-ház, nincs

azon egyéb dísz, csak elől négy vén oszlop. De mégis sokat ér, mert az egyik szögletszobájában hált meg egyszer Rákóczi Ferenc, Kaposról erre jövet a feleségével.

Sőt ott is felejtett egy rézzel kivert politúros ládikát, aminőben akkor pénzrt tartottak utazó nagy urak, de ebben nem volt pénz, mert mikor reggel pakoltak a hercegnő frájjai (no ugyan ezek is hiába ették a kenyeret) künnhagyták valahogy a vállfűzőjét. Csoda, hogy összeérte alul a derekát. De milyen hatalmas szélessé vált följebb... No, hát olyan házat építsen Horváth uram, amelyben Rákócziné ottfelejtette a vállfűzőjét. Ez az, ami nem lehet.

De mit bánta ő? Azért csak játszta a várurasdit: úgy tett, mint a Döryék csimpánza Röszkén, ki, mikor látta, hogy cipellőre vesznek mértéket a Mariska kisasszonynak a formás kis lábacsokjáról, ő is odanyújtotta a lábát a vargának. Bátyját, felvonó hidat csináltatott a kastélyhoz s mikor otthon volt, fölhúzták a bátyára a Horváth lobogót a címerrel – ami egy ökörfej volt. (Hm mégis csak egyformán fizetett a császár, ezer ökörért egy ökörfej.) De már megint mennyivel szebb, íme a Bernáth-címer, a karddal keresztülszúrt lábszár kék mezőben.

Ha ebédhez ült, háromszor fújta meg a kürtöt az udvaros a kastély-toronyban, hogy az egész helység azt mondogassa ezekre az idétlen hangokra: »na most hozzák be a levest a Horváthéknál.« De mennyivel előkelőbb ennél az a csörgés, mikor a Bernáth-kúrián megzörög a kétszázestendős ezüstnemű, ha hozzáütődik a százestendős porcelánhoz.

Valami kis keverék volt ez a Horváth a régi professzorból és a mesékből fölszítt várúrból. Igazi komikus hatást tett mindenkire. Az első leányát, a Rozáliát is hogy adta férjhez! Kész nevetség. Szép termetes leány volt, akárcsak a régi királyasszony, a Mária Terézia. Nagy híre volt mindenütt, mint gazdag partinak, s jöttek mindenfelől az udvarlók, mint mézre a darázsok. Az egész világ kíváncsi volt, hogy ki kapja meg a „Rózsolis Rózsit” (ez volt a csúfneve a nőbel világban.)

A gőgös parvenü kijelentette, hogy megveti a rangot, a származást és vagyont, hanem csak olyan okos embernek adja a leányát, aki három kérdést megfejt, amit ő ad fel. A vén majom nyilván hallotta a mesékből, hogy három arany almát kellett levágni előbb karddal a leventének, aki a várú leányát megkapta.

Hát jött is egy fiatalember Bécsből, valami nagyeszű, aki megkérte. Azt mondták, roppant jövője van, még kancellár is lehet belőle. Ilyenféle hír előzte meg jöttét.

Hát jól van, meghallgatta Horváth a fiatal ember kérését nyájasan s megmarasztotta ebédre, délutánra ígervén a választ. Asztal fölött beszélgetett vele mindenféle a tárgyhoz nem tartozó dolgokról. Elmondta, hogy azelőtt ő is megfordult a birodalmi fővárosban, és hogy mindig a »Matschakerhof«-ba szokott szállni. Ebből kifolyólag aztán elkezdte beszélni, hogy milyen érdekes eseményből keletkezett a Matschakerhof elnevezése. Hát úgy keletkezett, hogy mikor, azt mondja, a vendégfogadó fundamentumát ásták, találtak egy pléhládát, mélyen a földben. Kiássák, kiemelik, fölnyitják, hát több kisebb-nagyobb matschakerek voltak benne. Innen lett öcsémuram, az elnevezés.

A fiatalember nagyon figyelmes arcot vágott és nagyon megelégedettnek látszott, hogy hát megtudta az elnevezés okát, egyéb észrevétele nem is volt. Gondolta türelmetlenül, íme egy ostoba anekdota – menjünk tovább.

Az anekdota ostoba, sőt már akkor se volt új, hanem Horváth uram azontúl egyszerre hüvös lett iránta és ebéd után kijelentette, hogy igen sajnálja, de a leány még nagyon fiatal, még nem adja férjhez.

– Ah uram – szolt a fiatalember elszomorodva – ez csak kifogás, vallja be. Érzem, hogy elégedetlenségét vontam magamra valamiben. Mondja meg, kérem őszintén.

Horváth megfogta a fiatalember kabátgombját, ez volt a kereskedői szokása, ha valakivel bizalmasan beszélt.

– Hát lássa uramöcsém, magából sohase lesz az, aminek én képzeltem. Magában nincs tanulási vágy, de ahelyett van nagyképűség. Magának tehát nincs nagy jövője.

– De uram, hogyan állíthatja azt így egyszeribe?

– Hogyan? Hát tudja ön, fiatalember, mi az a matschaker? Ön elpirul. Nem tudja. Sohase piruljon azért. Lássa, én se tudom, mi a matschaker. A különbség köztünk csak az, hogy én megkérdeztem volna; amit én nem tudok, azt én megtanulom, de nem vágok hozzá olyan képet, mintha tudnám.

Egy szó, mint száz, a fiatalember menyasszony nélkül ment vissza Bécsbe, de legalább többet tudott egy anekdotával.

Míndez valóságosan megtörtént. A környék minden öregasszonya beszélte, sőt a Kazinczy Ferenc jegyzetei között is bennfoglaltatik. A második kérője Rózsikának egy nagy vállalkozó volt Brünnből, aki mint üzletember azt a mellékokot se tagadta, hogy a Rózsika hozományával egész Közép-Európa kiterjeszti a vállalatát.

Az öregúrnak tetszett a nyílt beszéd és azt mondta a szokott mókázó modorával:

– Igen helyes, nagyon helyes, én szívesen adom a leányomat vállalkozónak, mert magam is az voltam. Hanem talán hallotta ön is, hogy én bizonyos fokig bolond ember vagyok. Sohase tessék ellenkezni. Tudom, hogy mondták önnek és igazuk volt. Én csakugyan bolond vagyok. De ez nem veszedelmes örültség, ne féljen tőlem. Ez csak egy rögeszme. Én ugyanis egy kérdést szoktam föltenni ahhoz, aki a leányomat az ajánlatával megtiszteli. És ettől függ aztán a további. Tudom, hogy ez bolondság, eszeveszettség, de nem tehetek róla.

– Igen, hallottam ilyesmit.

– Nos, hát mondja meg nekem, hogy ha Pozsonyból Brassóba mindennap két postakocsi közlekednék, Brassóból Pozsonyba pedig ugyanennyi; ha már most föltesszük, hogy az út tíz napig tart, mennyi kocsival találkozik ön útközben, míg Pozsonyból egy postakocsin ülve Brassóba ér?

– Hússzal.

– No, no, fiatalember; gondolja meg jól; nem annyival.

– Akkor talán valami furfang van a kérdésben?

– Biztosíthatom, hogy nincs.

– Ez esetben kétségtelenül húsz, vagyis hogy az egyik, a huszadik már éppen beért Pozsonyba, mikor én onnan elindultam, tehát csak tizenkilencel! Nem igaz?

– Nem és nem. Igen sajnálom, kedves ifjú barátom.

– Engedje meg uram, hogy nyugodtam kiszámítsam a szobámban.

– Tessék – mondá az öreg gúnyos mosolygással.

A brünni vállalkozó egész nap számított, örülten számított, teleírt számokkal vagy tíz papírt, a homlokáról mindig csurgott az izzadság, annyit számított, de nem boldogult, mindig más-más eredmény jött ki. Végre egy szakajtó babot kért a szakácsnétól, a babszemekből aztán kirakta az induló postakocsikat a pozsony–brassói vonalon, de csak még jobban belezavarodott az egészbe.

Mikor aztán látta Horváth, hogy semmire se megy, megszabadította a bizonytalanságtól.

– Hát lássa, önből nem lesz jó vállalkozó, mert ön nem látja tisztán maga előtt a dolgok következményeit már a második fokon sem. A pozsony–brassói úton ott vannak az előző tíz napon elindult szekerek is, meg a mostani tíz napon elindultak. E szerint a pozsony–brassói úton

negyven szekér van. Ami pedig az ön mostani útját illeti, ne haragudjék, de azon csak egy kosár van.

Ilyen eszelős ember volt az a bizonyos Horváth. Már-már azt lehetett hinni, hogy férjhez se adja a leányát a bolondériái miatt, mikor megjelent a háznál egy csinos huszártiszt, egy Bezerédj nevű, a Dunántúlról. Ismeretes nagy stomfax volt. Nevettek rajta az ismerősök. Ez fog még csak bent sülni. Szegény Bezerédj, bizony nem találta fel a puskaport.

Hanem hát az egész világra nézve váratlanul megfejtette a három kérdést, amit Horváth feladott neki s megkapta a »királyleányt«. Most már a nevetők elé volt odadobva egy nagy talány, hogy bírta Bezerédj az öreg furfangját kontrakarározni? Persze senki se találta ki.

Pedig hát ugyan egyszerű dolog volt alapjában. Szép hosszú bajusza volt a kapitánynak. S hosszú bajusz tovább ér, mint a hosszú ész. A hosszú bajusz nagyon tetszett a Rózsikának. A Rózsika pedig tudta az apjának összes talányait, hát előlegesen megtanította rájuk a kapitányt.

Rózsika után az ikertestvérré, a Katicára került a sor. Az öreg most még furfangosabb kérdéseket gondolt ki a pályázók számára, de nem volt velük szerencséje. Mert ahol már egyszer egy kapitány járt, oda eltalálnak a hadnagyok is. A hadnagy pedig nem való komoly kérőnek, szerénytelenség ilyenül fellépnie – az inkább álutakon jár. Langvitz Pál hadnagy tehát, akit Bezerédj mutatott be az após házánál, egy éjjel szó nélkül megszöktette Horváth Katalint; legalább meggazdálkodta a fifikus kérdéseket. Nem gazdálkodott meg aztán soha egyebet egész életében.

Ez a csapás egész leverte Horváthot és elkeseredve a világ iránt, elhatározta, hogy a harmadik és utolsó leányát, a legszebbet, akit valaha ez a környék termelt, egész elzárva neveli fel kastélyában, férfiak szeme elől elrejtve, mint egy török leányt. Még akkor Piroska kurta szoknyát viselt és azt hitte, hogy a világ az ő udvaruk és kertjük, a nagy dán kutya, az angóra macska, a kék pántlikás báránka és még azon felül valami kevés, amit a többi házak fedeleiből lát.

Ennek a nevelési rendszernek aztán megvolt a következménye, hogy nem hallott csúnya szavakat, nem voltak pajtásnői, nem tanult meg már bakfis korában flirtelni, nem voltak pajtásai, de amint a test észrevette: nini, itt a lelket nem engedik fejlődni, hát akkor én mit igyekezzem? – fogta magát, kezdett visszamaradni. Pedig kicsoda felséges szép test volt. A legbájosabb arcocska, amit képzelhetsz s az a nemesen boltozott homlok az ártatlanság glóriájával! Szelíd kék szemei, gyönyö-

rú lenhaja egy aranyabronccsal leszorítva, hogy a homlokba ne nőjön. Hát még az a formás sugár termet! Istenem, mi lesz az, ha egyszer fűzős derekat kap... Mert most még csak röpükét viselt vagy rütyökét. (Népies neve azon a vidéken a kis úri leányok vizitkeszerű bő derekaiknak. A rütyökét alul kötik a szoknyával, a röpükét nem: a röpüke szabadon marad s éppen nem mutatja a test formáit.) Ámbár az is hogy áll rajta! De lesz még azon olyan is, ami sem nem szövött, se nem hímzett, hanem színaranyból öntött – mert talán egyenesen valami királyfinak neveli Horváth uram.

Az apát elfogta az ijedelem a leánya vézinaságán s kivált, mert egy idő óta a neve is lucus a non lucendo. Fehér lett a Piroska. A fülein keresztül lehetett látni, arcán az ereket meg lehetett számlálni. A szemei alatt patkók keletkeztek.

– El kell a Medvét hozatni, nincs másképpen.

Csakugyan elhozatta a megboldogult Medvét. Az el is jött, Isten nyugtassa meg, s Horváth uram a szokott furfangjával elkezdte firtatni, hogy találja ki, miért hívatta.

– Hát mert talán beteg valaki? – mondta az öreg Medve.

– Meglehet, de önnek kell kitalálni, azért doktor.

Erre bezzeg dühbe jött az öreg Medve:

– Mit? Hát az úr nekem is talányokat akar föladni? No hát maga a beteg. Azaz bolond.

Igen goromba volt az öreg doktor.

– No, no, ne tessék azért haragudni. A Piroska színe nem tetszik nekem, a testalkata se; sápadt, gyöngye, törékeny, nem fejlődik. Azt szeretném tudni, mi baja van.

– Azt az úr tudhatja jobban. Mit szokott csinálni naponkint?

Itt aztán elszámlálta a napi teendőit, hogy ekkor és ekkor kél, aztán tanul, aztán zongorázik, aztán ebédel, aztán megint tanul, aztán hímez, aztán vacsorál, vacsora után meséket mondanak neki, míg elalszik.

– No most már megmondta az úr, miért beteg. Szerencsére még lehet segíteni.

– Ah, orvos úr, az isten áldja meg...

– Ne az istenre utalványozzák az ilyesmit! – vágott közbe a doktor. – Hallgasson. A kisasszony piros lesz, mint a rózsa, de meg kell tartania, amit rendelék. Különben pedig elpusztul.

– Parancsoljon – hebegett a megszeppent apa.

– Hogy hívják azt az erdőt, ami idelátszik az ablakból?

– Az a Beryés.

– És kié az?

– Enyém.

– No, hát a kisasszony mindennap kimegy abba az erdőbe száz napon keresztül. Ön vesz neki egy kis fejszét s azzal a fejszével minden nap kivág egy akkora nyírfát, mint a karom, az így kivágott nyírfákat mind egy rakásra hordja a tisztáson, s mikor a századikat is odavonszolta már a többi közé, akkorra olyan piros lesz, mint a legszebb rózsza.

– Mit mond ön? – hüledezett Horváth. – Hiszen az lehetetlen. Ezzel a gyöngye gyerekekkel vágassak én fát, mint egy napszámossal? Komolyan mondja ön azt? Nem, nem akarom őt kiereszteni a falak közül. Férfi szemek elé. Megfogadtam. Minden lányomat ellopták. Ezt az egyet, ezt a legszebbet nem engedem. Ez maradjon az enyém.

Dr. Medve vállat vont.

– Tegyen ön, ahogy akar. De azt még egyszer mondom, hogy vagy a száz kis nyírfa kell neki vagy pedig egyetlen egy nagy diófa. Amiből a koporsót csinálják.

Erre aztán megadta magát az egykori rozsólisfőző, és a szép leánygyermek megszabadult fogságából, minden nap gyalog ment ki kis politúros nyelvű fejszéjével a Bernyésbe, hogy ott egy nyír bakfist levágjon...

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

MK	=	Mikszáth Kálmán
MK _m	=	Mikszáth Kálmán munkái. Révai Testvérek kiadása. 1889–1908 között több kiadást megélt sorozat.
Jk	=	Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán munkái 1–32. köt. Bp., 1910. Révai Testvérek kiadása.
Hi	=	Hátrahagyott iratok. (A Jk folytatása.) 1–19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
M	=	megjelent (újságban, folyóiratban, könyv alakban)
[Szögletes zárójelben]	=	a sajtó alá rendező kiegészítései, megjegyzései
Ke	=	kefelevonat
Jav	=	a kefelevonat kézírásos javításai
BN	=	<i>Budapesti Napló</i>
Bp	=	<i>Budapest</i>
BV	=	<i>Bártfa és Vidéke</i>
E	=	<i>Egyetértés</i>
ÉU	=	<i>Az Én Ujságom</i>
H	=	<i>A Hét</i>
KCsL	=	<i>Képes Családi Lapok</i>
KF	=	<i>Képes Folyóirat</i>
Krk	=	a jelen kritikai kiadás
KTÉ	=	<i>A Kisfaludy-Társaság Évlapjai</i>
KV	=	<i>Kis Világ</i>
ML	=	<i>Magyar Lányok</i>
Nb	=	<i>Nagybánya</i>
Nj	=	<i>Népjog</i>
Ny	=	<i>Nyiregyháza</i>
OH	=	<i>Országos Hirlap</i>
OV	=	<i>Ország-Világ</i>
PH	=	<i>Pesti Hirlap</i>
PN	=	<i>Pesti Napló</i>
PU	=	<i>Poprádi Ujság</i>
SzV	=	<i>Szarvas és Vidéke</i>
ÚI	=	<i>Új Idők</i>
VK	=	<i>Világ-Krónika</i>
VÚ	=	<i>Vasárnapi Ujság</i>
Alm	=	<i>Almanach</i>

- AÉK = MK *Az én kortársaim* című kötetének mindkét kiadása.
- AÉK1 = *Az én kortársaim*. Bp., 1904. Athenaeum (*Az Ujság* ajándéka előfizetőinek).
- AÉK2 = *Az én kortársaim. I–II. köt.* MKm 32–33, Bp., 1907. Révai.
- MMécs = *Mikor a mécses már csak pislog*. Bp., 1906. Révai Testvérek.
- ÖSz = MK *Öreg szekér fakó hám* című kötetének mindkét kiadása.
- ÖSz1 = MK *Öreg szekér fakó hám* című kötetének első kiadása.
(*Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések*. Bp., 1901. Légrády testvérek)
- ÖSz2 = MK *Öreg szekér fakó hám* című kötetének második kiadása.
(*Öreg szekér fakó hám*. Bp., 1907. Révai Testvérek. MKm Új sorozat 17.)
- VESz = *Világít este a szentjánosbogár is*. Bp., 1906. Révai Testvérek.

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

Amikor hozzákezdünk, hogy MK kései novelláit sajtó alá rendezve befejezzük a Krk »Elbeszélések« sorozatát, támaszkodhattunk a Bisztray Gyula által elvégzett gyűjtésre, sőt három kötettervére is. Azonban már első nekifutásra kiderült, hogy az általa tervezett 43–45. kötetek meglehetősen egyenetlen terjedelmi eloszlást eredményeznének, hiszen azok a tervek a 43. és a 45. kötetbe mintegy 10, míg a 44-ikbe mintegy 30 írást szántak. Ráadásul a szövegkritikai apparátus a legutolsó években már zsugorodni is fog, hiszen sok novella akkor már nem került be elbeszéléskötetekbe, következésképpen egyetlen szövegváltozattal, egyetlen újság- vagy folyóiratközléssel kell csak foglalkozni (vagyis nincsenek szövegváltozatok). A tíz körüli novellát tartalmazó kötetek egyébként is túlságosan rövidnek lennének a Krk eddigi hagyományaihoz mérten. Ezért úgy döntöttünk, a kései novellisztika mintegy ötven szövegét nem három, hanem mindössze két kötetben fogjuk közrebocsátani. Ez a szépirodalmi anyag nem lesz teljes egészében azonos a ránk hagyományozott tervekével: egyes írások kimaradtak, mert inkább mesének, mint elbeszélésnek kellett őket tekinteni, vagy mert kiderült róluk, hogy más címmel már megjelentek a Krk-ban; és felleltünk olyan írásokat is, amelyek egyértelműen novellák, de a tervek nem számoltak velük. De hiszen azok előzetes tervek voltak, és a részletes kidolgozás, az elmélyült textológiai munka során nyilvánvalóan módosultak volna!

Ez az átrendezés, hogy az »Elbeszélések« alsorozata már a 44. kötettel le fog zárulni, felveti azt a kérdést, miként fognak a szépirodalmi művek sorozatai összeérni a »Cikkek és karcolatok« sorozatával, amely az 51. számú kötettel kezdődik. Erre a kérdésre immáron megalapozott választ tudunk adni: sehog. Mikszáth versei, meséi, hátrahagyott regénytervei és töredékei, levelezésének esetleges pótkötete semmiképpen sem tesznek ki öt kötetnyi anyagot, ami a 46–50. köteteket megtölthetné, még ha a novellákat három kötetben adnánk is közre. Legfeljebb hármat, de inkább csak kettőt. Ezért ebből a célból felesleges lett volna elaprózni a kései novellásköteteket. A két utolsó közti határvonalat 1903-ban jelöltük meg, minek következtében a novellák eloszlása körülbelül egyenletes lesz közöttük: a jelen kötet huszonnégy szöveget tartalmaz.

MK az 1890-es évektől kezdve lényegesen kevesebb elbeszélést írt, mint korábban. Ennek okát könnyű megtalálni regényírói tevékenységének ekkori kitejesedésében. De még a kései novellatermésben is vannak bizonyos ingadozások. Az alábbi táblázat az egyes években publikált novellák számát mutatja be abban a tíz esztendőben, amelynek második felével jelen kötetünk foglalkozik

1894	2
1895	1
1896	4
1897	3
1898	10
1899	2
1900	5
1901	2
1902	3
1903	1

Mint látható, a tíz évnvi novellatermés majdnem egyharmada a kiugróan termékeny 1898-as évben íródott. Nem különösebben nehéz belátni, miért írt MK viszonylag sok elbeszélést éppen abban az évben. Az OH miatt. Sok éve dédelgetett terve volt a saját napilap, amelynek nemcsak főszerkesztője volt, hanem valószínűleg legtermékenyebb szerzője is. A lapot 1897-es indulásakor azzal hirdették, hogy minden lapszámban lesz legalább egy írás MK tollából, illetve hogy minden parlamenti ülésről ő fog karcolatban beszámolni. Az OH 1897. november 20. és 1899. január 26. között jelent meg. MK nemcsak nagyon nagy terjedelemben írt bele napi érdekű publicisztikát, hanem három olyan nagyobb szépirodalmi kompozíciót is megjelentett ott sorozatkiadásban, amelyek (végső formájukban) a Krk »Regények és nagyobb elbeszélések« sorozatába kerültek be: *A demokraták*, az *Új Zrínyiász* valamint az *Apró képek a vármegyéből* alapját képező, 1899 januárjában lényegében félbehagyott *A nagyszakállú Borcsánszky*. Emellett írt a lap számára összesen tíz (vagy tizenegy) elbeszélést, közülük kilencet (vagy tíz) 1898-ban. A bizonytalanság oka, hogy a Deák-legendák nem az OH, hanem az *1848* című, a forradalom ötvenedik évfordulóját ünneplő alkalmi kiadvány számára készült, és az OH csak a bevető részét és az első legendát publikálta mutatványként. Az OH fennállása idején MK egyetlen novellát publikált más újságban, tudniillik *A fehér kutyát* a PH-ban. Az OH szépirodalmi része számára számos kiváló szerzőt tudott megnyerni, de mint látható, ő maga is nagy elszántsággal vette ki részét a tárcarovat megtöltéséből. A novellairói termékenység hasonló megugrását eredményezi majd 1904-ben *Az Újság* megindulása: 1904-ben megint sok novellát írt az új napilap számára, amelynek főmunkatársa lett, de a következő években a termés megint fokozatosan csökkent. A saját vagy sajátjának érzett napilap, különösen annak első éve tehát olyan késztetést jelentett MK számára, amely a megszokottnál gyakoribb novellairásra sarkallta. 1899 és 1903 között viszont, amikor ilyen késztetést nem érzett, lényegesen kevesebb elbeszélést írt.

Táblázatunkból viszont látható, hogy ebből az öt éves periódusból (mintegy második, kisebb csúcsként) kiemelkedik az 1900-as esztendő a maga öt novellájával. Ezek megjelenési adatait átnézve azt a furcsaságot találjuk, hogy az ötből négy különböző lapok, *A Hét* (*Grisics hitelbe vett bort*), a *Hazánk* (*Más udvar, más levegő*), a VÚ (*A kompossessor fák*) és a PH (*Szétbontott krónikák*) karácsonyi számaikat gazdagította. Vajon hogyan kell ezt az alkotási folyamatot elképzelni? Nyilvánvaló, hogy a pályája és tekintélye csúcán álló MK-nak nem okozott gondot egy novella elhelyezése bármikor az év során, ezért valószínűtlen, hogy az év közben megírt novelláit karácsonyig a fiókban tartotta volna, kivárva az ünnepi konjunktúrát. Könnyebb elképzelni, hogy a különböző szerkesztők ostromának engedve csak karácsony táján szánta rá magát a novellairásra. (Lehetséges, hogy az ünnepi mellékletek jobban is fizettek.) És ez nem csak az 1900-as esztendőben volt így! Az OH megszűnése és *Az Újság* indulása között írott tizenegy no-

vellája közül hat karácsonykor jelent meg. Sőt *Az Újság*ban elsőként közölt novellája, az egyetlen, amelyet 1903-ban írt, szintén a karácsonyi számba készült.

Térjünk azonban vissza az OH-hoz, mint a Krk jelen kötete szempontjából legfontosabb sajtóorgánumhoz! Mivel a Krk más kötetében már volt szó a lap indulásáról, alapításáról, történetéről (Király István az *Új Zrinyiász* keletkezéséhez: 10,275–280; ugyanő az *Apró képek a vármegyéből* keletkezéséhez és az OH megszűnéséhez: 11,211–213; Fürth Éva és Rejtő István bevezetése az 1897-es publicisztikához: 86,163–165), erről itt most felesleges részletesebben beszámolni. Itt kell viszont feltennünk a kérdést, van-e valamilyen közös vonásuk az OH-ban megjelent elbeszéléseknek. Ha olyan vonást nem tudunk is kimutatni, amely minden itteni novellára ráillene, annyit leszögezhetünk, hogy megfigyelhető az az erős tendencia, hogy az elbeszélés szorosan kapcsolódik a zsurnalisztikai szövegkörnyezethez. Az *Idegen bőrök* szinte az újságcsinálásról szól (és afféle országgyűlési minikarcolatok illeszkednek bele). A *Tisza Lajos és Munkácsy Mihály (Párbaj – kabátokkal)* és *A királyné mint feleség* a nekrológok, temetési beszámoló és emlékezőesek publicisztikai szövegfolyamába illeszkedve íródtak, az újság igényeinek megfelelően és az újság kurrens tematikájából merítve ihletet. A *Kemény koponyák* és *A Katánghy meséje* aktuális és akut politikai problémákkal foglalkozik. Ezekkel az írásokkal kapcsolatban a műfajiság problémája is élesen vetődik fel. Meglehetősen erős érvekkel lehetne alátámasztani azt is, ha nem az elbeszélések, hanem a karcolatok között jelentetnénk meg őket. A *Kemény koponyákban* a személyes emlékezés egy hangsúlyozottan politikai tapasztalatra vajon narratív esszét vagy egyes szám első személyű, politikus elbeszélést eredményez? A *Tisza Lajos és Munkácsy Mihály (Párbaj – kabátokkal)* személyes emlék talán novellává feldolgozva; de nem áll igazán távol egy nekrológszerű visszaemlékezéstől sem.

Szorosan idetartozik, hogy *A Berci fogai* első változata, vagyis az újságközlés még szintén erősen kötődött a zsurnalisztikai kontextushoz: volt egy narratív kerete, amelyben képviselők és festők beszélgettek a képek esetenként roppant áráról, és ebben a vitában szólat meg MK, akit a keret elbeszélője idézett. MK tehát mint képviselő volt szereplője a keretelbeszélésnek, és mint ilyen, egyes szám első személyű elbeszélője a betéttörténetnek. De még ebben a betétben is folytatódott a beszélgetés keretfikciója, néha közbeszólt Keszler József, az OH művészeti kritikusa, és a szereplő-MK is megszólította őt »Kesz!« néven, mint legértőbb hallgatóját. Ezt a narratív keretet, és ezeket a közvetlen utalásokat az OH szerkesztőségére MK a kötetben megjelenő változathoz már eltávolította, de az első kidolgozás még mutatta az azt a tendenciát, amelyről a fentiekben volt szó: a kötődést a laphoz, az újságírói munkához és a publicisztikai szövegösszefüggéshez.

A publicisztika vonzását az is mutatja, hogy a jelen kötetbe felvett írások közül több is *Az én kortársaim* című (főleg) publicisztikai válogatásban jelent meg. Az AÉK1 díszes kiállítású kötet volt, amelyet a frissen induló *Az Újság* húsvéti ajándéku adott előfizetőinek. A retrospektív anyag nagyon nagy részét tette ki az OH-ban megjelent publicisztika. Mintegy a nekrológok közé sorolódott be a *Tisza Lajos és Munkácsy Mihály (Párbaj – kabátokkal)*, jellemző apróságként a záró kisciklus része lett az *Idegen bőrök* két betéttörténete, és a kötet fikcionálisabb, elbeszélésszerűbb hátsó részébe került *A Katánghy meséjéből* frissen átirat (és katánghytlantított) *A megkonfundált kísértetek*, ahogyan az 1900-as *Szétbontott krónikák* is. Amikor a Révai testvérek 1908-ban két kötetben kiadták az AÉK2-t, megfosztva képdíszeitől, de megnövelve szövegyagát, a válogatás karaktere (főleg a második kötetben) a fikció felé tolódott, olyannyira, hogy azt tekinthetjük a kései MK utolsó novelláskötetének, hiszen bőven merített az 1904 utáni elbeszélések-ből. Az AÉK2 első kötetébe került be *A királyné mint feleség*. (Az *Idegen bőrök* két betéttörténete viszont ekkor kikerült a gyűjteményből.) Az AÉK nem tisztán publicisztikai, de

erősen az újságírói műfajokhoz és a politikumhoz kötődő közege megfelelő környezetet teremtett tehát MK számos, jelen kötetünk anyagát képező elbeszélése számára.

Kötetünk legtöbb novellája azonban az 1901-es *Öreg szekér farkó hárm* című kötetben találta meg a helyét, amely az 1896–1901-es évek terméséből válogatott. Íme a könyv tartalomjegyzéke, amelyben kurziváltuk a korábbi, 1896–97-es írásokat, amelyek a Krk 42-ben lehetők fel:

A komposzessor fák

Fiaim:

»*A én pohárom*«

Aussi brebis

A Berci fogai vagy a képek roppant értéke

Az első bánat

Az öregek

A fehér kutya

A számár sine curában

Ott alszik a Marcsa is

Szegény ember tőkéje

A kemény koponyák

A kis szeplős

Mme Gvuáp és porontyai

Grisics hitelbe vett bort

A Ponci bűnhődése

Az MKm sorozata 1906-os évszámmal két kispörzainak mondható kötetet jelentett meg, a *Mikor a mécses már csak pislog* és a *Világit este a szentjánosbogár is* című (igaz, az előbbinél a hatodik előzéklapon a nyomda megjelölése után az 1905-ös évszám olvasható). Az egyik hat, a másik nyolc szöveget tartalmaz; az egyikből három, a másikból egy jelent már meg a »Regények és nagyobb elbeszélések« sorozatában. Ha eddig is merültek már fel kétségek abban a tekintetben, hogy hol a határ a kisebb és a nagyobb elbeszélés között, itt végképp elbizonytalanodunk, hiszen teljesen azonos formátumban a »nagyobb« tekintett *Fili* harmincnycoldalt tesz ki (MMécs 227–264), míg a novellák közé hagyott *A számócák útja* mintegy fél oldallal többet (VESz 131–169). A MMécs az írásokat a terjedelmük csökkenő sorrendjébe rendezi, következésképpen a vége került a Krk jelen kötetébe. A három kurzívval szedett, 1902-ben keletkezett írás már megjelent a Krk 15. kötetében.

A Sipsirica

Mindenki lépik egyet

Fili

A kladovai menyecske

A hályogkovács

Méretlen hús Tóthéknál

Míg a MMécs csak az 1901–2-es évek terméséből válogatott, a VESz egy ennél hosszabb, 1900 és 1905 közötti időszakból gyűjtött. Abból a kötetből csak a *Kozsibrovsky üzletet köt* jelent meg eddig (Krk 16), és a jelen kötetben csak a nyitó (*A fahuszár; meg a lova, meg a ló sípja*) és a záró (*Más udvar; más levegő*) novella található meg. A további

öt írást (*A fekete fogat, A szamócák útja, A patrónus, Szontagh Pál kutyái, A Jókainé tyúkjai*) a Krk következő kötete fogja tartalmazni.

Az 1898 utáni novellák sajtó alá rendezése során szembe kellett néznünk azzal a kisp próza kiadásában új problémával, hogy az egyes szövegeket tárgyaló szakirodalom sokszorosa lehet a korábban megszokottnak. Az eddigi kisp prózai kötetek (*A tót atyafiak* és *A jó palócok*) kivételével legfeljebb egy-két megjegyzést, néhány odavetett mondatot tudtak a recepciótörténetből kiemelni. A regények esetében azonban a Krk azt a hagyományt alakította ki, hogy hosszan, lehetőség szerint a maguk teljességében idézi az adott szövegre vonatkozó szakirodalmi megállapításokat. MK kései novellisztikájával kapcsolatban két okból állt elő új helyzet. Egyfelől a kései elbeszélések között akad olyan, amelyet előszeretettel tárgyalnak az irodalomtörténészek, de másfelől még fontosabb, hogy maga a novellaelemzés honi tudománya változott meg az elmúlt években. Ma már nem ritka, hogy teljes tanulmányok szólnak egy-egy elbeszélésről, ami a magyar irodalomtudományban korábban csak kivételes esetekben fordult elő. Ez azonban azt eredményezi, hogy ha teljes egészükben idéznénk a vonatkozó szakirodalmat, akkor az a tárgyalta írások terjedelmének sokszorosára rúgna. Ez természetesen bevett gyakorlata a versek kritikai kiadásának, de novelláknál újszerűen hatna. Ezért úgy döntöttünk, a szakirodalmat hosszabb idézetekkel, de nem teljességükben idézve ismertetjük. A jegyzetapparátus még így is terjedelmesebb lesz a főszövegnél, de ha a szakirodalom rövidített ismertetése is sokszorosa a tárgyalta novella terjedelmének, az erős jelzése a kanonikus pozíciónak, a bonyolult jelentésstrukturának, vagy akár az irodalomtörténeti jelentőségnek.

A BERCI FOGAI VAGY A KÉPEK ROPPANT ÉRTÉKE

- M.**
- I. *Országos Hírlap, 1898. január 8., 2. évf., 8. sz., 1–2. l.*, a tárcarovatban, Stenografus jelzéssel, de az alcím után: »Mikszáth Kálmán-tól (Élőszóval való elbeszélése szerint.)«
 - II. a) [1. kiad.] *Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 67–72. l.
b) [2. kiad.] *Öreg szekér fakó hám.* Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.
 - III. *Poprádi Ujság, 1908. június 6., 1. évf., 13. sz., 2–3. l.*, a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - IV. Jk 16. köt., *A gyerekek*, 65–69. l.

Fordítás

Spanyol:

Los dientes de Albertino. Ford. Andrés Révész, in *Antologia de Humoristas Húngaros.* Madrid, 1922. Espasa Calpa, 139–144.

Los dientes de Albertino. Ford. Andrés Révész és J. Garcia Mercadal, in *Antologia de Humoristas Húngaros Contemporáneos.* Barcelona, 1945. Al Monigote de Papel, 261 skk.

Portugál:

Os dentes do Albertinho. Ford. Amando Ferreira és Andrés Révész, in *Antologia de Humoristas.* Lisboa, é. n. Livraria Editora Guimaraes & C.a.

Keletkezése

Az első, az OH-ban megjelent változat keretes történet volt, és a megjelenések között feltüntetett Stenografus névjelzés tulajdonképpen csak a keretre vonatkozott. Stenografus azonban maga is egyes szám első személyű tanú-elbeszélő, aki egy vacsoráló társaságban hallotta, amint képviselők és festők a képek roppant értékéről vitakoztak. E vita során mesélte volna el MK a történetet, amelyet Stenografus gyorsírással lejegyzett, és most közöl. (A játék a keretfikcióval annál érdekesebb, mert MK nem itt használja először a Stenografus álnevet.) Az újságközlésben még az »idézett« elbeszélés is tartalmazott több utalást az aktuális beszédhelyzetre, több kitétel is fenntartotta az illúziót, hogy a szövegben szereplő Mikszáth éppen egy társasághoz beszél. Egyszer közbeszól Keszler József, egyszer pedig megkérdezi őt Mikszáth: »Igaz-e Keszli?« Keszler József szerepeltetésének megvolt a maga funkciója az OH tárcarovatában, hiszen ő annak a rovatnak állandó szerzője volt, művészeti kérdésekről mindig ő értekezett a vonal alatt. Keszler (1846–1927) ekkoriban dolgozott először ugyanannál a lapnál, mint MK, ennek ellenére gyakran felbukkant a neve MK írásaiban, hiszen a korszak nevezetes alakja, legtekintélyesebb színikritikusa és – ami a jelen elbeszélés szempontjából fontosabb – közismert műértője volt.

Amikor MK átalakította az elbeszélést a kötetkiadás céljaira, elhagyta az aktualizáló, és az elbeszélő alakját kívülről bemutató keretet. Természetesen az OH szerzőgárdáját népszerűsítő utalásokra sem volt többé szüksége. A keret azonban az előadott történetnek exemplum-szerkezetet kölcsönözött. A szereplő-Mikszáth egy vitakérdésben foglal állást,

hogy egy történet, egy saját magánéletéből vett példa révén mutassa meg álláspontját: »Ennek megvilágítására elmondok nektek egy történetkét.« És a történet végén ki is fejtette, miként vonatkoznak az elbeszéltek az vita tárgyára: »Ebben a fogtörténetben van a képkérdés megoldása.« Az exemplumot MK nagyon gyakran használta novelláinak bevezetéséhez, az elbeszélés beszédhelyzetének kialakításához. Ez lehet a magyarázata annak, hogy amikor a novella átalakítása során a keretet elhagyta, az exemplum-szerkezetről, az elméleti, diszkurzív kérdéssről, amelyet a történet megmagyarázni hivatott, nem mondott le. A kérdéssel (»Miért olyan drágák a képek?«) valójában az egész korábbi keret lényegét mentette át, sőt valamelyest általánosította is, hiszen a második változatban már nem egy társaság egyszeri beszélgetésének témájához szól hozzá Bercike története, hanem olyan kérdéshez, amelyről »gyakran van szó a társaságokban«.

Az elbeszélés ezáltal tulajdonképpen kettős keretbe került, minthogy *A Berci fogai* az ÖSz-ban nem önálló novellaként, hanem *A fiaim* ciklus harmadik darabjaként szerepelt (Vö. Krk 42, 230–233). Az OH szerkesztőségi-társasági, igen aktuális kontextusából tehát egy magánéleti, családi kontextusba került át. A ciklus valamennyi írásában szerepel egy apafigura, aki két fia fejlődését próbálja elősegíteni, illetve az ő megfigyelésükkel próbálja jobban megérteni általában az emberi viselkedést. Ebből a ciklusból *A Berci fogai* kezdte kissé kirír a maga erősen teoretikus, általános érvényű kérdésfeltevésével. A novella a *Poprádi Ujság* utánközlésében jelent meg először viszonylagos önállósággal, hogy aztán a *Jk A gyerekek* kötetében újra egy magánéleti ciklus részét képezze.

Hátravan még az a kérdés, milyen személyes élmény, saját tapasztalat illethette az elbeszélést. Ilyen élményt nyilván feltételeztünk, hiszen a történetben semmi különösen szokatlan, nehezen hihető esemény nem adódik elő. Nyilvánvaló, hogy MK fiai is túlestek a fogváltás korszakán (az 1889-ben született Bercike novella keletkezése előtti években), és az sok családban vált ki lelkesedést a felnőttekből. Sőt, ezt a lelkesedést MK családjának esetében még bizonyítani is tudjuk, hiszen a horpácsi Mikszáth Kálmán Emlékház őrzi Mikszáth Kálmánné ajándékát, egy kis fémdobozban Berci fogát (ld. I. képmelléklet), amelyet azzal a megjegyzéssel ajánlott fel a köznek, hogy az »novellatárgy«. Nem tudjuk persze, hogy a novellában emlegetett fogak közül pontosan melyiket is őrzi a múzeum, de a kihullott tejfog megőrzése mint gesztus pontosan olyan érzelmi viszonyulást fejez ki, mint amilyen a novella cselekménye is alapszik.

Visszaemlékezéseiben Mikszáth Kálmánné is felelmegeti, hogy Berci pénzt kapott fogaiért szüleitől, rokonaitól, bár az általa előadott történet csak motivikus egyezést mutat MK novellájával, egyáltalán nem tekinthető vele azonosnak. Egy iskolai vizsga utáni apai jutalommal kezdődik az elbeszélés:

»Nagy diadallal mentünk haza, az uram [...] igen meg volt a vizsgával elégedve. Engem dicsért meg, hogy aránylag kevés kínzással (ő a tanítást így nevezte) ilyen szép eredményt értünk el.

Most már a játékosbolt felé akarta terelni Kálmán a fiúkat, de én erélyesen tiltakoztam, mindössze annyi engedményt tettem, hogy a cukrászdában vettünk egy tortát a nagy nap tiszteletére. Hanem mégis, mikor hazatértünk, Kálmán megajándékozta Lacit tíz forinttal, és hogy Berci valahogy meg ne sértődjék, szintén kapott öt forintot.

Most már azon törték kis fejüket, hogy mit vegyenek rajta; nem tudták elhatározni. Végre is kapva kaptak azon az eszmén, hogy a pénzen birtokot vesznek. De persze ez nem elég ahhoz, hát addig beviszik a takarékpénztárba. Laci legott nyakába is akasztotta a kis bőrtáskát, beletette a tíz- és ötförintost, és a bonne-nal nagybüszkén elindultak a közelben levő Első Hazai Takarékpénztár felé.

Odaérve, mert sokan voltak, szerényen félreálltak, de jó barátunk, Földváry Miklós, aki aznap mint napibiztos ott ült a pénztárnok mellett, megismerte és oda-intette a fiúkat, és barátságosan kérdezte:

– Mit hoztatok fiúk?

– Pénzt – felelte Laci bátran –, én tíz forintot Berci pedig ötöt.

– Aztán mit vesztek rajta? – kérdezte újra Földváry.

– Birtokot – mondta mind a két fiú egyszerre.

Az urak mosolyogtak, de Földváry igen komolyan mondta:

– Fiúk, ez a pénz kevés birtokra, hozzatok ezentúl gyakrabban, mi itten el-teszük, és ha sok lesz, akkor igazán vehettek rajta birtokot.

Kálmán nevetett, mikor Földváry, elmondta neki ezt a dolgot, hogy mit gondolt, Isten tudja, de ezentúl gyakran és sok pénzt adott a fiúknak. Mindig talált erre jogcímet. Ha jók voltak, ha húst ettek, ha szépen játszottak, és mindennekefelett, ha felesleges pénze volt.

És ez az első tíz és öt forint volt az alapja, a horpácsi birtoknak.

Egy alkalommal, midőn ismét a takarékpénztárba mentünk, azt mondja Földváry:

– Jó kis gazda vagy, Bercim, te maholnap gazdag ember leszel.

– Vége már annak – felelte Berci nagybúsan –, nem mozog már egyetlenegy fogam sem.

– Mi a manó! Hát miért mozogjanak a fogaid?

– Azért, hogy eladhassam – felelte. – A két első fogamért adott apa tíz-tíz forintot. A harmadikért adott apa húsz forintot. A negyedikért adott a néném száz forintot, most már darabját nem adnám kétszáz forintért sem, de hát akárhogy rázom, húzogatom, nem mozdul a viláigért sem.*

A Berci fogai nem is kerültek ezentúl vásárra, de a pénzecske szépen szaporodott a takarékpénztárban. Micsoda öröm volt az, mikor a könyvecske lapján az első ezer forint szerepelt, ekkor megvallotta Kálmán, hogy forró, majdnem egyetlen vágya egy kis birtokot venni, hogy öreg napjaira a saját fái alatt pihenhessen.«

A *-gal jelzett mondatához Mikszáth Kálmáné a következő lábjegyzetet fűzte: »*A Berci fogai*. A *gyerekek* című kötetben.« Más előzmények után más csattanó, az emlékező mégis úgy érzi, azt a történetet mesélte el ő is, amelyet MK novellájában olvashatunk.

De azt a kérdést is feltehetjük, lezajlott-e a novella első változatában keretként funkcionáló beszélgetés, vitatkozott-e MK Keszler Józseffel a képek áráról. Ennek a keretnek vagy talán annak a beszélgetésnek ugyanis van folytatása MK életművében. 1905-ben *Az Ujság* hasábjain jelentetett meg egy Keszler Józsefhez (a lap szerkesztőjéhez és műkritikusához) címzett levélformájú karcolatot Szinyei Merse Pál kiállításáról (Még egyszer Szinyey Merse Pál. *Az Ujság* 3. évf., 1905. január 10., 1–3. l.). A szöveg egyik átvezető bekezdése több szó szerinti egyezést mutat *A Berci fogai* bevezetésével:

»Hiszen emlékezhetsz, hogy miről szoktam veled disputálni. A képeknek a bolondos áráiról. Mondtam, hogy helyeslem *politikailag* az emberiségnek ezt a szeszélyét. Szeretem, hogy olyan tárgyakat produkáljon a művészet, amiért *Rothschild* vagy *Esterházy* rengeteg pénzt adhat ki, hogy *nagy tőkék* össze ne gyűljenek, hanem kimenjenek a kispénzüek közé. Szeretem, hogy van kilenc forintos havanna-szivar, hogy van két forintos körte és negyvenezer forintos váza, aminek csak az a vége egyszer, hogy valaki összetöri. *A képek roppant értékét* is célszerű dolognak ösmerem el, de a józan ésszel nem tartom megegyeztethetőnek, hogy ha

én megveszek például húszezer forintért egy *majort* és hogyha azt a majort szépen megfesti neked egy nagy művész, te az arról festett képet megveszed negyvenezer forintért, holott egy kis polgári nyereség mellett *természetben* magát a majort megkapnád tőlem huszonkétezerért.

Gondolom ez az érvem volt az, amire te egyszer azt felelted megakadva:

– Hm, ebben csakugyan van valami igazad.« (Jk 21 173–174.)

Az egyező kifejezéseket kurziváltuk. És bár kevés szó szerinti egyezést mutat a major és a róla készült kép árának összevetése, amely 1905-ben jóval kifejtettebb és történetyszerűbb lett, feltűnő, hogy ez az érv bizonytalanítja el Keszlert, miként az 1898-as szövegben is, noha elbizonytalanodását más szavakkal fejezi ki. MK mindenesetre saját korábbi szövegének felhasználásával írta le a Keszlerrel folytatott régi vitát. Az 1905-ös karcolat azonban végül csattanóképpen visszakozik: »Be kell ösmernem, hogy bár szeretem a földet, mint minden magyar ember, az mégis többet ér az ő [ti. Szinyei] képein, mint a természetben.«

Szövegváltozatok

Az OH és az ŐSz1 közötti átalakításról a keletkezésről szóló fejtegetésben részletesen esett szó. Az ŐSz két kiadása között egyetlen helyen mutatkozik eltérés (6:35), amelyről sejtethető, hogy nem tudatos átalakítás, hanem hiba következménye. A két szedés közti eltérések alapján úgy véljük, MK nem ellenőrizte a második kiadást, és így az *ultima manus* elve alapján az ŐSz1-et kell főszövegnek választani. A PU utánközlése az ŐSz2 alapján készült.

Lap Sor

5 : 1–4 Az ŐSz számára írt bevezetés (5:1–4) helyén az OH közlésében még egy kisebb betűmérettel szedett, *Stenografustól* származó keret vezette be a fikció szerint a MK-tól idézett főszöveget. Itt következik az OH szövege:

Egy vacsoráló társaságban vettem részt a minap, ahol csak képviselők és egy-két festőművész volt jelen. Többi közt ott volt Mikszáth Kálmán is, aki, ha kedve van, jobban tud diskurálni, mint írni, a félig laikus, félig augurokból álló társaságban a képek roppant értékéről volt szó – mire a képviselők unisono azt mondták, hogy ez már ostobaság. Egy kép nem érhet kétszázezer forintot, még kevésbé többet, Keszler József, akit közönségesen »Keszli«-nek neveznek, a képek nagy kedvelője, forrt és sziporkázott haragjában, elmagyarázva, hogy az óriási luxuscikkek, a vázák, képek, kristályüvegek okosan vannak kiesselve a világon, mert a nagy tőkékre utaznak, melyeknek a megcsapolása politikailag is hasznos. »Mire költené Rothschild a sok pénzét, ha ilyen dolgok nem volnának?«

De a képviselők csak nem bírtak belenyugodni abba, hogy például egy miniszterelnök, tehát a legelső, legnehezebb állású ember az országban, kap az évi fáradságáért harmincezer forintot, egy nagynevű piktor kap egy képeért, melyet két hónapig fest, kétszázezer forintot. Hol van itt a végzett feladatoknak pénzben kifejezett helyes és arányos méltatása a világ által? A piktorok ilyen túlbecsülése egy hőbortos abnormitás csak, aminek előbb-utóbb meg kell szűnnie stb.

A vita ilyen stádiumában a társaság egyik tagja Mikszáthhoz fordult.

– Hát neked mi a nézeted ebben?

Mikszáth megtörülgette bajuszát, egyet-kettőt köhintett, jeléül, hogy elmondja a nézetét – én pedig kivettem a zsebemből a czeruzámat és stenografálni kezdtem, amit mondott. Ime, itt veszi az olvasó:

– Bizonyos dolgokra nézve nekem is vannak kételyeim. Az például az én

- A betűméret a »Bizonyos dolgokra« kezdetű résszel megnő, jelezve, hogy a keret után itt kezdődik a tulajdonképpeni MK-elbeszélés.
- 5 : 9 természetben. Ez kétségkívül (OH: természetben. *(Keszler közbeszól: Hm, hm. Te engem megrendítesz!)* Ez kétségkívül)
- ” 10 De miért volna (OH: De hát, én istenem, miért volna)
- ” 14 elmondok egy történetkét (OH: elmondok nektek egy történetkét)
- ” 20–21 nagyra nyitott szemeivel (OH: nagyra kinyitott diószin szemeivel)
- ” 28 *Zsuzsút* (OH, ŐSz, PU: *Jou-jout*)
- 6 : 8 mire Bercike (OH: mire a Bercike)
- ” 12 fogát, egy (PU: fogát. *Egy*)
- ” 18–19 becsináltatta! *Jött* (OH: becsináltatta; *jött*)
- ” 25 nemigen örült. Minek (OH: nemigen örült a *Berczi*. Minek)
- ” 35 gyakori vendég a boltban (ŐSz2, PU: gyakori vendég *volt* a boltban)
- 7 : 17 *Megszégyenülten* (PU: *Megszégyenülve*)
- ” 29 reprezentálni. (OH: reprezentálni. *Igaz-e Keszti?*)

Az OH változatában az elbeszélés után még három kisebb betűmérettel szedett sorban a keret lezárása következik:

Eddig szólt és én igen örültem, hogy stenografálni tudok, mert különben elveszett volna ez a kedves kis történetke.

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor
5	: 13 <i>faktor</i> – tényező.
”	31 <i>propozíció</i> – javaslat.
6	: 35 <i>Marozil Antal</i> – Az 1898-as <i>Budapesti czim- és lakjegyzék</i> ben sem mint játéka-kereskedő, sem mint lakos nem szerepel.
7	: 29 <i>amateur</i> – MK a szót még nem a mai, pejoratív értelemben használja, amely az amatőrt szembeállítja a profival, az igazi hozzáértővel. Miként a szó ’műkedvelő’ magyarítása is mutatja, az amateur eredetileg az, aki kedveli a műveket. A <i>Pallas nagy lexikona</i> (amely novellánk keletkezésével szinte egy időben jelent meg) még így határozta meg: »műkedvelő, műpártoló, ki akár az irodalom s művészet terén, akár más irányban rendszeresen és szakismerettel gyűjt.«
<i>reprezentál</i> – képvisel.

Irodalom

Várdai Béla (Mikszáth Kálmán. Bp., 1910. Franklin-Társulat, 167) az ŐSz ismeretetésén belül, mely »különbön egészében is igen sikerült« (166), Az öregek külön tárgyalása után nyilatkozik A fiaim című ciklusról: »A gyermekszoba vidám hangulatait, hamar elműlt szomorúságait meséli a tárgyhöz illő kedvességgel a csoport többi négy tagja: Az [!] én pohárom, Auszi brebis, A Berci fogai, Az első bánat.«

Karácsony Sándor (A cinikus Mikszáth. 2. kiad., Bp., 1997. Hét Krajcár) könyvének kilencedik, a »Mikszáth és a művészet« című fejezetében foglalkozik a jelen novellával. A gondolatmenet reprezentáció és valóság MK-ra jellemző egymásra vetítésének témájával indul a Szinyei Merse Pálról szóló kritika/cikk alapján. Innen, a talaj értékének és a kép árának összevetésénél tér át Berci fogaira: »Egy lépés még, és ott vagyunk egy nagyon érdekes mikszáthi relációnál, melyet futólag említ ugyan már a Szinyei Merse Pálról írt cikkében is, de egész részletesen A Berci fogai címmel ír meg és fejt ki. „Gyakran van szó a társaságokban a képek túlságos áráról. Azt mondják, abnormis, hogy egy nagy piktor többet kapjon egy képért, mint amennyit egy nagy államférfi, egy lángeszű bíró (vagy akármiféle) egy egész életen át szerezhethet a működésével. No én ezt nem irigylem a festőművészekről, de bizonyos kifogásaim és kételyeim nekem is vannak. Az például az én fejembe se fér, hogy egy szép major egy erdővel, a háta mögött egy kis réttel, néhány gyönyörű fával, többre kerüljön és többet érjen egy képre festve, mint ha örökáron veszem meg természetben. Ez kétségkívül bolondság. De miért volna a bolondság egy kisebb bázis, mint az okosság? Mivelhogy ez is, az is megvan az emberekben.” És most elmeséli az író, hogy Berci fia, akinek a tejfogai igen magas értékért „keltek el” családi körben, legközelebbi lógó fogával „önállósította” magát s egyedül indult el vele játékokat vásárolni. „Meggőgyenülten futott haza s már az ajtóban kiáltá: – Képzeld csak apa, milyen nagy számár a Marozil, nem adott játékokat a fogamért. És még ki is nevetett. . . Megnyugtattam, hogy sem ő nem nevetéses, mert joggal hihette, hogy a fogai sokat érnek, hisz a néni is száz forintot vett egyet; sem Marozil nem számár, mert a Marozil boltjában sohasem volt senki, aki a Berci foga után tudakozódott, hogy megveszi. Ebben a fogtörténetben van a képkérdés megoldása. Ha a Bercinek száz könnyelmű nagynénje volna és azok mesés árakat ígérnének Marozilnak a Berci fogaiért, hát akkor Marozil is jó áron venné a fogakat Bercitől. A képkereskedők ezen az alapon állnak – s míg annyi bolond amatőr lesz, a képek is bolondos értéket fognak reprezentálni.» (66–67. l.) Hogy milyen következtetést von le mindebből Karácsony Mikszáth szemléletére nézve, az a következő példára átvezető mondatából derül ki: »Még relatívebbé válik felfogása, ha hozzávesszük azt, amit Rafael természethűségéről mond. „Azok a szellemes párbeszéddek, melyek a regényekben előfordulnak, valótlanságok. Olyanok, mint a Rafael képein a fák, hogy olyan fák még sohasem voltak.»«

Németh G. Béla (Az eszmélkedő, kései Mikszáth. In Századutóról – századelőről: irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp., 1985. Magvető, 101–128) kétszer is hivatkozik jelen novellára a »Törekvés az eszmei alap megújítására: a paralellizmus és az analogizmus szerkezeti értelme« című fejezetben. Először azt példázza az innen vett idézet, hogy MK ragasztódik ahhoz, hogy van az életnek értelme, a hagyományos életformák bomlása ellenére is: »[124.] Mindenekelőtt a [125.] patriarchális családi kapcsolatokra tradicionális megjelenüléseinek, az addigi rokoni, testvéri, szülő-gyermeki viszonyok érvényvesztése rázta meg [MK-t] közvetlenül. A maga gyermekeinek (s az őket körülvevő s a véltül figyelget természeti világnak) rajzában nem az apai, nem a szülői

szereteté a vezérszólam, a visszatérő motívum, a lekötő tényező, hanem mögötte a szívós keresése és makacs elszánása, az őrzött reménye és a feltörő öröme, hogy minden látszat ellenére van ismétlődés és állandó elem, bizonyosság és célosság, értelem és érték az életben, ha mindjárt nem a tiszta racionális okság és okosság is az: a természeté. „De miért volna a bolondság egy kisebb bázis, mint az okosság? Mivelhogy ez is, az is megvan a emberben. Éppen olyan jól lehet építeni az egyikre, mint a másikra; sőt kell is, hogy tekintetbe vétsék mind a két faktor.” (*A Berci fogai*). [Megjegyzendő, hogy ez a mondat a novellában nem a gyermeki vagy a vele együtt megfigyelt természeti világgal kapcsolatban hangzik el, hanem a felnőtt társadalom, a műgyűjtők viselkedésének megfigyelése eredményezi.]

Németh G. Béla leszögezi, hogy MK saját gyermekeiről írt novellái »nem gyerekidillek«, de megszorításképpen hozzáteszi: »bárha egyszer-egyszer meglegyinti is őket az érzelmesség fuvalma (*A Berci fogai*).« (126.)

Hajdu Péter (Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelvei. Bp., 2011. Argumentum, 48–50) »A novellák episztemológiája« című fejezetben belül tárgyalja a gyermeki megismerés és az arra irányuló, szintén megismerő felnőtt tekintet problematikáját MK novelláiban. Ebben az összefüggésben elemzi a jelen novellát is. »A jóindulatú figyelem, amely a Mikszáth-szövegek túlnyomó többségének hangvételére jellemző, [...] a gyerekek érdekében irányul a kognitív folyamatokra, hogy esetleges beavatkozással a megfelelő irányba mozgósítsa az energiákat. De már például *A Berci fogai* vagy a *képek roppant értéke* című írásban a gyerektörténet maga is csak exemplumként szerepel, amely segít megérteni, miért érhetnek el a festmények magas árakat, miért lehet a tájkép drágább, mint az ábrázolt tárgy. Berci fogainak története nem egyszerűen a kereslet és kínálat törvényét mutatja meg, hanem azt is hivatott megértetni, hogy a keresletnek lehetnek teljesen irracionális aspektusai, de az érzelmi alapon keletkező, érthetetlen vagy akár értelmetlen kereslet ugyanolyan reális gazdasági faktor, mint az elemi létszükségletek. „De miért volna a bolondság egy kisebb bázis, mint az okosság?” A gazdasági működés megértésére két értetlenség összehangolása ad lehetőséget: „társaságokban” gyakran nem értik, hogy lehetnek egyes képek olyan drágák, és Berci sem érti, hogy lehet Marozil olyan számár, hogy nem ad játékokat az ő kihullott fogaért. Az egész novella didaktikus diskurzusa, mindent elmagyarázó részletessége sem nagyon fedheti el, hogy az exemplum itt is a megismerés korlátairól szól. A történet hangsúlyozottan magyarázatként hangzik el: „Ennek megvilágítására elmondok egy történetkét.” Bercinek ezáltal pontosan elmagyarázza a végén, miért vezetett hamis eredményre egy helyes következtetés: „Megnyugtattam, hogy sem ő nem neveléses, mert ő joggal hihette, hogy a fogai sokat érnek, hisz a néni is száz forintot vett egyet; sem Marozil nem számár, mert Marozil boltjában sohasem volt senki, aki a Berci foga után tudakozódott, hogy megveszi.” Majd végül részletesen elmagyarázza a tétel és az exemplum kapcsolatát, hogy miként magyarázza meg a történet a felvetett problémát: „Ebben a fogtörténetben van a képkérdés megoldása.”

De hiába ez a hibátlan értekezésszerkezet, a tétel mégiscsak az, hogy időnként teljesen irracionális, értelemmel nem megragadható motívumok határozzák meg az emberi cselekvést. A megismerő ágens itt lemond ezeknek a motívumoknak a firtatásáról: nem fogalmazódik meg olyan kérdés, Bercinek miért pont a fogai lehetnek egyesek számára értékesek, vagy hogy miért rajonghat valaki annyira a képekért; csak annyi derül ki, hogy ezekre a motívumokra a megértésük nélkül (irracionálisukat egyszerűen tudomásul véve) is lehet sikeres cselekvést alapozni. Sok gyerektörténetben az apafigura éppen azt élvezi, hogy megfigyelheti, a meglévő adatok alapján logikus következtetés hogyan lesz mégis hamis, de ez nem mindig jelenti, hogy magabiztos, mindentüggő felnőttként ő tudja

a helyes válaszokat, birtokában van a helytálló következtetéseknek. A gyermek tudásának korlátozottsága figyelmeztethet arra is, hogy [a] felnőtt tudásnak is megvannak a korlátai, hogy a logikus következtetés eredménye mindig lehet hamis, mert nem tudunk mindent.«

AZ ELSŐ BÁNAT

- M.**
- I. a) *Országos Hírlap 1898. január 23. és január 25.* (2. évf., 23. és 25. sz.) a tárcarovatban, teljes névjelzéssel, »A bánat benyit« címmel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (23. sz., 1–3. l.) 11:10-ig (»...meg is szólal a Tinti.«)
 2. (25. sz., 1–3. l.) a jelzett szakasztól a végéig.
 - b) *Kis Világ 1898. február 5., 8. évf., 6. sz., 88–93. l.* Teljes névjelzéssel, »A bánat benyit« címmel.
 - II. *Az Én Ujságom 1898. február 13–20.,* (9. évf., 7–8. sz.) Teljes névjelzéssel, »A Tinti« címmel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (7. sz., 107–111. l.) 11:30-ig (»Benyitott hozzá az első bánat...«)
 2. (8. sz. 126–128. l.) a jelzett szakasztól a végéig.
 - III. a) [1. kiad.] *Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 73–87. l.
 - b) [2. kiad.] *Öreg szekér fakó hám.* Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.
 - IV. *A Hét 1899. december 10., 10. évf., 50. sz.,* 813–6. l. Teljes névjelzéssel.
 - V. *Magyar Lányok 1910. június 26., 16. évf., 26. sz.,* 410–5. l. Teljes névjelzéssel.
 - VI. Jk 16. köt., *A gyerekek.* 70–81. l.

Keletkezése

MK az 1890-es években mintegy tucatnyi olyan elbeszélést írt, amelyekben saját gyerekei játszották a főszerepet. Nyilvánvaló, hogy ezekhez a művekhez a gyermekek megfigyelése, a családi élet szolgáltatta az ihletet. Ez a tematika tehát felbukkan nála már a 90-es években, de ráadásul 1888–89 nagy vállalkozása, az OH főszerkesztése azt is jelentette számára, hogy a korábbi években megszokottnál jóval gyakrabban kellett novellákat írnia, ez pedig élesebbé tette szemét a legkülönbözőbb témákra. A gyerekeket és a családot nem ekkor fedezte fel mint ihletforrást, de a korábbiaknál sokkal sűrűbben aknáztta ki. Még ha a történetek gyakran tartalmazznak is fikciós elemeket, a humor kedvéért eltúlzott vonásokat, a csattanó végett kiélezett helyzeteket, alapvetően önéletrajzi karakterük nem kétséges. A novellákban szereplő, egyes szám első személyben beszélő apafigura általában inkább csak törekszik valamiféle atyai szigorra, esendősége teszi vonzóvá. Ennek a szereplőnek a megalkotása a kortárs kontextusban felhívás volt a szereplő, az elbeszélő és az író azonosítására, és a korabeli olvasók számára ez nem is jelenthetett problémát. Érdemes azonban felhívni rá a figyelmet, hogy az irónia mind az apa-, mind a gyerekalakok ábrázolását áthatja.

A kötetközlésben a novella nem önállóan szerepelt, hanem »A fiam« című ciklus negyedik darabjaként. A ciklusról és általában MK gyerektörténeiről részletesebben volt szó »*A én pohárom*« jegyzeti között (Krk 42, 230–233).

Szövegváltozatok

Cím	Az első bánat (OH, KV: A bánat benyit ÉU: A Tinti)	
Lap	Sor	
7	:	1 Bercivel? (OH, H, ŐSz1: Bercivel. KV, ÉU: <i>a</i> Bercivel.)
”		2 neve Bánat (KV: neve: Bánat); Azaz <i>hogy</i> nem bácsi (ÉU: Azaz nem bácsi)
7:4 –	8:2	Az ÉU a bekezdés három utolsó mondatát a »Még a Mikulás bácsi is...« kezdetű résztől elhagyja.
7	:	5 a betegség is <i>csak egy</i> (KV: a betegség is egy)
”		6 meggyújtogatja a <i>vérét, megszorongatja</i> a torkát (ML: meggyújtogatja a torkát)
8	:	3 előtöppan (ML: elél töppan); valaki, <i>egy</i> (ÉU: valaki. <i>Egy</i>)
”		6 szeméből (ÉU: szeméből); És ez a bánat. (OH, ÉU: És ez a Bánat.)
”		8 <i>kutyuka</i> (OH, KV: <i>kutyka</i> ÉU: <i>kutya</i>)
”	10–11	Az <i>anya</i> (ML: Az <i>anya</i>)
”		11 <i>örökre</i> (KV, ÉU: <i>örökké</i>)
”		13 <i>tőle</i> Berci szeretetét (OH, KV, ÉU, H: <i>tőle a</i> Berci szeretetét)
”		14 <i>ki</i> legyen <i>az a</i> <i>potentát</i> , aki (ÉU: <i>ki</i> legyen az, aki)
”		15 <i>kezdeni?</i> (OH, KV, ÉU, H: <i>kezdeni.</i>)
”		16 <i>fajokból</i> (KV: <i>fajtákból</i>)
”	17–18	<i>azok</i> az okos <i>szemei</i> , <i>meg a</i> (ÉU: az az okos <i>szeme</i> <i>meg</i>)
”	18–20	<i>szőre!</i> ... <i>De hát a Tintinek különben is nagy pozíciója van nálunk, egész sora az emlékeknek ökörkölte forog.</i> Bercike (ÉU: <i>szőre!</i> ... Bercike)
”	21–22	<i>levelét</i> (KV, ÉU: <i>levelet</i>)
”		27 <i>a levelet, amint következik</i> (ÉU: <i>a következő levelet</i>)
”		30 <i>hála Istennek</i> (ÉU: <i>hála Istennek</i> ML: <i>hála Istennek</i>)
”	34–35	<i>eltettem egy kis szalámit</i> (OH, KV, ÉU: <i>eltettem neked egy kis szalámit</i>)
9	:	2 látott, <i>a kiskutya</i> (ÉU: látott. <i>A kiskutya</i>)
”		3 <i>szemeivel</i> (ÉU: <i>szemével</i>)
”		4 <i>átnedvesedtek</i> (ÉU: <i>átnedvesedett</i>)
”		5 <i>nyafogni</i> (OH, ÉU: <i>nyafogni</i>)
”	6–7	nem lehet <i>azt</i> leírni (ML: nem lehet leírni)
”	7–8	<i>pedig a farkát</i> (ÉU: <i>pedig farkát</i>)
”		9 <i>kezét – mely</i> (ML: <i>kezét, mely</i>); <i>ajándékokkal</i> (ÉU: <i>ajándékkal</i>)
”		10 <i>egy kis szájkosár</i> (ML: <i>egy szájkosár</i>)
”		13 <i>Uccucu!</i> (ML: <i>Uccu!</i>)
”	14–16	<i>ruhában. Tudod-e, Tintikém, hogy nagyon szépek a dolgaid!</i> Fölpróbálta (ÉU: <i>ruhában.</i> Fölpróbálta)
”		18 <i>leszesz</i> (ÉU: <i>leszel</i>)
”		20 <i>neki, prüsszentett</i> (ÉU: <i>neki. Prüsszentett</i>); <i>padlóhoz – szerette</i> (ML: <i>padlóhoz, szerette</i>)
”		21 <i>toilette-darab</i> (OH: <i>toilet-darab</i> ÉU: <i>szájkosár</i> H, ŐSz: <i>toilet-darab</i> ML: <i>toilettdarab</i>)
”	22–23	Berci és a Tinti (OH, KV, ÉU, H: <i>a</i> Berci és a Tinti)
”		23 <i>útjokat</i> (OH, KV, H: <i>utjukat</i>); <i>lépcsőkön</i> (ÉU: <i>lépcsőn</i>)
”		24 Bercike, <i>a Tintit</i> (ÉU: Bercike, Tintit)
”	31–32	<i>aranyoskám, hogy az isten büntesse meg.</i> (ML: <i>hogy az Isten büntesse meg.</i> ÉU: <i>aranyoskám.</i>)
”		37 Nem értette meg, <i>de</i> (OH, KV, ÉU, H: <i>meg a Berci, de</i>)
10	:	1 <i>Öt forintért?</i> Hol (ÉU: <i>Öt forintért. Hol</i>)

- 10 : 3–4 hóféhér, *érintetlen* lelkét, *mely szüzen ringatózott a gyerekjátékok örömei közt*, először (ÉU: hóféhér lelkét először)
- ” 4 gyerekjátékok (ML: gyermekjátékok); közt (KV: között)
- ” 5 hatóságé [Ez a szó az OH-ban ritkított szedéssel, a KV-ban kurziválva.]
- ” 8 jövedelemből (OH, KV, H: jövedelméből ÉU: jövedelméből)
- ” 9 *gyűlnek* (ÉU: gyűl)
- ” 12 *nyülékony* »A«-t (ÉU: »A«-t, ML: *nyülékony* »Á«-t)
- ” 16–19 krajccárral. | *Így kellett nekem is öreg napjaimra megtudnom a Bercitől, hogy a szabadság is pénzkérdés.* | Végre (ÉU: krajccárral. | Végre)
- ” 20 gyerekszobában (ML: gyermekszobában)
- ” 23 írják be? (OH, H, KV, ML, ŐSz2: írják be.); illőbb volna, *hogy* (ŐSz2: illőbb volna, *ha*)
- ” 23–24 odairnák: *akkor mindjárt valaki lenne a Tinti*: igaz-e (ML: odairnák: igaz-e)
- ” 24 *ideadják* (ML: *oda* adják)
- ” 26 *mert* (ML: *mer*)
- ” 27 *gentleman* lesz (ÉU: *szabad* lesz); *papa* (OH, H, ÉU: *apa*)
- ” 28 érmeik *a hatóságoktól?* (ÉU: érmeik.; OH, KV, H: érmeik a hatóságtól?)
- ” 28–29 *bohóságokat* (OH, ÉU, KV: *bohóságról*)
- ” 31 *szedve* (KV: *szedre*)
- ” 32 *mintha élvezettel* hallgatná (ÉU: *mintha* hallgatná)
- ” 33 *szép sárgás szőre* (OH, KV, H: *a szép sárgás szőre*)
- ” 33–34 Nagyon szerette a gazdáját. (OH, KV, ÉU, H: Nagyon szerette *a meleget* és a gazdáját.)
- 11 : 4 *leszesz* (ÉU: *leszel*)
- ” 5–6 *megüzenték* (ML: *üzenték*)
- ” 8–9 *beszélnek*; *kifizettem* (ML: *beszélnek*: *kifizettem*)
- ” 9 talán *még* meg is szólal (ML, ŐSz2: talán meg is szólal)
- ” 11 Majd *fölvetették* (OH: Majd *fölveték* [Nem nyomdahiba, ennek a kifejezésnek vannak párhuzamai MK prózájában.])
- ” 12 *kezében*; *körültáncolta* (ML: *kezében*: *körültáncolta*, ÉU: *kezében*. *Körültáncolta*)
- ” 14 *látszott* előtte (OH, KV, ÉU, H: *látszatott* előtte)
- ” 16 *még* (KV: *meg*)
- ” 17–18 *szatyrot, poklot* feldöntöttek (ÉU: *szatyrot* feldöntöttek)
- ” 19 *padló a lábaik* (ML: *padló lábaik*, ÉU: *padló a lábuk*); *rengett* (KV: *remegett*)
- ” 26 *kunkogott* (OH: *unkogott*, ÉU: *munkogott* [Nyomdahiba.])
- ” 27 *reszketett*, *mint az aszpi*. (OH, KV, ML, H, ŐSz: *reszketett*, *mint az aszpi* ÉU: *reszketett*.)
- ” 28 *megmeredve* (ML: *megdermedve*)
- ” 31–32 *lába égnék* meredt (OH, H: *lába az égnék* meredt)
- ” 32 *holtra* zúzottan (OH: *holtan*, *zuzottan*)
- ” 34 *nyöszörgött*, *miközben* szomorú (ÉU: *nyöszörgött*. Szomorú)
- ” 37 *kis bűnös ösztönszerűleg* fölemelte (ÉU: *kis Berci* fölemelte)
- ” 38 *kezeit* (ÉU: *keztét*); *szemét*, *aztán* (ÉU: *szemét*. *Aztán*)
- 12 : 4 *az egyik* lábát (KV: *a Tinti* lábát)
- ” 6 *drámát*, *a Bercire* támadt: (ÉU: *bajt*, *a Bercire* támadt, ŐSz2: *drámát*, *Bercire rátámadt*)
- ” 12 *istenke* (ML: *Istenke*)

- 12 : 14–15 tengernyi keserűség *az*, s fordított (OH, KV, ÉU: tengernyi keserűség s fordított)
- ” 17 ebsontok befornak (ÉU: ebsont beforn)
- ” 18–20 könnyeket, melyek átbarázdálták maszatos, rőzsás arcoskáját, valóságos barázdákat, tiszta síkokat hagyva azon, lecsókolta. (ÉU: könnyét lecsókolta.)
- ” 20 sírt, és egyre sírt, lassankint (ML: sírt, lassankint)
- ” 23–24 valahova egy állatorvosért (OH: valahol egy állatorvosért ÉU: hamar egy állatorvosért)
- ” 25 későn (KV: késő); találni? (OH, KV, ÉU, ŐSz2: találni.)
- ” 27 nyomban a Homolkáné (ŐSz2: nyomban Homolkáné)
- ” 28–31 ő szokott rá mosni: de az csak délelőtt állatorvos, így este már csak állat. | Vette a nagykendőjét, átszaladt hozzá és otthon találta, de holtrészegen. (ÉU: de az most nincs Budapesten.)
- ” 31 Nelli tehát szétszéledtek (ÉU: Nelli szétszéledtek)
- ” 33 telefon is egyre (KV: telefon egyre); berregett és vitte (OH, H: berregett, csegett és vitte)
- ” 33–34 állatgyógyintézetbe (ÉU: állatgyógyítóintézetbe)
- ” 34 redakcióba (OH, H: redakciókba, ÉU: szerkesztőségekbe); újságírókhoz, nem (ÉU: újságírókhoz: nem)
- ” 37 szeméit (ÉU: szemét)
- 13 : 3 tördelte Berci (OH, KV, H: tördelte a Berczi)
- ” 6 házban, a (ÉU: házban. A)
- ” 7 kezeit (ÉU: kezét)
- ” 9 állatorvos. (OH, KV, H, ÉU: állatorvos is.)
- ” 17 hiszen ez nem (ML: hiszen nem)
- ” 17–18 engemet (OH, ÉU: engem)
- ” 21 Az orvos (ML, ŐSz2: Egy orvos)
- ” 24 emelni, de (ÉU: emelni. De)
- ” 25 amire az (ŐSz2: amire ez)
- ” 27 hozzanak közelebb valami (ML: hozzanak valami)
- ” 28 vele. Agyonütendő (KV: vele: agyonütendő); léssen (OH, H: leszen)
- 14 : 19 Mit ér nekem (OH, KV, ÉU: Mit ér már én nekem)
- ” 22 szemecskéit, csuromvíz (ÉU: szemecskéjét. Csuromvíz)
- ” 24 urukkal (ÉU: urokkal)
- ” 29–30 borzadállyal (ÉU: borzalommal)
- ” 32 szemrehányón (ÉU: szemrehányóan)
- ” 33 mindjárt (H: mindjár)
- ” 36 szeméitől (ÉU: szemétől)
- 15 : 4 melléből, fölriadt (ÉU: melléből. Fölriadt)
- ” 7 és a három (ML: és három)
- ” 9 lábát hanyagul áttette (ML: lábát áttette)
- ” 13 szeret! (OH: szeret.; H: szeret [A szöveg végén nincs írásjel.]

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
7	:	1 <i>Berci</i> – MK legkisebbik fiát hívják így.
9	:	20 <i>toilette-darab</i> – az öltözék darabja.
10	:	27–45 <i>gentleman</i> – úriember.
11	:	26 <i>kunkogott</i> – nyögdecselt.
12	:	34 <i>redakció</i> – szerkesztőség.
13	:	10 <i>Erzsébetváros</i> – pesti városrész, 1882-ben vált ki a Terézvárosból. A novella keletkezésekor még a mai VII. kerületnél is nagyobb területet foglalt magába.
”	:	17 <i>rattler</i> – kis testű, vékony lábú, sima szőrű, eredetileg patkányfogásra kite-nyészített kutyafajta.

Irodalom

Várdai Béla (Mikszáth Kálmán. Bp., 1910. Franklin-Társulat, 167), lásd A Berci fogai jegyzeteit, 226. l.

Mikszáth Kálmánné (Visszaemlékezései. Bp., 1922. Athenaeum, 174) említi a novellát a kilencvenes évek kapcsán: »Ez idő [ti. a fogarasi képviselőség éve] alatt sokat irt uram a gyerekekről. A németke, Az [!] én pohárom, Aussi brebis, Az első bánat mind ez időbe eső alkotások.«

Hajdu Péter (Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek. Bp., 2011. Argumentum, 51–52), vitatkozva Németh G. Béla koncepcióival, a gyermek tettbiztonságával, valamint nem és egyed azonosíthatóságával nagy természeti távlatból, a jelen novellát hozza egyik példaként: »Az állattörténetek nagyobbik része éppen olyan állatokról szól, akik valamiért különlegesek, akik kirínak fajtájukból. Az elbeszélő és a gyermek akár együtt is tanulhatja, hogy az egyedek bizony megkülönböztethetők, és esetenként fontos is lehet, hogy megkülönböztessük őket. Még akkor is, ha a felnőtt társadalom hajlamos elfelejteni a különbségeket, és nagyobb kategóriákban kezelni az állatokat, és érzéketlenül viszonyulni hozzájuk. Az állatorvos azt állítja, egy félrattler törött lába miatt nem érdemes egy orvost felkelteni: „Hát ezért költöttek fel engemet? Ez a kutya nem ér őt garast se.” És: „Az orvos nem arra szerzi a diplomáját, hogy félrattlereket gyógyítson.” A szeretet teszi egyedivé és ezáltal értékessé a kutyát.

A novellákban ábrázolt tanulási folyamatok a dolog természetéből adódóan számos tévedéssel járnak: a gyerekek sokszor csinálnak olyasmit, ami értelmetlen vagy káros. A gyermeki cselekvés nem mindig jelenti azt, hogy valamilyen magától értetődő természetesség révén szembekerülnek a természetellenes vagy abszurd társadalmi korlátokkal. Berci ugyan magától értetőően vinné sétálni kutyáját az utcára, és döbbenet szembesül azzal a korlátozással, hogy előbb ebadót kell fizetnie, különben a kutyát elviszi a sintér. Sem az adó, sem az állam fogalmát nem érti, és a házmesterné nem is tudja neki elmagyarázni. De ugyanez a Berci levelet ír a kutyájának, és olyan ajándékokkal próbálja megörvendeztetni, mint a szájkosár. Sétálni is azért akarja vinni, mert az ajándékok révén „úri kutya” lett, és a szép dolgaiban szerinte büszkén mutogathatná magát. Vagyis amennyit az emberi társadalom működéséből ismer, azt, még ha abszurd is, minden további nélkül rávetíti az állat világára, csak egyelőre még keveset ismer a társadalom működéséből. Ezért aztán a gyerekek többnyire bizonytalanok és tévovak.«

DEÁK-LEGENDÁK

- M.**
- I. 1848. Bp., 1898. Révai, 422–424. l., cím nélkül.
- II. a) *Országos Hírlap, 1898. március 13., 2. évf., 72. sz., 3–5. l.*, »Deák-legendák« címmel, a tárcarovatban, teljes névjelzéssel. Csak a bevezető bekezdések és az első legenda, az alábbi szerkesztőségi bevezetéssel: »A Révai testvérek kiadásában megjelent „Negyvennyolc, a magyar szabadságharc 1848–49-ben” című pompás műben, melyet lapunk keddi számában fogunk bővebben ismertetni, Mikszáth Kálmán két legendát írt Deák Ferenczről – úgy, ahogy a történeti tényeket a nép fantáziája átveszi. Az egyik legendát az eléje írt bevezetéssel itt közöljük.«
- b) *Nyiregyháza 1898. március 17–24. (2. évf., 11–12. sz.)*, »Deák-legendák« címmel, a »Csarnok« rovatban, teljes névjelzéssel. Csak a bevezető bekezdések és az első legenda, az alábbi szerkesztőségi bevezetéssel: »A Révai testvérek kiadásában megjelent „Negyvennyolc, a magyar szabadságharc 1848–49-ben” című diszes műben Mikszáth Kálmán két legendát írt Deák Ferenczről – úgy, ahogy a történeti tényeket a nép fantáziája átveszi. Az egyik pompás legendát az eléje írt bevezetéssel a *Mikszáth Kálmán* főszerkesztősége alatt megjelenő „*Országos Hírlap*” nyomán itt közöljük.« Az alábbi részletezés szerint:
1. (11. sz., 7. l.) 18:3-ig (»...meghalt-e vagy él-e még.«)
2. (12. sz., 6. l.), a végéig.
- III. *Képes Folyóirat 1904, 35. évf., 1. sz., 14–16 l.*, »A meidlingi fogadó vendége« címmel, teljes névjelzéssel, csak az első legenda (a bevezető bekezdések nélkül!)
- IV. Jk 49, Hi 16, *A tisztelt Ház.* 113–123. »Két legenda Deák Ferencről« címmel.

Keletkezése

A szöveget MK egy reprezentatív díszalbum számára írta, melyet a Révai cég az 1848-as forradalom ötvenedik évfordulójára jelentetett meg. A kötet ennek megfelelően néhány nappal március 15. előtt látott napvilágot. Az évfordulóra természetesen nagyon sok intézmény és csoport készült különös figyelemmel. MK szempontjából elég kettőt kiemelni, az országgyűlést és a Budapesti Újságírók Egyesületét. A parlament külön törvényt hozott a forradalom, pontosabban a modern, polgári Magyarországot megalapozó vívmányok megünneplésére. A jellegzetesen magyar hagyományoknak és az akkori kompromisszumos közjogi helyzetnek megfelelően arról szó sem lehetett, hogy névleg is azt ünnepeljék, amit mindenki ünnepelni akart, ezért az ünnep napjával április 11-ét, a márciusi törvények királyi szentesítésének napját jelölték ki. MK a következőképpen ír a felemás helyzetről parlamenti karcolataiban: »Az a tanácskozás, mely ma a képviselőházban a negyvennyolcas alkotások megünneplése fölött megindult, egy kissé nehéz járású. A törvényjavaslatot általánosságban minden párt elfogadja, de egyik sem lelkesedik érte, s ez teszi a vitát is nehézkessé. Még aránylag a szélsőbal bírja legjobban mármával, mert ő a törvények szentesítésének napja helyett március tizenötödike mellett kardoskodik, ami kétségtelenül népszerűbb és rokonszenvesebb. [...] A szélsőbal is tudja, [...] hogy március tizenötödike csorbítatlanul megmaradhat a kegyelet ünnepének. De másrészt a kormánnyal egy alapon még a nemzeti párt is érzi, hogy ez a nemzet királyával együtt csak úgy ünnepelhet, a törvényhozás meg éppen csak úgy rendelkezhetik,

ha a negyvennyolcas eseményekből azt a momentumot ragadja ki, amely ez állam minden faktorát egyaránt kegyeles megemlékezésre ösztönzi. «A szélsőbal megbízásából ugyan többen is sorompóba álltak, hogy hivatalos ünneppé március tizenötödikét tegyék, de – ha szabad ösztintén is kimondani – ezt a kései viaskodást ők maguk se vették nagyon komolyan, hiszen világos, hogy március tizenötödikére, a holnapra, a javaslatból akkor se lehetne törvény, ha ez a dátumháború máskülönben a szélsőbal kívánása szerint dőlné el.» (Április tizenegyedik. *Országos Hirlap 1898. március 12., 2. l.*, névjelzés nélkül.) A megemlékezéseket elrendelő külön törvény is jelzi az ötvenedik évforduló fontosságát a parlamenti többség számára, függetlenül attól, hogy kénytelenek voltak a forradalmi események folyamatából egy olyan elemet, egy olyan emléket kiválasztani, amelyet a királlyal együtt ünnepelhetek.

A Budapesti Újságírók Egyesülete számára azért volt különösen fontos az évforduló, mert ez egyben a sajtószabadság megszületésének évfordulója is volt, aminek különös aktualitást adott, hogy az alföldi agrárszocialista mozgalmak miatt éppen ebben az időben vetődött fel a kormány részéről, hogy az »uszító sajtó« tevékenységét akadályozva csilapítsa a feszültséget. Vagyis éppen a sajtószabadság korlátozásának árnyékában ünnepelték a cenzúra megszüntetésének ötvenedik évfordulóját. MK mint az egyesület elnöke éppen erről a témáról beszélt hosszan ünnepi felköszöntőjében (*Országos Hirlap 1898. március 15., 6. l.*).

Nem véletlen, hogy MK éppen arra vállalkozott, hogy Deák Ferenc alakjáról ír az 1848-as megemlékezés során. MK mindig is nagy tisztelője volt »a haza bölcsének«. Deák-legendák, Deák-anekdoták gyakran bukkannak fel írásaiban. Elég olyan novellákra utalni, mint *A nagy Regdon Mihály* (KrK 34, 112–117) vagy *A Vörösmarty haszonbérője* (KrK 39, 127–129). A Deák-portré igen előkelő helyet foglalt el *Az én kortársaim* reprezentatív publicisztikai kötetében is. Révai Mór emlékezése szerint MK mindig is tervezetett egy nagy irodalmi életrajzt Deák Ferencről, mert vonzotta a forma, de aztán a kiadó felkérésének és az alkalom csábításának engedve ezt a műfaji kísérletét mégis inkább Jókairól írta meg: »Mikor a Jókai-életrajz tervét koncipiáltam Mikszáth Kálmán-ra gondoltam elsősorban. Amióta Macaulay-val, Carlyle-lal megismerkedtem, mindig arról ábrándozott, hogy ilyen biográfiai munkát szeretne írni, mert hiszi, hogy az neki sikerülne. Sokat beszélünk róla, hogy Deák Ferenc-ről írná meg ezt a munkát.« (Révai Mór János: *Írók, könyvek, kiadók*. Bp., 2004. Kiss József, 2. köt., 204.) A Deák-legendák természetesen semmilyen szoros viszonyba nem hozhatók a nagy Deák-életrajz dédelgetett tervével. Mindössze a Deák alakjára általában irányuló szerzői figyelem apró termékéről van itt szó, amely egy alkalmi megemlékezés – igaz, egy nagyon fontos évforduló – keretében született.

Az első legendát MK már korábban, 1888-ban megírta *Doktor Ferenczi* címmel (KrK 77, 67–70). MK tulajdonképpen azt a szöveget vette újra elő, új bevezetéssel és új zárlattal látta el, és a szövegezésen is sok apró változtatást hajtott végre, de a két szöveg törzsrésze mondatról mondatra megfeleltethető egymásnak, noha a mondatok többsége nem egyezik meg szó szerint. A KrK 77. kötetének sajtó alá rendezői (S. Fürth Éva és Rejtő István) a történet forrását is megtalálták a Kónyi Manó által szerkesztett *Deák Ferenc beszédei* III. kötetében, ahol Kónyi éppen Szegedy György szóbeli tájékoztatása alapján meséli el, hogy történt »Deák Ferenc találkozása öfelségével a könnigrázi csata után« (582–583). A forrást a Krk ott teljes terjedelmében idézte (KrK 268–270).

A második legenda strukturálisan igen hasonlít ahhoz, ahogyan a királyné Jókait tünteti ki MK *Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* című költeményének utolsó, VI. fejezetében („Jókai látogatóba megyen ős Budára, hol jó Erzsébet királyné asszonyunk nagy tisztességet érezet vele”). A vers 1883-ban jelent meg (Bp.,

Méhner V., Jó Könyvek a magyar nép számára 13.); az összevetés kedvéért a vonatkozó részt idézzük:

De a király nem volt *itthon*; szerencsére
Otthon volt azonban a fölséges nője.
Ősmerte biz ő már Jókai Mórt régen
Sok gyönyörűséget lelt némely könyvében,
Hanem színről-szinre még soha se látta
Olvasgatta; amúgy messzről csodálta.
Szólítja egy izben az udvari hölgycét,
„Szeretném már azt a Jókai új könyvét”
Mond erre udvarhölgy: „Mi sem könnyebb ennél,
Mindjárt vennék egyet, ha a boltba mennék”
– „Jaj, nem ér a’ semmit,” szólt a szép királyné,
[„]Ha csak a könyv kéne, egy percet se várnék,
Könyvével a könyvnek íróját is lássam;
Mint valami rokont, úgy fogadja házam.” –

Elment a staféta, Jókai megérti,
Királyné kérése nagy parancs ő neki.
Elindult Budára azon melegibe,
Rozmaring virágot szórtak eleibe,
Amerre csak ment a királyi tornácon;
Vagy kilencven szarka kelepelt a házon,
Mivel olyan kedves vendég rég vala itt,
Királyné osztja is nyájas parancsait:
– „A legislegbelsőbb szobámba vezessék
Hajoljon előtte az egész cselédség,
Tisztelet okáért lábujjhegyen járjon,
Semmin se látszassék, hogy ő is jobbágyom.”

Bekisérték tehát aranyos terembe
Királyné fogadta teljes kegyelembé,
Gondolá kincseket nem adhatok neki,
Mert ő az ily hitvány dolgokat megveti.
Jó indulatomat hát mivel mutassam?
Királynői módon mivel mulattassam?
Addig-addig törte fejét ő Felsegé,
Mig egy jó gondolat ötlött az eszébe.
Van mégis, van mégis egy nagy drágasága,
Miben Jókainak is lesz mulatsága.
És behívja rögtön egy belső cselédjét
Hozza be azonnal „az ő picikéjét”,
Aranyos pólyákban szép királyi bimbót...
Behozták. A biz’ a kis Valéria volt.
„Nézzé meg már a kis lányomat Jókai”
Ezek valának a királyné szavai
És a költő nézte, könnyes szemmel nézett,
Felfogta ő gyorsan ezt a gyöngédséget,

Hogy a királyasszony most nem a királyné,
Nézése, tartása az édes anyáé;
Jókai előtt csak anya akart lenni.
Fel akarta *legszebb koronáját* tenni.

S nem is adott neki azután egyebet
„*Im vegye emlékül – szólt – az arcképemet.*”

De lehet bármily nagy királyné kincstára,
Jókai ott különb kincset nem találta.
Büszke is rá tudom, büszke is lesz holtig.
Azaz mit beszélek... ni, a nyelvem botlik...
Nem hal ő meg soha, hisz *örökönélő*,
Mig csak egy magyar lesz, műveiben él ő.

Szövegváltozatok

Cím	(1848: cím nélkül)
<i>Lap</i>	<i>Sor</i>
15 :	4 <i>nimbusza</i> (1848: <i>nimbusa</i> OH, Ny: <i>nymbusa</i>)
”	7 <i>dátumokat</i> (1848: <i>datumokat</i>)
16 :	1 <i>vendége</i> (Ny: <i>vendégek</i>)
”	10 <i>hívhatja a király</i> (OH, KF: <i>hivatja király</i>)
”	17 <i>felsőg</i> (OH, Ny, KF: <i>Felsőg</i>)
”	22 <i>idegen</i> . (OH, KF: <i>idegen</i> .)
”	27 <i>levelet Szegedy</i> (Nyiregyháza: <i>levelet a Szegedy</i>)
17 :	1–2 <i>őfelsége</i> (OH, Ny, KF: <i>ő Felsőge</i>)
”	6 <i>dr. Ferenczy</i> (OH, KF: <i>doktor Ferenczy</i>)
”	8 <i>kérdett</i> (KF: <i>kérdezett</i>)
”	15 <i>felsőggel</i> (OH, Ny, KF: <i>Felsőggel</i>)
”	16–21 Ezek a sorok a Ny változatából kimaradtak.
”	21 <i>felsőgeddel</i> (OH, KF: <i>Felsőgeddel</i>)
”	22 <i>hallgatják</i> : (OH: <i>hallgatják</i> .)
18 :	3 <i>meghalt-e már</i> (Ny: <i>meghalt-e</i>)
”	17 <i>míg ő a császárnál</i> (Ny: <i>mig a császárnál</i>)
”	22 <i>azután</i> (Ny: <i>aztán</i>)
”	27 <i>főlséged</i> (OH, Ny, KF: <i>Felsőged</i>)
”	31 <i>felsőged</i> (OH, Ny, KF: <i>Felsőged</i>)
”	38 <i>főlség</i> (OH, Ny, KF: <i>Főlség</i>)
19 :	1 <i>felsőged</i> (OH, Ny, KF: <i>Felsőged</i>)
”	2 <i>az ellenségeivel</i> (Ny: <i>ellenségeivel</i>)
”	7–8 <i>embereihez</i> , (OH: <i>embereihez</i> .)
”	8–9 <i>Bezerédít</i> (OH, KF: <i>Bezerédyt</i>)
”	11 <i>végződjek</i> (OH, KF: <i>végződék</i> , Ny: <i>végződik</i>)
”	20 <i>Doktor</i> (OH: <i>Doctor</i>)
”	21 <i>otthon</i> (1848: <i>otthonn</i>)
”	22 <i>komposzesszorok</i> (1848, OH, Ny: <i>composessorok</i>)
20 :	2 <i>pátossal</i> (1848: <i>páthossal</i>)

- 20 : 7 *Krözus* (1848: *Kræzus*)
 21 : 15 etikettből (1848: *etiquette*ből)
 ” 31 komfortábelbe (1848: *komfortabel*be)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
15	2	<i>Paczolay János</i> – (1818–1884) ügyvéd, országgyűlési képviselő, már az 1840-es években a pozsonyi országgyűlés tagja volt, és képviselővé választották 1848-ban is. A szabadságharcot ellenezte, utána teljesen visszavonult a magánéletbe. A kiegyezés után az ipolysági kerületet képviselte, előbb a konzervatív párthoz, egy ideig a Deák-párthoz, végül a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott.
”	4	<i>nimbusz</i> – közmegebecsülés, tekintély.
”	7	<i>a kancellár</i> – Ezt a tisztelet (pontosabban a főkancellárit) ekkor, 1865-től 1867-ig (amikor is országbíró lett) Mailáth György (1818–1883) töltötte be. Az ő alakjáról MK főleg 1883-ban írt, amikor brutális rablógyilkosság áldozata lett.
16	2	<i>Meidling</i> – Ma Meidling Bécs egyik kerülete, amely azonban csak 1892-ben jött létre öt faluból. A történet idején kettő is ezt a nevet viselte (Obermeidling és Untermeidling), Schönbrunn-tól nyugatra helyezkedtek el.
”	4	<i>Megverték a királyt, hadait szétszórta a burkus ellenség</i> – A königgrázi csata az osztrák–porosz (burkus) háború kimenetelét döntötte el 1866. július 3-án, az osztrákok megsemmisítő vereségével.
”	16	<i>Szegedy György</i> – a kancelláriai titkár, egyben Mailáth György unokaöccse is volt.
”	16–17	<i>Pusztaszentlászló</i> – Zala megyei település. Deák 1855 és 1870 között a legtöbb nyarat ott, sógora, Osterhuber József kúriájában töltötte.
”	18	<i>a sebes gőz szárnyain</i> – tudniillik vonaton.
”	21	<i>ősz Toldi</i> – Arany János: <i>Toldi estéjére</i> utal.
17	28	<i>Hase vendéglő</i> – MK pontosan követei forrását; a Szegedy által megőrzött Deák-távirat úgy szól: »Itt lakom a »Hase« fogadóban, I. emeleten, 2. száma alatt.« A fogadó nevének jelentése ’nyúl’.
”	33	<i>pakktáska</i> – útitáska (amibe pakol az ember).
19	8–9	<i>Bezerédi</i> – Ez a név itt nem értelmezhető, nyilván hibáról van szó. 1888-ban a <i>Doktor Ferenczi</i> írásakor MK még pontosan emlékezett, hiszen abban a szövegben az állt: »egy-egy percre meglátogatta Mailáthot és Belcredit« (Krk 77, 70:16–17). Richard Belcredi gróf (1823–1902) volt ekkor Ausztria miniszterelnöke. A Bezerédi név, talán Bezerédj Imre kuruc brigadérosé, véletlenül keveredhetett ide, és az sem kizárt, hogy a tévesztést MK nehezen olvasható kézírása okozta.
”	22	<i>komposzessor</i> – közbirtokos (valamely nemesi birtokot másokkal közösen birtokló személy).
”	30	<i>szarkacsörgés</i> – a néphit szerint vendég érkezését jelzi.
”	32–33	<i>Andrássy Gyula gróf</i> – (1823–1890) politikus, a kiegyezést követően miniszterelnök, 1871-től a Monarchia külügyminisztere, 1879-ben lemondott, és visszavonult a közügyektől.
20	7	<i>Krözus</i> – mesés gazdagságú ókori király; nagyon gazdag ember.

- 20 : 16 *Angol Királynő* – 1919-ig Budapest egyik legelőkelőbb szállodája, írók, politikusok találkozóhelye. A Nagyhíd (ma V. ker., Deák Ferenc) utca 1. szám alatt állt. Itt lakott Deák Ferenc.
- ” 28 a »*Deák-asztal*« – Egy 1899-es publicisztikai szövegében MK így írt Deák asztaltársaságáról: »Már Deák idejében is fontos perszónák voltak, akik az öreg úrral vacsoráltak az „Angol királynő” emeleti ebédlőjében, annál a történelmi nevezetességű asztalnál, mely a „Bourbon-asztal” név alatt szerepelt a legutóbbi időkben. Az öreg Deákkal elmúlt az asztal ereje; nem szárnyaltak szét onnan többé az ő pompás ötletei, magvas megjegyzései, parabolázó adomái. Az asztallábat, hogy onnan csurogjon ki nemes nedv, nem lehetett megcsapolni – mint Hatvani professzor tevő Debrecenben –, akik pedig körülültek, a közelmúlt idők öreg urai, báró Kemény János, báró Podmaniczky Frigyes, báró Huszár Károly, Csernátony, Bedekovics fegyelmezett, tapintatos és hallgatag politikusok voltak, akik sohase beszéltek a jövőről (az veszedelmes), se a jelenről (az fölösleges), politikai diskurzusaikban valahol a Bourbonok trónvesztésénél tartottak – innen nevezetett el a Deák egykori asztala „Bourbon-asztalnak”.« (*Az István-szoba*. PH 1899. december 24., 2. l.)
- ” 30 *Bónis Samu* – (1810–1879) a reformkori országgyűlések ellenzéki szónoka, 1848-ban Deák minisztériumában osztályvezető majd államtitkár. A szabadságharc leverése után halálra ítélték, amit 10 évi várfogságra változtattak, 1856-ban szabadult. 1861-ben a határozati párthoz csatlakozott, a kiegyezés után balközép képviselő lett.
gróf Mikes János – (1804–1880) liberális gondolkodású főúr, Deák bizalmas jóbarátja.
- 21 : 18–19 *Piros a pecsétje, finom a hajtása*. – idézet Arany János *Mátyás anyja* című balladájából.
- ” 20 *okuláré* – szemüveg.
- ” 31 *komfortábel* – egylovas bérkocsi.
- ” 37 *potentát* – hatalmasság, nagyúr.

TISZA LAJOS ÉS MUNKÁCSY MIHÁLY

(*Párbaj – kabátokkal*)

- M. I. *Országos Hirlap 1898. március 20–22.*, (2. évf., 79. és 81. sz.). A tárcarovatban, teljes névjelzéssel, »Párbaj – kabátokkal« címmel, az alábbi részletezés szerint:
1. (79. sz., március 20., 1–3. l.) 26:8-ig («...szegedi kis házak előugrottak. »)
 2. (81. sz., március 22., 1–3. l.) végig.
- II. *Világ-Krónika 15. évf., 22. sz., 1898. április*, 115–118. l., teljes névjelzéssel, »Párbaj – kabátokkal« címmel.
- III. a) *Az én kortársaim*. Bp., 1904. Athenaeum, 91–97. l. (*Az Ujság* ajándéka előfizetőinek).
- b) *Az én kortársaim. II. köt.*, MKm 33, Bp., 1907. Révai, 32–46. l., »Párbaj – kabátokkal« címmel.
- IV. Jk 21. *Az én kortársaim II*, 26–38. l., »Párbaj – kabátokkal« címmel.

Keletkezése, előzményei

A novella keletkezéstörténetét két idősíkon érdemes tárgyalni. Az egyik magának a megírásnak a kontextusa, amelyet alapvetően MK mentorának és barátjának, Tisza Lajosnak a halála határozott meg, a másik az elbeszélte történet, a szegedi utazás idősíka.

Tisza Lajos 1898. január 26-án hunyt el. Egy ilyen fontos, ráadásul MK-hoz személyesen is közel álló személyiség halálával természetesen a MK nemrég alapított napilapjának különösen sokat kellett foglalkoznia. Az OH január 27-én a vezércikk helyén közölt róla rövid nekrológot, minden valószínűség szerint MK tollából, ugyanakkor a tárcarovatban *A szegedi gróf jellemzése* címmel hozta MK 1892-es szövegét, amely Tisza Lajost mint a Wekerle-kormány akkor frissen kinevezett miniszterét volt hivatva bemutatni (*A szegedi gróf* Krk 81,70–76). A nekrológ szövegét gondozott változatban idézzük:

Gróf Tisza Lajos

A legmagyarabb főúr lehelte ki ma nemes lelkét, megtérvén őseihez, akiknek díszére vált, itt hagyá elszoromodott családját és az élő nemzetet, melynek küzdelmeiben, munkájában elől járt.

Sok nagyobb, híresebb embert vesztettünk már – mert hát amit ez a föld becseset ad, visszazedi. A föld is csak egy nagy adószedő. Vesztettünk alakokat, akiknek főséges árnyéka századokat fog átlépegetni – vezéreket, szónokokat, írókat, költőket, de férfít különbet még nem vesztettünk, mert különb nem is lehet. Egész élete a kötelességérzet és a munka epopéája. Bátran odaülhetett volna mint gavallér Arthur király kerekasztalához, a nemes Lancelot lovag helyét szorított volna neki és bátran versenyezhetett volna a legdolgosabb munkással, mert ő még szorgalmasabb, még tettvágyóbb volt annál.

Míg élt, nem szerette a szóvirágokat... csak az igazat szerette.

Hát föltre a szóvirágokkal az ő ravatalánál. Van elég tett, mely csoda, hogy belefér abba a nem bő keretbe, ameddig élete tartott.

Ez az élet annyira hozzá van tapadva a közügyekhez, hogy voltaképpen ha az ő életét rajzoljuk, a legújabb kor története is benne van. A híres Gúnár csikó, melyet arra neveltek a geszti fiatal urak, hogy Lajos azt nyergeltesse fel, azon induljon el, ha valami »üzenet« talál jönni a Türr Pista puskái mellé – a híres Gúnár csikó megnőtt ugyan lóvá, de a dolgok csodálatos fordulatánál fogva csak arra kellett, hogy a koronázáson ficánkoljon fiatal gazdája alatt. Ez volt az első akkord, mely lelkében megrezdült. A haza boldogsága akármilyen úton – kuruc motívum... De Gúnárt okosabb célra rendelte a gondviselés – s innentől a hazaszeretet és a király iránti hódolat egybekapcsolva táplálták lelkét, sarkantyúzták tevékenységét.

Mindig elől találjuk a közügyek terén. Mint bihari főispán kezdte, 1865-ben képviselő lett s azóta folyton tagja Háznak. Ezt az állását becsülte a legtöbbre s mint a király személye körüli miniszter, amivé 1892-ben lett, sem akart attól megválni.

Mint képviselő a Deák-párt zászlaja alatt jött be s egész életén át a Deák eszméinek hódolt. Szilárd volt és meg nem változható. Ez volt jellemének alapvonása. Már 1871-ben közlekedésügyi miniszterre nevezte ki a király az Andrássy-kabinetben, amikor kénytelen volt szemben állni a népszerűség szárnyain emelkedő Kálmán bátyjával.

A fűző után a hosszú Tisza-rezsim alatt nem vállalt hatalmi pozíciót – de dolgozta okvetlenül kellett, benne volt a lelkében – hát összeszedte mindazokat

a nehéz feladatokat az államéletben, az egyháznál, amelyekért senki sem töri magát, mert nem jár velők fizetés.

Legudaszerű az a tevékenység és buzgalom, amit ezekben kifejtett.

Ekkor történt a szegedi veszedelem s mint királyi biztos ekkor csinálta meg Chef-oeuvre-jét: Szeged város fölépítését. Ez volt életének legszebb, legnagyobb műve, ezt szeretne, ezt becézgette, ezen csüngött. »Várat építettem a magyarságnak« – mondá.

Legutolsó nagy műve az országháza. Még betegem is odavánszorgott és igazgatta a munkásokat. Orvosságos üvegei közt otthon mintákat rajzolgotott, egy-egy cirádán napokig töprengve. Néha összegyűjtötte a szakembereket a betegágyához és kitűnő ízlésével tanácsokat, útbaigazításokat adott nekik.

De az ő élete oly gazdag érdemekben, eseményekben, hogy azokat nagyjában se lehet elmondani, csak legfeljebb érinteni. És még fényes karrierjénél, melyet e világi pályán kortársainak tiszteletétől, nemzetének elismerésétől és a királynak kegyeitől besugározva megfutott is csodálatosabb az ő utolsó négy eszten-deje, melyet a halállal vívott. A férfi, aki meg nem adja magát. A gyilkos betegség, a vesebaj, már évek előtt olyan vehemensen támadta meg, hogy csak heti lehettek. Az orvos is mintegy lemondott róla – midőn megengedte, hogy patikán kívüli szereket vehessen be – de gróf Tisza Lajos nem hagyta magát. Ő még dolgozni akart és folyton dolgozott. Azt mondta: ő még nem megy és nem ment... Küzdött, birkózott a rettenetes betegséggel, valami csodálatos fatalizmussal és mégis erélyes ellenállással, hogy szinte már győzedelmeskedni látszott – midőn ma eltört, elszállt nemes lelkének utolsó lehelete.

Elgyötört testét beteszik ősei mellé az anyaföldre; melyet nálánál senki se szeretett melegebben. Bizonyosan az is puha lesz öhozá. S mi, akik ösmertük, láttuk őt mindig emelt fővel, mindig a legnemesebb úton, mindig hasznos munka mellett, őrizzük meg emlékét, és állítsuk oda mintául az utódok elé, hogy milyen legyen egy magyar főúr.

[OH 1898. jan. 27., 1., névjelzés nélkül]

Az OH január 30-án távirati tudósítást közölt Tisza Lajos temetéséről is (5–6. l.). A jelen novella megjelenéséig tehát mintegy másfél hónap telt el a gróf halálától. A VÚ-nak az a fotója, amely az OH-ban megjelent változat szerint (lásd a szövegváltozatok jegyzetét a 22:1 sorhoz) az emlékezés apropóját, a szöveg kiindulópontját adja, szintén nem volt frissebb ennél. 1898. január 30-án, az 5. számban jelent meg, tehát a gróf halála utáni első számban, a nekrológ illusztrációjául. A címlapon a Tiszáról Stetka Gyula által készített festmény reprodukciója volt látható, a második oldalon pedig a kettősportré Munkácsyval, mint írják, egy 1891-es fotó alapján. Íme a VÚ nekrológjának gondozott szövege:

Gróf Tisza Lajos.

1823–1898

A magyar közélet egy nevezetes, nagy munkásságú férfiút veszített el a jelen január hó 26-án gróf *Tisza* Lajosban, aki jeles tehetségeit egész életén át a közügyeknek szentelte.

Nagyobb szabású és általánosabb hatású működése 1861-ben kezdődött, mikor az ugrai kerület országgyűlési képviselőjévé választotta. Azóta, Biharban két évre (1867–69) terjedt főispánsága idejét leszámítva, folyton kiváló tényezője

volt parlamenti életünknek. 1870-ben a fővárosi közmunkatanács elnöke lett s e téren főleg az Andrassy út megalkotásakor, annyi jelét adta a nagy föladatakra való rátermettségének, hogy nemsokára, mikor Gorove visszalépett, ő neveztetett ki közlekedésügyi miniszterré. Az ő kormányzása alatt történtek az első lépések Magyarország rendszeres vasúthálózatának megteremtése ügyében. Ezt ugyan az ország akkori nehéz pénzügyi helyzete miatt nem valósíthatta meg, de az ő kezdeményezésére több fontos törvény hozott.

Nagy esemény volt Tisza Lajos államférfiúi szereplésére nézve az 1875-ben történt fúzió, mikor ő, aki addig a Deák-párt tagja volt, egyazon működési alapra léphetett addig ellenzéki bátyjával, Tisza Kálmánnal. Miniszteri tárcáját ugyan letette, azonban annál nagyobb tevékenységgel vett részt az országgyűlésnek különösen közgazdasági természetű munkásságában, így nevezetesen a nagy fontosságú erdőtvény megalkotásában, amire mint az országos erdészeti egyesület elnöke szakszerűleg is illetékes volt. De egyébként is kiváló szerepet vitt a parlamenti életben. Több ízben volt elnöke a magyar delegációnak, mely működésében politikai ellenfeleinek elismerését is kivívta.

A Tisza Lajos nevéhez fűződő sikerek közül legkiválóbb Szeged városának újjáalkotása, hol mint királyi biztos lankadatlan erővel és kitartással fáradozott, hogy a várost romjaiból fölemelje s jövőre az árvízveszedelem ellen mindenkorra biztossá tegye. Nagy nehézségek gördültek itt elébe; de ő mindezeket leküzdve, a vele buzgón közreműködő férfiak segítségével csakugyan megvalósította a király jóslatát. Szeged néhány év alatt valóban «szébb lett, mint volt», s ma Budapest után nagyságban s építészeti tekintetben is legelső városa az országnak. Itt szerzett érdemeiért nemcsak a város halála jutalmazta, hanem abban a nagy kitüntetésben is részesült, hogy Ő felsége «szegedi» előnévvel grófi rangra emelte.

Szeged újjáépítésénél kitüntetett képességeit utóbb megint a fővárosban nyílt alkalmá értékesíteni az által, hogy a kormány őt nevezte ki az új országház építőbizottságának elnökévé. Egész erejével neki adta magát e nagy föladat teljesítésének. Az ország e legnagyobb középülete ügyeinek vezetésétől akkor sem vált meg, mikor az életét kioltó betegség már fenyegetőleg elhatalmasodott rajta. Kimenni nem tudván, lakására szokta összehívni az építőbizottságot s testi fájdalmait nagy erővel leküzdve végezte elnöki teendőit úgyszólván halála napjáig.

Egy ideig tagja volt gr. Tisza a Wekerle kormányának is, mint a király oldala melletti miniszter; de egészségének megrongáltsága miatt csakhamar kénytelen lett e tárcát letenni. Attól kezdve soha többé meg nem szűnt betegeskedni. Vesebaja egyre jobban elhatalmasodott, s végre az orvosi tudomány és a leggondosabb ápolás mellett is legyőzte és sírba döntötte az egykor oly edzett, daliás férfiút.

Pályafutásának e vázlatos áttekintése mellett élete külső történeteiből is föl- említjük a következő főbb adatokat.

1823-ban született családjuk ősi fészkeben, a Bihar megyei Geszt községben. Testvérbátyjaival, Lászlóval és Kálmánnal, s öccsével, a korán elhunyt, költői lel- kü Domokossal együtt kitűnő nevelésben részesült a hírneves pedagógus, Szónyi Pál vezetése alatt. Középiskolai és jogi tanulmányait a debreceni református főis- kolában végezte. A szabadságharc után bátyjaival együtt Németországba ment s ott hosszabb ideig hallgatója volt a berlini egyetemnek, hol kivált jogi tanulm- nyokkal foglalkozott. Majd nagyobb keleti utazást tett s huzamosan tartózkodott főleg Egyiptomban. Hazatérte után csakhamar tevékeny szerepet kezdett vinni egyháza kormányzati ügyeiben, melyek iránt élete végéig lankadatlan lelkesed- ést és buzgóságot tanúsított. Mikor mint országos képviselő állandóbban kezdett

a fővárosban tartózkodni, előbb a pesti reform. egyház, majd pedig a dunamelléki egyházkerület is mind több-több irányban igyekezett öt ügyeinek intézésébe vonni, végre mindkettőnek főgondnokává lett, mely tiszteleti állásait haláláig megtartotta. Az ő főgondnoki működése idejére esik a budai reform. templom építése és papi állásának szervezése, úgy szintén a zuglói ref. templom létesítése. Az egyház ügyei mellett szintén nagy buzgósággal foglalkozott a hatósága alá tartozott fő-, közép- és elemi iskolák dolgaival is.

Családot nem alapított; de annál melegebben ragaszkodott testvérbátyjai családjaihoz, melyekben oly példásan uralkodik az egymás iránti szeretet.

Gróf Tisza Lajos elhunytá alkalmából két arcképet mutatjuk be. Az egyik Munkácsy Mihállyal együtt ábrázolja a grófot azon időben (1891-ben), amikor a nagy művész társaságában látogatott el Szegedre, hogy részt vegyen egy helyi ünnepélyen. A másik, mely egész alakban, ülve tünteti föl gróf Tisza Lajost, egy festmény másolata. Ez a festmény az országos erdészeti egyesület budapesti épületének nagyterme számára készült.

A novella megírására tehát – az első változat szövege szerint – a VÚ fentebb idézett, 1898. január 5-i számában megjelent nekrológ fotó-illusztrációja adott alkalmat, amely Tisza Lajost és Munkácsy Mihályt ábrázolta együtt. Az elbeszélés tulajdonképpen ennek a képnek a kontextusát építi föl. Az első folyóiratbeli megjelenések szövegváltozatai még tartalmazták azokat a hivatkozásokat (a szöveg elején és végén), amelyek utalnak erre az apropóra: »Egy képet közölt a „Vasárnapi Ujság”, gróf Tisza Lajos és Munkácsy Mihályt együtt levéve. Az egyik halott már, a másik élőhalott. Mindenképen szomorú kép. Pedig egy vig napnak az emléke, egy nagyon vig napé.« – hangzik a novella felvezetése az OH-ban. A novella vége felé pedig: »Tisza Lajosnak széles jókedvében (se azelőtt, se azóta nem láttam olyan vidámnak) az az ötlete támadt, hogy levétfeti magát Munkácsyval. Ugy is lett, onnan datálódik a kép, melyet most közölt a „Vasárnapi Ujság”. Én magam is szereztem belőle egy példányt, mert két kedves emberemet ábrázolja s azonfelül egy rendbeli ruhám is megvan rajta örökitve.« Egy novella megírása valószínűleg nem vett igénybe másfél hónapot MK számára, ugyanakkor valószínű, hogy a kedélyes, humoros történetet a gróf megréfalásáról nem tartotta volna helyénvalónak közvetlenül a gúnyhírek és a nekrológok környezetében megjelentetni. Ebből következhet akár az, hogy egy ideig halogatta a megírást, akár az, hogy a VÚ fotóközlésének inspirációjára megírt elbeszélést nem közölte le, amíg még nagyon friss volt a gúny.

A későbbi kötetmegjelenés alkalmával MK eltüntetette a novella keletkezésére, a VÚ fotójára és az aktuális gúnyhíre vonatkozó jelzéseket, amelyek a korábbi szöveget alkalmi írássá tették. Ily módon eloldotta az elbeszélést eredeti kontextusától. A szövegen ezt az egyetlen lényeges változtatást hajtotta végre, amelynek funkciója jól láthatóan az lehet, hogy alkalmi írásból a szépirodalmi regiszter felé mozdítsa el az elbeszélés értelmezhetőségét.

Ezek után térjünk át a keletkezéstörténet másik időskijára, a szegedi utazásra! Munkácsy Mihály 1889-ben kapott megbízást a magyar kormánytól, hogy fesse meg a *Honfoglalás* szimbolikus jelenetét a Budapesten épülő Parlament számára. A festményen 1891–93 között dolgozott. Munkácsy munkamódszerére jellemző volt a rengeteg előtanulmány, a lassú képépítés. Az előtanulmányok egy jelentős része nem rajz volt, hanem – ahogy az elbeszélés szövegében is – sokszor fényképezte le modelljeit (gyakran kosztümökben, és az elképzelt kompozícióba állítva őket). Az 1891-es év nagy részében Munkácsy Magyarországon tartózkodott, és körutazást tett egy fényképész társaságában, aki a kompozícióhoz összeválogatott magyar, szláv, török és román karakterű paraszt-

fejéről fotókat készített. (Pernecky Géza: *Munkácsy*. Bp., 1970. Corvina, 39–40.) A szegedi látogatásra 1891. október 25–27. között került sor: Munkácsy Mihály, Tisza Lajos, Mikszáth és mások október 25-én érkeztek meg Szegedre. Látogatásuk másnapján, október 26-án avatták fel Balástyán a Felsőtanyai Központot, Szegeden pedig a Belvárosi Kaszinót. Munkácsyék mindkét avatási ünnepségen részt vettek. A Felsőtanyai Központ átadási ünnepségére Szegedről különvonat vitte a városi vendégeket. A hivatalos épületek átadása után megkezdődött a városiak és a tanyaiaik ebéddel és tánccal egybekötött közös szórakozása. Munkácsy 1891. október 27-én utazott el Szegedről. Miután 1891 októberének végén visszatért Párizsba, a következő év áprilisáig a *Honfoglalás* véglegesnek szánt tervén dolgozott. (Szelesi Zoltán: *Munkácsy Honfoglalása Szegeden*. Csongrád megyei múzeumok füzetei, Szeged, 1966. Móra Ferenc Múzeum, 3–21.)

Maga a novellaszöveg két szempontból is szoros kapcsolatot mutat MK és a kortárs próza alakításmódjaival. Érdemes először is kiemelni a pusztára (vagy falura) látogató művész témáját. A pusztában megjelenő és itt alkotó festő motívuma ugyanis olyan jelentős szövegekkel hoz létre szövegközi viszonyt, mint Jókai: *Sárga rózsája* (első megjelenése: a *Pesti Hírlapban*, 1892-ben) vagy Gárdonyi Géza: *Az én falum* (1898) című novellaciklusa (a *Festő a falum* című novella). Maga MK is érinti a témát egy (illetve két) korábbi szövegében: az *Utazás Palócországban* (1882, Krk 64, 121–133) annak a története, hogy MK Dörre Tivadar festővel együtt látogatja meg szülőföldjét, hogy *A jó palócok* készülő díszkiadása számára készítsenek illusztrációkat. A VII részből álló szöveg először a PH-ban, majd *Az apró gentry és a nép* című kötetben jelent meg, de amikor az utóbbi megjelenése után a VÚ is közölte, akkor MK írt hozzá a VIII. részt is *Látogatás Filcsik Istvánnál* címmel, amely később önállóodott, és mint *Látogatás egyik alakomnál* került be az *Urak és paraszok* című novelláskötetbe (1883, Krk 34, 220–223). Ebben Filcsik Istvánt keresik fel, hogy a festő portrét készíthessen róla. A novella jelen szempontból érdekes részletét idézzük:

- »– Az a. De tudja-e miért jöttem?
- Csak nem talán... izé... – kérdi félénken, s zavarral tekintett végig most már az én lábbelimen.
- Le akarja a barátom rajzolni.
- Engem? – mosolygott, s lopva megsodorintotta tömött ősz bajuszát. – Csak nem tán?
- Önt bizony – felelte útitársam udvariasan.
- Nincs már nekem szeretőm – szólt szemérmesen és húzódozva.
- Könyvbe akarjuk kiadni.
- Könyvbe? Mire való volnék én a könyvbe. Ugyan ne figurázzanak az urak!«

A festő megjelenése a pusztá vagy a falu világában mindegyik esetben problematikus találkozásként fogalmazódik meg. A »Nincs már nekem szeretőm« mindkét MK szövegben a képi megörökítés ellenében felhozott érv a falubeli/pusztabeli öregek részéről. Válaszuk pontosan jelzi, hogy teljesen más kontextusban értelmezik a képre vitel aktuálisát, mint a városból érkező festő vagy fotográfus. Csak ez a más értelmezési keret adott a számukra, ami eleve, szükségszerűen magában hordozza a két világ közti félreértést. A szövegekre (Jókai és Gárdonyi szövegeire is) általában jellemző, hogy a festő idegenül mozog a megfesteni szándékozott világban: a kommunikáció szinte lehetetlenné válik a más nyelvet beszélő, kívülről érkező festő és a pusztai vagy falusi világ lakói között. Annak a lehetőségét, hogy egyáltalán kép készülhessen a modelltől, jelen elbeszélésben

például csak egy csel teszi lehetővé: »Egy vén pásztor, aki azóta vezér lett az Árpád környezetében, de akkor még a tokányt kavarta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogy sem engedte magát levétetni, leszegve a fejét az üst fölé, macaksul: „Nincs nekem már szeretőm, ne izéljőnek.” Végre kifogott rajta orvul Ivánkovic János, aki azóta püspök lett, de akkor még a tokányt kavarta, úgy tett a kanálával, mintha a lé habját az arcába akamá fröccsenteni, mire az ijedten felkapta a fejét és a moment-gép oda teremtette az örökkévalóság számára.« Ugyanez a probléma Gárdonyi szövegében is megjelenik: ott a falusi tanító közbenjárására, közvetítésére van szükség, hogy a falubeliek hajlandók legyenek modellülni a festőnek. MK korábbi szövegében az elbeszélő válik ilyen közvetítő figurává. A festő (Jókainál és MK 1883-as szövegében: piktor) és a falu/pusztá félreértésekkel terhelt viszonyában a szövegek két világ találkozásának és ütközésének problematikáját viszik színre.

A második, immár poétikai szempont, hogy a novella felépítését a Mikszáthnál oly gyakori mellérendelő technika jellemzi. A szövegben két történet-szál fonódik össze, két történet halad egymás mellett, amelyek egy mellérendelő szerkezetben értelmezik, értelmezhetik egymást. Az egyik: a Munkácsy Mihály szegedi útjáról szóló történet, a *Honfoglalás* című festmény eredettörténete a pusztai fotózás epizódjával – melyek együttesen egy Munkácsy-portré elemeit adják. A másik az elbeszélő tréfája Tisza gróffal (vagyis az öltözékek utánzása). A két történet-szál egy adott ponton összeér:

»– Hogy milyen volt a magyarok bejövetele, – folytató Munkácsy – azt senki sem tudja. És különben is Isten mentsen a valóságtól: furcsán, díztelenül nézhetnek ki a ruháik...

– Igen, a ruháik – morogta a gróf gépiesen és kedvetlenül, mert ez megint a mi közös ruháinkat juttatta eszébe.«

A ruha szó válik itt olyan kapoccsá, amely összefogja a két – egyébként jórészt egymás mellett haladó szálat. A két történet egymásmellettségére utal egyébként a cím és az alcím viszonya is: mintha a két történetet a két külön cím is jelölné, elválasztaná.

Szövegváltozatok

A VK változata szinte közvetlenül az OH-beli közlés után jelent meg, jelölve az átvételt. Ez az utánközlés valamelyest szolgálhatott az OH reklámjával is, de azokat a szövegeket, melyeket MK az OH-ban friss halálesetekkel kapcsolatban jelentett meg, szívesen vették át más lapok is. A VK szerkesztői alaposan meghúzták és itt-ott átalakították a szöveget. Az idegen szavak kihagyása vagy kicserélése a gyereklapok szerkesztői eljárásaihoz rokon, ezért valószínűtlen, hogy a változtatásokat maga MK hajtotta volna végre.

Az AÉK1 számára MK új címet adott a novellának (bár a régit megtartotta alcímnek), és az első sorokat elhagyta, illetve átalakította. Mindkét változtatás a kötet egységességét szolgálta: egyrészt a két szereplő megnevezésével az írás jobban illeszkedett a kortársak sorozatába, másrészt megszűnt a nyitómondatok konkrét aktualitása. A két szöveg közti további eltérések jelentéktelenek.

Az AÉK2 egyrészt visszavoltoztatta a címet, másrészt több helyen alakított a szövegben. Mivel ezek egy része a gyereklapok szerkesztőitől annyit látott, de MK írásmódjára nem jellemző, magyarosító tendenciát mutat (»megszekírozott« helyett »megszidott és kigúnyolt«; »szalonrokk« helyett »szalonkabát«), más részük pedig mintha a novella szellemétől idegen finomításokat hajtana végre (»nincs smokingom« helyett »nincs ná-

lam smoking«), úgy véljük, ezek a változtatások nem a szerzőtől származnak, hanem egy kiadói szerkesztő hajthatta őket önkényesen végre. Ezért a szerző által kialakított végső változatnak az AÉK1 szövegét tekintettük.

Cím	<i>Tisza Lajos és Munkácsy Mihály</i> (Párbaj – kabátokkal) (OH, VK, AÉK2: Párbaj – kabátokkal)	
Lap	Sor	
22	1	Ha Tisza Lajos <i>Szegedre</i> utazott, <i>rendesen</i> én voltam a <i>leghívebb</i> kísérője. (OH: <i>Egy képet közölt a „Vasárnapi Ujság”, gróf Tisza Lajost és Munkácsy Mihályt együtt levéve. Az egyik halott már; a másik élőhalott. Mindenképen szomorú kép. Pedig egy vig napnak [Nyomdahiiba!] az emléke, egy nagyon vig napé.</i> Ha Tisza Lajos utazott (<i>rendesen Szegedre</i>) <i>közönségesen Gajári Odön</i> és én voltunk az <i>utitársai. Valamelyikünk mindig vele ment. Csak erre az utolsó utjára maradtunk el mellőle – ideiglenesen.</i> VK: <i>Mikszáth Kálmán írja az »Országos Hírlap«-ban az alábbi érdekes történetet. Egy képet közölt a »Vasárnapi Ujság«, gróf Tisza Lajost és Munkácsy Mihályt együtt levéve. Az egyik halott már; a másik élőhalott. Mindenképen szomorú kép. Pedig egy vig napnak az emléke, egy nagyon vig napé.</i> Ha Tisza Lajos utazott (<i>rendesen Szegedre</i>) <i>közönségesen Gajári Odön</i> és én voltunk az <i>utitársai. Valamelyikünk mindig vele ment. Csak erre az utolsó utjára maradtunk el mellőle – ideiglenesen.</i>)
”	3	azután (OH, VK: aztán)
”	5	a formáknak, <i>az etikettnek</i> (OH: a formáknak, <i>az etikettének</i> VK: a formáknak. AÉK: a formáknak, <i>az etikettének</i>)
”	7	sógornője, aki ápolta (AÉK2: sógornője, <i>Tisza Kálmánné</i> , aki ápolta)
”	9	<i>megszekirozott</i> (AÉK2: <i>megszidott és kigúnyolt</i>)
23	3	szmoking (OH, VK, AÉK: smoking); szmokingot (OH, VK, AÉK: smokingot)
”	7	nincs szmokingom és <i>szalonrokkom</i> (OH, VK, AÉK1: nincs smokingom és <i>szalonrokkom</i> AÉK2: nincs <i>velem</i> smoking és <i>szalonkabát</i>)
”	8–9	[A »Valóságosan frappírozva volt« kezdetű bekezdés a VK változatából hiányzik.]
”	9	szmoking (OH, AÉK: smoking)
”	15	»Lehetetlen ebből <i>az emberből</i> civilizált <i>gentlemant</i> faragni.« (VK: »Lehetetlen ebből <i>czivilizált embert</i> faragni.«)
”	17	volt a <i>casus belli</i> (VK: volt a <i>baj</i>)
”	23	<i>megörült az új kundschaftnak</i> s kezdte (OH, AÉK1: <i>megörült az új kundschaftnak</i> s kezdte VK: <i>megörült s kezdte</i> AÉK2: <i>megörült az új Kundschaftnak</i> s kezdte)
”	31	<i>zsaketti</i> (OH, VK, AÉK: <i>jaquet</i>)
”	33	[Az »Egy kicsit bizarr öltözet« kezdetű, egymondatos bekezdés a VK változatából hiányzik.]
”	34	s <i>néma</i> gúnyos (Az én kortársaim2: s gúnyos)
24	1	<i>arisztokratikus</i> magatartása (VK: <i>nagyuras</i> magatartása)
”	5	varratott itt <i>Tisza gróf</i> azelőtt (OH, VK: varratott itt <i>gróf Tisza</i> azelőtt)
”	11	blúz (OH, VK, AÉK: <i>blouse</i>)
”	15–16	remekék. <i>Bátran</i> <i>elmevetett volna bennük házasodni akármelyik angol lord gyerek.</i> Igazi (VK: <i>remekék. Igazi</i>)
”	18	» <i>Paratus sum!</i> « – kiáltottam (VK: » <i>Kész vagyok!</i> « kiáltottam)
”	21	különpéjába (OH, AÉK: <i>különcpéjába</i>)

- 24 : 24–25 holminkat, két bőrönddel utaztam most magam is: Janicsáry (OH: holminkat, két bőrönddel utaztam most magam is; Janicsáry VK: holminkat – két bőrönddel utaztam most magam is, – Janicsáry)
- ” 34 *rőzsét* visz (OH, VK: *fát* visz)
- ” 38 admirális (VK: «admirális»)
- 25 : 12 *neki-nekigyűrűkőzik* (VK: neki gyűrűkőzik)
- ” 22–23 regényt olvasott (*Kiplinget szerette nagyon*), az ő ideje (VK: regényt olvasott, az ő ideje AÉK2: regényt olvasott (*Kiplinget szerette nagyon*), az ideje)
- ” 24 *semmibe* (OH: *semimbe* [Nyomdahiba.])
- 25:25–26:8 [A VK változatából hiányzik a Kossuth-bankóra vonatkozó rész az »A régi Lieb Miskából...« kezdetű mondatról a »...szegedi kis házak előugrottak.« végű bekezdésig. Az előtte és utána következő részeket még új bekezdés sem választja el egymástól. A VK az OH-ból vette át a szöveget, és a kihagyott részt az OH-ban az első folytatásból a második oldal utolsó mondata, valamint a harmadik oldalra átkerült egy hasáb képezte.]
- 25 : 37 jegyzém (OH: jegyzem)
- 26 : 16 *blíza* (OH, AÉK: *blousa* VK: *blouse* [Nyomdahiba lehet, mert értelmetlenül teszi a mondatot, ha csak nem olyan kijelítést kell elképzelnünk, amelyhez magas hangrendű toldalék illeszkedhet.]
- ” 22 *blúzt* (OH, VK, AÉK: *blouset*)
- ” 25 *ezekben a ruhadarabokban* [A VK-ban nincs kiemelve sem kurziválással, mint az AÉK1-ben, sem ritkítással, mint az OH-ban és az AÉK2-ben.]
- ” 33 *ijedten – hogy miféle dzsinn incselkedik vele – a saját* (OH, AÉK: *ijedten – hogy miféle dzsin incelekedik vele – a saját* VK: *ijedten a saját*)
- ” 37 egyforma *habitust* (VK: egyforma *ruhát*)
- ” 38 ügyis (AÉK2: *ugyanis*)
- ” 39 *fiáker*ek (OH, VK, AÉK: *fiakkerek*)
- 27 : 3–15 [A fiákeressel folytatott párbeszédet a VK-ban kihagyták, és a szöveget a következőképpen rövidítették le:] Elvégezvén a dolgaimat *felültem egy fiakkerre, mely ki is vitt a tanyára, hol* mondhatom, kedves mulatság kínálkozott. Ki volt
- ” 6–7 *kraftausdruckot* (AÉK2: *Kraftausdruckot*)
- ” 15 *rendölet* (VK: *rendelet*)
- ” 16–17 mértföldnyire a *baránycimerű város tanyájától*, az mind (VK: mértföldnyire, az mind)
- ” 17 *legyék* (VK: *legyen*)
- ” 17–25 *Pusztai kapitányok a fejüket csóválták, hogy miféle szerzőt lehet az, ki férfire áhítzik, talán valami külsőországi királyné érközött – de akkor is mire való léssen az öregje? Mindegy, szót fogadtak, s mind összesereglett a nép. Volt mit nézegetni köztük Munkácsynak. Gyönyörű típusok akadtak: ósarcok, szőrrel benöve egész a szemig, csontos, körteképu kunok, laposfejű tatárok keresztbevágott szemmel, nyomott pogácsaképu besenyők, széles, girbegurba fiziognomiájú, zömök termetű magyarok, apró, mélyen bennülő szemekkel.* (VK: *Szót fogadtak, s mind összesereglett a nép. Volt mit nézegetni köztük Munkácsynak.*)
- ” 18 *szerzőt* (AÉK2: *szörzet*)
- ” 22–23 *besenyők* (OH, AÉK: *bessenyők*)
- ” 26 *Munkácsy csak úgy turkált köztük, amint Tisza* (VK: *Munkácsyt Tisza*)
- ” 29 *fotográfus* (OH, VK, AÉK: *fotografus*)

- 27 : 32–35 a szabad ég alatt, mert csak úgy jó – és asszony azt nem tudja megfőzni, mert sok tapasztalat kell ahhoz. Az asszony csak szeretni való, amíg szép – aztán kapálni való, ha megöregszik. (VK: a szabad ég alatt.)
- ” 36 fotográfus (OH, VK, AÉK: fotografus)
- 28 : 1 makacsul: »Nincs nekem már szeretóm, ne izéljőnek.« Végre (VK: makacsul. Végre)
- ” 12 a fejébe, hogy milyen (OH, VK: a fejébe, milyen)
- ” 15 Isten (OH, VK: isten); valóságtól: (PH: valóságtól;)
- ” 21–22 a képzeletre szabad bázírozni (VK: a képzeletére szabad alapítani)
- ” 26 Uzsonna után (VK: A jó ebéd után)
- ” 27–28 életére (bárcsak lett volna a fölséges égben több foganatja), éltették (VK: életére, éltették)
- ” 28–29 szabadabb nyelven [A VK-ban nincs kiemelve sem kurzíválással, mint az AÉK1-ben, sem ritkítással, mint az OH-ban és az AÉK2-ben.]
- ” 30 Árpádra – (VK: Árpádra;)
- ” 37 Isten (OH, VK: isten)
- 28:37–29:1 adta. | *De a Miska se rest. Ő is fogott egy jól táplált Tecát vagy Maczát tyű hopp, s úgy megaprózta, hogy a Quartier Latin diákjai se csinálhatnák tüze-sebben, ha tudnák.* Ezt látván (VK: adta. Munkácsy pedig követte példáját. Ezt látván)
- 29 : 1 Ezt látván [Az OH-ban és a VK-ban új bekezdés.]
- ” 4 fejérmépnek (AÉK2: fehérmépnek)
- ” 8 isten (VK: Isten)
- ” 26 fotográfusért (OH, VK, AÉK: fotografusért)
- ” 29 válik özanyjává (AÉK2: lesz özanyja); nemzetségnek. (OH, VK: nemzetségnek. | *Tisza Lajosnak széles jókedvében (se azelőtt, se azóta nem láttam olyan vidámnak) az az ötlete támadt, hogy levéti magát Munkácsyval. Ugy is lett, onnan datálódik a kép, melyet most közölt a „Vasárnapi Ujság”. Én magam is szereztem belőle egy példányt, mert két kedves emberemet ábrázolja s azonfelül egy rendbeli ruhám is megvan rajta örökítve.)*
- 30 : 1 Kécsikos (VK: Kécsikos)
- ” 3–5 ruhadarabokat, de minthogy a gróf, aki gondosan szokott öltözni, még mindig toilletet csinált odabent, lementem (VK: ruhadarabokat s lementem)
- ” 14 be (AÉK2: bele); a toilletembe (VK: a ruházatomba)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 22 : 1–2 *Ha Tisza Lajos Szegedre utazott, rendszeren én voltam a leghívebb kísérője.* – Tisza Lajos (1832–1898) az 1879-es szegedi nagy árvíz után királyi biztosként irányította a város újjáépítését 1879 áprilisától 1883 végéig. Tevékenysége rendkívüli népszerűséget szerzett neki Szegeden, és MK, aki 1880 végéig volt Szegeden hírlapíró, egyre nagyobb elismeréssel írt tevékenységéről, és úgy látszik, szorosabb személyes kapcsolat is kialakult közöttük.

- 22 : 13 *szalonrokk* – szalonkabát, térdig vagy térd alá érő, ünnepélyesebb alkalmakkor viselt, fekete férfikabát.
- 23 : 1 *körtöltés* – Szeged újjáépítése során új árvízvédelmi rendszert is kialakítottak, egy új, Tisza-parti fővédvonalat és egy 10,00 m koronamagasságú körtöltést.
- ” 8 *frappiroz* – megdőbrent.
- ” 17 *casus belli* – háborús ok.
- ” 19 *Egy őszi napon* – Munkácsy Mihály (1844–1900) 1891. október 25-én érkezett Szegedre.
- ” 21 *Honfoglalás* – A kép 1893-ban készült el, 1890-ben Munkácsynak már voltak hozzá vázlatai, és 1891-ben utazott az Alföldön és Erdélyben, hogy a kép alakjaihoz ősi magyar típusokat gyűjtsön.
- ” 23 *kuncsaft* – ügyfél.
- ” 31 *zsakett* – a frakkhoz hasonló, elől rövid, hátul hosszabb, lekerekített szárnyú ruhadarab, a korban az előírásos alkalmi férfiföltözék része.
- 24 : 11 *kamgarn-blúz* – fésűsgyapjúszövetből (itt vsz. finom angol gyapjúszövetből) készült zeke.
- ” 18 *Paratus sum!* – Kész vagyok!
- ” 19 *indóház* – vasútállomás épülete.
- ” 23 *Vargits* – Vargits Imre (1834–1904) 1872-től 1896-ig volt szabadelvű képviselő. A történet idején a Temes megyei Rittberg kerületet képviselte, de a novella keletkezésének idején már nem volt tagja az Országgyűlésnek.
- Janicsáry* – Janicsáry Sándor (1821–1904) híres görög kereskedőcsalád sarja, akinek az apja szerzett először nemességet. 1868-tól a Deák-párt tagja, a hetvenes évek végén két cikluson át nem képviselő, majd 1887-től újra az országgyűlés tagja, mégpedig a Temes megyei Rékás kerület képviselője. Az 1892-ben és 1897-ben az összeült parlament korelnöke volt.
- 25 : 3 *ferblizni* – A ferbli kifejezeten a dzsentrivel asszociált, magyar kártyával játszott hazárdjáték, amelyben a legnagyobb szerepe a licitálásnak van.
- ” 10 *kendert tiloló* – Tilolni a kendert vagy a lent szokás: tilóval ütik, hogy a fás részeit pozdorjává törjék.
- ” 13 *ördögsekér* – gyomnövény (eryngium), amelynek elszáradt kóróját a szél ősssel kitepi és görgeti.
- zsandár* – A német jövevényszó a nyelvújítási csendőr szinonimája, olyan rendfenntartó alakulat tagját jelenti, amely központi állami irányítás alatt áll. Az önkényuralom periódusa után az 1881-es reform eredményeképpen lettek újra zsandárok Magyarországon, amikor a megyei hatáskörű rendfenntartó erőket (a pandúrokat) feloszlatták. (Rendőrségnek az egyes városok saját rendfenntartó alakulatait nevezték.)
- ” 22 *Kipling* – Joseph Rudyard Kipling (1865–1936) angol regényíró. Mikszáth mondata nem állítja, hogy az 1891-re datálható utazás során Tisza Lajos Kiplinget olvasott volna, hanem csak annyit, hogy akkor egy angol regényt olvasott, és hogy különben szerette Kiplinget. De 1891-ben sem lett volna lehetetlen Kipling-könyvet olvasni, hiszen 1888-tól már több verses- és novelláskötete, valamint egy regénye is megjelent, de ehhez nagyon gyors világirodalmi tájékozódás kellett. Talán valószínűbb, hogy a rajongás 1895, *A dzsungel könyve* megjelenése után alakult ki. Mikszáth maga 1898-ban

- még nagyon kevés Kiplinget olvasható fordításban, azt sem könyv formában, hanem csak újságokból.
- 25 : 25 *A régi Lieb Miskából* – Lieb Mihály 1868-tól használta szülővárosa nevét, először Munkácsi, 1880-tól Munkácsy formában.
- ” 31 *Kossuth-bankó* – Összefoglaló neve az olyan papírpénzeknek, melyeket 1848–49-ben a Magyar Kereskedelmi Bank, a kincstár vagy az Országos Honvédelmi Bizottmány bocsátott ki.
- 26 : 9 *a »Tisza«-vendéglőbe szálltunk* – A Tisza Szálló 1885-ben épült fel Jiraszek Nándor és Krausz Lipót tervei alapján. Címe Wesselényi utca 6. Tisza értelemszerűen a város legjobb szállodájába szállt.
- ” 13 *a puszttára, Csöngölére* – Csengele (amelyet MK a helyi dialektust utánzó alakban említ) Szeged tanyája volt, de egyáltalán nincs közel a városhoz: majd 40 km-es kirándulás.
- ” 27 *excellenciája* – Az Osztrák–Magyar Monarchiában az excellenciás cím a valóságos belső titkos tanácsokat illette meg. Magyar megfelelője a kegyelmes vagy a nagyméltóságú.
- ” 33 *dzsinn* – az arab (muszlim és pre-muszlim) hitvilág láthatatlan szelleme. Minthogy a dzsinnek szabad akarattal rendelkeznek, éppúgy lehetnek jók, mint gonoszak.
- ” 37 *habitus* – öltözék (vagy általában külső megjelenés).
- 27 : 6–7 *kraftausdruck* – erőteljes, vaskos kifejezés.
- ” 12 *kirielejzomát* – káromkodás, kb. a szentségit!, az istenit! (Kürie, eleiszon = Uram, irgalmazz!).
- ” 16 *a báránycimerű város* – Szeged.
- ” 24 *fiziognómia* – itt: arc.
- ” 36 *szemenszedett* – válogatott.
- 28 : 2 *Ivánkovich János, aki azóta püspök lett* – Ivánkovich (1846–1910) Szeged II. kerületének volt ekkor szabadelvű párti képviselője. 1896 és 1904 között volt a rozsnyói egyházmegye püspöke.
- ” 4 *momentgép* – pillanatfelvétel készítésére alkalmas fényképezőgép.
- ” 19 *Tiller Mór* – Az 1860-as évek közepén Bécsből Pestre települt Tiller cég főleg egyenruhagyártással foglalkozott.
- ” 21–22 *baztrozni* – alapozni.
- ” 30 *dehonesztáció* – becsületsértés.
- ” 39 *Quartier Latin* – Párizs diáknegyede.
- 29 : 19 *selyemrokolya* – ráncokba szedett bő selyemszoknya.
- ” 38 *kackiás* – délceg, hetyke.
- 30 : 6–7 *a roppant téren* – A Széchenyi tér, amelynek keleti oldalán a Tisza Szálló áll, 50087 m² területű, tehát joggal nevezhető »roppant«-nak.
- ” 15–16 *zsák-hacuka* – itt: zsákszabású vagy zsákszövetből készült könnyű felsőkabát.

Irodalom

Szelesi Zoltán többször hivatkozik a novellára *Munkácsy Honfoglalása Szegeden* című munkájában (Szeged, 1966. Móra Ferenc Múzeum, 3–21. l.).

»Munkácsy úgy gondolta, hogy Csongrád megyei útja során pár napra Szegedre is ellátogat és felkeresi itteni rokonait. Érkezését a Tisza-parti városban október 12-re várták. Az állomáshoz vezető utcákon lelkes tömeg hullámozott, de a művész, közbejött

elfoglaltsága miatt ekkor nem érkezett meg. Csak tizenhárom nappal később, erdélyi útja után, október 25-én lett Szeged vendége. Amikor a délutáni gyorsvonat a pályaudvarra berobogott, hatalmas éljenzéssel fogadták. Munkácsy és az öt hivatalosan kísérő Tisza Lajos az utolsó kocsiiban ültek. Velük jött Szegedre Ivánkóvits János és Novák József helyi országgyűlési képviselők társaságában Mikszáth Kálmán is.«

»A Felsőtanyai Központ átadási ünnepségére Szegedről különvonat vitte a városi vendégeket, élükön Tisza Lajossal és Munkácsyval. A vonat a balástyai őrháznál állt meg, ahol az érkezőket, az előkelőségeket és tisztviselőket lovasbandérium, és a tanyák ideseregülő népe fogadta. A társaság ezután kocsikon, dobpergés és trombitaszó mellett, a félóránnyira levő központi telepre hajtattott. Itt mintegy 8-10 ezres tömeg fogadta és üdvözölte őket. A hivatalos épületek átadása és az új kápolna felszentelése után, megkezdődött a városiak és a tanyaiak ebéd-dél-éjszakai egybekötött közös szórakozása. Munkácsy itt ismert meg néhány olyan idevaló parasztot, akik a Honfoglalás népi alakjainak modelljei lehettek. Erről a kedélyes kirándulásról később, Munkácsy halálakor írt Mikszáth Kálmán cikket. Elvezetes tárcájában olvashatjuk, hogy „... ki volt adva a rendelet a puszta kapitányoknak, hogy ami jóképű férfinép vagon köröskörül, két mérföldnyire a báránycimerű város tanyájától, az mind ott legyék, de az öregje is... Összesereglettek a férfiak. Gyönyörű típusok akadtak: ós arcok, szőrrel benőve egészen a szemig, esontos, körteképi kunok, laposfejű tatárok, keresztre vágott szemmel, nyomott, pogácsaképi besenyők, széles, girbe-gurba fiziognómiájú, zömök termetű magyarok, apró, mélyen bentülő szemekkel... A fotográfus ott volt velük s rögtön lekapta, amelyik megdetszett a nagy művésznek.”« [Mint tudjuk, a cikket MK nem Munkácsy, hanem Tisza Lajos halálakor írta.]

»Munkácsy halála óta – ahogy Szegeden mondani szokás – sok víz folyt le a Tiszán. Az eltelt évek alatt hosszabb-rövidebb cikkek idézték fel a művész itt tartózkodásának napjait és a Honfoglalás megszerzésének történetét. Ezek az írások, köztük Mikszáthé, azt bizonyítják, hogy Munkácsy emlékezete mind a mai napig élő maradt a szegedi nép körében.«

Fabri Anna A köntös címet és az Öltözet és identitás Mikszáth műveiben alcímet viselő tanulmányának zárópéldájaként hivatkozik a jelen novellára (N. Tóth Anikó [szerk.]: *Mikszáth – hagyományok és értékek*. Nyitra, 2008. Konstantin Filozófus Egyetem, 99–100):

»Azt, hogy a divat (vagy más öltözködési diktátum) kételynélküli követése biztos keretet ad a nyilvánosság elé lépők viselkedéséhez, ugyanakkor pedig akadályozza vagy gyengíti személyes identitás (vagy másképp fogalmazva: az egyéniség) kibontakozását, Mikszáth nemcsak az öltözetekről, hanem a gesztusokról, a beszédmódról, sőt világnézeti kérdésekről szólva is megjelenítette. S hogy mindemellett az ízlés és meggyőződés (mondhatni az egyéni választás) szabadságát alapvető szabadságjognak tekintette, arról egyik humoros-ironikus, egyszerűsített személyes hangvételű karcolata, a *Tisza Lajos és Munkácsy Mihály* tanúskodik a legnagyobb meggyőző erővel.

Ez az írás, miközben annak a dél-alföldi utazásnak állít emléket, amelynek során Munkácsy Mihály „típusokat” fotográfáltatott *Honfoglalás* című (akkor még csak tervezett) festménye számára, egy anekdotikus formába öltöztetett példabeszédet is magában foglal. Ezért is kapta a *Párbaj – kabátokkal* alcímet. Voltaképpen a Munkácsyt kalauzoló-kísérő Tisza Lajos gróf és Mikszáth konfliktusáról van szó, és arról a csínyről, amellyel az író végképp elhárította az egyébként általa nagyra becsült gróf öltözködési (és nyilvánvalóan: viselkedési) iránymutatását. A választékosan egyszerűsített előírászerűen öltözködő (és viselkedő) Tisza Lajost, aki nemegyszer jelezte nemtetszését öltözködési nemtörődömsége, pontosabban ruhatárának fogyatékoságai miatt, azzal lepte meg, hogy

legújabb öltönyeinek szakasztott másában állt elé a szegedi szálloda folyosóján, illetve teraszán. „Egy szót sem mondott többet, le volt győzve örökre – és bár még azontúl is sok jó időt töltöttünk együtt, soha nem szólt bele a toilettembe; jöhettem, mehettem vele, hozzá talpig bársonyban, vagy zsák-hacukában.” Bár az öltönyöket (amelyeket a gróf szobájával készíttetett el) a legnagyobb kedvteléssel írja le, nem hagy kétséget afelől, hogy ezek a ruhadarabok nem illenek hozzá (ezt egyébként a szabó sajnálkozó pillantása is közli vele), és így afelől sem, hogy pontosan tudja, ki ő, és (ha nem „párbajozik”) nem is akar másnak látszani. Ha e példázatnak is olvasható történet tanulságait keresgelnénk, akár azt is mondhatnánk, Mikszáth, aki tisztában volt az önmegjelenítés, „a köntös” külső meghatározottságaival, a saját „köntösét” maga kívánta megválasztani. Ő, aki oly sokat tudott a divatról, nem igyekezett követni.«

Cieger András (Árpád a Parlamentben. A festőművészet esete a tudománnyal és a politikával. In Lajtai Máttyás és Varga Bálint [szerk.]: *Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*. Bp., 2015. MTA BTK Történettudományi Intézet, 25–48) a Parlament képzőművészeti dísznevek elemzése során hosszan kitér Munkácsy *Honfoglalására*. Az elkészülés történetének elbeszélése során kétszer is hivatkozik MK jelen novellájára. Először, amikor a festő anyaggyűjtő körútjáról van szó:

»Munkácsy elhatározta, hogy maga indul gyűjtőútra középkori fegyverek és ősi szláv és magyar karakterek után kutatva. Szendrei János társaságában végignézte a párizsi fegyvertörténeti múzeum anyagát, majd pedig 1891 októberében Magyarországra utazott. Elsősorban az Alföldön (pl. Szeged, Szentes, Békéscsaba környékén) és Erdélyben (pl. Kolozsváron) készíttetett fényképfelvételeket az ott élő, karakteres vonásokkal rendelkező magyar, szlovák és román emberekről. A városok piacán pedig archaikusnak tekintett öltözéket és használati tárgyakat vásárolt. Számos tudósítás beszámolt Munkácsy gyűjtőútjáról, de a legélvezetesebb mind közül Mikszáth Kálmán néhány évvel később megjelent novellája. Mikszáth ugyanis Tisza Lajossal együtt elkísérte a művészt egyik alföldi útjára.« (33.) Ezután tanúságtételként és szemtanúi beszámolóként idézi a 27:20–32. sorokat.

Másodszor akkor kerül szóba a novella, amikor a tanulmány azt ismerteti, hogyan vívódott Munkácsy, mivel nagyon kevés megbízható történeti tudásra alapozhatta művét, és belátta, hogy a fantáziának kell döntő szerepet juttatnia. »Úgy tűnik számunkra, a művészi szabadság ezúttal inkább nyomasztotta, semmint hogy örömét lelte volna benne, hiszen sokféle külső elvárásnak kellett megfelelnie.

„Meg kell tehát maradni amellett, hogy ezekből a homályos és igen gyakran ellentétes adatokból kellé egy egészet összeállítani, még pedig oly módon, hogy az archeológiai kételyeket a művészet meggyőző ereje pótolja. Erre törekszem én is annyi kutatás és gondolkodás után; jutottam is immár annyi megállapodásra, hogy a hátralevőt a művészi koncepciótól és kivitteltől várhatom. De nem tagadom, hogy kényszerülve lévén a ropant bizonytalanságban és homályban kételyek között csak tapogatózva előre haladni munkámmal, az igazságot annyira szomjazó lellem vágyott és remélt mindig valamely pozitív meggyőző forrásra akadni, melyből aztán megittasodva, megerősödve, meríthetem volna inspirációimat, s ami aztán, amidőn kijelöli az inspiráció útját, egyszersmind meg is jelöli annak határát. De ezen pozitív és meggyőző forrás, úgy látszik csakis oly közös sírlelet lehetne, melyben, ha nem is egy nemzet, de legalább egy család lenne valamely csoda által fenntartva!” [Lábjegyzet: Munkácsy Mihály Ungbhváry Vilmoshoz, Párizs, 1892. november 6. Közli Prém 1904.]

A tabló többszöri átdolgozása során tett lépéseket az elvárások irányába, már nem feltétlenül a valóságot akarta megfesteni, de az alapkoncepciót nem változtatott. Mikszáth elbeszélése szerint jó ismerősei előtt is a képzelet erejét hangsúlyozta. Ugyanakkor az író (Tisza Lajos szájába adva a kulcsmondatot) éppen arra hívja fel a figyelmünket, hogy a művészi fantáziának a nemzeti identitás mélyen rögzült elemeit kell előhívnia és újra megerősítenie, ettől eltérni pedig kockázatos vállalkozás.« (34–35.) Ezután kivonatosan idézi a 28:7–25. sorokat.

IDEGEN BŐRÖK

- M.** I. *Országos Hirlap 1898. június 5., 2. évf., 154. sz.* (1–4. l.). A tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
II. Hi. 1., *A sajtó ábrázatáról.* 239–248.

Keletkezése

A novella keletkezéstörténete azért különösen bonyolult, mert a szöveg tartalmaz két betétszöveget, amelyeknek előzményeit MK hosszú évekkel korábban megírta és publikálta. Ezért külön kell tárgyalnunk a vallomások-diszkurzív bevezető részt, a narratív főrészt és a két karcolatbetétet. A novella egésze narratív formában előadott *ars poetica*-ként értelmezhető, amelyben MK a téma és a kidolgozás viszonyában egyértelműen az utóbbi elsődlegessége mellett teszi le a voksát.

A bevezető rész (amely tulajdonképpen a szöveg első felét teszi ki) fejtegetése történeteinek forrásairól, az országgyűlési képviselők témaszállításairól nagyon hatásos, és a Mikszáth-életrajzok szívesen támaszkodnak rá (bár ritkán jelezve a forrást). De hogy az egyes adatok mennyire megbízhatók, arra a tárgyi magyarázatok között fogunk külön-külön kitérni.

A szöveg második felének narratívája, amelyben az éppen lapot alapító szerkesztő témaként könyörög (amelyeket azonban mégsem tud maga kidolgozni), önéletrajzi jellegű értelmezésre csábít, hiszen az elbeszélő hangsúlyozottan azonosítja magát a Mikszáth Kálmán nevű íróval és parlamenti képviselővel. Ugyanakkor mégis kétséges, hogy az eseményeknek pontosan így vagy akár hasonlóképpen kellett megtörténniük. Kétségeink abból adódnak, hogy mindkét, a jelen karcolatba illesztett apróságot ismerjük MK életművéből, és megjelenésüket három év választotta el egymástól. *A képviselői pertu* (Krk 78, 39–40) 1889-ben jelent meg. A másik, itt cím nélküli szöveg 1892-ben, akkor azonban még volt címe: *Találkozás* (Krk 81, 18); sokkal rövidebb volt, és a »Napi hírek« rovat fogadta be, és ennek megfelelően kidolgozottsága jóval alacsonyabb szintű volt. A két rövid karcolat nem valamely frissen alapított, lázas sietséggel szerkesztett lapban látott először napvilágot, hanem a *Pesti Hirlap*ban, amelynek MK akkor már sok év óta volt vezető publicistája. Az is igaz azonban, hogy *A képviselői pertu* 1889. december 25-iki első megjelenése után nem sokkal, 1890. január 5-én megjelent *A Hét* »Egyenleg« rovatában is. Az pedig *A Hérek* tényleg az első száma volt. Ennek ellenére talán mégsem lehet az erőszakos szerkesztőt, a »kiváló barátot« és egyenrangú író (aki azonban többször felsül) egyszerűen azonosítani Kiss Józseffel, *A Hét* szerkesztőjével. A két karcolat keletkezése között eredetileg mindenesetre nem »néhány nap«, hanem két év telt el. Mindebből arra következtethetünk, hogy az eseménysor, úgy, ahogyan a jelen novellában szerepel, inkább fikció, mint önéletrajzi visszaemlékezés.

Mivel a történet »több esztendő« előtt játszódik, nem zavaró, hogy az *Idegen bőrök* megjelenésekor már egyik történet képviselő hőse sem volt tagja az országgyűlésnek. Az első betétben szereplő Udvary Ferenc már az 1892–1897-es parlamentben sem szerepelt, említését nyilván annak köszönheti, hogy MK alig változtatott az 1889-es karcolat szövegén, amelyben szerepelt a képviselő neve. Az 1892-es *Találkozás* viszont nem is említett nevet. Igaz, a nevet itt sem az elbeszélésbe illesztett karcolat szövege tartalmazza, hanem a szereplő-Mikszáth és a szerkesztő párbeszéde, annak során árulja el az író, hogy a történet másik szereplője Lévy Antal volt. Ő az előző országgyűlésnek még tagja volt, tehát megeshetett a találkozás »több esztendővel« korábban.

A képviselői pertu jegyzetei a Krk 78-ban említik beépítését az *Idegen bőrök*be, de nem térképezik fel az eltéréseket. Márpedig az akkori szöveghez képest itt néhány apróbb változtatás és némi bővítés figyelhető meg. Ezeket az alábbi összevetés mutatja.

	1889	1898
<i>Lap</i>	<i>Sor</i> (<i>a Krk jelen köteté szerint</i>)	
34 :	7 <i>A múlt nyáron</i>	<i>Néhány nap előtt</i>
”	9 <i>megyei nagyúr</i>	<i>megyei úr</i>
”	16–17 <i>Kálmán?</i>	<i>Kálmán? Ki van még Kálmán a Házban? Csak tán nem Tisza Kálmán?</i>
”	21–23 <i>ajtómat.</i>	<i>ajtómat. Mi az ördög. Sohase voltam ebben a városban, éjjelkor szálltam be, senki sem látott, és mégis kopogtatnak. Mi lehet? Ijedten riadtam fel.</i>
”	24 – <i>Hopp hó! Ki az?</i>	– <i>Ki az?</i>
”	37 – <i>Előbb</i>	– <i>De előbb</i>
”	38 <i>Elbúcsúzni? Ohó barátom! Hiszen</i>	<i>Elbúcsúzni? – dohogtam. – Hiszen</i>
35 :	1 <i>nem akarva szét</i>	<i>nem akarva mégis szét</i>
”	3–4 <i>hogy előbb</i>	<i>hogy ósidők óta előbb</i>
”	4 <i>emberek aztán</i>	<i>emberek és csak azután</i>
”	5 <i>búcsúztunk, csak azután, később</i>	<i>búcsúztunk, és csak azután</i>

A másik beépített karcolat, a *Találkozás* eredetileg mindössze 26 sort tett ki, egyes szám harmadik személyű elbeszélőt alkalmazott (»A napokban a magyar államvasút egyik kocsijában két képviselő került össze.«), és a bevezető bekezdésen túl csak a két szereplő párbeszédét adta, gyakorlatilag narrátori kommentár nélkül. Jelen karcolatunkban ezzel szemben egyes szám első személyű elbeszélő nyilatkozik, részletesen leírja a másik képviselő öltözetét, és a rövidebb párbeszéd (egy-egy kérdés és felelet) között narratív közléseket tesz beszámolva a szereplők különféle tevékenységeiről (kimennek a folyosóra, olvasnak, az idősebb lehajtja a fejét stb.). Ugyanakkor a találgatás általános menete és maga a poén is ugyanaz marad: 1. »Nem járásbíró Tersztinán?« (1892-ben: »Trsztenán«) – 2. talán Petánovics vendéglőjéből ismerik egymást – 3. talán az országgyűlésből – 4. kettős fogalmazású játék az 'ismerni' és 'a nevet tudni' kifejezésekkel. A Krk 81 nem tesz említést a kapcsolatról az *Idegen bőrök*kel.

Mint látható, MK két korábbi szövegét alakította át (az egyiket többé, a másikat kevésbé) az ars poetica kifejtése céljából, ami az elbeszélés állításait arról, hogy két, nagyjából egy időben történt esemény irodalmi feldolgozását kapnánk, megkérdőjelezi. Ez azonban semmivel sem csökkenti a fikcionális közegeben megfogalmazott poétikai elvek érvényét, hogy tudniillik MK úgy látja, saját szövegeinek hatása nem a történeten, cselekményen, a »témán«, hanem kizárólag a kidolgozáson, a formálás hangnemségén

műlik. Sőt, hogy ez az elbeszélő irodalom lényege, mindenki csak a saját elbeszélői stílusának megfelelő anyagot tudhatja formába önteni, ami a forma és tartalom elméleti kettősségét tulajdonképpen fel is oldja.

A második példa története azonban nem ért véget azzal, hogy bekerült az *Idegen bőrökbe*. Amikor *Az Ujság* megindult, és előfizetőinek 1904-ben MK publicisztikai kötetével, *Az én kortársaimmal* kedveskedett, amelybe nagyon sok, az OH-ban megjelent cikk került be, erre a célra MK elkészített egy új, szintén önálló változatot *Ismerkedés a vonaton* címmel. Ez a második kidolgozáson, az *Idegen bőrök* cím nélküli betétdarabján alapult; MK mindössze egy új keretet alkotott meg hozzá, amely mind az elején, mind a végén változtatást jelentett. Az első mondatot (»Ipólýságra utaztam a minap.«) az alábbi bevezetésre cserélte:

»Más alkalommal is történt velem egy mulatságos epizód, mikor egy képviselő kollegával, Lévy Antallal találkoztam a Bécs felé menő gyorsvonaton.

A dolog alkalmas rá, hogy felderítse az embert egy pillanatra, mert szintén jellemző arra a lélek nélküli pajtásságra, mely a képviselők közt még ma is fennáll.«

A történet végére pedig a következő zárómondatot illesztette: »Kisült, hogy csak éppen három év óta ültünk egy párton és egy padban.«

A novella két betételbeszélésének saját megjelenés- és alakulástörténete aláássa ugyan a szerkesztőkollegával kialakuló írásverseny vagy beugratás történetének életrajzi hitelét, de egyfelől nem kérdőjelezi meg a kifejtett ars poeticát, illetve nem hitelteleníti azt a képet, ahogyan MK saját művészetében a téma és a kidolgozás viszonyát látta, másfelől semmit sem mond maguknak a betéttörténeteknek életrajzi és szociografikus hitelességéről. Mindkét szöveg úgy szerepel a novellában, mint jellemző eset a képviselők életéből, és nyilván mint a politikai élet szereplőit jellemző történet kerülhettek be *Az én kortársaim* politikai tablói közé is. Semmi sem szól az ellen, hogy hitelesnek fogadjuk el őket, és a kidolgozottság különböző fokait, a különböző értelmező narratív kereteknek megfelelően módosuló hangsúlyaikat éppen annak a tudatos irodalmi alakításnak tudjuk be, amelyet MK ebben a novellában mint írásművészete lényegét mutat be.

Szövegjavítások

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
30	:	2 témákat (OH: <i>themákat</i>)
”		4 matériát (OH: <i>materiát</i>)
31	:	8 Házba (OH: <i>házba</i>)
”		9 professzort (OH: <i>professort</i>)
”		11 professzoraimról (OH: <i>professoraimról</i>)
”		28 témáját (OH: <i>themáját</i>)
32	:	7 Davenportban (OH: <i>Dawen-Portban</i>); Fejérváry (OH: <i>Fejérvári</i>)
”		17 témaliferánsokkal (OH: <i>themaliferánsokkal</i>)
”		19 témájuk (OH: <i>themájuk</i>)
”		31 témát (OH: <i>themát</i>)
33	:	4 skicceket (OH: <i>skiczeket</i>)
”		6 témát (OH: <i>themát</i>)
”		11 <i>sujet-jét</i> (OH: <i>suert-ját</i>)
34	:	10 képviselő is (OH: <i>képviselői is</i> [nyomdahiba])

- 35 : 9 témadat (OH: *thémadat*)
 ” 20 témát (OH: *thémát*)
 37 : 23 témákkal (OH: *thémákkal*)
 ” 27 témát (OH: *thémát*)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
20	3–4	<i>penna</i> – toll.
”	4	<i>matéria</i> – anyag.
”	12	<i>A könyveiket ugyan meg nem veszik...</i> – A magyar közönség könyvvásárlási hajlandóságának hiányát MK többször felpanaszolta, legemlékezetesebb módon talán az 1896-os Almanach előszavában (KrK 84, 84–90).
<i>materiale</i> – anyagi rész.
”	13	<i>liferál</i> – szállít.
31	3	<i>Okos Nastya</i> – A novella címe egészen pontosan <i>Az okos Nástya</i> (KrK 41, 77–81). Annak a novellának az elején MK azt sugallja, a történetet személyesen gyűjtötte a Fogarasi Havasok között. Forrásaival kapcsolatban mindenetre kialakult némi vita, amely egyrészt Straparola 16. századi olasz szerző szövegének, illetve egy nemzetközi vándoranekdótának a használatáról szól (összefoglalását lásd KrK 41, 184–192). Jelen novellánknak azonban kételytelenül szokás hitelt adni <i>Az okos Nástya</i> állításával szemben; Bisztray Gyula például azt írja: »A jelen kötet sajtó alá rendezőjének fölvetése szerint Andrássy Gyula talán nem is közölte Mikszáthtal az általa közvetített olasz mese forrását; arról Mikszáth esetleg nem is tudott«. A jelen kötet sajtó alá rendezője szerint viszont MK két állítása a történet forrásáról kölcsönösen megkérdőjelezi egymást.
”	4	<i>gróf Andrássy Gyula</i> – (1823–1890), a kiegyezés utáni első miniszterelnök, később külügyminiszter, 1879-ben visszavonult a politikai életből, de MK ismerhette pl. a szabadelvű klubból.
<i>Szontagh Pálné</i> – A novella pontos címe <i>Szontagh Pálné</i> (KrK 37, 31–39). Az írásmódot itt vélhetőleg Szontagh Pál nevének közelsége módosította. Abban a novellában MK forrásként Mikulik József <i>Magyar kisvárosi élet</i> című könyvének 131. oldalára hivatkozik. Ettől azonban még hallhatta a történetet Szontagh Páltól, hiszen Mikulik könyve csak Grünblath Erzsébet jogesetét ismertette, hogy felbontotta eljegyzését a bíró fiával, és ezért szigorúan megbüntették, viszont nem utalt lépésének okára, nem említette a novellában szereplő Szontagh Pált, akibe a lány szerelmes lett volna.
”	4–5	<i>Szontagh Pál</i> – (1820–1904) politikus, Nógrád megyei földbirtokos, Tisza Kálmán legközelebbi híveinek egyike, akit kétszer is az országgyűlés alelnökévé választottak.
”	5	<i>Farkas a Verhovinán</i> – KrK 4, 121–164.
<i>Urányi szuggerálta</i> – Az elbeszélés eleje egy levéltári iratra hivatkozik, és lábjegyzetben megemlíti a máramarosi levéltáros, Szépfaludi Ferenc nevét, nyilvánvalóan azt sugallva, hogy a történet ötlete, a forrás ismerete neki köszönhető. Mindazonáltal tény, hogy a <i>Farkas a Verhovinán</i> 1892. júliusi megírása előtt június végén, július elején MK egy hétig Urányi Imre, szabadelvű párti országgyűlési képviselő (1833–1899) vendége volt Márama-

- rosban. Könnyen elképzelhető tehát, hogy valóban ő szuggerálta, vagyis sugallta az elbeszélés ötletét, és az utazás a helyszíni tanulmányokat szolgálta (vö. Krk 4, 244), amibe beletartozhatott a helyi levéltár meglátogatása is.
- 31 : 6 *Zöld légy és a sárga mókus* – Pontos címe *A zöld légy és a sárga mókus* (Krk. 8, 77–93).
dr. Farkas – Dr. Farkas László sebészorvos MK egyik barátja volt. Udvari tanácsossá történt kinevezése alkalmából mintegy álnekrológót is írt róla, mert a rang révén az emberek ugyanúgy eltávolodnak barátaiktól, mint a halál révén: Farkas László (Búcsúzás tőle). *Vasárnapi Ujság* 55. évf., 44. sz., 1908. november 1., 890–891.
- ” 7 *Pongrácz generális* – Pongrácz Károly tábornok (1832–1897), szabadelvű párti képviselő volt, és a regény »Bevezetése« valóban órá hivatkozik legfontosabb forrásként (Krk 6, 7).
Trefort – Trefort Ágoston (1817–1888) 1872-től haláláig kultuszminiszter volt, MK viszont csak 1887-től volt képviselő, tehát valójában nem túl hosszú ideig volt abban a helyzetben, hogy tanárokat protezsáljon a miniszternél.
- ” 12 *vicinális* – helyiérdekű, azaz valamely nagyobb várost a környékkel összekötő vasútvonalon közlekedő vonat.
- ” 13–14 *Tisza Kálmán még most is sokszor keres a folyosón* – Arról, hogy a volt miniszterelnök így gyűjtötte neki a jóízű, magyaros fordulatokat, részletesebben is írt MK *Tisza Kálmán és az írók* című esszéjében (*Az én kortársaim*. Bp., 1904. Athenaeum, 115.) A szó szerinti egyezések miatt érdemes onnan hosszabban idézni:
 »Maga is gyűjtött nekem jóízű kiszólásokat, magyar speczifikumokat, a melyeket fölhasználtam a munkáim építésénél vagy mint maltert, vagy mint dekorációt s még most is meg tudom mondani egyik vagy másik helyen: „Ez itt a Tisza téglája.”
 Még be sem értem a ház folyosójára, már a corridoron azzal fogadtak a képviselőtársaim, hogy a „generális” keres.
 Tudtam már ilyenkor, hogy valami értékes kifejezést csipett föl s azt úgy hozza prezentbe, mint a hogy más ember egy-egy czukorkát tesz el, hogy annak adja, a kinek az ilyen nyalánksággal örömet szerez.«
- ” 15 *originális* – eredeti.
- ” 19 *Darányi* – Darányi Ignác (1849–1927) nagybirtokos, ügyvéd, 1881-től szabadelvű párti képviselő, 1895-től földművelésügyi miniszter.
Eötvös Károly – (1842–1916) hírlapíró, ügyvéd, 1878-tól függetlenségi párti képviselő. Egyetlen ellenzékiként szerepel a történetmesélő képviselők, miniszterek között, és ennek oka lehet, hogy MK még 1883-ban Nyíregyházán, a tiszaeaszlári vérvádper tárgyalása során ismerkedett meg vele, ahol ő tudósító, Eötvös pedig a védelem vezére volt. Meg kell jegyezni, hogy a novella keletkezéséig Eötvös Károly valóban csak néha »kóstolt bele a szépirodalomba«, de 1899-től kezdődően íróként is kibontakozott, és nagy terjedelmű életművet hagyott hátra olyan munkákkal, mint a *Bakony*, az *Utazás a Balaton körül*, vagy akár *A nagy per*. Elbeszélő stílusát MK már 1883-ban parodizálta (Krk 34, 91–93).
- ” 22 *Wekerle* – Wekerle Sándor (1848–1910) szabadelvű politikus, államférfi. 1889 és 1895 között pénzügyminiszter, 1892–1895 között Magyarország

- első polgári származású miniszterelnöke, ezt a posztot a továbbiakban még két ízben (1906 és 1910 között, illetve 1917 nyarától az 1918-as örszírzsás forradalomig) tölti be. Hogy mire vonatkozik az »azelőtt« szó, hogy miért vesztette el 1898-ra Wekerle elbeszélő tehetségét, nem tudható.
- 32 : 4 *fiumei kormányzó* – Fiumét (ma Rijeka) Mária Terézia csatolta 1779-ben Magyarországhoz, és ezután külön királyi kormányzók irányítása alatt állt. A novella keletkezésének idején ezt a tisztséget már a tizenharmadik kormányzó, Szapáry László (1864–1939) töltötte be, mégpedig 1896-tól 1903-ig. Ő 1892-től volt szabadelvű párti országgyűlési képviselő.
- ” *Teleki Géza* – (1843–1913) író, politikus, 1875-től szabadelvű párti országgyűlési képviselő, 1889–90-ben belügyminiszter.
- ” 4–5 *Visi Imre* – (1852–1889) író, hírlapíró, szerkesztő, 1885-től szabadelvű párti országgyűlési képviselő. MK viszonylag sokat írt róla. Jellemezte már mint hírlapírót, mint a hírlapírói nyugdíjegylet kezdeményezőjét is (Krk 61, 79), majd mint kezdő képviselőt (Krk 71, 130–131), és a karcolatok sok-sok említése után nekrológot is írt róla (Krk 78, 40–44), melyben Visi úgy is szerepel, mint a *Nemzet* folyton kéziratokat követelő szerkesztője. *Az olaszországi út* című novellában mint közeli barátját szerepelteti (Krk 39, 53–58).
- ” 5 *Wahrmann* – Wahrmann Mór (1832–1892) kereskedő 1869-től haláláig volt a Lipótváros Deák-párti, majd szabadelvű képviselője.
- ” 5–6 *sujet* – tárgy, egy mű meséje.
- ” 6 *Horváth Gyula* – (1845–1897) publicista, 1875-től képviselő. MK még Szegedről ismerhette, ahol 1879–80-ban tagja volt a királyi biztosságnak.
- ” 7 *Fejérváry Miklós* – (1811–1895) Fialat korában a reformkori Hont megye ellenzékének vezéralakja volt, és ő fedezte fel 1834-ben a Müncheni kódexet. 1851-ben emigrált, és végül az iowai Davenportban telepedett le, ahol a város egyik jelentős személyisége lett. A Mikszáth-szakirodalom egyébként úgy tudja, hogy Fejérváry élettörténetének egy részét MK valóban feldolgozta, mégpedig az OH-ban mintegy fél évvel korábban megjelent *Szerzusz, Pali bácsi* leveleki Molnár Páljának alakjában (vö. Krk 10, 244–245).
- ” 9 *Terényi Lajos* – (1854–1897) ügyvéd, 1887-től szabadelvű párti országgyűlési képviselő.
- ” 17 *témaliferánsok* – témaszállítók (a liferáns kereskedelmi szállító vagy beszállító).
- ” 27 *punktum* – pont, azzal vége.
- 33 : 12–13 *Nagy Miklós* – (1840–1905), a *Vasárnapi Ujság* legendás szerkesztője. 1863-ban lett a lap belső munkatársa, majd 1867-től harmincnégy éven át a szerkesztője. Mint a szöveg célzása is mutatja, emlegetetten kitarító volt, amikor kéziratot akart egy írótól kicsikarni. A fentebb említett, *Tisza Kálmán és az írók* című szövegében MK »a csendes ravaszságú Nagy Miklós«-nak nevezi (aki Tisza révén sürgeti a kéziratokat). Lásd még MK nekrológiáját: Nagy Miklós portréja. *Vasárnapi Ujság* 1905, 32. sz., 506–507.
- 34:7– 35:5 *A képviselői pertu* – Lásd a keletkezésről írottakat. A jelen karcolatba illesztett régebbi karcolat tárgyi magyarázatai a Krk 78. kötetében megtalálhatók.
- 35 : 21 *Ipolyság* – Hont vármegye székhelye, szlovákul Šahy.
- ” 22 *Lévay Antal* – (1830–1913). A Komárom megyei Udvard szülőtte, akit 1848–49-es katonáskodásáért besoroztak az osztrák hadseregbe, és csak leszerelése után kezdhette meg megyei pályafutását és jogi tanulmányait, 1887-től volt a nyitrai Vágvecse kerület függetlenségi párti képviselője, de az 1897-es parlamentnek már nem volt tagja.

- 35 : 24 *fumigative* – lenézően, megvetően.
 ” 25 *lappália* – jelentéktelen dolog.
 36 : 2 *Nemzet – A Hon és az Ellenőr* egyesüléséből létrejött kormánypárti lap (1882–1899).
 ” 9 *Tersztina* – Település Árva vármegyében, valóban járásbírószági székhely volt. Gyakoribb névalakja a szlovákos Trstenena (Trstená).
 ” 14 *Petánovics* – Petánovics Elek vendéglője a Sugár úton álló Terézvárosi kaszinó földszintjén volt. Abból az épületből alakította ki 1911-re Goldberger Sámuel a Párizsi Nagy Áruházat. Az egykori kaszinónak ma csak hátsó, Paulay Ede utcai hátsó frontja látható, első frontján az áruház impozáns homlokzata áll (Andrássy út 39).
 ” 35 »kopf« – állandó fejrész, rovatcím (a német Kopf ’fej’ szóból).
 37 : 4 *Szapáry Gyula* – (1835–1905) nagybirtokos, Deák- majd szabadelvű párti politikus; 1873 és 1890 között több minisztérium vezetője, 1890–92-ben miniszterelnök. Mivel a történet a lapot alapító baráttal »több esztendő előtt« esett meg, akár Szapáry miniszterelnökségének idejére is tehető, hiszen a második apróság eredeti változata 1892-ben látott napvilágot.
 ” 4–5 *Horánszky* – Horánszky Nándor (1838–1902) ügyvéd, politikus, 1872-től képviselő, a nemzeti párt egyik vezéralakja.
 ” 5 *a múzeum mellett* – Nyilvánvalóan a Nemzeti Múzeumról van szó, amelynek oldalával szemben, a Sándor utcában állt az országgyűlés épülete. A Cukor (ma Ferenczi István) utca innen nem esik messze.
 ” 8–9 *intimidál* – elbátortalanít.

Irodalom

Hajdu Péter (Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek. Bp., 2011. Argumentum, 107) az országgyűlési karcolatokat elemezve, az unalmas ülés és az érdekes karcolat ellentmondásával kapcsolatban teszi a következő megjegyzést: »egy 1898-as, önéletrajzi jellegű novellában Mikszáth arról számol be, hogy ő olyan semmi témákat ír meg, amilyenekből senki nem gondolná, hogy elbeszélést lehet kanyarítani – ebben az írásművészetben minden az előadásmódon múlik. Ennyiben tehát indokolt az olvasó meglepetése a közvetlenül megtapasztalt téma és az irodalmi előadás különbségén.«

A KIRÁLYNÉ MINT FELESÉG

- M. I. *Országos Hirlap, 1898. szeptember 13., 2. évf., 252. sz., 1–3. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.*
 II. a) *Ország-Világ 1898. szeptember 18., 19. évf., 38. sz., 595–596. l., teljes névjelzéssel.*
 b) *Képes Családi Lapok 1898. szeptember 25., 20. évf., 39. sz., 611–612. l., teljes névjelzéssel.*
 c) *Bártfa és Vidéke 1898. szeptember 30., 8. évf., 26. sz., 1–3. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.*
 III. *Az én kortársaim. I. köt., MKm 32, Bp., 1907. Révai, 2. kiad., 246–250. l.*
 IV. *Jk 20. köt., Az én kortársaim. I., 211–214. l.*

MK publicisztikája Erzsébet királyné halála után

Erzsébet királynét 1898. szeptember 10-én Genfben, amikor szállodájából a hajókikötő felé tartott, egy háromszögletű vasszerszámmal szíven döfte egy Luigi Luccheni nevű olasz anarchista, aki eleve azzal a céllal érkezett Genfbe, hogy ott valamilyen híres embert megöljön. Az érthetetlen merénylet híre megrázta Magyarország közvéleményét, hiszen Erzsébet királyné (Sissi) rendkívül népszerű volt a magyarok körében. MK nyilván személyesen is megrendült, de mint az *Országos Hírlap* főszerkesztőjének »hivatalból« is sokat kellett foglalkoznia az elkövetkező napokban a királyné alakjával, halálával, a temetéséről szóló hírekkel, a szoborállítási tervekkel, emlékének megőrkötésével, hiszen a közönséget elsősorban ez a téma érdekelhette. Az OH több mint egy hétig, szeptember 18-ig gyászkeretes címlappal jelent meg, és mindennap a királynéhoz kapcsolódtak a vezető hírek. MK feltűnően sokat írt ezen a héten, és lapjának »gyászmunkájából« mintegy magára vállalta az oroszlánrészt. Mivel a jelen novella is a gyásznak ebben a publicisztikai kontextusában készült és jelent meg, érdemes áttekinteni, mi mindent írt MK azokban a napokban Erzsébet királynéről.

Szeptember 11-én maga jegyezte a nekrológot a címlapon (*OH* 1898. szept. 11., 1., »M. K.« névjelzéssel), melynek szövegét alább közöljük (a publicisztikákat modernizált helyesírással hozzuk):

A királyné meghalt

Megölték. Gyilkos kéz oltotta ki életét. Annak a törékeny szelid asszonynak az életét, aki sohase vétett a világon senkinek. Aki szent volt a maga anyai fájdalomában és beteg volt, inkább csak árnyék, egy szenvedő madonna. És mégis törrel verte át a szívét egy gyilkos örök szégyenére és gyalázatára az emberi nemnek – csak emberben akadhat ily utálatos állapot. Nincs ehhez fogható legenda a világon. A legszörnyűbb a földkerekség rémesei közt. Olyan megrázó, mintha a gondviselés szűz Máriát, akinek a szíve sebektől vérzett, orgyilkos kezére engedé át, hogy az is verjen a szívébe még egy tört.

Messze idegenből jön a rettenő hír, mely mélységes gyászba borítja az egész országot. Nem lehet azt szavakkal leírni, mit vesztett Magyarország. Mi volt ő nekünk. Nem is tudjuk első pillanatra, vagy sohase. Valami miszteriózus dicsfény fűdi az ő alakját, mintha régen, nagyon régen élt volna egy királyné, aki minket nagyon szeretett, aki értünk sokat tett. Hogy mit tett, nem bírjuk elemezni, történetkönyvek, okmányok, krónikák nem hirdetik világosan, de az érzésekben ott él, és mint bizonyosság él az a tudat, hogy ez a szent asszony örködött a nehéz órákban Magyarország fölött, hogy az ő szívéből, melyet most átvert a gyilkos türe, fakadtak ki elsőbben azok a sugarak, melyek most elöntenek fényükkel, melegükkel. A másik szöke asszony, az isten anyja, akinek az alakja a pénzainkra van verve, csak édestestvére ennek a mi érzéseinkben. Egyforma rangban él a kettő a hármak halom és kettős kereszt országában.

Hiszen más nemzetnek is van királynéja – de az csak a király felesége egyebütt. S ha az meghal, a nemzet sajnálja a királyt, ha szereti, részt vesz az ő gyászában, sír vele, leteszi végső hódolatát a koporsónál.

De ez más. Oh, ez más. Hiszen belejátszik mélységes bánatunkba szegény jó királyunk fájdalma, akit ragyogó trónusán kemény próbákra tett ki a végzet, és nincsen magyar ember, aki ne gondolna az ő végtelen bánatára is, hallani lehetett az utcákon, mikor a hír elterjedt estefelé, a hangos felkiáltásokat: »Szegény kirá-

lyunk! Szegény királyunk!« – de ez csak egyik fele a megmérhetetlen gyásznak és szomorúságnak, mely a nemzetet elfogja. Elég csapás az, ami ebből *magunkat* ért.

Mintha egy jótékony nemtő halt volna meg. Nem érezzük többé fölöttünk vagy magunk mellett. Űresnek tetszik a világ köröskörül önelküle. Egy fogalom tűnt el, melyhez hozzánőtt egész lelkünk, egy szinte észrevehetetlen, de biztosan sejtett erő, mely nevelte a mi erőnket, egy templom omlott össze a hittel, vigasztalással együtt. Mindennek vége azzal a királyi árnyékkal, mely tovasuhant az öröklétbe, az enyészet fonséges boltívei alatt; összeressenünk, megrázkódunk és úgy érezzük, mintha magunkra maradtunk volna.

Királynénk hiszen sok volt, királyaink mindig házasodtak, hogy utódaik legyenek, de messze-messze kellene mennünk a történelemben, át a Habsburgokon, az Anjoukon, az Árpádokig, és még az Árpádoknál se lehetne megállni mindjárt közel, hogy egy ilyen alakra találjunk, mint Erzsébet királyné, akit a nemzeti érzés poétikus aranszálakkal odakapcsolt, odaszótt minden mozzanathoz, mely fejlődését, boldogságát jelezi.

Az országgyűlés holnap összeül s kimondja a harmincnapos gyászt. Az ország minden kis templomában megszólalnak a gyászharangok. Meggyúlnak a gyertyák az oltárok körül és eljönnek öt siratni az egyszerű földművesek. Mind, mind eljönnek. Senki se marad otthon azokon a napokon, mint ahogy nem alszik senki ezen a fekete éjszakán, mikor a hír szerteröppen, hogy öt megölték, és mindenki rá gondol és a szegény elszomorodott királyra. Aztán megint összejön az országgyűlés, még mindig fekete ruhában fognak ott ülni a honatyák és törvénybe iktatják a szeretett királyné emlékét és elrendelik, hogy pompás szobor emeltessék az ő dicsőségére.

De hát azért ő mégse lesz itt többé. Országgyűlés öt vissza nem adhatja. És ha valami nagy bajunk lesz, nagyon szegények, elhagyottak leszünk önelküle. Olyan jó volt, olyan vigasztaló volt órá gondolni olyankor azelőtt.

Szállj, szállj az égbe Wittelsbach Erzsébet, Magyarország patrónája, s hófehér szárnyaddal oszlasd szét a felhőket mirőlunk onnan is.

Ugyanennek a lapszámnak a tárcarovatában Papp Dániel (*Siralom*. 2. l.) és Falk Miksa (*A királynéről*. 3–7. l.) emlékezett Erzsébetre.

Szeptember 12-én gyászkeretbe foglalták a parlamenti gyászülésről szóló híradás címét, ami az OH-ban különben szokatlan módon így szólt: *A t. Házból* (4. l.). A címadás, valamint az a tény, hogy az OH reklámai szerint a lapban minden parlamenti ülésről MK tudósított, szinte egyértelművé teszi, hogy ezt a szöveget is MK-nak kell tulajdonítani:

A t. házból

Fekete volt a folyosó a sok fekete kabáttól, szomorúság ült az arcokon; a súlyos léptű, öreg honatyák önkéntelenül lábujjhegyen jártak, mintha mindenkinek halottja volna odabenn. A folyosó órája lomhán mászott a tizenegy felé és búsan, csendesesen ketyegett. Csak a nap szórta fényét tömött kékévkben. Az csak süit érzéketlenül még ma is.

Beszélgettek halkan a képviselők. És szó csak Róla esett. Halkan, nagyon halkan beszélgettek e máskor forrongó, feleselő és disputáló alakok, mintha valakinek az álmát nem mernék megzavarni. Az örök álmát. A kiegyezés nem is jött szóba. Az csak tegnap ilyenkor volt még nagy baj. Elnyelte a nagy bajt egy még

nagyobb. Ki beszélne most a kiegyezésről? És miféle kiegyezésről? Hiszen a halállal nem lehet kiegyezni.

Ki-kihasadoztak az emlékezetekből életének érdekes epizódjai. A magyaroknak édesek. Mikor ott térdelt a Deák ravatalánál. Egy Habsburg koronás neje, egy meghalt tekintetes úrnál. Mintha mese volna.

Megjelenik a fantáziákban sugár alakjával, fiatalon, tüdén, mert ő idők végeiglen fiatal marad a magyarok képzeletében szép, okos szemével, gesztenyeszín hajkoronájával – a királyi koronánál is pompásabban. Némelyek, akik látták, viszszagondolnak a két könnycseppre, melyeket az ezeréves ünnepen a trónon állva fölséges ura mellett, a fölhársogó éljenektől meghatva hullatott, mikor kalapjaikat lengették feléje a fölleskült törvényhozók, és a kalpagok sastollai szelet támasztottak a fülledt légben. Ilyen legyezővel se legyezgeti magát minden királyné.

És az a két könnycsepp... Hány millió csepp fakad most cserébe ezért a kettőért?

De nincs idő merengni, eltűnődni az édes-bús emlékeken. Itt a rettenetes, szívfacsaró valóság.

Előjön berkeiből a Ház elnöke s komoran leszegett fejjel, mint egy megriadt bölény csörtet el a folyosón, se jobbra, se balra nem köszönve.

Utána lépdelnek ünnepélyesen a ház jegyzői. És mindenki siet némán, csendesen utánuk, a helyét elfoglalni. A csengettyűszót nem várják be a megnyitáshoz. Talán nyelve sincs ma a csengettyűnek.

Ott benn is olyan komor, szomorú, nyomott a hangulat. Fekete női toaettek a karzaton, még az újságírók is feketébe öltöztek.

Az elnök le se ül a székében, állva marad s kivesz egy papirost a zsebéből. Oly templomi csend van, hogy hallani a papiros zörgését.

A miniszterek elfoglalják a félkarajt, s a Ház többi padjai is megtelnek egyszerre. Bánat és megilletődés nyoma van az arcokban, a szemekben minden mezőn, Bánffytól kezdve Kossuth Ferencig. Labancok, kurucok mind szomorúak. Aki csak Budapesten van, mind itt termett, s aki nincs itt, akárhol van, úton vagy az ország bármelyik szögletében – annak is mindegy. Ez a gyász, ez a keserűség utoléri mindenütt. Előbb, vagy utóbb. Ez elől nem lehet elfutni sehová senkinek.

Még mindig tart a síri csendesség, melyben hallani, amint az órák ketyegnek a zsebekben. Hiszen csak egy fél perc az egész idő, amióta ott áll. De ez is hosszú, kínos. Szilágyi zavart, szeme meredten szegződik a kezében levő iratra, mely úgy jár reszkető kezében, mint a vetélő. Felteszi a cvikkerjét, meg leteszi. Talán nem lát. Talán az irat rossz. Talán a cvikker rossz.

De különben is mit akarhat az irattal Szilágyi? Nem szokott ő olvasni. Ő a beszélés mestere.

Minden szem feléje van fordulva. Oly ünnepélyes és hangulatos az egész terem ma. Még Molnár Antal arcán is van valami földöntúli. A szép két szárnyas angyal a dobogó háttérében úgy áll ott az országcimer mögött, mintha el akarna vele repülni. Talán egy harmadik angyal után.

Most egyszerre erőt vesz magán Szilágyi és olvasni kezd:

– Tisztelt Ház!

A ház feláll. Vélőd sasok sokasága rebben fel a sziklákról.

Szilágyi hangján fátyol van. Tompa, ércnélküli, szakadozott ez a máskor csengő, folyékony hang. Szól a borzalmas merényletről, szól a királyné érdemeiről, és a hangja fulladozik, nagy, kékes szemei megtelnek könnyel, és nem látja

a betűket a papíron. Jaj, most mindjárt sírni fog ez a kemény férfi, ki a búsulás helyett is mennydörögni szokott.

Ah, milyen különös jelenet. Nincsen helyeslés vagy ellenmondás, nincsen riadalom, se nyugtalanság balról, se tetszés, se nemtetszés jobbról – hanem száz kéz nyúl a kendők után, s a sok fehér keszkenő egyszerre megjelenik a fekete alapszínekhez. És egy perc múlva mind nedvesek lesznek ezek a kendők a könnyektől.

Az elnök hangja fogy, fogy, már csak zihálva tudja kimondani a harmincnapos gyászt.

Es aztán leszáll a székéről, roskatag lépésekkel. A képviselők némán, ünnepelesen vonulnak ki utána, ki a folyosóra, az utcára; az utcán gyalogútba vont zászló alatt állnak az egyetemi ifjak, fölnezegetve és babonásan mutogatva az országház födelére, hol egy fehér galamb röpdös a magasban, a fonnyadtan összezsugorodott trikolór fölött.

A szeptember 13-i számba került a jelen elbeszélés a királyné életének egy korábbi eseményéről. Ugyanebben a számban, a 10. oldalon újra közölte azt a cikkét, amelyet a millenniumi ünnepségek idején írt Erzsébet királyné megjelenéséről, *Mikor utoljára láttuk* címmel. Az 1896-os szöveg megtalálható a Krk 85. kötetében *Királyné a trónon* címmel, az utánközlések említése nélkül. MK ugyan az eredeti *Királyné a trónon* címmel vette fel *Az én kortársaim* kötetébe, de amíg friss volt a gyász, két lap is átvette *Mikor utoljára láttuk* címmel (*Ország-Világ* 19. évf., 39. sz., 1898. szept. 25., 621. l.; *Képes Családi Lapok* 20. évf., 41. sz., 1898. okt. 9., 643–4. l.). Amikor az *Ország-Világ* a királyné emlékének szentelte következő számát (19. évf., 38. sz., 1898. szept. 18.), és mintegy összegyűjtötte, amit a gyász hete az irodalomban létrehozott (»Összegyűjtöttük itt, amit közéletünk kitűnősegei Magyarország gyászáról írtak: költők verseit, nagy írónk fájdalmas megemlékezéseit.«), MK-től mind az első nekrológ rövidített változatát, mind *A királyné mint feleséget* újraközölték. Jókai Mór, Ábrányi Emil, Makai Emil, Lipcsey Ádám és Sebestyén Károly szövegei szerepeltek még ott.

1898. szeptember 16-án az OH egy olyan emlékezést jelentetett meg a tárcarovatban (1–3. l.), amely főként a királyné magyarbarátságát állította a középpontba. Ez a szöveg ugyan névjelzés nélküli, de két, MK más műveiben ismétlődően felbukkanó motívum, a rokkant lovakból összeállított, allegorikus jelentésű fogat a bécsi udvarban, valamint a jelen kötetünkben részletesebb kidolgozásban is megtalálható *Deák-legenda* kétségtelenné teszi a szerzőséget:

Enkelin Erzsi

A nemzetek olyanok, mint a gyerekek, jobban megérik az ösztönükkel, hogy ki szereti őket – mintsem a tények által. És a szeretetért hálásabbak, mint a jótétemények egész sorozatáért.

Azonfelül a nemzeteket a maguk összességében nem lehet bolondná tenni a külső látzatokkal. A tudósok, az államférfiak, a mély látású bölcssek családhatnak, de a tömegek soha. Mert emezek mély látása valami liliputi dolog csak az ösztönök és érzetek fenséges erejéhez képest. A történetírás valóságosan favorizálta például szent Lászlót és Lajost, kidomborítva nagyságát, vitézségét, katonai bölcsességét, de hasztalan, a nép följük teszi a maga Mátyását, és nem lehet vele disputálni. Mátyás a magyar nemzeti ragyogás megtestesülése, az igazságosság mintaképe. A historikus azt mondja erre: »Ez a hit onnan támadt a nép közt, mert Mátyás elfogatta Szilágyit, és ez tetszett a magyaroknak.« Egyéb igazságot nem

talál a historikus Mátyásnál. Sőt ez is egy igazságtalanság. Hasztalan beszéd. Amit a történetírók a maguk elemző tudományával lefaragnak Mátyásból, kit meglehetősen zsarnoknak festenek le, mert kipréselte az országot roppant adókkal nagyralátó terveinek költségeire, azt a nép regékkel, legendákkal bőven kipótolja.

De hogy közelebbi példákkal éljünk, itt van a József nádor alakja. Az első Habsburg volt, akit a hivatalos <vértü> körök mint nagy magyarbarátot és nagy hazafit tüntettek fel úgy életében, mint halála után, de a nép, bár nagy eredményeket mutathatott fel e derék nádor, kivált a főváros emelése körül, nem akceptálta őt nagy magyarnak s még a temetési szertartás alatt megteremtette a maga ártatlan kis szatírját, mely szájról szájra vándorolt sokkal sebesebben, mint ha nyomtatva lett volna.

József nádor 1847-ben halt meg január 13-án, az ország rendei hálásan emlékezve meg róla, törvénybe iktatták érdemeit. Ugyancsak azon a napon, midőn meghalt, meggyűlt a német színház, mely a mostani Haas-palota fundusán emelkedett, s ebből csinálta meg a népies ötletesség a maga jellemző legendáját.

József nádor fölment az égbe – így szölt a legenda –, zörgetett a mennyország kapuján. Szent Péter előcammogott a kulcsokkal s nagy álmosan kérdé belülről:

– Ki zörög odakünn?

– Én, József, Magyarország nádora. Eressz be, Péter.

– Hm – mondá a szent elgondolkozva –, ha a magyarok nádora, mondja meg, mi jót tett a magyarokkal?

– Bizony nem jut eszembe – felelte a palatínus.

– Hát akkor igen sajnálom, nem ereszthetem be.

A nádorispán lelke visszament a földre, de néhány óra múlva ismét eljött és zörgetett a kapun.

– Ki az? – dörmögte ismét szent Péter.

– József vagyok, a magyarok nádora. Eressz be, Péter!

– Tett-e valami jót a magyarokkal?

– Igenis, Péter. Felgyújtottam egy órával ezelőtt a német színházat, és most már a németek is kénytelenek lesznek a magyar színházba járni.

Szent Péter kulcsai megcsikordultak, és a mennyei kapu kitérült:

– Tessék besétálni fenségednek.

József császár nem volt kedvelt a politikusok előtt Magyarországon, de nem is lehetett. A nép azonban, bármilyen távol állott is még akkor a trónoktól, mégis felismerte a jószívű és szabadgondolkodású királyt, aki a szegénység igazait is szemmel tartotta, és a halála után még negyven évvel se akarták elhinni, hogy meghalt volna, hanem hogy a jezsuiták és a nagyurak tartják bezárva valami kolostorban és ki nem eresztik. Gyerekkoromban még magam is hallottam ezt a mesét. S életének ez az erőszakos meghosszabbítása a nép hitében többet ér száz szobornál.

V. Ferdinánd iránt is jó szívvel volt az ország, mert egy anekdotát ajándékozott neki. (Nem hiszem, hogy megtörtént volna). Egyszer a bécsi vásáron megvett, úgymond, három lovat, egy sovány gébét, egy kövér renyhe lovat és egyet, amelyk mind a két szemére vak volt. Kérdezi az apja, Ferenc császár:

– Hol vetted ezeket a nyomorult állatokat fiam?

– A vásáron, felséges atyám.

– De hát hogy tudtál ilyen lovakat venni?

– Hogy lásd őket, atyám. Ez a sovány, kiehézett ló a parasztság.

- Miket beszélsz, miket beszélsz?
- Ez a kövér, lomha a nemesség.
- És ez a vak? – kérde a császár mindinkább megütődve.
- Ez a vak te vagy, atyám.

Mindezek a reminiscenciák csak arra mutatnak, hogy a nép ismeri a maga embereit és megbecsüli őket, jóért jóval fizet s valami módját mindig kieszelei, hogy elismerésének kifejezést adjon.

De amióta áll a Habsburg-ház, még soha se övezett annyi költészet, olyan édes szeretet se királyt, se királynét – mint ezt a mostanit, aki a ravatalon fekszik.

Hogy miért van így? Az Isten tudja. Csak így van. Szeretjük és nem okoskodunk fölötte, hogy miért. Tudjuk, hogy úgy van, ahogy mi hisszük, de miért van úgy, arra nem tudunk magyarázatot adni. Az ő piciny kezei szőtték be az arany-szálakat a mi állami életünkbe. Mikor, miképp? Nem tudjuk, nem is keressük. De annak úgy kell lenni, mert nem lehet másképp.

A hideg történettudós, aki megírja ennek a kornak az eseményeit, alig fogja megtalálni mákvetését a komoly adatokban és csodálkozni fog, miért imádták annyira a magyarok. Kutatni fog, mit is tett? Meg fogja találni azt a tömérdék adomát, ami róla kering. Azok mind azt mutatják, hogy felénk húzott a szíve. Dehát az adomák nem források. A jó ég tudja, ki komponálta ezt vagy azt. Találni fog tárcacikkeket, azoknak az írói is csak olyat tártak fel, ami hízelgő az olvasóknak. A tárcák se bizonyítanak. Azután jönnek a melegebb, bensőbb adatok, hogy egész környezete, udvartartása feltűnően csupa magyarokból állott, Nopcsa báró, Hunyadi gróf, Berzeviczy, Festetics grófné, Majláth grófné, Sztáray grófné és Ferenczy kisasszony. Német embert lámpással se lehet találni a királyné körül. Ez már valami – de még ez is lehet véletlen. Aztán jön az az örökké emlékezetes levél, amelyben Deákot meghívja ebédre. Mikor jobbjára ülteti az asztalnál, ahogy illik magyar asszonynak a vendégét, még ha király is a gazda, s amint odaszól az öreg úrhoz ebéd után:

– Nem kívánja látni a fiamat?

S mikor a fiatal trónörökös bevezeti, kipirult az arca a dicsekedéstől.

– Nagyon jól tette le a vizsgákat. Nagyon jól tudja a magyar történelmet.

– S aztán rámosolyog az örege. – Szeretném, ha egy-két kérdést intézne hozzám.

Honnan tudta ő azt, hogy ezt így szokás falun a magyar házaknál ebéd után? A diákot behajszolják, és a vendég bácsi megegzaminálja. Olyan édes dolog ez, hogy mesébe illik.

És aztán, aztán? Hát a lélekelelő jelenet, mikor ott térdepel néhány év múlva a ravatalánál. Egy osztrák császárné egy tekintetes úr ravatalánál. Még most is dörzsöljük a szemünket, hogy nem volt-e ez csak álom.

De ki győzné elsorolni mindazt, amin sebtében átszalad emlékezetünk. Egyenkint kis dolgok, némelyek jelentéktelenek, másoknak meg lehet találni a motívumait más irányban, de együttvéve mint mozaikok megalkotják az ő hű képét – úgy, ahogy a szívünkbe vésődött.

Nem csalóka kép ez, nem káprázat. Nem a királyi személyek játéka, szélséyle; egy egész nemzet festette ezt a képet – azon nem ronthat senki, se idő, se mesteremberek. Úgy fog ő élni örökké, szépnek, fiatalnak, jónak, szelidnek, a magyarokhoz hozzásimulva, glóriával a fején. Költők fogják zengeni dicsőségét, s emberöltők fognak mesélni róla, és mindig szebb és szebb lesz és dicsőbb lesz a képzeletekben.

S eljönnek mi irántunk való vonzalmáról tanúskodni még ezer és ezer apró dolgok. Mert ez a vonzalom igaz volt.

Ma is egy gyermek jött e mellett tanúskodni megható módon.

Egy kedves gyermek, egy eleven, ötletes vidám leányka, az ő igazi hasonmása, aki egy fehér báránnyal szokott játszani a miramarei kastély udvarán a gyepen, aki egy öreg nagypapát szokott megnevetetni a pajkosságaival, egy jó nagypapát, akit királynak hívnak a többi emberek, ez a kislányka, akinek éppen olyan szép tömött gesztenyeszín haja lesz, mint aminő a nagymamának volt, egy koszorút rendelt a nagymamának egy bécsi boltban. A koszorút megcsinálták a mamzellek és kitették a kirakatba azzal a felirattal, amit a kis hercegisasszony rendelt:

Der treuen Großmutter
Ihre Enkelin Erzsi.

És ez a koszorúszalag sokat mond. Történelemben megírt adatok nem olyan világosak, nem olyan igazak, mint ez a csöppség, ez az egy szó. Oh istenem, ez az egy szó. Látjuk a nagymamát, ott, ahol nem királyné, ahol nincs póz, ahol nincs etikett, ahol nincs dinasztiaérdek, látjuk az unokájával a parkban és halljuk, amint hívja: Du Erzsi! Komm her, Erzsi! Meg-megsimogatja a haját az ő német unokájának, de nem esik jól kimondania az Eliz nevet (melyet ő is viselt gyermekkorában), mert van egy név, mely egy rokonszenves nemzet nyelvén százszorta édesebb. És hangzik szerte a királyi parkban...

– Erzsi! Erzsi!

Mert a nagymama olyan furcsa, csak ezt a nevet szereti. Azért kellett a szép kis Erzhertzogin Elisabethnek Erzsinek lenni a nagymama előtt.

De most már ez is bevégződött. Most már utólszor az, azon a szalagon.

A következő héten MK négy vezércikket is írt (hármat ezek közül egyértelmű névjelzéssel): magáról a temetésről (*A föld alatt*. 1898. szept. 18., 1. o., névjelzés nélkül), a király közleményét kommentálva, amelyet gyászában kiadott (*A király szózata*. 1898. szept. 19., 1. o., »M. K.« névjelzéssel), az Erzsébet királyné emléket megörökíteni hivatott törvényről (*Megörökítés*. 1898. szept. 21., 1–2. l., »m.k.« névjelzéssel) és a temetés körül előadódott magyar sérelmekről (*Panaszok*. 1898. szept. 23., 1–2. l., »m.k.« névjelzéssel).

A föld alatt

Célnál van már. Bevégezte legutolsó útját a Burgtól a kapucinusok kriptájáig. Elért a legutolsó stációjához, s ez már a legkönnyebb útjaiból való volt, ki a szenvedések kálváriáját járta.

Mind megvolt az a pompa, ami a császárnékat illeti, úgy, ahogy az udvarmesterek és szertartásmesterek elméjében él – *több* ennél csak messze volt, sok mértföldnyire onnan, itt minálunk Budapesten, ahol pont négy órakor a fekete fátyollal bevont utcai lámpákban kigyulladtak az éji lángok, a villamosvasutak lámpáiról lefüggő fátyolok mint hollószárnyak úsztak a légben. Még a szegény komfortáblis is meggyújtotta kocsilámpáját, a boltok redőnyei tompa dübörgéssel ereszkedtek le, és a külvárosi munkás letette kezéből a gyalut vagy a vést s vedlett, fekete kabátját húzta fel, mert most temetik messze, más városban, idegen földön Magyarország királynéját.

Ah, ez a temetés itt nagyszerű volt. Itt nem volt kíváncsiság, itt igazi bánat volt. Ezt nem a szertartásmesterek csinálták, se a hivatalos rendeletek, ez egy nagy megnyilatkozása volt a nemzeti erőnek. Amely népnek ilyen nagyon tud fájni a szíve valakiért – abban még van szikra, abban még van érzés, nagy tettekre és nagy jövőre képesítő anyag.

De hát Bécsben volt a temetés. Mi nem láttuk őt vizont. Csak küldötteink mentek el, hogy elkísérjék mindnyájunk nevében a magyar királynét, ha nem is a végső nyughelyére, hanem legalább addig a pontig, ameddig a ceremóniames-terek engedik. Nekünk csak a hideg táviratok jelzik, hogy megvolt a nagy pompa, és minden rendben történt. Rendben mentek a testőrök, a katonák, a fáklyások, a lámpavivők, az apródok a magas személyiségek hintájánál, hogy ott vitték a fehér kesztyűt és a fehér legyezőt a koporsó előtt, hogy ott volt a bánatos király az első kocsiban, hogy részt vett a végtisztességben a német császár is, aki már eleve oly meleg, oly mély és vallásos sürgönyt küldött királyunknak, hogy kitűnt a koronás főgöngyöi között és nagy dicsőségére vált volna a pápának, ha ő küldi.

De alapjában ez is mindegy – a stílus csak stílus, és ekkora fájdalomban nem határoz a prozódia. Itt minden csak mellékes, mert minden eltöri azon megrázó tudattal szemben, hogy Ő nincs többé. Még az is mellékes, hogy rendben ment-e a temetés vagy nem. Mit ér a rend – mit ér minden, ha őt vissza nem adhatja semmi?

Hanem azért rendben ment a dolog... Ott jöttek sorba a többi királyok és királyok képviselői, a családtagok, a kusunokák. Igen, ott voltak láthatók a gyerekek is, a Józsi, az Erzsi, a kis Gizella, ők is elkísérték a nagymamát, ott volt a királyné udvari személyzete és a rettenetes nagy birodalom urai, mágnásai, mind-mind, akiknek valamelyes joguk van közel lenni az élő császárhoz. Azok mind ott voltak a holt császárné körül. Az utcákon félmillió ember tolongott, hogy még egy istenhozzádót rebegjen a császárnénak, Bécs valamennyi tornyában zúgott a harang, s ment a menet, ment, ment, míg végre megállott a koporsó a kapucinusok templománál.

Mindez igen rövid ideig tartott, igen rövid ideig, pedig a királyné már nem türelmetlen. Még csak egy kicsike szertartás következett. A világ nagyjaitól átvették a papok. A király összetörve állt a koporsónál és néhányszor kapott remegő kezeivel a homlokához, s ajkai mozogtak, mintha újra meg újra azt rebegné: »Mindennek vége van.«

Aztán fölemelték a koporsót és levitték a kriptába, és most már megérkezett Erzsébet királyné a célhoz.

Tíz emberöltő császárai, császárnői és főhercegei fekszenek a szomszédságában. Ilyen előkelő társaságban még ő se volt. De közvetlenül ott van mellette, akinek az elvesztét siratta, az édes fia. Végre összetalálkoztak.

Csak még egy perc, Erzsébet királyné. Csak még egy perc, s ezek a szertartásbeli urak mind eltávoznak innen, s végül az utolsó kapucinus barát is elmegy, a kulcs megcsikordul a kriptajtóban, s azzal megkezdődik az örökkévalóság és a mély csönd. A csöndben talán kikelnek drága érckoporsóikból a holt császárok és császárné, a holt fiú is, és hódolattal fogják fogadni fölségedet. Az örök pihe-nés itt lenn a föld alatt – kivált akinek a szíve beteg volt – jölesik. Fölségednek azonban a túlvilági élet csak félig jut, mert ott kívül is élni fog a történelemben és a magyarok szívében örökké.

A király szózata

A felséges király, ahogy szokás ily nagy gyász, illetve ilyen nagy részvét után (ha egyáltalán volt már valaha ilyen részvét), szózatot intézett népeihez. A fájdalom nemes akkordja rezeg ki a sorokból a köszönet meleg érzésével vegyítve. Igazi királyi hang ez, pedig szinte látszik e szivrendítő okmány a fejfedelmi cirádákat, beszél egyes számban önmagáról, hitveséről, hű társáról. Hanem királyi ez a hang, a belső tartalmánál fogva. Milyen magaslat az, amelyről ő szól. Az feljebb van, mint a trón. *Az apostoli király széke az. A vallás szent forrásából merítvén lelkének háborgását lecsillapítja s úgy szól, mintha három ember beszélne együtt: egy király, egy bölcs és egy apostol.*

Az isten rendelésében való megnyugvás szilárd szikláján áll; csak bánata van, de keserősége nincs. Még a nyomorult gyilkosság említésénél se vet lobot lelkében a gyűlölet, hanem valami főszegecs szájalom, mint az orvosé egy nagy betegség borzalmas tüneteinél.

A népeihez intézett királyi szózat nem a szokásos ilyenmű szózatok közül való, melyekben rendszerint a király köszönete van többé-kevésbé színesen közhírré téve. Ez egy valóságos önfotográfia; a király egész nagy lelke lép ki a schönbrunni kastély szomorú magányából a népek elé. Az ősz király, kit egy nagy katasztrófa ért, ez okmányában is arra gondol, hogy a népei fájdalmát enyhítse legelőbb, s ebből a szempontból a királyi szózat érinti a legaktuálisabb kérdéseket.

Megszünteti az aggodalmakat, melyek a legutóbbi időben kivált Magyarországon élénken előtérbe léptek, hogy a csapások súlya alatt netalán kedvét veszti az uralkodáshoz.

»Népeim változatlan szeretete – úgymond – megerősít kötelességemnek nemcsak azon fokozott érzetében, *hogy a réám bízott küldetésben kitartsak*, hanem megerősít egyszersmind a siker reményében.«

Nagy lidércnyomástól szabadítják fel e királyi szavak Magyarország aggódó politikusait – és jellemző, hogy a király, kinek vizsgasztalására siet a közrészvét e komor percben is, midőn ő a legnagyobb vesztes, a mi megvizsgasztalunkra gondol.

E hatalmas férfiú mindjobban felkölti bámulatunkat rettenetes önuralmával és acélkarakterével. Ki, midőn össze kellene roskadnia mint embernek, kilép mint egy király, s midőn királyi hatalmát hívja ki egy-egy kérdés, kilép mint ember. A ravaltól, amelynél országok térdepelnek, s amelyen az ő legkedvesebbe fekszik, hozzánk fordul, hogy e bánatos momentum hangulatából is kihúzza népei számára az erkölcsi hasznot egy tanácsal, mely a koporsónál mondva prófétai szózáttá magasodik. »Imádkozom, hogy népeim megtalálják a szeretet és egyetértés útját, amelyen viruljanak és boldogokká legyenek.«

Meghallgatja-e az isten? És lesz-e lelkük hozzá a népeinek, hogy még tovább is maradjanak?

Megörökítés

Franciaország és Angolország sok minden egyéb közt abban is különbözik, hogy mind a kettő egynyelvű, de sokkőnyvű ország, míg a mienk megfordítva, soknyelvű, de csak egykőnyvű ország volt hosszú időkig.

Egyetlenegy könyv volt itt, a Corpus Juris, az pótolta mindent, az megvolt minden nemes ember polcán, és egyéb semmi sem volt egész a kalendárium korzig. Igen, a Corpus Juris! Mindennek a fundamentuma. Ebben lapoztatott

a család, a magyar ember még a virágszálakat is ebben szárította meg, amik valami kedves dologra emlékeztették.

A leányok emlékül eltett levendulalevelei illatot adtak a poros, molyette lapoknak. Ez volt minden érdemes, okos, sőt minden szép dolgoknak lerakódó helye – ez az egy könyv. S ennek az egyetlen és a becses voltából sarjadt ki az a különös, de végtelenül érdekes szokás, hogy ha a nemzet szívét, érzését megkapta valami, habár ez éppenséggel nem bírt a törvény természetével s éppen nem intézkedett és nem regulázott, becikkelyezték a nemzet törvényei közé, hogy ott örökké megmaradjon.

Alapjában a szegényességből nőtt ki ez a szokás, mint hogyha a rózsát a kenyeres fiókba tennék be, de az ősi szokás mintegy megszentelte ezt az eljárást, és ma már valami fönséges patina van ráragadva, valami olyan megtiszteltetést jelent, amit nem lehet ebben az országban mással pótolni. És hát jól van ez így. Ha valami kedves dísz tárgya van a magyarnak, a tükör mögé teszi, ha valami nagy érzése van, beírja a törvénykönyvébe.

A legutolsó évtizedekben is törvénykönyvbe iktatta a József nádor emlékét, hasonlóan külön törvénycikkely szól a Deák Ferenc érdemeiről, s a mai napon ugyancsak ilyen törvényjavaslatot nyújtott be Bánffy báró a Házban, mely néhai Erzsébet királyasszony emlékét örökíti meg s egyszersmind szobrának felállítását rendeli el.

Kétségtelenül örömmel járul e törvénycikkelyhez a Ház minden tagja, nagy egyhangúsággal fog törvénné válni, csak ha volna még valami nagyobb mértéke a dicsőítésnek, akkor szólalnának föl minden oldalról tömegesen, hogy azt követeljék, de többet az országgyűlés a maga hatalmával nem adhat.

Mindamellet helyénvalónak tartjuk ez alkalomhoz néhány szót fűzni, nem e törvénybe cikkelyezés ellen, hanem az idők megváltozásáról, és hogy némi párhuzamot vonjunk más népek közt és köztünk.

E szép ősi szokás csak maradjon, s teljék meg a törvénykönyv még a jövő századokban is oly nemes alakok emlékével, mint a királynéé, akik úgy jönnek elő e paragrafuserdőben, mint fehér liliumok a bozót között. De egy bizonyos, hogy ma már a törvénykönyv nem a jó öreg, vaskos tripartitum, amit minden ember forgat egy egész életen át. A törvények olyan szaporán teremnek, mint fákön a levelek: a tavalyi leveleket betakarják örökre az ideiek, és így tovább. Egy törvénycikkely ma már nem olyan alkalmas a megőrkítésre, mint az ősidőkben, elvesz az ott, mint a fűszál a boglyában, s inkább csak egy tiszteletkifejezés, mint megőrkítés. A megőrkítésre újabban már másféle módok alkalmasak.

Angliában nincs szükség a törvényhozás száraz becikkelyezésére, ott tollat fog Macaulay vagy más, és egy essayban állítja nemzete, sőt az egész világ elé a megőrkítendő alakot oly plasztikusan és elevenen, hogy szinte vér lüktet benne. Ki tudná, ki volt lord Clive vagy Waring Hastings, ha az angol törvények valamelyik zugában heverne róluk egy pár paragrafusból álló cikkely, és nem volnának meg róluk a világhírű essayk, melyek lehetővé teszik, hogy a földgömb minden művelt emberének tudatában mint jó ismerősök élnek?

Am be van cikkelyezve nálunk a törvénykönyvbe József nádor és Deák Ferenc, de hiába kutatnók fel a könyvtárakat, nem találánk egyetlen nivón álló essayt sem, nemcsak József nádorról, akiről senki sem fogja tudni maholnap, milyen volt, miképpen gondolkozott és érzett, hanem szégyen, ami szégyen, még Deák Ferencről sincs e ferner becsű krónikákon, memoárokon és beszédgyűjteményeken kívül egyetlen rövid tanulmány se, mely az írásművészet erejével, életet leheli

tudó tollal támasztaná fel a legnagyobbat azokból, kiket magyar anya szült e században.

Lesütött fővel jegyezzük meg ezt a körülményt most, midőn a magyar nemzet a szomorú temetés után első feladatának tartja – addig más, hétköznapi munkába befogni se tud – a királyné megőrkítését.

És meg is indult a nemes hála munkája nagy dimenziókban:

A törvéncikk meglesz mihamar.

A szobor is meglesz.

A holt betű és a holt kő meglesznek – de egy művészi essay a királynéről és az ő inkább csak sejtett és a népek csodálatos ösztönével átértett működéséről, csodálatosan érdekes életéről nincs kilátásban.

A holt kő megmutatja gyönyörű külsejét, a törvéncikk megmutatja a magyarok háláját, hódolatát, de amíg gyönyörű lelke is nem tárul ki előttünk, míg egy ragyogó történetírói toll ki nem nyírtja, addig még mindig hiányzik valami a megőrkítésből.

Panaszok

Nagy szaporasággal keletkeznek a panaszok a magyarok bécsi sérelmeiről. Itt is, ott is felbukkan a lapokból újabb meg újabb gravamen. Szinte mesés, hogy az érzékenység milyen termékeny, apró bárányfelhők gyanánt kavargognak e panaszok, míg végre egy legközelebbi napon leesnek interpelláció alakjában.

Egyenkint véve, jelentéktelen epizódcskák, s mindeniket ki lehet magyarázni, menteni, sőt tekintve a szomorú alkalmat, a nagy nemzeti gyászban nem illik őket észrevenni sem.

A parlament nem kapott megfelelő helyet. A »Regina Hungariae«-t csak felszólalás után írárták fel a ravatalra.

Luegert a király különös kegyességgel fogadta s azt a nyilatkozatot tette Bécsre vonatkozólag, ami Budapestet illette volna; Budapest polgármesterét ellenben nem is fogadta a király.

Mindezeket lehet menteni külön-külön, a parlament nem kapott megfelelő helyet, mert ügyetlen volt a rendezés (nem csoda – mondhatjuk – ebben a nagy gyászban). Aztán egyáltalában mikor kapott még a parlament megfelelő helyet Bécsben? És mi az a megfelelő hely? A parlament fogalmát nem ismeri az udvari ceremónia. Ki az, mi az? Nincs annak semmi sarzsija az udvarnál. Hova tegyék? A kamarások után vagy az udvari koncipisták elé? Bele lehet abba örülni egy lelkiismeretes szertartásmesternek.

A másik sérelem a »Regina Hungariae« elmaradása. De hisz azt megreparálták. Maguktól reparálták meg. Derék emberek. Errare humanum est. Ezt már nem igazságos szóvá tenni.

A harmadik a Lueger feltűnően meleg fogadtatása. Nem lehet tagadni egy kicsit elkedvetlenítő olvasmány volt e fogadtatás leírása, mert Lueger halálos el-lenségét jelenti a magyaroknak, de a király bizonyára csak Bécs polgármesterét látta benne. Ami tehát Bécsnek szólt – az nem szólt Luegernek és még kevésbé a magyaroknak. Hogy Bécs megérdemelte-e azt, ami Bécsnek szólt, az más kérdés. Meglehet, hogy a királyt rosszul informálta valaki. De hát erről nem tehet se a király, se a magyar kormány, se Bécs városa. Az pedig, hogy a mi polgármestereinket nem fogadta, nem lényeges, mert fogadta ahelyett a parlamenti elnökei-

ket – s ebből legalább megtudtuk, hogy a parlament mégis következik valahol... A polgármesterek előtt.

Tény az tehát, hogy mindezek az esetek jelentéktelenek egyenkint, könnyen menthetők, és igen rossz ízlésre vall most lármázni miattuk, mert mikor valakinek a feje koronája leesett, és azt siratja, valóságos frivolság feljajdulni, hogy ezenközben valamelyik kabátgombja is kicsorbul. Mi legkevésbé tartozunk azokhoz, akik az ellentétek kitalálásában és kiélesítésében találják hivatásukat. A helyes, okos politika éppen az elsimitásban nyilatkozik.

De nem tagadhatjuk el, hogy mindezek az ügynevezett sérelmek együttvéve krónikus tüneteknek látszanak, s aligha az elstietett rendezés efemer hibái. Így volt ez mindig. Bécsbe elmenni, annyit tesz magyarul, mint mérgeledni. Nemcsak egy ilyen szomorú alkalomból, de nagy örömnünnepekről is emberi emlékezet óta nagy keserűséggel szoktak a magyarok visszatérni.

Így volt mindég. Észrevehető a szándék régóta az udvari körökben, ha valami nagy, világraszóló udvari aktus történik, *lehetőleg eldugni a magyar parlamentet*, hogy ne lássák. Nem lenézés ez, nem sértési szándék, hanem az a makacs törekvés a régi hagyományokon nőtt kisebb-nagyobb udvari potentátoknál, hogy *a monarchia egynek látszassék*, és ezt az egyöntetűséget ne zavarja semmi ránc, semmi kidomborodó dolog. Ezért vagyunk mi csak »die Comitaten«.

Ez udvari uraknak mindegy az, hogy a törvényekben egész más áll, a törvények végre is in ultima analysi csak könyvek, s a könyvekben csak a lateiner bujkál. Az udvari élet a fő, úgy gondolkoznak ezek az urak, az udvari élet a kirakata az állami életnek, s legalább a kirakatban ne legyen semmi a kellemetlen portékából.

E kisszerű gravamenekből most nem annyira a gravamenek érdemelnek figyelmet, mint inkább az intenció, melyről azt lehet konstatálni, hogy íme még most se enyészett el Magyarország különállásának ténye, melyet hiszen a király és miniszterei mindenkor respektálnak, a ceremóniázó udvari körök füledt levegőjébe, mert bezárt ablaknál élnek ezek az urak, még most se hatolt be; igen sajnos, mert sok kellemetlenségnek lett már okozója s lehet még ezután is. Az udvari körök eme örökös ízetlenkedésének meg kell végre szünnie, mert jóra nem vezethet. A tények tények. És ha valaki hátat fordít is a falnak, azért az a fal mégis megvan.

Mindenkor elhibázott volt az udvari politikája, mely nem akart számolni a tényekkel s apró, szinte gyerekes fogásaival igyekezett azokat kontrakarírozni, de sohasem volt elhibázottabb, mint a monarchia mostani szituációjában, mert ha valaki hozzáfésüli a szakállát a bajuszához, hogy a világ előtt egy nagy bajusznak látszassék, addig, míg mind a kettő egyszínű, az legfeljebb hiú gyengeség, de ha még akkor is hozzáfésüli a szakállát a bajuszához, mikor már csak a szakállára adnak, az már – több mint gyengeség.

Mindössze ezeket kívántuk megjegyezni a sajtóban fölmerülő apró-cseprő gravamenekre, melyeknek a veleje ebben van, de amelyeket ezzel az alkalommal feszegetni nem illik – mert úgyis előkerülnek azok újra, veszekedésre jobb időben, amikor nem lesz a kalapjainkon fátyol és a szívünkön egy mázsányi kő.

És amikor nem enyhíti meg a sérelmek miatti bosszúságot mint balszam, a pesti polgármesterek megnyugt[at]ó becsületszava: hogy őket egész simán eresztették be a kapucinus-templomba.

*

A királyné mint feleség című szöveget a friss gyász idején több lap is átvette. Ekkor azonban még mintegy másfélszer olyan hosszú volt, mint az a változat, amely most

olvasható a Krk jelen kötetének főszerzőjében. Amikor ugyanis MK felvette *Az én kortársaim* második kiadásába, elhagyta azt az első egyharmadot, amely a történetmondó részt megelőzte. A szöveget így megfosztotta attól az aktualitásától, amely közvetlenül a friss gyászeshoz kapcsolta. Ehelyett egy kurta bekezdésben csak a történet forrására, Tisza Kálmánra hivatkozott, és így egészen másfajta, inkább politikai kontextust adott az elbeszélésnek. Ez a gesztus ugyanakkor a publicisztikai jelleget is visszafogta, és genuin novellává tette a szöveget, ami igazolja felvételét az elbeszélések közé, ahol egyébként nem ez lesz az első olyan írás, amely eredetileg nekrológnak készült (l. *A halál után*. Krk 36, 62–67).

*

Érdemes még szót ejteni a novella cselekményét meghatározó politikai eseményről is, amelyet a novella utolsó változata »a horvát címerkérdésnek«, az összes korábbi azonban »a horvát címérsértésnek« nevezett. A végső szövegváltozat nehezebben értelmezhető, így akár nyomdahiába is gyanakodhatunk, de az is lehet, hogy a közben eltelt kilenc év során annyira elhalványult az eset emléke, hogy éppen a pontos megnevezés bírhatott már kisebb felidőző erővel, és a pontatlanabb »kérdés« inkább sugallt valami általános összbenyomást, ami illett az esetre. Ez ellen szól azonban, hogy az eset már 1898-ban sem volt egészen friss, de az emléke nyilvánvalóan nagyon eleven maradt.

1883 augusztusában Dávid Antal országos pénzügyigazgató kétnyelvű, horvát–magyar felirattal ellátott magyar címereket helyeztetett el a zágrábi adóhivatal és pénzügyigazgatóság épületén. Emiatt augusztus 12-én tiltakozó tüntetések kezdődtek, melyeknek csúcspontján a tüntetők letépték és megtaposták a címereket. Az incidens miatt Tisza Kálmán miniszterelnök és Szapáry Gyula pénzügyminiszter megszakitotta szabadságát, és hazautazott. Szapáry azért, mert mint pénzügyminiszter az egész ügy kirobanásáért ő volt a felelős. A király elnöklétével tartott miniszteri értekezletre 1883. szeptember 21–22-én került sor, és az egykorú lapok híradásai szerint a következők vettek rajta részt:

- a három közös miniszter: Kálnoky Gusztáv külügyminiszter, Artur Bylandt-Rheidt hadügyminiszter és Kállay Béni közös pénzügyminiszter;
- a magyar kormányból Tisza Kálmán miniszterelnök, Szapáry Gyula pénzügyminiszter és Bedekovich Kálmán, a horvát ügyek minisztere;
- Pejacsevich László horvát bán

A tárgyalási pozíciókról a novella hű képet ad. A kétnyelvű magyar címereket szeptember 7-én helyezték vissza katonai pompával, de ezt már Herman Ramberg lovassági tábornok intézte mint királyi biztos: az időközben országos parasztlázadására terebélyesedett horvát elégedetlenség megfékezésére a horvát alkotmányt felfüggesztették, Horvátország irányítását királyi biztosra bízták. A lázadásokat fegyveres erővel verték le, a címerügy végleges megoldásáról pedig október elején kezdett tárgyalni az akkor összeülő magyar parlament.

MK akkor írt parlamenti karcolataiban természetesen többször felbukkan a horvát címérsértés ügye, ezek az írások a Krk 67. kötetében olvashatók. A kérdésről a jegyzetapparátusban is sok további információ található (főleg 276–279 l.).

Szövegváltozatok

37 : 1–5 Az AÉK első bekezdése helyett a szöveg az OH-ban, OV-ban, KCsL-ban, és a BV-ben a következőképp kezdődik (ilyen esetekben az OH szövegét

reprodukáljuk, a többi eltéréseit ehhez képest jelöljük, az apróbb helyesírási eltérések mellőzésével):

Sok mindenfélét irnak a magyar lapok a királynéről: hogy évtizedek óta elvonult nemcsak a politikától, de minden szerepléstől, még az udvar apró-cseprő dolgai, kellemetes (KCsL, BV: kellemes) történetkéi, filigrán, pókhálószerű intrikái se (OV: *sem*) érdekelték – pedig ez a királynék revierje – ők itt és így (OV: itt) szövik a történelem vásznát.

Minden előkerül most. Egy kosár anekdota. A mi bájos csecsebecséink, melyek mind azt bizonyítják, hogy egyszerű volt és jó és hogy szeretett minket. Elmesélik barangolási kedvét, gyalogos kirándulásait lakatlan erdőségekben, hogy mennyire szerette a természetet és mennyire kerülte, szinte gyűlölte az embereket. De hát nem volt-e igaz? A finom lelkek előre sejtének. A természet nem bántotta, emberkéz ölte meg.

Önök nem pszichológusok, akik ezeken csodálkoznak és nem értik a fájdalmas anyát, a mater dolorosát, a ki menekül vérvő szívével, bánatos emlékeivel idegen tájakra, ujakra és mindig ujakra. A fák, ezek a jó barátok. De ezekből is csak az ujak. Az új fák nem emlékeztetnek semmire.

De csak tovább, csak egyre tovább. Egyik tájék sem az igazi. A fák nem lehelnek sehol annyi oxigént, hogy szabadon, boldogan lélegezhessék, a füveken nincs annyi harmat sehol, hogy a bánatot elmossa, a tenger nem morog olyan hangosan sehol, hogy szívének fájdalmas dobogását megtompítsa.

Új tájak többé nem elegendők. Apró cipői hiába taposták a hegyek agyagját (BV: anyagját), a tengerpartok homokját. Minden milieuban (KCsL, BV: milieuban) az marad, aki volt. Több kell. Új nyelveket tanul, amiket soha se hallott. Görögül tanul. Fut, fut a királyné a saját énje előtt.

De ebben a szörnyű lelki vergődésben is van egy szál, amit nem kíván elejteni, van egy fénysugár, mely (OV: *a* mely) a régi, a valódi életből átnyult abba a másikba, amit keresett, de nem bírta megtalálni: a hitvesi hűség, a gyöngédség királyi férje iránt. Ez átvette magát a rettenetes apathián – s nem egy példa csillan ki az átláthatatlan (OV, KCsL, BV: átláthatatlan) ködből, melybe kedélyvilágát burkolta, *hogy* (OV: *ha*) csak látszólag nem érdekelt semmi a világi zajból, hogy félénk aggódással csüggött férjén és csodálatos női ösztönnel igyekezett elhárítani minden bánatot, ami őt érthette. Most a legutolsó napokban épen úgy, mint régebben (BV: mint *a* régebben).

Mikor a horvát...

- 37 : 6 címerkérdés (OH, OV, KCsL, BV: czimersértés)
37:7– 38:1 és gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter (OH, OV, KCsL, BV: és Szapáry Gyula, az *akkori* pénzügyminiszter)
38 : 2 őfelségével (OV: *ő* Felsőségével – [A felség szó OV-ban minden további előfordulásnál is nagy kezdőbetűvel.]
” 3 kaliberű, az országgyűlés minden pártja zúgott (OH, OV, KCsL, BV: kaliberű – a magyar *czimmerre* nem lehetett rámondani, hogy festett pléh, az országgyűlés minden pártja zúgott –)

- 38 : 4–5 a *jámbor Bedekovich, a horvát miniszter* mutatni se merte *magát* nyilvános helyen (OH, OV, KCsL, BV: a *jó Bedekovics szégyelte magát és mutatkozni se mert nyilvános helyen* AÉK2: Bedekovics [Correxi.])
- ” 9 van, *de* elégtétel (OV: van, elégtétel)
- ” 13–14 egy negyedik miniszter. | A királyt nagyon (OH, OV, KCsL, BV: egy negyedik miniszter, *aki a részleteket nekem mindjárt akkor elbeszélte.* | *De e részletek bármilyen érdekesek legyenek is, nagyjában fölsőlegések ebben a keretben, amelybe* (KCsL, BV: a melyben) *felhasználok. A lényeges csak az, hogy a királyt nagyon*)
- 38 : 34 föl (OH, OV, KCsL, BV: föl)
- ” 37 sorba (KCsL, BV: sorban)
- 39 : 1 mikor (OV: a mikor)
- ” 7 székéről (KCsL, BV: székről)
- ” 13 kilátások *voltak* másnapra (BV: kilátások másnapra)
- ” 20 szegfűvel a gomblyukában (KCsL, BV: szegfűvel gomblyukában)
- ” 25 folytatá (KCsL, BV: folytatta)
- ” 30 fölséges (OV: felséges)
- ” 35 pátosz nélküli (OH, OV, AÉK2: páthosznélküli KCsL, BV: pátosznélküli)
- ” 37–38 dinasztiaért életemet (OH, OV, Családi Lapok, Bártfa és Vidéke: dinasztiaért az életemet)
- 40 : 1–2 aztán (OV: azután)
- ” 3–4 király *s* felhőtlen homlokkal, vidáman (KCsL: király *a* felhőtlen homlokkal, *s* vidáman; BV: király *s* felhőtlen homlokkal *s* vidáman)
- ” 7 hang: (BV: hang *súghatta:*)

Tárgyi magyarázatok

- 37 : 1 *Tisza Kálmán* – (1830–1902) 1875–90 között volt az ország miniszterelnöke. MK-t szívélyes viszony fűzte hozzá, 1887 óta mint kormánypárti képviselőt is.
- ” 4 *hogy a sok hogytól mentsem meg az olvasót* – Utalás Tisza száraz, körülmenyes, körmondatos stílusára. MK Tiszát egy 1883-as karcolatában »a »hogy«-ok és a »miserint«-ek nagymesterének» nevezte (Krk 67, 161:36).
- ” 7 *gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter* – Szapáry (1832–1905), aki több kormányban több tárcát is vezetett, és Tisza bukása után 1890–92 között miniszterelnök is volt, 1878–1886 között töltötte be a pénzügyminiszteri posztot.
- 38 : 4 *Bedekovich* – Bedekovich Kálmán (1818–1889) horvát politikus, miniszter, nagybirtokos. 1861-től Varasd megye alispánja. Fontos szerepet játszott az 1868-as horvát–magyar kiegyezésben. 1868–1871 közt az Andrássy-kormány, majd 1876-tól haláláig a Tisza-kormány horvát-szlavón-dalmát minisztere.
- ” 5–6 *az »Angol királynő«* – 1919-ig Budapest egyik legelőkelőbb szállodája, írók, politikusok találkozóhelye. A Nagyhid (ma V. ker., Deák Ferenc) utca 1. szám alatt állt.
- ” 9 *evidens* – magától értetődő.
- ” 12 *Orczy Béla báró* – (1822–1917) volt honvédszázados, 1879–1890 között a király személye körüli miniszter, 1895-től országbíró. Mint a bevezetőben

- elmondottakból látszik, a korabeli sajtóhíradások alapján világos, hogy ő nem vett részt a tanácskozásokon, de a 15 év elteltével visszaemlékező MK számára logikusnak tűnhetett, hogy az amúgy is Bécsben tartózkodó miniszter is jelen lehetett.
- 38 : 13 *egy negyedik miniszter* – Mint fentebb elmondtuk, több más miniszter is jelen volt. A szöveg első kidolgozásában azonban még úgy volt (l. a szövegváltozatokat), hogy ez a névtelen, negyedik miniszter tájékoztatta MK-t. Ha volt ilyen személy, és nem csak a hitelességet növelni hivatott fikcióról van szó, akkor a jelen voltak közül leginkább Kállay Bénire lehet gondolni, akiről MK általában igen meleg szavakkal szokott nyilatkozni. Amikor a második változat új bevezetése Tisza Kálmánt nevezte meg a történet forrásaként, ez a hivatkozás a tudás eredetére feleslegessé vált.
- 39 : 6 *Károly Lajos főherceg* – (1833–1896) Ferenc József öccse, Ferenc Ferdinánd édesapja. Noha elvileg nem kizárt, de elég valószínűtlen, hogy a főherceg Bécsben töltötte a nyarat, és hogy augusztus 21-én vacsorát adott.
- ” 15 *a bankassei kopott ház* – Ekkor a király személye körüli miniszter hivatali épülete és lakhelye, a 4–6. számú ház (korábban a Magyar Királyi Udvari Kancellária, 1919 után pedig a magyar követség székhelye).
- ” 19 *Nopcsa báró* – III. Nopcsa Ferenc báró (1815–1904), katonatiszt, 1867-ben a király személye körüli minisztérium államtitkára, majd 26 éven keresztül Erzsébet királyné főudvarmestere.
- ” 29 *a königráti csata* – az osztrák–porosz háború kimenetelét eldöntő csata 1866. július 3-án az osztrákok megsemmisítő vereségével végződött.

A KEMÉNY KOPONYÁK

- M.**
- I. *Országos Hirlap, 1898. október 2., 2. évf., 271. sz., 1–4. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.*
 - II. *Nyiregyháza, 1898. október 6–13. (2. évf., 40–41. sz.), a »Csarnok« rovatban, teljes névjelzéssel. »Kemény koponyák« címmel, az első rész címéhez fűzött következő lábjegyzettel: »Az Országos Hirlapból.« Az alábbi részletezés szerint:
1. (40. sz., 7–8. l.) 42:36-ig (»...koponyák ezek a mieink, tekintetes uram.«)
2. (41. sz., 6–7. l.), a végéig.*
 - III. *Népjog, 1899. május 7., 1. évf., 4. sz., 2–5. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.*
 - IV. *A Hét, 1900. szeptember 16., 11. évf., 37. (559.) sz., 583–584. l., teljes névjelzéssel.*
 - V. a) [1. kiad.] *Óreg szekér fakó hárn. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 189–200. l.
b) [2. kiad.] *Óreg szekér fakó hárn.* Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.
 - VI. Jk 26. köt. *Kisebb elbeszélések* III., 1–8. l.

Fordítás

Tvrde kotrby. In Kálmán Mikszáth: *Tvrde kotrby. Horniaci a horniaky*. Ford. Karol Wlachovský. Bratislava, 2007. Albert Merenčin, 19–25.

MK és az agrárszocializmus

A novella narratív alapstruktúráját a szülőföldre tett látogatás elbeszélése adja. Ez a motívum nem ritka MK novelláiban, és az is előfordul, hogy a teljes novellát ez szervezi (*Az öregek* Krk 38, 87–94). A jelen írásban mindenesetre feltűnő, ahogyan a gyakorító elbeszélésből szingulárisba vált át: a mindig ugyanúgy ismétlődő párbeszéd a falu előjárójával – ezúttal, először – másként alakul, a változhatatlannak látszó világban mégis változás állt be. Valami évtárlan és talán visszafordíthatatlan történt.

A változás egy történet elbeszéléséből következik – a falu lakóinak gondolkodását, világképét megváltoztatta egy történet. A novella központi témája azonban nem az elbeszélés hatalma, az emberi megismerés narratív természeté (bár éppenséggel így is értelmezhető volna talán), hanem a szocializmus térnyerése vidéken.

A szocializmus témája 1898 előtt alig bukkant fel MK műveiben, ideértve publicisztikai írásait is (kivételt az 1896-os esztendő képviselt). 1898-ban viszont egyre gyakrabban. Két egymást erősítő ok játszhatott itt közre. Az egyik, hogy maga az agrárszocialista mozgalom is éppen ekkor vált olyan jelentős tényezővé, amelyet már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A Magyar Szociáldemokrata Párt ugyan már 1890-ben megalakult, de időbe telt, amíg politikai hatást tudott kiváltani – különös tekintettel arra, hogy támogatóit a censzusos rendszer lényegében kizárta a szavazópolgárok közül. A parasztság kérdéseivel sem rögtön kezdtek el érdemben foglalkozni: 1897. január 31. és február 2. között tartotta a párt első földmunkás kongresszusát Budapesten, majd február 12–14. között Várkonyi István szervezésében a »független szocialisták« tartottak földmunkás-kongresszust Cegléden, hogy aztán szeptemberben megalapítsák a Független Szocialista Pártot (miután Várkonyit egy nyári pártkongresszus radikális nézetei miatt kizárta). A nyáron az agrárodolgozók aratósztrájkokkal próbálkoztak, amelyeket nagy erőfeszítések árán törtek le, és több helyen brutális csendőrakciókra is sor került. A vidék szocialista mozgolódása a következő évben is téma maradt. Egyrészt sorozatos földfogláló zendülések törtek ki februárban Szabolcs megyében, másrészt a törvényhozás igyekezett rendezettebb viszonyokat teremteni: január végén szentesítette a király a mezőgazdasági munkások és munkaadók közti jogviszonyt szabályozó törvényt, amely »rabszolgotörvényként« vonult be a köztudatba.

1897 nyarának eseményeire MK még nem reflektált publicisztikai írásaiban, főleg azért, mert abban az időszakban alig írt: az OH megindításának előkészületei elfoglalták minden idejét. Amikor azonban a lap az év végén valóban elkezdett megjelenni, főszerkesztőként gyakran kellett foglalkoznia az agrárszocializmus kérdéskörével, annál is inkább, mert a mozgalom gyakran szolgált vezető hírek témájával. A lap 1898-as évfolyamában több olyan vezércikket is találunk, amely a vidéki szocialista agitációs tevékenységről szól, és magán viseli MK keze nyomát. Az OH névjelzés nélkül megjelent vezércikkeit nyilván nem mind írta MK, de az is biztos, hogy többet közülük ő írt, és bizony az is elképzelhető, hogy egyes vezércikk-fogalmazványokba főszerkesztőként beleírt néhány mondatot vagy bekezdést. Ez lehet a magyarázata annak, hogy egyes vezércikkekben nagyon mikszáthos és nagyon nem mikszáthos szövegrészek is találhatók. Akárhogyan volt is, MK-nak egy napilap főszerkesztőjeként gyakran kellett foglalkoznia

a szocializmus kérdéskörével, és ez egy idő után kifejezetten szépirodalmi munkáiban is megmutatkozott. Van egy humoros utalás a »földosztó szocialistákra« az *Új Zrinyiás*ban (az adott folytatás 1898. február 18-án jelent meg az OH-ban, egy időben a szabolcsi eseményekkel), az *Apró képek a vármegyéből* című kisregénynek van egy »A szocialista« című fejezete, amelyben a jelen novellához hasonló logikai kritikát fogalmaz meg az egyik szereplő az eszmével szemben. Az *Apró képek* első változata (amely terjedelemben a későbbinek mintegy a felét tette ki) még az OH-ban jelent meg 1899 januárjában *A nagyszakállú Borcsányszky* címmel, de az említett fejezetet már nem tartalmazta; Király István szerint »Az OH megszűnése miatt Mikszáth kénytelen volt gyorsan befejezni *A nagyszakállú Borcsányszky* folytatásait.« (Krk 11, 222.) Ha így volt, az eredeti nagyobb kompozíció tervében szerepelhetett már a szocialista Hlavatsek alakja; mindenesetre az év végén a VÜ-ban publikált teljesebb szövegben már megjelent az a szövegrész is.

Vegyünk szemügyre néhány vezércikket, amelyek (esetleg részben) MK-nak tulajdoníthatók. Az emberi egyenlőtlenségek természetes voltáról értekezik egy alapvetően Ábrányi Kornél frissen megjelent könyvével vitakozó, MK-nak tulajdonítható vezércikk 1898. április 14-én (*Aforizmák az ideálról*):

»Mert amíg az emberi természet és az emberi elmét nem tudják uniformálni, addig nincsen se egyenlőség, se demokrácia. Finomak és durvák éppen úgy lesznek, mint gazdagok és szegények, mint okosak és együgyűek. Ezen a demokrácia nem segít, s ha a vagyoni különbségeket valaha el lehetne oszlatni, a demokrácia volna a legszánandóbb helyzetben. Mert míg ma az elme ki tudja egyenlíteni a vagyoni különbségeket, mi egyenlítené ki a demokrácia uralmával nagyon is szembeszökő elmebeli különbségeket? Semmi.«

Az 1898. február 16-i, névjelzés nélkül megjelent vezércikk (1–2. l.) Rohonczy Gedeon elképzeléseivel vitakozik, és a fő állítása, hogy ami a magyar vidéken terjed, annak ideológiai értelemben semmi köze a szocializmushoz; a földfoglaló mozgalmak nem a javak igazságosabb vagy egyenlő elosztását célozzák, hanem a parasztek tulajdon utáni vágyának kitörései. (Olyan szöveg ez, amelynek legalábbis több bekezdését írhatta MK.) A cikket érdemes teljes egészében idézni (a helyesírást modernizáltuk):

A magyar paraszt

Amit Rohonczy nem egész komolysággal kezdett, folytassuk mi a lehető legkomolyabban.

A parasztlázongás elég nagy baj arra, hogy minden idegesség, minden halálra ijedség s viszont minden kicsinylés nélkül okosan is beszéljünk róla.

Legelőbb is legyünk tisztában azzal, hogy a mai parasztlázongásokban szocializmus, szociáldemokrácia, kommunizmus, anarchia vagy bármi egyéb *új tan* – egy szemernyi sincs. Nem igaz, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia facér mesterlegény-apostolai megnyerték volna eszméiknek a parasztokat. A mi parasztejaink – egyes Szántó-Kovács Jánosokat kivéve – füttyülnek az ő eszméikre. Meg sem értik azokat. Nem mintha azokhoz kevés volna az eszük, hanem mert sok.

Az úgynevezett szocializmusban mindenféle ingrediencia van. Ami csak boldogomba megtermett az utolsó félszázadban, az mind benne van ebben a gyűjtőnévben: szocializmus. A *Bánk bán*beli Tiborc keservétől kezdve a legalacsonyabb érzésekig. Egy magát vezérembernek tartó paraszt szocialistával volt alkalmunk

nemrég beszélgetni Hódmezővásárhelyen. E sorok írója próbálta kapacitálni, hogy mire visz a szocializmus.

– Nem vagyok én szocialista – mondá.

– Hát mi akkor?

– Én antiszemita vagyok.

– De akkor mért csatlakozik hát a szocialistákhoz, mért megy a pesti izgatók zsinórján?

Megvakarta a tarkóját s elgondolkozva felelte.

– Az antiszemitizmus benne vagyok. Én csak odáig megyek. És hát miért is ne ülhetnék én fel a pesti vonatra – azért, hogy csak Kecskemétre utazom. Hiszen Kecskeméten kiszállhatok én, uram, és ott ki is fogok szállani.

– De hátha ez a vonat nem áll meg aztán Kecskeméten.

Ez a párbeszéd híven illusztrálja, hogy nem szocializmus az, amit annak kürtölnek. Dehogy az, dehogy.

A szocialisták minden árnyalatának minden tana az egyéni önzés mérséklése, az egyéni tulajdon becsenek csökkentésére irányul. A mi parasztjainkban pedig ellenkezőleg a föld őseredeti fiainak telhetetlen egyéni önzése duzzad, s nincs előttük becsesebb a világon, mint a tulajdon.

Persze kinek-kinek a maga tulajdona!

Tulajdon – ez kell a mi lázongó parasztjainknak, nem vagyonszövetség és nem új társadalmi rend. Tulajdonért lihegnek szertelen önzéssel. Kítör belőlük az ős tulajdonszerzésre való passzionátus hajlam: földet akarnak foglalni, hódítani akarnak munka nélkül, harci erőszakkal.

Oh, a magyar paraszt alapfogalmaiban józaneszű ember! Nagyon jól tudja az, hogy a világ örök rendje szerint kell gazdagnak is, meg szegénynek is lenni. Legyen is szegény ember a világon akármennyi – mondja ő –, hanem más legyen a szegény s én legyek a gazdag!

S tegyük szívünkre a kezünket, tegye szívére a kezét akár Rohonczy Gedeon is – nem így gondolkozunk titokban mi valamennyien? Hát persze, mi azért a törvényesen megengedett, vagy legalábbis rendőrileg megtűrt módokon igyekszünk a szegények sorából kiemelkedni és mindinkább a gazdagok közé tartozni. Tulajdonszerzési módjaink közt ott az öröklés; a játék tőzsdén, turfon, kártyán; ott az üzleti nyereség; a nevünk felhasználása vállalatoknál; ott az anyagi jókban való részesedés összeköttetéseink révén; sőt ott van tulajdonszerzési módjaink közt, mint legszegényesebb, még a munka is, de a brutális ösfoglalással tulajdont szerezni, ezt az örültséget meg sem kísértjük soha.

Mi jókabátos úri emberek nagyon tudjuk, hogy a mai világban nyílt erőszakkal, részleges hódító hadjáratokkal megpróbálni a gazdagodást – iszonyú örültség. A csendőr meg a katona agyonlő, a törvényszék elítél, a hóhér felakaszt, a kaszinó kigolyóz, és a becsületbíró párbajképtelenségnek jelent ki bennünket miatta.

A mi lázongó parasztjaink voltaképpen csak abban különböznek tőlünk, hogy ezt nem tudják. A kaszinótól és becsületbíróagtól ők egyáltalán nem tartanak; a csendőr, a katona, a törvényszék és a hóhér felől pedig ez idő szerint szörnyű módon meg vannak vétesztve.

Ez a megtévesztés, ez már nagy részben a szocialista izgatók bosszúműve lehet. Értsük meg: ezek a lázítók nem arra izgatják a parasztot, hogy ismerje meg és vallja a szocializmus tanait, hanem lóvá teszik, elhíttatván vele, hogy bátran kövesse önző tulajdonszomját, hódítson, raboljon – haszna lesz belőle, nem lesz baja. A csendőrnek nem szabad löni; a katonának éppen nem bántják, mert hisz azok

maguk is olyan szegények, akiknek jólesik, ha most majd az eddigi urak kerülnek alul. A törvényszék pedig azt a törvényt tartja, hogy a hóhérnak senki olyant nem szabad felakasztani, akit el nem fogtak. S ugyan kit fognának el, ha az elvtársak nem engedik meg? Akit meg véletlenül mégis elfognak, azt meg az elvtársaknak mielőbb ki kell szabadítani.

Ezeket a hazugságokon fordul meg az egész parasztmozgalom és nem a szocializmus tanain. A lázongók nemcsak hogy nem szocialisták – még ha értelmetlenül cucilistáknak vallják is magukat, hanem éppen ellenkezőleg: megvadult, torz túlzói a régi világrend ama tapasztalati igazságának, hogy vagyonszerzésre kell törekedni, mert vagyonosnak lenni és nem dolgozni sokkal kellemesebb, mint vagyontalannak lenni és nem dolgozni.

Ha csakugyan szocialista izgatók csinálják ezeket a parasztmozgalmakat, akkor ebben rettenetes bosszúálló keserű gúny is van a régi világrend ellen. Íme, ilyen erőszakos és ostoba zsvány az ember, ha abban a világrendben születik és nevelődik, mely a szegénységet megveti s a gazdagságot a legfőbb emberi jónak ismeri el!

Akármilyen embertelenség is a szocialista izgatóktól e dacos gúny kedvéért egy sereg szegény parasztot a csendőrök és katonák szuronyaiába, a törvényszékek börtöneibe s esetleg még a hóhér kezébe is beugratni, abban már van igazuk, hogy a régi világrendet védő mai társadalom a gazdagság szertelen szeretetére s a szegénység szertelen megvetésére tanít mindenkit. Azzal is, hogy egyesek keze alatt mértéktelen, iszonyatos gazdagságokat enged felgyülemelni, amit a tömegek egy részének tűrhetetlen, nyomorult szegénységgel kell megkeserülni, de meg azzal is, hogy a gazdagságnak ad úgyszólván minden erkölcsi előnyt, míg a szegénységet még erkölcsi megvetéssel is sújtja.

A szegénység szolgaság és megalázás. A gazdagság hatalom és dicsőség. Csoda-e, hogy senkise akar többé szegény lenni?

Pedig szegényeknek is kell lenni e világon, annyi bizonyos.

A papoknak megvolna a szép hivatásuk, hogy az erényes földi szegénységet és egyenlőtlenséget a mennyei üdvösség és egyenlőség hitének szüntelen hirdetésével és erősítésével tűrhetővé, sőt amennyire lehet, kedvessé tegyék. De persze, ha ők korteskednek és maguk is izgatnak helyett, akkor a megvadított paraszt azt dalolja, hogy: nincs mennyország se pokol...

A papokon kívül még a tanítóknak, jegyzőknak, szolgabíráknak és falusi uraknak volna hivatásuk, hogy a parasztot okosabbá tegyék s így a lelketlen izgatók hazugságai ellen beoltsák. Mert a paraszt akármilyen józaneszű is, tudatlanságánál fogva naiv. Elhiszi azt az örült képtelenséget s babonaképpen vallja, hogy öneki csak akarni kell, és megváltozik a világ rendje. Órá nem ló se csendőr, se katoná; öt nem bántja se törvény, se hóhér – mert övele ért titokban egyet még maga a király is! Igenis, ez a babona van ma elterjedve országszerte mindenütt, ahol a parasztok hetykébben feszkelődnek. Szegény ördögök, egészen elcsodálkozhatnak rajta, mikor aztán mégis beléjük lőnek. Hát hogyan van ez, hát ez szabad?...

Az ilyen nyomorult, képtelen hazugság nem válhatnék népbabonává, ha azok a népközi értelmes urak, akiket előbb soroltunk el, többet törődnének a paraszttal s hamarabb és jobban kiokosítanák. Hanem persze azoknak az uraknak nincs egyéb gondjuk a parasztra, mint amennyi a korteskedések érdekében éppen szükséges.

Mindenki csak korteskedik. Ez nálunk a legfőbb dolog. Csupa politikásdit játszunk. A paraszt, ha szavazat – ember és alkoholos spongya választás idején. Ha nem szavazat – még választás idején sem számít.

Ha pedig megvész – lövi a csendőr, mint a veszett kutyát, s minden értelmes ember pengetni kezdi, hogy jó lenne már egy kis reakció.

Es ne is kerülgeszük a forró kását. Ha mi a világ legokosabb, legderekkabb parasztját sem tudjuk e veszetség ellen megvédeni – akkor a csendőr nem tehet okosabbat, mint hogy lő, s az értelmes emberek sem emlegethetnek okosabb dolgot, mint a legerélyesebb rendszabályokat.

Rohonczy Gedeon képviselő három beszédet is tartott 1898 februárjában a szocializmus kérdéskörében, ráadásul az éppen folyó költségvetési vita során a földművelési tárca kapcsán többen is felvetették a szabolcsi földfoglaló mozgalmak kérdését. Az OH előzetes hirdetéseiben azt ígérte, hogy a parlamenti ülésekről mindig MK fog karcolatot írni. A napi rendszerességgel jelentkező, többnyire rövid szövegeket nincs okunk elvitatni tőle. Februárban több karcolat is érintette a témát, hol Rohonczy, hol a földművelési tárca költségvetési vitája kapcsán. Ezek közül talán nem is *Az agrárszocializmus* című, rövidke szöveg a legfontosabb (1898. február 11., 2–3. l.), hanem *A hivatalos arkánumok* (1898. február 12., 3. l.), amely arról számol be, hogyan szólalt fel Darányi miniszter tárcájának költségvetési vitája végén. A karcolat zárlatából idézünk:

A beszéd (és az ülés) szenzációja azonban mégis a befejező rész volt, amely az agrárszocializmussal foglalkozott. Ez a passzus is elágazott; az egyik ág azokat az intézkedéseket jelezte, amelyek a szocializmus általános kérdéseit próbálják törvényekkel megoldani. A miniszter ebben az irányban egész sor javaslatot helyezett kilátásba és már a jövő hónapra jelezte a munkásközvetítés akciójának megindítását is. De érdekesebb mégis az a másik ág volt, amely a szabolcsi zendülésre mutatva, a hivatalos arkánumokkal volt megrakva. A miniszter itt nagyon helyesen magyarázta meg, hogy a szabolcsi mozgalom nem igazi szocializmus, aminek ott a munkáshiány és a kedvező bérvizonyok mellett nem is volna alapja, hanem voltaképpen *földosztó* természetű, és éppen azért nem is annyira a földművelési, mint inkább a belügyi miniszter közbelépésére szorul. De azért Darányi – úgy mondta, *meghatalmazás* alapján – mégis megjelölte az arkánumokat.

Mégpedig a következőkben:

1. fegyveres erő kirendelése a személyes vagyonbiztonság védelmére, szükség esetén még *kivételes rendszabályok* is; és

2. a negyvennyolcas törvény keretében intézkedés, hogy *a lázító lapokat még szétküldésük előtt bírói határozat alapján elkobozzák*.

...Nem felelne meg a valóságnak, ha azt mondanók, hogy ezek a hivatalos arkánumok általános lelkesedést keltettek volna. Úgy nézték, hogy mind a két fajta arkánum méreg, csak éppen kisebb adagokba osztva. De másrészt azt sem szabad elhallgatni, hogy a törvényhozás nagy többsége méltányolta azt a rendkívüli helyzetet, amely a minisztertől gyors és erélyes intézkedést követel, és ez a többség a legnagyobb lelke[se]ldéssel éljenzett Darányinak, aki az ő nyugodt és nyugalomra intő beszédével ma ritka szép parlamenti diadalt aratott.

Az idézett országgyűlési karcolat alapvetően épített a két nappal korábbi, *Arkanumok* című, névjelzés nélküli vezércikkére (1898. február 10., 1–2. l.), amely szakszerűen tárgyalta végig a parlamenti vita során felmerült elképzeléseket az agrárszocializmus

orvoslására. Ugyanabban a lapszámban a tárcarovat (1–3. l.) is hosszan foglalkozott Ronhoczky elképzelésével, amely a szocialista tanok terjedését a sajtószabadság korlátozásával kívánta akadályozni. A tárcsa MK parlamenti karcolatainak stílusával tartott kapcsolatot, és erre alcímében is utalt: *A kísértések kelyhe: – A t. Házból* –. Kappa névjelzéssel jelent meg; egy későbbi szerkesztőségi üzenetből tudható hogy ez Kabos Ede álneve volt (»Kappa álnév alatt Kabos Ede belső dolgozótársunk ír.« 1898. március 7., 6. l.). Az OH tehát élénken foglalkozott a szocializmus aktuális kérdésével, és MK-nak főszerkesztőként minderről nemcsak tudnia kellett, hanem gyakran írnia is a témáról. Fontos dokumentum ebből a szempontból, hogy 1898. február 4-én az OH megkezdte Tömörkény István *Keserű parasztok: Az alföldi szocializmus okai* című cikksorozatának közlését (lásd T. I.: *Munkák és napok a Tisza partján: Cikkek, riportok, tanulmányok 1884–1916*. Bp., 1963. Szépirodalmi, 90–105), amely elsősorban arról a jogi környezetről szólt, amely a parasztok életét nehezíti – már akár nemtörődömségből vagy tudatlanságból, akár mint az elnyomás egyik szimptomája. A sorozat második részének közlésekor MK egy szerkesztői üzenetben volt kénytelen bizonyos olvasóiban külön tudatosítani, hogy a sérelmek hangoztatása nem szerkesztőségi álláspont (»Ez érdekes cikksorozatot múltkor félreértették némely gyengébb olvasóink, úgy tekintve azt, mint a lap nézeteit és fejtegetéseit, holott akkor is egy külön hírben írtuk meg, hogy ezek egy mélyen megfigyelő írónak, ki a keserű parasztok között él s úgyszólván a veséjükbe lát, szép ruhába öltöztetett feleletei arra az elébe tett kérdésünkre: hogy *mik hát a parasztok gravamenjei?* Nagyon természetes, hogy e panaszokat mi nem osztjuk, némelyik nem is okadatolt – de meghallgatjuk, és hasznukat vehetik az alföldi betegség gyógyítói is. Mert a doktornak is az az első kérdése: „Mid fáj, hol fáj?”« – 1898. február 11., 8. l.).

Egy 1898. április 20-án, szintén névjelzés nélküli, de MK-nak tulajdonítható vezércikk (1. l.) egy egri esetről, afféle szóbeszédről értekezik, és éppen a szocializmusellenes agitáció, az ellenpropaganda esélyeit és eszközeit mérlegeli:

Legendák földje

Legendáknak jó föld az egri. Ott virágozott sokáig az a legenda, hogy Szederkényi Nándor nagy politikus; de jött a pénzügyminiszter és lerombolta. Akkor Szederkényi megharagudott és azt mondta: ha elmúlt az egyik legenda, vesszen utána a másik is. És ő meg lerombolta a Dobó Katica legendáját. Kikutatta ugyanis, hogy Dobó Katica sohasem élt, s az egri vár védelmében egyáltalán csak egyetlen asszony esett el, az is jobbágyasszony volt. A Kocsis Gáspár felesége.

Most már Eger városa, mint Niobe asszony a gyermekeit, elvesztette volna egyszerre mind a legendáját. De Eger jó föld a legendáknak, és hamarosan kihajtott benne a legfrissebb legenda. Azé az asszonyé, akihez betoppant volna a fővárosi szocialisták egyik vándorló apostola, hogy megtérítse a ház népét a gyűlölség új tanának. A friss legenda asszonya azonban seprűt fogott és úgy kiverte a vándorló apostolt, hogy az meg sem állott, míg az egri kapukon kívül nem jutott.

Nem hisszük, hogy ez az asszony eleve nebb volna Dobó Katicánál. Úgy lehet, nem is kell annyi ideig várni, míg valami eljövendő Szederkényi Nándor lerombolja az ő kis legendáját. De elaltatjuk a hitetlenségemet és szívesen fogadjuk az egri asszony hírért, mert tanulság és példa rejtezik benne, a változott időkhöz képest más, de lényegben mégis azonos a Dobó Katica példájával. Ahogy hosszú századokon keresztül ezen lelkesedtek Magyarország asszonyai és meghaltak volna a pogányok ellen való harcban, ha rá módjuk nyílik, azonképpen példát kaptak a mai asszonyok, hogy nekik is lehet szerepük, amikor a magyar föld parasztjai

a szocialista izgatókkal vannak háborúságban. Mert a férfúnak illik, hogy minden-kivel szóba álljon, aki legalább látszatra okokkal akarja meggyőzni, s éppen ezért sok paraszt akad meg a ravasz szocialisták hálójában, de az asszony nem tartozik okoskodni, és ha családi békéjét, gazdájának lelki nyugodalmát és mindnyájuk testi biztonságát látja veszedelemben, neki szabad seprűvel elkergetni még az okos-ságban kiváló izgatókat is.

Szinte csodálatos, hogy a friss egri legenda előtt senkinek sem jutott eszé-be az asszony, aki pedig a főemelyű mindenben, még a védekezésben is, tehát a szocializmus ellen való védekezésben is. Pedig le kellett volna a tanulságot vonni abból a még teljesen le sem zajlott hadjáratból, amelynek során a papság és az állam állott egymással szemben. Ugyan kik voltak a papság legerősebb fegyverei? Az asszonyok. Kiket állított csatába a szervezkedéstől kezdve egészen a választá-sok végeig? Az asszonyokat. És ezer és ezer hír tudott mesélni a fanatizált asszonyokról, akik pórázra fogták a férjeiket, de terrorizáltak egész tömegeket is. Még a legvéresebb zavargásokban is legelől jártak az asszonyok. Általában az egész történelem asszonyok hajszálain áll. Hát ezt a csodálatos jelenséget el szabad szalasztani, mielőtt a tanulságot meg nem mentették belőle?

Nem. Méltóztassék mostantól fogva Magyarország minden képviselőjének megjegyezni, hogy támadó és védekező háborúban egyaránt erős fegyver az asz-szony. Méltóztassék annál inkább megjegyezni, mert a szocializmus már régen rájött erre az igazságra és nem közönséges szerepet adott munkájában az asszony-nak. Azokra a titkos ösztéjövetelekre, amelyeken a felnőttek kioktatása folyik, az asszonynak éppen olyan szabad a bejárata, mint a férfimunkásnak. A vitákban ugyanolyan szava van. A szocialista újságokban csakúgy nyilatkozhatik. A szoci-alista tanok terjesztésében pedig egyszerűen övé a nagyobb rész, mert az asszony kisebb ellenőrzés alatt és nem a népgyűléseken, hanem asszonytársai közt szerzi a legbuzgóbb prozelitákat. S ha méltóztatnak olvasni az újságokban, hogy a külön-böző munkás-zendülések alkalmával az asszonyok sem maradtak otthon, hanem ellenkezőleg, fölfegyverkezve kísérték az urukat és sebeket osztottak és sebeket kaptak: tudják meg, hogy ezeket az asszonyokat nem a borzas apostolok fanatizál-ták, hanem a rajból kibocsájtott asszonyok.

Mért nem gondol tehát a védekezés is az asszonyra? A papság csak az imént mutatta ki, hogy amikor céljai úgy kívánják, tud hatni az asszonyra. Azt is csak az imént mutatta ki a papság, hogy a szocializmus ellen való védekezésben szívesen fog kezét az állammal. Ami érthető is, mert hiába akarná megmenteni a vallást az államtól, amely nem bántja, ha ugyanakkor a szocializmus elhajtja mellőle a nyá-ját, amelynek számára a vallást megmenteni óhajta. Ha tehát a papság érzi a szo-cializmus terjedésében rejlő veszedelmet, amint lehetetlen nem éreznie, mért nem nyúl még egyszer az olyan jól kipróbált módhoz – mért nem [nyeri] meg ehhez a nagyobb védekezéshez is az asszonyokat? Hiszen ő tudhatná legjobban, micsoda tértő, visszahódító és óvó erő rejlik az asszonyi elhatározásban. Ugyanazok az asszonyok, akik a pápi tanításon fellángolva, az egyházpolitikai harcokban és utá-nuk glédába tudták állítani férjeiket a törvény ellen: kisebb fáradsággal fogják őket sorba állítani a törvény és a törvényes rend mellett. Aki tehát a magyar parasztot a védekezéshez meg akarja nyerni, nyerje meg előbb az asszonyt, aki az élet rendje szerint a napnak minden órájában formálhatja az ő urát, az ő szolgáját.

Az ember azt hinné, hogy a legfrissebb egri legenda asszonyát is így nyerték meg a szocializmus ellen való védekezésnek. Nem valószínű. Az egész legenda nem valószínű. De elhinni hasznos. Mert minden legendában rejlik valami okos

tendencia, amely a titokzatosság jegyében biztosabban tud meghódítani. S ha a legendák varázsa és ereje nem is éli túl azt a kort, amelynek e legendákra szükség van, másrészt az is bizonyos, hogy ennek a kornak hasznosabb és aktuálisabb legendát nem adhatott volna az egri föld, mint éppen ezt a legfrissebbet. A Szederkényi-legenda? Ugyan kinek kell az ma! A Dobó Katica legendája? Ugyan mi haszna volna a Manlicher-korszakban az asszonyi hősiességnek! De a szocialista izgatókat kiseprűző asszony legendája – ez aktuális, ez hasznos, ez szükséges. Csak tanulni kell belőle...

MK 1898-as publicisztikájában tehát gyakran reflektált az agrárszocializmus problémájára, a vidéki mozgolódásokra, feszültségekre, és mérlegelte az ellenpropaganda lehetőségeit is. Őszre pedig, mint látható, egy novellában is feldolgozta a témát, csak a műfaji szabályoknak megfelelően sokkal kevésbé pragmatikusan viszonyult hozzá, mint a vezércikkekben: inkább csak elégikusan tudomásul vette sok önéletrajzi jeggyel ellátott elbeszélőjével, hogy a tanok ott is terjednek, ahol azt korábban elképzelhetetlennek tartotta.

Szövegváltozatok

Cím	<i>A kemény koponyák</i> (Ny: Kemény koponyák)
<i>Lap</i>	<i>Sor</i>
40	: 8 <i>a</i> falumat (Nj: falumat)
"	10 lánya (H: leánya); hajadon már (OH, Nj, H: hajadon <i>most</i> már)
"	14 margaréták (OH, Ny, Nj, H, ŐSz: margarethák)
"	16 margaréták (OH, Ny, Nj, H, ŐSz: margarethák)
"	17 kenderáztatókhöz (Ny: kenderáztatóhoz)
"	23 <i>ott ül</i> (Ny: <i>ül ott</i>); csudák (Ny: csudák)
"	24 legcsodásabb. Hogy (ŐSz2: legcsodásabb. Hogy; Ny: legcsodásabb, <i>hogy</i>)
41	: 10–11 már <i>a</i> többi (Nj: már többi)
"	11 világba (Nj: világban)
"	12 Meglátogatam (OH, Ny, Nj, H: Meglátogatom)
"	13 belépek. Pedig (Nj: belépek, <i>pedig</i>)
"	14 <i>aki</i> megfogta (Ny: <i>mikor</i> megfogta)
"	16 míg (Ny: <i>a</i> míg); se (Ny: <i>sem</i>)
"	20 <i>ugyanazok</i> (Ny: <i>ngyanazok</i> [Nyomdahiba.])
"	36 <i>felbátorodva</i> (H: <i>felháborodva</i>)
"	38 Szakasztott (ŐSz: – Szakasztott)
"	39 metódusok (OH, Ny, Nj, H, ŐSz: <i>methodusok</i>)
42	: 1 <i>tótul</i> (Ny, Nj: tótul – nem kurzív)
"	4 <i>ott</i> vagyok (Ny: <i>itt</i> vagyok); portákról (Ny: portákról)
"	6 régi <i>fürge</i> , vig fickók többé (OH, Ny, Nj, H: régi, vig fickók <i>már</i> többé)
"	9 lépésekben (Ny: léptekben)
"	10 akinek szava (OH, Ny, Nj, H: akinek <i>a</i> szava)
"	14 Mért (Ny: Miért)
"	16 mérgezett (Ny: <i>megmérgezett</i>)
"	27 szocializmus (OH, Ny, Nj, H: <i>szocziálizmus</i>)
"	30–31 vándorlegény (OH, Ny, H: vándorlólegény)
"	33 múlva megint (OH, Ny, Nj, H: múlva <i>már</i> megint)

- 42 : 39 rónaságokon (H: rónaságon)
 43 : 7 komótus (Nj, ŐSz2: komótos); Itt még ő se (Nj: Itt ő sem; H: Itt még ő sem)
 ” 14 fejét (ŐSz2: a fejét)
 ” 16 kérem alásan (H: kérem alásan)
 ” 18 kérem alásan (H: kérem alásan)
 ” 21 Isten csudája (H: isten csudája)
 ” 22 kérem alásan (H: kérem alásan)
 ” 26 tartott (ŐSz2: tart)
 ” 32 De egy történet! (Ny: De egy történet?)
 ” 39 a másik gyűjtene (OH, Ny, Nj, H: másik meg gyűjtene)
 44 : 6–7 ezt Blózik (OH, Nj, H: ezt a Blozik; Ny: ezt a Blózik; ŐSz: ezt Blozik)
 ” 19 egyik bimbóját (OH, Ny, Nj, H: egyik a bimbóját); már, azt (H, Nyiregyháza: már: azt)
 ” 20 Blózik, elszaporodtak (OH: Blózik; elszaporodtak; Ny, H: Blózik: elszaporodtak)
 ” 29 összefonta kezeit (OH, Ny, Nj, H: összefonta a kezeit)
 44:37–45:9 A Ny-ban az utolsó bekezdés hiányzik.
 45 : 5 daraszak, (Nj: daraszak;)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
40	35	<i>madárfundus</i> – madarak telke.
41	4	<i>Molnár Pali</i> – MK ezekben az években kedvelte a Molnár Pál nevet. <i>A demokraták</i> első elbeszélésének hőse leveleki Molnár Pál; a szöveget 1897. december 25-én kezdte közölni az OH, és a történet korábbi, az 1880-as években keletkezett változataiban a főszereplőt mindig Istvánnak hívták (Krk 10, 219–222 és Krk 42, 162–166). Szintén említődik egy leveleki Molnár Pali (aki kísértetet is fogott) a <i>Különös házasság</i> elején (Krk 13, 6).
”	13–14	<i>Tusnay András</i> – Az életrajzi hagyomány szerint MK tanítóját valóban így hívták.
”	29	<i>Kis-Tükör</i> – Pontosabban Hármás Kis Tükör, Losonczy István (1709–1780) rendkívül népszerű tankönyve, amely a 19. század közepe táján kezdett a használatból kimenni.
42	14	<i>gálic</i> – Rézgálicos (rézsulfátos) permetezéssel a peronoszpóra gomba ellen sikerrel lehetett védekezni.
”	25	<i>baloldaliak így időközben</i> – Az akkori parlamenti elnevezések értelmében a függetlenségi és negyvennyolcas párt számított baloldalinak vagy szélsőbalnak. Hogy a magyar lakosságra általánosan jellemző ellenzéki, függetlenségi közbeszéd miatt miért választottak a kiegyezés után hosszú évtizedekig szabadelvű, a kiegyezést elfogadó többséget, arra MK máshol is ad hasonló magyarázatot: »a magyar ember mind egyforma, mind ellenzéki a vasúti kupében s mind kormánypárti odahaza, mikor magában gondolkozik« (<i>Két nyergen</i> . Krk 75, 134–136.) Ennél azonban gyakoribb, hogy a nemzetiiségi kerületek választási preferenciáira, illetve a kormánypártok nagyobb anyagi és egyéb befolyásolási lehetőségeire utal.
43	2–3	<i>inficiál</i> – megfertőz.
”	5	<i>vicinális</i> – helyi érdekű vasút.

- 43 : 7 *komótus* – kényelmes.
 ” 9–10 *a kevély székvároson túl* – Nógrádban a megyeszékhely 1950-ig Balassagyarmat volt.
 44 : 4 *konceptus* – itt: a megkezdett gondolatmenet.
 ” 38 *laboda* – méteresnél is magasabbra nővő gyomnövényfaj (*artiplex*).
 45 : 2 *beléndek és farkastej* – mérgező gyomnövények, *hyoscyamus* és *euphorbia*.

AZ ÖREGEK

- M.**
- I. *Országos Hírlap, 1898. október 14–15.* (2. évf., 283. és 284. sz.) a tárcarovatban, teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (283. sz., 1–4. l.) 50:27-ig (»...ama ruhadarabokat akkoriban...«)
 2. (284. sz., 1–5. l.) a végéig.
 - II. *Vasárnapi Ujság 1899. február 5–19.* (46. évf., 6–8. sz.). Műfaji megjelölése: »Elbeszélés«, a »Vasárnapi Ujság Regénytára« című, önállóan oldalszámozott mellékletben, teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (6. sz., 21–22. l.) 48:37-ig (»...varj neki, mert úgy nevet.«)
 2. (7. sz., 25–26. l.) 54:1-ig (»...az a jó kenyérke, édeském.«)
 3. (8. sz., 29–30. l.) a végéig.
 - III. *Magyar Lányok 1899. február 19.–március 5.* (5. évf., 8–10. sz.), teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (8. sz., 1,120., 122–123. l.) 49:22-ig (»...és be is kebelezte.«)
 2. (9. sz., 1,139–140. l.) 52:38-ig (»– Nono, Fridrik.«)
 3. (10. sz., 1,151–152, 154. l.) a végéig.
 - IV. *Képes Folyóirat 1899. [március], 13. évf.*, 25. kötet, 386–394. l., teljes névjelzéssel.
 - V. a) [1. kiad.] *Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 88–100. l.
 - b) [2. kiad.] *Öreg szekér fakó hám.* Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.
 - VI. Jk 16. köt., *A gyerekek.* 82–100. l.

Fordítás

Szlovák: *Stari.* (Ismeretlen fordító.) *Slovenské Noviny* (Budapest) 25. évf., 1911., 174., 175., 176. sz.

Keletkezése

MK legtöbb elbeszélése olyan helyszínen játszódik, ahol a szerző maga sokáig élt, vagy legalábbis ahol megfordult. A Palócföld, Szeged és Budapest a legtöbb novella helyszíne, néha Erdély vagy néhány olyan magyar táj, ahol MK alkalmi utazást tett. Egyéb helyszínekre csak nagyon ritkán akad példa. A 90-es évektől azonban már elő-előfordul az is, hogy egy történet külföldön játszódik, mégpedig úgy, hogy a külföldi táj egészen reálisan jelenik meg, nem pedig olvasmányélményeken alapuló, kissé vértelen ábrázolásban, mint a pályakezdő évek egyes elbeszéléseiben (lásd például *Birgli Jim »érdekes*

esete», Krk 29, 167–171). A csak hallomásból vagy olvasmányokból ismert külföldi táj ritka példái közül *A tábornszernagy halála* kairói helyszínét lehet és érdemes megemlíteni (Krk 42, 8–23). Ez a változás a személyesen szerzett külföldi tapasztalatokkal magyarázható. Befutott íróként, biztos egzisztenciával rendelkező polgáremberként MK megengedhette magának, hogy nyaranta családjával akár távolabbi fürdőhelyekre is elutazzon. Nagyon messzire azért nem merészkedett: többnyire a Monarchia határain belül, de mindig a közép-európai régióban nyaralt. A külföldi élmények pedig lassan írásaiba is beszüremkedtek. Az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák felének fürdővárosait mint témát először publicisztikai formában, egy karcolatciklus keretében dolgozta fel 1886-ban, *Utazás a németek közt* címmel (Krk 73, 19–36), később azonban már novellákban is fel-felbukkant a külföldi fürdőhelyen nyaralók élete. Például egy 1890-es elbeszélésben a fürdői ismerkedés, társalgás unalmassága (*A szemérmes asszony*, Krk 40, 85–95).

Mint hogy MK többnyire családostul ment fürdőre, nem csoda, hogy a gyerekekről szóló történetek közt is akad, amelyik külföldön játszódik. Jelen novellán kívül ilyen volt *A diplomata* (Krk 42, 43–52), és *Az első bánat* is megemlíti egy velencei utazást (a jelen kötetben). A későbbi évek terméséből az 1900-as *A Ponci bűnhődése* játszódik még fürdön, amely szintén gyerektörténet, noha nem az elbeszélő (vagy ha úgy tetszik, nem MK) saját gyerekei szerepelnek benne (a jelen kötetben).

A kötetközlésben a novella nem önállóan szerepelt, hanem »A fiaim« című ciklus ötödik, utolsó darabjaként. A hosszú ruha csináltatása, a kisgyerekkor lezárásának ez a szimbolikus gesztusa lehetett az a mótvum, amely a novellát a zárópozíció elfoglalására alkalmassá tette. A ciklusról és általában MK gyerektörténeiről részletesebben volt szó »*A én pohárom*« jegyzeti között (Krk 42, 230–233).

Szövegvázlatok

Lap	Sor	
45	:	6 vizsgát (ML: vizsgálatot)
”		8 emberi hiúság <i>denique</i> mindig (ML: emberi hiúság mindig)
”		9 minden attitűdben (OH, VÚ, KF, ŐSz: minden attitűde-ben, ML: mindenben)
”		10 amikbe (OH: amikben VÚ, ML, KF: a mikben)
”		17 <i>hosszúnadrágot</i> [Az ML-ben nincs kurziválással kiemelve.]
46	:	2 szülei (ML: szülői)
”		6 egy ablakban (VÚ, KF: egy régi ház ablakában)
”		14 szemei megcsillantak (ML: szeme megcsillant)
”		20 reneszánszkori (OH, VÚ, ML, KF, ŐSz: renaissance-kori)
”		23 borította. Rég (OH: borította; rég ML: borította, rég VÚ, KF: borította; rég)
”		25 No, (OH: No.)
”		35 oldalon nagy (OH, VÚ, ML, KF: oldalon egy nagy)
”		37–38 lábai egy kockás plédbe voltak (ML: lába egy kockás plaidbe volt); plédbe (OH, VÚ, KF, ŐSz: plaidbe)
47	:	1 lábainál (ML: lábánál)
”		2 szemeit (ML: szemét)
”		4 befelé (ML: lefelé)
”		5 néhányat (OH, VÚ, KF: néhányat)
”		21 térdei megrogyni látszottak (ML: térde megrogyni látszott)
”		23 lábába (ML: lábába)
”		24 kopogtak széles (ŐSz2: kopogtak a széles)

- 47 : 28–29 mondaná: egy ruhát a fiúcskának (VÚ, KF: mondaná: «egy ruhát a fiúcskának»)
 ” 33 csipkeszegélyes (ML: csipkeszegésű)
 ” 35 szemei olyan jóságosan pislákol^{tak} (ML: szeme olyan jóságosan pislákol^t)
 48 : 5 Teringgetté (OH, VÚ, KF: Teringgetté)
 ” 6 Johanna. (ML: Johanna?)
 ” 7 örege (OH, VÚ, ML, KF: öregje)
 ” 9 lábaiba (ML: lábába)
 ” 11 keretezett be (ŐSz: keresztezett be [Véltetőleg nyomdahiba.]); szemei is nevettek, (ML: szeme is nevetett)
 ” 12 ismétlé (OH, VÚ, ML, KF: ismételte)
 ” 15 kezeivel (ML: kezével)
 ” 21 szemei vannak (ML: szeme van)
 ” 23 kezeit (ML: kezét)
 ” 24 rokkó (OH, ML, ŐSz1: roccoco ŐSz2: roccoco VÚ, KF: rokkoko)
 ” 30 beszédjeim (ML: beszédjén)
 ” 33 mert úgy nevet. (VÚ, KF: mert úgy nevet...)
 ” 35 szeméből (ML: szeméből)
 ” 37 úgy nevet. (VÚ, KF: úgy nevet...)
 49 : 6 kelmét (OH, VÚ, ML, KF: kelméket)
 ” 14 spárgakötélékből (VÚ: sárga kötélékből)
 ” 16 menüettfélét (OH, VÚ, ML, KF, ŐSz: menuette-félét)
 ” 18 veregetve farkával (OH, ML: veregetve a farkával VÚ, KF: veregette a farkával)
 ” 23 hová (ML: hova)
 ” 25 Teringgetté (ML, ŐSz2: Teringgetté)
 ” 38 szoknyához (OH, VÚ, ML, KF: szoknyájához)
 ” 39 kapcsolva egy ezüstlanton. (VÚ, KF: kapcsolva.)
 50 : 25 királyné (VÚ, KF: királynő)
 ” 34 szemeit (ML: szemét)
 51 : 7 hová (VÚ, KF: hova)
 ” 9 *Csendesen mosolygott és csak annyit mondott röviden:* [A VÚ és KF változata ezt a sort nem tartalmazza.]
 ” 23 a szegény kicsike... (VÚ, KF: a szegény kicsike.)
 ” 27 nem vettem észre (OH, VÚ, ML, KF: nem vettem *semmit* észre)
 ” 29 magát, mint (OH, VÚ, ML, KF: magát *előttem*, mint)
 52 : 3 az asztalra a tizenyolc (ŐSz2: az asztalra tizenyolc)
 ” 12 fiúk (ML: fiok)
 ” 19 bizonykodott (OH, VÚ, ML, KF, ŐSz1: bizonygatott)
 ” 25–26 szemében (ML: szemében)
 ” 30 ráhajlott (VÚ, KF: ráhajolt)
 ” 33 rejtélyesen (ML: rejtelmesen)
 ” 36–37 rejtélyesen (ML: rejtelmesen)
 53 : 1 rokkókor (VÚ, KF: rokkoko-kor, OH, ML, ŐSz1: roccoco-kor ŐSz2: roccoco-kor)
 ” 4 Az öreg *most* már (VÚ, KF: Az öreg *eközben* már)
 ” 8 igazodni, szuszogott (ML: igazodni. Szuszogott)
 ” 9 Végre aztán [A ML-ban új bekezdés.]
 ” 16 burkolva a plédjébe (OH, VÚ, KF, ŐSz: burkolva a plaidjébe ML: burkolva plaidjébe)

- 53 : 18 van itt? (OH: van itt.)
 ” 35 soh 'se (VÚ, KF: sohse)
 54 : 3 aranyos (OH, VÚ, ML, KF: arany)
 ” 13 De már mondtam. (OH, VÚ, ML, KF: De már *azt* mondtam.)
 ” 14 Kihajlott (VÚ, KF: Kihajolt); akácfa (VÚ, KF: *ákácfa*)
 ” 22 elé (VÚ, KF: elő)
 ” 25 visszatért (OH, ML: vissza *is* tért)
 ” 25–26 az *embrióban levő* kis szürke kabátot (ML: a kis szürke kabátot)
 ” 27 oltáriszentséget, *utána* (ML: oltári szentséget. *Utána* VÚ: oltári szentséget:
utána KF: oltári szentséget; *utána*)
 ” 32 történt, végre (VÚ, KF: történt. *Végre*)
 ” 34 szobaleány (VÚ, KF: szobalány)
 ” 35 kiragadta Hans (OH, VÚ, ML, KF: kiragadta *a* Hans); csak *az* egyik ujsa
 (ÖSz2: csak egyik ujsa)
 55 : 10 pepecsel, még egy-egy krétavonást (OH, VÚ, ML, KF: pepecsel még. egy-
 egy krétavonást)
 ” 10–11 hónap alatt (ÖSz2: hónap alatt [A *lectio difficior* elve alapján az ÖSz2 válto-
 zatát kiadói javításnak fogtuk fel, szemben a szokatlan, de érthető, többes
 számú, birtokos személyjel nélküli alakkal.])
 ” 11 odébb (OH, VÚ, ML, KF: odább)
 ” 24 jegyzém meg (ML: jegyzem meg)
 ” 30 ravaszul (OH, VÚ, ML, KF: *nagy* ravaszul)
 ” 33 csak egy percre (OH: csak *ugy* egy percre VÚ, ML, KF: csak *úgy* egy percre)
 56 : 5 vártuk (VÚ, KF: vártunk)
 ” 9 reuma (VÚ, KF: *rheuma*)
 ” 12 fürdőhelyen (OH, VÚ, ML: *fürdőben*)
 ” 27 lohol (VÚ, KF: loholt)
 ” 32 koronát *a* zsebemben (VÚ, KF: koronát zsebemben)
 ” 33 kiáltok (VÚ, KF: *kiáltottam*)
 57 : 10 *De* a fiút (ÖSz2: *Am* a fiút)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
45	5	<i>Laci flam</i> – MK 1884-ben született fia a Kálmán László nevet kapta. MK írásaiban mindig Laciként szerepel, de felnőtt korában az (ifj.) Mikszáth Kálmán nevet használta.
”	8	<i>denique</i> – elvégre.
46	3	<i>bártli</i> – előke, partedli; a német <i>Barterl</i> szó magyarosított alakja.
”	4	<i>diktum faktum</i> – a szót tett követte.
”		<i>Marienbad</i> – nagy hagyományokkal rendelkező, nevezetes nyugat-csehországi üdülőhely, ma Mariánské Lázně.
”	5	<i>Ferdinandsbrunn-strasse</i> – Ez az erdőszélen vezető utca a település déli és északi részét kötötte össze. 1945 óta a neve Anglická ulice. A Ferdinandsbrunn egyébként Marienbad valószerűleg elsőként felfedezett gyógyforrása, amelyet ivókúrákra használtak.

- 46 : 8 *gácsai gyár* – Gácson alapították 1767-ben Magyarország első posztógyárát. A gácsai posztó ennek következtében sokáig nevezetes volt, de a millenniumi években már nem. Gács (Halič) Losonc közelében fekszik.
- ” 17 *garádics* – lépcső.
- 47 : 11 *Spitz* – A kutya neve egyben egy hegyes orrú, hegyes fülű (vö. 47:1) kutya-fajta, a spicc német neve is.
- 48 : 11 *vukli* – göndörített hajfűrt.
- ” 34 *orlean vizitke* – a vizitke kivágott nyakú, rövid, női kabát, ünnepi viselet. A jelző a ruha anyagára, az orlean-szövetre utal.
- 49 : 20 *selyma* – huncut, kópé.
- 50 : 1 *pappeperlapap* – lárifári.
- ” 21–22 *ontok, nyírés, ványolás* – A gyapjúmegmunkálás szókincsébe tartozó kifejezések. A nyírás általánosságban az állati szőrzet levágását, de főleg a juhnyírást jelenti, ugyanakkor a posztónyírásra is ezt a szót használják. Az ontok szó belfonlat jelent, amelyet a gyapjúszővésnél használnak, a vetélő segítségével öltik bele a mellékszálba. A ványolás a gyapjúszővetet sűrítő, tömörítő kisipari eljárás. A szövet vízben való mozgatása, nyomkodása által a gyapjúszálak összezsugorodnak, a szövet kisebbre húzódik össze, ezáltal vastagabb, tömöttebb, tartósabb lesz.
- ” 24 *Albert ő királyi fensége* – Prince Albert of Saxe-Coburg and Gotha (1819–1861) 1840-től volt Viktória királynő (1819–1901) férje. Bár a szövegből nem derül ki, mikor készült számára az a bizonyos ruha, egyszerűbb úgy képzelni, hogy még házasságkötése előtt Coburgból a család székhelyéről látogatott a mintegy 160 km-re fekvő Marienbadba, vagy akár Prágába, mintsem később Angliából.
- 51 : 10–12 *Scheinmünze, váltóforint, pengő* – Az 1813-ban, a napóleoni háborúk utáni pénzügyi válság kezelésére kibocsátott *Anticipationsscheint* magyarul váltóforintnak nevezték, és mint a mikszáthi átszámításból is kitéunik, 2,5-szeresen számították a pengőforinthez képest. A kiegyezés után 1868-ban vezettek be új valutákat, 1892-ben pedig létrejött Magyarország aranyalapú valutája, a Korona. MK már egy 1882-es karcolatában mint az elmaradottság jelét emlegette, hogy a váciak »a vendéglőkben még egy kézzel esznek és „sajn”-ban fizetnek – úgy, mint azelőtt« (*Egy elmaradt város*. Krk 64, 59:38–39).
- ” 33 *princ* – herceg.
- 53 : 34 *szentjánoskenyér* – A mediterrán térségben őshonos szentjánoskenyérfa hüvelyes termése, amelynek kakaóra emlékeztető ízű és illatú magjai meglehetősen édesek, és így MK korában a Monarchia egész területén közkedvelt csemegének számított. A mai magyar ételmisszerpiacon inkább karob néven szokott szerepelni.
- 54 : 25 *vártatvást* – rövid idő múlva.
- 56 : 11 *terminus* – határidő.
- ” 19 *indóház* – vasútállomás épülete.
- ” 24 *salabakter* – meggyengült értelmi képességű öregember.

Irodalom

Várdai Béla (*Mikszáth Kálmán*. Bp., 1910. Franklin-Társulat, 165–167) MK kilencvenes évekbeli novellisztikájának kiemelkedő darabjaként tárgyalja a jelen szöveget.

»Az a méla cím, mely alatt Mikszáth novelláinak következő gyűjteményét bocsátotta közre: *Öreg szekér, fakó hám*, (1901) annak elsősorban *Az öregek* című rajzára illik. Az egész könyv legkitünőbb dolgozata ez utolsó tagja [166] *A fiaim* című ciklusnak, mely különben egészében is igen sikerült. *Az öregek* egy jószívű, kedves öreg házaspárt mutat be, mely alakjairól tudjuk, hogy mily nagy művészettel ábrázolta őket már előzőleg is Mikszáth. Éppen nem mernék mondani, hogy az újabb kidolgozás valamivel is hátrébb állna. Kedvenc alakjai ezúttal még könnyedebben mozognak, egész szereplésüket valami mondhatatlan báj jellemzi, melyhez hasonlót csak a rokokó érzéssel dolgozó legkiválóbb mestereinek képein látunk viszont. E művecske Mikszáth remekei között is remek, a vonások biztonságja és hűsége a hangulatos előadás varázsával egyesül benne. A marienbadi öreg szabópár és vén legényük valamikor fejedelmeknek dolgoztak; most már csak a legritkábban nyit rájuk ajtót megrendelő. A régi szép időből csak néhány posztódarab maradt meg. Ezek egyikéből varrat a költő ruhát kisfiának. Csupa szív, jószágos készség bennük, mellyel azonban nem párosul már a kellő munkaképesség. Megfeszített erővel tudják csak hárman elkészíteni a ruhát az elutazás órájára, de ez aztán remek, mintha utolsó mesterműüket készítnék benne el, mielőtt kivonulnának ebből a világból, melyből már egészen kikoptak. A hanyatlás, gyöngültség, az életműszerek kopásának méla humora ül e nyolcvan év körüli alakokon, kikbe a váratlan megrendelés életet önt, úgyhogy felvidorodva kötődnek is egymással. És feltámasztja a kis kuncsaft [167] egész erejében szeretetüket az ő nagyúr: órnagy fiuk iránt, ki tudni sem akar már róluk, s most íme isten csodájából mégis eljött hozzájuk – gyermekkori képében. Őt látják a költő fiacská[já]nak rokon vonásaiban, s ezért a hasonlatosságát szívesen fecsérelnék a posztóból, s a ruha zsebeit megtömik számára szentjánoskenyérrel. Mikszáth öregei, mielőtt meghalnának, előbb elpazarolják szívük minden jóságát, szeretetét, mint ahogy ősszel a természet minden kincsét szétosztja, mielőtt magát a tél hatalmába adná.«

A KIS SZEPLŐS

- M. I. *Országos Hírlap*, 1898. december 25–30. (2. évf., 355–359 sz.), a tárcarovatban, teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
1. (350. sz., december 25., 1–3. l.) 60:17-ig (»...ezen a szertelen hülyeségen.«) Az első folytatás végén is a »(Vége következik)« jelzés olvasható.
 2. (358. sz., december 29., 1–2. l.) 63:27-ig (»...nem érintette a földi sarat.«)
 3. (359. sz., december 30., 1–3. l.) a végéig.
- II. *Világ-Krónika (A Vasárnapi Ujság, a Politikai Ujdonságok és a Képes Néplap melléklapja)* 1899. január (23. évf., 2–3. sz. [hetente jelent meg, de a címlapon csak a hónapot jelölték]), teljes névjelzéssel, az első rész címéhez fűzött következő lábjegyzettel: »Az elbeszélést a kitünő szerző engedélyével az ő szerkesztésében megjelenő „Országos Hírlap”-ból vesszük át.« Az alábbi részletezés szerint:
1. (2. sz., 10–12. l.) 62:19-ig (»...be fogom őt perelni becsületsértésért.«)
 2. (3. sz., 18–20. l.) a végéig.
- III. *A Hét* 1901. május 26., 12. évf., 21. (595.) sz., 323–6. l., teljes névjelzéssel.

- IV. a) [1. kiad.] *Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések*. Bp., 1901., Légrády testvérek 201–221. l.
 b) [2. kiad.]. Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., 10.
 V. *Égyetértés 1903. június 27–28* (37. évf., 175–176. sz.), a tárcarovatban, teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (175. sz., 1–2. l.) 60:36-ig (»...hogymiképpen nevelnek.«)
 2. (176. sz., 9–10. l.) a végéig.
 VI. *Szarvas és Vidéke 1910. május 1–15*. (21. évf., 18–20. sz.), a tárcarovatban, teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (18. sz., május 1., 1–3. l.) 60:12-ig (»...te üszöztöhén?«)
 2. (19. sz., május 8., 1–3. l.) 63:38-ig (»...ilyenekkel dicsekszik.«)
 3. (20. sz., május 15., 1–3. l.) a végéig.
 VII. Jk 25. köt. *Kisebb elbeszélések* II., 176–191. l.

Fordítás

Német:

Die garstige kleine Lehrersfrau. Ford. Clemens von Walzel, in MK: *Die grüne Fliege*: Novellen. Wien, 1937, 1948, Alfred Ibach, 24–40.

Szlovák:

Pehavá žienka. Ford. Karel Wlachovský, in MK: Tvrdé kotrby. Bratislava, 2007, Albert Marenčin PT, 83–95.

Keltekzése

A novella MK szülőföldjére, a gyerekkori, ifjúkori emlékek vidékére vezet, anélkül azonban, hogy az előadást itt bármiféle nosztalgia színezné, ami pedig annyira jellemző volt még az 1880-as évek hasonló környezetben játszódó elbeszéléseire. A falusi tanító történetében sokkal inkább az elmaradottság, szűkösség, parlagiasság motívumai szólnak meg.

A novella tót nyelvi közegben játszódik, ám ez csak utólag válik világossá, a járási székhelyen zajló bírósági tárgyalás jelenetében. A kétnyelvűség olyan motívum, vagy akár tematika, ami a Felvidéken játszódó MK-szövegekben sokszor bukkan fel, és az is gyakran tematizálódik, hogy ennek a nyelvhasználatnak szociális dimenziója is van vagy lehet. A jelen novella zárójelenete azonban a legvilágosabban fogalmazó szöveghelek közé tartozik ebből a szempontból. A járásbíró és a tanító teljesen kétnyelvű, velük szemben a parasztok csak tótul tudnak. Szlanka angolsága nem kelti a kétnyelvűség benyomását; a beszédébe kevert angol szavak inkább csak nyelvi jelzései annak a társadalmi távolságnak, amelyet ő a parasztokkal szemben megteremtett, illetve kivívott. A tanító megjegyzése, hogy az ő tevékenysége magyarosítani fogja a falu lakosságát, egyrészt tükrözi a magyar politika intencióit, másrészt az a tény, hogy éppen a felszarvazott férj komikus figurája áru el ilyen ambíciókat, akinek pedagógiai tehetségéről, lehetőségeiről és eredményességéről egy korábbi jelenet igen vigasztalan képet nyújtott, leleplezi ezekben az intencióknak illuzórikus jellegét.

Bírósági tárgyalás MK nagyon sok írásában fordul elő. Legemlékezetesebb természetesen a *Különös házasság*, ahol egy egész regény főcselekményét szervezi egy per folyamata. De számos novellának is adja témáját egy-egy jogeset, és egyáltalán nem ritka,

hogy egy bíróságon elhangzó ötlet szolgáltatja a novella csattanóját. Talán az sem túlzás, ha a jog kiemelt szerepéről beszélünk MK írói világában, ami következhetett akár egyéni tapasztalatából (jogot hallgatott Pesten, pár évig dolgozott a megyei adminisztrációban, évtizedekig volt tagja a törvényhozásnak), akár a régi magyar elit általános hozzáállásából. Ugyanakkor azonban a bírósági tárgyalás egyike a világirodalom alapsémáinak is: számos műben ad alkalmat, hogy színre lehessen vinni különböző narratívák és különböző értelmezések harcát, hiszen a szembenálló felek a mindkettőjük rendelkezésére álló bizonyítékokat eltérően értelmezve egymással ellentétes történeteket alakítanak ki, a bíró dolga pedig, hogy ezeket a történeteket összemérje és eldöntse, melyik igaz (abb). Jelen novellánk annyiban foglal el szinte kivételes helyet MK életművében, hogy itt az nyeri meg a pert, akinek igaza van, és azért, mert igaza van. MK műveiben ez nagyon ritkán fordul elő – az ő bíróságai általában vagy igazságtalan ítéletet hoznak, vagy valamilyen külső, politikai, hatalmi vagy egyéb okból engedik győzni azt, akinek igaza van. De az is többször előfordul, hogy az olvasó egyáltalán nem tudhatja meg, kinek van igaza. Itt viszont a helyzet jogi értelemben teljesen tisztázódik: Szlanka nem vádolható rágalmazással, mert amit mondott, tétélesen igaznak bizonyult. Más kérdés, hogy milyen etikai bonyodalmakhoz vezet ennek az igazságnak a kiderülése az ábrázolt életvilágban. A novella ebből a szempontból nyitott befejezésűnek látszik, hiszen a végén éppen csak előáll egy új, az addiginál súlyosabbnak látszó konfliktus, amelynek kibomlására csak célzás található a szövegben. Másfelől világos, hogy a végül kiderülő igazság az elbeszélés összes korábbi mondatát utólag átírja, és új jelentéssel ruhazza fel.

Amilyen általános a jogi szempont és a jogi tematika a világirodalomban, legalább olyan gyakori a házasságtörés motívuma is. MK életművéről azonban könnyen alakulhat ki olyan kép abban, aki a kánon útmutatása alapján csak a regényeket olvassa, hogy ő nem szívesen szerepeltetett hűtlen asszonyokat, és inkább a naiv, ártatlan, szende lányokat, a romantikus nőideált kultiválta. Ez a kép, amely MK nőalakjait kissé idejémtúltának mutatja, talán a regények szorosabb olvasásával is módosítható lenne, de a novellák tapasztalata feltétlenül felülírja. Kétségtelenül ott van *A Noszty fiúban* Tóth Mari mellett Noszty Vilma is, aki több utalás szerint viszonyt folytat Malinka Kornállal, de a szöveg az utóbbit igen kevésbé hangsúlyozza, éppen csak sejteti, míg Mari idealizált lányalakja magára vonja az olvasói figyelmet. *A Szent Péter esernyőjét* is uralja Veronka lányalakja, de azért az elején kiderül, hogy Glogován a legtöbb gyerek a tanítótól van, mert nyáron a férfinép elmegy az Alföldre munkát vállalni, és ő marad az egyetlen férfi a faluban (Krk 7,11–12). Glogova ezek szerint olyan, mint Blobóc – a két szöveg keletkezését három év választja el egymástól. Csak míg Majzik György él a lehetőségekkel, Kuprinyi inkább vadászni jár. De a *Szent Péter esernyőjében* ez a motívum mellékes marad, magukról a kikapós asszonyokról ezután szó sem esik a regényben. Bobor ezredesné sem főalak az *Új Zrinyiászbán*. Megemlíthető még, hogy a kitartott szeretők viszont legtöbbször hűtlenek MK regényeiben (Estella a *Beszterce ostromában*, Mimi *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben*, vagy akár a Sipsirica). A hűtlen nők néha ellenpontként emelik ki a szüzies főhősnők karakterét. A novelláknak viszont elég gyakran a házasságtörés lesz a főtémája. És ebben valamilyen műfaji különbséget is felismerhetünk, természetesen csak a mikszáthi életművön belül. Hiszen házasságtörés már *A jó palócokban* is többször előfordult, és több novellát sorolhatnánk fel, amelyek ez a témája. Említsünk meg néhányat: *A szerelmes gentleman* (Krk 34, 14–16), *A százegyedik asszony* (Krk 34, 62–67), *Ereszd el a szoknyámat!* (Krk 35, 206–210), *Minden asszony asszony* (Krk 39, 37–44).

Szövegváltozatok

Az öt hírlapi, illetve folyóirati közlés egyezik egymással olyan helyeken, ahol a kötetkiadás eltérést mutat. Ebből arra lehet következtetni, hogy az *Egyétértés* 1903-as és a *Szarvas és Vidéke* 1910-es (nyilván a Mikszáth-jubileummal összefüggő) közlése nem az *Óreg szekér fakó háma*, hanem valamelyik folyóiratkiadás alapján készült. Ez semmiképpen sem lehetett a *Világ-Krónika*, amelynek sajátos – alkalmasint szerkesztői – változatai vagy hibái nem élnek tovább az utánközlésekben. Szerkesztői változtatásnak látszik az idegen szó kiiktatása az alábbi szerkezetben: »az *inkriminált* kifejezést«, amelyből ez lett: »azt a kifejezést, a *melyért vádolták*« (66:11–12); Inkább hibának látszik a 66:8 sor hiánya. Valószínűbb, hogy az E és a SzV szedése *A Hét*, mintsem az *Országos Hírlap* alapján készült. A SzV azonban sok önkényes változtatást is mutat, valószínűleg a figyelmetlenebb szedés következtében.

Az első kötetkiadásban a korábbi közlésekhez képest mutatkozó eltérések között van, amelyik szándékos szerzői változtatásra utal, mint a 67:4–5 sorban, ahol ahelyett, hogy »minden porcikája reszketett, *mozgott* a dühtől«, az áll: »minden porcikája reszketett és *vonaglott* a dühtől«. Máshol azonban gyanús, hogy a kötetkiadás változtatása nem szerzői javításnak, átírásnak, hanem figyelmetlenségnek volt eredménye. Az 65:10 sorban az ŐSz változata így hangzik: »szerdára megjelentek a városban a *járásbíró szobájában*. Éppen sok más peres fél is volt a *bíró szobájában* Blobócról«. A három szóból álló szerkezet megismétlése ilyen rövid szakaszon belül nem vall tudatos változtatásra az újságkiadás gondosabb mondatához képest: »szerdára megjelentek a városban a *járásbíró előtt*. Éppen sok más peres fél is volt a *bíró szobájában* Blobócról«. Eldönthetetlen, hogy egy teljes mondat elhagyása a 66:32-ben (»Kuprinyi hüledezve nézett rá.«) melyik csoportba sorolandó be.

Az ŐSz2 változtatásai az első szedéshez képest semmiféle tudatosságra nem utalnak, sőt olyan durva hiba is fellelhető, mint egy majdnem teljes sor kiesése (61:4). Ennek következtében kiadásunk az ŐSz1 szövegén alapul, mint az utolsó olyan változatot, amelyen még felfedezhető MK kezzenyoma.

Lap	Sor
57	: 7–8 kivált a tót hegyek (SzV: kivált tót hegyek)
”	10 visszatérvén (OH, E: visszatért)
”	18 mindig csak a nepotizmus (SzV: mindig csak nepotizmus)
”	19 pocsolóából csak olyan (E, SzV: pocsolóából, csak olyan)
”	21 szalmafedeles (H, SzV: szalmafedeles)
58	: 2 Blobóc (ŐSz: Blohóc)
”	7–8 izmos, mahomet ember (VK: izmos ember)
”	17 bogázik (E: sugázik)
”	19 megjelent (H: megjelen)
”	35 holttestet (E: holttestét)
”	36 jövedelmeket (VK: jövedelmet)
”	38 az örökségből (OH, VK: az örökségből)
59	: 6 A brandyt [Ezzel a mondattal a VK-ban új bekezdés kezdődik.]
”	10 Szlanka (OH, VK, H, E, SzV: A Szlanka); a Yankee doodle-t (VK: a yankee doodle-t H, E, SzV: a yanke doodle-t ŐSz1: a yankee doodle-t [Nyomdahiba.] ŐSz2 a yankee doodle-t)
”	18 árnyékjaikat (SzV: árnyékaikat)

- 59 : 22 Mert ezekben [Ezzel a mondattal a VK-ban új bekezdés kezdődik.]; *kinyomkodott* (SzV: *kimondott*); *etikett* (OH, H, ŐSz, E, SzV: *etiquette* VK «*etiquette*»)
- ” 26 jelentőségre (ŐSz2: jelentősége)
- ” 30–31 még *most is* (mert (ŐSz2: *mert* még *most* (mert [Nyomdahiba.] SzV: még *ma is* (mert)
- 60 : 1 leányoké (E: lányoké)
- ” 3 – Hát nem tudod? [Ez a sor a SzV szövegéből hiányzik.]
- ” 4 – Nem tudom – (SzV: – Hát nem –)
- ” 7 S a tanító (VK: – S a tanító [Nyomdahiba.]); *kapott* (SzV: *kapot*)
- ” 21 a bogarak, *a* halak és *a* hullók (SzV: a bogarak, halak és hullók)
- ” 28 *hohó* (ŐSz2: *bohó* [Véltétőleg nyomdahiba.]
- ” 33 lóbáznai (SzV: lóbálni)
- 61 : 3 az Isten *a* jobb mester (ŐSz2: az Isten jobb mester)
- ” 4 Talán nem is mondta ezt *Szlanka? Ambár Szlankától sok kitelik*. Lehet (ŐSz2: Talán nem is mondta ezt Lehet [Az ŐSz1 szedésében majdnem pontosan egy sornyi szöveg esett ki az új szedésben, és a hibát az is jelzi, hogy a csonkán maradt mondat végére még csak pont sem került.]
- ” 9 A nagy O [Az O a VK-ban kurzív.]
- ” 10 *pohos* (VK: *polios* [Nyomdahiba.]); plébános *úr* lenne (VK: plébános lenne); *szólt* (VK: *szólott*)
- ” 11 katolikus (OH, VK, H, ŐSz, E, SzV: *katholikus*)
- ” 13–14 A nagy I [Az I a VK-ban kurzív.]
- ” 18 Hiú ember *is* volt (SzV: Hiú ember volt)
- ” 28–29 és *a* hangja *nagyon* el volt fátyolozva (VK: és hangja *nagyon* el volt fátyolozva SzV: és *a* hangja el volt fátyolozva)
- ” 30 vásznan; (E: vásznon:)
- ” 36 Rólam? – *szólt az asszony*; és *a* csodálkozó (SzV: Rólam? – és *a* csodálkozó)
- 62 : 1 *meggyőzette* (SzV: *meggyőződve*)
- ” 2 olyanformát (E, SzV: *olyasformát*)
- ” 11 Bizonyára (OH, VK, H: *Bizonyosan*)
- ” 37 szépszerével (H, SzV: *szépszerivel*)
- ” 38 *kitalálja* (SzV: *kitalálja*)
- ” 38–39 kifaggatta *komáját* (SzV: *kifaggatta a komát*)
- 63 : 3–4 *leheletedet* (SzV: *eheletedet* [Nyomdahiba.]
- ” 9–11 Az asszony már aludt. *Kis, nyomott, pulykatojásszín arca ott feketedett a hófehér párnák közt* (SzV: Az asszony már aludt, hófehér párnák közt)
- ” 12 lánykái (H, SzV: *leánykái*)
- ” 16 *felébredt* (E: *felébredt*)
- ” 21 Igen? – *szólt* (E: Igen – *szólt*)
- 64 : 12 *És mit* (VK: *Mit*)
- ” 19–20 csettentett *a* nyelvével *a Szlanka Gyuri*. (SzV: csettentett *a* nyelvével.)
- ” 27 talán *még* be is csukják (E: talán be is csukják)
- ” 29 Blobóc: (OH, VK, H, E, SzV: *Blobóc:*)
- ” 30 *mindenféle pikáns* részletei (VK: *különböző csiklandós* részletei)
- ” 35 Kuprinyinek (E: *Kuprinyiknek* SzV: *kuprinyinek* [Nyomdahibák.]
- 65 : 5 Hanem az asszony (VK: – Hanem az asszony)
- ” 6 van benne *karakter. Nagy karakter*. Az *a* zöld láng (VK: van benne *jellem*. Az *a* zöld láng)
- ” 9–10 Szent Mihály-*nap* utáni szerdára (VK: Szent Mihály utáni szerdára)

- 65 : 10 a járásbíró *szobájában* (OH, VK, H, E, SzV: a járásbíró *előtt* [Talán szövegromlás, nyomdahiba, lásd a textológiai bevezetést.]); a *bíró* szobájában (SzV: a szobájában)
- ” 14 szigorú, goromba (E: szigorogoromba [Nyomdahiba.])
- ” 15 ült (OH, VK, H, E, SzV: ül)
- ” 17 ternőszoknyában (SzV: ternőszoknyába)
- ” 19 *fehér* (SzV: *fekér* [Nyomdahiba.])
- ” 29 kéremalásan (SzV: kérem alásan)
- ” 30 nevelkedtek (OH, VK: nevedektek)
- ” 33 Én... – felelte Szlanka György. (VK: – Én – felelte Szlanka György. SzV: Én... – felelte Szlanka György?)
- ” 35–36 az íróasztalhoz, *jól termett*, megnyerő (OH, VK, H, E, SzV: az íróasztalhoz, *szép, nagy*, megnyerő)
- ” 36 napbarnított arc és széles vállak (OH, VK, H: napbarnított arcz, széles vállak)
- ” 38 Pálnéről (H: Pálnéről)
- 66 : 1 Nem igaz (H: nem igaz)
- ” 4 Ja (SzV: ça)
- ” 7 amerikai polgár vagyok (OH, VK, H, E, SzV: amerikai polgár *is* vagyok)
- ” 8 *S kevélyen ütött széles mellére.* [A VK-ból ez a sor hiányzik.]
- ” 10 mondta... (OH, VK, H, ŐSz, E, SzV: mondta:)
- ” 11–12 az *inkriminált* kifejezést (VK: *azt* a kifejezést, *a melyért vádolták*)
- ” 13 Én *ezt* nem mondtam soha, nem is mondhattam. (VK: Én *azt* nem mondtam soha, *nem is mondtam soha*, nem is mondhattam.)
- ” 14 *szól* (VK: *szél* [Nyomdahiba.])
- ” 17 rá (E: reá)
- ” 20 kéremalásan (VK, E: kérem alásan)
- ” 23 hihető-e. (OH, VK, H, E: hihető-e... SzV: hihető-e?)
- ” 28 fékevesztetten (E: fékeveszetten)
- ” 32 nem is *az* az asszony (VK: nem is az asszony); aki azelőtt. (OH, VK, H, E, SzV: aki azelőtt. *Kuprinyi hűledezve nézett rá.*)
- ” 35 önkénytelenül (E: önkéntelenül)
- 67 : 4–5 reszkétett és *vonaglott* a dühtől (OH, VK, H, E, SzV: reszkétett, *mozgott* a dühtől)
- ” 5 *fúria* (OH, VK, H, ŐSz, E, SzV: *furia*)
- ” 7 *járt?* (E: jár?)
- ” 10 az *aktákat* (OH, H, E, SzV: az *aktát* VK: az *iratokat*)
- ” 11 Szlanka (E: Szlank [Nyomdahiba.])
- ” 12 hiúságot; (OH, VK, H: hiúságot –)
- ” 13 megnyerte a pörét (E: megnyerte pörét)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 57 : 1 *Akit az istenek gyűlölnék* – A szállóige várható folytatása éppen az lenne: tanítóvá teszik. A már itt várható tartalom csak a második bekezdésben fog elhangozni, de ott úgy, mint »a már milliószor hallott forma«. A gondolat nem ókori eredetű, de sok változatban létezik latinul is, pl. *Quem di odere praeceptorem fecere.*

- 57 : 3 *treuga dei* – Istenbéke: a 11. században kialakult jogszokás, amely szerint az egyház bizonyos napokra (főleg ünnepekre) teljes fegyvernyugvásra kötelezheti a harcoló csoportokat.
- ” 8 *kaput* – hosszú felsőkabát, városi férfiviselet.
- ” 10 *pantallon* – pantalló, hosszúnadrág. Viselői egyben cipőt hordanak, vagyis nem »csizmás emberek«, mint a parasztok, falusi iparosok, hanem úrfélék, »nadrágos emberek«.
- ” 17 *nepotizmus* – rokonok irányában mutatkozó protekció különböző állások betöltésekor.
- 58 : 8 *mahomet* – nagy, erős, de rendszerint esetlen, idomtalan ember.
gránátos – (kézi hajtású gránátokkal felszerelt katona) gránátos termét: magas, izmos.
Nimród – a Bibliában mezopotámiai király, híres, nagy vadász; a magyar őstörténeti legendák szerint a magyarok őse, Hunor és Magor apja.
- ” 27–28 *keressen a férje fejében* – azaz tetvéssze (tartsa tisztán, gondozza).
- ” 30 *kanonok* – káptalanhoz tartozó, magasabb rangú pap.
- 59 : 6 *vinkó* – gyenge, savanyú bor.
- ” 8 *durák* – magyar kártyával játszott egyszerű kártyajáték.
- ” 9 *disputáltak* – vitatkoztak, beszélgettek.
- ” 10 *yankee doodle* – Amerikai hazafias dal, amelynek eredete még a függetlenségi háború ideje előttre megy vissza, amikor brit katonák gúnyolták vele az amerikaiakat. Szövege nagyon sok változatban létezik, első lejegyzett variációja az 1770-es évekből való.
- ” 15–16 *guzsaly* – rokka.
- 60 : 7 *lénia* – vonalzó.
- 61 : 3 *ergo* – tehát.
- 62 : 23 *fiskális* – ügyvéd.
- 65 : 16 *cvikker* – az orra csüptetővel erősített szemüveg.
- ” 17 *ternószoknya* – A ternó különleges technikával, háromfonalas kötéssel készített, fésült gyapjűszövet.
vizitke – kivágott nyakú, rövid, szűk, női kabát, ünnepi viselet.
- 66 : 11 *inkriminált* – kifogásolt, bűnül felrótt.
- 67 : 1 *bakter* – éjjeliőr.
- ” 5 *fúria* – a bosszú istennőinek egyike; gonosz, pusztító szellem; dühös nő.

Irodalom

Várdai Béla (Mikszáth Kálmán. Bp., 1910. Franklin-Társulat, 168) egyetlen megjegyzést tesz a jelen novelláról az *Öreg szekér, fakó hám* című kötet jellemzése során: »pompás tableau *A kis szeplős*.«

Kráhl Vilmos (Mikszáth a jogász. Bp., 1941. Vajna és Bokor) többször is hivatkozik *A kis szeplősre*, hiszen könyvének egyik fő témája, hogy MK milyen gyakran ábrázol jogi aktusokat: »Már egy felszínes áttekintés is képet ad arról, hogy Mikszáthnak hány ki-sebbs-nagobb alkotása, regény, kisregény, beszély és elbeszélés tartalmaz akár főcselekményként, akár epizódcselekményként jogi mozzanatotak különböző változatokban« (35). Jelen novellánkat a »rágalmazási per« példajaként említi (36).

Később (46–47) valamivel részletesebben is ismerteti a jogesetet: »Gyakran dolgoz fel Mikszáth bírósági tárgyalási mozzanatokot, vagy szerepetet *ügy polgári, mint büntetőbírósági tárgyalásokat*. [...] *A kis szeplős* című novellában egy becsületsértési, helyesebben rágalmazási pert vesz tollára, amelyben a női hiúságnak minden szemérmet elsöprő erejét a peres eljárás formanyelvén mutatja be. A panaszos a bluboci [!] tanítónak a felesége (»a kis szeplős«), aki az Amerikát megjárt pénzes ember ellen (aki önmagát »dzsentlmen«-nek nevezi) tesz panaszt azért, mert emez azzal kérkedik a faluban, hogy akkor részesül a tanítónő [!] kegyeiben, amikor akarja. A tárgyalás lefolyása drámai erővel van visszaadva. A panaszlott tagad, egyben elég lovagiatlan, hogy védekezésül azt is felhossa, hogy egy ilyen szeplős macskának a kegyeivel soha nem dicsekedett volna. Ez az ócsárlás és hátlátlanság a panaszos női hiúságát vérig sebzí, és dühében nem törődve szeméremérettel, szemébe vágja a vádlottnak a titkolt pásztorórák tagadott örömeit és [47] pontos időpontjait. Sebzett női hiúságában a »rágalmazó« tényállításokra önmaga – a sértett – szolgáltatta a »valóság bizonyítását.«

Könyvének VI. fejezetében Kráhl MK-nak az igazságszolgáltatás világából vett tipikus alakjait vizsgálja, és ehhez mintegy bevezetőképpen (121–123) röviden tárgyalja a MK-alakok tipikusságának kérdését. »Mikszáth alakjai az életből vett modellek után vannak művészkézzel megformálva, és ezért vérből-húsból való, léteparát leheli emberek. [...]122] Lássunk előbb néhány példát a Mikszáth-alkotta típusok közül. [...]123] Ilyen tipikus alakja a költőnek az »amerikás magyar« típusa, vagyis az Amerikát megjárt, paraszti sorból való falusi ember, aki odakünn pantalló-nadrágot húzott fel, és több-kevesebb pénzzel visszatérve szülőfalujába úriemberi allűröket vesz fel. Több alkotásában örökíti meg a költő. *A kis szeplős* című novellában az amerikás magyar neve Szlankó [!] György, aki önmagáról úgy beszél: »ja szom dzsentlmen.« Kráhl ugyanezen típus képviselőit fedezi fel *A yorki puszta* című elbeszélés (amely minden valószínűség szerint azonos a *P. York* cíművel) alakjaiban, valamint *A Noszty fiú esete Tóth Marival* Tóth Mihályában.

Hajdu Péter (Mikszáth, Krúdy, Márai és a tótok, in *Irodalom, történet, titok, idegenség*. Bp., 2009. Balassi, 190–191.) annak a problémának a kapcsán hozza fel példaként a novellát, hogy MK szövegeiben gyakran jelöletlen vagy csak kikövetkeztethető, milyen nyelven beszélnek a szereplők; de a nyelv és identitás kérdésére is kitér:

»*A kis szeplős* című novellában sincs utalás arra, milyen nyelven beszélnek a szereplők (bár tudjuk, hogy a falu „a tót hegyek között” fekszik), amíg a közeli városba nem mennek peres ügyüket intézni. Ott a bíró rögtön azt kérdezi: „Tudnak magyarul?” Mint kiderül, nem. A tárgyalás tótul folyik, és a bíró tótira fordítja az aktából még a per tárgyát képező becsületsértő kijelentést is, amely ezek szerint tótul hangzott el, csak a per céljából fordították először magyarra. A tótul folyó tárgyalás szavait mégis többnyire magyarul olvassuk, csak néhol szlovákul magyar fordítással, illetve ha az Amerikából visszatért Szlanka Gyuri angol szavakat kever beszédébe, akkor angolul. Ő itt egyébként nemzeti hovatartozásáról úgy nyilatkozik: „Én amerikai polgár vagyok.” Identitása azonban csak az első kötetkiadás szövegváltozatában lett ilyen egyértelmű, az első újságközlésben még azt mondta: „Én amerikai polgár is vagyok.” Az amerikai nemzeti hovatartozás azonban, úgy látszik, az ő számára nem elsősorban a nyelv, hanem a szociális helyzet cseréjét jelenti, hiszen, mint korábban elhangzott, ő „ámbár mint sültparaszt ment ki, mint intelligencia jött vissza, és sehogy se akart többé elkeverődni a közönséges osztály közé.” Az ő számára mintha ezt az emelkedést fejezné ki az angol is, hiszen azt mondja a bírónak: „Ja szom gentleman.”«

Hajdu Péter (*Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek*. Bp., 2011. Argumentum, 20) *A szép Bulykainé* című novella elemzéséhez fűzött lábjegyzetben a szereplők és a szépség mikszáthi dialektikájára reflektál: »Egy 1898-as elbeszélésben is ezek a csúnya nő főbb attribútumai: „Ez a Koleszkay Mária nem volt szép, sőt inkább rút volt, szeplős, sovány, kicsiny, olyan, mint egy csutak.” Abban a novellában a női szépség megismerésének Szlanka Gyuri más útját járja be: „... az arcokra ő semmit sem ád. Itt van, teszem azt, a tanítóné. Micsoda arca van annak, s mégis milyen szép fehér a teste, mint a patyolat.”«

A KATÁNGHY MESÉJE

M. *Országos Hirlap 1899. január 10., 3. évf. 10. sz., 1–5. l., a tárcarovatban.*

Keletkezése

Az 1898-as választások után ősszel összeülő új parlamentben az ellenzék – a Bánffy-kormány választási visszaéléseire, és a kiegyezési tárgyalásokkal kapcsolatos információhiányra hivatkozva – obstrukcióval bénította meg a parlament működését. Ez az obstrukció főleg technikai jellegű volt, többnyire nem hosszú beszédekkel húzták az időt, hanem például névszerinti szavazásokkal a végtelenségig elnyújtották már a napirend megvitatását vagy az előző napi jegyzőkönyv hitelesítését is. A parlament működésképtelensége napi nehézségeket is okozott az ország kormányzásában, de a fő veszélyt az jelentette, hogy nem készült el az 1899-es költségvetés, és a Monarchia közös költségéről sem lehetett törvényt hozni. 1899 elején tehát az egész magyar állam működésének hiányzott a törvényi háttere, *ex lex* állapot jött létre.

MK az OH főszerkesztőjeként hónapokon át cikkezett az obstrukcióról, mind vezércikkben, mind parlamenti karcolatokban, és nagyon ellenségesen viseltetett az ezúttal egységesen fellépő ellenzékkel szemben. Az obstrukció okait mondvacsinálnak találta, stílusát alpárinak, eszközeit visszataszítónak, egészében pedig felháborította, hogy a törvényhozás megbénítása kicsinyes pártpolitikai, taktikai célok érdekében hosszú távú gazdasági károkat okoz az országnak, már csak azzal is, hogy rontja alkupozióját Ausztriával szemben. A választásokon a szabadelvű párt elsőpró győzelmet aratott. MK álláspontja szerint az ország kisebbségét képviselő ellenzék sportszerűtlen eszközökkel erőszakolta rá akarátát a többségre. Az ellenzék álláspontja természetesen az volt, hogy a választási visszaélések miatt a többség illegitim, vele szemben minden eszköz megengedett, a zsarolási pozíciót éppen az ország működésének ellehetetlenítése, a nemzeti érdekek aláása adja; a választók többségét pedig a választási eredmények ellenére is ők képviselik.

A novellát részben ez a kilátástalan politikai helyzet ihlette, Katángy Menyhért a mesét a jelen politikai szituáció értelmezésére szolgáló példázatként adja elő levelében. Olyan keretes novelláról van tehát szó, amelyben a keret kifejezetten aktualizáló. Katángy Menyhért alakját MK 1893-ban teremtette meg. Az ő révén a parlamenti eseményekről egy minden körülménye tekintetében alaposan jellemzett alak számolhatott be a maga békaperspektívájából. Üresfejű, tájékozatlan, hiú ember, aki a feleségének írt levelekben arról panaszkodik, hogy nem tud lakást találni Pesten, ezért családját nem hozhatja magával a fővárosba – de ez elég átlátszó ürügy, hiszen mellesleg átmulatott éjszakákról és nőügyekről is szó esik. Már az első levelekben jelentős súlyt kapott a no-

vellisztikus elem, a levélfíró saját, akár parlamenten kívüli történeteinek elmondása. 1893 őszén Mikszáth tíz Katángy-levelet írt (valamint egy karcolatot Katángy látogatásáról otthon), vagyis az akkori őszi ülésszak idején ez lett a politikai publicisztika legfontosabb változata, és azokban a hónapokban nem is írt »A t. Házból« vagy »A mai ülés« című szöveget. A következő évben azonban már csak egy Katángy-levél íródott (március 28-án), és a forma ezután csak elvétve bukkant fel. A feleségével levelező képviselő viszont annyira népszerű volt, maga az alak pedig annyira jól sikerült, karikatúrisztikus célja ellenére annyira plasztikus lett, hogy nem lehetett csak úgy egyszerűen elfelejteni vagy lemondani róla. 1894 őszén Mikszáth Katángy nevében írta meg az *Almanach*-előszót, 1895-ben megszületett Katángy élettörténete (a *Pesti Hírlap* 1896-os naptára számára), amely az 1896-os, *Katángy Menyhért* című könyvben együtt jelent meg a 12 levéllel, valamint »Katángy egyéb művei«-vel, MK öt politikai portréjával. Ezt követte 1897-ben az *Egy választás Magyarországon*. Az 1897-ben induló *Országos Hírlap* eleinte azt ígérte olvasóinak: »Nemkülönbön megjelenik koronkint a léha képviselő Katángy Menyhért is, nevéhez írott vidám leveleivel.« (A közönséghez. *Országos Hírlap* 1898. január 5., 17.) Ezt az olvasócsalóató ígéretet alig sikerült beváltani. Mindössze annyi történt, hogy 1898. január 14-én Katángy-levél formájában íródott *Az alelnök-jelöltekről* című cikk, és hogy a lap által kiadott naptár a *Katángy Naptár* címet kapta, és első szövege egy Katángy névjelzéssel ellátott publicisztikai írás lett: *A club* című (Bp., 1899. az *Országos Hírlap* kiadása, 17–27). Ebben maga Menyhért mesél a szabadelvű pártkorról, és sok helyen saját magával történt eseményeket is elmond. Amikor *Az Újság* 1904-ben egy díszes kiállítású, Mikszáth publicisztikai szövegeit tartalmazó könyvvel kedveskedett előfizetőinek, ezt a szöveget a szerző alaposan átírta, több mint háromszorosára bővítette, és Katángy alakját teljesen eltüntette belőle (*Az én kortársaim*. Bp., 1904. Athenaeum, 1–25). Az első változatban maga Menyus mondja Tiszának, hogy legalább a klubszolgát választhatnák maguk, a másodikban ez csak egy közbeszólás egy pártkonferencián. Egy Bánffy Bélával folytatott beszélgetés hőse Katángy helyett »egyik elmés, szabad szájú, fiatal képviselőtársunk« lett.

Ilyesféle átalakítást hajtott végre MK *A Katángy meséjén* is, amikor kialakította belőle – szintén *Az én kortársaim* számára – *A megkonfundált kísérteket*. Az 1904-es változathoz eltüntette Katángy Menyhért alakját, ami azt jelenti, hogy a keretes szerkezet is megszűnt, az egész levélből semmi sem maradt, és így az a reflexió is eltűnt, amely a tulajdonképpeni elbeszélés aktualizáló értelmezésére explicit módon felszólít. Ezek az átalakítások eléggé alapvetőek ahhoz, hogy a későbbi változatot önmagában, önálló novellaként is közöljük. De egyrészt az aktualizáló értelmezést ott is elég nyilvánvalóan megköveteli a szöveg, másrészt a novella-jelleg az aktualizáló, publicisztikai igényű levélkeret ellenére is elég erős a jelen első változatban ahhoz, hogy felvegyük az elbeszélések közé. (Katángy Menyhért egyébként az *Új Zrínyiás*-ban is szerepel, és itt-ott szignóként, témaként felbukkan a későbbi publicisztikában is, sőt a *Magyar Bazár* 1903-ban közölte »Katángy Menyhértné levele[ít] édes anyjához« [április 1., 2–3; május 1., 3; június 1., 2].)

Maga a »Katángy meséje« a történelemhez olyan sajátos módon közelít, amely jellemző MK gondolkodására, és különösen az OH élen töltött időszakra. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy MK-t – jó pár történelmi regény és nagy mennyiségű történeti tárgyú kispóza szerzőjét – erősen foglalkoztatta nemcsak a történelmi múlt, hanem a történelem irodalmi ábrázolásának kérdése is. Természetesen sok írásában használta a hagyományosnak tekinthető előadásmódot, egyszerűen előadva egy a régi korokban játszódó történetet, ami a múltat valamiképpen más, a miénktől alapvetően elkülönített világnak ábrázolja még akkor is, ha a múlt révén a jelen helyzetet próbálja megérteni.

Egyes írásaiban azonban olyan struktúrákkal is kísérletezett, amelyek ezt az elkülönítést felszámolják, és a történelmet közvetlenül szembesítik a jelenrel. Az egyik ilyen a jelen anakronizmusának középpontba állítása: annak megvilágítása, hogy a korabeli Magyarország társadalmában inadekvát és szervesen módon él tovább a történelem, és torzítja a gondolkodást, a társadalmi viselkedést. (Ez főleg a millenniumi év publicisztikájában megfigyelhető stratégia, l. pl. *A t. Ház a szabad ég alatt* Krk 85, 28). A másik a történelmi események zsurnalisztikus előadása, amikor viszont az derülhet ki, hogy a múlt alapvető különbségét a jelenkori elbeszélés hangnemisége teremti meg. A jelen sajtójában a jelen politikai történéseire kialakított előadásmód a történelmi eseményekre alkalmazva komikus és disszonáns lesz, de éppen ez a disszonancia mutatja meg, hogy a múlt radikális idegenségét a jelen dignitákos beszédmódja hivatott megteremteni (vö. *A ninivei kormánybiztos*. Krk 40, 129–134; *Szétbontott krónikák*, a jelen kötetben). Egy harmadik lehetőség, amikor valamilyen fantasztikus fikció segítségével más korbá helyezi át a szereplőket. A legkézenfekvőbb példa természetesen az *Új Zrínyiasz*, amely feltámasztja és a kortárs Budapestre helyezi a szigetvári hősokeket. Az a regény 1898-ban jelent meg az OH lapjain, ugyanott tehát, ahol pár hónappal később a jelen novella hasonlóan szubverzív játékot játszik a történelmi emlékezzel.

A Zsigmond korabeli történésekkel, Hédervári Konték kivégzésével kapcsolatban maga a novella is említi Garay János (1812–1853) *Kont* című balladáját, mint ahonnan Korczay ügyvéd a történelmi eseményeket ismerheti, vagyis a történetnek egy romantikus költői feldolgozását. Az összehasonlítás lehetőségének kedvéért a vers szövegét ide iktatjuk (*Magyar költők. 19. század*. Bp., 2001, Kortárs, 1. köt., 217–220).

Kont

Harminc nemes Budára tart,
Szabad halálra kész;
Harminc nemes bajtárs előtt
Kont, a kemény vitéz.

Mind hősek ők, mind férfiak,
Mind hű és hazafi, –
Mint pártütöket hitlenül
Eladta Vajdafi.

Budán a bőszi király előtt
Megállnak zordonan;
Szemökben a nemes harag,
S a kar hatalma van.

De trónusán áll a király,
S szól ajkiról a gög:
»Földig boruljon tédetek,
Ti vétkes pártütők!«

Szólott haraggal s bosszusan, –
A harminc összenéz, –
Harminc nemes bajtársival
Kont, a kemény vitéz.

»Nem úgy, király!« kiált a hős;
S megrázza ősz fejét;
Vélnéd, egy erdő rengeti
Hatalmas üstökét.

»Nem úgy király! az égre nem!
A pártütő te vagy!
Te tetted azt, hogy a hazán
Az átok súlya nagy.

Vért s életet áldozott neked
E nemzet székedért,
S te rút gyűlöléssel fizetsz,
Az isten tudja mért!

Vagy visszavija ős hazánk
Szabadságát karunk, –
Vagy érte küzdve, hű felek,
Egyért s együtt halunk.

De térdet, zsarnok úr, hogy így
Dúlsz minket és e hont,
Nem hajt neked, sem e sereg,
Sem *Hédervári Kont!*«

Szólott haraggal s vakmerőn,
Inkább meghalni kész,
Sem hogy térdét meghajtaná
Kont, a kemény vitéz.

És bösszel a király viszonz:
– S király haragja nagy –
»Halál reád, oly rút halál,
Mint felségsértő vagy!

Halál reád, nyakas vezér,
Te itt is lázító!«
S zordan mögötte feltünik
Az óriás bakó.

Elsápad a nép, áll a hős,
S áll a harminc nemes:
Rajtok Zsigmond pillantata
Végiglen tévedez:

»Kezemben élet és halál,
Halljátok, pártütők!
Ki térdel, annak élet int!«
De nem mozdulnak ők.

Mind hősek ők, mind férfiak,
Mind hú és hazafi;
Vérét a hős, ha halni kell,
Nem retteg ontani.

»Hát vesszettek mindannyian,
Haláltak a bitó!
– Mond a király s így vesszen el
Ha kell, egy millió!«

És mégyen a harminc nemes
A gyászpiacra föl;
Vérpallosával a bakó
Kifárad, s újra öl.

S a néma légbe nem vegyül
Csak legkisebbke jaj;
Csak a tömegnek ajkain
Egy elnyomott sohaj.

Ki az, ki végsőnek maradt
A harmincből, ki ő?
Hogy mindegyikkel társhalált
Halhasson, a dicső?

Igy áll az őserdők disze,
Az óriási cser,
A fejszés hozzásujtani
Csak kételkedve mer.

A cser bevárja a csapást:
A bajnok visszanéz,
S szemben fogadja a bakót
Kont, a kemény vitéz.

»Mint bajnokot, mint férfiút,
Igy illet a halál,
Nem gaz, nem órv, egy honfi az,
Ki most e törzsön áll.

Az megtagadja istenét
Egy szolga életért;
A hősnek egy rablét helyett
Halála nyújt babért.

Halálom, és a társaké
Egy véres áldozat,
Melyből a honnak üdv fakad,
Zsigmondnak kárhozat!«

Szólott a hős, sújt a bakó,
A nap homályba vész –
Igy halt el a harminc nemes,
S *Kont*, a kemény vitéz.

S a néma légbe nem vegyül
Csak legkisebbke jaj;
De a tömegnek ajkain
Kél lázadó moraj:

»Zsigmond király, zsarnok király!
– S a zsarnok vére fagy –
Itéleted törvénytelen,
Az ország foglya vagy!«

Látható, hogy a legfeltűnőbb különbség a kivégzést végignéző tömeg teljes közönye Mikszáthnál. Egyébként maga az ötlet, hogy Konték kivégzését pártpolitikai szempontból is lehetne szemlélni, előadni, már egy 1894-es Katángy-levélben felbukkan: »a Kont és társai vesztét sem siratom, legfeljebb az jut eszembe, hogy akkor egyszerűbb volt a párttaktika, mert az akkori békétlen elemek nem mentek át alkalmatlankodni a „Vadászkürt”-be, hanem szépen átadattak a budai hóhérmak, s újra egyöntetűség lett a pártban.« (*Egy képviselő levele az országgyűlésből. Kossuth és a párt.* Krk 83, 90)

Szövegjavítás

72 : 6 Mohó *vágy fogta* el (OH: Mohó *vágyat fog* el)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>
68	: 3 <i>Die januari 7.</i> – január 7-én.
”	9 <i>fiskális</i> – ügyvéd.
”	23 <i>Zsigmond király</i> – Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) felesége, az utolsó Anjou uralkodó, Mária királynő (1382–1385) révén tett szert a magyar trónra.
”	33 <i>a szepesi városok elzálogosítása</i> – 1412 novemberében Zsigmond király elzálogosított II. Ulászló lengyel királynak Lubló, Podolin és Gnédza mellett 13 szepességi várost összesen 37000 cseh Schock garasért. A pénzre a velenceiek elleni háború költségeihez volt szüksége, akik ekkor hódították el a magyar koronától Dalmáciát. A szepességi városok (Igló, Leibic, Durand, Ruzskin, Szepesbéla, Ménhárd, Szepesszombat, Strázsa, Matheóc, Felka, Poprád, Szepesolaszi és Szepesváralja) megtartották önkormányzatukat, és bár lengyel felügyelet alatt álltak, és Lengyelországnak adóztak, megőrizték a tudatot, hogy Magyarország részei. Ez az állapot 1772-ig, Lengyelország első felosztásáig maradt fenn.
69	: 6 <i>IX-ik Bonifác</i> – (1389–1404). Amikor egy Zsigmonddal éppen akkor el-lenséges főúri csoport 1395-ben a nápolyi Lászlót választotta ellenkirálynak, IX. Bonifác a nápolyi trónkövetelőt támogatta. Az ekkor keletkezett

feszültségnek lett eredménye az 1404 tavaszán kiadott rendelet, a *placetum regium*, amely királyi jóváhagyáshoz kötötte a pápi kinevezést, az ezzel járó birtokadományozást, a pápai bíróságon hozott ítéletek magyarországi kihirdetését, és a királynak tartotta fenn a megüresedő egyházi javadalmak feletti rendelkezést. Ennek ellenére Zsigmond nem csatlakozott az avignoni ellenpápához (ahogyan 1409 után a pisai pápához sem), hanem mindent elkövetett a nyugati egyházszakadás megszüntetéséért.

- 69 : 18 *Nur aushalten!* – Csak kintartás.
 ” 31 *Dixi.* – Megmondtam.
 ” 32 *adjutáns* – segéd.
 ” 34 *konduít-lista* – minősítési táblázat (*conduite-lista*).
 ” 37 *denique* – végtére is.
 70 : 4 *Splényit kell védelmeznie Polónyival szemben* – Polónyi Géza (1848–1920) függetlenségi párti képviselő 1898. december 23-án interpellálta az igazságügy-minisztert, amiért báró Splényi Ödön rendőrtanáncos (1842–1910), ekkor belvárosi rendőrkapitány, aki egy borhamisítási ügyben a hivatalos eljárását akadályozta, mindössze 200 forintos pénzbüntetést kapott, holott »arra a közhivatalnokra, aki hivatalos hatalmával visszaélve, valakit a büntetés alól kivonni akar vagy a vizsgálatot meghüsitja, három évi fegyházat szab a büntető törvény.« (OH 1898. dec. 24., 6.) A felháborodott rendőrtanáncos sértő nyilatkozatot tett közzé a képviselő ellen, aki erre sajtóper indított.
 ” 5 *dr. Vázsonyi* – Vázsonyi Vilmos (1868–1926) ügyvéd, politikus. 1917–18-ban az Esterházy- és a harmadik Wekerle-kormány igazságügy-minisztere lett.
 ” 6–7 *a demokrata kör* – Vázsonyi 1894-ben alapította meg az akkor még csak Budapesten működő Demokrata Pártot, melyet 1900-ban Polgári Demokrata Párt néven szervezett országossá. 1901-ben képviselővé is megválasztották a Terézvárosban. Itt a pártkör helyiségéről van szó.
 ” 7 *kapucínerezni* – A kapucínér a kapucínus barátokról (németül Kapuziner, olaszul capuccino), pontosabban kámszajuk barna színéről elnevezett, kevés tejfel vagy tejszínhabbal kevert kávé.
 ” 8 *Mátyás-templom* – A legkorábbi adat a budavári Mária-templomra 1247-ből való. Zsigmond-kori állapotában az épületet nem könnyen ismerhette volna fel Korczay ügyvéd. Például az 1384-ben ledőlt harangtornyot csak az 1460-as években építette újjá Mátyás király. Az 1899-es állapot megfelel a mainak, ami az 1872–96 közötti, Schulek Frigyes-féle rekonstrukció révén alakult ki. Schulek egy Zsigmond előtti állapotot próbált visszaállítani, és a Zsigmond korabeli mellékszertélyeket is lebontotta.
 ” 8–9 *Jezsuita lépcső* – A Jezsuita lépcsőt, amely a Duna felőli oldalon egy hosszú szakaszon az egyetlen feljárt volt a várba, éppen 1899 táján a Halászbánya építése kapcsán alaposan átalakították, jócskán kiszélesítették. A Mátyás-templom 1686–1773 között a jezsuitáké volt.
 ” 13 *dóka* – rövid posztóoldmány.
 ” 27 *Bánffy* – báró Bánffy Dezső (1853–1911), aki 1895–1899 között volt miniszterelnök, éppen az ekkori válság miatt kényszerült lemondani.
 ” 29 *Omodé Pál* – Az Omode ismert régi családnév. Volt egy Omode nádor, aki 1311-ben halt meg. Úgy látszik, családja is kihalt már a 14. század közepére. Viszont a Nemzeti Színház 1846-ban bemutatta id. Ábrányi Emil (1820–1850) Omode Pál és családja című drámáját. De azt a darabot MK sem nem láthatta, sem nyomtatásban nem olvashatta.

- 70 : 33 *Héderváry* – Ezek az események Zsigmond uralkodásának legelejére esnek. Nagy Lajos halála után lánya, Mária lett a királynő, de a Horváti Pál zágrábi püspök vezette főúri csoport II. (Kis) Károly nápolyi királyt hívta meg a trónra. A kirobbanó polgárháborúban sikerült Máriát fogságba ejteniük. A külföldi hitelből sereget állító Zsigmondnak, aki 1387-ben megkoronáztatta magát, sikerült a Horváti-párt több várát elfoglalnia, és a feleségét is kiszabadította. 1388 elején azonban Horváti betört az országba, ahol Zsigmond seregei legyőzték; az elfogott vezetőket, köztük Hédervári Kont Istvánt Budán kivégezték. Az a változat, hogy Kont és társai csak hangoskodtak, kellemetlenkedtek a királynak, Thuróczy krónikáján alapul: »Ezek a vitézek kőborolva bejárták az ország vidékeit, és ez Zsigmond királynak nem kis szégyenére vált. Minthogy ő abban a gyanújában, hogy lázadást szítanak ellene, úgy döntött, törbe csalja őket.« Az álmukban meglepett nemeseket ígéretekkel elámították, majd Budára menet útközben megbilincseltek. »Míg vitték őket, ezek a nemesek egymás között megbeszéltek, hogy ha a király elé járulnak, egyetlen üdvözlő szóval sem tisztelik őt meg. Így is történt, mert amikor Zsigmond király főembereinek koszorújától körülülve leült, és ezeket a nemeseket színe elé bocsátották, egyikük sem nyitotta üdvözlésre a száját, sem fő-, sem pedig térdhajtással nem mutatták előtte a tisztelet valamiféle jelét. Ez a megszégyenülés még nagyobb haragra ingerelte Zsigmond királyt. Ezért hatalmas dühétől vezérelve Buda városában, Szent György váránál terén lefejeztette őket. Némelyek azt állítják, hogy Kont István, amikor a lefejezés büntetését el kellett szenvednie, a hóhér csapását szembefordulva akarta fogadni, szemtől szembe, és azt mondta, hogy ő már sokszor és szemrebbenés nélkül nézett szembe a fenyegető halállal, és most sem fél tőle...« (Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Bellus Ibolya, Bp., 2001. Osiris, 239–241. [202. fej.].)
- ” 34 *a bán* – gróf Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) horvát bán 1874-ben vette fel a Héderváry nevet. Neve a válság idején nem véletlenül bukkant fel, hiszen a király már 1894 tavaszán őt nevezte ki miniszterelnöknek Wekerle Sándor helyett, de akkor a Szabadelvű Párt ellenállása miatt nem alakíthatott kormányt, Wekerle maradt. Egy évvel később, az első Wekerle-kormány végleges lemondásakor szintén őt szerette volna a király, de a kormánypárt akkor sem fogadta el, Bánffy Dezső lett a miniszterelnök. Khuen-Héderváry csak 1903-ban alakított először kormányt, amikor az obstrukció megdöntötte Széll Kálmánt. Kormányzása fél évig tartott. 1910–12 között lett második miniszterelnök, a második Wekerle-kormány bukása után.
- ” 38 *Garay Kontja* – lásd a bevezetést.
- 71 : 32 *palatinus* – nádor (ekkor éppen Csáktornyai Laczfyy [V.] István).
- 72 : 37 *de eadem* – ugyanonnan.
- ” 39 *A naplóbíráló bizottság tagja vagyok.* – A naplóbíráló bizottsági tagság Kátángy egyik állandó attribútuma.
- ” 13 *Polónyi* – (l. fentebb) az obstrukció fő szervezője volt.
- ” 14 *Horánszky* – Horánszky Nándor (1838–1902) jogász, politikus, 1872-től képviselő, először balközép, majd szabadelvű programmal, 1878-ban azonban az egyesült vagy mérsékelt ellenzékhez csatlakozott, amely 1892-től felvette a Nemzeti Párt nevet. Ezt a pártot közjogi ellenzéként is emlegették, mert elfogadta a kiegyezést mint kiindulási alapot. 1891-től Horánszky volt a párt élnoke, az 1898-as obstrukcióban, amelyben az összes ellenzéki párt

- részt vett (noha programjaik éppúgy összegegyeztetetlenek voltak, mint világnézetük) fontos szervezőként szerepelt.
- 73 : 29 *Tisza* – Tisza Kálmán (1830–1902) volt miniszterelnök, a szabadelvű párt korábbi vezére a »lex Tisza« néven elhíresült javaslattal kísérte meg elkerülni az obstrukció okozta legnagyobb kárt, az ex-lex állapotot, hogy tudniillik az ország költségvetés híján kormányozhatatlanná váljon 1899-re. A december 6-i pártértekezleten Tisza Kálmán felvetette, hogy a kormány kapjon felhatalmazást a benyújtott, de nem tárgyalt, nem elfogadott költségvetés szerint kormányozni és fenntartani az addigi viszonyokat Ausztriával, noha a gazdasági kiegyezés lejárt, és újat nem lehet kötni. A javaslat sokakban keltett alkotmányos aggályokat, hiszen meghatározatlan időre kivonta volna a kormányt a parlamenti ellenőrzés alól.
- ” 32 *Széll* – Széll Kálmán (1843–1915) az úgynevezett »Széll-formulával« járult hozzá a megoldás kereséséhez. Ennek lényege az volt, hogy noha az új kiegyezés nélkül Magyarország külkereskedelmi szempontból önállóvá válna, az új vámtarifa létrejöttéig fenntartja az 1867-iki törvény érvényét. Az obstrukció végül többek között Bánffy lemondásával zárult, és 1899. február 26-án Széll lett a miniszterelnök, míg 1903-ban egy újabb obstrukció meg nem buktatta.
- ” 30 *Pulszky Gusztó* – Pulszky Ágost (1846–1901) jogfilozófus, egyetemi tanár, akadémikus, Pulszky Ferenc legidősebb fia.
- 74 : 13 *intitúció* – intézmény.
- ” 30 *Szilágyi* – Szilágyi Dezső (1840–1901) politikai pályáját Deák-párti, majd szabadelvű politikusként kezdte, 1878–1886 között a mérsékelt ellenzék vezéralakja lett, utána visszatért a kormánypártba. 1889–1895 közt a Tisza-, a Szapáry- és a Wekerle-kormány igazságügy-minisztere, a Bánffy-kormány idején a képviselőház elnöke volt. 1898 decemberében, részben a lex Tisza elleni tiltakozásul, lemondott az obstrukciós időben különösen kényes házelnökségről.
- ” 31 *disszidensek* – Általában olyan képviselők, akik elhagyják pártfrakciójukat (»átúlnak«); itt azokra utal, akik 1898-ban a lex Tisza elleni tiltakozásul hagyták el a szabadelvű pártot, és magukat »alkotmányhű szabadelvűeknek« nevezték.
- ” 31 *indemnitás* – felmentvény, ezúttal az elfogadott költségvetés alapján folyó kormányzás törvényi kötelezettsége alól.

A ROKON

- M. I. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 33. évf. (új sorozat), 1898–99*, 210–217. I. »Elbeszélés« műfajmegjelöléssel, teljes névjelzéssel, az alábbi megjegyzéssel a névjelzés után: »Felolvasatott 1899 február 5-dikén.«
- II. *Új Idők 5. évf., 7. sz., 1899. február 12.*, I,140–144. I., teljes névjelzéssel.
- III. *Hi 9., Dekameron II.*, 210–222. I.

Keletkezése

Mint látható, a novellát a Kisfaludy Társaságban olvasták fel. Beöthy Zsolt MK-hoz írt 1899. január 30-i keltezésű leveléből kiderül, hogy a felolvasást eredetileg január 29-re tervezték, de akkor MK nem jelent meg, sem a novellát nem küldte el (Krk 25, 226. levél). Beöthy sürgetve kérte hétfőn, hogy már kedd délutánra küldje el a szöveget, és addig is áruolja el a címét. MK válaszleveléből (amelyben »A rokon« címet adta meg) kiderül, hogy novelláját nem kívánta ő maga felolvasni, hanem erre Beöthy Zsoltot kérte fel (227. levél). MK talán nem volt különösebben elégedett ezzel az írásával, hiszen egyetlen novelláskötetbe sem vette fel.

Az embergyűlölő öregúr, Rédeky Tamás meggazdagodásának ifjúkori előtörténete, amely ebben az írásban alárendelt mozzanatként szerepel, főtörténete volt *A Lupcsek Jani házasodása* című, 1882 végi elbeszélésnek (Krk 34,11–14). MK tehát tizenhét év elteltével gondolta úgy, hogy érdemes a témát vagy motívumot újra feldolgozni. Van egy kancellár, aki egy jövedelmező vállalkozást úgy tud a német vállalkozó kezére játszani, hogy annak lányát elveteti a legelső, kézre eső magyar állampolgárral, aki történetesen az ő alacsony beosztású alkalmazottja. Egy igen szegény magyar ember tehát azt az ajánlatot kapja, hogy legyen előkelő, gazdag ember máról holnapra, csak egy vadidegen leányt kell feleségül vennie hozzá. Lupcsek Jani elutasította ezt a lehetőséget, Rédeky Tamás elfogadta. A történet kétféle befejezése nem zárja ki a hasonló morális alapállást (l. az »Irodalom« ismertetését), ezért érdemes a két novellát nem az életrajz, az írói világgép feltételezett változása vagy fejlődése alapján összehasonlítani, hiszen akkor a kronológiai eltérésekhez talán értékeket kellene rendelnünk, például úgy, hogy feltesszük, a kései Mikszáth visszavonja korábbi pozitív emberképét, és majd húsz év múltán már nem gondolja, hogy emberek visszautasíthatnak ilyen ajánlatot. Inkább olyan olvasásmódot lehetne alkalmazni, amelyben a későbbi novella ugyanúgy módosítja a korábbi jelentését, mint ahogy a későbbi novellához odaértendő a korábbi szöveg. Ez a Rédeky Tamás egyébként nem sok hasonlóságot mutat azzal a Rédeky Tamással, aki *A fekete fogat* című elbeszélésben szerepel.

A Krk 34. kötetének jegyzetei tárgyalják *A Lupcsek Jani házasodása* lehetséges forrásait (256–257). Lupcsek Jani alakját nem sikerült az életrajzi értelemben vett szerző ismerősei között azonosítani, és ezt a negatív eredményt *A rokon* megerősítheti, hiszen itt valami nagyon hasonló dolog (bizonyos értelemben ugyanaz) történik meg egy szereplővel, aki nemcsak más nevet visel, hanem máshonnan, más társadalmi rétegből is származik. Rejtő István azonban kísérletet tett a kancellár azonosítására Forgách Antal Nógrád megyei nagybirtokos személyében (akivel egyébként MK a róla írott nekrológ állítása szerint személyesen is találkozott: Krk 36,62–67), ő »a Bach-korszakban Bécsben hivatalt vállalt [...] ezek szerint a[z...] eset az 1850-es évek második felében történhetett meg« (Krk 34,257). Ez a következtetés önmagában is túlságosan nagyvonalúnak látszik, de hozzá kell tennünk, hogy Forgách Antal gróftot csak 1861. július 18-án nevezték ki magyar kancellárrá. Mindenesetre elképzelhető, hogy Nógrádban meséltek ilyesfajta anekdotákat róla MK ifjúkorában. A 34. kötet jegyzetei *A rokon*nal nem hozták össze-
függésbe azt a novellát.

Szövegváltozatok

Lap	Sor
76	: 7 föltétel: (KTÉ: föltétel,)
”	21 még csak <i>a</i> szemével se (KTÉ: még csak szemével se)
”	30 <i>nyolcadik</i> (KTÉ: 8-adik)
”	36 vett egy lancettát (KTÉ: vett egy lancettat ÚI: vett lancettát); bemártván a lancettát (KTÉ, ÚI: bemártván a lancettát)
”	38 felelte (KTÉ: felelt)
77	: 8 Eszterházy (ÚI: Eszterházi)
”	18 éppen a másodikon (ÚI: éppen a <i>a</i> másodikon [Nyomdahiba.])
”	22 mindjárt... (KTÉ: mingyárt.)
78	: 28 Monte Christo (ÚI, KTÉ: Monte-Christo)
79	: 5 hosszan (KTÉ: hosszasan)
”	7 mondta <i>a</i> végrendeletét (KTÉ: mondta végrendeletét)
”	26 futotta (ÚI: utotta [Nyomdahiba.])
80	: 23 Bunzár (ÚI: Bunkár [Nyomdahiba.])
”	34 S ez csupa komoly bánat... [Itt a KTÉ-ban nem kezdődik új bekezdés.]

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor
75	: 14 <i>excellenciás</i> – Az Osztrák–Magyar Monarchiában ez a cím a valóságos belső titkos tanácsosokat illette meg. Magyar megfelelője a kegyelmes vagy a nagyméltóságú.
”	16 <i>alumneum</i> – bentlakásos iskola.
”	36 <i>majoreszko</i> – Elsőszülött fiú, aki a családi vagyont (pontosabban a hitbizományt) örökölni fogja.
”	<i>respektus</i> – tekintély.
76	: 2–3 <i>szekretárius</i> – titkár.
”	36 <i>lancetta</i> – kétélű, vékony pengéjű, finom hegyű sebészkesz.
77	: 24–36 <i>egy Palásthy tartotta volna keresztvízre Vajkot</i> – A nemesi család eladósodásának hasonló története szerepel az 1900-as <i>A Ponci bűnhődése</i> című novellában (jelen kötet), valamint <i>A Noszty fiú esetében Tóth Marival</i> ; ott Kopereczky egyik özanyja, Omode Orsolya tartotta állítólag keresztvíz alá Róbert Károly fiát, és „a főkötő és az adósság, amibe állítólag akkor verte magát a Kopereczky-család, színvalóság” (Krk 20,76:26–28).
78	: 17 <i>a múltat és a jövődőt</i> – <i>A Himnusz</i> parodizálására nem ez az egyetlen példa MK életművében, lásd Krk 64,45:39–46:2.
”	18–19 <i>fundamentum</i> – alap.
”	30 <i>szenior</i> – korelnök, a család elismert vezetője.
”	33–34 <i>Attól kódulnánk mindnyújan</i> – Hasonlóképpen gondolkodik és jár el egy dzsentrí szereplő MK egyik 1888-as novellájában, azzal a különbséggel, hogy ő egy nagy perre vesz fel kölcsönöket, illetve él meg abból a reményből, majd teljesen tönkremegy, amikor a pert végül megnyeri (Krk 39,118–121).
79	: 15 <i>Molnár Ferenc</i> – Az ügyvéd neve 1899 elején, amikor a jelen novella keletkezett, még egyáltalán nem tűnhetett fel az olvasóknak annyira, mint manapság. Az író ekkor huszonegy éves volt, és még csak két éve hírlapíróskodott.

Néhány éven belül nagy sikereket ért el, és tíz év múlva maga MK ajánlotta a Kisfaludy Társaság tagjának. (Lásd *A Kisfaludy-Társaság Évelpiai* 44 [s. n.] 1909–10, 197.)

- 79 : 20–21 *indóház* – vasútállomás épülete.
” 32 *Néhány öregasszony nézte a halottas kocsit* – A temetéseket árúk szerint értékelő, drága temetésre gyűjtő öregasszony képét legrészletesebben *Az öreg Prikler néni* című 1882-es novellában rajzolta meg MK (Krk 33,113–117).
80 : 23 *mantilla* – a vállat és a fejet beborító csipkekendő vagy fátyol, itt a női gyászöltözet szokásos darabjaként szerepel.
” 29 *hipokritáskodik* – képmutatóan viselkedik.
82 : 25–26 *újdonság* – A szó a korabeli újságíró zsargonban a friss apró hirt jelenti.
” 29–30 *konstatál* – megállapít.
83 : 1 *kodicillus (fiókvégrendelet)* – a végrendelet utólagos írásbeli kiegészítése.

Irodalom

Hajdu Péter (Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmei. Bp., 2011. Argumentum, 28–35) hosszabban elemzi *A Lupcsek Jani házasodása* és *A rokon összefüggéseit*.

»Hasonló eset egészen eltérő következményeit szemléltetheti egy olyan novellapár is, amelyben ugyanaz a fabula (vagy anekdota, vagy exemplum) ellentétes befejezést kap. [...] A történetről egy intertextuális olvasásmód alapján azt mondhatnánk, kettéágazik itt, de az erkölcsi példázat tanulsága valójában nagyon is hasonló. Az elbeszélés affirmatíván viszonyul Lupcsek döntéséhez, Rédekyről pedig kiderül, hogy igencsak boldogtalan, magányos emberként élte le életét, az ő döntése tehát valószínűleg helytelen volt. Az egyénítés azonban, ami Stierle szerint novellává teheti az exemplumot, nagyon fontos, hiszen, nem ugyanaz a szereplő hoz ellentétes döntést ugyanabban a situációban. Lupcsek Jani nemcsak egy falusi szűrszabó fia, hanem ráadásul még kifejezetten ostoba is, csak a szép írása miatt lett a kancellár titkáranak az írnoka. Rédeky ellenben történelmi családból származik, nem kifejezetten nincstelen, viszont legendásan „ravasz és furfangos”, és ő maga a titkár. Mindez nem azt jelenti, hogy társadalmi helyzetük meghatározza jellemüket és döntésüket az adott situációban (a romlatlan nép erkölcsileg helyes döntést hoz, a romlott dzsentri helytelent), hiszen, hogy mást ne mondjunk, Lupcsek Jani a szerelme kedvéért mond nemet, Rédekynek pedig nem tudunk róla, hogy volna jegyese, akit el kéne árulnia a társadalmi emelkedés kedvéért. Inkább arról van szó, hogy a kellően részletes egyénítés a két novellában egészen eltérővé teszi a két situációt. Még azt sem állítanám, hogy a két hős eltérő jelleméből adódna az eltérő döntés, hiszen az ő jellemük legfőképpen ebből a döntésből ismerhető meg.

Ha tehát a két ellentétes exemplumot vagy ugyanannak az exemplumnak két ellentétes változatát egymás mellé helyezjük, és ebből az a következtetés adódik, hogy ugyanabban a helyzetben egy másik ember másféle döntést hoz, következképpen nem létezhet ugyanaz a helyzet, ha mások szerepelnek benne, akkor ez a következtetés magát az exemplum alapvető pragmatikai működését ássa alá. És a két novella összeolvasásán túl maguk az elbeszélések is sugallnak – egyebek mellett – némi kételyt az emberi viselkedés megértésével kapcsolatban. Rédeky Tamás nem az eszével szerezte ugyan a vagyonát, de láthatólag büszke arra, hogy érti az emberi viselkedést, olyannyira, hogy manipulálni is tudja. Ezért képes a parasztokat elrettenteni attól, hogy ellopdosásák apja almáit – ez volt

a novellában a Rédeky ravaszágát bemutató exemplum –, és ezért gondolja úgy, hogy rokonai viselkedését is irányítani és értelmezni tudja. Olyan meghívót küldet saját temetésére, mely szerint „Megjelenés vagy meg nem jelenés a temetésen következményekkel jár.” Biztosra veszi, hogy a szöveget mindenki úgy értelmezi, kizáratik az örökségből, aki nem jelenik meg. A szöveg persze megenged rengeteg más értelmezést is, többek között az ellenkezőjét, és ez lesz a valóságos jelentés, mert ezúttal van egy hatalommal rendelkező szerző, aki megmondja, melyik jelentés érvényes. De a jutalom nem azért jár, ha valaki a szerzői intenciónak megfelelően tudja értelmezni a meghívó szövegét, ez a lehetőség fel sem vetődik. Ebben a novellában nem szövegek, hanem viselkedések értelmezése a tét. Ahogyan az elbeszélő Rédeky Ferenc is azért várakozik órákat egy fogorvos előszobájában, mert gyászolóknak hiszi a fogfájós embereket. Félreértett kontextus, félreértett viselkedés és ebből adódóan teljesen hibás következtetések: ez jellemzi ezt az egyszerű Rédekyt.

„...arra a következtetésre jutottam, hogy az öreg mégse lehetett rossz ember. Hiszen nem siratnák annyian. S ez csupa komoly bánat, nem tettetés.”

De érdemes azt is megfigyelni, hogyan okoskodik végrendelete záradékában a ravasz Rédeky Tamás. Így kezdi:

„Mint hogy pedig rokonaimat úgy ösmerem, mint pénzért mindenre képes egyéneket, e fiókvégrendelet úgyszólván akadémikus természetű, mert ők okvetlenül mind eljönnek temetésemre, és siratni is fognak, ha tudják, hogy ezért pénzt kapnak.”

Rokonai jövőbeli viselkedésére nézve azon az alapon von le következtetéseket, hogy ismeri őket. Ehhez a tudásához erkölcsi ítélet is párosul: megveti őket, mert pénzért mindenre képesek. És itt persze emlékezzünk, hogyan is szerezte vagyonát. Úgy látszik, a Rédekyek mind egyformák, a különbség, hogy Rédeky Tamás az egyetlen sikeres közéjük. Ugyanakkor azonban ezt a jellegzetes családi viselkedést ő a végrendeletben elítéli és megbünteti, magáról is ítéletet mondvá ezáltal. Egy ezzel ellenkező viselkedést akar jutalmazni, amely erkölcsi alapon elutasítja a pénzt. Csakhogy a ravasz Rédeky azt hiszi, ő pontosan tudja értelmezni a viselkedést:

„Ha azonban mégis akadna közülük olyan, aki szabályszerűen értesítve, mégsem venne részt a temetésen, talán akképpen gondolkozván: ›Ez az ember rosszul bánt velünk, nekem nem kell a pénze, nem veszek részt a tisztességételen, ez esetben, abból a szempontból indulva ki, hogy e rokonomban karakter van, a városi szegények helyett őt nevezem ki általános örökösömmé.›”

Ő feltételezi, hogy tudja, mit gondol az, aki nem jelenik meg a temetésen. Bár az is paradoxon lenne, hogy a jellemtelenséggel szerzett pénzzel a legjellemesebb rokont jutalmazza, ahogyan „akadémikus természetű” záradékában eljátszott a gondolattal, még inkább paradox, hogy a ravasz Rédeky a maga elbizakodott bölcsességében a legbutább rokon ostobaságát jutalmazza meg. Az emberi viselkedés értelmezhetőségével kapcsolatos kételyeken kívül még egy bölcselkedő narratori betétet is találunk a szövegben a halálról, amely az értelmezések és reprezentációk végtelen sorára hívja fel a figyelmet. Mind a halállal kapcsolatos jelentéstulajdonításoknak, mind a Rédekyek által használt, sikertelen megismerési stratégiáknak az a hibája a novella világában, hogy a felhasználható paradigmákat rögzítettnek tételezik. Az ifjú Rédeky a rosszkedvű, kisorsított embert

csak a gyász paradigmájában tudja értelmezni, az öreg Rédeky a távolmaradást a temetésről már előzetesen a büszke elutasítás paradigmájába sorolja, vagyis olyan exemplumként kezeli, amelyet egyértelműen lehet értelmezni. Mindkét esetben kiderül, hogy legalább egy további értelmezés is lehetséges, de alkalmasint számos további is szóba jöhet. Az egy exemplumhoz rendelhető paradigmák száma elvileg végtelen. És ilyesmit kifogásol a narrátor a halálról folyó diskurzus kapcsán is: végtelen számú reprezentáció volna elvileg lehetséges egy időbeli tengelyen, amelyek közül sokhoz lehet pozitív értékeket csatolni. Helyteleníti tehát, hogy egyetlen reprezentációt önkényesen kiválasztanak, és annak negatív konnotációit abszolútizálják.«

Miután elemzi az ismeretelméleti kétely megjelenési formáit *A Lupcsok Jani házasodásában*, így foglalja össze az eredményeket:

»Akár önmagában nézzük a két novellát, akár összeolvassuk őket mint egyazon exemplum két ellentétes kifejtését, olyan világba kerülünk, ahol nemcsak különböző értelmezések és különböző narratívák, különböző fikciók versengenek egymással, hanem ahol minden valóság konstruált természetűnek bizonyul, és a paradigmák, amelyek alapján az eseményeket meg lehetne érteni, ellenőrizhetetlenek. Mint Frank Kermode írta általában a modernizmusról: „Olyan világban vagyunk, melyről nem azt kell kijelentünk, hogy többféle olvasata is lehetséges (ez minden elbeszélésre igaz), hanem azt, hogy az egyetlen helyes olvasat illúziója többé nem lehetséges.” [Frank Kermode: *Mi a modern?* Ford. Takács Ferenc, Bp., 1980. Európa, 298.]«

A FEHÉR KUTYA

- M. I. *Pesti Hírlap*, 1898. november 4., 1–4. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 II. a) [1. kiad.] *Öreg szekér jakó hám. Újabb elbeszélések*. Bp., 1901., Légrády testvérek. 111–125. l.
 b) [2. kiad.]. Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.
 III. Jk 25. köt. *Kisebbségi elbeszélések II.*, 120–129. l.

Keletkezése

MK még budapesti éveit alatti is igen gyakran írt a szülőföldjén játszódó, gyermekkori, ifjúkori élményanyagából táplálkozó elbeszéléseket. Az elbeszélői ihletnek erről a forrásáról néha egy-két vallomásos bekezdést enged magának egyes novellák elbeszélője, aki ilyenkor nagyon sok önéletrajzi vonással sugallja az elbeszélő és az életrajzi értelemben vett szerző azonosságát. A legemlékezetesebb talán »*A én pohárom*« éjszakai látomását bevezető részlet, ahol egyrészt arról esik szó, hogy csak a nappalokat tölti Budapesten, az éjszakákat most is otthon, illetve gyermekkorában: »Hiszen ha én alszom, többnyire a szüleimnél vagyok. A fele időmet most is köztük töltöm.« (Krk 42, 87:33–34); másrészt arról, hogy a gyermekkori emlék milyen fontos ihletforrás: »Így szivarfüst mellett görgettem magam elé, meghízslalt fantáziával, a gyermekkori benyomásokat. Mit is kellene megírni? Milyen epizód volna alkalmas? Az apám élményei közt kezdtem turkálni. Sokat megírtam már azokból, amit ő gondolt, amit átélt, vagy amit tőle hallottam.« (Krk 42, 87:14–17.) A hazulról, a gyerekkorból merített ihlet a hazai tájra tett képzeletbeli utazásként is megjelenik az *Ott alszik a Marcsa* is újságközlésének bevezetésében: »Azt mondja nekem az én kedves barátom, Neményi, „Írj valamit a lapomnak; eredj ismét haza, hiszen lesz még ott neked valamid.” | Ezért aztán meg is nehezítettem (de csak

ugy szeliden, magamban), hát olyan szegény ember vagyok én, hogy az otthoni fiókjaim legfenekére utasítanak egy-két morzsáért? Hiszen persze hogy visszamehetnék Palóciába is, de ez most már nekem messze van, kivált így télen, azon a tömérdek havon, azokon a befagyott patakokon keresztül. Mi is lehet most ott?» (Krk 42, 226.) De ugyanez a gondolat »*A én pohárom*«-ban is felbukkan: »Derék Luzsénszky kisasszonyok; én ugyan nem ösmertelek, de a bedúlt kriptáton (ott van a szegény szüleimé mellett) eleget játszottam gyermekkoromban, köszönöm nektek, hogy hazavittetek a falumba – úgyis még valami beszélytárgyat kell onnan keríteni.« (Krk 42, 86:36–39.)

Az utóbbi idézet a temetővel kapcsolatos gyerekkori emlékek, illetve a misztikus kísérteties Mikszáth-elbeszélések témáját is felidézi. Mint Szklabonyán ma is látható, Mikszáthék háza valóban a temető mellett állt, így aztán a temetői játék, a temetőhöz fűződő meghitt viszony visszatérő motívumának bizvást hitelt lehet adni. Jelen novellában *A jó palócok* szereplőinek katalógusa (mint akik a szklabonyai temetőben nyugszanak) mintegy az egész életművet látszik önéletrajzi kontextusba helyezni. Pribeliék szereplése mintha nem feltétlenül ebbe a vonulatba illene. Pribel (szlovákul: Pibelce) nevét néhol említi MK prózája; egyszer megírta *A pribeli kőasszony* természetű képződményének legendáját (Krk 28, 136–137), *Az igazi humoristák* című kötetében idézte a pribeli kántor egyik jól sikerült sirfeliratát (Krk 54, 292:1). Pribeli családnév létezése következésképpen kézenfekvő, de éppen mert annyira kézenfekvő, könnyen lehet, hogy csak a nőgrádi hangulat felkeltését szolgálja.

Kisértetes, kísérteties történetet MK többet is írt. *A jó palócokban*, amelyet jelen elbeszélés megidéz, a *Galandáné asszonyom* volt ilyen. *A fekete fogatban* még a kísérteties fehér kutyákról is szó esik. A későbbi elbeszélések közül például *A száldobosi Papp familia* és a *Kisérlet Lublón* racionális magyarázatot kínál a misztikus körülményekre (Krk 34, 149–163), viszont a *Különös házasság* Medve doktor epizódja egyáltalán nem (Krk 13, 45–61).

Szövegváltozatok

Lap	Sor	
83	:	6 Nekem a fővárosban nincs (PH: Nekem, fővárosi pogányoknak azonban nincs); belevethetem könnyű (PH: belevethetem a kísérteties történetemet könnyű)
84	:	18 Mindkét helyen fekszenek (PH: Azért említem az ebeczki temetőt is, mert abban is otthon tudnék lenni, majd amikor akkor, ne beszéljünk még felőle... Mindeniütt fekszenek)
”		27 a szöke (PH: a szökébbik)
”		39 A család címere egy kecske. M. K. (PH: A család címere egy kecske. Szerk. ŐSz2: Egy kecske.)
84:37–85:1		Legénykoromban (PH: Legényke koromban)
85	:	3 Ebecken Pribeliéknél szerettem (PH: Ebecken szerettem)
”		4 be az éjszakába. Egyszer különösen (PH: be az éjszakába. Az Erzszi csinos leány volt, de egy kicsit ostoba, nem szólt az két szót se egy este. Nem is bírom érteni, mi bilincselte le úgy. Talán az, hogy az asztal alatt kezemben hagyta a kezeckéjét? De hát mit ér az? Mi van abban? Egy nyári estén különösen)
”		11 Biz az most kincs volt. (ŐSz2: Biz most kincs volt.)
”		23 sem (ŐSz2: se)
”		33 a temető fölött (ŐSz2: a temető felől)
86	:	14 ama másik fehères (ŐSz2: a másik fehères)

- 86 : 21 odadörzsölre (ÖSz2: odadörzsölve)
 ” 24 fűzfa törzséhez (PH: fűzfa *vastag* törzséhez)
 87 : 9–10 utamat állta egy hídnál, kényelmesen hempergözve (PH: utamat állta egy hídnál. *A híd a két község határán van; a patak, melyet egykor áthídtal, már emberemlékezet óta kiszáradt, de a híd áll most is: túlélte a patakot.* [Itt várt rám a fehér eb, kényelmesen hempergözve)
 ” 13 nem *bántott* (PH: nem *rohant rám*); néhány (PH: néhány)
 ” 23 a *kutyává lett* Galandáné *állomásozott* az imént (PH: a Galandáné, *akarom mondani a kísértet várt rám az imént; ÖSz2: a Galandáné állomásozott az imént)*
 ” 25 ökröcskék! (PH: ökröcskék?)
 ” 26 a két balt és a jobb lábat (PH: a két balt és a két jobb lábat)
 ” 26–27 csak a káprázó szemem (ÖSz2: csak káprázó szemem)
 ” 30 egész közel (ÖSz2: egészen közel)
 ” 31 Vagy ki vagy? (ÖSz2: Vagy ki vagy!)
 ” 33–34 senki *nem felelt* (PH: senki sem felelt)
 88 : 1 *sem* port nem vertek föl, se a lábuk (PH: se port nem vertek föl, *sem* a lábuk)
 ” 9 a falu fehérlő házacskáí. No, az éppen (PH: a falu fehérlő házacskáí. *Az egyiknek az ablaka is világos volt.* No, az éppen)
 ” 19 gyermekkoromban a Galandánét (ÖSz2: gyermekkoromban Galandánét)
 ” 20 akkor a kiterjesztett (ÖSz2: akkor kiterjesztett)
 ” 29 felsőbb parancsra (PH: felsőbb parancsszóra)
 ” 37 *Veszélka azonképp felösmerte a hangomat és hozzám szaladt.* [Az ÖSz2 szövegéből ez a sor kimaradt.
 89 : 7 az a palojtai komád (PH: az a *te* palojtai komád)
 ” 16 egy *szempillantás*, egy villanat (PH: egy *perc*, egy villanat)
 ” 23 – no hol volt (PH: – *oh* no, hol volt)
 ” 24 *testestől-lelkestől* (ÖSz2: *testestül-lelkestül*)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
84	1	<i>fluidum</i> – folyadék vagy kisugárzás.
”	5	<i>Szklabonya</i> – MK szülőfaluja.
”	14	<i>Ebeck</i> – a szomszéd falu Szklabonyától mintegy 3 km-re Észak-nyugatra (Obeckov).
”	19	<i>Mari húgom</i> – MK korán elhunyt lánytestvérét hívták így.
”	27–32	<i>Péri lány, Flitsik, Vér Klára, Galandáné</i> – A jó palócok híressé vált hősei.
85	13–24	<i>Szent Antal tüze</i> – az orbánc népies megnevezése.
86	10	<i>topoly</i> – nyárfa.
”	12	<i>palojtai hegy</i> – Palojta: Alsó-, Felső-, és Közép-Palojta három falu neve az egykori Hont vármegyében (Nógrádtól nyugatra eső, vele szomszédos vármegye, ma Szlovákia területén).
”	16	<i>piktor</i> – festő.
”		<i>petrence</i> – szálás takarmányból két rúdon vihető kisebb rakás, csomó.
”	21	<i>garád</i> – sövényből vagy felhánt földből készült kerítés.
”	22	<i>üveges tót</i> – házaló szlovák iparos, az üveget rendszerint a hátán hordozta.
”	24	<i>vizitbe</i> – látogatóba.

- 86 : 33 *rekettye* – vizenyős helyen élő cserjefajta.
káka – sásféle vízinövény.
- 88 : 16–17 *Szlaby Pál* – a *Prakovszky, a siket kovács* című elbeszélésben a mészárosot hívják így.
- 89 : 15 *liceumkerítés* – liceum (itt): liláspiros virágú, rendszerint sövénynek ültetett cserje.
- ” 21 *Sajó* – Mikszáth más elbeszéléseiben is előfordul mint kutyanev: *A pusztuló nemesség* című elbeszélésben (Krk 37, 51–55); illetve *A fekete kakasban* (Krk 12, 5–54), ahol Kupolyiék kutyáját hívják Sajónak.

Irodalom

Baranyai Zsolt (A lóvátett szolgabíró esete a tót leánnyal. In Hajdu Péter [szerk.]: *A kis formák mestere (meg a nagyoké). Elemzések Mikszáth Kálmán novelláiról*. Veszprém, 2011, Mikszáth Kálmán Társaság, 65) *A fekete fogat* elemzése során egy lábjegyzetben hivatkozik jelen novellára a levegőben úszó kocsi motívuma kapcsán: »Hasonló látomást ír le a főszereplő-narrátor *A fehér kutya* című elbeszélésben, igaz, ott két ökor húzza a szekeret, közös viszont a két leírásban, hogy „A szekérnek sem hallatszott semmi zörgése, mintha csak úgy úszott volna a levegőben.” Lényeges különbség viszont, hogy itt a narrátor rémálmáról van szó, így a novella értelmezéséhez célszerű mélylélektani magyarázatot keresni.«

Kucserka Zsófia (Valami Amerika. In Hajdu Péter [szerk.]: *A kis formák mestere / meg a nagyoké. Elemzések Mikszáth Kálmán novelláiról*. Veszprém, 2011, Mikszáth Kálmán Társaság, 81–82) megemlíti a novellát az értelmezési paradigmák MK-nál szokásos rivalizálásának egyik tipikus példaként: »Az egyes értelmezési keretek vagy sémák Mikszáth szövegeiben sokszor megmaradnak egyfajta egymásmellettiségben (amit szokás relativizmusnak nevezni vagy különböző értelmezői sémák egymás közötti versengésének, esetleg mellérendelő szerkesztési módnak), de arra is hozhatunk számos példát, hogy az egyes értelmezési keretek közül az egyik bizonyos értelemben kitüntetetté válik: az lesz a hiteles értelmezés vagy érvényes vonatkoztatási rendszer, és így a többi hamis értelmezésként lepleződik le. [...] A második esetre *A fehér kutya* lehet példa, ahol a kísérteties értelmezést visszamenőleg érvényteleníti az elbeszélés végére kibontakozó értelmezési keret vagy vonatkoztatási rendszer.«

A PONCI BŰNHÖDÉSE

- M. I. *Vasárnapi Ujság 1900. március 18–április 1.* (47. évf., 11–13 sz.), teljes névjelzéssel, »Elbeszélés« műfajmegjelöléssel, az alábbi részletezés szerint:
1. (11. sz., március 18., 163–166. l.) 95:7-ig (»...annyi agancs.«)
 2. (12. sz., március 25., 178–181. l.) 101:26-ig (»Mert akkor másnak adom.«)
 3. (13. sz., április 1., 195–197. l.) a végéig.
- II. a) [1. kiad.] *Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések*. Bp., 1901., Légrady testvérek. 263–298. l.
- b) [2. kiad.] Bp., 1907., Révai testvérek. *MKM Új sorozat* 17., uo.
- III. *Jk* 26. köt. *Kisebb elbeszélések III.*, 39–66. l.

Keletkezése

Ponci történetét MK többi gyermektörténetével kézenfekvő összevetni. Azoknak többségében, mondhatjuk úgy, MK saját gyerekeiről van szó. Elbeszélőként fellép bennük egy jóindulatú apafigura, aki igyekszik segíteni a gyerekeket, hogy megtanuljanak sikeresen alkalmazkodni a (felnőtt) világhoz. Többnyire valamilyen tanulási folyamat áll a cselekmény középpontjában, de a megismerésre törekvő gyerekeken kívül az elbeszélő apa is megfigyelő, aki maga is megismerésre törekszik, igyekszik megérteni a gyermeki világot, illetve megérteni, hogyan tesz szert tudásra a gyermek. Ezt egyrészt azért teszi, hogy segíthesse a folyamatot, másrészt hogy a gyermek korlátozott tudásából adódó tévedések logikáját megértve olyan külső nézőpontot nyerjen, ahonnan ha saját felnőtt világképre tekint, azt is jobban megértheti. Vagy másképpen fogalmazva, a gyermeki tudás a felnőtt tudás Másikaként segít az elbeszélő Ennek önmagát megérteni. Jelen novellában is egyes szám első személyű az elbeszélő, de nem apaként, hanem (nyilvánvalóan fikatív) nagybácsiként szerepel. Figyelmének, megfigyelésének igazi tárgya azonban nem az unokahúg, hanem annak ellensége, egy idegen kisfiú. Ebből következőleg a figyelem egyáltalán nem jóindulatú, nem célja, hogy segítsen a kisfiúnak valamit megtanulni, hanem ellenséges. A felnőtt a gyermek gyenge pontjait keresi, hogy megbüntesse, elüldözze.

A kontrasztot a saját gyerekeiről szóló novellákkal hangsúlyozta az *Öreg szekér fákó hárm* kötetkompozíciója is. *A fiaim* ciklus a maga öt gyerektörténetével a kötet elején, a kötetnyitó *A komposzessor fák* után található, míg *A Ponci bűnhődése* a legutolsó darab. Majdhogynem keretet alkotnak a gyermeknovellákat különben nem tartalmazó gyűjteményhez. Ugyanakkor a gyerekekhez egészen másként viszonyul a kötet eleje és vége.

Másfelől a jelen novella *A komposzessor fák*kal, a kötet nyitónovellájával is képez valamiféle szemléleti keretet, hiszen mindkét novellának vannak olyan pontjai vagy rétegei, ahol egy a természeti világ szempontját érdekel nélkül szem előtt tartó vitalisztikus nézőpont artikulálódik. *A Ponci* esetében ez a darazsak életéről szóló narrátori kitérőben jelenik meg.

*

Pantalovics nagyvonalú gesztusát, amikor a két szomszédos szobát is kibérli, hogy éjjel csönd legyen nála, a novellában a legendás pazarlás két példája segít dimenzióiban megérteni (legalábbis a villa lakóinak). Mind a kettő többször felbukkan MK életművében. A kettő egymás után szerepel a *Magyar főurak fényűzése* című 1883-as tárcában (Krk 63,140):

»Egész generáció lelkesült a másik főúr virtuscselekedetén, aki egy külföldi nagy úr lovát nézegetve így szólt:

– Hogy adja el nekem ezt a lovat?

A külföldi úr lenézőleg viszonzá:

– Nagyon drága az önnek.

– De hát mégis, mire tartaná?

– Hatezer forintra.

– Itt a pénz – mondá a magyar úr, aztán kivette a piztolyát és agyonlötte a lovat.

– Mit cselekszik ön, az istenért?

– Agyonlöttem ezt a gebét. Ilyenen nem ül egy magyar mágnás.

Sok ilyen henegeő anekdotánk van. Egy Batthyányról, akit, mikor a gazdag lord meghítt vacsorára, politúros fa mellett főzette a teát, mire Batthyány invitálta

őt meg másnapra, a bográcsban gulyáshúst főzvé, százas bankókkal élesztgette a bogrács alatt a tüzet, hogy a paprikáslé hamarább felforrjon.«

A drága ló lelévése itt nem lehet Esterházy tette, minthogy az előtte szereplő, itt nem idézett gesztus az övé, és ezt hozzá képest »egy másik főúr« hajtja végre. A drága fa tüzén főzött étel példája is mutat kisebb eltéréseket, de mindenképpen van valami angol kapcsolat, ahogyan a jelen novella Czobor gróf alakjához rendelt példájánál is.

A fényűzés mindkét extremitása szerepel MK 1882-es poémájában, amelynek fő témája, hogy az ifjú Esterházy Miklós herceg nem engedi, hogy bárki lefőzze. (*Herceg Esterházy Miklós kalandjai szárazon és vizen*. Budapest [1882], Révai). A 4. fejezetben Miklós angol vendéglátójánál, Márború (Marlborough) hercegnél figyeli meg a tékozló főzési eljárást:

Fő a dologban, hogy hencgészből tették
Tűzük polituros fával élesztgették

Előtte a 3. fejezet mesélte el kettejük megismerkedését az úton:

Ránézett Márború savószínű szemével
»Hehehe! Menjen el az Isten hírével,
Hagyja itt a lovat barátocskám másnak,
Nagyon drága ló az, egy magyar mágnásnak.«
– »Micsoda? – pattan fel Miklós – Mi az ára?«
Feleli az angol: »Menjen az útjára;
Tíz ezer forinton alul nem eladó:
No ugye megmondtam, nem magának való?«
Esterházy erre de bizony fellángol,
S tíz ezrest vesz ki a bugyellárisából,
Valamennyit oda a kocsiba szórja
S tölti a pisztolyát hirtelen golyóra.
Megszeppen az angol, sikoltoz a lányság
Mikor meghallják a pisztoly durranását.
Mi történt? Látni már, hogy a füst szétterjed.
Halva fekszik a ló. Nem hord az már nyeret...
S egész kipirulva ott áll Esterházy
»Megijedt tán? – szól az angolnak, ki fázik
Megvettem a lovát, de bizony nem másért, –
Hogy szóba állhassak... egy-két pillantásért,
Márború herceg ur, vegye fontolóra:
Egy magyar mágnás még rá sem ül ily lóra.«

Szövegváltozatok

Lap	Sor
90	: 3 <i>szezon</i> (VÚ, ÖSz: <i>saison</i>)
”	4 <i>fiú</i> (ÖSz2: <i>urfi</i>)
”	7 és nem fájt (VÚ: és <i>se</i> nem fájt)
”	12–13 mesélgette <i>a</i> többi (VÚ: mesélgette többi)

- 90 : 22 Kürtössy familiát (ÖSz1: Kürtössy-familliát, VÚ, ÖSz2: Kürtössy-familiát)
 ” 28 parti (VÚ, ÖSz: part*hie*)
 ” 34–35 a villában. | Tüzzről pattant (VÚ: a két bekezdés között szerepel egy négy bekezdésnyi rész, amely a további kiadásokból kimaradt: a villában.
Mert tudni kell, hogy a Kürtössyek sárosmegyei familia, és tudni kell, hogy a sárosmegyei nagy familiák többnyire szegények, úgy, hogy csak az ablak tartja bennök a lelket. Tudniillik a mások ablaka.
Ezt pedig úgy kell érteni, hogy a haldokló sárosi nemes azt mondja a fiának: »Ne félj semmit, van elég muskátlis ablak az országban.« A haldokló paraszt pedig így biztatja örökösét: »Ne félj semmit, van elég törött ablak az országban!«
Szóval a különféle ablakok tartják fenn ezt az országrészt. A muskátlis ablakok mögé szép kisasszonyfejeket, gazdag parthieket fest a nemesek fantáziája, a törött ablak pedig egyszerűen a kenyeret jelenti az üveges tótoknak.
De hát a hadnagy Kürtössyhez semmi közünk. Az majd megtalálja a maga ablakát, a hogy az apja kétszer is megtalálta. Mi csak a Ponci kis tragédiáját vagyunk hivatva elmondani.
- Tüzzről pattant
- 91 : 4–5 átléptük a határt (VÚ: átléptük a *stájer* határt)
 ” 14 követett el, de (VÚ: követett el a *kis Poncki*, de)
 ” 17 fel (VÚ: föl)
 ” 31 sem (VÚ: se); szól ehhez? (VÚ: szól *ön* ehhez?)
 ” 33 gézt (VÚ, Ösz: *gázt*)
 92 : 14 villa (VÚ: *vitla*, ÖSz2: *Villa*)
 ” 20 kereskedősegédek a földig (VÚ: kereskedősegédek földig)
 ” 23 fürdőre (VÚ: fürdőbe)
 ” 27 nimbust (VÚ, ÖSz1: nymbust, ÖSz2: nimbust)
 ” 36 mint (ÖSz2: *mind*)
 93 : 7 Kürtössyékkel (VÚ: Kürtössyekkel)
 ” 7–8 azt aztán *senki* se tudja többé összevarni. (VÚ: azt aztán még a Závory se tudja többé összevarni. (*Závorynak a curort legjobb doktorát hitták.*))
 ” 20 egzisztált (VÚ, ÖSz: existált)
 ” 21 kokott (VÚ, ÖSz: *cocotte*)
 ” 24 trotli (VÚ, ÖSz: *trotli*)
 ” 36 *sikk* (VÚ, ÖSz: *chic*)
 ” 37 *sikk* (VÚ, ÖSz: *chic*)
 ” 38 nagyobbiknak, Idának (VÚ: nagyobbiknak, az Idának)
 94 : 2–3 boykottálták (ÖSz1, VÚ: boykottálták)
 ” 3 flörtölt (ÖSz1, VÚ: flirtelt, ÖSz2: flirtölt)
 ” 12 rontva egész nyara (VÚ: rontva az egész nyara)
 ” 20 pusztulniok (ÖSz1: pusztulniok [Nyomdahiba.]
 ” 37 diplomácia (VÚ, ÖSz: *diplomatia*); rám (ÖSz1: *ram* [Nyomdahiba.]
 95 : 18 egyet (VÚ: *nehányat*)
 96 : 26 hotelbe (VÚ, ÖSz: *hótelbe*)
 97 : 3 Nro. (ÖSz2: Nr.)
 ” 7 s (ÖSz2: *és*)
 ” 12 Nro. (ÖSz2: Nr.)

- 98 : 9 el egy más (ÖSz2: el más)
 ” 35 az a terv (VÚ: a terv)
 99 : 3 alakja egyre (VÚ: alakja *is* egyre)
 ” 4 Czobor (ÖSz1: Cobor)
 ” 8 volna az (VÚ: volna *neki* az)
 ” 13 belevágott terveimbe (VÚ: belevágott *a* terveimbe)
 ” 38 Isten (ÖSz2: isten)
 100 : 12 tölünk, éppen (VÚ: tölünk *s* éppen)
 ” 20 madár *át* nem (ÖSz2: madár nem)
 ” 22 volt (ÖSz2: van)
 101 : 3 pótolja *a* tapogató (ÖSz2: pótolja tapogató)
 102 : 35 örülni. (VÚ: örülni?)
 103 : 1 hängemattéban (VÚ, ÖSz: hängematteban)
 ” 2 Pán (VÚ, ÖSz: Pan)
 ” 26 szobában (VÚ: szobámban)
 ” 28 balról, ahol éri (VÚ: balról, *üti*, a hol)
 ” 29 üvöltő (VÚ: üvöltő)
 ” 33 mi történik (VÚ: mi *fog* történni)
 104 : 8 elótoppanni (VÚ: elótoppani [Nyomdahiba.])
 ” 11 negligésben (VÚ, ÖSz: negligé-ben)
 ” 13 fúriában (VÚ, ÖSz: furiában)
 ” 14 úriasszony *többé*, vége (VÚ: úri asszony, vége)
 ” 21 fűrődni nyakába (VÚ: fűrődni *a* nyakába)
 ” 22 meglepetve; amint (ÖSz2: meglepetve, amint)
 ” 27 Hanem eressze (VÚ: Hanem *hát* eressze)
 105 : 3 affér (VÚ, ÖSz: affaire)
 ” 25 forszírozhatja (ÖSz1, VÚ: forcírozhatja)
 ” 30 szolidáris (VÚ, ÖSz: solidaris)
 106 : 9 Jó *láb*on volt (VÚ: Jó volt)
 ” 12 visszalátogatták (VÚ: visszalátogatták *a Veronában*)
 ” 17 ön kedvében (VÚ: ön *a* kedvében)
 ” 25 annyira *a* nyeregben (ÖSz2: annyira nyeregben)
 ” 32 azután *a* rosszakat (ÖSz2: azután rosszakat)
 ” 34 azután (VÚ: aztán)
 107 : 1 atakot (VÚ, ÖSz: atakot)
 ” 4 Pantalovics *azonban* egykedvűen (VÚ: Pantalovics egykedvűen)
 ” 10 néhány (VÚ: néhány)
 ” 22 ott van *valahol* *a* (VÚ: ott van *a*)
 ” 37 takarodjanak *ki* *a* házából (VÚ: takarodjanak *a* házából)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
90	:	10 <i>stammgast</i> – törzsvendég.
”	”	14 <i>Lehel vezér</i> – Azon kalandozó magyarok egyik vezére, akik 955-ben vereséget szenvedtek Augsburgnál. Mivel Tas fia Lehelt többnyire Árpád dédunokájának tartják, a Kürtössy család nem kevesebbet állít, mint hogy ők tulajdonképpen az első magyar uralkodó család, az 1301-ben kihalt Árpád-ház

- közvetlen leszármazottai. Ez a családi legenda természetesen nem különösebben komoly még a novella világán belül sem, hiszen alapját a 'kürt' szó adja: az augsburgi csatában fogságba esett Lehel a monda szerint kürtjét kérte, hogy mielőtt halálnevet választ magának, belefújhasson, majd a kürttel agyonütötte a császárt, hogy az a másvilágon neki szolgáljon.
- 90 : 14–15 az egyik őse tartotta keresztvízre Habsburgi Rudolf grófot – A legkézenfekvőbb személy, akire ez az utalás vonatkozhat, I. Rudolf (1218–1290) a Habsburg-család első jelentős tagja. Ő 1273-tól volt német király. A régi eladósodás ilyesfajta motívuma felbukkan az egy évvel korábban íródott *A rokon* című novellában (jelen kötetben) és *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényben is. Az előbbiben a Palásthyak akkor adósodtak el, amikor egyik ősük Vajkot a keresztvíz alá tartotta, a Kopereczkyek pedig, amikor egyik ősük részt vett a későbbi Nagy Lajos keresztelőjén (Krk 20,76).
- ” 21 *izmaelita* – muzulmán. Mínhogy a keresztények számára tilos volt kama-tot szedni, a középkori Európában pénzügyekkel (adóbérlés, hitelezés) csak muzulmánok és zsidók foglalkozhattak.
- ” 33 *szentbernhardi* – bernáthegyi.
- 91 : 10 *Amiens* – francia város 120 km-re északra Párizstól.
- ” 11 *guvernant* – nevelőnő.
Zolát olvasta – Émile Zola (1840–1902) francia író, a naturalizmus meg-alapítóját a korszakban sokan pornográf szerzőnek tekintették a szexuális tartalmak akkoriban normásértően explicit ábrázolása miatt. Zola olvasása – ráadásul nyilvánosan! – különösen szabad (vagy szabados) gondolkodású-nak mutatja a nevelőnőt.
- ” 33 *jodoform* – A jodoform (trijódmétán, CHI3) fertőtlenítő hatása 1879 óta is-mert. Kellemetlen szaga és nagy adagok esetén fellépő mellékhatásai miatt ma már nem használják.
- 92 : 23–24 *Extra Veronam non est vita.* – (A) Veronán kívül nincs élet. Humoros átala-kítás annak a latin szentenciának, amelyet a magyarok szólásmondásaként először Coelius Rhodiginus jegyzett le 1516-ban: *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita.* A századfordulón új népszerűséget szerzett a mondásnak Tóth Béla (*Szájru! szájra. A magyarság szálló igéi.* Bp., 1895. Athenaeum, 58–59).
- ” 36–37 *major domus* – háznagy, a frank birodalomban a Meroving királyok első udvari és államhivatalnoka.
- 93 : 2 *aplomb* – magabiztosság, sőt színpadias pöffeszkedés.
- ” 13 *fumigatív* – lekicsinylő, megvető.
maliciózus – rosszindulatú.
- ” 20 *egzisztál* – létezik.
- ” 21 *kokott* – prostituált.
- ” 26 *disgustáltak* – undorral méregették.
- 95 : 3 *genre* – zsáner, típus.
- ” 13 *despota* – zsarnok.
- ” 27 *Milán király* – Szerbiának több Milán uralkodója is volt, király azonban csak 1882-ben lett Milan Obrenović (1854–1901), aki 1868-tól IV. Milán fejedelem, 1882-től I. Milán király volt 1889-ig, amikor fia, Sándor javára lemondott a trónról. Utána többnyire Párizsban élt, de természetesen több fürdőhelyen is megfordult.
- 96 : 4 *Alzo bleibt* – Tehát marad (helyesen *Also*).

- 97 : 15–16 *szezeit, mint Kádár, az égre fölemelve* – Kádár vitézt önfeláldozó kitarása egy tatár sereggel szemben valóságos népi hőssé emelte. 1658-ban Kádár István 200 emberével napokig megakadályozta, hogy a tízszeres túlerőben lévő tatár sereg Berettyóújfalunál melletti átkeljen a Berettyó hídján. A tatárok végül máshol keltek át, és a csapatot bekerítették, Kádár István nyílvesztőtől találva elesett. MK a *Kádár István éneke* című névtelen históriás ének egyik részletére utal:
- Felemeli Kádár szezeit az égre
Mondván: »Jöjj el, isten, én segítségemre,
Nosza vitézkedjünk, katonák, két kézre,
Mert nem látok jöni embert segítségére.«
- ” 33 *szepeg* – fél.
- 98 : 8 *infáms* – gyalázatos, elvetemült.
- 99 : 4 *az utolsó Czobor gróf* – Czobor József, akivel a család kihalt, esztelen pazarlásáról volt híres. Hatalmas vagyont tékozolt el, és amikor 1771-ben meghalt, már csak a Mária Teréziától juttatott csekély nyugdíj volt egyetlen jövedelemforrása.
- ” 15 *Pompeji és Herkulanium* – Pompeii és Herculaneum két város Nápoly közelében, melyeket a Vezúv i. sz. 79. évi kitörése mintegy 20 méternyi hamu és kő alá temetett. A városokat 1738-ban fedezték fel véletlenül, amikor egy nyári palotát építettek a nápolyi király számára. Ásatások 1748-ban kezdődtek Rocque Joaquin de Alcubierre spanyol hadmérnök vezetésével, és a két ókori város életének tárgyi emlékei (épületek, freskók) összehasonlíthatatlan gazdagságban kerültek elő.
- 100 : 30 *Westminster* – A Westminster szigorú értelemben véve London központi negyedeinek egyike, a Temze partján. Különösen két épület nevezetes itt: a Westminster apátság, a gótikus katedrális, ahol az angol királyokat koronázzák, és a Westminster palota, a brit parlament székhelye, amelyet egy 1834-es tűzvész után építettek néhány középkori emlék köré. A bonyolult és művészi épület példájaként MK nyilván az utóbbira utal, hiszen a Westminster palotában 1000 helység, 100 lépcső és 5 kilométernyi folyosó található.
- ” 31 *iótok nélkül* – Budapest századvégi építkezéseim a napszamos munkát – számos más népcsoport mellett – főleg szlovákok végezték.
- ” *pallér* – kőművesek vagy ácsok munkavezetője.
- ” 34 *fundus* – telek.
- 101 : 6 *majszer* – mester.
- ” 18–19 *Csak azért is dongó, diri-diri-dongó.* – Idézet egy népdalból:
- Debrecenbe kidobolták,
Hogy a Dongót ne dalolják.
Csak azért is dongó!
Ihajja!Diri-dongó!
- A századforduló irodalmában elég gyakran idézik a kifejezést a »csak azért is« nyomatékosításaként.
- ” 34 *grupp* – csoport.
- 103 : 1 *hängemate* – függőágy.
- ” 2 *Pán* – ókori görög pásztoristenség.
- ” 31–32 *deklinalja* – A declinatio a latin névszóragozás, szó szerint hajlítás. Deklinálni valakit kb. annyit tesz, mint gyakoroltatni vele a latin névszóragozást.

- 105: 21 *kürszalon* – szó szerint gyógyszalon, fürdőhelyeken a szórakoztató céllal épült díszesebb épületet nevezték így, többnyire étkezésre és szerencsejátékra is lehetőséget nyújtott.
- ” 24 *violencia* – erőszak.
- ” 34 *kolportál* – híresztel.
Bismarck – Otto von Bismarck (1815–1898) német államférfi, aki 1862–1890 között irányította Poroszország majd Németország politikáját; nem kis mértékben az ő teljesítményének köszönhető, hogy létrejött a (kis)német egység, és Németország nagyhatalommá vált.
- 106: 23 *Kurort* – gyógyfürdő, fürdőhely.
- ” 24 *akcia* – részvény (németül: Aktie).
- ” 26 *komót-sapka* – házisapka.
- ” 27 *Reservirter Platz* – foglalt hely (helyesen reservierter).
- ” 28 *potentát* – hatalmasság.
- 107: 1 *attak* – támadás.
- 108: 4 *annálé* – évkönyv.

Irodalom

Várdai Béla (*Mikszáth Kálmán*. Budapest, 1910. Franklin-Társulat, 168) a jelen novellát is megemlíti az *Öreg szekér farkó hám* című kötet jellemzése során, de ebben alig lehet ráismerni: »Duhaj bácskai nemest egy fürdőzési kellemetlenség elbeszélésének keretében a *Ponci bűnhődése*.«

Németh G. Béla (*Az eszmélkedő, kései Mikszáth*. In *Századutórol – századelőről: irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1985. Magvető, 105) szerint az eszmélkedő, kései MK háromfelé keresett új témákat. Az egyik irány »a természeti, főleg az állatvilág, kivált az antropomorfizált állatvilág kicsiny, kevésbé becsült, irodalmi dicséssel alig övezett képviselőié (a veréb, a darázs, a vadréce, a kisborjú, a szamár stb.)«. Ebből a zárójeles felsorolásból a darázs a jelen novellára utal.

»A gyerek (és az állat) világában megvan és megmutatkozik az egyesben is a nem, a species törvényének érvénye és lényegének azonossága. A nem és az egyed törvénye, lényege romlatlan természeti távlattal nézve azonos. A kis Marci a búzatáblában boldogan fedezi föl »tavalyi nyulát«, »virágát«, »madarát« (*Piros harangok*). A darázsak is mindig ugyanazzal a bonyolult rendszerrel és tudással építik lakásukat (*A Ponci bűnhődése*).« (125.)

Hajdu Péter (*Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek*. Bp., 2010. Argumentum, 52–56) részletesen foglalkozik jelen novellánkkal »A novellák epizstemológiája« című fejezet »A gyerek magához való esze« című alfejezetében. A hosszabb idézeteket kihagyjuk, és csak szögletes zárójelben jelezzük, mégpedig a jelen kiadás sorszámaira utalva. A rövidebb idézetek lelőhelyére (az ŐSzi-ben) utaló oldalszámokat is elhagyjuk. Szögletes zárójelbe kerülnek a relevánsnak ítélt lábjegyzetek is.

»Én csupán egyetlen mikszáthi gyermekfigurát ismerek, akire habozás nélkül alkalmaznám Németh G. Béla kifejezését, »a gyermek világának tettbiztonságát«, és ez Ponci, aki a természet világa ellenében fellépő ős gonoszság pusztító bizonyosságával cselekszik. *A Ponci bűnhődését* talán éppen mint a gyerekekről, mármint a saját gyerekekről szóló novellák ellentétét érdemes – némileg kitérőként – szemügyre venni, mert

abban egy minden tévovázás nélkül cselekvő, a maga destruktív ösbizonyossága okán semmit sem tanuló, megismerésre nem törekvő gyermek csap össze egy olyan felnőtellel, aki a maga társadalmi mindentudása alapján szintén nagyon magabiztosan cselekszik. Bár Ponci ténykedése a bevezető mondatok szerint a vendégek számára teszi kiállhatatlanná a szezont egy furdóhelyen, a részletezés az ablakok betörésén kívül kizárólag állatkínzást tartalmaz: [90:35–91:13].

Az állatkínzásoknak ez a katalógusa azonban nem valamiféle állatvédő nézőpontból ítéli el Poncit, a narrátor itt nem az állatok, hanem az emberek érdekeit fogalmazza meg: a kutyák bántalmazása miatt a gazdájuk szenved, egy nevelőnőnek rossz, hogy a mókust késsel szurkálják, nem a macska ijed meg saját lépteit zajától, hanem az aludni vágyó emberek; a madarak elfogása talán azért bűn itt, mert épp a madáretetőknél történik. Ezzel a háttérrel látszik igazán jelentőségteljesnek a novella darázs-szubtextusa. A narrátori diskurzus ugyanis csak a darázsok érdekei, értékei mellett áll ki önmagukért, nem az emberi társadalom szempontjából kellemes vagy hasznos voltak miatt. Sőt a bevezető mondatok szerint a darázsok éppúgy kellemetlenek, mint Ponci. A két csapás tehát a lelegején még párhuzamos, bár ott is rögevést kiderül, hogy Ponci a súlyosabb: [90:1–9].

És úgy látszik, Ponci tevékenysége főleg a folyamatos állatkínzás révén teszi az emberek számára kiállhatatlanná a szezont. Legalábbis Esztike fejének betörése és erre következő üldözése láthatólag nem vált ki hasonló részvétet senkiből, csak a kislány családja próbál az érdekében kiállni, de a konfliktus az ő részükről is hamar presztízscsapatává alakul, és a kislány érdekei elfelejtődnek. [A szereplőként fellépő narrátor, mivel sajnálja a megfélemlített kislányt, azt javasolja, költözzön ki a család a szállodából. Az anya viszont azt feleli: »Inkább meghalok, hogysem egy tapodtat mozduljak.«] Mintha Ponci igazi főbűne, ami után csak a bukás jöhet, a darázsok pusztítása lenne. A novella kulcsjelenetét, amikor a történetet elbeszélő tanú megkísérti Poncit a trombitával, megfelelően hosszú kitérő szakítja meg, ami pusztán a késleltetéssel aligha magyarázható. Ponci éppen kiásott egy darázfészket, amikor az elbeszélő megközelíti, és amíg arra vár, hátha Ponci szóba áll vele, eltűnődik a darázsok létén. »Közben gyönyörködtem a kibontott darázfészkekben« – így kezdődik ez az esszéisztikus betét, amely a novella terjedelmének mintegy 10%-át teszi ki. Az elbeszélő várakozik, és amíg Ponci a szökőkút halacskaít kövekkel dobálja, ő tűnődik a darázsokon. Egy örök, a maga változatlan tökéletességében imponáló, az embertől független létformában gyönyörködik. És a morfondírozás eredménye, hogy a darázfészkek elpusztítása Ponci megbocsáthatatlan bűne lesz: »Mennyi művészet, mennyi pompa – de mi haszna? Jön a kis Ponci, és kiássa, szétrombolja az egész várost.« Ha az elején a villa lakóit két csapás gyötörte, akkor a darázsok pusztítását érthetnének úgy, hogy Ponci legalább ez egyszer az emberek érdekében cselekszik, és a másik csapást enyhíti, míg egyéb állatkínzásai zavarják az embereket. Ez a szempont azonban fel sem vetődik. [Sőt a fenti idézet folytatása akár az ellenkezőjét is sugallhatja: »Hát legyen aztán ilyen körülmények közt valakinek kedve daráznak lenni és nem csipni, nem dongni.« Vagyis a darázsok az évi különös agresszivitásukat akár Ponci állandó zaklatása is okozhatja.] És amikor az elbeszélő megpróbálja – persze manipulatív céllal – Poncit a darázfészkek esztétikai szemléletére felhívni, választ sem kap. Poncit csak a pusztítás érdekli.

És a novella zárlata újra csak a kert darázsai szempontjából értékeli az eseményeket, nem az emberek vagy a Horváthyék szempontjából, és ezzel a narrátor saját rafinált közbeavatkozását utólag úgy minősíti, mintha az leginkább a darázsok érdekében történt volna. De ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a novella tényleg Ponci és a darázsok viszonyáról szólna; nagyon fontos ez a szubtextus, de funkciója szerint csak

hermeneutikai segítséget nyújt a történet olvasásához, amelyben az üdülőhely mini társadalmának működése érzékeltet valamit a Monarchia társadalmi ellentmondásaiból. De itt nem kell kitérnünk a korábbi szakirodalomban sokat emlegetett dzsentrí-tematikára, amelynek keretei közt ez a novella talán csak azért nem lett a kánon középponti darabja, mert viszonylag finom értelmezési eljárásokra lett volna szükség a durva politikai tartalmak kinyeréséhez.

Amikor Ponci vonakodik elfogadni a szép új trombitát, vonakodását a narrátor a következőképpen kommentálja: »A gyermekek ösztöne többet ér, mint az öregek tapasztalása.« A novella végkifejlete azonban cáfolja ezt a maximát. Ponci ugyan helyesen érzi meg, hogy az ajándékot hozó ellenség rosszat akar neki, de mivel tapasztalatai híján nem tudja felfogni, miképpen lesz a kárára ez a rosszakarat, nem tudja legyőzni másik – részben általános gyermeki, de itt leginkább rá személy szerint jellemző – ösztönét, amely a csend és béke [A novella értékstruktúrájában a pozitív oldalt leginkább a csend, béke, nyugalom képezi, amihez hozzákapcsolódik még az egészséges testi erő és a nem hivalkodó gazdagság Pantalovicséknál, valamint az együttműködő iparosmunka, amit a darazsak életének antropomorf ábrázolása sugall.] megzavarására irányul majd, amint egyedül marad a trombitával. Az elbeszélő ellenben a tapasztalatai alapján képes olyan szituációt kialakítani, amelyben a Ponci gonosz ösztönei végső soron Ponci érdekei ellenében fognak hatni. De hát éppen ez a különbség az ösztön és a tapasztalás között; Ponci úgy nevelkedik, hogy ösztönös cselekedeteit egyáltalán nem tanulja meg korlátozni: a családja nyújtotta totális védelem következtében – legalábbis a villa Verona világában, amely azonban a novella teljes, sűrített világa – mindent megtehet. Az öregek tapasztalatával rendelkező elbeszélő viszont cselekvési tervébe Ponci ösztöneit éppúgy belekalkulálja, mint a különböző »zsánerek« cselekvési stratégiáit, amelyeket ő alaposan ismer. Ez az utóbbi tudása is megfigyelésen és általánosításon (tehát tapasztaláson) alapul. »A sárosi nemes csak otthon nem úr, a nógrádi nemes csak otthon úr, a bácskai nemes pedig mindenütt úr.« Brunner úr pedig a tények embere volt, s kimondhatatlan rajongást kezdett érezni Pantalovics iránt – ami éppen jól belevágott terveimbe.« És a tervezés lényege, hogy maga alig cselekszik valamit, csak otthagyja Poncinak a trombitát a délutáni pihenőidőben, utána már minden szereplő cselekszik a maga lényege szerint, ahogyan azt a terv kidolgozója előre látta: »Mert a sors néha a maga bolond fejétől is cselekszik, de a leggyakrabban okos emberek mesterségesen fogják az ekéjük elé, ellátják a szükségességekkel, és ráhagyják: no most már magadtól csináld tovább!« És az ő körültekintő tervezése végül diadalmaskodik, ő győz, Ponci veszít: a tapasztalás végül többet ér, mint a gyermeki ösztön.

Ez a megfigyelésre alapozott cselekvés azonban nagyon kevésbé érdekelt a megismerésben, a narrátor a maga fölényes intellektusával azonnal átlátja, melyik szereplő milyen paradigmának feleltethető meg, és ennek alapján ő már ki tudja alakítani saját tervét. Érdekes, ahogyan a novella visszajukra fordít általános mítoszokat, merthogy a szereplőket manipuláló intrikus szerepét a jó célért küzdő én-elbeszélő játssza el, és a kertben lezajló kisértést a gonosszal szemben hajtja végre a jó, miközben a gonosz szereplő maga a gyermeki ártatlanság mítoszának megtestesült tagadása. A részletekbe menő megfigyelés azonban kizárólag a darazsak világának szól, az örök, az emberi társadalom paradigmái alapján nem értelmezhető természeti világnak.«

GRISICS HITELBE VETT BORT

- M.**
- I. *A Hét 1900. december 23., 11. évf., 51. sz., 807–811. l.*, teljes névjelzéssel.
 - II. a) [1. kiad.] *Óreg szekér fakó hárn. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 237–262. l.
 - b) [2. kiad.] *Óreg szekér fakó hárn.* Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.
 - III. *Budapesti Napló* 1909. december 25., 12–15. l.
 - IV. Jk 26. köt. *Kisebb elbeszélések III.*, 19–38. l.

MK és a Balkán

MK nem tartozott azok közé a szerzők közé, akiket a Balkán térség ügyei rendszeresen és mélyen foglalkoztattak. Jellemző, hogy Dupcsik Csabának *A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században* című monográfiájában (Bp., 2005. Teleki László Alapítvány) egyáltalán nem is kellett említenie őt. Tekintve azonban, hogy a Balkán az Osztrák–Magyar Monarchia fontos exportpiaca volt, hogy az ország élete ezer szállal kötődött a déli szomszédokhoz, és hogy a birodalom külpolitikája mennyire aktív volt a térségben, elkérülhetetlen, hogy egy újságíró (márpedig MK egész életében az is volt) időről időre foglalkozzon vele, amikor egyes politikai fordulatok nagy sajtófigyelmet kaptak Magyarországon is.

Foglalkoznia kellett először is Bosznia és Hercegovina megszállásával. A térség helyzetét az orosz–török háború után az 1878-as berlini kongresszus rendezte; az európai nagyhatalmak nem engedték meg Oroszországnak, hogy katonai győzelmét kiaknázza saját kénye-kedve szerint alakítsa a Balkán térképét. Ausztria–Magyarország megbízást kapott Bosznia–Hercegovina okkupációjára. A Monarchia célja nem annyira a területi terjeszkedés volt, mint inkább a balkáni orosz befolyás ellensúlyozása. MK, akkor ellenzéki újságíró, nehezményezte a megszállás költségeit, a megszállás után kitört felkelés elfojtása során a magyar vérvesztéséget, később mindazt a ráfordítást, amit az elmaradott terület kormányzása és fejlesztése igényelt. Politikai álláspontjának megváltozása azonban az 1880-as évek derekán kihatott Boszniával kapcsolatos nézeteire is. Nagy tisztelője lett Kállay Benjáminnak, aki két évtizeden át (1882–1903) igazgatta alkirályként a tartományt (ez a mindenkori közös pénzügyminiszter feladata volt), és több írásában is méltatta eredményeit, mindazt, amit a miniszter a terület fejlesztéséért tett. (Ehhez lásd Hajdu Péter: Egy baka és egy alkirály. In *Uó: Irodalom, történet, titok, idegenség.* Bp., 2009. Balassi, 204–208.)

A Bosznia–Hercegovinán kívüli Balkán területek az aktualitásoknak megfelelően bukkantak fel olykor-olykor publicisztikájában. 1886-ban például több cikkben is szőtt Battenberg Sándor (1879 óta Bulgária uralkodó hercege) lemondatásának ügyéről. A Balkánnal szembeni fensőbbeség, lenező szemlélete ekkor is megnyilvánult: »Sok bolondos operetti király fordult már meg a színpadokon, a jámbor Petaud, a hőbortos Bobeche, de az mind semmi a derék Battenberg Sándorhoz képest« (*Furesa háború.* Krk 71,83); »Ha az ember olvassa az ilyesmiket, eltelik undorral, majd megkönnyebbvedve sóhajt föl bizonyos megelégedettséggel, hogy nem balkáni fejedelem. Jobb itthon lenni még tanfelügyelőnek is« – írta többek között (*A rubel.* Krk 73, 51:1–4). Néha Szerbia is foglalkoztatta MK-t; a legérdekesebb talán az a fiktív riport, amelyet 1888-ban »készített« a szerb trónörökösrel, Sándor herceggel (*A kis Sándor.* Krk 77, 11–13).

A Balkán azonban néhány novellatémát is szolgáltatott MK-nak. Ezekre az író-sokra általánosan jellemző az a lesajnáló hang (a Balkán államok bohókás, gyermekded dolgok), amely a jelen elbeszélésnek főleg a vezetői soraiban meghatározó. *A krusevici útközet* (1885) a bosnyák felkelés (1875–78) idejében játszódik, és egy olyan »csatát« mesél el, amelyben a szembenálló török és bosnyák csapatok napokig egy puskalövés nélkül lapulnak a sziklák mögött, majd egy ki nem mondott, de nem is teljesen hallgatólagos megegyezés alapján szép csendben hazamennek (Krk 36, 197–201). A jelen elbeszélésnél egy évvel keletkezett később *A kladovai menyecske* (jelen kötetben), amelyben a Vaskapu szabályozásának kapcsán mind felvonultatja a szokásos sztereotípiákat Szerbiáról: sertések (»Szerbiát úgy képzeli el mindenki, hogy ott a sertésrőfögés elnémit minden egyéb hangot«), hanyag közigazgatás, korrupció. Ez a fensőbbes hang a mai kontextusban politikailag inkorrektnek bizonyul, de rögtön meg kell jegyeznünk: nemcsak MK-ra vagy általában a korabeli Magyarországra volt jellemző, hogy a Balkán térség képét negatív sztereotípiák határozták meg, hanem az egész nyugati gondolkodásra általában is (vö. Vesna Goldsworthy: *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*. New Haven–London, 1998. Yale University Press).

*

Érdemes külön szót ejteni a novella 1909-es megjelenéséről a *Budapesti Napló*ban. A napilap karácsonyi »jubiláris száma« egy mellékletet tartalmazott »A magyar novella – Keletkezésétől napjainkig« címmel. A mintegy egyoldalas novellatörténeti bevezető után egy antológia következik, egy szerzőtől szigorúan csak egy novellával, melyek közé, ha a tördelés folytán némi hézag keletkezett, kisebb költemények is illeszkednek. Minden novella előtt rövid bevezetés szól az adott szerzőről. Az egész melléklet novellatörténeti bevezetése MK novellisztikáját a napisajtóval megfigyelhető közvetlen kapcsolatával próbálja megragadni:

»A magyar napisajtónak a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben kezdődő nagyarányú fejlődése szükségképp átalakító hatással kellett, hogy legyen a magyar novellairadalomra. A napilapok tárcarovatai nap-nap után rövid megszbott terjedelmű novellákat közölnek, mi egyrészt a novelláirók számának hatalmas megszorodására, másrészt e novellák tartalmi értékének csökkenésére vezetett. Megszületett ilyképp az *újság*- vagy *tárcanovella*, mely – mint különben külföldi testvére is – sem a tartalom, sem az előadás művészi eszközei tekintetében nemigen válogatos. Mindez természetesen nem zárja ki, hogy hivatott, igazi tehetségek ne alkossanak e téren is kiválót és maradandót.

Sőt a magyar novella legkiválóbb művelője, irodalmunk egyik büszkesége, *Mikszáth Kálmán* (szül. 1847), éppen a napilapok hasábjain nőtt nagygyá. *A tót atyafiak* és *A jó palócok* mindmegannyi remeke, s annyi más szép elbeszélése először a napilapok hasábjain látott napvilágot, s innen lopta be magát az olvasóközönség szívébe.«

A novella előtt álló jegyzet a szerzőről így hangzik:

»A magyar novella egyik legnagyobb művésze. Született Szklabonyán, 1847. január 16-án. Rimaszombaton és Selmezbányán tanult, a jogot Pesten végezte. Első novellája (A batyus zsidó leánya) a *Fővárosi Lapok*ban jelent meg 1873-ban. A következő évben már önálló novelláskötete jelent meg (Elbeszélések). 1878-ban a *Szegedi Napló* munkatársa lett. Később Budapestre költözött és a szabadelvű

éra alatt a parlamentben is nagy szerepet játszott. Legkedveltebb novelláskötetei A tót atyafiak, A jó palócok, A tisztelt Házból (karcolatok), Kavicsok, Apró gentry és a nép. Legjobb regénye a Szent Péter esernyője. Számos művét lefordították idegen nyelvekre.«

A magyar novella teljes történetét (1909-ig) itt reprezentáló szövegek a következők:

Vajda Péter: *Remény*
 Nagy Ignác: *Szegény, ne igyál*
 Degré Alajos: *Urambátyám és az arszlán*
 Jókai Mór: *A jó szomszédok*
 Beöthy László: *Zöld hetes és makk felső*
 Tolnai Lajos: *Családi sírbolt*
 Baksay Sándor: *A kukoricacsőz*
 Mikszáth Kálmán: *Grisics hitelbe vett bort*
 Herczeg Ferenc: *Péterke*
 Ambrus Zoltán: *A kötéltáncos*
 Rákosi Viktor: *A tudomány vértanú*
 Pekár Gyula: *Árnyék Sándor huszárkáplár esete*
 Szemere György: *Czinege Péter üstje*

A kiválasztott novellák közül MK-é a maga nyolc columnájával messze a leghoszabb. Mindenesetre érdekes, hogy nem a bevezetőben említett kötetek valamelyikéből választottak ki egy darabot. Aligha kell azonban ebből arra következtetni, hogy a válogató szemében a *Grisics hitelbe vett bort* lett volna MK legjobb novellája. Egy viszonylag friss kötetből, az *Öreg szekér jakó háam* 1907-es második kiadásából választott, de a válogatás mindenesetre felértékeli ezt az írást.

Szövegváltozatok

A *Hétben* megjelent szöveghez képest MK néhány kisebb változtatást hajtott végre az ŐSz1 összeválogatásakor, és ezek közül legalább egy (a 116:27–28 sorban) tudatos szerzői döntésről árulkodik. Az ŐSz2 eltérései szövegromlásnak látszanak. A BN változata az ŐSz2 szövegén alapul, hiszen minden eltérést, még a hibákat is átveszi, és ehhez képest tartalmaz még néhány nyomdahibát.

Lap	Sor
108:	12 etikettnek (H, ŐSz, BN: <i>etiquettenek</i>)
”	15 asszonyok a férjeiknek (BN: <i>asszonyok is férjeiknek</i>)
”	21 mulatságosat (BN: <i>mulatságot</i>)
109:	8 Toporcer (H: Toporczer)
”	9–10 Toporcernek (H: Toporczernek)
”	11 <i>bele</i> fáradva (BN: befáradva); <i>visszaadta</i> (ŐSz1: <i>visszadta</i> [Nyomdahiba.]
”	12 elpanaszolván (BN: <i>elpanaszkodván</i>)
”	15 grislit (ŐSz2, BN: <i>groslit</i>)
”	33 <i>azt</i> (BN: <i>ezt</i>)
”	38 <i>levő</i> (H: <i>lévő</i>); <i>Zbogom!</i> (H: <i>Z bogom!</i>)
110:	2 párolgó teste (H: párolgó <i>holt</i> teste)

- 110 : 10 még szalonnája (H, ŐSz2, BN: még *a* szalonnája); zsirja! istenem (H: zsirja!
Istenem; ŐSz2: zsrirja, istenem)
” 11 Noé (H, ŐSz, BN: Noe)
” 17 szedegette *le* a (ŐSz2, BN: szedegette a)
” 29 s látható (H: s *asztán* látható)
” 33 *megnézegetve* (BN: nézegetve)
- 111 : 3 *hova* (BN: *hová*)
” 6 *belecsípte* (BN: *becsípte*)
” 21 *nyílt ajtó* (BN: *nyílt az ajtó*)
- 112 : 14 Ősmertem (BN: Ősmerem)
” 20 *vitéz* (ŐSz2, BN: *vitézlő*)
- 113 : 9 De félti erősen (H: De félti *is* erősen)
” 10 *ez az ember* (H: *az az ember*)
” 24 *fejtőszékről* (H: *fejő székről*)
” 31 *okulárét* (H, ŐSz1: *occulárét*)
- 114 : 5 Toporcer (H: Toporczer)
” 9 *mordult fel*, (H: *mordult,*)
” 13 Toporcert (H: Toporczert)
” 14 *yatagánommal* (H, ŐSz, BN: *yatagánommal*)
” 34 *elébe jött* (ŐSz2, BN: *elébe ment*)
- 115 : 9 *goszpodár* (H, ŐSz1: *goszpodar*)
” 14 *vakmerőn* (ŐSz2, BN: *vakmerően*)
” 18 *azt felelte* (BN: *az felelte* [Valószínűleg sajtóhiba.]
- 116 : 4 *párizsi* (H, ŐSz, BN: *párisi*)
” 6 *selyemszoknyákba* (BN: *selyemszoknyába*)
” 12 *sok, újra* (H: *sok. Újra*)
” 26 *goszpodar* (ŐSz2, BN: *goszpodár*) → *goszpodár* (H, ŐSz1: *goszpodar*)
” 27–28 *éppen az ablakon nézegetett ki* (H: *épen kinézett az ablakon*)
” 29 *te vagy itt?* (ŐSz2, BN: *te itt vagy?*)
” 31 *goszpodar* (ŐSz2, BN: *goszpodár*) → *goszpodár* (H, ŐSz1: *goszpodar*)
” 33 *bajod* (BN: *baj*)
” 34 *goszpodar* (ŐSz2, BN: *goszpodár*) → *goszpodár* (H, ŐSz: *goszpodar*)
- 117 : 10 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
” 18 *goszpodárnak* (H, ŐSz, BN: *goszpodarnak*)
” 20 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
” 37 *goszpodárhoz* (H, ŐSz, BN: *goszpodarhoz*)
” 29 *tyúkjait, pulykáit és páváit* (ŐSz2, BN: *tyúkjait és páváit*)
- 118 : 8 *toalett* (H, ŐSz, BN: *toilette*)
” 10 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
” 17 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
” 19 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
” 22 *kiáltá* (H: *kiálta*)
” 26 *eltakarta szemeit* (H: *eltakarta a szemeit*)
” 28 *közt.* (BN: *köt.* [Nyomdahiba.]
” 33 *Pedig a feleségedet* (BN: *Pedig feleségedet*)
” 36 *goszpodárra* (H, ŐSz, BN: *goszpodarra*)
- 119 : 6 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
” 7 *adjál* (ŐSz2, BN: *adj*)
” 9 *Adjál* (ŐSz2, BN: *Adj*)

- 119: 11 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
 ” 13–14 *klepszidraóráját*. | *A fejedelem elmosolyodott*. (BN: *klepszidraóráját*. [Egy sor hiányzik.])
 ” 24 *írjál* (ŐSz2, BN: *írj*)
 ” 30 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
 ” 34 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
 120: 3 *tekintetet* (H: *tekinteteket*)
 ” 9 *goszpodár* (H, ŐSz, BN: *goszpodar*)
 ” 29 *nem volt meg a hófehér haja* (ŐSz2, BN: *nem volt még hófehér a haja*)
 ” 31 *az úton is a kocsiban* (H: *az uton és a kocsiban* BN: *az nton is a kocsiban* [Nyomdahiba, megfordult u betű.])
 ” 32 *jobb így* (H: *jobb az így*)

Tárgyi magyarázatok

- Lap Sor*
- 108: 4 *konak* – török szó, nagyobb hivatali épületet jelent.
Cettinje – Cetinje, Montenegro régi fővárosa.
 ” 4–5 *Nikita fejedelem apja* – A novella megírásának pillanatában Nikola fejedelem (1841–1921) uralkodott Montenegróban, aki 1860-ban lett fejedelem, majd 1910-ben király. Apja, Mirko Petrović-Njegoš (1820–1867) hadvezér, diplomata és költő volt. Nikola azonban a trónt nem tőle, hanem nagybátyjától, II. Danilótól (1826–1860) örökölte, akinek felesége, Darinka rajongott a francia kultúráért.
 ” 7 *ad captam* – tréfas latin: kaptájára, ugyanarra a kaptafára.
 ” 8 *Hradsin* – Hradzsín, a prágai vár (németül Hradschin).
Vatikán – Rómának az a városrésze, ahol a pápai palota áll, de a szó jelentheti magát a pápai palotát és a pápai államot is.
Billiard – A cetinjei Biljarda palotát 1838-ban építették.
 ” 9–10 *Milos, az Obrenovics dinasztia alapítója* – Miloš Obrenović (1780–1860) a második szerb felkelés vezetőjeként 1817-ben megalapította a Török Birodalmon belül a Szerb fejedelemséget. 1839-ben kénytelen volt lemondani, és átadni a hatalmat két fiának, Milannak és Mihailónak, az előbbi azonban néhány hét múlva meghalt, az utóbbit 1842-ben letették. A dinasztia 1858-ban került újra hatalomra, amikor is maga Miloš lett másodikszor is fejedelem. Az Obrenović-dinasztia 1903-ig uralkodott Szerbiában.
 ” 11 *Milica fejedelemasszony* – Miloš Obrenović feleségét Ljubica Vukomanovićnak (1788–1843) hívták; nyilvánvalóan róla van szó, amit bizonyít független szellemének hangsúlyozása, az ellentétek férjével és különösen férje szeretőjének meggyilkolása.
 ” 20 *a fekete hegyek lakóival* – a Montenegro név olaszul, illetve a Crna Gora szerbül fekete hegyet jelent.
 ” 21 *liliputi* – Jonathan Swift *Gulliver utazásai* című szatírájában Liliput nemcsak az egészen apró emberek országa, hanem a felfoghatatlanul kicsinyes udvari intrikáké is.
 ” 26 *terminus* – határidő.
 ” 27–28 *virágvasárnap* – a húsvét előtti vasárnap.
 ” 28 *Péter-Pál napja* – június 29.

- 109 : 1 *karácsonyra (az óhitű naptár szerint)* – január 7.
 ” 5 »*görög kalendárium*« – a latinul használatos *ad Graecas Kalendas* kifejezés fordítása. A Kalendae a hónap első napja a rómaiaknál, a hónap három kiemelt, viszonyítási pontul szolgáló napja közül az egyik. Minthogy a görögöknél a Kalendae fogalma ismeretlen volt, a görög Kalendae a soha napját jelentette.
- ” 8 *fiskális* – ügyvéd.
 ” 14 *corpus juris* – törvénykönyv.
 ” 15 *grisli* – árpaszem.
 ” 22 *nyihóc kocsi* – kicsi, hitvány kocsi.
 ” 38 *Zbogom!* – kb. »Isten nevében«.
- 110 : 6 *nyúl* – a disznó nyúlja a hasa két oldalán elnyúló és a két mellső lába közt egybefutó hosszú, vékony hús.
 ” 7 *delícia* – ínycséség.
 ” 16 *A sertés jonhója* – a belső részei, belei.
 ” 22 *katrinca* – kötényszoknya.
 ” 23 *skófiom* – ezüst- vagy aranszál.
- 111 : 12 *janitor* – kapus, kapuőrző.
 ” 13 *goszpodárnő* – A szláv eredetű, ’úr’, ’gazda’ jelentésű goszpodár szót több balkáni terület uralkodója is használta, mintegy ’fejedelem’ megnevezésként.
 ” 19 *momk* – a szerb momak szó jelentése ’fiú’, ’szolga’.
 ” 26 *knéz* – A legtöbb szláv nyelvben megtalálható knéz, knyáz szó, amely etimológiailag az angol king és a német König rokona, leginkább herceget jelent. Szerbiában azonban a 19. századig használták informálisan a falusi bírák megnevezésére is.
- ” 26–27 *privilegium* – kiváltság.
 ” 33 *Szmederavó* – Szmederevó város, illetve körzet mintegy 40 km-re keletre fekszik Belgrádtól, a Duna partján.
- 112 : 25 *kontraktus* – szerződés.
- 113 : 2 *milícia* – katonaság.
 ” 27–28 *Szt. Antal tüze* – az orbánc népies elnevezése.
 ” 31 *okuláré* – szemüveg.
- 115 : 11 *Pompadour* – Jeanne-Antoinette Poisson, Marquise de Pompadour (1721–1764) XV. Lajos francia király szeretője volt 1745-től, és jelentős befolyással bírt a francia politikára is.
- 116 : 3–4 *majesztetikus* – fenséges.
 ” 16 *padisah* – perzsa szó, az ’úr’ jelentésű pad és a ’király’ jelentésű sah összetétele, muzulmán országokban az uralkodó egyik lehetséges címe.
iráde – szultáni rendelet.
- 117 : 36 *szereszán* – a Habsburg Birodalom déli határvidékének határvádaszai voltak a szereszánok.
- 118 : 17 *szent Vazul napja* – az ortodoxoknál január 1., de a nyugati kereszténységben (1969-ig) június 14. Grisics nyilván az előbbire utal, amely napon a szent, úgy tartják, ajándékot visz a gyerekeknek.
- 119 : 13 *klepszidraóra* – A klepszidra eredetileg vízóra, de az zsebóra nyilvánvalóan nem lehet, márpedig MK-nál mindig nagyméretű zseborát jelent. A századfordulón a szót már nem csak MK használta mechanikus órákra, körülbelül ’régí óra’ jelentésben.
 ” 24 *quietancia* – nyugta.
- 120 : 30 *kontemplál* – szemlélődik, tűnődik.

Irodalom

Várdai Béla (Mikszáth Kálmán. Bp., 1910. Franklin-Társulat, 167) az Öreg szekér fakó hám tárgyalása során azt írja: »A vidám hangnemben legsikerültebb darabja a kötetnek a Grisics hitelbe vett bort, melyet Mikszáth joggal vall kedvencei egyikének, mert tökéletes a maga nemében. A belgrádi konokban játszódo pereskedés felér egy vígjátékkal. Csupa jellegzetes alakot ad oly előadásban, mely a komikai stílnak valóságos mintaképe. E novella le van fordítva szerb nyelvre s odalenn igen népszerűvé tette Mikszáthot.«

Kráhl Vilmos (Mikszáth a jogász. Bp., 1941. Vajna és Bokor) abból indult ki, hogy: »Már egy felszínes áttekintés is képet ad arról, hogy Mikszáthnak hány kisebb-nagyobb alkotása, regény, kisregény, beszély és elbeszélés tartalmaz akár főcselekményként, akár epizód-cselekményként jogi mozzanatokot különböző változatokban« (35). Jelen novella a »peres eljárási szatíra« (36.) példája lesz, melyet részletesebben a 47–48. oldalon ismertet.

MÁS UDVAR, MÁS LEVEGŐ

- M.**
- I. *Hazánk 1900. december 25., 7. évf., 304. sz., »Karácsony« melléklet 3–4 l., teljes névjelzéssel »Mátyás, a hős « címmel.*
 - II. *Vasárnapi Ujság 1902. október 19–26. (49. évf., 42–43 sz.), teljes névjelzéssel, »Mátyás párbaja« címmel, a címhez fűzött alábbi lábjegyzettel: »Mikszáth ezt a rajzot egy történeti regés könyv számára irtac; az alábbi részletezés szerint:
1. (42. sz., október 19., 683–684. l.) 124-24-ig (»...de a kijövetelre nem.«)
2. (43. sz., október 26, 699–700. l.) végig.*
 - III. *Világít este a szentjánosbogár is. Bp., 1906. Révai, 245–264.*
 - IV. *JK 25, Kisebb elbeszélések II., 80–93.*

Keletkezése

Mátyás király alakja többször is felbukkan MK történelmi tárgyú prózájában. Az az 1883-as novella, mely Toldi Miklós alakját Mátyás királlyal kapcsolja össze (*A Toldi-legenda Alsó-Toldon*, Krk 33, 182–186) a történeti legendáknak szuverén kezeléséről és az egyéni változatok kialakítására hajló invencióról tanúskodik (vö. Krk 33, 362). Népmesei anyagot transzponál történeti elbeszélésbe egy másik, ugyanabban az évben keletkezett novella, *A király kibékülése* is (Krk 34, 200–208). Az 1891-es *A kis primás* című kisregény már nagyobb terjedelmű elbeszélést helyezett Mátyás korába, és ugyanez mondható el az 1901-es *A szelistyei asszonyokról* is. Mellékszereplőként csak a végszót mondja ki Mátyás az 1904-es *Gertrudis hátulról* című novellában.

Nincs is mit csodálkozni azon, hogy ez a népmesék hőseként is közismert uralkodó foglalkoztatta őt valamelyest. De vajon honnan ismerte a cseh Holubár és Mátyás király párvialának történetét? Talán felesleges is ezt a kérdést feltenni, hiszen a Galeotto Marzio által följegyzett anekdota (*Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai- és tetteiről*. Ford. Kazinczy Gábor, Pest, 1863. Ráth Mór, 27–32) eléggé közismert lett. A legnépszerűbb változat Kisfaludy Károly balladája, a *Budai harcjáték* volt, de MK ismerhette P. Szatmáry Károly 1889-es vígeposztát is, a *Holubár Vencel lovagot*. Ugyanakkor itt is

felmerül a gyanú, mint MK történelmi tárgyú írásaival kapcsolatban oly gyakran, hogy közvetlen ihletője nem valamely történelmi forrásmű, de még csak nem is valamilyen irodalmi feldolgozás, hanem Tóth Béla *Magyar anekdotakincse* lehetett (Bp., 1898. Singer és Wolfner, 1. köt., 65–67). Erre (vagy legalábbis arra, hogy az egyik forrás Tóth Béla volt) ezúttal még filológiai bizonyítékunk is van (lásd a tárgyi magyarázatok jegyzetét az »álharc«-hoz). Minthogy Tóth Béla könyve is Galeottóra hivatkozott forrásként, úgy is fogalmazhatunk, hogy Galeottót MK Tóth Bélán át ismerte. De egyébként még ezt a forrását is nagyon szabadon kezelte.

Valószínűsíthető, hogy MK figyelme akkor fordult Holubár története felé, amikor cikket írt Ferenc József fiatalkori magyar nyelvű fogalmazásairól. Ezeknek másolatai, melyeket a későbbi király magyartanára megőrzött, 1898-ban kerültek a kezébe, és az 1899-es *Almanach* előszavát írta meg róluk *Ferenc József mint elbeszélő* címmel. (Fontosabb megjelenései: I. *Almanach az 1899. évre*. Szerk. MK, Bp., 1899. [valójában már 1898. november], Singer és Wolfner, 3–12, mint »Előszó«, teljes névjelzéssel; II. *Országos Hirlap* 1898. nov. 12., 1–3. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel, a következő jegyzettel: »Az 1899-iki Mikszáth-almanachból«; III/a. *Az én kortársaim*. Bp., 1904. Athenaeum, 57–59; III/b. *Az én kortársaim*. 2. bőv. kiad., Bp., 1907. Révai, 1. köt., 160–166; IV. *Jubileumi kiadás* 20. köt., *Az én kortársaim*. Bp., 1907. Révai, 1. köt., 138–143.) A két hercegi fogalmazás témáiról a következőket írta (az AÉK2 szövege alapján):

»Az első történet még azért is érdekes, mert a leendő magyar király nem úgy írja meg a Mátyás-adomát, ahogy a mi krónikáinkban van. Mátyás király nálunk ezt a három kérdést adja fel:

Hol kél föl a nap?

Hol van a világ közepe?

Mit gondol a király?

Fölséges urunk fiatalkori elbeszélésében ellenben marad az első és utolsó kérdés, de a középső módosul. Mátyás ugyanis azt parancsolja a cinkotai papnak – illetve kántornak, aki incognitóban helyettesítette:

– Nyúzza meg a követ!

Mire azt feleli Cinkota agyafűrt mestere:

– Nagyon szívesen, de előbb vétesse a vérét fölséged.

Nagyobb baj van a másik történettel. Mert ebben már nemzeti sérelem is előfordul. A „Miksa császár Mainzban” című történet semmi egyéb, mint a Mátyás és Holubár ismeretes históriája.

Miksa császár ugyanis Mainzban mulat, ahol a német nemesség környezi és ünnepli. Odavetődik azonban (a király saját magyar szavai) egy Brizé nevű francia lovag, aki három napon át szidalmazta a németeket és hadi fegyvereik dicsőségét, mondván:

– Álljatok hát ki ellenemben, ha olyan vitézek vagytok!

És senki sem akad, aki a garázdalkodó, nagyszájú Brizét megfenyítse, vagy vele szembezállni merjen, midőn végre harmadnapon előjön az a bizonyos leeresztett sisakrostélyos levente, aki megví vele és legyőzi. A lelkesült tömeg előtt levezsi sisakját, s mindenkinek nagy csodálkozására előtűnik maga Miksa császár.

Nyilván az egészen tisztelendő Kiss Pál úr a hibás, aki a két Mátyás-anekdotából az egyiket odaajándékozta az osztrákoknak. (Jut is, marad is még Mátyásnak elegendő.) Gondolta magában, ha már sok egyebünk nálunk van, miért ne legyenek ott a legendáink is. Talán az is hozzájárult, hogy a krónikát úgy, amint történt a cseh Holubárral, a csehek iránti gyöngédségből se lett volna tapintatos az

ifjú főhercegnek előadni. Egy udvari káplánba kellene bújnunk, hogy a motívumait eltaláljuk.«

Az feltűnő módon lehetőségként sem vetődik fel, hogy olyan vándoranedktotáról is lehet szó, vagy ahogy ő mondta, »legendáról«, amely több reneszánsz uralkodó személyéhez is hozzákapcsolódhatott. Amire egyébként I. Miksa (1459–1519) alakja különösen alkalmas volt, hiszen vele, »az utolsó lovaggal« Mátyáshoz hasonlóan egész anekdotakör foglalkozott, és harci bátorsága ennek éppúgy témája volt, mint szellemessége. Sőt azzal, hogy a jelen novella második helyszínéül MK éppen Mainzot tette meg, mintegy visszautalt a király elbeszélésére, a németes anekdotaváltozatra, amelyről két évvel korábban írt. Ha Ferenc József fogalmazása azt állította, hogy az eset nem is a magyar Mátyás királlyal, hanem egy német császárral esett, akkor MK szövege nemcsak azt húzza alá, hogy az eset igenis Budán történt, hanem azt is megmutatja, hogyan zajlott volna le Mainzban (persze nem I. Miksa udvarában, aki csak 1508-ban, jóval Mátyás halála után lett német-római császár). A novella 1900-ban a *Hazánk* című lap hasábjain jelent meg, de érdekes, hogy mi adta a második megjelenés apropóját. 1902 októberében Mátyás ünnepségek voltak Kolozsvárt Fadrusz János lovasszobrának leleplezése alkalmából, melyekről a *Vasárnapi Ujság* ha nem is egy teljes lapszámban számolt be, de bőséges terjedelmet szánt rájuk. A címlapon a szobor fotója volt látható, és a fölötte kezdődő, legfontosabb cikk címe így szólt: »Mátyás-ünnepélyek Kolozsvárt«; utána Lázár Béla cikke következett magáról a szobrászról (a 2–3. oldalon a művész arcképe volt megtalálható, valamint kép a mellékalakokról); ezután jött MK novellája, majd egy tanulmány Ferenczy István megvalósulatlan szobortervéről (»Ferenczy Mátyás-szobra«). Egy az új országházat ünneplő költemény után Reményi Antal szövege következett »Mátyás király dunai hajóhada« címmel. Elmondható tehát, hogy MK szövege gyakorlatilag egy Mátyás-zám részeként jelent meg a rangos folyóiratban. Amikor pedig MK felvette az életében megjelent utolsó novelláskötetbe, különösen kiemelt helyet biztosított számára: ezzel zárta a gyűjteményt. Ezt a kiemelő gesztust nyilván inkább a hazafias téma, nem a novella minősége indokolta.

Szövegváltozatok

Cím	Hazánk: <i>Mátyás, a hős</i> VÚ: <i>Mátyás párbaja</i>
<i>Lap</i>	<i>Sor</i>
121:	3 köznemes fiú volt (Hazánk: köznemes fia volt)
”	9 verekedésekben, voltak legyen (Hazánk: verekedésben, szóltak legyen)
”	11 fölülmúla; (Hazánk: felülmúla,)
”	11–12 Hradzsín udvarában (VÚ, Hazánk: Hradzsín udvarán; V: Hradzsín udvarában)
”	12 verte le <i>rendre</i> a (Hazánk: verte le a)
”	20 Minden <i>vezéredet</i> (Hazánk: Minden <i>vitézedet</i>)
”	28 csak <i>a</i> híveimet (Hazánk: csak híveimet)
”	31 akarsz, keress (Hazánk: akarsz, <i>eredj</i> , keress)
”	33 Ezt aztán (Hazánk: Ezt <i>azután</i>)
”	34 felszerelve (Hazánk: <i>fölszerelve</i>)
”	36 ökleivel (Hazánk: <i>öklével</i>)
122:	1 Ámbár (VÚ: mbár)
”	3 tartott <i>akkor</i> ott (Hazánk: tartott ott)
”	5 felszedtek (Hazánk: <i>fölszedtek</i>)

- 122 : 10 a szörnyeteg. *Mert* (Hazánk, VÚ: a szörnyeteg, *mert*)
 ” 11 ideér (Hazánk: *idaér* [Nyomdahiba.])
 ” 14 Egyébről *sem* beszéltek, *mint* (Hazánk: Egyébről *se* beszéltek, *csak*)
 ” 17 akik kiállnak, *legyőzn*é (Hazánk: akik kiállnának, *legyűrn*é)
 ” 20 urak. *Lön* (Hazánk, VÚ: urak, *lön*); lovas *ember* jelent meg (Hazánk: lovas jelent meg)
 ” 24 *tinéktek* (Hazánk: *nektek*)
 ” 32–33 Ófelsége (Hazánk: Ó felsége VÚ, V: Ó Felsége)
 123 : 6 harsogása *közt* kísérték a Fridrik (Hazánk: kísérték *fel* a Fridrik; VESz: harsogása kísérték a Fridrik [Nyomdahiba.])
 ” 8 találgatva, miért (Hazánk: találgatva: miért); a Langenhorst (Hazánk: Langenhorst)
 ” 11–12 dolgot *aszerint* (Hazánk: dolgot szerint)
 ” 13 a renoméból *ismét* csak (Hazánk: a renoméból *megint* csak)
 ” 14 jelentették neki a Holubár (Hazánk: jelentették neki Holubár); legbelső termébe (Hazánk: legbelsőbb termébe);
 ” 15 *zhová* (Hazánk: *hová*)
 ” 28 *kímél*ni kell (Hazánk: *kímél*nd kell)
 ” 31 kiáltott *föl* (Hazánk: kiáltott *fel*)
 ” 31–32 Hát megbolondultál, Holubár? (Hazánk, VÚ: Hát megbolondultál, Holubár.)
 ” 32 *se* (Hazánk: *sem*)
 ” 37 *Az* életteddel (Hazánk: *É*letteddel)
 124 : 6 *milyen* (Hazánk: *mily*)
 ” 7 *udvarhoz* (Hazánk: *udvarba*)
 ” 8 *s itt* (Hazánk: *s ime* itt VÚ: *itt*)
 ” 13 győzelmi híre világul (Hazánk: győzelmi híre ő fölötté világul)
 ” 14–18 akkoriban, *a magyar trónt akarván megszerezni a fia számára*. A korona *hissen* nála volt *már egyszer*, de a magyarok szíve nem jött utána, pedig együtt kell lenni a kettőnek. *Megpróbálja tehát fordítva*. Miksának megszerzi (Hazánk: akkoriban. *A mi ő neki nem sikerült, jobban csinálja majd a fiánál*. A korona nála volt, de a magyarok szíve nem jött utána, pedig együtt kell lenni a kettőnek. Miksának *majd* megszerzi VÚ: akkoriban. *A mi ő neki nem sikerült, jobban bevállik majd a fiánál*. A korona nála volt, de a magyarok szíve nem jött utána, pedig együtt kell lenni *ennek* a kettőnek. Miksának megszerzi)
 ” 18–19 szívét: *ha nagy vitéz hírébe juttatja*, meglehet (Hazánk, VÚ: szívét, meglehet)
 ” 21 Holubár akkor talán *már* ott (Hazánk: Holubár *már* akkor talán ott)
 ” 27 *elmondta* (VÚ, Hazánk: *elmondá*)
 ” 28 *megkérte* (Hazánk, VÚ: *megkérté*)
 ” 31 azonföül (Hazánk: azonfelül)
 ” 39 Budavár: megösmered (Hazánk: Budavár; megösmered)
 125 : 4 *halomra* áll (Hazánk, VÚ: *halomban* áll)
 ” 8 világból! *Velencések* (Hazánk: világból; *velencések*)
 ” 12 *valamelyik* (Hazánk: *valamely*)
 ” 13 sőlymaikat (Hazánk: sőlymaikaít [Nyomdahiba.])
 ” 16 *felett* a nyakában *vagy öt-hat* (Hazánk: *fölött* a nyakában *öt-hat*)
 ” 17 *lóg, csillogó* (Hazánk: *lóg, vagy csillogó*); gombokkal (Hazánk: *gombokkal* [Nyomdahiba.])

- 125: 18 júniusi napfény. (Hazánk: júliusi napfény *még ha pórán van is*. [Nyomdahiba is.])
 ” 19 fel (Hazánk: föl)
 ” 20 Akik nem ismerik, kíváncsian kérdik (Hazánk: Akik nem ismerik, kíváncsiak, kérdik); legyen (Hazánk: legyen)
 ” 24 mondják (Hazánk: modják [Nyomdahiba.])
 ” 29 kocogott el/ hű (Hazánk: kocogott hű)
 ” 36 gyermekkorában (Hazánk: gyerekkorában)
 ” 37 engedje neki (Hazánk: engedje meg neki)
- 126: 2 főurak is. (Hazánk: főurak is!)
 ” 5 inté közelebb (Hazánk: inte közelebb)
 ” 7 gyarlók (Hazánk: gyarló)
 ” 16 azonkívül (Hazánk: azonfelül)
 ” 26 vitézeimmel (Hazánk: vitézimmel)
 ” 27 merészen (VÚ: merészen)
 ” 30 ha ez (Hazánk: he ez [Nyomdahiba.])
 ” 31 ki országomból (Hazánk: ki az országomból)
 ” 36 Főlséged (Hazánk: főlséged)
 ” 45 megtudják (VÚ: megtudjak)
 ” 38 párbaj (Hazánk: viadal)
 ” 39 ácsolták (Hazánk: tákolták)
- 127: 3 De csak (Hazánk: Csak)
 ” 8 legyőzi valamennyit (Hazánk: legyőzi *aztán* valamennyit)
 ” 13 *aztán* (VÚ: *aztan*)
 ” 18–19 érkezett meg (Hazánk: érkezett)
 ” 20 Kazinczy (Hazánk: Kanizsai)
 ” 35 érte s (Hazánk: érte és)
 ” 36 kóstol. (Hazánk: kóstol!); biztatóan (Hazánk, VÚ: biztatón)
 ” 39 harapdálja (Hazánk: harapja)
- 128: 5 »Hajrá, hajrá!« – ordítja (V: Hajrá, hajrá! Ordítja VÚ, Hazánk: Hajrá, hajrá! ordítja)
 ” 12–13 Helyreigazodik megtorpant (Hazánk: Helyreigazodik a megtorpant); Ej (Hazánk: Er [Nyomdahiba.])
 ” 15 fenyegetőleg (V: fenyegetőleg [Nyomdahiba.])
 ” 16 gerelyt (Hazánk: gergelyt [Nyomdahiba.])
 ” 17 engedtek (Hazánk: engednek)
 ” 21–22 földre, csörömpöl (Hazánk: földre, és csörömpöl)
 ” 27 melyből fürgeteg (Hazánk: amelyből fergeteg)
- 129: 3 üdvözöl a (Hazánk: üdvözöl téged a)
 ” 4 főlséges (Hazánk: felséges)
 ” 10 királynéja (Hazánk: királynője)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
121:	3	<i>Góliáth</i> – A Bibliában (1Sám 17) szereplő filiszteus óriás, akit Dávid parityúval győz le.

- 121: 4–5 »aranyos« *Prágáig* – Az »arany« vagy »aranyos« Prága állandó jelzője, ami állítólag IV. Károly német-római császár és cseh király (1355–1378) idejéből származik, amikor arannyal vonták be a prágai vár tornyait.
- ” 7 *György király* – Podjebrád György (1458–1471) cseh király, Mátyás első apósa.
- ” 11 *Hradzsín* – a prágai vár magyar neve a német Hradschinból.
- 122: 1 *Mainz* – német város a Majna és a Rajna összefolyásánál, ma Rajna-Pfalz fővárosa. A mainzi érsek a hét választófejedelem egyike és a birodalom fő-kancellárja volt.
- ” 3 *Fridrik császár* – III. Frigyes (Friedrich) volt a Német-római Birodalom első Habsburg császára (1452–1493), aki 1440-től német királyként uralkodott.
- ” 19 *Laugenhorst Gáspár* – fiktív név. Mainz városát egyébként éppen ekkoriban, 1462-ben fosztotta meg kiváltságaitól II. Adolf érsek.
- ” 30 *landsknecht* – Hosszú lándzsával és egyenes karddal harcoló gyalogos zsoldoskatoná. A landsknechtek említése itt enyhén anakronisztikus. Maga a szó csak az 1480-as évektől létezett, és ilyen csapatot először 1487-ben állított fel I. Miksa, akkor német király, Frigyes császár fia és utódja.
- 123: 7 *lever* – az uralkodó reggeli felkelése, amely az udvarban általában ceremonális esemény.
- ” 13 *renomé* – hírnév, tekintély.
- 124: 15–16 *A korona hiszen nála volt már egyszer* – A korona 1440–1463 között volt idegen kézen. III. Frigyes a magyar trónra is igényt tartott; 1459-ben egyes főurak királlyá választották, és hadjáratot is indított Mátyás ellen. Végül az 1463. évi bécsújhelyi megállapodás értelmében 80000 arany ellenében adta át a szent koronát Mátyás királynak.
- 125: 6 *skóftimos* – ezüst- vagy aranyfonállal himzett.
- ” 10 *fekete sereg* – Mátyás király 1459-től felállított állandó zsoldoshadseregét (amely a második ilyen hadsereg volt Európában) tulajdonképpen csak a király halála körüli időkben kezdték feketének nevezni; vitatták, hogy miért. MK láthatólag a fekete ruhás változatot fogadja el, és ehhez képzel halálfejes szimbolikát.
- ” 12 *Garák* – A Gara (Garai, Garay) család az egyik legelkelőbb volt a 14–15. századi Magyarországon.
- 126: 3 *Újlaky* – Két történelmi alak is szóba jöhet. Újlaki Miklós († 1477) az ország egyik leghatalmasabb főura, 1453-tól erdélyi vajda, Hunyadi János híve, később Garai és Cillei szövetségeseként szerepe volt Hunyadi László kivégeztetésében. Mátyás királlyá választása után a király ellen forduló főurak vezére volt, de aztán meghódolt és élete végéig Mátyás hűséges híve maradt. Bosznia királyává is koronázták. Fia, Újlaki Lőrinc († 1524) is Mátyás híve volt. Részt vett Bécs ostromában, majd a Frigyes császárral kötött béke előkészítésében. Mátyás halála után Corvin János trónigényét támogatta. Ulászló királlyá választása után árulással vádolták, feldúlták birtokait, ostrom alá vették várait, de később kegyelmet és újra országos méltóságokat kapott. 1511–13-ban nándorfehérvári bán, 1516-ban a kormányzótanács tagja, 1518–1524-ig, haláláig országbíró.
- ” 11–12 *rokonunknál, György királynál* – Mátyás király első felesége a cseh király lánya, Podjebrád Katalin (1449–1464) volt.
- 127: 8–9 *Toldy Miklós* – (1318–1390) bihari nemes, Nagy Lajos király vitéze, akire a néphagyomány mint különösen erős emberre emlékszik.

- 127: 9 *Kinizsyek* – Kinizsi Pál (1431?–1494) Mátyás kismemesi származású, legendás erejű, kiváló hadvezére.
- ” 14 *álharc* – A kifejezést MK valószínűleg Tóth Béla Magyar anekdotakincseiből veszi, ahol a »Mátyás és Holubár« című Galeotto-átirat így kezdődik: »Jött Budára egy vitéz lovag, német nemzet, Holubár nevű, erejének és testének roppantsága miatt bámulatos, kit a neki szegezett lándzsákkal összenyargalva vívott tornákban győzhetlennek tartották, mert már számos leventét terített földre. Hogy pedig ez álharc, mely szegzett lándzsákkal mostan is dívik a játékokban a régieknél szokásban volt vala, nem olvassuk; de hogy a valódi viadalmakban hegyes lándzsákkal harcoltak: azt mind Ovidnak e helye, mind Livius mutatja...« (Bp., 1898. Singer és Wolfner, I. köt., 65.)
- ” 18 *Bánffyak* – Az ország egyik legrégebbi, Árpád-kori eredetű főúri családja. Bánffy Pál († 1468) a Hunyadi-ellenes párt egyik vezéralakja volt, míg Bánffy Miklós († 1501) Mátyás király egyik fontos, megbízható hive.
- ” 20 *Czoborék* – a 14. század közepéig visszavezethető főúri család. 1458-ban Czobor Mihály volt Buda várkapitánya, és a várost csak azzal a feltétellel adta át Mátyásnak, hogy kiegyezik a főurakkal.
- ” 20 *Kazinczy Gergely* – Nagy Iván csak a 17. század közepétől talált adatokat a családról, igaz, hogy 1676-ban már V. Péter volt ítélőmester. Mindenesetre MK itt – az eddigiektől eltérően – egy olyan családnevet használ, amelynek Mátyás-kori szerepléséről nem voltak adatai.
- ” 23 *Galeotto* – Galeotto Marzio (1427–1497 k.) Mátyással szoros kapcsolatot tartó, sokáig a király udvarában élő olasz humanista. Az 1580-as években írta *De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis* (Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásairól és tetteiről) című alkotását.
- ” 30 *a kétfarkú oroszlán* – Csehország címerállata. Az ismeretlenül megjelenő Mátyás is a magyar címet viseli. Hogy egy lovag a családi címer helyett az országa címerét viseli a pajzsán, jellegzetes 19. század végi gondolat, és illik a novella nacionalista alapkoncepciójához. (*A Toldiban* vagy a *Toldi szerelmében* például szó sincs ilyesmiről.) Megjegyzendő, hogy még az első újkori olimpiai játékokon sem volt látható országcímernél a sportolók mezén, mert a sportolók személyükben, nem nemzetük képviselőiként küzdöttek. Itt viszont »a nemzet becsületéről« van szó.
- ” 39 *prisztaldus* – inkább az Árpád-korban használt kifejezés, bírósági végrehajtó, ügyvéd.
- 128: 35 »vívát« – »Éljen!«

Irodalom

Németh G. Béla (Az eszmélkedő, kései Mikszáth. In *Századutóról – századelőről: irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1985. Magvető, 111–112) »Az ismételt műfaj történeti változatának elhigulása« kapcsán ejt szót a jelen novelláról:

»...*ekkori történeti* novelláiban gyakran csak [...] a nemzeti önérzet olcsó és alacsony szintű történeti kiélési alkalmát találja olvasója (*Más udvar, más levegő*). A „bikanyakú”, „hatalmas fejű”, velővel rendelkezőnek azonban éppenséggel nem rajzolt cseh Holubár históriáját oly kidolgozatlanul, a stílimitáció legkisebb erőfeszítése nélküli krónikarecitációval adja elő, hogy olvasója csekélyke írói leleményét és hangnemformálását pusztán a nem is oly enyhén nacionalista színezésben bírja csak fölfedezni. Podjebrad,

a hálátlan, eltanácsolja országából egykor oly hasznos, de immár szükségtelenné lett vitézét. Fridrik császár, a gyalázatos, meg egyenesen csalásra akarja pénzzel és erőszakkal rászorítani a derék együgyűt: engedje magát legyőzni Miksa hercegtől, a trónörökösöt, hogy annak ingatag tekintélye valahogy erősödjék. Bezzeg Budán! Mátyás előbb álruhában bátran kiáll ellene, legyőzi, majd gazdagon megjutalmazza, aztán kegyesen hazát is ad a sorsverte jámbor koloszsusnak. Ezúttal még közbevetett élcek és melléktörténetek is szűkösen, ízetlenül cseperésznek.

Szintelen, kedvetlen, kényszeredett, fáradt írás.«

A KOMPOSSESSOR FÁK

- M.**
- I. *Vasárnapi Ujság 1900. december 23–30.* (47. évf., 51–52. sz.), teljes névjelzéssel. »Elbeszélés« műfajmegjelöléssel, az alábbi részletezés szerint:
 1. (51. sz., december 23., 846–849. l.) 137:28-ig (»...rossz jár a fejében.«)
 2. (52. sz., december 30., 866–868. l.) a végéig.
 - II. *Képes Folyóirat 1901., 29. köt., 465–473. l.*, teljes névjelzéssel, »Elbeszélés« műfajmegjelöléssel.
 - III. a) [1. kiad.] *Óreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 1–33. l.
 b) [2. kiad.]. Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat 17.,* uo.
 - IV. Jk 25, *Kisebb elbeszélések II,* 94–119. l.

Keletkezése

A kései MK többféle utat is keresett az eszmei anyag megújítására Németh G. Béla szerint, és ezek egyike »a természeti erők érvénye irányában« indult volna el (*Századutóról – századelőről.* Bp., 1985. Magvető, 121–123). A jelen novella is értelmezhető úgy, mint ami az előadott (emberi) történetet a természet erőinek univerzális perspektívájába állítja. Erre a lehetőségre különös erővel hívja fel a figyelmet az elbeszélés kötetbeli pozíciója. Nem pusztán azért, hogy nyitódarabként, »A fiaim« ciklus elé kihelyezve mintegy sajátos különállást mutat, hanem azért is, mert a gyűjtemény záródarabja, *A Ponci bűnhődése*, amelyben a természeti perspektíva szintén fontos szerepet kap, mintegy feladni látszik rá, és így együtt keretet alkotnak. Az utóbbi novellában a címszereplő vásott kisgyerek különféle állatkínzásai révén a természetben zsarnokoskodó gonosz szerepét veszi fel, akire a novellazárlat a darazsak örök természeti perspektívájából tekint. Ha az elbeszéléskötet legeleje és legvége a természet univerzális és az emberinél időben sokkal tágasabb horizontjába állítja a cselekményt, akkor ezt értelmezhetjük olyan interpretációs javaslatnak is, amelyet az olvasónak akkor is alkalmaznia kellene a kötet egészében, ha a többi novella nem is hív fel erre explicit módon.

Maga *A komposzessor fák* főtörténete azonban, amely végtére mégiscsak az emberek világában játszódik, számos olyan motívumot egyesít, amelyek viszonylag gyakran bukkannak fel MK életművében. Elsőnek talán rögtön a dzsentri-téma ötlük az olvasó szemébe: itt is egy eladósodott nemes család várja anyagi felemelkedését (a név és a kúria megmentését) a legfiatalabb, jó megjelenésű fiú sarj előnyös házasságától, mégpedig egy polgárlánytól, egy gazdag német gyertyamártó lányától kellene feleségül vennie. Ezt a témát kézenfekvő *A Noszty fiú esete Tóth Marival* főtörténetével párhuzamba hozni, de igazság szerint az ilyen motívumokat feldolgozó összes novella és regényepizód felsorolása

meglehetősen hosszúra nyúlna. Az sem szokatlan, hogy ezzel valamiféle komikus elem kapcsolódik össze, ezúttal a fáktól várt örökség témáján keresztül. A könnyelmű dzsentrifíú alakja, akit az egész lánykérésből, udvarlásból csak az érdekel, hogy milyen szép négyesfogatra kell előzetesen szert tennie, és azzal kicsoda feltűnést fog kelteni, sztereotípnak mondható. Egy szempontból azonban lényegesen eltér a jelen novella a szokásos dzsentritörténetektől, és ez a történet ideje. A dzsentri eladósodását, anyagi megroppanását, sőt egyáltalán a dzsentri-probléma kialakulását (beleértve irodalmi megjelenését is) aligha lehet elválasztani az 1848-as törvényektől, a jobbágyfelszabadítástól, illetve attól az újfajta versenyhelyzettől, amelybe a magyar nemesség a 19. század közepén került. Lányi Károly története viszont a komposzessor fákkal az 1820-as években játszódik. Ezt nem túl nehéz kiszámolni. A fákot 1736-ban ültette Lányi Pál, »negyven esztendő alatt« nőttek nagyra, amikor a királynő látogatása, majd később (de még az ő uralkodása alatt, vagyis 1780 előtt) Lányi Pál halála tehető. Ismét »úgy negyven év« telik el, mire a Sáros megyei Lányiak elkezdik számon tartani a fák örökségét. Az epilógus pedig az elbeszélő (vagy ha úgy tetszik, a Rimaszombaton 1857–63 között diákoskodó szerző) gyerekkorába helyezi az akkorra már megöregedett Lányi Károly viselkedésének személyes megapasztlalását. A dzsentri család anyagi romlását a novellában éppen azért szükséges külön megindokolni, mert az elszegényedés sokkal korábban, jóval a jobbágyfelszabadítás előtt ment végbe. Hiszen egy századfordulós történetben semmi magyarázat, előtörténet nem kellene ahhoz, hogy egy adósságban úszó nemesi családot léptessenek fel. Itt viszont fontos, hogy a család generációkon keresztül elhanyagolta gazdaságát (a nagypapa a családfák kutatás, az apa a pereskedés kedvéért), vagyis hosszabb időtartamon át mutatott gyenge gazdasági teljesítményük miatt kerültek abba a helyzetbe, hogy kénytelenek olyan taktikát alkalmazni az anyagi konszolidációhoz, ami nekünk a századfordulós dzsentriirodalomból ismerős.

A cselekmény fő mozgatórugója egy különös végrendelet, ilyesmire pedig szintén nem egy párhuzam akad az életműben. A legemlékezetesebb valószínűleg a Kopereczky Mórícé *A Noszty fiú esetében Tóth Marival*: annak hagyományozza vagyona jövedelmét, aki a Kopereczky bárók közül az Izrael Izsák keresztnevet viseli (Krk 20, 20–21). Említést érdemel még Buttlér testamentumának záradéka a *Különös házasságból*, mely azt igyekszik kizárni, hogy hagyatékából akár közvetve is jusson »a papoknak« (Krk 14, 184:29–33). Furcsa végrendeletek azonban nemcsak regényekben szerepelnek mintegy mellékesen, hanem novelláknak is adhatják központi témáját, mint *A tanácsúr furfangja* című történelmi elbeszélésnek (Krk 36, 110–117) vagy *A rokonnak* (jelen kötetben).

A novella fő részét az éjszakai favágás története adja, amelyben Lányi Károlyt különféle kísérteties jelenségek rémisztgetik. Éjszakai rémek vagy rémlátások máshol is előfordulnak MK novellisztikájában. Legfontosabb ebből a szempontból Csabay Mihály vallomása *A Plutó* című elbeszélésben arról, hogyan szerezte csodalovát (Krk 41, 9–12). Az éji rémek természetesen legtöbbször a temetőhöz kötődnek, amihez MK-nak már a gyerekkori ház elhelyezkedésénél fogva is sok élménye kapcsolódott (lásd erről *A fehér kutya* című novellát és jegyzeteit a jelen kötetben), de ha belegondolunk, Lányi Károly is nagypapa testvéreinek sírjához látogat el éjjel, hogy kivágja a fölötte magasodó hársfát. Egy sír még nem temető, de a kísérteties hangulathoz a titokzatos éjszakai erdőn felül azért nagyon hozzájárulhat. Lányi Károly különösen baljós és rémisztő jelenségnek érzi, amikor a sír behorpad a lába alatt, és ő úgy érzi, a halott megpróbálja lerántani őt a föld alá. Hasonló motívum előfordul az »*A én pohárom*« című elbeszélésben, ahol egy gyermek lába alatt horpad be egy sír úgy, hogy bokáig belesüpped. A transzcendens magyarázat szerint a nagyanyja húzta le, mert »kelltek neki a kis unokák, aki ezután ha-

marosan valóban meghalt (Krk 42, 89, az eset életrajzi háttéréhez lásd ugyanott a jegyzeteket: 230).

Szövegváltozatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
129:	5	törte fejét (VÚ, KF: törte <i>a</i> fejét)
130:	2	loyalitást (VÚ, KF, ŐSz: loyalitást)
"	3	gondolkozott (ŐSz1: gondolkozo/t [Nyomdahiba.])
"	4	loyalitás (VÚ, KF, ŐSz: loyalitás)
"	17	vajjon (VÚ, KF: vajjon); isten (VÚ, KF: Isten)
"	29	magukat (VÚ, KF: magokat)
"	33	teát (VÚ, KF, ŐSz: theát)
"	36	Pihenj <i>meg itt</i> vándor (VÚ, KF: Pihenj vándor)
131:	6	várta <i>ót</i> az ősz gazda (VÚ, KF: várta az ősz gazda)
"	6–7	alatt, gazdagon terített asztallal, (VÚ, KF: alatt <i>s</i> gazdagon terített asztal.)
"	20	Távozáskor (ŐSz2: Távozásakor)
"	34–35	lesz? <i>Ki gyámolítja őket, ki őrzi?</i> Szétszedik (VÚ, KF: lesz? Szétszedik)
132:	5	olyan módon (VÚ, KF: oly módon); időről-időre (VÚ, KF: időről-időre)
"	16	Fiúnak (VÚ, KF: fiúnak)
"	21	Úgy negyven év (VÚ, KF: Új negyven év)
"	23	alattuk (VÚ, KF: alattok)
133:	9	<i>családja</i> A szó KF-ban nincs kurziválva.
134:	24	a Porovka-réten (VÚ, KF: a Porovka-rétről)
"	30	meg <i>sem</i> moccan (VÚ, KF: meg se moccan)
"	32	késedelem (VÚ, KF: késedelme)
135:	3	Megbolondultál te, Terka? (VÚ, KF: Megbolondultál te, Terka.)
"	5	mint (VÚ, KF: miut [Nyomdahiba, de öröklődött.])
"	6	a <i>húsába</i> tett bevágásokat (VÚ, KF: az <i>elevenjébe</i> tett bevágásokat)
"	17	egyenesen leszármazottjának (VÚ, KF: egyenes leszármazottjának); kiadni (VÚ, KF: kiadami)
"	28	elesett (VÚ, KF: leesett)
"	34	Schrammel (VÚ, KF: Schramm)
"	36	Lányiak, apa és a fiú (VÚ, KF: Lányiak, az apa és a fiú)
136:	10	<i>befektetés</i> A szó a KF-ban nincs kurziválva.
"	16–17	hajlék és föld nélkül (VÚ, KF: hajlék és fő nélkül)
"	21	költségeket (ŐSz1 költséget [Nyomdahiba.])
"	31	csinálni türelmetlen (VÚ, KF, ŐSz2: csinálni <i>a</i> türelmetlen)
"	36	Mit <i>bámulsz</i> rám (VÚ, KF: Mit <i>nézel</i> rám)
137:	6	mért (ŐSz2: miért)
"	12	Schrammel-házhoz (VÚ, KF: Schramm-házhoz)
"	15	Schrammel-portán (VÚ, KF: Schramm portán)
"	29	a rokonait (VÚ, KF: rokonait)
"	36	rezsgett (VÚ, KF, ŐSz2: rezgett [Lehetséges, hogy nyomdahiba az alapszövegnek tekintett ŐSz1-ben, hiszen sem a korábbi, sem a későbbi változatokban nem így szerepel, de a hangfestő jellegű igének ezt a szokatlan, talán nyelvjárási változatát MK máshol is használja, többször a nyüzsgéssel együtt.]

- 138: 12 fűtőrészni (VÚ, KF: fűtőrészni)
 ” 25 kívágni. (ÖSz2: kívágni?)
- 139: 16 Igen, jól van (ÖSz2: Igen jól van)
 ” 34 aztán (VÚ, KF: azután)
- 140: 3 jobban vette ki (VÚ, KF: jobban kivette)
 ” 9 rézsut (VÚ, KF: rézsut)
 ” 21 ott voltak, ott állt a két fa, mint két óriási rém. (VÚ, KF: ott voltak a két fánál, a melyek két óriási rémként tűntek föl.)
- ” 29 rokokó (VÚ, KF, ÖSz1: roccoco ÖSz2: rococo)
- 142: 13 az a valamelyik (VÚ, KF: ez a valamelyik)
 ” 15 megakadályozásra (ÖSz2: megakadályozására)
 ” 16 lehetett (ÖSz2: lehet)
 ” 18 a fűrészelést, helyet cserélvén átment (VÚ, KF: a fűrészelést, átment)
 ” 22–23 bedugta füleit (VÚ, KF: bedugta a füleit)
 ” 25–26 terült el (ÖSz1: terül el [Valószínűleg nyomdahiba, melyet az ÖSz2 is javított.]
 ” 27 támadt (ÖSz1: támad [Valószínűleg nyomdahiba, melyet az ÖSz2 is javított.]
 ” 38 úgy néztek ki (ÖSz2: úgy látszottak); feléjük (ÖSz2: feléjük)
- 143: 4 gallyaiból (VÚ, KF: a gallyaiból)
 ” 9–10 hogy nyakát (VÚ, KF: hogy a nyakát)
 ” 31 vesztette el eszét (VÚ, KF: vesztette el az eszét)
- 144: 5 idegesen (VÚ, KF: idegesebben)
 ” 6 kísértet. (VÚ, KF: kísértet. – *Csak az erdőt hagyjuk el, csak az erdőt!*)
 ” 8 de váglass úgy, váglass (KF: de váglass, úgy váglass ÖSz2: de váglass, úgy váglass)
 ” 23 haját (VÚ, KF: a haját)
 ” 26 bosszút forralnak ellene (VÚ, KF: bosszút forralnak rajta)
- 145: 7 Lányit haza az anyjához hozta (VÚ, KF: Lányit hozta haza az anyjához)
 ” 8 ideglázba (VÚ, KF: hideglázba)
 ” 11 víziói, fantasmagóriái (VÚ, KF: víziói, phantasmagóriái ÖSz: víziói, phantasmagóriái)
- 145: 20–21 vezetve ketté elágazó zsinóron (ÖSz2: vezetve elágazó zsinóron)
 ” 24–25 gimnáziummal (ÖSz: gymnasiummal)

Tárgyi magyarázatok

Cím *kompossessor* – A szó valójában községi közbirtokost jelent, de MK általában egyszerűen ’birtokos’ jelentésben használja.

Lap Sor

- 129: 1 *1736-ban Mária Terézia* – A királynő 1717-ben született (uralkodott 1740–1780), és 19 éves korában, 1736 február 12-én házasodott meg. A hagyomány szerint szerelmi házasság volt.
- ” 2 *Lotharingi Ferenc* – Franz Stephan von Lotharingen (1708–1765) ekkor III. Ferenc néven Lotharingia hercege volt (1729–1737), de az európai hatalmi egyensúly érdekében a Habsburg–Lotharingiai-ház megalapításával lemondott hercegségéről, helyette Toscana nagyhercege lett (1737–1765) II. Ferenc néven, majd 1745-től I. Ferenc német-római császár is.
Te deum – egy fontos, késő ókori eredetű liturgikus ének kezdőszavai, és mint ilyenek utalnak a hálaadó misére.

- 129: 5 *Gróf Brunswick Károly, az akkori nógrádi főispán* – Fiktív alak. A Brunswickok régi magyarországi család ugyan, de grófi rangot csak Brunswick Antal (1709–1780) kapott 1775-ben Mária Teréziától. Ő Bihar megyének volt a főispánja 1779-től, József nevű fia (1750–1827) azonban Nógrádé. A családban nevezetes még Brunszvik Terézia (1775–1861), II. Antal gróf (1746–1793) lánya, az első magyarországi óvodák megalapítója.
- 131: 1 *Migazzi* – Migazzi Kristóf (1714–1803), innsbrucki születésű gróf, aki 1856–85 között volt váci püspök, bár 1861-ben bécsi érsek és bíboros is lett. A váci egyházmegye fejlesztéséért rengeteget tett, sokat költött, több intézményt is alapított, például papneveldét és árvaházat.
- ” 4 *hopmester* – udvarmester.
- ” 5 *consiliarius* – tanácsos.
- ” 15 *Kaunitz* – Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz (1811–1894) osztrák államférfi. 1842-től diplomata, 1853-tól udvari és államkancellárként a bécsi politika egyik legbefolyásosabb szereplője, az osztrák külpolitika irányítója, főleg Mária Terézia uralkodása alatt.
- 132: 13 *káptalan* – a katolikus egyház egy-egy püspökség vagy egyházmegye ügyeit intéző testülete, amelynek levéltárában a nemesi okleveleket és a birtokleveleket is őrizték.
- ” 29 *kapitális* – tőke.
- 133: 1 *tutor* – gyám, örökségi gondnok.
- ” 9 *nexus* – kapcsolat, rokonság, összeköttetés.
- ” 11 *Gara-vér* – A Gara (Garai, Garay) család nagy szerepet játszott a középkori magyar történelemben, a 14–15. században három nemzedéken át adták az ország nádorait. A nádori ág 1482-ben, a báni ág valamivel később halt ki.
- ” 18 *francia háború* – A napóleoni háborúkban a Habsburg Birodalom hadseregibe besorozott magyar közkatonák százezrével vettek részt, ez az utalás azonban nagy valószínűséggel az 1809-es év eseményeire vonatkozik, az egyetlen hadjáratra, amelynek során a franciák magyar területre léptek, és Győrnél megverték a magyar nemesi felkelők seregét.
- ” 29 *a velencei macskák nyakán a csöngettyű* – A csöngettyűs velencei macskák említése előfordul *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényben is (Krk 21, 13:17–24). Az ahhoz a helyhez fűzött kommentár anekdotának nevezi, és egy Aiszóposz-mesét említ lehetséges forrásaként, amelyben az egerek akar-nak csengőt akasztani a macska nyakába, csak nincs jelentkező, aki végrehajtaná az elhatározást. Anélkül, hogy ezt a kultúrtörténeti magyarázatot vitatnánk, megemlítjük, hogy a galambok Velence életében a középkor óta sajátos szerepet játszottak. A legenda szerint az volt a szokás, hogy virágvasárnap rengeteg galambot engedtek ki a San Marco főkapuján. Mivel a lábukra erősített valamiféle papírtekercs akadályozta őket a repülésben, többségüket elkapta a tömeg, és elfogyasztotta. A túlélőket viszont, amelyek valahogy kiszabadultak, majd fészket raktak és elszaporodtak a templom tetőin, különös becsben tartották, és közkölségen etették. Ha a galambok eny nyire fontosak voltak a velenceiek számára, kézenfekvő ötlet lehetett, hogy a polgárok a nyakukra erősített csöngővel tartásá vissza macskáikat a vadászattól (ahogyan ezt világszerte sok macskatulajdonos teszi ma is). Valószínűsíthető, hogy MK járt Velencében, hiszen az általa is látogatott dél-osztrák fürdőhelyektől nem esett messze, és az e kötetben szereplő *Az első bánat* című, önéletrajzi elemekre (is?) épülő novellában is szó van velencei uta-

- zásról. Láthatott tehát Velencében csengettyűs macskát, ami az elsősorban egerészés (tehát vadászat) céljára tartott magyar macskákhoz képest érdekes tapasztalat lehetett. A Szent Márk tér galambjait a turisták is előszeretettel etették 2008-ig, amikor a város műemlékvédelmi okokból megtiltotta.
- 133: 30–31 *Szent Márk tér – Velence főtere.*
- 134: 17–18 *a hársak milyen hosszú életűek –* Valóban, a hárs az emlegetetten hosszú élettartamú fák közé tartozik. Magyarországon két hársfa is van, amelyről úgy tartják, hogy körülbelül 700 évesek, de Európában mutogatnak néhány még öregebbet is.
- 135: 24 *salamoni ítélet –* A különösen bölcs ítélet bibliai mintájához lásd 1Kir.3,16–28.
” 37 *plánum –* terv.
” 39 *amice –* barátom.
- 136: 3 *piktor –* festő.
- 139: 8 *jäger –* vadász.
- 140: 29 *rokoko –* a 18. század elsősorban Franciaországban virágzó stílusa, amikor a barokk szimmetriát finom díszítettség és játékoság váltja fel.
- 141: 2 *kanonok –* katolikus papi méltóság, a püspök tanácsadója, a káptalan tagja. Toportyán itt a fa vastagságára utal ezzel, mert a kanonokok kövérsége Magyarországon közmondásos volt. A kövérség mint a jólét jele minden magas javadalmazású egyházi méltósággal összekapcsolódhatott, a kanonokokkal talán az alliteráció miatt lett a kapcsolat különösen szoros.
- 143: 12 *faunok –* Faunus eredetileg római istenség volt, a természetben hallható titokzatos hangok ura, és mint ilyen jósisten is, aki azonban a történelmi időkben már nem különböztethető meg Silvanustól, az erdők urától. Ilyen funkciói miatt azonosították a görög Pan istennel, akinek testi attribútumait, a kecskelábat és a szarvakat is átvitték ezért Faunusra. Innen már csak egy lépés a faunok mint a görög szatüroszokkal azonosított erdei istenségek, démonok képzete.
Meduza-fők – Medusza a görög mitológiában a három Gorgó egyike. A Gorgók régi, ijesztő megjelenésű nőalakok, arany szárnyuk és bronz kezük van, hatalmas vadkanagyaruk, és fejük körül haj helyett kígyók tekerőznek. Aki retentő arcukat megpillantja, az iszonyattól kővé dermed. Hármuk közül egyedül Medusza volt halandó, Perszeusz ölte meg, és levágott fejét Pallasz Athénének ajándékozta, aki ettől kezdve a pajzsán viselte.
- 145: 13 *kisdiákkoromban Rimaszombatban –* A Sáros megyei Lányi, akinek legalább egy rétje lett Nógrádban, ezek szerint Gömör-Kishont vármegye szolgálatában fejezte be pályafutását. A novella végére egyes szám első személyre váltó, tanúvá előlépő elbeszélőt az olvasó könnyen azonosíthatja a szerzővel, hiszen MK 1857–63 között rimaszombati diák volt.
” 30 *gúnyolódo pentametereket és hexametereket –* A diákok tehát a szatirikus epigramma műfajában fejlesztették magukat, amelynek a disztichon úgyszólván kötelező versformája. A gúnyepigramma írása tipikus iskolai feladat is volt.
” 31 *skandálva –* olyan versolvasási vagy szavalási mód, amelyben az időmértékes versforma érzékeltetése a fő cél.
” 36 *salva guardia –* oltalmat, sértetlenséget biztosító hely, menedék, templom, kolostor, de sérthetetlen a nemesi birtok is.
” 38–39 *arkánium –* titkos szer, csodagyógyszer.
- 146: 4 *idiosyncrasia –* indokolatlan, ideges ellenszenv valakivel vagy valamivel szemben.

- 146: 6 *Andrássy* – a csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy család Magyarország egyik régi nemesi családjá, amelyet Mária Terézia emelt grófi rangra. *dominium* – uradalom, nagybirtok.

Irodalom

Várdai Béla (MK. Bp., 1910. Franklin-Társulat, 167) *Az öreg szekér fakó hám* című kötet elemzése során röviden említi a novellát, és azt írja róla: »Züllött gentry alakot rajzol *A szegény ember tőkéje* s a kuriózus ötleten felépülő *Kompossessor fák* humortól enyhített realizmussal mutatva be a nyomorúságot erkölcsrontó erejében. Utóbbiban az az éjjeli jelenet az erdőn, mikor a hős kivágja a virágzó hársfát, hogy örököljön utána, szép példája az átlekkesítő természetleírásnak, a rossz lelkiismeret szemüvegén át nézve.«

Kráhl Vilmos (*Mikszáth a jogász*. Bp., 1941. Vajna és Bokor) két téma kapcsán is megemlíti novellánkat. Az első természetesen a végrendelet, amely Kráhl szerint gyakori téma MK-nál: »Már egy felszínes áttekintés is képet ad arról, hogy Mikszáthnak hány kisebb-nagyobb alkotása, regény, kisregény, beszély és elbeszélés tartalmaz akár főcselekményként, akár epizódselekményként jogi mozzanatok különböző változatokban« (35). Jelen novella a »végrendeletalkotás és értelmezés« (36) példája lesz. A végrendeletkezés témáját MK életművében Kráhl a 116–120. oldalakon tárgyalja részletesen, ahol is ilyen összefoglalást ad Lányi Pál testamentumáról: »„A kompossessor fák”-ban Lányi Pál örökhagyó hatvan hold földet és négyezer tallért rendel egy alap céljára, amelynek rendeltetése két emlékfá karbantartásához és a megfelelő jogi apparátus fenntartásához szükséges költségeket fedezni. Az alap nem szolgál eszmei célt és egyéb hagyomány nem foglaltatik a végrendeletben.« (117.) Kráhl rokonságot lát e végrendelet és Jókai Mór *Egy magyar nábobjának* motívuma között, melyben a nábob felesége kedvenc jávorfájának gondozására hagy tekintélyes összeget (119). Általános következtetéseket is levon azonban a végrendeletek irodalmi funkcióját illetően: »Ezeknek a végrendeleti rendelkezéseknek a bennük foglalt jogtartalom túlmenő jelentőségük van; a nagy író a végintézkedési jogi mozzanatot és általában a jogi formanyelvet szereplő személyei jellembrázolására használja fel. Általánosabban szólva: Mikszáth a jogi mozzanatokot és a jogászi formanyelvet írói kifejező eszköz gyanánt használja fel. Azt a megismerést, amely fentebb (II. fejezetben) már kifejtést nyert, hogy Mikszáth az író, Mikszáthnak a jogásznak elméleti és gyakorlati jogi iskolázottságát az írói alkotás szolgálatába állítja és a jogi formanyelvet írói kifejezőeszközzül használja: éppen a végrendeleti motívum sűrű szerepeltetése és változatos alakzatokban való felhasználása által látjuk verifikálódni és megerősíttetni. Hogyha ezeket a végrendeleteket és bennükfoglalt rendelkezéseket továbbmenően elemezzük, akkor azt látjuk, hogy feltűnően sok bennük a különös és groteszk rendelkezés.« (118.) Kráhl szerint ez azért van, mert MK szereti a különösöt, és »az emberi különökdéseket és bolondságokat mintegy „sub specie aeternitatis” szemléli és szemlélteti a végrendeleti intézkedések excentritásaiban. Mint nagy humorista, az ember és az embereit [!] megkeresi és meglátja azokban a mozdulataiban és perceiben is, amikor ez tekintetet a földi lét határmegyéjén túlrá szegezi. A végrendeletkezés ilyen aktus és a végrendelet rendszerint azt az arculatát fejezi ki az embernek, amelyet lelke legmélyén visel, gyakran mások elől rejtve.« (119–120.)

A végrendeleten kívül Kráhl foglalkozik még a pergyűjtő Lányi József alakjával, amely viselkedésre több párhuzamot is talál az életműben: Patáncsy Pál *Az eladó birtokból* és Kalap Pál *A vármegye rókájából* (128–129). A tipikus alakhoz Kráhl szerint

MK-nak élő mintája volt: »A „*pörökét gyűjtő ember*” alakját is az életből leste el a költő. Modellje báró Baldácsy Antal, dúsgazdag főúr egykori ellenzéki képviselő, aki ismeretes volt perlekedő szenvedélyéről. Alakját a „*Baldácsy bácsi*” című nekrológiájában örökítette meg, valamint „A Bureczky-pör epilógusa” [!] című karcolatban.« (129–130.) [Lásd *Baldácsy bácsi*, Krk 55,11–13, *A Bureczky-pör epilógja*, Krk 38, 50–55.]

Hajdu Péter külön tanulmányt szentelt a jelen novellának (A fák jogai. In Hajdu Péter [szerk.]: *A kis formák mestere [meg a nagyoké]: Elemzések Mikszáth Kálmán novelláiról*. Veszprém, 2011. Mikszáth Kálmán Társaság, 41–55). Kiinduló kérdése, hogy miként egyeztethető össze a mintegy 120 évre terjedő történet a modern novella tömörséget hangsúlyozó definícióival. A tanulmány egyik lehetséges válaszként ezt fogja »alaposabban megfontolni: egy fákról szóló novellának szükségképpen nagy időtávokat kell átfognia, mert az időkezelést nem határozhatja meg az emberi élet eseményeinek előadására jellemző tömörítés. [...] Nemcsak a cím sugallja azt, hogy a novella főszereplői fák, hanem a narrátor is ezt állítja: „a mi történetünk két hatalmasan fölpendült hársfáról szól”. Ehhez képest persze a szövegnek viszonylag kis hányadában csinálnak a fák fadolgokat, kevés szó esik arról, hogy nőnek, levelet hajtanak, hullatnak, susognak, virágoznak stb. [...] inkább a hozzájuk kapcsolódó emberi viszonylatok, viszonyulások és értékutajdonítások képezik az elbeszélés tárgyát.«

Ezek a viszonyulások azonban nem általában a fákra, csak két meghatározott fára vonatkoznak. »Valamiféle etikai kérdésként felvetődik, hogy ki szabad-e vágni azt a bizonyos fát, vagy ez gyilkosságnak minősül, de az egész novellavilágban senki nem gondolja, hogy a fák kivágása általában problematikus lenne. [...] Másfelől persze [...] az embercentrikus szemlélet is elbizonytalanodik, egyrészt amikor a narratori diskurzus egy szintre hozza az embert a fákkal és bogarakkal, másrészt amikor Lányi szerint a csillagok nézik a tevékenységét, ami vagy azt jelenti, hogy a világ valamennyi létezőjét tekintetbe kell venni egy cselekvés etikai megítéléséhez (a csillagokat is, tehát *a fortiori* mindent), vagy azt, hogy egy felsőbb, transzcendens nézőpontból a fa kivágása bűn.«

Viszont éppen »erre a két fára egyre inkább és egyre többen tekintenek személyként a novellavilágban. Először csak Lányi Pál, aki ültette őket, és aki öregkorában kezdi úgy látni, ez volt élete egyetlen igazán értékes teljesítménye. Ő az, aki elsőként kezd személyként bánni a fákkal (de persze csak ezzel a kettővel): „elbeszélgetett velök, mint valami értelmes lényekkel.” És ő az, aki vagyona egy részét rájuk hagyja, és ezzel jogi létezőkké teszi őket, személyként jelöl ki számukra helyet az emberek társadalmában.

De még előtte is történik egy fontos lépés: maga a királynő nevet ad a fáknak. [...] Márpedig akinek saját neve van, az úgyszólván személy. És a gondnok, Poroszkay is úgy viselkedik a fákkal, mint személyekkel, amikor így szól az egyikhez: „Hát mi az ördög, Terka? Megbolondultál te, Terka? Ne koskodj, Terka! Igyekezz már, Terka!”

Hogy mind a két fa női nevet kap, az akár görög mitológiai asszociációkat is keltethet (hiszen ott a fa valamiféle női princípium, az egyes fákkal együtt születő és pusztuló hamadrüaszok pedig erdei nimfák), illetve felidézheti Freud elképzelését arról, hogy az álomban és a folklórnban a fa a nőt szimbolizálja. A fák nőisége és jogi értelemben vett individuális létének elismerése szépen egyesül, amikor a szegény vándorló legények némelyike felsóhajt: „De jó volna feleségül venni valamelyiket!” De a fák társadalmi pozíciójának teljes elismerése, azt hiszem, akkor következik be, amikor az ifjú Lányi lefesi a két hársat, és a festményt otthon „felakasztották a nagy ebédőben a többi családi képek közé.” Ezzel a gesztussal Lányiék családtaggá nyilvánítják a fákat [...]. Már nem az egykori nagybácsi kedvenc fái többé, hanem gazdag rokonok, akikről örökség várható.«

A fák egyénnek tekintését a végrendelet gyorsította fel. A fákkal kapcsolatban használt jogi terminológia elemzéséből az következik, hogy »a fák gondnokság (vagy gyám-ság) alatt állnak, [vagyis] nem teljes cselekvőképességű személyek, de ez nem kérdőjelezi meg a jogaikat. Rendelkezhetnek tulajdonnal (ahogyan már a cím is tulajdonosoknak nevezi őket), örökölhetnek – és lehet, hogy még házasodhatnak is.«

Ha viszont a novellában jogokkal rendelkező személynek tekintik őket, akkor központi dilemmává válhat, hogy bűn-e kivágni őket, akár jogi, akár erkölcsi értelemben. Különböző álláspontok kapnak hangot, de »[m]etaforikus állítások, explicit tagadás és narrátori kijelentés révén végtére is elég markánsan megjelenik a novellában mint lehetséges álláspont, hogy egy fa kivágása igenis gyilkosság.«

A tanulmány röviden tárgyal két további lehetséges etikai szempontot: a környezetpusztítást és az örökhagyó intencióját. Úgy látszik, egyiket sem veszi komolyan a novella világában senki, »egészen addig, amíg a halott maga nem látszik beavatkozni a történetbe, hiszen amikor Lányi Károly lába alatt beomlik a sír, azt ő így értelmezi (erősítve azt az érzést, hogy tettét elítéli a transzcendens szféra), és Toportyáni is hasznosnak gondolja rövid beszédben meggyőzni az elhunytat, hogy tulajdonképpeni intenciójának megfelel az események ilyen fordulata. [...] Allitása szerint mostanra olyan helyzet állt elő, hogy „okvetlenül veszni kell valamelyiknek“« a testvére családja és a fái közül. A novella zárata azonban, amikor Lányi Károly már túl van a veszésen, megmutatja, hogy ez mást jelent az ember, mint a fa esetében: »Kopott ruhájú írnok a megyeházán Kishontban. Nem tartozik többé a módosak közé, elvesztette a családi kúriát és birtokot, és a kopott ruha nyilván azt jelzi, hogy nagyon szerényen kell élnie, de vélhetőleg nem nyomorog (már ahogy a nyomort a századfordulós körülmények között igazán elképzeljük). Kishivatalnokai állását részben talán családi összeköttetéseinek köszönhette, de van arra utalás, hogy még inkább „gyönyörű irásának“, vagyis saját képességeinek. A presztízvesztés nyilván fájdalmas, ahogyan az is, hogy nem sikerült „megmenteni a Lányi nevet és a Lányi kúriát“ (15), de a „veszni“ ennél nem jelent többet.«

De a halott vélt közbeavatkozásától eltekintve is sok jelzés van arra, hogy a központi tettét egy tágabb, univerzális, vagy akár fantasztikus perspektívából is lehet értelmezni. »[M]egvan a novellában a fantasztikus potenciálja, mert Lányi Károly mindenki által elvetett és kinevetett elképzelése a történelekről elég plauzibilis narratívát ad ki, amelyben van bizonyos jelentésképző koherencia. Az a világ, amelyben ő végül élni kényszerül, abszurd és horrosztikus. Minden fa ellenséges vele szemben, ezért még egy városi környezetben is nehezen boldogul, hisz még ott is vannak fák az utcák mentén. Az ártalmatlan élőlények váratlan fenyegetése az ember ellen kicsit emlékeztet arra, mintha a madarak lázadnának fel. A kézenfekvő magyarázat, amely a novella zárszavát is adja, hogy Lányi Károly bolond, hogy ennek a második, fantasztikus történetnek csak pszichológiai realitása van. És vegyük észre, hogy az örültség témájával (ami Mikszáth olvasói számára amúgy is ismerős) ez a novella viszonylag sokat foglalkozik.«

A Lányi család terheltségének sűrű jelzései ellenére »a novella bonyolultabb annál, mintsem hogy pusztán elősorolná, milyen furcsa viszonyba kerülnek egy terhelt család többé-kevésbé bolond tagjai a fákkal. Kétségtelen azonban, hogy a normális, emberi társadalom így tér napirendre a különös viselkedésük felett.«

Lányi Károly csúfneve, a félbemaradt piktör »egész lényének leírása: öt afféle művésznem, vagy legalábbis majdnem művésznem tekinti környezete. Szép ifjú, de a szépsége nem valamiféle vitalitásból, erőteljes energiából fakad, hanem a sebezhetőségből, nem evilági természetéből. [...] Mindenesetre innen kétféle interpretációs út nyílik.

Az egyik lehetőség szerint Lányi Károlynak ez a gyenge, sebezhető lényé nem bírja ki az éjszakát az erdőn, belebetegszik, megbolondul. Közben is olyan dolgoknak tulaj-

donít jelentőséget, amiknek nem kellene, mert túlzott fantáziája képtelenné teszi a reális érzékelésre és értékelésre. Ilyesfajta értelmezését az eseményeknek az emberi társadalom felől alakíthatunk ki az olvasásban [...].

A másik lehetőség, hogy Károly a maga sajátos érzékenysége révén olyasmit ért meg és érzel, ami rejte marad az átlagemberek előtt. Alakja valamelyest a 19–20. századi művészsregények hagyományához kapcsolódna, azzal a megszorítással, hogy ő csak félbemaradt művész. Sorsa nem művészsors, de tapasztalata művészi tapasztalat. Ő az, aki átlátja a fa elpusztításának teljes etikai dimenzióját, mégpedig egy univerzális, mondhatnánk panteisztikus nézőpontból. Az éjszakai erdőn egyedül töltött idő mintha a természet egyetemes fenségének és numinozításának megértését eredményezné. [...] Amit az erdőben átél, az alapvetően hasonlít arra, ahogy az emberiség a transzcendenciát megtapasztalja, és ezért a novella felkínál egy olyan lehetséges történetet is, amelyben a különösen érzékeny majdnem-művész megérti a világ, a fenséges természet igazi működését, és egyedül ő képes átérezni a növényvilág ellen elkövetett bűnének univerzális etikai súlyát. Ebben az olvasatban Lányi tragikus hős, aki enged ugyan a hétköznapi világ nyomásának, alkalmazkodik egy alantasabb értékrendhez, de bűnhődése ezért kettős: egyrészt rádöbben tettének valódi jelentésére, másrészt fél szeme elvesztésével az anyagi siker lehetőségét is elveszíti. De azért a novella egésze egyáltalán nem tragikus. A tragikus minőség csak az egyik felvillantott lehetőség.«

»A [...] sajátos mikszáthi elbeszéléstechnika eredménye, hogy a két narratíva azonos süllyed van jelen, és hogy az elbeszélő mindkettőtől meglehetősen távolságot tart, sőt akár azt is mondhatjuk, hogy mindkettőt ironikus, némileg parodisztikus módon jelenik meg. Lányi Károly rémlátásai közül némelyik, mint a féllábon futó óriási szárnyas kecske, a nyelvet öltö medve vagy éppen a virgáccsal fenyegető egykori tanító egyszerre paródiája a romantikus revelációnak és a lélekelemzésnek. Sőt a novella magához az elbeszéléshez is ironikusan viszonyul: amikor az utótörténetben személyesen is megjelenik a narrátor mint szemtanú, és saját gyerekkori tapasztalatairól számol be, azzal aláássa az addig beszélő hang tekintélyét. Hiszen korábban egy kvázi-mindentudó elbeszélő még az erdőben magányosan tépelődő Lányi Károly gondolatait is ismerte. Amikor ez az elbeszélő személyessé válik, az a korábban közvetített tudás, amelynek legitimitását kizárólag a narrátori pozíció alapozta meg, elveszíti abszolút státuszát. De mindkét megképződő narratívában, és különösen a kettő összjátékában középponti etikai kérdéssé válnak a fák jogai. [...] És éppen innen, a fák jogainak nézőpontjából a novella nagyon is provokatívnak látszik. Komolyan vehető-e, hogy olyan élőlényeknek, amelyek nem emberek, jogaik legyenek, vagy ez bolondság? Komolyan vehető-e, ha valaki egy fa kivágását a természet univerzális és fenséges nézőpontjából teszi erkölcsi ítélet tárgyává? Ha két fát hajlandóak vagyunk individuális jogokkal felruházott személynek tekinteni, miért nem az összeset? És tényleg, milyen jogai vannak a fáknak?«

SZÉTBONTOTT KRÓNIKÁK

- M.**
- I. *Pesti Hírlap* 22. évf., 355. sz., 1900. december 25. 1–5. 1. (»Magyarázó bevezetés« és a két első krónika); 23. évf., 1. sz., 1901. január 1., 3–4. 1. (a végéig), a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - II. a) *Az én kortársaim*. Bp., 1904. Athenaeum, 168–178. 1. (*Az Ujság* ajándéka előfizetőinek).
 - b) *Az én kortársaim*. II. köt., MKm 33, Bp., 1907. Révai, 241–263. 1.

- III. *Vasárnapi Ujság* 51. évf., 35. sz., 1904. augusztus 28. 291–293. l., »Mikszáth Kálmán elbeszélései« alcimmal. Csak a két utolsó krónika, a kerettörténet nélkül.
- IV. Jk 21, *Az én kortársaim* II, 198–216. l.

Keletkezése, forrásai

A novella forrásaival kapcsolatban külön kell beszélni a kerettörténetről és a három elbeszélésről, a szétbontott krónikákról. Az előbbi apropóját egy aktuális szoborállítási terv adta. Ekkoriban vált közbeszéd tárgyává, hogy emlékművet fognak emelni Tinódi Sebestyénnek, mégpedig egy nagyobb budapesti szoborállítási program keretében, amelyről érdemes lesz szót ejteni a történelmi kontextus érzékeltetésére.

Magyarországon a 19. században köztéri szobrok alapvetően közadakozásból készülhettek. Budapesten a millennium megünneplésére kezdték el az első, államilag finanszírozott nagy volumenű emlékmű megvalósítását, tudniillik a Millenniumi emlékműt, amely 1906-ra készült el. A 20. század első éveiben azonban Ferenc József tíz bronzszobor adományozásával támogatta saját udvari költségkeretéből a nagyvonalú városfejlesztési terveket. Ennek a királyi adománynak megvan a maga többé-kevésbé adatolható előtörténete, amely II. Vilmos német császár budapesti látogatásával kezdődött. (A tíz szobor történetéhez lásd Ifj. Bertényi Iván: *Zehn Denkmäler, ein Herrscher und eine Nation. Ein Ausgleichsversuch zwischen der dynastischen Loyalität und den ungarischen nationalen Emotionen*. In Ferenc Glatz (szerk.): *Jahrtausendwende 2000*. Bp., 2001. Europa Institut Budapest, 246–255; Ifj. Bertényi Iván: *Allt 37 évet. Werbőczy István budapesti szobra. Történelmi Szemle* 56, 1914, 203–230.) A magyarokból már az is lelkesedést váltott ki, hogy ez volt az első alkalom, amikor Ferenc József egy jelentős uralkodóval nem Bécsben, hanem Budapesten találkozott. II. Vilmos császár szeptember 20-iki érkezésétől kezdve sok-sok dicséző megjegyzést tett a magyarokra és fővárosukra, de különösen a 22-én, a búcsúbanketten tartott pohárköszöntőjével lopta be magát a közönség szívébe. Mindamellet állítólag elejtett egy megjegyzést arról is, hogy a város kissé disztelen, kevés a köztéri szobor (Szatucsek Zoltán: *Vilmos császár Budapesten. Népszabadság*, 1999. szeptember 21. 34). Na mármost Bánffy Dezső miniszterelnök (megint csak állítólag) egy egész álmatlan éjszakát töltött azzal, hogy kitalálja, milyen lépéssel tudná Ferenc József ellensúlyozni II. Vilmos hirtelen népszerűségét (Dárday Sándor: *Emlékbeszéd báró Bánffy Dezsőről*. [Bp., 1911]. 6–7). Azon az éjszakán találta ki a tíz szobor adományozásának propagandafogását. 1897. szeptember 25-én már ki is adták a legfelső kéziratot, amely már »a nemzeti élet különböző területein« emlékeztetessé vált, szoborba öntendő személyek listáját is tartalmazta mégpedig a következő szövegezésben: »a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyadi János és Zrínyi Miklós, a haza és kereszténység hős bajnokait, Pálffy János gróf, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király névtelen jegyzőjét, Werbőczy István, Magyarország nagy hírű jogtudósát, és annak népszerű lantosát, Tinódi Sebestyént.« E tíz szobor egyike lett tehát az utolsóknak említett Tinódi Lantos Sebestyéné. Érdemes azért áttekinteni, mikorra készültek el a szobrok, és mi lett későbbi sorsuk.

A Körönd (ma Kodály körönd) négy szobrot kapott.
Zrínyi Miklós, 1902, Róna József alkotása; máig ott áll.
Bethlen Gábor, 1902, ifj. Vastagh György alkotása; 1948-ban áthelyezték a Millenniumi emlékműbe.
Bocskai István, 1903, Holló Barnabás alkotása; 1948-ban áthelyezték a Millenniumi emlékműbe.
Pálffy János, 1905, Senyei Károly alkotása; 1955-ben eltávolították. Szimmetrikusan állítottak fel két szobrot a Kigyó téren (ma Ferenciek tere)
Werbőczy István, 1908, Donáth Gyula alkotása; 1945-ben ledöntötték.
Pázmány Péter, 1914, Radnai Béla alkotása; 1945-ben lebontották, és csak 1960-ban állították fel újra a Horváth Mihály téren, a józsefvárosi templom előtt. Ez a két szobor egy 1901-es tervmódosítás következtében márványból készült.
A négy további szobor a város különböző pontjaira került.
Anonymus, 1903, Ligeti Miklós alkotása; Városliget. A Vajdahunyad Vára mellett ma is látható.
Hunyadi János, 1903, Radnai Béla alkotása; Albrecht út (ma Hunyadi János utca), a Halászbástya alatt, ma is ott áll (bár eredetileg a Ludovika elé tervezték felállítását).
Szent Gellért, 1904, Jankovits Gyula alkotása; a Gellért-hegy oldalában, az Erzsébet-híd budai hídfője fölött, máig ott áll.
Tinódi Lantos Sebestyén. Bezerédi Gyula alkotását 1907-ben állították fel a Rákóczi utca 1. szám, a volt Nemzeti Színház előtt. Onnan 1955-ben helyezték át a Népligetbe, ahol máig látható. Bezerédi Gyula (1858–1925) egyébként több művével is jelen volt és van Budapest közterein, mint például a Keleti pályaudvar és a Széchenyi fürdő szobordíszei. Legjobb munkája talán George Washington szobra a Városligetben (1906).

Ebben a névsorban Tinódi neve talán tényleg kicsit furcsán festett, és elgondolkodtató, hogyan eshetett éppen rá a választás. Mindenesetre a Mikszáth-novella keretfiktívja erre kérdez rá. A szoborlista névsorának (és politikai üzenetének) firtatásával MK nem volt egyedül, a korabeli közvélemény nagyon élénken reagált a szoborállítási tervre. Mégpedig nemcsak a királyi ajándékot kapó Budapest, hanem az egész ország közvéleménye. »Szinte minden jelentősebb településen díszkivilágítást rendeltek el, a megyék és városok hódoló feliratban mondtak köszönetet.« (Ifj. Bertényi: Állt 37 évet. 206.) És nemcsak általában lelkesedtek a tervért, hanem a sajtóban sokan elemezték a szobrot kapó tíz történelmi személy névsorát is (Ifj. Bertényi: *i. m.* 207–212).

Az álombeli krónikások érvelése Tinódi ellen és az a kép, amit önmagukról próbálnak kialakítani, roppant izgalmas. A történetírás meghatározása tudományos diszciplínaként a 19. század fejleménye, korábban ez a fajta tevékenység a tág értelemben vett *litterae*, az írás része volt, amelyben a fikciós és nem-fikciós szövegek nemigen különültek el egymástól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lett volna hierarchiájuk a műfajoknak és írásmódoknak. Amikor a krónikások azt állítják, hogy ők »komolyan foglalkoztak e tudománnyal«, láthatólag a 19. századi, diszciplinárizálódott történettudomány keretében értelmezik saját tevékenységüket, és ezzel állítják szembe Tinódi Lantos Sebestyén munkáikat azért találják silánynak a későbbi események (nyilván 19., sőt akár 20. századi) szemléletű elbeszélése alapján, mert a modern történettudománnyal nem vehetik fel a versenyt, ha annak a szabályai alapján kell értékelni teljesítményüket. Másfelől az alkalmi ének mégiscsak mint kevésbé rangos tevékenység volt szembeállítható a tudós

prózával. (Eltekintve most attól, hogy 16. századi népnyelvi, világi szövegeket állítunk szembe 13–14. századi, egyházi személyek által írt, latin nyelvű írásokkal.)

A régi krónikák átírást elvállaló narrátor a második krónikának a »Tinódyék érdekében« alcímet adja, és ezzel elhatárolja magát a krónikások értékelésétől, mely szerint »Tinódy voltaképpen csak egy klapanciácsináló kóbor poeta«. A hangsúly a *csak* szón van ezúttal: a narrátor határozott szimpátiát áru el a kóbor poéták iránt. Ami viszont nem vitatja, inkább megerősíti, hogy Tinódi nem a történetírók, hanem a költők kategóriájába tartozik. Tegyük ehhez hozzá, hogy az irodalomtörténet éppen fordítva szereti értelmezni a 16. századi históriás énekek történeti változatát. Beöthy Zsolt reprezentatív irodalomtörténetében Badics Ferenc az énekek szerzőit »tudós lantosoknak« nevezte (XVI. századi elbeszélő költészetünk. In Beöthy Zsolt [szerk.]: *A magyar irodalom története*. 3. kiad. Bp., 1906. Athenaeum, 1. köt., 284.), és így írt a történelmi változatról: »a „lőtt dolgok”-at keresik s „tanúságul rendölik versekbe”. Ezért történeteiket nem a mondai hagyományból, hanem a multra nézve az írott latin krónikákból merítik, a jelenre nézve pedig a szem- és fültanúk vagy legalább szavokhihető emberek után indulnak, gondosan kerülve mindkét helyen azt, ami a valósággal – hitők és meggyőződésők szerint – ellentézik.« (Uo. 287–288.) Maga Tinódi teljesítményét pedig így jellemzi: »Az a lelkiismeretes buzgóság, amellyel énekeihez az adatokat gyűjti, mutatja, hogy legfőbb törekvése volt: az igazat kitudni s hirdetni. Nem a költői alakítás szépségével akart hatni (ehhez nem is értett volna), hanem az előadottak *igazságával* [...]. S e tekintetben Tinódi oly megbízható, hogy szavai históriai forrásként idézhetők; adatainak hitelét nemcsak egykorú történetírók, hanem az újabban előkerült okiratok is megerősítik.« (Uo. 293.) Körülbelül ugyanezt az értékelést találjuk Varjas Bélánál az 1964-es akadémiai irodalomtörténetben: »Tinódi énekei nem költői szándékból születtek, nem poeta ő, hanem történeti énekszerző, akit kötnek a hitelesnek megismert tények. A „lőtt dolog”, az igaz történet hazug átköltése – hite szerint – énekeinek éppen irodalmi hitelét rombolta volna le.« (Históriás ének [tudósító énekek]. In Klaniczay Tibor [szerk.]: *A magyar irodalom története* I. Bp., 1964. Akadémiai, 392.) A hagyományos irodalomtörténeti értékelés tehát, amely Toldy Ferencre vezethető vissza (*A magyar nemzeti irodalom története*, 1864), Tinódiban inkább történetírót, mint költőt lát. Ez az értékelés fordul a visszájára MK szövegében, amelyben a cselekményt éppen az indítja el, hogy Tinódi »mint történetíró kap szobrot«, amit a történetírók sérelmesnek találnak.

Ebből a szempontból azonban érdemes szót ejteni arról is, ahogyan az egyik legújabb magyar irodalomtörténet kritizálja a »Toldy–Varjas-féle műfaji rendszert«, amely a históriás éneket tematikus szempontból osztotta három kategóriára (széphistória, valóságos vagy bibliai história, történelmi ének). Vadai István szerint az alapvető választóvonal a fordítás és a nem fordítás (a »kreatív« énekszerzés) között húzódik. Tinódi tudósító énekein kívül minden más az előbbi kategóriába tartozik (A tudósító ének műfaja. In Szegedy-Maszák Mihály [főszerk.]: *A magyar irodalom története* I. Bp., 2007. Gondolat, 277). Míg tehát a históriás ének »általában idegen nyelvű írott forrásra támaszkodik, tehát a legtöbbször deákos műveltséget feltételező fordítás«, addig Tinódi szövegeinek »erényei, a hitelesség és a gyorsaság a mai újságírás, a helyszíni tudósítás erényeivel azonosak« (uo. 279). Valóban: a latin vagy más idegen nyelvű forrásokból dolgozó históriás énekszerző tevékenysége meglehetősen hasonlít a középkori krónikáséra. Az objektív igazságigény manapság talán kevésbé vagyunk hajlandók olyan szempontnak elfogadni, amely a forrásokból dolgozó történetíró és a szemtanúkat meghallgató tudósítót ugyanabba a kategóriába sorolja pusztán azért, mert az akkor friss, pár hetes vagy hónapos események azóta történelemmé váltak. Ezért akár azt is mondhatjuk, hogy MK felforgatta az ő korában a Tinódival kapcsolatban szokásos értékeléseket, de az így kapott eredmény

mutat némi hasonlóságot Tinódi legújabb értékelésével. Poéta és újságíró persze manapság nem ugyanaz, és 1900-ban sem volt az, még akkor sem, ha a poéta az akkori nyelvhasználatban jelenthetett prózáírót is, és ilyen értelemben nagyon sok szó esett a poéták és az újságírárs kapcsolatáról.

Vegyük ezek után sorra, milyen krónikások kísértetei látogatják meg az elbeszélőt a kerettörténet éjszakáján.

A Merseburgi *Thietmar* (975–1018) *Chronicon* című munkája elsősorban a merseburgi püspökség történetét kívánta megörökíteni (maga Thietmar 1008-tól volt merseburgi püspök), de fokozatosan világtörténetté terebélyesedett.

Kézai Simon, IV. (Kun) László király udvari klerikusa, 1283 táján írta *Gesta Hungarorum* című munkáját. Eredeti kézirat nem ismeretes, két másolatának, melyek nyomán a 18. században kiadták, szintén nyoma veszett. Megírta a hunok történetét, és azt a magyar történelembe illesztette.

Az itt szereplő *Márkot* (Kálti Márk székesfehérvári örkanonok) különböző félreértések következtében tekintették a *Képes krónika* szerzőjének, amelyet manapság egy ismeretlen kompilátor művének tartunk. Maga a krónika 1358-ban készült, és az 1360-as években illuminálták. Alapja egy Károly Róbert-kori minorita szerző műve, amelyet azonban más régi gesták részletei egészítenek ki.

Anonymusként a *Gesta Hungarorum* című, egy 13. századi kódexben fennmaradt krónika szerzőjét emlegetjük, aki csak nevének kezdőbetűjét árulta el (P.), valamint hogy a boldogult Béla király notáriusa volt. Őt III. Bélával szokás azonosítani. Maga a szöveg a magyarok őshazájától Géza fejedelemig, az államszervezés kezdeteiig tárgyalja a magyarok történetét.

A négy megnevezett krónikairól mellett két további is megjelenik a deputációban, nincs azonban megnevezve a harmadik szétbontott krónika szerzője, *Székelly István*. És méltán: már a Nagy Lajos-korabeli Márk is kilógott az Árpád-kori történetírók küldöttségéből, különösen nem illett volna oda a 16. századi, magyarul alkotó református szerző, akinek legfontosabb munkája, a *Chronica ez világnak jeles dolgairól* 1559-ben jelent meg Krakkóban. Ez a református tendenciájú világtörténeti kronológia (tehát fontos és jelentéktelen események egyszerű felsorolása időrendben) a hunok felbukkanásától kezdve a magyar történelemre koncentrált. A magyar anyagot Thuróczyból veszi át. Székelly István életéről egyébként 1563 után nincs adat.

A második szétbontott krónika nem nevez meg konkrét forrást, csupán egy helyen utal az »őskrónikára«. MK valószínűsíthetően nem valamely írott forrásból, valamilyen szentéletrajz-gyűjteményből, hanem emlékezetből dolgozott. Erre utal, hogy Erzsébet zsigori férjét névtelenül hagyja, és csak mint türingiai gróft emlegeti. Ez a változat, úgy látszik, valóban hagyományos, de egy írott szöveg számára 1900 körül már alapvetően problematikussá válhatott, hiszen a férj jellemzése ellentmond a történelmi és hagiográfiai hagyománynak. Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1235) 1221-ben ment feleségül IV. (Szent) Lajos türingiai örgrófhöz (élt 1200–1227), aki 1217-ben lépett trónra. Lajos apja, I. Hermann (uralk. 1190–1217) eredetileg Lajos bátyjával, Hermannal jegyezte el a magyar királynőt, de ő 1216-ban meghalt. A korai források ezt a házasságot nagyon is boldognak írják le (összhangban a hagiográfiai hagyomány szokásaival, hiszen két szent házasságról van szó), a korban szokatlan szeretettel, összhanggal, közös kórházalapítással, jótékonykodással. Úgy látszik, a rózsacsoda Portugáliai Szent Erzsébet (1271–1336) kultuszából keveredett ide a névazonosság alapján. Az újabb szentéletrajzok úgy próbálják feloldani a Szent Lajos saját hagiográfiai hagyománya és a felesége rózsacsoda-

ja közti ellentmondást, hogy Lajos halála utánra teszik, és öccsével Heinrich Ráspeál (1204–1247) hozzák kapcsolatba. Lajos halála után a türingiai trón Erzsébettől született fiára, II. Hermannra (1222–41) szállt, a négyéves gyermek helyett azonban régensként Heinrich Ráspe uralkodott, aki követte is őt a trónon. Mivel ő a hagyomány szerint amúgy is rosszul bánt Erzsébettel, ésszerű a rózsacsoda fukar emberének szerepét is rá osztani, de az az igazság, hogy a narratíva rengeteget veszít archetipikus erejéből, ha nem a férj, hanem egy sógor lép fel az adakozás ellen, és nem a férjnek, hanem egy sógornak kéne hazudni emiatt.

Ha a virágcsoda metaforikus-poétikus átírása kapcsán arra a következtetésre jutunk, hogy MK nem magukból a krónikákból dolgozott, ugyanerre az eredményre vezet a két másik krónika-átírás megnevezett forrásának fellapozása is. Thietmar német szempontú elbeszélésében a magyarokról elsősorban az érintkezések, főleg a kalandozások kapcsán esik szó. A mű modern kiadásának (*Thietmari Merseburgiensis episcopi Chronicon*. ed. Fridericus Kurze, Hannover, 1889. Hahn) névmutatójában Géza fejedelem semmilyen formában nem található meg, ráadásul a krónika magyar fordításban nem volt hozzáférhető. A korona és a kard történetének forrása semmiképpen sem lehetett Székely István. Ott ugyanis Endre és Béla viszályáról mindössze ennyi olvasható:

AZONBA pedig LEVENTE MEG HALA nem soc üdö muluan. Ennec okaert ki huiata á masodic attia fiat lengiel orszagbol, hog' az ő halala vtan ez orszagnac birodalma rea szallion, de nē marada meg fogadasaba, mert SALOMONT az ő fiat tizen keet eztdndős koraba meg coronaztata, kiert tölle á BELA el mene, es lengiel orszagbol nag' hadat tamazta ellenne, es meg veree az ENDRE kiralt, ki futtaba meg hala á Balatom mellett, es el temetetec TIHONBA á monostorba á kit ő rakatot vala.

A korona és kard története persze mindmáig meglehetősen közismert. Költeményben feldolgozta Vörösmarty Mihály (*András és Béla*) és Garay János (*Korona és kard*) is, szerepel Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című munkájában »A korona és kard« címmel (Jókai Mór *Összes művei, Regények* 67, s. a. r. Téglás Tivadar és Végh Ferenc, Bp., 1969. Akadémiai, 70), valószínűleg minden iskolás gyerek ismerte, úgyhogy MK-nak nem igazán volt szüksége rá, hogy az átíráshoz bármilyen krónikát fellapozzon, hogy aztán ahhoz képest alkossa meg a maga modernizáló változatát. De ha krónikát keresett volna a történet forrásául, hát megtalálható az a *Képes krónika*ban (amelynek feltételezett szerzője, Márk ott volt a keretfikció deputációjában) a 92. fejezetben, ahonnan Thuróczy János is átvette (71. fejezet). Ha viszont onnan merített volna, nem Székely Istvánt nevezi meg forrásként.

Mindebből akár arra is következtethetnénk, hogy MK írott forrás nélkül dolgozott, és ötletszerűen nevezett meg középkori krónikásokat forrásként. De nem így van. Volt írott forrása, csak egy másik műfajból: Tóth Béla *Magyar anekdotakincse* (1. köt., Bp., 1898, Singer és Wolfner). A 29. oldalon a következő történet található:

Géza fejedelem istenei

Géza fejedelmünk fölvetve a keresztséget, de azért csak tovább áldozott pogány módra a magyarok istenének is, kinek atyái áldoztak.

E miatt egyik papja szemrehányást tett neki.

– Ne bánts, válaszolt Géza nagyúri egykedvűséggel, elég gazdag és hatalmas vagyok hozzá, hogy megtehessem.
Thietmar krónikája.

A 31. és 32. oldalon pedig a következő olvasható:

Endre és Béla Várkonyban

András király félté az ifjú Salamon fiát a Béla öccstől: és gondolkozni kezdte, miképpen Bélát elveszthetné. Egy nap ez okáért titkon tanácskozók csak két úrral; és közép aránt a szobában letéteté a koronát és egy mezítelen tört tétete mellé. És meghagyá az uraknak:

– Mikoron bé jó Béla öcsém, ha a fegyvert felveszi: tehát hagyjatok békét neki. Ha a koronához nyúl: mindjárt levágjátok.

Az ajtón álló hallá ezt a beszédet a királytól és mikoron Bélát behíták volna a királyhoz és immár bemenendő volna, súa neki hirtelen az ajtón álló, mondván:

– Hagyj békét a koronának, és vedd fel a tört.

És mikoron bément volna, mondá a király neki:

– Édes öcsém! látod, hogy megvénhedtem és a betegség miatt megnyomrodtam: az én fiam Salamon pedig igen ifjú a királyi birodalomhoz: ihol mind a királyság, mind a hercegség, szabad légy vele, melyiket felveszed.

Béla tisztességet tón a királynak, és lehajla és felvév a tört, mondván:

– Édes bátyám! Megérem én a hercegséggel.

És a király nagy örömmel megölelgeté és megapolá Bélát, az ő öccsét, és igen megköszöné neki. És nagy ajándékokkal megajándékozá őtet, és mindeneket ígére neki. És a fiát is, Salamont, neki ajánlá és úgy bocsátá el tőle.

Szekely István krónikája.

Az alaptörténeteket a forrásmegjelölésekkel együtt tehát innen vette MK. Hogy Tóth Béla miből gondolta, hogy anekdotái éppen ezekből a krónikákból valók, azt pillanatnyilag nem tudjuk megmondani.

Szövegváltozatok

Lap Sor
146: 1 A PH változatában a bevezető kerettörténetnek is van saját alcíme: *Magyarázó bevezetés vagy Paktum, a krónikásokkal*.

146 :1–150:17 A bevezető kerettörténetet a VÚ szövegében a következő szerkesztőségi bevezetés helyettesíti:

»Egy ízben már megemlékeztünk arról a külső kiállításra nézve díszes, tartalomra igen becses ajándék-albumról, a mellyel a Gajári Ödön által szerkesztett „*Az Újság*” olvasóit meglepte. „*Az én kortársaim*” cím alatt *Mikszáth* Kálmán állit benne az olvasó szemei elé egy csomó közéleti alakot, elmond egy-egy erős politikai éllel bíró történetet, az ő jellemzetes modorában, erős szatírával, éles megfigyeléssel. A kitünő illusztrációkban is bővelkedő díszmű tartalmából mutatunk be egy részletet abból a pompás szatírával irt történetből, melynek címe: „*Szétbontott krónikák*”. Almá-

ban [!] megjelentek az író előtt Anonymus, Kézai Simon, Márk és még néhány más régi krónikás, kiknek kérésére elregélte Mikszáth, hogy mi minden történt az ő haláluk óta Magyarországon. A sok mindenféle esemény, a nagy változások hallatára elszomorodtak az öreg krónikások, megbánták, hogy bepillantást nyertek a multba, illetőleg ő szerintük az elmúlt jövőbe. Most már nem tudnak olyan nyugodtan pihenni sírjukban, mint addig. Íme, meglátván a nemzet életének további fejlődését, láthatáruk kitágult s elváltoztak a régi események az új világitásnál: „Mily rosszúl fogtuk fel az eseményeket, mily ferdék voltak nézpontjaink, feljegyeztük, ami érdektelen s elhagytuk, ami nagy fontosságú!” – sóhajtának. Irónk aztán így vigasztalja őket:

Halljátok, krónikások! Lefekhettek nyugodtan, kiváglat benneketek: átírom a krónikáitokat úgy, mintha ti már mindent tudtatok volna, a mi ezer év alatt meg fog történni. Nem teszlek benneteket neveltségessé, egy kis enyelgés lesz az egész és az is inkább az én *emberöltőmnek fog szólni*. Uj ruhát kapnak a krónikák!

Ez új ruhába öltöztetett krónikák közül itt következik kettő:«

- 146: 14 csak nexusaink (PH: csak a *neveink*, nexusaink)
 ” 17 *toalettjük* (PH, AÉK: *toilettejük*)
 ” 22 *Ahá!* (AÉK2: *Ahá!*)
 ” 23 s a szónokuk (AÉK2: *és szónokuk*)
 147: 8 Thietmár (PH: Thietmar)
 ” 13 *konyakot* (PH, AÉK: *cognacot*)
 ” 16 *konyakot* (PH, AÉK: *cognacot*); Thietmár (PH: Thietmar)
 ” 17 vajjon (PH: vajjon [Ez általában csak helyesírási kérdés, de itt jelezheti Thietmár stílusának archaikus jellegét.])
 ” 31 kivihetlen (AÉK2: *kiviheretlen*)
 ” 32 Sebestyén diák (PH: a Sebestyén diák)
 ” 35 nyilatkozattételekre (AÉK2: *nyilatkozattételre*)
 ” 37 Thietmárnak (PH: Thietmarnak)
 148: 1 barátim (AÉK2: *barátaim*)
 ” 13 a többieké (AÉK2: *a többiek*)
 ” 15 Thietmár (PH: Thietmar)
 ” 29 hová (PH: *hova*)
 149: 25–26 most velünk, hogy ilyen kirándulás után (PH: most velünk? *Mert képzelheti-e* hogy ilyen kirándulás után)
 ” 34 feleljenek, *végre* megszólalt (AÉK2: *feleljenek, megszólalt*)
 150: 1 Thietmár (PH: Thietmar)
 ” 17 krónikák *is*. (AÉK2: *krónikák.*)
 ” 24 Thietmár (PH: Thietmar)
 ” 27 Azonfelül (AÉK2: *Azonfölül*)
 ” 27–28 vallásossága (PH: *vallásosság*)
 151: 2 a réginek pedig (AÉK1: *réginek pedig* [Nyomdahiba.])
 ” 6. A sor legvégéhez csillagozott lapalji jegyzet csatlakozik az AÉK2-ben: A czikk úgyszólván egész terjedelemben a Széll Kálmán akkori magyartársára alludál, ki a szabadelvű párttal és a volt nemzeti párttal egyaránt igyekszik jó lábon lenni. *A kiadó.*
 ” 10 *Mi* istenünk (PH: *A mi* istenünk)

- 151: 16 disputáltak (AÉK2: disputálták)
 ” 23 népszerűségeből (PH, AÉK2: népszerűségéből)
 152: 16 összeférhetlen (AÉK2: összeférhetetlen)
 ” 16 konzekvenciát (PH: consequentiát)
 ” 19–20 disztíngvált (PH, AÉK: distínguált)
 ” 21 összeférhetlenséget (AÉK2: összeférhetlenséget)
 ” 33 úgy ilyen kedélyesen (PH: úgy is ilyen kedélyesen)
 153: 7 afférja (PH, AÉK, VÚ: affaire-ja)
 ” 8 parti (PH, AÉK, VÚ: parthie)
 ” 18–19 elkergetéssel (PH: elkergetesse [Nyomdahiba.]
 154: 8 behunyta a szemét (VÚ: behunyta a szemét)
 ” 14 kedvéért (AÉK2: kedvéért)
 ” 34 Elhagyítanálak (AÉK2: Elhajítanálak)
 ” 37 predestinálva (PH, AÉK, VÚ: praedestinálva)
 155: 34 kik közt (AÉK2: akik közt)
 156: 1–2 hogy valami komoly foglalkozást (VÚ: hogy komoly foglalkozást)
 ” 15 te kegyelmedet (AÉK2: kegyelmedet)
 ” 26 el neki fölséged (PH: el neki fölséged)
 ” 36 te kegyelmed (AÉK2: kegyelmed)
 ” 39 inszcenirozásra (PH, AÉK1, VÚ: inszcenirozásra, AÉK2: inszcenirozásra)
 157: 7 milyen stréber (PH: milyen nagy stréber)
 ” 25 te fölséged (AÉK2: fölséged)
 ” 37 analizálni (PH, AÉK1: analizálni)
 158: 8 lehajtotta fejét (PH: lehajtotta a fejét)
 ” 11 összenéztek (VÚ: összenéztek)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>
- 146: 14 *nexus* – összeköttetés, kapcsolat, rokonság.
 ” 25 *Tinódy Sebestyén* – Tinódi Lantos Sebestyén (1510 k.–1556) a 16. századi magyar epikus költészet egyik legfontosabb alakja. 12000 sornyi életművének legértékesebb részét tudósító énekei alkotják, amelyekben aktuális, pár héttel vagy hónappal korábban történt hadi eseményeket dolgozott fel. Ezeknek gyűjteményét 1554-ben Kolozsvárt adta ki Cronica címmel. MK erősen hajlott rá, hogy a régi neveket y-nal írja (legtöbbször Rákóczi neve is Rákóczyként szerepel nála, amit kiadói javítani szoktak), jelen elbeszélésben is következetesen Tinódy, Kézay alakokat használ. Ezúttal a korrigálás helyett a mikszáthi helyesírás e sajátosságának megőrzése mellett döntöttünk.
- 147: 5 *holt választók* – Hogy a választások lebonyolításáért felelős adminisztráció a kormánypárt győzelme érdekében az előző választás óta elhunyt választók szavazatait is beszámíthatta, Éles Henrik 1887-es választási családja révén lett a századvégi publicisztika jellegzetes példája. Tudvalevő, hogy a választási család (vesztegetés, szavazatvásárlás, egyéb fogások) nélkülözhetetlen kelléke volt az akkori közéletnek. MK nagyon sok írásban foglalkozott választási trükkökkel, és a holt lelkek megszavaztatása

- is többször felbukkan cikkeiben, novelláiban. Legemlékezetesebb talán *A holt kortes* (Krk 41, 60–66).
- 147: 6 *deputáció* – küldöttség.
 ” 8–11 *Thietmár, Kézay Simon, Márk, Anonymus* – lásd a »Keletkezései, forrásai« részt.
 ” 19 *Csák Máté* – (1260 k.–1321) Magyarország északnyugati területét birtokló kiskirály, akinek saját udvara és pénzverdéje volt.
 ” 22 *faragják* – A narrátor kijelentését vagy képes beszédnek, vagy tévedésnek kell tekinteni: bronzszoborról van szó.
 ” 27 *derogál nekünk* – méltóságunkon alulinak tartjuk.
 ” 27–28 *praeterea*l – megelőz.
 ” 33 *reflektál* – igényt tart.
 ” 36 *re non bene gesta* – a dolgot nem jól elvégezve, dolguk végezetlen.
- 148: 7 *Anjouk* – Magyarországon az Anjou-ház három tagját koronázták királynak. Ők Károly Róbert (1308–1342), Nagy Lajos (1342–1382) és Mária (1382–1395).
 ” 14 *Hunyadi-kor* – Hunyadi János 1446–1452 között volt Magyarország államfői jogokat gyakorló kormányzója, fia, Hunyadi Mátyás 1458–1490 között uralkodott.
daliás idők – Ilyen címmel dolgozta ki Arany János a Toldi harmadik részének (későbbi címén *Toldi szerelme*) korai kísérleteit: 1849-től 1853-ig készült el a *Daliás idők* első változatának hét éneke, mely Toldi és Pirooska történetét mondta el. A második dolgozat 1853–54-ből való, három ének részleteit tartalmazta. Bár a szó szerinti egyezés utalást sejtet Aranyra és Toldira, az utalás tartalma problematikus lenne, hiszen a Toldi trilógia egy évszázaddal korábban, Nagy Lajos idején játszódik.
 ” 15 *Kinizsi Pál* – (1431?–1494) Mátyás hadvezére, akinek alakja később legendássá vált.
a meghódított Bécs – Mátyás király 1482-ben kezdte meg osztrák hadjáratát, Bécsét 1485-ben foglalta el.
 ” 17 *gravamen* – sérelem.
 ” 20 *a törékeny ország* – a Szent István király intelmei Imre herceghez című szöveg VI. fejezetében olvasható a kijelentés, miszerint »az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő«. Hogy a gúnyos említés miért szól Kézainak, azt csak találgatni lehet.
 ” 24–25 *Szilágyi Dezső* – (1840–1901) jogász, újságíró, országgyűlési képviselő, a korabeli parlament egyik legtekintélyesebb szónoka, 1889–95 között igazságügy-miniszter, 1895–98 között az országgyűlés elnöke.
 ” 28 *fiumei kérdés* – Fiume (horvátul Rijeka) közigazgatási helyzete kényes volt a dualizmus korában: környezete Horvátország része volt, de maga a város közvetlenül magyar közigazgatás alá tartozott, és kormánybiztosok irányították. Fiume státusa tulajdonképpen már a 18. század óta vita tárgya volt Horvátország és Magyarország (illetve részben Ausztria) között. Horvátország természetesen igényt tartott a városra, amely Magyarország egyetlen tengeri kikötője volt.
- 149: 7–8 *martirium* – vértanúság.
 ” 13 *lapsus* – botlás.
 ” 30 *per tu* – tegezve.

- 150: 21 *Géza* – (949–997) a kereszténység terjesztője, egyben az egységes központi hatalom megalapozója a Kárpát-medencében.
 ” 22 *inkompatibilitás* – összeférhetetlenség.
- 151: 2 *processzió* – körmenet.
 ” 27 *Vayk herceg* – Vajk, a későbbi I. István király (élt 969–1038, fejedelem 997-től, király 1000-tól) megkeresztelkedése feltehetően 994–996 között történt.
- 152: 16 *konzekvencia* – következtetés.
 ” 19–20 *diztingvált* – választékos.
 ” 29 *mameluk* – A szó eredetileg rabszolga származású katonákat jelentett bizonyos muszlim területeken, de a 19. század végi Magyarországon a kormánypárti képviselők gúnyneve volt. *vivát* – éljen.
- 153: 6–7 *II. Endre király, Gertrudis* – II. Endre vagy András (ur. 1205–1235) és merániai Gertrúd (1185–1213) házasságából öt gyermek született: Mária, (IV.) Béla, Erzsébet, Kálmán és András.
 ” 7 *Bánk bán* – a 13. sz. elején élt magyar főúr. A királynét főnemesi összeesküvők ölték meg egy vadászat során a Pilisben: Péter csanádi ispán, a Kacsics nembeli Simon és Bánk bán veje, Simon. A merénylet után a király Pétert kivégeztette, Bánkot pedig megfosztotta nádori méltóságától, évekel később pedig a vagyonát is elkobozták. Az összeesküvésben játszott szerepét a későbbi feldolgozások növelték, egy 1268 után keletkezett osztrák krónika már az ő feleségének meggyalázását említi közvetlen kiváltó okként. A 19. századi tudást Bánk bánról Katona József drámája határozta meg, amely a század második felében nemzeti klasszikussá emelkedett.
- 154: 33 *bohème* – a francia szó eredetileg cigányt jelentett, akiket bohémiai, azaz csehországi eredetűnek tartottak. A 19. században azonban kialakult a kóborló művész, könnyelmű, bohém jelentés is.
 ” 38 *Tüiringiai Erzsébet* – Szent Erzsébetet német nyelvterületen Tüiringiai vagy Magyarországi Szent Erzsébetként emlegetik (Elisabeth von Thüringen, Elisabeth von Ungarn), az előbbi talán gyakoribb.
- 155: 20 *Béla herceg, Endre király* – A későbbi I. Bélával (1061–1063) I. András (1046–1060) a német fenyegetés hatására először megosztotta a hatalmat, és mintegy az ország egyharmadát átengedte neki, de amikor viszonylag későn fia született, a trónöröklés kérdése viszályt teremtett közöttük.
 ” 36 *Salamon* – I. András fia 1053-ban született, és amikor 1057-ben apja királlyá koronáztatta, az viszályhoz vezetett Bélával. I. András halála után a gyermeket német területre menekítették, és német seregek próbálták trónra juttatni, ami azonban csak I. Béla halála után járt sikerrel. 1063-tól 1074-ig tartó uralkodása azon alapult, hogy együttműködés jött létre közte és I. Béla fia, Géza és László között. Amikor ez nyílt ellenségeskedésnek és belháborúnak adta át a helyét, Salamont elűzték az országból, és többszöri, német segítséggel megkísérelt visszatérései ellenére a magyar trón Béla fiainak jutott. Salamon 1087-ben halt meg.
- 156: 4 *Gutkeled* – Kézai krónikája szerint a Gutkeled nemzetség ősei, három testvér, Péter király (1038–1041, 1044–1046) idején érkeztek Magyarországra. A nemzetség a 13. században virágzott.
 ” 16 *elaborátum* – tervezet.

- 156: 18 *szanálás* – rendezés.
 ” 25 *cirák* – A szó köznévi használata egyedi. Amennyire megállapítható, a Cirják név (alkalmi?) köznevesítésével van dolgunk, amely viszont a görög Kúriakosz ('az Uré', latinos átírásban Cyriacus) magyar változata. Van egy Cirák nevű település Győr-Moson-Sopron megyében, amelynek nevét a mondák szintén a Cirják névvel hozzák összefüggésbe, és a Cziráky, Cziráki, Czirák, Czirják családnevek sem ritkák. Mindezek alapján adódhatott az ötlet, régi magyar szót, köznevet kreálni belőle, amelynek jelentését ki-ki megalkothatja a szövegkörnyezet és a fantázia alapján.
 ” 38 *Várkony* – A krónikahagyomány által megadott helye a próbának. Általában a Szolnoktól délre fekvő Tiszavárkonyval azonosítják.
inszcenirozás – megrendezés.
 ” 39 instrukció – utasítás.
 157: 37 *analizálni* – elemezni.

Irodalom

Hajdu Péter (Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelméi. Bp., 2010. Argumentum, 205) azzal kapcsolatban hozza fel az egész könyv zárópéldájaként a jelen novellát, hogy a »múltat csak a narráció teszi más milyenné«, vagyis »nem a múlt önmagában (ami, mint más novellákból is kiderül, eleve nem létezik), nem a múltbeli események fenségesegek, hanem az előadásmód teheti őket olyaná; egy másféle hang pedig megfoszthatja őket fenségüktől.

Ez az elképzelés szervezi a *Szétbontott krónikák* című szöveget is. A keretfikció bevezetésében itt azon tűnődik az író-elbeszélő, hogy az idő illúzió, és „a cselekedetek belső tartalma nem változhat – változhat pusztán a *megjelenési toalettjük*. Az a mindenkor divathoz igazodik.” A változhatatlan emberi lényegbe vetett ahistorikus hitnél talán érdekesebb, hogy az emberi cselekedetek megjelenését, illetve ábrázolhatóságát, akár kortársi értelmezhetőségét a mindenkor társadalmi diskurzustól függőnek tekinti. A keretfikcióban megjelenő kísértetek, a középkori krónikások szellemei éppen azért keserednek el, amikor az ország későbbi történetéről értesülnek, mert munkáikat utólag rosszaknak találják. A későbbi események ugyanis megváltoztatják a korábbiakat: „elválnak a régi események az új világitásnál.” Amikor az elbeszélő arra vállalkozik, hogy átírja a krónikákat, mintha az egész magyar történelem ismeretében készültek volna, nem új események felől értelmezi át a történelmet, hanem egy aktuális, politikai elemző nyelv, egy zsurnalisztikai diskurzus segítségével írja újra a krónikák narratíváit. A legjellegzetesebben politikus elbeszélés a harmadik, „A kard és a korona vagy intrikák az udvarnál”, amelynek végső kérdése az országgyűlési karcolatokból is ismerős: hogyan lehet egy politikai közegben értelmezni a cselekedeteket? A „sehogy” és a „sokféleképpen” ugyanannak a válasznak lenne két aspektusa: a cselekedetek nem értelmezik önmagukat, hanem csak egy diszkurzív kontextualizálás révén nyernek jelentést, és semmi garancia nincs arra, hogy a cselekedeteket értelmező diskurzusok nem rosszindulatúak. Ha Székely István krónikája „silány” volt, akkor azért, mert a politikai diskurzusnak ez a tapasztalata hiányzott belőle.«

- M.**
- I. *Pesti Hírlap 1901. május 24., 23. évf., 141. sz., 1–4. l., a tárcarovatban teljes névjelzéssel.*
 - II. a) *Vasárnapi Ujság 1901. december 1., 48. évf., 48.. sz., 770–774. l., teljes névjelzéssel.*
 - b) *Képes Folyóirat 31. évf., I. köt., 334–337. l., teljes névjelzéssel.*
 - III. a) [1. kiad.] *Öreg szekér fakó hám. Újabb elbeszélések.* Bp., 1901., Légrády testvérek. 223–236. l.
 - b) [2. kiad.] Bp., 1907., Révai testvérek. *MKm Új sorozat* 17., uo.

Keletkezése

A novella olyan egyes szám első személyű elbeszélőt szerepeltet, aki személyesen figyelte meg a címszereplő vadkacsa életét. Bár falusi ember létére MK bizonyos tapasztalatokkal nyilván rendelkezett erről a Magyarországon igen elterjedt madárfajról, csak nagyon óvatosan szabad ezt az elbeszélőt azonosítani az életrajzi értelemben vett szerzővel, és feltételezni, hogy a történet tényleges saját megfigyelésen alapszik. A nagy óvatosságra azért van szükség, mert a novella első, a PH-ban megjelent változata jelentős mértékben eltér a mintegy fél évvel későbbi másodiktól, és ezt nem tudnánk megmagyarázni, ha a novella ihlető forrásaként egy valamikori személyes megfigyelést feltételeznénk, hiszen az utólag már nem tudott volna alapvetően megváltozni. A legfontosabb eltérés, hogy elsőre MK a fiókáit a fészekben hosszasan tápláló kacsáról írt. Márpedig a vadkacsa fészekahagyó madár, mint a kis Brehm írja: »A fiókákat kikelésük után még egy napig melengeti a fészekben, azután a vízhez vezeti.« (Brehm Alfréd: *Az állatok világa egy kötetben.* Átd. Rapaics Raymund, reprint, Bp., 1990. ÁKV–Maecenas, 218.) Egyéb mozzanataiban a novella etológiaiailag pontos ábrázolást nyújt, aminek igazolására hadd álljon itt még néhány idézet Brehm néha kedvesen antropomorfizáló szövegéből: »... esetleg faodúba költözik, vagy idegen madár elhagyott fészket foglalja el.« »A him mit sem törődik az anya gondjaival és aggodalmaival. Amikor költeni kezd, elhagyja, és másik tojóval köt szerelmi viszonyt, vagy ha ez már nem sikerül neki, a többi hímekkel társul, és nagy csapatokban kóborol szerte a vizeken.« »Ha magasán fekvő fészekben nőnek fel, vagy egyszerűen leugrálnak a földre, [...] vagy anyjuk lehordja őket.« (uo. 217–218.) Fél év elteltével MK hosszú passzusokat hagyott ki novellájából, amikor a fiókák fészekbeli táplálását költési időszakra, vagyis a madárfiókákat tojásokra cserélte. Ennek következtében viszont az anyamadár és a fiókák hosszú párbeszédeit ki kellett húznia. Ezt a változtatást nem magyarázhatjuk meg akkor, ha a novella ihlete mögé közvetlen személyes megfigyelést képzelünk: nyilván nem juthatott eszébe, hogy valójában nem is azt látta, amit először leírt, hanem valami egészen mást. Viszont könnyen elképzelhető, hogy olvasói figyelmeztették tévedésére, hozzáolvasott vagy egyszerűen eszébe jutott, hogy a vadkacsa-fiókák nem is olyanok, mint ahogyan ábrázolta őket.

Szövegváltozatok

A PH-ban közölt változatot MK alaposan átalakította a VÚ számára, ami főleg rövidítést jelentett. A KF a VÚ szedését felhasználva készült. Az ŐSzI számára MK újra átírta a szöveget: alapvetően a VÚ változatából dolgozott, de visszaemelt néhány a PH-

ban megjelent és a VÚ-ból kihagyott passzust is, valamint írt új bekezdéseket. Az ŐSz két kiadása között egyetlen, helyesírási jellegű eltérés figyelhető meg. A Jk változatát, mint-hogy kialakításában MK már nem működött érdemben közre, figyelmen kívül hagyjuk.

- Lap Sor*
- 159 : 1–2 előkelő, a fűzfá. (PH: előkelő a fák közt. *Sőt koldus*: a fűzfá.)
 ” 15 dehogy. *Inkább az ellenkező*. Mindennap (VÚ: dehogy. Mindennap)
 ” 19 toalett (PH, VÚ, KF, ŐSz: toilette)
 ” 20 mint a másik. (PH: mint a másik. *De mindegy; a kis fiókái, akik a mi fűzfánkon növekedtek, mégis megismerték, ha jött, már messziről nagy bibegéssel, csivogással üdvözölték, míg az idegen kacsát ugyanannyi távolságról közömbösen hagyták maguk mellett elszállani. No lám, ezek a porontyok! Ha ők fölismerték, és is fölismerhettem volna. De hát ahhoz másforma szem kell.*)
 ” 28 kácsa (PH: kacsá)
- 160 : 12 magát? (VÚ, KF: magát!)
 ” 15 isten (PH, VÚ, KF: Isten)
 ” 21 kácsakisasszonyok (PH: kacsakisasszonyok)
 ” 34 gácsérek (PH, VÚ, KF: gácsérok)
 ” 35 (VÚ, KF: bohéme PH, ŐSz1: bohéme)
 ” 36 Mme (PH, VÚ, KF, ŐSz: mme)
- 161 : 2 kujtorog a szivány valahol (VÚ, KF: kujtorog valahol)
 ” 14–16 Ez a bekezdés a VÚ-ból és a KF-ből kimaradt.
 ” 17 réges-régi (VÚ, KF: régi)
- 161:35–162:4 nyakába szakadt. *Ott ül szorgalmasan, szeretettel a fészken, ábrándozva leendő kicsinyeiről. Nem unalmas ez neki. De a gyomra, az az átkozott gyomor fölzavarja. Ennie kell napközben és elhagyni a fészket. | Hiszen az éléstár közel van, de a leszállás mégis veszedelemmel jár. Ravasz, szemes, óvatos,*
 (PH: nyakába szakadt és az napról-napra növekedett. *Mert a tojásokon ülni még hagyján, az legalább pihenés, de amikor aztán kikeltek a kicsinyek, azokkal meggyült a dolog, nyolc-kilenc gyereket etetni nem tréfa dolog.*
Kedvesek, életrevalók, falánkok, követelők: folyton tátogatják a szájacskáikat: enni, enni, enni! Hiszen az éléstár közel van, csak az elhozatal jár nagy veszedelemmel, isten tudja hányszor kell leszállnia és megint föl szállnia a harmatkásával, a hinármagvakkal, a vízidióval és egyéb csemegékkel – mikor utközben esetleg a halál leskelődik az öregre. Mert ravasz a madame, szemes és óvatos.)
- 162 : 5–10 utolsó út lehet. *| Aztán a közelben csak harmatkása van, hinármag, vízidió, márpedig egyszer-másszor egy kis kompaktabb ételt is megkíván, halpeccsenyét és giliszta. S azt már messze, fáradtságosan kell keresni, lesbe állva vadászatszerűen elfogdosni. Elszáll tehát az öreg a nagy vadászó, halászó helyekre.*
 (PH: utolsó út lehet.
Ha a kicsinyek jóllaktak, ezzel még nincs béke a háznál, mert az ő gyomra is korogni kezd. Neki pedig kompaktabb étel kell, egy kis halpeccsenye vagy giliszta.

- Igen, de ezeket fáradtságosan kell keresni, lesbe állva, vadászatszerűen elfogdosni, az pedig sok időbe kerül. Megettvén tehát az apróságokat, elszáll az öreg, a nagy vadászó, halászó helyekre.*
- 162: 6–14 Ez a két bekezdés VÚ-ból és a KF-ből hiányzik.
- ” 13 *tojások? (PH: fiókok?)*
- ” 20 *ér (PH: ért)*
- ” 21–22 *dőlve, kalimpálva vágódik le. | A maga körültekintő... (PH: dőlve, mintegy kalimpálva vágódik le.*
– Itt a mama! Itt a mama!
– Nincs valami bajotok, drágáim? Úgy féltem, de úgy féltem...
– Nincs, nincs.
– Hát semmi se történt?
Dehogyan nem. A kicsinyek bizonyosan elbeszélnek, mert meg vannak tanítva, mitől kell félni, hogy fölöttük keringett az az utálatos boszorkány, tudod mama a kánya, de nem látta őket. Aztán hogy ott a gyaloguton egy óriás állt zöld kalapban, és rettentő nagy kősziklák dobott rájuk és hogy egy hűs áram jött, megrázta a fűzfát és egy ismeretlen szörnyeteg, aki eddig egy levelen csüggött, közéjük pottyant s a finom vékony lábával, bajuszával folytonosan csiklandozza őket azóta...
A mamácska ijedten nézegeti, hogy hol van, – hát az bizony egy cserebogár: Nem kell a szegény ördögtől félni.
Egyéb ujság után nincs is, csak az, hogy megint éhesek. Aló! Szállj le mama, hozz föl nekik megint egy kis békalencsét és hernyó-pástétomot. Hogy im' újra elcsendesednek, már ismét menni készül.
– Csak egy percre néztem haza, gyerekek. Még egy nagy utam van. (Ha kalapban járna Gvuap asszony, le se vethetné egész nap.)
Jön, megy: a maga körültekintő)
- ” 24 *Ha vadászni megy (PH: Megy, megy)*
- ” 25 *fölkeresi (PH: fölkeresni)*
- ” 28 *nem jönnek el, az annyit (PH: nem jönnek el, el ne feledjétek, az annyit)*
- ” 30 *hehettesítsen valamelyitek. (PH: adjatok föl valami ennivalót az árváimnak.)*
- 162:33–163:8 *életviszonyok közt érkezik meg végre a nagy nap, bekövetkezvén a legnagyobb csoda a világon; kibújnak a tojásból a Gvuáp anyó kisasszonykái és fiacskái.*
Élelenség, nyüzsgés támad a fészekben. A kicsinyek mindjárt tökéletesek és kikíváncsoznak a nagyvilágba. Nem kell előbb járni, beszélni tanulniok, iskolát járniok. Mindjárt mindent tudnak s türelmetlenül csipogják:
– Menjünk, anyám, világot próbálni. Gvuáp anyó igyekszik őket marasztalni, csak legalább egy éjszakára.
– Majd holnap, holnap kiviszlek a vizekre.
(PH: életviszonyok közt fejlődnek a Gvuáp anyó kisasszonykái és fiacskái. Lassan-lassan megnőnek, fölveri őket a pehely, sőt már a finomabb tollazat is előbukkan. Körülbelül anyányiak. Közéledik hát a nagy nap, amikor a világba viszi őket. A gyerekek nagyban várják azt a legszebb szót: Holnap kiléptek az életbe. Elviszlek a vizekre.)

- 163: 9 ez az éjszaka (PH: ez az *utolsó* éjszaka); mennyi *vidámság* (PH: mennyi *nyugtalan*ság)
 ” 21 visszakapja (PH: visszakapta)
 ” 30 isten (VÜ: *Isten*)
 164: 4 boszorkányos (PH: *baszorkányos* [Nyomdahiba.]
 ” 11 világból!... (PH, VÜ, KF: világból!...)
 ” 24 Gvuáp (PH: *Gvuap*)
 ” 31 isten (VÜ, KF: *Isten*)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
159:	7	<i>a nóta mondaná</i> – utalás a meglehetősen elterjedt, »Káka tövén költ a ruca« kezdetű népdalra.
160:	17	<i>mondúr</i> – egyenruha vagy rövid posztókabát.
161:	11	<i>diferencia</i> – nézeteltérés.
”	13	<i>disputál</i> – vitatkozik.
164:	25	<i>gouvernante</i> – nevelőnő.
”	33–34	<i>megkonfundálódik</i> – összezavarodik, zavarba jön.

Irodalom

Németh G. Béla (Az eszmélkedő, kései Mikszáth. In *Századutóról – századelőről: irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1985. Magvető, 105) szerint az eszmélkedő, kései MK háromfelé keresett új témákat. Az egyik irány »a természeti, főleg az állatvilág, kivált az antropomorfizált állatvilág kicsiny, kevéssé becsült, irodalmi dicséssel alig övezett képviselői (a veréb, a darázs, a vadréce, a kisborjú, a szamár stb.)«. Ebből a zárójeles felsorolásból a vadréce a jelen novellára utal.

»A gyerek (és az állat) világában megvan és megmutatkozik az egyesben is a nem, a species törvényének érvénye és lényegének azonossága. A nem és az egyed törvénye, lényege romlatlan természeti távlattal nézve azonos. A kis Marci a búzatablában boldogan fedezi föl »tavalyi nyulát, »virágát«, »madarát« (*Piros harangok*). [...] a vadkacsák is ugyanazon fortélyllyal szállítják kicsinyeiket a vízre (*Mme Gouap és porontyai*)« (125).

»Az egymásra átmutató, de a végső feleletekkel adós paralelizmusok melankóliája« című alfejezetben a kiemelt részben hivatkozik jelen novellánkra: »Nem gyerek-idillek ezek [...] Alapvető szerkezeti, hangnemi, értékutaló jelrendszeri tényezőjük, jelentésrendszeri sajátáguk egyfajta paralelizmus és analogizmus. Nem szorosabb értelmű jelképiségről, nem határozott átutalásról, nem korrespondenciáról van szó, hanem párhuzamos egymásra mutatóokról, hasonlóságok egymásra mutatójáról. Az író narrátori szava nemcsak s tán nem is elsősorban a fabula családi, szülői s emlékezősi volta miatt oly személyes és bensőséges, otthonos és barátságos, kedv- és bizalomteli, hanem a megtalált állandóságok, hasonlóságok, párhuzamosságok miatt. A »tavalyi nyúl« s az idei, a Berci gyerek, a család mostani öröme és Jánoska, az egykori, Szontágh Pál kutyáinak hűsége régi és új gazdához, az író gyermekeihez, a gölya *porontymentő fortélyja és a vadrécéé*, sőt a kedves Timpi szamár ezer furfanggal való ragaszkodása természetéhez s szélházi gazdájáé is, valahol s valahogy párhuzamos, analog; az életnek, a létezésnek mindig ugyanarra a rendező erőjére, elvére, törvényére mutatnak. Ugyanannak

a reménynek a birodalmára – de ugyanannak a reménynek a mélabújára is. Mert az erő, az elv, a törvény tudása még nem egyben értéke is. Nem egyben ama »végső kérdéseké« is, amelyeknek maguk vélte értőivel is, s amelynek maguk vélte kiiktatóival, fölsőlegessé tevőivel, értelmetlenné tudóival is kételkedő mélabúval áll szemben az emberi lélek, az emberi szellem.« (126–127.)

A KLADOVAI MENYECSKE

- M.** I a) *Vasárnapi Ujság 1901. december 22–29.*, (48. évf., 51–52. sz.), teljes névjelzéssel, »Közigazgatási elbeszélés« alcímmel; az alábbi részletezés szerint:
1. (51. sz., december 22., 827–828. l.) 170:27-ig (»Röviden beszéljetek és okosan!«)
 2. (52. sz., december 29., 842–44. l.) végig.
- b) *Képes Folyóirat 1902. 31. köt., 7. füzet*, 448–455. l., teljes névjelzéssel.
- II. *Almanach az 1903. évre*. Szerk. MK, Egyetemes Regénytár, Bp., Singer és Wolfner. 231–250. l. Singer és Wolfner.
- III. *Mikor a mécses már csak pislog*. Bp., 1906. Révai Testvérek, 265–289. l.
- IV. Jk 24, *Kisebb elbeszélések I.*, 140–157. l.

A Grisics hitelbe vett bort című novella kapcsán már értekeztünk a Balkán mint téma jelentőségéről MK életművében. A két novella eléggé hasonló narratív stratégiákkal vezeti be olvasóit az irodalmilag megalkotott Szerbia világába. Egyes szám első személyű tanúelbeszélőt szerepeltetnek, de ezek a tanúk nem közvetlenül szereznek tapasztalatokat a Balkánon, hanem egy rokon, illetve egy barát osztja meg velük tudását. A nagybácsi csak mesélt az 1900-as elbeszélésben, ezúttal Podrovszky meg is hívja a narrátor-szereplőt, hogy megmutassa neki ezt az egzotikus világot. A személyes jelenlét ellenére a tanú nemigen bonyolódik bele a cselekménybe, nem vesz részt az eseményekben. Az egyetlen szereplő, akihez közvetlenül beszél a novellában, maga Podrovszky, és ezek a beszélgetések is többnyire úgy folynak, hogy Podrovszky elmagyarázza neki a különböző helyzeteket. (Egyszer ugyan felugrik haragjában, hogy rárontson Brózsicsra, de abban a jelenetben is csak addig jut el, hogy már majdnem beavatkozik az események menetébe, aztán mégsem teszi.) Az információ tehát többszörös áttételen át jut el az olvasóhoz. Podrovszky is idegen ebben a közegben, de rendelkezik helyismerettel, ő mutatja és magyarázza meg a dolgokat az elbeszélőnek, ő pedig az olvasónak. Tehát egy vélhetőleg fiktív elbeszélő azt meséli el, mi mindent mondott el neki Szerbiáról valaki, aki szintén nem otthonos abban a számára idegen világban, de utazóként (üzleti ügyeket intéző vállalkozóként utazva oda) személyesen szerzett ott tapasztalatokat. A jelen novella és a politikai szférát tekintve végtére is nagyon hasonló »tapasztalatokat« kommunikál, mint a *Grisics hitelbe vett bort*: egy önkényes és esetleges, kiszámíthatatlan (»balkáni«) közigazgatásról számol be. Ez a kép meglehetősen sztereotip is.

Mindkét novellában fontos hatáskereső az erotikus kísérőmotívum. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy egyikben sem a MK regényeiben megszokott és sokat kritizált romantikus nőideál, a naiv és tapasztalatlan leány szerepel, hanem magabiztos fiatalasszonyok, akik szexuális vonzerejüket tudatosan és célszerűen tudják használni. Ilyen nőalakok nagyobb eséllyel kapnak központi szerepet MK novelláiban, mint regényeiben, de még ezt az esélyt is növelni látszik, ha a történet nem magyar környezetben játszódik.

Szövegváltozatok

A főszöveg az első kiadáson alapul. A VÚ és KF között nincs eltérés, mint-hogy a KF a VÚ szedésének felhasználásával készült. MK néhány változtatást eszközölt az Alm számára. Beleírt néhány mondatot, hogy az adott gondolatokat világosabbá tegye (»*Az asszony csak a többi asszonyok miatt ijedős.*« »Bort kértek, adott nekik, megfizették jó ezüst pénzzel s kakaskukorikoláskor eltűntek.«), és kijavított egy értelemzavaró hibát, amelyet valószínűleg kézírásának nehéz olvashatósága okozott, hogy tudniillik a szerb hivatalnokok a cipőiket illegették volna a csipőik helyett. A kötetbe néhány apró eltéréssel az így létrejött változatot emelte be.

Lap	Sor	
165:	1	dieten-klasszisokban (VÚ, KF, Alm, MMécs: dieten-klassisokban)
"	4	fölkött (VÚ, KF, Alm: felett)
"	7	Vaskaput (MMécs: vaskaput)
"	14–15	a magyarokat az összehasonlítás révén. (VÚ, KF: a magyarokat.)
"	15	vezetvén őket (VÚ, KF: és vezetem őket)
"	21	lombsuhogást (VÚ, KF, Alm: lombsusogást); föl (VÚ, KF, Alm: fel)
"	26	megismertem (VÚ, KF, Alm: megösmertem)
166:	3	Klondykét (VÚ, KF, Alm: Klondyket)
"	10	tenger <i>stb.</i> « (VÚ, KF: tenger,« <i>stb.</i>)
"	15	értéktelen (VÚ, KF, Alm: érdektelen)
"	25	Tudott (VÚ, KF: És tudott)
"	27	asszonyok. <i>Az asszony csak a többi asszonyok miatt ijedős.</i> A mérnökök, (VÚ, KF: asszonyok. A mérnökök,)
"	29	(Isten (VÚ, KF: (isten)
"	38	operett (VÚ, KF, Alm, MMécs: operette)
167:	5	érzéseim (VÚ, KF, Alm: gondolataim)
"	7	föl (VÚ, KF, Alm: fel)
"	11	délelőttönként (VÚ, KF: délelőttönként)
"	12	kotrógépeket (VÚ, KF: kotrógépet)
"	23–24	magyarázatokba (VÚ, KF: magyarázataiba)
"	34	sohasem (VÚ, KF: soha se)
"	37	oly (VÚ, KF: olyan)
168:	1	ha nem (VÚ, KF: ha azt se)
"	2	Fölállítasz (VÚ, KF: Felállítasz)
"	23–24	segíteni, <i>annál fogva elmúltnak tekinthető és szintén</i> nem (VÚ, KF: segíteni, <i>tehát ez már elmúlt dolog és</i> nem)
"	28	de azon nem (VÚ, KF, Alm: de nem)
"	35	hogy Petrovicsné (VÚ, KF: hogy a Petrovicsné)
"	36	hittem, megbolondulok (VÚ, KF: hittem, bele bolondulok)
"	39	felsikoltott (VÚ, KF: felsikított)
169:	4	ezzel a két ujjammal (VÚ, KF: a két ujjammal)
"	9	kormánygyeplőket (VÚ, KF: gyeplőket)
170:	13	Roppant száraz, magas ember, (VÚ, KF: Egy roppant száraz, magas ember volt,)
"	20	csoszogott be (VÚ, KF: özönlött be)
"	30	kalapálás (VÚ, KF, Alm: kalapácsolás)
"	32	összevonta (MMécs: összevonta [Nyomdahiba.]

- 170: 34 halottjaitok (VÚ, KF, Alm: halottaitok)
- 171: 4 följárnak (VÚ, KF: Alm: feljárnak); éjjelenként (VÚ, KF: éjjelenként)
- ” 8 Tópics (VÚ, KF, Alm: Topics)
- ” 11–12 lelkek. *Bort kértek, adott nekik, megfizették jó ezüstpénzzel és kakaskukorikoláskor eltűntek.* Mikor (VÚ, KF: lelkek. Mikor; Alm: lelkek. *Bort kértek, adott nekik, megfizették jó ezüst pénzzel s kakaskukorikoláskor eltűntek.* Mikor)
- ” 18 kellene! (VÚ, KF: kellene,)
- ” 33 kiségiteni (VÚ, KF, Alm: kiségitenie)
- 172: 4 pipisgertek (VÚ, KF, Alm: pipiskedtek); csípőiket (VÚ, KF: cipőiket; Alm csípőiket)
- ” 18 álltak (VÚ, KF: állottak)
- ” 29 picinke (VÚ, KF: picinyke)
- ” 35 jellemző (VÚ, KF: jellemzi)
- ” 38 skupsínában (Alm: skuptsinában)
- 173: 3 *az új miniszterelnök* (VÚ, KF: *a miniszterelnök*)
- ” 8 *konyakra* (VÚ, KF, Alm, MMécs: *cognacra*)
- ” 12 s (VÚ, KF: és)
- ” 26 sem (VÚ, KF, Alm: se)
- ” 32 föladta (VÚ, KF, Alm: feladta)
- ” 34 föl pattant (VÚ, KF, Alm: felpattant)
- 174: 5 *Azután* (VÚ, KF, Alm: *Aztán*); könnyei (VÚ, KF, Alm: könnyek)
- ” 17 visszatértüket (VÚ, KF, Alm: *a* visszatértüket)
- ” 19–20 hórihorgas (Mmécs: hórihogas [Nyomdahiba.])
- ” 21 embereink! (VÚ, KF: embereink.)
- ” 23 balról, vagy (VÚ, KF, Alm: balról. *Vagy*)
- ” 28 kalapja (VÚ, KF: *a* kalapja)
- ” 36–37 láthatatlan *dzsinnel láthatatlan* sakkpartit (VÚ, KF: láthatatlan sakkparthiet; Alm, MMécs: *láthatatlan dzsinnel* láthatatlan sakkparthiet)
- 175: 4–5 skupsínában (VÚ, KF: skupcsinában)
- ” 28 mellénykéjét (VÚ, KF: *a* mellénykéjét)
- ” 39 Miért! (VÚ, KF: Miért?)
- 176: 16–17 kacérkodni... (VÚ, KF, Alm: kacérkodni *szegényke...*)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
165:	1	<i>dieten-klasszis</i> – napidíjosztály. A 18–19. században részletes rangsorokat dolgoztak ki arról, hogy milyen beosztásban, rangban mekkora napidíj jár valakinek. A napidíjosztály tehát egyben a társadalmi (vagy legalábbis az államigazgatási) hierarchiában elfoglalt pozíciót is jelenti. A MK által alkalmazott helyesírás (» <i>dieten-klasszis</i> «) hibrid jellegű. Hangzásra a német Diäten-Class adja az alapját, de részben latinosabb lesz a classis ’osztály’ végződése révén, részben magyarosabb a <i>dieta</i> , <i>dieta</i> ’országgyűlés’, ’napidíj’ és a <i>klassis</i> írásképe révén.
”	7	<i>Vaskapu</i> – folyami szurdokvölgy az Dunán a Déli-Kárpátok és a Szerb érc-hegység között, amely az al-dunai hajózás fő nehézségét jelentette a szabályozás előtt. 1918 előtt Magyarország, Románia és Szerbia határán feküdt.

- A folyamszabályozás igénye a dunai hajózás fellendítésére már Széchenyi Istvánnak is terve volt (történetek is munkálatok 1834-ben), de a hajózást jelentősen megkönnyítő, óriási munkákra csak a nagyhatalmak 1878-as berlini szerződése és az 1888-as magyar törvény alapján került sor 1890–98 között.
- 166: 11 *Kladova szerb területen van.* – Van egy Kladovo nevű település a Duna szerb oldalán (Turnu-Severinnel szemben), és valószínűleg arra kell itt gondolni. Kladova nevű falu volt Magyarországon Krassó-Szörény megyében, Lugostól 30 km-re északra (ma Cladova Romániában), az viszont jó 80 km távolságra feküdt a Dunától.
- 166: 3 *Klondykét* – Van egy Klondyke nevű település Indianában, azonban az utalás valószínűleg nem arra, hanem (főleg az arany emlegetésével) a kanadai Yukon államban található Klondike folyóra vonatkozik, amelynek környékén 1896-ban gazdag aranylelőhelyet találtak, minek következtében a terület lakossága 1898-ra 40000-re nőtt. Nevét a hirtelen meggazdagodás lehetőségének szimbólumaként használták a századfordulón.
- ” 21 *ferbli* – Hazárd kártyajáték, amin sok pénz lehetett nyerni vagy veszteni.
- ” 34 *a nacsalnik (a megyefőnök)* – a szerb načelnik szó főnököt, előljárót jelent.
- ” 37–38 *Mungó* – Mungo nevű szolga szerepel Richard Genée (1823–95) *Der Seekadett* című 1876-os operettjében. Egy 1898-as, MK-nak tulajdonítható publicisztikai szöveg is utal Mungo alakjára, és megmagyarázza, miért kapja Vucsetenics Milos a Mungó nevet: »A hahota akkor tört ki, amikor a szónok ráolvasa a többségre, hogy hasonlós ama híres Mungohoz, akinek a brazilai operettehős csak annyit mond: »Mungo sirj!« vagy »Mungo nevesse!« és Mungó sir, nevet, szavaz, vagy egyebet tesz parancs szerint.« (*Három beszéd.* OH 2. évf., 297. sz., 1898. okt. 28., 3. l.) MK beszámolója Barabás Béla beszédéről hitelesíthető az országgyűlési naplóban publikált jegyzőkönyv alapján (Az 1896–1901 évi országgyűlés naplója. XVII. köt., 322):
- Barabás Béla:** Jogászkoromban láttam egy operettet, ott szerepel valami Don Januárió nevezetű braziliai nemes, a kinek van egy szolgája, a kit Mungónak hívtak. Azt mondja a braziliai nemes: Mungó nevetni, Mungó nevet; Mungó sírni, Mungó sirt; Mungó könnyezni, és Mungó könnyezett; Mungó helyeselni, és akkor Mungó helyeselt. (*Nagy derűlség.*)
- Polónyi Géza:** Mungó köhögni. (*Derűlség.*)
- Barabás Béla:** Hát az isten szerelméért, okos, értelmes emberek vállalkoznak ilyen szerepre!
- Rakovszky István:** Mungók! (*Derűlség.*)
- Minthogy MK nem áru el több tudást a zenedarabról, mint amit Barabás Béla parlamenti beszédéből is hallhatott, esetleg még az is elképzelhető, hogy az volt egyetlen forrása a magyarul *A lajkat* címmel játszott zenedarabról.
- 167: 27 *knéz* – A szerb *kněz* jelentése fejedelem, herceg.
- 168: 6 *Branyovác* – Alkalmazint fiktív helynév, csak a szerbes hangzás kedvéért. Kladovo környékén (a jelzett idő alatt megtehető távolságon belül) nem található olyan települést, amelynek nevében Branyováca ismerhetnénk. Van egy Branovac Boszniában (Szarajevótól nyugatra, és egy Obrenovac Szerbiában, Belgrádtól nyugatra, de még az utóbbi is 275 km Kladovótól.
- ” 19 *alterál* – izgat, zavar.
- 169: 2 *goszpodka* – A szerb *gospoda* szó úrnőt, férjes asszonyt jelent. Ennek MK magyaros kicsinyítő képzős alakját használja, amely nyelvtileg nem hiteles.

- 170: 2 *a belügyminiszter, Mladinovics Péter* – fiktív alak.
- 170: 17–18 *Karlsbad, Franzensbad, Marienbad* – A három nyugat-csehországi fürdőhely nem esik távol egymástól. Említésük sorrendje egyben korukat is jelöli. Karlsbadnak már 1370-ben városi privilégiumokat adományoztak, nevét IV. Károly német-római császárról kapta (csehül: Karlovy Vary), Franzensbadot 1793-ban alapította a névadó II. Ferenc osztrák császár (Františkovy Lázně), a Marienbad nevet már az 1807–8-ban épített két fürdőház megkapta a fürdőhely egyik gyógyforrása, a Mária-forrás alapján (1805, Mariánské Lázně).
- ” 20 *deputáció* – küldöttség.
- 171: 7 *zsétár* – egyfűlű edény, amibe a tejet fejik; a szó a sajtár alakváltozata.
- 172: 1 *kóló* – balkáni néptánc.
- ” 3 *bene sonantibus* – A 19. századi magyar irodalomban a kifejezés többször is felbukkan ’jól berűgva’ jelentésben. Forrása vélhetőleg a 150. zsoltár 5. sora: *laudate eum in cymbalis bene sonantibus*, vagyis »Dicsérjétek őt szépen szóló cimbalommal.«
- ” 37 *Novacsovics-kormány* – Stojan Novaković (1842–1915) 1895–96-ban volt először Szerbia miniszterelnöke.
- ” 38 *skupstina* – parlament (skupština).
- 173: 7 *skolnik* – a szerb školnik jelenthet iskolást és tanítót, de itt nyilván Vucsetenics Milos tanfelügyelőre vonatkozik.
- ” 36 *fürhéc* – a szekér tengelyszélességével megegyező alkatrész, melyhez a hámfákat erősítik.
- 174: 14 *forspont* – előfogat.

Irodalom

Jelen novellának teljes tanulmányt szentelt *Vigh Péter* (Referencialitás és/vagy fikciós közösség. In Alabán Ferenc [szerk.]: *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Budapest 2010. Hungarovox, 99–107), a tárgyalt témát pedig így határozta meg: »maga a közösség, a közösségi szinterek [...] megjelenítése és működése olyan szövegekben, ahol több kultúra, nyelv, szokás és hagyomány találkozik.« Mint a következő mondatból kiderül, az interkulturális találkozás nem általában a szövegben, hanem az elbeszélte történet szintjén érdekl: »Mikszáth idejében, a történelmi Magyarországon nem volt nehéz ilyen helyzetbe, ill. környezetbe kerülni, s ezért nem meglepő, hogy művei gyakran játszódnak kulturális határterületeken.« Kladovát fikciós helyszíneknek nevezi, ugyanakkor a helyszínről azt állítja: »Az Al-Dunánál vagyunk, Szerbia, Románia és a kettős Monarchia határterületén, ami nem csak [!] az államhatárok, de a nyelvek, etnikumok és kultúrák szempontjából is többszörös határterület.« A tanulmány tudatosan vállalja azt az ellentmondást, hogy a helyszínt határozottan fikciónak nevezi, és ugyanakkor konkrét történelmi, etnikai, földrajzi jellemzőkkel tartja leírhatónak.

A narrációról a következőket állítja: »A fabula igen csekély, de ez nem jelenti azt, hogy a szöveg ne rendelkezne mélységekkel.« »Anekdotikus betéteken keresztül megismerjük a helyi közizagzatás visszasságait, a népi babonákat.« »... ebben a redukált rövidpróza formában is [m]egjelenik a félreismerhetetlenül közvetlen, kvaterkázó, baráti hangnem, ami erőteljesen közvetíti az olvasó felé az élőbeszéd elevenségét.« Részletesebben tárgyalja az elbeszélő szerepét a történetben: »Klasszikus eszköz az újságírói pozíció felvétele, ami a bennfentesség látszatát kölcsönzi az elbeszélőnek. A novella felütése a bensőséges hangnemen, a sztereotípiák és kollektív szimbólumok felvillantásán

(melyek komoly közösségképző erővel bírnak) túl tudósítást is nyújt, egyszerre állítva be hitelesnek, valóságosnak a történetet, de nem késlekedik ezeket [?] azonnal megkontárizni. A narrátor többszörösen teremt intim, beavatott helyzetet: sorsközösséget vállal olvasójával (»Ez a mi szegény országunk«), ismerősnek mutatja magát, és belső világáról beszél (»Hiszen boldogság, ha mondom, mert mindenki tudja rólam, hogy nem szoktam házasodni...«), valamint barátja levelét is megidézi tudósításában – mindezekkel megteremti azt a személyes légkört, ami visszavonhatatlanul berántja az olvasót a szövegvilágba, de úgy, hogy közben elfedi az irodalmi mesterkéeltséget.[...] mindezt megtoldva nemhogy a dilettáns, de néha a komplett hülye szerepét is magára vállalja. [...] Ha nem is nevezhető mai elemzési szempontjaink szerint »megbízhatatlan elbeszélőnek«, mindenképp kétségek közt tartja olvasóját. Elhitheti velünk, hogy ismerjük őt, a tájékozott, talán még a történetet is, majd fokozatosan számolja fel ezeket a kapaszkodópontokat, egy kiszolgáltatottabb, felelősségteljesebb értelmezői pozícióba helyezvén minket.«

A következőkben Vigh fikció és referencialitás viszonyát vizsgálja: »Bár mind a cím, mind a narrátor figyelme, mind Podrovszky zárószava Petrovicsné, a kladovai menyecske teszi meg a novella központi, fikciószerző alakjának, azonban a szöveg talán megengedi nekünk, hogy egy pillanatra eltekintsünk ettől az értelmezői beállítódástól. Figyelemreméltó továbbá, hogy Petrovicsné először Podrovszky levelében, az idézett és beillesztett, másodlagos történeti síkon konstituálódik, s jellemzően az elbeszélő kétségbe is vonja létezését, azt gondolván, hogy barátja levelében annak rusnya, cseh származású nejről olvas. Megérkezése után azonban látszólag hagyja magát elcsábulni, holott valójában tudatosan teszi meg fikcióalkotó figurának, ha tetszik elemnek, az egyébként megfoghatatlan jellemű Petrovicsné. Tekintetünket másfelé fordítva tegyük egy kockázatos kijelentést, miszerint az egész fabula és a helyszín csupán egy fikciós színpad, – annak viszont pazar! Mikszáthhoz hüen ezt most cáfoljuk is meg a referencialitás szemlézésével.

Kladova (szerbül Kladovo, a bori kerületben) valóban létezik, tehát a novellában megjelenő helyszínt egy valóságos településhez is lehet kötni. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy anno a Monarchia területén is volt két Kladova, Temes és Arad megyékben, így a név nem nevezhető különlegesnek, sőt összemérésre adna okot, ha nem lenne nevesítve a Vaskapu és a szerb etnikum. Különösen a sertésrőfögés emlegetése szűrhatott szemet a korabeli tájékozott, újságolvasó közönségnek, a humor és a fölényesség érzetét biztosítva. A mai olvasónak talán ez már idegenül hat, de mindenképpen értelmezésre szorul. Szintén a humor köntösében tudósít a narrátor a Novacsovics-kormány megalakulásáról, azonban a szöveg ismét fikció és referencialitás határmezsgyéjén táncol. Egyrészt felfedezhetjük benne a latin »nova« szót, ami önellentmondásba taszítja az új szerb kormányt, hiszen úgy kell újnak tűnniük, hogy lényegiben [!] semmin nem akarnak változtatni. Azonban ismét a korabeli olvasók tudására apellálnánk – még ha ez a referencialitás mára meg is kopott – akiknek biztosan nem csegett ismeretlenül Stojan Novaković (1842–1915) szerb tudós és politikus, kétszeres miniszterelnök neve, mely szintén könnyen összefüggésbe hozható a novellában megjelenő kormánnyal.

Kapcsolódási pontot jelent a skolnik Mungóként való megnevezése. Az operettfigura (Richard Genée *Der Seekadett* c. művéből) emlegetése Mikszáth saját lapjában is előfordult, ráadásul éppen egy parlamenti tudósításba ágyazva. És végül ilyen, a referencialitás felé eltolt mozzanat a novella első közlésekor adott alcím: »Közigazgatási elbeszélés«. Ez a paratextus erősen leszűkíti, jobban mondva egy irányba csatornázza be az értelmezési lehetőségeket. Az alcím csak a *Vasárnapi Újság*ban közölt első változatnál fedezhető fel, ezért nem tudhatjuk biztosan, hogy Mikszáth vagy a szerkesztőség adta neki.

A fent felsoroltakat azonban végig át- meg átírja a fikció, azonban nem érezzük, hogy ez összeütközésbe keveredne a referencialitással. A kettőt feloldja, a háttérből magabiztosan irányító narrátori hang mellett, a humor. Meg se ütközünk a népi babonáságot bemutató intermezzón, hisz az egy másik intermezzóval, a belügyminiszter érkezésével függ össze. Úgy hőmpölyögnek ezek a történetek, hogy novellaköltőtől szerepük elfedve marad előttünk.« (102–103.)

Tanulmánya hátralevő részében Vigh a múlt és a történelmi emlékezés fogalmait elméleti síkon foglalkozik, tekintettel Mikszáth jelenkori olvashatóságának esélyeire, amiből a tárgyalt novellára csak egy mondat vonatkozik: »Innen nézve ez a Mikszáth szöveg is lehet olyan narratív molekula, amit történelmi alapegységként kezelhetünk.«

MÉRETLEN HÚS TÓTHÉKNÁL

- M. I. *Vasárnapi Ujság 1902. szeptember 28–október 5.*, (49. évf., 39–40. sz.), teljes névjelzéssel, az alábbi részletezés szerint:
1. (39. sz., szeptember 28., 635–637. l.) 180:17-ig (»Búsul a kicsikéje után.«)
2. (40. sz., október 5., 651–653. l.) végig.
II. *Képes Folyóirat 1903., 33. köt., 1. füzet*, 1–4. l., teljes névjelzéssel.
III. *Mikor a mécses már csak pislog*. Bp., 1906. Révai Testvérek, 303–316. l.
IV. Jk 24, *Kisebb elbeszélések I.*, 165–174. l.

Keletkezése, forrásai

A novella elbeszélője gyerekkori emlékként vezeti be a történetet: »Sokszor beszéltek a faluban kisgyerek koromban ezt a megrázó tragédiát a parasztok«. Ez MK novellisztikájában egyáltalán nem ritka narrációs stratégia. Ha az emléket konkrétan az életrajzi értelemben vett szerző gyermekkorához akarjuk kötni, akkor szembe kell néznünk egy kronológiai lehetetlenséggel: a szabadságharcos (?) huszáremlékekkel is dicsekvő Maron sógor Miksa császár idejében, vagyis 1864–67 között járt Mexikóban is. Ha tehát 1867 a történet *terminus post quemje*, akkor maga MK, aki 1847-ben született, már semmiképpen sem hallhatta gyermekkorában a parasztok visszaemlékezéseit az esetre. Vagy megalkotottnak kell tehát tekintenünk a novella narrátorát is, vagy alapvető kronológiai tévedésnek Miksa császár említését. Csakhogy az utóbbit, a hiba feltételezését megnehezíti, hogy Maron beszámolója az egzotikus kígyó szokásairól túlságosan is feltételez valamilyen távoli utazást, amire egy parasztembernek aligha nyílhatott más lehetősége.

De ha a narrátori kijelentések a gyermekkor mikszáthi világához kötik az elbeszélést, akkor felvetődik a kérdés, mennyiben idéződik meg MK legnépszerűbb, szintén a szülőföldhöz kapcsolódó novelláskötete, *A jó palócok*. Galandáné említése tekinthető olyan utalásnak, amely ilyesfajta kapcsolatot hivatott teremteni. Ő éppen abban a novellában, a *Galandáné asszonyomban* játszott címszerepet, amelyik *A jó palócokban* egyedül léptetett fel egyes szám első személyű, a novellák világára mint saját gyerekkori emlékére már felnőttfejjel visszagondoló elbeszélőt (Krk 32, 136–142). A jelen novella ugyanakkor mégsem hagyatkozik rá az olvasó feltételezhető tudására, előzetes MK-olvasmányaira, hanem a második említéskor el is magyarázza, kicsoda Galandáné: »Galandáné (egy boszorkány hírében álló istentelen asszony)«. Az intertextuális kapcsolat tehát létrejön ugyan, de kiaknázására a novellaszöveg egyáltalán nem tartalmaz felhívást. A novella többi szereplőjének neve pedig egyáltalán nem kapcsolja a szöveget *A jó palócokhoz*;

inkább feltűnően hétköznapi, semmitmondó vezetéknevekkel dolgozik itt a szerző: Tóth, Nagy, Szűcs. (Bizonytalan a Csösz név státusza; Gyurkát először »a csösz suhanc fiaként« említik, másodszer »Csösz Gyurkaként«. Vagy van egy Csösz nevű csösz a faluban, vagy az apja foglalkozása Gyurka ragadványneveként funkcionál. Vagy pedig egy nehezen megoldható textológiai problémával állunk szemben.) A kivétel Maron neve, amely azonban felbukkan az 1903-as *Akli Miklós* című regényben mint egy felvidéki inszurgens neve (»találhatta Maron Pál.« Krk 16, 127:25).

Maron eszmefuttatása az állatok viselkedéséről, amelyet a borjú feldarabolása közben oszt meg a falusiakkal, amelyben furfangos állatokról szóló példák sorával próbálja bebizonyítani, hogy az állatok erkölcselenek, nem párhuzam nélküli MK műveiben – már ami az állatok intelligens viselkedését, nem ami lelketlenségüket és erkölcselenségüket illeti. A *Beszterce ostromában* Pongrácz gróf tervez könyvet a szamarak rehabilitációja érdekében (Krk 6, 112), *A Noszty fiú esetében* Kopereczky értekezik hosszan az állatok képességeiről (Krk 20, 72). Az utóbbi helyen kifejtett, az állatok munkára fogásáról szóló gondolatok szorosan kapcsolódnak Maron elképzeléseivel az állatok erkölcselenségéről, ami tulajdonképpen egy paraszti munkaerkölcs szempontjából értékeli az állati viselkedést. Az állatokról szóló novella, vagyis az állati viselkedés vizsgálata egy hangsúlyozottan humán (embercentrikus, gyakran morális, de mindig az érzelmekre fókuszáló) diskurzus keretei között, viszonylag gyakorivá válik a kései MK-nál. Olyan novellákra kell gondolni itt, mint *A számár sine curában*, *A diplomata*, *Mme Gvuáp és porontyai*, *A Bimbó hivatala*.

Végezetül érdemes szót ejteni a novella helyéről a *Mikor mécses már csak pislog...* című elbeszéléskötetben. Mínthogy a könyvben MK egy matematikai haladvány szerint, terjedelmük csökkenő sorrendjében rendezte el a szövegeket, mondhatjuk, hogy a *Méretlen hús Tóthéknál* pusztán e mechanikus szabályszerűség következtében lett a kötet záródarabja, egyszerűen azért, mert ez az írás a legrövidebb. Ebben a pozíciójában azonban mégiscsak mintegy ellendarabja lett a kötetet nyitó leghosszabb szövegnek, *A sipsiricának*, és ha már így van, nem nehéz egy olyan főtémát találni, ami összeköti, illetve szembeállítja őket, tudniillik az anyaságot. Ha *A sipsiricában* egy képmutató, gonosz anyát látunk, a jelen novellában az anyaság valamiféle természetes és univerzális teljességként jelenik meg a maga tragikus minőségében.

Szövegváltozatok

A főszöveg az első kötetkiadáson alapul, amely több ponton is eltér a VÚ-ban megjelent első közléstől. A némi jelentőséggel bíró eltérések ugyanakkor könnyen keltethetik azt a benyomást, hogy pusztán egy kevésbé gondos szedés és nem túl figyelmes korrektúra okozta őket. Hogy a sovány tehénnek »hegy-völgy változik a testén« (177:14, MMécs) valószínűleg kevésbé értelmes, mint hogy váltakozik (VÚ), a nézdelődött kifejezőbb szó, mint a nézelődött (178:34, MMécs), a borjú szőre inkább lehet rozsdaszín (VÚ), mint rózsaszín (178:5, MMécs). Tudatos változtatásnak látszik a következő mondat (180:37–38) átírása.

VÚ: »A macska is színleli az alvást, hogy a gazdaasszonyt kijátssza, a ki a tepsiben sitergő pecsenyére *vág*yik.«

MMécs: »A macska is színleli az alvást, hogy a gazdasszonyt kijátssza, aki a tepsiben sitergő pecsenyére *vig*yáz.«

Az első változat nehezebben volt értelmezhető két okból: a vonatkozási mellékmondat nem az azt közvetlenül megelőző szóra, hanem a főmondat alanyára vonatkozott;

továbbá az általában személyekhez kapcsolódó »a ki« kötőszó itt egy állatra vonatkozott. Az utóbbi nehézség azonban Maron egész szövegével kapcsolatban fennállt: a VÚ szövegében az állatoktól a lelket elvitató szereplő háromszor használt *aki* névmást állatokra vonatkozóan, ami vagy egyszerűen paraszti szemlélet- és beszédmódját jellemezte, vagy egyenesen némi ellentmondást csempészett a karakterébe. Ezeknek következetes »kijávitása« olyan szövegalkotási stratégia, amilyenre MK gyereklapokban megjelent írásainál találunk párhuzamokat. És ilyenfajta egyszerűsítésnek látszik az is, ahogyan a tárgyalt mondatban sikerül megszüntetni a közbeékelt célhatározói mondat okozta szórendi nehézséget. Mindezek ellenére ragaszkodtunk az *ultima manus* elvéhez, a MK által életben jövähagyott utolsó szöveghez, kivéve azt a mondatot, amikor a MMécs változatában Maron a »markából« szippant helyett, hogy a »makrából« szippantana (180:2).

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
177:	14	változik (VÚ: váltakozik)
”	28	Istentől (VÚ: istentől)
”	32	nekik (KF: nekük [Nyomdahiba.])
178:	8	jöttek (VÚ, KF: eljöttek)
”	10	mondták (VÚ, KF: mondák)
”	12	csinál (VÚ, KF: csinálna)
”	34	nézelődött (VÚ, KF: nézdelődött)
”	9	Kata (VÚ, KF: Katka)
179:	12	rózsaszín (VÚ, KF: rozsdaszín)
”	20	No, (VÚ, KF: – No,)
180:	2	makrából (MMécs: markából [Mint hogy a szöveg így értelmetlennek látszik, nyomdahibának tekintjük, és nem az ultima manus tudatos változtatásának.])
”	7	főlbontásához (VÚ, KF: felbontásához)
”	18–19	Riska tönkremegy (VÚ, KF: Riska is tönkremegy)
”	23	borjú (VÚ, KF: borja)
”	32	marha (VÚ, KF: tehén)
”	37–38	gazdasszonyt (VÚ, KF: gazdaasszonyt)
”	38	pecsenyére vigyáz (VÚ, KF: pecsenyére vágjik)
181:	3	amelyek (VÚ, KF: a kik)
”	6	amelynek (VÚ, KF: a kinek)
”	28	főlborzolódott (VÚ, KF: felborzolódott)
182:	1	sem (VÚ, KF: se)
”	12	főlboncolt (VÚ, KF: felboncolt)
”	25	magok (VÚ: maguk)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
177:	8	<i>burgundia</i> – vöröses színű cukorrépa, illetve marharépa.
”	15	<i>Siementhal</i> – MK csak megtippelte a svájci helyhév helyesírását, de nem javítottuk Simmenthalra. Nieder- és Obersimmenthal két járás Bern kantonban, onnan származik a kettős hasznosítású, kiválóan tejelő és jó húst is szolgáltatató szimentáli szarvasmarha, amellyel a 19. század második felében kezdték keresztezni a magyar szürke marhát, elsősorban tenyészbikák importjával.

- 179: 35 *szuszék* – ácsolt faláda.
 180: 6 *eszterháj* – eresz.
 181: 3 *Mexikóban [...] Miksa császár öfelségével* – I. Miksa, Habsburg főherceg, Ferenc József öccse 1864–67 között volt Mexikó császára. A liberális kormány ellen fellépő franciák ültették őt bábcászárként Mexikó trónjára, és amikor a francia hadsereg elhagyta az országot, uralma összeomlott, őt magát kivégezték. A franciák oldalán csekély létszámban magyarok is harcoltak.
 182: 1–2 *a fájdalmas anya* – A kifejezésnek erős vallásos konnotációi vannak, hiszen a *mater dolorosa* magyar megfelelője, amely kifejezés a gyermekét gyászoló Szűz Máriára utal. A katolikusok szeptember 15-én külön ünnepet tartanak a tiszteletére, ábrázolásának pedig kialakult ikonográfiai sémái vannak (a fájdalmat például jelképezheti a szívébe szúrt tör); a Krisztus holttestével együtt ábrázolt fájdalmas anyát nevezik pietának.

Irodalom

Németh G. Béla (Az eszmélkedő, kései Mikszáth. In *Századutóról – századelőről: irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1985. Magvető, 105) szerint az eszmélkedő, kései MK háromfelé keresett új témákat. Az egyik irány »a természeti, főleg az állatvilág, kivált az antropomorfizált állatvilág kicsiny, kevéssé becsült, irodalmi dicséssel alig övezett képviselőié (a veréb, a darázs, a vadréce, a kisborjú, a szamár stb.)«. Ebből a zárójeles felsorolásból a kisborjú utal a jelen novellára.

A HÁLYOGKOVÁCS

- M.**
- I. *Vasárnapi Ujság* 1902. november 16., 49. évf., 46. sz., 748–750. l., teljes névjelzéssel, »Az elbeszélés elmélete« címmel.
 - II. *Képes Folyóirat* 1903. 33. kötet., 5. füzet, 293–296. l., »Az elbeszélés elmélete« címmel, teljes névjelzéssel.
 - III. *Almanach az 1904. évre*. Szerk. MK, Egyetemes Regénytár, Bp., 246–254. l. Singer és Wolfner.
 - IV. *Egyetértés* 1903. nov. 21. l. 37. évf., 319. sz., 1. l., »Az elbeszélés elmélete« címmel, a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - V. *Mikor a mécses már csak pislog*. Bp., 1906. Révai Testvérek, 291–301. l.
 - VI. Jk 24, *Kisebb elbeszélések* I., 158–164. l.

Forrás

A novella keretét adó szituáció, amely az erdélyi tanárnak címzett levél formáját biztosítja, nagy valószínűséggel fikció. Mindenesetre ezáltal jön létre a novella (vagy az anekdota) klasszikus exemplum-formája: az elbeszélt történet egyedi eset ugyan, de olyan tanulság következik belőle, ami általánosítható, és ezáltal segít az egyedi történet értelmezni egy másik, első pillantásra teljesen eltérő szituációt. Az elbeszélések írása is olyasmí, mint a szemek operálása. Vagy a racionalizált tudás éppúgy káros az elbeszélések írójának az elbeszélésről, mint a hályogkovácsnak a szemről. Elbeszélő létére ennek következtében MK semmi szakszerűt nem mondhat az elbeszélés elméletéről.

Feltűnő ugyanakkor, hogy meglehetősen orvosi szakszerűséggel fogalmaz a hályogokkal kapcsolatban. Ha feltesszük a kérdést, honnan meríthette szakismereteit, ezúttal nagy pontossággal tudunk válaszolni is: *A Pallas nagy lexikonából* (Budapest 1897). Az alábbi egybevetés bal oldalt MK szövegének két mondatát mutatja. Az első a szabó bal szemének narrátori leírása, a második Lippay professzor magyarázata a jobb szem megműtéséhez. Mivel a forrás feltárásáról van szó, az első, a VÚ-ban megjelent szövegváltozatot idézzük. Jobb oldalt a lexikon »Hályog« szócikkéből olvasható a szürke hályogról szóló alfejezet egyik részlete; a szó szerinti egyezéseket folyamatos, a majdnem szó szerintieket szaggatott aláhúzással jelöltük. A szócikkben az összes MK által használt szakkifejezés megtalálható az érhártyától a Graefe-féle késen át a morgagnianáig. Nem látszik jelentős eltérésnek, hogy a hypermaturát a Pallas elérett, MK pedig túlérett hályognak nevezi.

A szembogár területén gyöngyházfényű csillogással terült el egy küllős repedezésű hályog.

Mert vagy töpörödik a szem lecséje és operálás közben könnyen elszakad a függesztője s üvegtest ömlik a sebbe, vagy pedig elhigul a kérge s a magja könnyen ficamodik, sőt elmerülhet az üvegtestben.

A teljes H[ályog] a szembogár területén szürke színben látszik, egy ideig még csillogó, gyöngyházfényű, küllős repedezésű (éretlen), az érés haladtával csillogását veszti, az egyöntetűbb szürke lencsekérgen átsárgállik a tömöttebb lencsemag. Az operálásnál nem kell ugyan sietni, de ha sokáig halogatják, mégis nehezebbé válik az elérett H[ályog] (c[ataracta] hypermatura) operálása, mert vagy töpörödik a lecséje s operálás közben könnyen megszakad a függesztője, üvegtest ömlik a sebbe, vagy pedig elhigul a kérge (c[ataracta] morgagniana) s a magja könnyen ficamodik operálásakor, sőt elmerülhet az üvegtestben.

Szövegváltozatok

A KF a VÚ szedésének felhasználásával készült, ezért a két változat között nincsenek eltérések. Az Alm. változata a VÚ alapján készült, ami a 185:37–38. sorokon látszik a legjobban, ahol a VÚ szedésében pontosan két sor maradt ki az Alm. szövegéből, mint-hogy a szedőt megzavarta a két sorral lejjebb, sorvégen ismétlődő »Tudja-e« mondatkezdés. A két kimaradt mondat viszont megtalálható MMécs változatában. Az E változata viszont az Alm. szövegével mutat szoros rokonságot (ahogyan a két kimaradt mondat esetében is). Az E az Almanach megjelenésekor onnan vette át a szöveget (ez részben szolgálhatta az Almanach reklámozását is). A MMécs novelláskötetének elkészítéséhez viszont MK a VÚ szövegét használta.

Lap	Sor
183:	6 nézve a nagy (E: nézve nagy)
”	9 gyermekkoromban (VÚ, KF, Alm, E: gyerekkoromban)
”	15 szemdoktora, (VÚ, KF, Alm, E: szemdoktor); kollégákkal (VÚ, KF, Alm, E: kollegákkal)
”	24 gyógyíthatatlanokat (VÚ, KF, Alm, E: gyógyíthatlanokat)
”	26 szükség (VÚ, KF, Alm, E: szükség)

- 183: 29 föl (VÚ, KF, Alm, E: fel)
 ” 38–39 dolgozatát. *M. K.* (VÚ, KF: dolgozatát. *Minthogy a levélben nincs semmi magándolog, nem veheti rosz néven, ha a »Vasárnapi Ujság«-ban is közlöm. Mikszáth Kálmán.*; Alm, E: [a lábjegyzet hiányzik])
- 184: 8 fölült (VÚ, KF, Alm, E: felült)
 ” 13 professzor (VÚ, KF: professor)
 ” 22 nem jött (VÚ, KF, Alm, E: nem jön)
 ” 30 állat, (Alm, E: állat *a kezem,*)
 ” 34 *a kezem*en jöttem (VÚ, KF, Alm, E: *négykézláb* jártam)
 ” 37 *kigyelmed* (VÚ, KF, Alm, E: *kegyelmed*)
- 185: 2 robusztus (VÚ, KF, Alm, E: robustus)
 ” 6 szabónak. (VÚ, KF, Alm, E: szabónak?)
 ” 7 *a maga* betege (VÚ, KF, Alm, E: a betege)
 ” 8 hónaaljáig (VÚ, KF, Alm, E: hónaljáig)
 ” 14 *szintén* (VÚ, KF, Alm, E: szinte)
 ” 16 precizitást (VÚ, KF, Alm, E, MMécs: praecizitást)
 ” 18 csizmaszárból (VÚ, KF, Alm, E: csizmaszárából)
 ” 27 *csillant* (VÚ, KF: villant)
 ” 28 *pillanat, egy villanás* (Alm, E: *szempillantás, egy kés villantás*)
 ” 30 föl (VÚ, KF, Alm, E: fel)
 ” 31 *a kését* (Alm, E: kését); *ingujjával* (VÚ: ing-ujjával)
 ” 35 professzor (VÚ, KF: professor); *föl hangosan* (VÚ, KF, Alm, E: *fel haragosan*)
 ” 37–38 játszik? *Tudja-e, hol vagdalt, mit vagdalt? Tudja-e, milyen felelősséget vállal isten és emberek előtt?* Tudja-e, mi az a szemhártya (Alm, E: játszik? Tudja-e, mi az a szemhártya)
- ” 38 *Isten* (KF, VÚ: isten)
 ” 39 érhártya, *ideghártya* (Alm, E: érhártya,)
- 186: 1 hová (VÚ, KF, Alm, E: hova)
 ” 7 *Ami pedig* (E: Ami)
 ” 8 *az* (VÚ, KF, Alm, E: ez)
 ” 13 *kífcamodik* (VÚ, KF, Alm, E: ficamodik)
 ” 17 professzor (VÚ, KF: professor)
 ” 18 *páciens* (VÚ, KF, Alm, MMécs.: *patiens*, E: *páciens*)
 ” 19 *második* (VÚ, KF, Alm, E: másik)
 ” 21 *nézte, egyre nézte, hogy* (Alm, E: *nézte, hogy*)
 ” 22 *hajszála* (VÚ, KF, Alm: *hajaszála*)
 ” 25 *János.* (VÚ, KF, Alm, E: *János!*)
 ” 27–28 *az a hazajáró lelke. – Mikor* (VÚ, KF, E, Alm: a hazajáró lelke; *mikor*)
 ” 28 professzor (VÚ, KF: professor)
 ” 29 *szemét* (VÚ, KF, Alm, E: *szemét is*)
 ” 30 *kést, de az – uram* (VÚ, KF, Alm, E: *kést – de uram*)
 ” 31 *érhette?* (KF, VÚ, Alm, E: *érhette*)
- 187: 1 lenne *nekem is a sorsom,* (VÚ, KF, Alm, E: lenne *az én történetem is,*)

Tárgyi magyarázatok

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	
183:	12	<i>zöld hályog</i> – glaukóma, a látóideg károsodása a szem belső nyomásának megemelkedése következtében. Ellentétben a szürke hályoggal, nem műthető. (Pontosabban ma már alkalmaznak egyes esetekben bizonyos lézeres és mikrosebészeti eljárásokat.)
”	13	<i>Lippay</i> – Lippay Gáspár (1809–1895) Pesten és Bécsben, majd József nádor költségén Európa nagy egyetemein tanult. 1839-től országos szemorvos, 1847-től a pesti egyetemen a szemészet helyettes, 1850-től rendes tanára, egészen 1874-ig. Volt az egyetem dékánja is, és érdemei elismeréseként királyi tanácsosi címet kapott 1871-ben. A szürke hályogosok jótékonyági kórházát ingyen igazgatta.
”	15–16	<i>Stadt Frankfurt</i> – A Frankfurt városához címzett fogadó Bécs belvárosában, a Seilergasse 14. szám alatt állott.
”	17	<i>Arlt</i> – Carl Ferdinand von Arlt (1812–1887) 1849-től a prágai, 1856-tól a bécsi egyetem szemészprofesszora.
<i>Stellwag</i> – Karl Stellwag (1823–1904) 1854-ben lett a szemészet magántanára Bécsben; <i>A gyakorlati szemészet tankönyve</i> című munkája 1868-ban jelent meg magyarul.
<i>Jäger</i> – Friedrich Jäger von Jaxthl (1784–1871) egy generációval idősebb volt Lippaynál, 1825–48 között volt a Josephinum, a katonai sebészeti iskola szemészprofesszora. (Kronológiailag lehetséges, hogy a nyugalmazott, hetven felé járó professzorként sörözget együtt a még aktív kollégákkal.)
”	19	<i>kalapáccsal veri [...] a pörölyt</i> – Ilyet egy kovács valószínűleg nem tesz, minthogy a pöröly egy nagyobb fajta kalapács. Lehetséges, hogy a mondat a szemészprofesszorok tájékozatlanságát jellemzi a kovácsmesterség területén.
184:	5	<i>mándli</i> – rövid posztókabát.
”	11	<i>főlöstököm</i> – reggeli. A német Frühstück átvételének (früstk) népetimológiai továbbalakítása.
”	11–12	<i>Újvilág utca</i> – Az orvosi egyetem az Újvilág (ma Semmelweis) utca és a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca nyugati sarkán állt.
”	39	<i>Arany Sas</i> – a régi Pest egyik nevezetes fogadója. Az orvosi egyetemmel szemben állt, az Újvilág utca és a Hatvani utca keleti sarkán. 1893-ban lebontották, helyén épült az Országos Kaszinó.
185:	2	<i>»kecske«</i> – A kecske a szabók régi gúnyneve a magyar nyelvben. Bogdán István szerint azért alakulhatott ki, mert a mesterség jelképe, a kinyitott olló a kecske X alakú hátsó lábára emlékeztet (<i>Régi magyar mesterségek</i> . Bp., 2006. Neumann. http://mek.niif.hu/04600/04683/html/rmme0010.html). Mindenesetre <i>A magyar nyelv értelmező szótára</i> (Bp., 1986. Akadémiai, 3. köt., 792) a kecske szó 4. jelentéseként ezt adja meg: ’szabó’.
”	24	<i>Graefe-féle kés</i> – ilyennel operálták a szürke hályogot. Feltalálója Albrecht Graefe (1828–1870) berlini szemorvos.
186:	1	<i>afakia</i> – lencsenélküliség: a szürke hályog eltávolítása; csonkoló műtét, a hályogos szemlencsét távolítják el, utána a beteg afákiás, lencse nélküli állapotba kerül.
<i>glaukoma</i> – zöld hályog.
<i>morgagniana</i> – olyan túlérett szürke hályog, amelynek a kérge elhígult, ami az operációt meghiúsítja.

Irodalom

Karácsony Sándor (*A cinikus Mikszáth*. 2. kiad. Bp., 1997. Hét krajcár, 94) a »Mikszáth és a magyar iskola« című fejezetben említi a novellát: »De leghatalmasabb filippikája a könyvtudás ellen *A hályogkovács* esete.« Ennek alátámasztására tartalmi összefoglalás és néhány rövid idézet szolgál.

Józsa István Faustus alakjáról szóló tanulmányában (*Helikon* [Kolozsvár] 17. évf., 7. sz., 2006. ápr. 10.) egy fejezetet szentel a jelen novellának »MK példája« címmel. »A mű keretnovella, a „Rahmennovelle” a német romantika jellegzetes műfaja, a német–magyar, magyar–német kapcsolatok révén a magyar irodalomban sem ritka. A keret: fiatal szerző levelet ír a Mesternek. Lehet, hogy igaz, megtörtént, lehet, hogy a Mester gondolkodott el egyszer a gondolatok genézisén, és költött egy fiktív keretet. Végül is nem fontos, a fikcióról maga Mikszáth Kálmán vetett papírra máig helytálló gondolatokat. A kép: a hályogkovács története, ahogy a tudatosítás a csoda végét jelenti. A főszereplő: nem, semmiképpen nem a hályogkovács – maga Mikszáth Kálmán, hisz kezdetől végig alkotó-magáról beszél. De tulajdonképpen nem is ő – a gondolat megtestesülése. A gondolatsor prózában megírva, az alkotásról való elmélkedés, meditáció. A főszereplővel tulajdonképpen az alkotó szellem megnyilvánulásainak a hierarchiáját vázoljuk, ha szereplőstruktúrát, motívumrendszert stb. írunk le. Fontosabb az alapgondolat interpretációja, a művet úgy kell tekintenünk, mint egy összetett mondatot, örök kérdésre adott választ. Hogyan kell remekművet írni? A főmondat: nem tudom, mondja a Mester. A főfőmondat: nem is akarom tudni. Okhatározói mellékmondat: mert úgy járnék én is, mint Keret és kép viszonyát követve: a keret a fontos, nem az óvja tartja a képet, amint úgy általában, a kép van a keretért. Indiai mítosz, közép-amerikai szent könyv, indonéziai, kínai bölcsességek, afrikai mesék – Mikszáth Kálmán magyar realista író szövege tulajdonképpen a Mózes első könyvében leírtaknak az ellenképe. Monumentális, kozmikus gondolat, amellyel fajtól, kontinensről, kultúrától, kortól, tér- és időbeli távolságoktól függetlenül minden nép, minden alkotó foglalkozott. Prózában, letisztult, nemes egyszerűséggel megörökítve, egyetlen alak és rövid története. A prózáirás párlata, nagymester alkotása. A mű szöveg és metaszóveg egyszerre a történetet, a textust végigjáró emberalakok „tartják” a metatextust, a szöveg tulajdonképpen egy interpretáció története. Sőt, az öninterpretációé. Mózes utáni bölcsélet.

19. századi a történet?! Realista mű?! Felszínes értékelés, módszertani igénytelenség volna csak egy bizonyos irodalomtörténeti korszak reprezentatív alkotásának tartani. A szöveg a Faustus-paradigmában érthető meg és értelmezhető igazán, a mű mint metatextus pedig, hiszen elsősorban az, magának a Faustus-paradigma gondolati terének a felmérése, körvonalazása. A Mester, ahogy a nagy alkotók, elmegy az emberi megismerés végső határaiig, ameddig emberi elme valaha is eljutott. A mítoszokban, a különböző népek őstudásában sincs továbbvezető út.«

Szentgyörgyi Csaba egy teljes tanulmányban elemzi jelen novellánkat »a jelentésadás szempontjából« (Anekdota és viszonylagosság. In Alabán Ferenc [szerk.]: *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Bp. 2010. Hungarovox, 51–61.). MK elbeszélői stratégiájára általában jellemzőnek mondja előljáróban, amit itt részletesen is e kíván mutatni: »Megfigyelhető, hogy a mikszáthi elbeszélő a jelentésadás sokrétűségét teremti meg azáltal, hogy a különféle véleményeket, jelentésadásokat, szemléletmódokat meghagyja a maguk különlegességében. Nem bontakozik ki egy olyan elbeszélői vélemény, ami állást foglalna e világlátásokat illetően.«

Először a műfajról és a formáról értekeznek: »A novella két szövegtanilag, pragmatikailag különböző szövegfajta vegyítésének eredménye, vagyis egy levélbe ágyazott példázat. A levél egy felkérés visszautasításának az indoklása [...]. A novella szövegének másik, nagyobbik részét egy anekdota uralja [...]. A két szövegrész az egyes szám első személyű elbeszélő köti össze, aki azonosítja magát az életrajzi szerzővel. Elemzésünk valószínű a két szövegrészlet egymáshoz való viszonyát [...] kutatja.

A novellának két címváriánsa van, amik az elemzési stratégiát is befolyásolják: ha vallomásként értelmezzük, akkor ehhez a stratégiához a későbbi cím, *A hályog-kovács* illik jobban, míg *Az elbeszélés elméletét* az ars poeticaí olvasat várja el.

A legkézenfekvőbb elemzés a győztes-vesztes sémán alapuló vallomás: ezek szerint egy magát tudatlannak tartó író a saját tájékozatlanságát próbálja védelmezni úgy, hogy egy sikeres szemmutéteket végző hályogkovács-hoz hasonlítsa magát, aki hozzá hasonlóan szintén tudatlan. Tehát a két szövegfajta, vagyis a levél fogalmi, a példázat pedig képi nyelven ugyanaz az egy mondatban összefoglalható tartalmi-fogalmi üzenetet hordozza: a gyakorlati tudást az elmélet megbénítja, és a feladat sikeres végrehajtását ellehetetleníti. Összefoglalva elmondható, hogy a személyes beszámolóként való értelmezés meglehetősen egyszerű mondanivalót fedez fel: pusztán a tudatlanság dicséretét.

De fölmerül a kétély a fenti rendkívül kézenfekvő értelmezéssel szemben. Gyanúra ad okot a novella bonyolult elbeszélői szerkezete, az irodalmi utalások sokasága, a győztes-vesztes séma érvényessége. E sémától távolságot tartunk három okból. A mikszáthi relativáló szemléletmódtól idegen a „helyes – helytelen”, „győztes – vesztes” séma: előrebocsátom, hogy a novella nem a világlátások helyességéről megformált véleményként olvasható hathatósan, hanem a világlátások kölcsönhatása felől. Másrészt feltűnő, hogy a szöveg kétféle olvasási módnak is megnyílik. Lehetséges akár elemző, akár triviális módon is értelmezni: vagy egy sajátos művészi hitvallásként, egyfajta példázatos ars poetikaként [...] vagy a tudatlanság önelleplező bevallásaként. [...] Harmadrészt, mint egyéb Mikszáth-szövegek, a novella metaforikus síkon is értelmezhető.

A tudatlanság dicséretét, amely a személyes beszámoló tanulsága lenne, ugyanakkor lehet esztétikatorénetileg is értelmezni: »Ugyanis a novella a romantikus zseni-esztétika őseredetiséget hirdető ars poeticáinak kijelentésére hasonlít abban, hogy a rendszerezett tudást az alkotás gátjának tekinti.« Szentgyörgyi ezért feltételez egy második, »ars poeticaí jelentésréteget.« »A személyes vallomás vagy ars poeticaí olvasat lehetőségét az teremti meg, hogy a novellában két, egymástól eltérő elbeszélői szándék valósul meg, ezek irányítják az olvasót a kétféle olvasat felfedezésére.

Az elbeszélő egyrészt a két szövegrész összekötésére törekszik, kapcsolatot teremtve a kovácsról szóló példázatos történet és az esztétikai tudással dacoló író világával, erősítve ezzel azt az elvárást, ami vallomásként olvassa a novellát. Mivel az elbeszélő szűkebb pátriájában játszódott le a kovács története, emiatt nemcsak elbeszélőjévé, hanem szinte az események szereplőjévé is válik. [...]

Másrészt a megbízhatatlan elbeszélőről áruklodó jeleket fedezhetünk fel a novellában. Az egyik legfeltűnőbb a novella lábjegyzete, ami az általunk olvasott szöveget választóval minősíti, és ennek megfelelően megadja címzettjét (egy fiatal erdélyi tanár) és feladóját (Mikszáth Kálmán). [...]

De a levél épp közzététele által irodalmi szöveggé válik, tehát a lábjegyzet a szó szerinti tartalmának tökéletesen ellentmondva a levél irodalmi szöveggé való értelmezésére hívja fel a figyelmet. Az ars poetica olvasatra utal a példázat előtti zárójeles mondat, ami a levél elején és végén tapasztalható mentegetőzések ellenére az itt megírt novellát elbeszélője mégis egy tudományos mű előszavának szánja. [...]

Továbbá az elbeszélő két különböző tudásanyagról tesz tanúságot, ami szintén megbízhatatlan elbeszélői szerkezetre utal: míg a novella elején az elbeszélő nem idéz orvosi latin kifejezéseket, addig a végén a professzor kioktató beszéde latin kifejezésekben bővelkedik.

A novella első és utolsó bekezdésében szintén ellentétes elbeszélői szándékok figyelhetők meg, erre a bennük rejlő logikai önellentmondás hívja fel a figyelmet: a tudatlan hályogkovács és a tanulatlan író közötti hasonlósági kapcsolat létrejöttét tarthatatlanná teszik a feltételes módú igei állítmányok. Az elbeszélő kijelenti, hogy nem vett és nem is vesz kezébe elméleti munkákat, mégis beszámol egy ilyen mű elolvasásának a következményeiről. Tehát a feltételes módú igei állítmányok elővételeznek egy olyan tapasztalatot (elméleti munkák megismerése), amit az illető személy még nem élhetett meg (ő egy „hályogkovácsos” író). Vagyis az érvelő egy még nem bekövetkezett tapasztalatnak a megélésétől kíván távolságot tartani úgy, hogy ezzel egyidejűleg már rendelkezik az elkerülni óhajtott élménnyel. Tehát egyszerre érvel az elbeszélő egy „esztétika előtti” és egy „esztétika utáni” létállapotból. Ezt nem nyelvtani vagy logikai hibának, hanem a kétféle elbeszélői szándékra utaló jelnek értelmezzük. [...]

A megbízhatatlan elbeszélői szerkezet tehát értelmezéseket épít és bont le egyszerre, így az olvasó – szilárd kiindulópont hiányában – vallomásként is és ars poeticaként is értelmezheti a novellát.«

A továbbiakban Szentgyörgyi a novellában megjelenített ismeretelméleti pozíciókat, képi és fogalmi világlátás szembeállítását elemzi.

»Észre kell venni, hogy a hályogkovács nem tudatlan, illetve a kétféle tudásforma közül egyik sem abszolút. Tehát a látás két síkon is megjelenik: egyrészt a szemműtét témájának síkján, másrészt a világképek elvont síkján is. Vagyis a két figuratípus, a professzorok és a hályogkovács kétféle gyógymodot jelenítenek meg, hanem ezen felül két, egymástól eltérő világlátást, tudásformát is. A kovács tudásformája képi: a tudás és a látás áll egymással metaforikus kapcsolatban. Ezzel szemben a professzorok tudása (Lippay beszélő név, Lippen németül: ajak!) fogalmi.«

Itt Szentgyörgyi nem teszi explicitté, hogy szerint a 19. század leghíresebb magyar szemészprofesszorának neve tekinthető beszélő névnek (vö. a tárgyi magyarázatokkal). Ezután a novellaszöveg »tamások voltak« kitétele alapján kapcsolatot lát a hitetlenkedő professzorok és Tamás apostol között (János 20.29), ami megint csak látás és tudás ellentmondásos kapcsolatára hívna fel a figyelmet.

»E két világot a következő ellentétes jelzőpárok jelenítik meg: képi vagy fogalmi nyelvhasználat, ösztönszerű vagy szerzett tudás, népi vagy városi kultúra, régi és új ellentéte, emberi világon túli (természetfeletti?) vagy emberi világon belüli, bizalom vagy bizalmatlanság, természetközeli vagy természettől távol levő gondolkodás.

A hályogkovács képes nyelvet használva beszél a kételkedő professzorral: kezének műtetre való alkalmasságát metaforákkal fejezi ki.« Metaforái archaikus, archetipikus jellegűek. »A bécsi szemészprofesszor diagnózisa fogalmi nyelven ugyanezt fejezi ki, ugyanakkor nem sok esélyt ad a műtét sikerére. [...]

Az elbeszélő az eseményekről a kovács világképébe behelyezkedve tudósít, ennélfogva a kovács tudatát szintén képi nyelven, hasonlatokkal élve kíséri. [...]

A kovács archaikus, metaforikus világszemléletét egyfajta bizalom hatja át: az új dolgoktól ugyan tart (lásd vasút, az új szemészeti műszerek), de a veszélyes műtét elvégzését (bicskájával!) vállalja. Mindezt alátámasztja az (akár szemtanúként is elképzelhető, lásd: az „ime” kiszólást) elbeszélő, aki ismét a kovács képes nyelvhasználatával élve az almahámozás hétköznapi hasonlatával élve írja le a műtétet, jelezve, hogy egy kiszámítható eseménnyel áll szembe. [...]

A továbbiakban nézzük a Lippay és Strázsza közötti párbeszédet a különféle „ismeretelméletek”, világekép felől. Első látásra úgy tűnik, egy tanult ember oktat ki egy tanulatlant. Egyrészt ezt sulykolja a nyolc eldöntendő kérdés, amik pragmatikai szinten nem kérdések, hanem tagadást megfogalmazó kijelentések. Másrészt a hasonló nyelvtani szerkezet egyfajta gondolatritmust hoz létre: mind a nyolcat(!) a tud ige ragozott alakja vezeti be (Tudja-e...?), és mindegyik kérdés tárgyi alárendelő mondat. Harmadrészt a kérdésekben megjelenik a szemészet idevonatkozó tudományos szókincse is magyarul és latinul. Tehát a kérdésekre a halmozás és a túlzás stílusjegyei jellemzők, retorikailag pedig a tekintélyi érv használata. Az olvasó ezekre a kérdésekre a kovács és a professzor korábbi szembeállításából kiindulva egy tagadó választ vár. Ennek az (elbeszélő által előkészített) olvasói elvárásnak Strázsza visszakérdéze teljes mértékben megfelel.

– Minek tudnám, kérem alássan?

A professzor világeképe tudományos, a kovács megismerési módja nem, emiatt egyszerű visszakérdéze is érthető: számára a fogalmi tudnivalók feleslegesek.«

A tanulmány azzal a tanáccsal zárul, hogy olvassuk a novellát nyitott, modern példázatként tragikus végkifejlettel:

»A novella értelmezése akkor mozdul el a holtpontról, ha számításba vesszük az elbeszélői szándékok egyenetlenségét, a kétféle olvasat lehetőségét. Ekkor nyilvánul meg, hogy a novella valójában milyen bonyolult elbeszélői „szövet”, illetve, hogy világlátások témája felől értelmezhető a novella, vagyis egy igazi Mikszáth-szöveget olvashattunk. Tehát a novella akkor nyílik meg a modern olvasó számára, ha nem a felvilágosodásra jellemző a [sic!] parabolaozvasási módszerrel közelítünk hozzá, ami a premodern világeképnek megfelelő az értelmezés lezárhatóságát feltételezi, hanem a modern paraboláknak megfelelő olvasással, amely az értelmezés lezárhatatlanságával néz szembe. [...]

A novella befejezése tragikumot fejez ki: a bravúrosan operáló kovács megszégyenül, és felhagy a szemműtékekkel, holott tudásáról a gyakorlatban ad szímot. Látni kell, hogy Lippay kizárólag szóban(!) győzi le Strázsát, emiatt a szemműtékeket illetően [a] kovácsnak kellene a győztesnek lenni. Tehát a kovács megszégyenülését az olvasó értékpusztulásként éli meg, Lippay lehengerlő fölényét erőszakos győzelemnek érzi. A mikszáthi elbeszélő nem ítélik meg a hályogkovács tragikumát illetően, de jelzi, hogy a novella értékvilágában pusztulás történt. Az olvasó feladata, hogy értelmezze, esztétikai üzenetet fogalmazzon meg magának, fogékonyságától függ, hogy ráébred-e arra, hogy a gondolkodásmódok, kultúrák sokfélesége a világ természetes rendjéhez hozzátartoznak.«

Érfalvy Livia Mikszáth novelláját egy Kosztolányi-elbeszéléssel vetette össze egyik tanulmányában (Szövegváltozatok egy témára. [Kosztolányi Dezső: Hályogműtét, Mikszáth Kálmán: A hályog-kovács]. In Horváth Kornélia [szerk.]: *Elbeszélés és prózanyelv*. Bp., 2010. Ráció, 125–142), amely először Kosztolányi 1934-es, de 1936-ban a *Tengerszem* kötet céljaira némiképp átalakított írását elemzi, majd »A szöveg intertextuális vonatkozásai« című fejezetet a jelen Mikszáth-novellának szenteli, hogy végül egy rövid zárórészben mutassa be, hogyan vonatkoztatja Kosztolányi a saját elbeszélését Mikszáth szövegére. Számunkra itt a két utóbbi rész látszik relevánsnak, melyek közül az első három alfejezetre oszlik, három témát emelve ki, mint amelyek a MK-novellát Kosztolányiéhoz kapcsolják. Az első »A hályog-kovács fikcionalitása«. A Kosztolányi-szöveg recepciójában megfigyelhető némi bizonytalanság a műfaji besorolást illetően (hírlapi cikk vagy novella), és hasonló problémákat talál Érfalvy a MK-szöveg kapcsán is:

»A címhez fűzött szerzői lábjegyzet *levélként* határozza meg az írást. A levélfórmát erősíti a mű kezdő- és záróformulája [...]. A szöveg első hét, és utolsó három mondatának címzettje egy Ön-ként megszólított harmadik [?] személy, aki a szöveg többi részében

szereplőként nincs jelen. Noha a levél egyes elemei a valós levél képzetét keltik, a mű „kerete” a hitelesség és kölcsönösség látszatának felkeltéseként, az elbeszélői szerepjátásás lehetőségének megteremtéseként is értelmezhető: ez esetben azonban a levélforma a fikcióteremtés eszközévé válik. Habár a lábjegyzet látszólag egy szövegben kívüli valószínűséghez köti a művet – az M. K. monogram alapján a levél íróját a biografikus szerzővel, Mikszáth Kálmánnal azonosíthatja az olvasó – a lehetséges külső referencia ellenére ismét a szöveg fiktiiv voltát állítja, amennyiben a levél *közzétételére*, irodalmi szöveggként való megjelenésére irányítja figyelmünket. [...]

Az alcim (*Egy kis életkép*) [...] módosítja a szövegről mint fiktiiv levélről alkotott olvasói elvárását, amennyiben egy új műfaj-meghatározást vezet be. Az életkép műfaji sajátosságaiból adódó értelmezői elvárásrendszer – az életkép mint a mindennapi élet valamely tipikus jelenetét, illetve egy-egy jelenet keretében egy-egy fő vonással csak egy-egy oldalról jellemzett típust ábrázoló mű – azonban összeütközésbe kerül a szöveggel, hiszen a hályogműtétet végrehajtó kovács semmiképp sem tipikus figura, és az általa végrehajtott tett sem nevezhető köznapinak. Poétikai értelemben az életkép nem csekélyenyes mű, egyfajta *állókép*, mely a létezés keresztmetszetét adja, így *A hályog-kovács* e tekintetben is ellentmond az életképhez kapcsolható előfeltevéseknek. «

Felvetődik azonban még egy harmadik műfaj lehetősége is: »A „levélíró” szándéka szerint tehát *A hályog-kovács* című írás bevezető tanulmányként, előszóként szolgálhatna *Az elbeszélés elmélete* című könyvhöz, ami azért paradoxon, mert a mikszáthi szöveg éppen egy ilyen mű feleslegességét állítja [...]. Ennek értelmében a mikszáthi elbeszélés mint előszó kérdésessé teszi az elméleti munkában leírtakat, „ellen-előszóként” annak mintegy ironikus lenyomatát adja.« Ezekkel a maga a szöveg kínálta műfaji besorolásokkal szemben Érfalvy a beágyazott elbeszélést a példázathoz tartja hasonlóan: »A szöveg az alkotás folyamatában az elméleti tudás szükségességét vagy éppen annak szükségtelességét poétikai kérdésként veti fel, így az elbeszélés végső soron alkotáslélektani példázatként is olvasható, amit a hályog-kovács és a szöveg – magát íróként megnevező – elbeszélőjének metaforikus kapcsolata is megerősít. A kerettörténet író-elbeszélője az elbeszélés elméleti kérdéseit figyelmen kívül hagyva alkot, éppúgy, ahogy az orvosi szaktudás nélküli kovács hályogot műt. A hályog-kovács alakja ennek értelmében az alkotást ösztönös tevékenységként végző *poeta natus* metaforájaként értelmezhető. A szem a műalkotással, a műtét az alkotással, Lippay professzor „felvilágosító” tevékenysége pedig az irodalomtudósi tevékenységgel analóg.« Ennek a sok műfaji lehetőségnek azonban éppen együtt van jelentősége, együtt utalnak a szöveg fikcionalitására.

A második alfejezet a hályogkovács alakjával foglalkozik, annak mitikus, archetipikus jelentésrétegeit igyekszik feltárni.

»A novellabeli kovács – fizikai megjelenése miatt – semmiképpen sem nevezhető mestersége tipikus képviselőjének. [...] A „habkönnyű kezű” kovácsmester a bécsi professzorok számára is felfoghatatlan jelenség: „Bolond beszéd! Hogy tudna egy kovács, aki nehéz kalapáccsal veri a pörölyt, olyan finom műtétet végezni, aminőt mi sem tudunk.” A műtét elvégzése után „a németek lelkesedve nyúltak a *kérges, bütykös tenyere* után, hogy megszorogassák.” (Kiemelés É. L.) Mint látjuk, a kovács kezének jellemzése ellentmondásos, a szöveg hol *habkönnyűnek*, hol pedig *kérgesnek* nevezi. [A jelen kritikai kiadás sajtó alá rendezője nem hallgathatja el, hogy nem lát ellentmondást, minthogy a habkönnyű kéz a kovács mozdulatainak finomságát írja le metaforikusan, míg a kérgesség a bőrfelület fizikai sajátossága.] Az eredeti jelző illogikusságára és a hályogműtétet végző kovács figurájának valószínűtlenségére a professzorok szavai hívják fel figyelmünket. A szövegbe beépült, eredeti feladatkörükből kiszakított alkotóelemek tehát a *kiválasztás* és a *kombináció* fikcióképző aktsa során elvezítik valódisá-

gukat, ami az irodalmi szöveg reprodukált valóságának alapvető feltétele: [...]. A „habkönnyű kezű” kovács alakja tehát maga mögött hagyva eredeti meghatározottságát olyan jellel válik a szövegben, ami önnön figuratív működésmódjára világít rá.

Strázsa János termete („*apró, tömzsi, virgonc emberke*”) a szöveg narratívájában szintén ellentétben áll foglalkozásával. Külső megjelenése miatt – „*nagy, robusztus ember*” – inkább a műtetre való szabómester lenne alkalmas a kovácsmesterségre. A hályogkovács, aki „*csak hóna aljág ért a Góliátnak*”, nem rendelkezik a kovácsemberekre jellemző testalkattal és nagy fizikai erővel, ám a narrációs síkon látszólag motiválatlan kovács volta a kovács alakjának mitikus funkciói révén magyarázatot nyer. A kovács a különféle mitikus felfogásokban annak ellenére, hogy *igen alacsony termetű*, természetfeletti alkotóerővel megáldott szereplő, aki – elsősorban a baltiak, germánok és szlávok mítoszaiban és szokásfolklórájában – *képes dalt és szavakat is kovácsolni*. A magyar nyelvben a *kovács* szó szláv eredetű, így szemantikai emlékezete magában rejtja a szó háttérében álló mitológéákat. [...] Ennek értelmében a kovács nemcsak a narrációban felállított párhuzam okán, de mitikus (szó- és dalkovácsoló) tevékenysége miatt is értelmezhető az író metaforájaként.

A kecskeméti szabómestert fizikai adottságai miatt nemcsak Góliáttal, hanem a bibliai Sámsonnal is azonosítja a szöveg: „a szemfájós kecske, nagy, robusztus ember, mintha csak *maga* a bibliai Sámson volna”. (Kiemelés É. L.) Sámson alakjának megidézése nem elsősorban testi ereje miatt, hanem sokkal inkább a hozzá kapcsolódó történetek révén motivált. Sámsont megvakítják a filiszteusok, így a „kecskeméti Sámsonhoz” hasonlóan szintén nem lát (igaz, a szabómesterrel ellentétben vaksgága végleges). A narrációs szempontból motiválatlannak tűnő [nem az, lásd a tárgyi magyarázatokat – H. P.], költői etimológiának tekinthető „szemfájós kecske” elnevezés (melynek nyelvi alapja a *kecskeméti szabómester*, illetve a *szemfájós kecske* szószervezetek részleges hangalaki egyezése) szintén Sámson alakját idézi, aki „kettészakítja az oroszlánt, mintha gyenge kecskegida lenne”. [Bír 14.6] A szabómester azonosítása Sámsonnal azért szembetűnő, mert a többi szereplővel ellentétben valódi nevére nem derül fény. A két főszereplő – Strázsa János és Lippay Gáspár – teljes névvel szerepel, de még a cselekmény szempontjából mellékszereplőknek tekinthető bécsi professzorok vezetéknévére is utal a szöveg [...]. Ezzel szemben a beteget, akire a szövegben háromszor történik utalás, *kecskeméti szabómesterként*, *szemfájós „kecske”-ként*, *Góliátként*, illetve a *bibliai Sámsonként* azonosítja az elbeszélő. Indokoltnak tűnik tehát Sámson alakjának behatóbb vizsgálata, kinek neve a *šemeš*, ’nap’ szóból származik. [...] Sámson neve a nappal és a tüzzel való közeli kapcsolat kifejezője [...]. A mitológiai kovács attribútumai tehát „kettéválnak”: tüzzel való tevékenysége és ezáltal szimbólumainak szoláris vonatkozásai Sámson alakján keresztül a szabómesterhez kötik, míg hangsúlyosan alacsony termete és „szókovácsoló” funkciója miatt alakja a hályogkovácséhoz kapcsolható.«

A következőkben Erfalvy a novella metaforáit vizsgálja:

»A történet középpontjában álló szemmütét kapcsán a szemet különbözőképpen jelöli meg a szöveg. A műtétet Strázsa János egy ablak kinyitásához hasonlítja [...]

Az ablakmetafora mellett az elbeszélés központi trópusa a *szem ~ világ* azonosítás: [...] nemcsak a szó eredeti ’világosság, fény’ jelentését, hanem az ebből kialakult ’látóképesség’ jelentést is megidézi a szöveg. Az elbeszélés végén [...] a *világ* szó ma általánosabbnak tartott ’világmindenség, földkerekség’ jelentését aktivizálja [...]. Ennek értelmében a műtét helyszíne, az *Újvilág utcai egyetem* is metaforikusan értelmezhető: az a hely, ahol újra világosság gyűl, ahol a világtalan ember visszakapja szeme világát. A *szem ~ világ* azonosítás felelteszti tehát a szó köznapi nyelvhasználatban elhanyagolt szemantikai emlékezetét, így a metafora nyelviileg motiválttá válik.

A *szem* ~ *ország* azonosítás költői etimológia eredménye: „Kedvvel magyarázta a szem csodálatos országát, mint egy mappát a folyamaival, ereivel”. Ez a metafora tulajdonképpen a *szem* = *világ* = *országvilág* szó elsődleges jelentéséből adódó ’látás, látóképesség’ jelentéselem teremt meg a kapcsolatot, míg a *világ* ~ *országvilág* szó másodlagos ’földkerekség’, ’földrész’ jelentése az alapja. A *szem* ~ *ország* metafora tehát a közvetítő elem szemantikai jegyeire épülő költői reetimologizáció eredménye. [...]

A *látás* a szövegben szorosan összekapcsolódik a *tudással*.«

A következő, záró fejezetben kapcsolódik össze a két novella elemzése annak vizsgálatában, mit is kezd a Kosztolányi-szöveg a pretextusával.

»Az első személyes megnyilvánulásból kitűnik, hogy a pretextus narrátorához hasonlóan a *Hályogműtét* elbeszélője is a szóbeliség művészi formáinak művelője, azaz író, költő: az orvos „tudja, hogy mit kell csinálni. Öneki ez annyi, mint nekünk két rimhez egy harmadikat találni. Nem esemény.” (Kiemelés É. L.) A mikszáthi elbeszéléshez hasonlóan itt is a *szemműtét*–írás párhuzam jelenik meg: a műtétet végző személy a magát íróként (költőként) megnevező elbeszélő metaforájává válik. Az idézett mondat *nekünk* névmása utalhat az íróelőddel, Mikszáth Kálmánnal való szellemi azonosulásra. [...]

A narrátor második személyes reflexiója a mikszáthi szöveg egyik központi metaforájának – a *szem mint külön világ* – felidézését követi [...].

Mindamellet, hogy a *kioltja a szemé világot* szófordulat mindkét textus központi metaforájának alapja, a két szöveg a tudás és tudatlanság közti határvonalon témájának felvetésében is egyezést mutat.

Az elbeszélő következő személyes megnyilvánulása a mikszáthi történet cselekményének összefoglalását követi:

„A híres szegedi paraszt évekig hámozgatta le a hályogot a maga durva bicskájával, mindaddig, míg föl nem világosították, hogy kicsoda istenkísértésre vállalkozott. Akkor megremegett kezében a kés, többé nem mert hozzányúlni a lélek tükréhez.

Nekem nem ez a tanyai ember a csoda, aki nem tudta mit művel. A csoda *nekem*, az igazi csoda az orvos, aki tudja, hogy mit művel és mégse torpan vissza.” (Kiemelés É. L.)

A személyes állásfoglalás ismét az orvosi tevékenység kommentálásánál jelenik meg, ami az előző szöveghely kapcsán kialakult *orvos*–*író* metafora alapján az ösztönösen, tételesen mesterségbeli tudás nélkül alkotó *poeta natussal* szemben a *poeta doctus* tevékenységének „felértékeléseként” értelmezhető. Ez a szövegrészlet a műtétet (alkotást) már nem valamiféle rutintevékenységgként, hanem a feladat súlyával számot vető cselekedetként értelmezi. A mikszáthi hagyomány tudatos reflektálása ennek értelmében a novella író-elbeszélőjének megváltozott költészettel fogására, az írói önszemléletben és ars poeticában bekövetkezett paradigmaváltásra utal. [...]

Az elbeszélő én grammatikailag is artikulálódó negyedik megjelenésekor a szöveg a Mikszáth-novella *szem* ~ *térkép*; *szem* ~ *ország* metaforáját bontja kij, de] a tér metaforái explicitté válnak, a mikszáthi mappatémát [...] a Kosztolányi-novella elbeszélés- és szövegszervező elvvé teszi, melyben ismét a mikszáthi alapoktól való elszakadást kell látnunk.

A novella utolsó öt bekezdésében a szöveg egészét átható személytelen elbeszélői hangot felváltja az egyes szám első személyű narrátor személyes reflexiója. Az elbeszélőmódban bekövetkező változás egyfelől a hangsúlyosan személyes mikszáthi elbeszélői hang imitálásaként, másfelől egy új elbeszélői hang létrejöttéeként értelmezhető.«

KARÁCSONYI LEGENDÁK

M. *Egyetértés* 36. évf., 359. sz., 1902. december 25. 9. l., rovaton kívül, teljes névjelzéssel.

Az előzmény és a műfaj

A századfordulós sajtó egyik jellemző műfaja volt az ünnepi tárcsa, az éppen aktuális ünnephez (vagy akár az évszakhoz) kapcsolódó, lírai hangvételi írás, amely akár narratív karakter nélkül is felsorakoztatható különféle esszéisztikus reflexiókat. MK pályája során minden nagyobb ünnepről írt ilyesfajta tárcát: *Újévi hangulatok* (VÚ 1903. január 4., 1–3), *A Húsvét falun* (1884, Krk 68, 34–38), *Halottak napja* (1875, Krk 52, 138–141 és 1883, Krk 67, 137–139). Karácsonyi tárcából nem is ez a jelen írás volt az első közleménye. A *Falusi Karácsony* 1887-ben jelent meg a *Pesti Hírlapban* (Krk 38, 202–205), és bizonyos motívumokat onnan (illetve emlékeiből) MK átemelt az 1902 karácsonyának köszöntésébe is. Tulajdonképpen kompozíciós szempontból is hasonló a kettő: központi főrésztét a szülők és a gyermekek párbeszédei, vagyis jelenetek alkotják, amit narrátori reflexiók, morfondírozások foglalnak keretbe (csak a korábbiiban ez a reflexió személyes, a későbbiben általános). Az első megszólalások szó szerinti egyezéseket mutatnak:

1887

A suhanc gyerek már hetek óta emlegeti:

– Édes szüle! Mikor lesz az a nap, ha majd úgy jóllakunk, hogy se állni, se járni, se feküdni nem fogunk tudni?

A család szolgálólányát mindkét esetben Zsuzsinak hívják, és mindkét helyen előkerül a beszélgetések során a szociális kérdés, hogy a gazdag gyerekek több és drágább ajándékot kapnak a szép csizmájukba.

1887

– Mért van az, édesapám, hogy a kastélyba az úri gyerekeknek többet visz a Mikulás, mint nekünk?

– Bizony nem tudom én, édes fiam.
– Meg kellene tőle kérdezni. (Ez a kópé már eszeli a szocializmust.)

– A csizma teszi, fiam. Az úri gyermeké finomabb.

– De a mienk nagyobb, abba több férne.

– Bolond vagy, kis cselédkém. Ne törd a fejedet ilyeneken.

1902

Még a szegény zsellér gyereke is türelmetlenkedik:

– Mikor lesz a nap, édesanyám, mikor úgy jóllakunk, hogy se feküdni, se állni, sem ülni nem tudunk?

1902

– Melyik cipőt tegyük ki a Mikulásnak, apuskám?

– Hát azt, amelyik a lábodon van.

– De az már kopott.

– Mindegy, fiam.

– Nem volna jobb, ha az új cipőmet tennénk ki?

– Mért gondolod?

– Mert a Mikulás azt fogja gondolni a rossz cipőmet látva: nini, ez valami szegény gyerek, ennek egy-két dió is elég lesz, míg ellenben a csinos új cipőbe külön dolgokat rakna.

– Ej, micsoda bolond beszéd ez.

Pali!

1902-ben MK ugyan teljesen friss karácsonyi tárcát írt, másmit is, mint 1887-ben, de néhány kedves régi ötletét újra felhasználta.

Felmerülhet ezekkel a szövegekkel kapcsolatban, hogy tulajdonképpen az elbeszélések vagy a publicisztikai szövegek között kell-e helyet kapniuk a Krk-ban. Rejtő István is érzékelt a problémát (amelyre az is felhívhatta a figyelmet, hogy *Falusí Karácsony* a diszkurzív karaktert hangsúlyozó »Csevegés« alcímmel jelent meg), és kommentárjában így fogalmazott: »A rajz és a karcolat határán lebegő írás szubjektív hangütésével, a falu karácsonyestéjének felelevenítésével a rajz felé billenti a mérleget.« Ezek szerint a szubjektív hangon kívül a jelenetelés előadás (az elevenítés) teszi inkább elbeszéléssé, mint esszévé a szöveget. A *Karácsonyi legendák* kevésbé szubjektív, de sokkal nagyobb teret foglal el benne a jelenetelés, a narráció. Ettől még természetesen dönthet bárki úgy, hogy a szöveg nem annyira elbeszélés, mint inkább esszé, és a jelen idejű narráció a főrészen inkább valami általános példa, semmint egy (jellemzően múlt idejű) novella sajátja. De ha már a Krk a jelen írás előzményét az Elbeszélések sorozatába vette föl, praktikusabb ezt is oda sorolni, noha több vele szintén rokon szöveg, a húsvéti és a mindenszentekre írt tárcák a publicisztikai szövegek közé kerültek.

Szövegjavítások

Lap	Sor	
187:	13	tapasztalati (E: tapasztalati [Nyomdahiba.])
188:	26	rajzol (E: majszol [Mint hogy az E szövege értelmetlen, arra gyanakszunk, hogy olyan nyomdahiba az, amelyet MK kézírásának nehéz olvashatósága okozott.])
189:	18	XX. század (E: XX-ik század)
189:	25	látva: nini (E: látva: Nini)
191:	15	betlehemes (E: Betlehemes)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
187:	15	<i>parabola</i> – példázat.
”	19	<i>Olympus</i> – Olimposz, 2918 m magas hegy Görögországban, Thesszália északi határán. A görög mitológia szerint ez a többnyire felhőkbe burkolózó csúcs volt az istenek örök lakhelye.
”	20	<i>Odin</i> – (Óðinn) a skandináv mitológiában a többi Ász-istenek (Æsir) apja, hadisten, de egyben a bölcsesség, jóslás és költészet istene is. (Germán megfelelője Wotan.)
”	21	<i>Thor</i> – (Þórr) a skandináv mitológiában a mennydörgés és a vegetáció istene.
”	25	<i>epocha</i> – korszak.
188:	17	<i>roráté</i> vagy <i>roráte</i> – a hajnali mise neve az adventi időszakban, amely nevét az ünnepkör egyik énekének kezdősoráról kapta: Rorate caeli desuper...
”	25	<i>Luca</i> – Luca napjához (december 13.) rengeteg, boszorkányokkal kapcsolatos népszokás fűződik.

A FAHUSZÁR, MEG A LOVA, MEG A LÓ SÍPJA

Kefelevenat. MTAK kéziratára, Ms5083/50,

- M.**
- I. a) *Vasárnapi Ujság* 1903. *Karácsony* 10–12. l., teljes névjelzéssel.
 - b) *Az Ujság* 1. évf., 9. sz., 1903. *december* 24., 1–4. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - II. *Almanach az 1905. évre.* Szerk. MK, Egyetemes Regénytár, Bp., Singer és Wolfner. 257–269. l. Singer és Wolfner.
 - III. a) *Budapest* 28. évf., 3. sz., 1904. *november* 12., 2–5. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - b) *Pesti Napló* 28. évf., 3. sz., 1904. *november* 12., 1–4. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - c) *Nagybánya* 2. évf., 47. sz., 1904. *november* 24., 1–4. l., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
 - IV. *Világít este a szentjánosbogár is.* Bp., 1906. Révai Testvérek, 1–16. l.
 - V. *Új Idők* 16. évf., 10. sz., 1910. *március* 6., 230–233. l., teljes névjelzéssel.
 - VI. Jk 16, *A gyerekek* 119–129. l.

Keletkezése

A novella MK azon írásai közé tartozik, amelyek a gyerekkorra, a szülőföldre emlékeznek, és mintegy felkínálják az önéletrajzi, vallomások értelmezést. Anyjáról és a Szklabonyával szomszédos Ebeckről MK viszonylag gyakran emlékezett meg, de a bevezető bekezdésben és a zárlatban szereplő Veres Gáspár nagybácsit valószínűleg itt emlegeti fel először. Divényi Józsefről viszont máshol is van szó. Pontos kronológia azonban a különböző művek összeolvasásával nem állapítható meg. Halálát explicit módon az 1890-es év telére teszi *A fekete kakas* című 1899-es elbeszélés: »Ekkor halt meg [...] Divényi Szepi bácsi, a gyerekek barátja, aki minden vagyonát bábukra, fahuszárokra, kis bögrékre és kis kannákra költötte, nem voltak gyermekei, a másokéit szerette« (Krk 12, 7:26–30). Jelen novellánk viszont azt állítja, hogy ez a megírás jelenénél, 1903-nál 30-35 évvel korábban történt, tehát valamikor 1868–73 körül. És akkor arról még nem is beszélünk, hogy *A fekete kakas* szerint Divényi influenzában halt meg a különösen hideg január folyamán, jelen elbeszélés pedig a nyár derekára, szederérés idejére teszi a megéröltetés miatt bekövetkezett, hirtelen halálát. Mi következik ebből az ellentmondásból? Valószínűleg csak annyi, hogy MK a részleteket, akár a kulcsfontosságú részleteket is az adott irodalmi kompozíció követelményeihez igazította, amikor szülőföldjének, illetve gyermekkorának történetkincséből merített. Ezért felesleges is lenne azon tűnődni, melyik kronológia valószínűbb, hiszen nemcsak ellentmondások, hanem elnagyoltak is.

A keletkezéstörténetnek nem jelentéktelen dokumentuma az a levél, amelynek kíséretében MK elküldte a novellát *Az Ujság* szerkesztőségébe (Krk 25, 113–4, 225. levél):

Kedves barátom a redakcióban!

Itt küldöm nektek a »Vasárnapi Ujság« ünnepi mellékletéről »A fahuszar meg a lova, meg a lo sipja« című elbeszélést. Közljétek a tárcában, és egyszerűen felejtetek nekem, micsoda rettenetes összeköttetéseitek vannak nektek nemcsak ezzel a világgal, hanem a másikkal is.

Én ezt az elbeszélést éppen azon éjjel írtam, mikor ti megírtátok rólam az újságban (gondolom a második számban), hogy milyen rossz írásom van, nem tesztek vesszőket, írásjeleket sehova, szóval, nem tudok írni.

Szól pedig az elbeszélés egy olyan emberről, aki szintén azt állította valamikor, amit te, hogy nem tudok írni. Minthogy már meghalt az illető, egy sirkövön adresszáltam hozzá a cáfolatot (amint azt látjátok az elbeszélésből). Időközben azonban nem lehetett ráakadni a sírjára, minél fogva van egy fölösleges sirkövem. No, no, ne ijedjete meg, nem nektek szántam. Csak éppen azért emlitem, hogy kicsoda elmésségekre csábíthatna a ti meggondolatlan megjegyzésetek.

Ha ugyan a ti megjegyzésetek volt! Mert a hideg fut végig a hátgerincemen s a babona fóg el, hogy mikor a fahuszárral megfúvatom a ló sípját, adjon jelt magáról a halott, hogy hol van, akkor ezzel egy titokzatos kéz mozdul meg az Újság hasábjain és azt írja mintegy feleletül: »Mégis csak nem tudsz írni?«

Maga volna az Szepe bácsi?... Vagy csak ti vagytok lurkók és bosszantjátok az embert?

Mikszáth Kálmán

Az elbeszélés tekinthető tipikus karácsonyi műnek: a VÚ karácsonyi mellékletébe készült, gyerekekről, ajándékozásról, az ajándékozás öröméről szól. A levél második bekezdésében MK azt állítja, hogy a novellát egy éjszaka írta, ezt az éjszakát pedig 1903. december 16-ról 17-re virradóra tehetjük, hiszen Kenedi Géznak az a névtelen cikke, amely a lapszerkesztés nehézségeit esetlegesen tért ki MK olvashatatlan kézírására, december 17-én jelent meg *Az Újság* 2. számában, »Lapszületés« címmel a 9. oldalon. Eltekintve attól, hogy az egy éjszaka alatt megírt novella történetében lehet némi túlzás, költői sűrítés, amely kiemeli az időbeli egybeesést, tulajdonképpen elképzelhető, hogy a karácsonyi mellékletbe szánt szöveget körülbelül egy héttel az ünnep előtt készítette el.

*Az Újság*nak nyilvánvalóan nem a kéziratot küldte meg, hanem a VÚ *Karácsony* című mellékletében kiszedett változatot, hiszen a kefelevonat fennmaradt, az MTA kéziratárában őrzött része bizonyítja, hogy a VÚ számára MK alaposan átnézte és a lapszálon több helyen módosította a már betördelt szöveget. A VÚ kefelevonatainak javításai a napilapba is kivétel nélkül bekerültek. Az ilyesfajta kettős publikálás nem volt ritka a gyakorlatában. Itt nyilvánvalóan nem egyéni ügyeskedésről van szó egy kettős honorárium érdekében, sőt még az is felvetődik, hogy ezúttal nem szerzőként gondoskodik arról, hogy írása egyszerre két lapban is megjelenjen, hanem a VÚ főmunkatársaként intézkedik a karácsonyi melléklet promóciójáról (miközben *Az Újság* főmunkatársaként kéziratot szerez a tárcaorvatnak). A hetente megjelenő irodalmi folyóiratnak a politikai napilap nyilván nem versenytársa, ezért a szimultán publikáció nem jelent különösebb érdeksérelmet egyik lapnál sem. *Az Újság*ban mindenestre nemcsak a novellát jelentették meg, hanem a kísérőlevelet is »Mikszáth Kálmán írása« címmel a 7. oldalon, mégpedig fakszimilében a következő szerkesztőségi jegyzettel:

Mikszáth Kálmán barátunk és főmunkatársunk e levéllel örvendeztetet meg bennünket.

Meg nem tagadhatjuk a nyájas olvasótól azt az élvezetet, hogy kedves írója bizalmas levelét eredetiben ne olvashassa.

A közléssel a szerkesztőségnek nyilván kettős célja volt: egyfelől érzékelhették, hogy a »bizalmas« levél tulajdonképpen nagyon is kidolgozott, irodalmilag is értékelhető narratívát tartalmaz, amely jól kiegészíti a tárcát, másfelől kapóra jött nekik, hogy megmutathatták az olvasóknak, milyen is pontosan MK kézírása.

Megjegyzendő még, hogy az *Uj Idők* 1910-es újraközlése, amelyre már a jubileumi ünnepek közegében került sor, nagyon is a MK-életrajz és a nógrádi régió összefüggésében látszik értelmezni a szöveget, hiszen az elbeszélés egy MK előtt tisztelgő, alapvetően életrajzi jellegű számnak a keretében jelent meg. A lap nélkülözhetetlen rekvizitumain kívül (kisebb hírek, reklámok, a szám elején és végén megtalálható regényfolytatások, tudniillik Herczeg Ferenc: *A fehér páva* és Heinrich Mann: *Királyi fenség*) minden szöveg MK-hoz kapcsolódott. A vonatkozó tartalom a következő: *Mikszáth Kálmán otthon* (riport, 228), *A fahuszár meg a lova meg a ló síjja* (230), Tömörkény István: *Mikszáth a Szegedi Naplónál* (233), Sebők Zsigmond: *Mikszáth a politikában* (234), MK: *»A klub alkonyá«-ból* (236), Farkas Pál: *Mikszáth viszontlátja a klubot* (238). Ennek a tartalomnak megfelelően a szám illusztrációi is mind MK életével foglalkoztak: »Mikszáth íróasztalánál«, »Mikszáth családja körében«, »Mikszáth szülőháza Szklabonyán«, »A régi kúria Horpácson, Mikszáth birtokán«, »Mikszáth Kálmán diákkorában«, »Mikszáth Kálmán völegénykorában«, »Az új Mikszáth-kúria Horpácson«, »Mikszáth és két fia a horpácsi kúria kertjében«, »Mikszáth Horpácson«. Az *Uj Idők* szerkesztősége egy MK nevéhez kapcsolódó lábjegyzetben indokolta meg, miért a jelen elbeszélést választotta ki újraközlésre ez alkalommal: »Mikszáth összes novellái közül ezt szereti a legjobban, ezt tartja a legsikerültebbnek, azért közöljük.«

Szövegváltozatok

Az MTAK kéziratára őrzi a novella elejének (192:23-ig) első kefelevonátát MK saját kezű javításaival a VÜ számára. A kefelevonat egy 12×30 cm-es kutyanyelvre készült. A lap tetejére MK nagy kék betűkkel azt jegyezte fel: »Meg egy levonatot Kérek!!! mielőbb! Mikszáth«. A kék ceruzás szöveg fölött még egy mondat szerepel: »Az új levonatokon legyen ott a czim is!« A címet és a névjelzést (»Irta Mikszáth Kálmán«) ugyanilyen fekete ceruzával írta a szerző a szöveg fölé, a kék ceruzás megjegyzés alá. A korrektúra-javítások fekete tintával készültek. MK autográf javításai vélhetőleg a következő sorrendben keletkeztek: 1. javítások tintával, 2. kék ceruza, 3. fekete ceruza. Mivel a kefelevonat végső változata még mindig nem azonos a VÜ-ban megjelenttel, bizonyos, hogy MK még az igényelt második levonatot is változtatott a szövegen. Mivel *Az Újság* szövege nem mutat eltérést a VÜ-étől, erre a textológiai jegyzetekben nem térünk ki külön.

Az 1903 karácsonyára írt elbeszélést MK felvette az 1904 novemberének elején megjelent 1905-ös *Almanach*-ba. Onnan vette át több lap is (Bp, PN, Nb), amivel nyilván az *Almanach*ot is reklámozták. Az UI közlése textológiaiilag talán már a *Jk* megjelenésével függött össze (a MK-jubileum kontextusához lásd a fentieket).

Lap	Sor
192:	1 Abban a faluban, s a portán (Ke: Abban a faluban, <i>azon</i> a portán Jav: Abban a faluban, s a portán)
”	2 kilencven év felé <i>járó</i> (Ke: kilencven év felé <i>közeledő</i> Jav: kilencven év felé <i>járó</i>)
”	4 ellenségem volt születésemtől kezdve mai napig (Ke: ellenségem volt <i>az öreg</i> születésemtől kezdve a mai napig)
192:	7 <i>hog</i> y ezt (PN: <i>még</i> ezt); valamikor. (Ke: valamikor. <i>Még eddig, hála Istennek szerencsésen kikerültem ezt a jövendölést, de ki tudhassa, mi lesz velünk, egy Lengyel Zoltán-féle kormány talál beütni.</i> Jav., VÜ: valamikor. <i>Még eddig, hála Istenek, szerencsésen kikerültem ezt a jövendölést, de ki tudhassa, mi</i>

- lesz velünk, ha egy »Zoltán« –féle kormány talál beütni.* PN, Bp, Nb: valamikor. *Még eddig, hála Istennek, szerencsésen kikerültem ezt a jövőndölést.*
- 192: 9 ebeci nemesnek (Ke: ebecske, kurta nemesnek Jav: ebeczki nemesnek);
 melíei (Ke: melóki Jav: melíei)
- ” 10 Józsefnek emléke (Ke, VÚ, Alm, Bp, PN, Nb: Józsefnek az emléke)
- ” 11 hittük (VÚ: hittük)
- ” 13 a környék gyerekei (Ke: a környék összes gyerekei Jav: a környék gyerekei)
- ” 16 hancúrozott, *labdázott* velük (Ke: hancuzozott velük Jav: hancuzozott lapdázott velük); *pónilovat* (Ke, VÚ, Alm, Bp, PN, Nb, VESz, ÚI: *ponny* lovat)
- ” 17–18 *szerezett hozzá* kis nyereget, *cifra kantárt; valami szép volt, így felszerszámozva. Örök készenlétben ott kapálódzott és* (Ke: *azon* kis nyereg volt, az ott kapálódzott és Jav: *azon* kis nyereg volt, az ott kapálódzott *keszen* és)
- ” 18 *felszerszámozva* (ÚI: *fölszerszámozva*); *kapálódzott* (Bp: *kapálózott*)
- ” 19 farkával (Ke: *a* farkával Jav: farkával)
- ” 21 *praenumerált* (VÚ, PN: *prenumerált*)
- ” 23 *ajándékozni az apróságoknak.* (Ke: *ajándékozni a vidék gyerkeinek.* Jav: *ajándékozni az apróságoknak.*)
- ” 29–30 vásárba (Bp: vásárra)
- ” 26 trombitákba és apró (Bp, PN, Nb: trombitákba, apró)
- ” 28 *lehetett* (Nb: *lehet*); *jaj* (Bp: *juj*); *öröm* (Nb: *öröm*)
- ” 31 *A mi* (VESz: *Ami* – nyomdahiba)
- 193: 1–2 szakajtó (VÚ, Alm, Bp, PN, Nb, ÚI: szakasztó)
- ” 2 *asztán* a ház (ÚI: a ház)
- ” 13–14 kötélén (Bp: kötelen)
- ” 14 adni, kackiás (PN: adni; kackiás)
- ” 16 hitták (VÚ, Bp: hittak); *fel* (ÚI: föl)
- ” 19 városban (Nb: városba)
- ” 20 oligarchikus (VÚ, Alm, Bp, Nb, ÚI: olygarchikus)
- ” 21 várakban (Nb: várakba)
- ” 26 *a* szekérszörgés (VÚ: *szekérszörgés*)
- ” 27 *melankolikus* (VÚ, Alm, Bp, Nb, VESz, ÚI: *melancholikus*)
- ” 29 *a két* (VÚ: két)
- ” 31 *terrénuma* (Nb, VESz, ÚI: *terrenuma*)
- ” 33 *kik* (PN: *akik*); *kalaplengetésekkel* (ÚI: *kalaplengetéssel*)
- ” 36 *jöttek* (Alm, Nb: *jöttetek*)
- ” 37 *jöttek?* (Alm: *jöttetek?*)
- 194: 1 *akarra* (Alm, Bp, PN, Nb: *akarja*)
- ” 10 *Hopsza* (Nb: *Hupsza*); *fel* (ÚI: föl)
- ” 11 *felkelt* (PN, ÚI: *fölkelt*)
- ” 15 *cseresznyéket* (VÚ, Alm, Nb: *cseresnyéket*)
- ” 16 *füleire*, (PN: *füleire*);
- ” 17 *granátszínű* (VÚ, Bp, PN, Nb: *granátszínű*)
- ” 25 *Góliát* (VÚ, Alm, Nb, VESz, ÚI: *Góliáth*; Bp: *góliáth*)
- ” 30 *azokat* az (PN: az)
- ” 33 *isteni tisztelet* (PN: *istentisztelet*)
- 194: 35 *valamelyik* (VÚ, Alm, Bp, PN, Nb, ÚI: *valamelyikük*)
- ” 37 *átadta az apróságoknak* a (PN: *átadta a*)
- 195: 2 *fahuszáromat* (PN: *fahuszárokot*); *sarkantyút* (Bp: *sarkantyúmat*)
- ” 9 *divinációt* (VÚ, Alm, Bp, Nb, VESz: *divinációt*)

- 195: 13 szemében (VÚ, Alm, Nb: szem/ben; Bp: szemében)
 ” 26 s (Bp: és)
 ” 36 magamat (VÚ, Alm, Bp, PN, Nb: magam)
 196: 2 felettem (ÚI: fölöttem); felakasztanak (ÚI: fölakasztanak)
 ” 7 Rimaszombatba, a (Bp: Rimaszombatba. A)
 ” 9 lemondással. (ÚI: lemondással:)
 ” 10 sohase (Alm, Bp, PN, Nb: soha sem); írni. (PN: írni...)
 ” 13 házhoz, (PN: házhoz:)
 ” 14 lassanként (PN: lassankint)
 ” 15 kúriáján a dobot (ÚI: a dobot)
 ” 25 gumnyasztott (Bp: gumnyasztott)
 ” 31 magokban (ÚI, PN: magukban)
 ” 33 felriadt (ÚI: fölriadt)
 ” 38 mécsesre (Alm, Bp, PN, Nb: mécsre); rácsöppen (Bp: rácseppen); fellobog (ÚI: föllobog)
 197: 3 történt (Bp: megtörtént)
 ” 15 sincsen (Nb: nincsen)
 ” 17 fentebbi (ÚI: föntebbi)
 ” 24 csizmában (Nb: csizmába)
 ” 27 talpakon (PN, Nb: talpokon)
 ” 28 fel (ÚI: föl)
 ” 33 tudományos Akadémia (PN: Tudományos Akadémia; Nb: tudományos aka-
 démia)
 ” 36 életemben (Nb: életembe)
 ” azt (VÚ, Alm, Bp, PN, Nb: ezt); levélben. (Nb: levélben.)
 198: 16 vezetni, ha látna, de (ÚI: vezetni, de)
 ” 18 sípot, hiszem (VÚ, Alm, PN, Bp, Nb: sípot. Hiszem)

Tárgyi magyarázatok

Lap	Sor	
192:	9–10	<i>divényi és melitei Divényi József</i> – A Divényi családnak Nagy Iván csak az itt második helyen szereplő nemesi előnevét ismeri, »melléthei« változatban. Előfordul Melléte és Meléthe alak is, a település mindenestre Gömör megyében volt (szlovákul Meliata).
”	21	<i>praenumerál</i> – előjegyez.
”	24	<i>berándult Balassagyarmatra</i> – Ebecktől az akkori megyeszékhely mintegy 14 km távolságra van, Szklabonya útba esik.
193:	21	<i>úgy kell ám venni, hogy valamikor várakban laktak a Divényiek</i> – Nagy Iván nem támasztja alá ezt a családi hagyományt. Szerinte a 18. század elejétől adathozható a család története, de a nemesség publikálásával kapcsolatban nehézségeik voltak. Divényben viszont kétségtelenül volt egy vár, és a családi legendák kialakulását nyilván nem hátráltathatta, hogy az a vár sohasem a Divényieké, hanem a Balassáké volt.
193:	28	<i>Peszterény</i> – Szlovákul Peserany, Szklabonyától délre.
”	30	<i>A peszerényi kocsmá vagy három kilométernyire van a falunktól.</i> – A térkép szerint alig több mint kettő, de a gyermeki érzékelés felnagyíthatja a távolságot.
”	31	<i>terrénüm</i> – terület.

- 194: 25 *Góliát* – hatalmas termetű filiszteus katona a Bibliában (1Sám 17), akit Dávid parittyával ölt meg.
- 195: 9 *divináció* – jóslat, kinyilatkoztatás.
- 196: 7 *gimnáziumba küldtek fel Rimaszombatba* – MK 1857-ben lett a rimaszombati protestáns algimnázium tanulója.
- 197: 8 *Szontagh Pál* – (1820–1904) politikus, Nógrád megyei földbirtokos, Madách Imre benső barátja, 1865-től országgyűlési képviselő, Tisza Kálmán legközelebbi híveinek és a balközép párt vezéralakjainak egyike, nagy szerepe van az 1875-ös pártfúzió létrehozásában, ezt követően két ízben is a képviselőház alelnökének választják, 1887-től a főrendi ház tagja. Halála után horpácsi birtokát és kúriáját Mikszáth Kálmán vásárolta meg.
- ” 15 *fumigál* – kicsinyel, megvet.
- ” 23 *Filtsik* – A csizmadia alakja, akinek legemlékezetesebb szereplése az *Az a pogány Filcsik* című elbeszélés *A jó palócok*ban (Krk 32, 119–126), MK több szövegében is felbukkan hol szereplőként (pl. *Mikor a sírkövet hoztuk*, Krk 33, 170–177), hol csak említés szintjén. Bár ábrázolásához gyakran hozzátartozik, hogy nem szeret dolgozni (»az Isten csizmadijáé«), ha a szülőföld elbeszélésben egy csizmára kerül a szó, azt általában Filcsik készítette. Nevének helyesírása a Filcsik és Filtsik alak között még *A jó palócokon* belül is ingadozott.
- ” 26 *Kékkő* – falu Szklabonyától 10 km-re északra, szlovákul Modrý Kameň. A falu fölé emelkedő, azonos nevű várat a 13. században építették a Balassák.
- ” 33 *a tudományos Akadémia tagja* – MK-t 1889-ben választotta levelező taggá az MTA. 1910-ben aztán, a jubileumi ünnepek során tiszteleti tag lett.

FÜGGELÉK

HORVÁTH URAM HÁROM LEÁNYA

- M.** I. *A Hét 12. évf., 1. sz., 1901. január 6.*, 3–5. l., teljes névjelzéssel.
 II. *Egyetértés 37. évf., 102. sz., 1903. április 12.*, 18–19. l., teljes névjelzéssel.

Jelen elbeszélés MK azon novellái közé tartozik, amelyeket tulajdonképpen regényrészletként írt, de mivel önállóíthatónak, önmagában is közölhetőnek tartotta, a regény sorozatközlésével párhuzamosan, egy másik lapban novellaként is publikálta őket. Ilyen novellákat a Krk 42. kötetének I. függelékében már közöltünk, az eljárást ott indokoltuk meg részletesen. A *Horváth uram három leánya* címmel *A Hét*ben megjelent szöveg a *Különös házasság* ötödik fejezetének végéből és a hatodik fejezet elejéből áll össze.

Szövegváltozatok

Lap	Sor
201:	1 kémiai (E, H itt és később: <i>chémiai</i>)
”	2 Istenek (H, <i>Különös házasság</i> itt és később: <i>istenek</i>)
”	6 tudományból (H, <i>Különös házasság</i> : tudományából)

- 201 : 7 Csokonai (H: csokonai)
 ” 8 Maecenastól Maecenashoz (Különös házasság: maecenastól maecenashoz)
 ” 10 felesége: (H, Különös házasság: felesége;)
 ” 24 neki akarata (Különös házasság: neki az akarata)
 ” 25 rozsólist (H, Különös házasság: rozsólist – kurzíválva)
 202 : 1 parókiákon (E, H: parochiákon)
 ” 8 meg se ütődtek (E: még se ütődtek – valószínűleg nyomdahiba)
 ” 26 s mikor (Különös házasság: és mikor); szólította fel (H, Különös házasság: szólította föl)
 ” 30 pasquillban (H, Különös házasság: pasquillban)
 203 : 3 letelepedvén (H, Különös házasság: telepedvén)
 ” 9 az belül (H, Különös házasság: belül)
 ” 11 gyöngeség, a tehetetlenség (H, Különös házasság: gyöngeség, tehetetlenség)
 ” 23–24 Petrisevics Horváthok, a Voxit-horváthok (H, Különös házasság: Petrisevics-Horváthok, a Voxit-Horváthok)
 204 : 5 mert (H, Különös házasság: meg)
 ” 7 vállfűzőjét (Különös házasság: vállfűzőjét. * Lap alján MK saját jegyzete: *E két ereklye még most is megvan a Bernáth Zsigmond fiánál, Bernáth Dezsőnél. M.K. Jegyzete.*)
 ” 11 várurasdit: (H, Különös házasság: várurasdit; – [kurzíválva])
 ” 21 levest a Horváthéknál (H, Különös házasság: levest Horváthéknál)
 ” 28 partinak: (E, H: parthienak)
 ” 30 nóbel (Különös házasság, H: nobel)
 ” 33 fel (Különös házasság, H: föl)
 205 : 4 megfordult a (Különös házasság: megfordult néhányszor a)
 206 : 1 mondta a szokott (Különös házasság, H: mondta szokott)
 ” 4 ön is (Különös házasság: is ön)
 ” 8–9 leányomat az ajánlatával (H, Különös házasság: lányomat ajánlatával)
 ” 14 ugyanennyi; ha (H, Különös házasság: ugyanennyi, ha)
 ” 18 No, no –fiatalember; gondolja meg jól; nem annyival. (Különös házasság: No, no, fiatalember, gondolja meg jól, nem annyival.)
 ” 28 tíz papírt (Különös házasság, H: tíz ív papírt); homlokáról mindig csurgott (Különös házasság, H: homlokáról csurgott)
 207 : 4 adja a leányát (Különös házasság: adja leányát)
 ” 14 S hosszú (Különös házasság, H: S a hosszú)
 ” 15–16 az apjának összes (H: apjának összes; Különös házasság: apjának az összes)
 ” 21 fellépnie (Különös házasság: föllépnie)
 ” 26 Ez a csapás... – a Különös házasságban itt új fejezet kezdődik. A következő fejezet címe: *A harmadik leány.*
 ” 26 egész (Különös házasság: teljesen)
 ” 28 fel kastélyában (Különös házasság: föl kastélyában; E: fel kastélyába [valószínűleg nyomdahiba])
 208 : 3 röpkét viselt vagy rütyökét (Különös házasság: röpkét viselt vagy rütyökét)
 208 : 3–6 A zárójeles betoldás a Különös házasságban és A Hétkben MK lábjegyzeteként szerepel, *-gal jelölve.
 ” 7 sem (Különös házasság: se)
 ” 28 ekkor és ekkor (Különös házasság: ekkor és akkor)
 ” 37 hebegett (Különös házasság: hebegte)
 209 : 11 Férfi szemek (Különös házasság: Férfi – szemek)

CÍMVÁLTOZATOK

A BÁNAT BENYIT (7–15 l.) ld. Az első bánat.

A TINTI (7–15 l.) ld. Az első bánat.

KÉT LEGENDA DEÁK FERENC RŐL (15–22. l.) ld. Deák-legendák.

PÁRBAJ – KABÁTOKKAL (22–30. l.) ld. Tisza Lajos és Munkácsy Mihály.

KEMÉNY KOPONYÁK (40–45. l.) ld. A kemény koponyák.

MÁTYÁS, A HŐS (121–129. l.) ld. Más udvar, más levegő.

MÁTYÁS PÁRBAJA (121–129. l.) ld. Más udvar, más levegő.

AZ ELBESZÉLÉS ELMÉLETE (183–187. l.) ld. A hályogkovács.

A KÉPMELLÉKELETEKRŐL

- I. Berci foga a horpácsi Mikszáth Kálmán Emlékházban (a Nógrádi Történeti Múzeum fotója).
- II. Tisza Lajos és Munkácsy Mihály kettős portréja a *Vasárnapi Ujság* 1898/5. számából (70. l.), amely állítólag a *Tisza Lajos és Munkácsy Mihály* megírásának apropóját adta.
- III–VI. A *Tisza Lajos és Munkácsy Mihály* illusztrációi *Az én kortársaim* első kiadásából.
- VII–IX. Illusztrációk *Az öregekhez* a *Vasárnapi Ujság*ból.
- X–XI. Illusztrációk *A kompossessor fákhoz* a *Vasárnapi Ujság*ból.
- XII–XIV. A *Szétbontott krónikák* illusztrációi *Az én kortársaim* első kiadásából.
- XV. Illusztráció a *Mme Gvuáp és a porontyaihoz* a *Vasárnapi Ujság*ból.

TARTALOM

1898	
A Berci fogai vagy a képek roppant értéke	5 221
Az első bánat	7 228
Deák-legendák	15 233
Tisza Kálmán és Munkácsy Mihály (Párbaj – kabátokkal)	22 238
Idegen bőrök	30 252
A királyné mint feleség	37 258
A kemény koponyák	40 274
Az öregek	45 284
A kis szeplős	57 289
1899	
A Katángy meséje	68 297
A rokon	75 305
A fehér kutya	83 310
1900	
A Ponci bűnhődése	90 313
Grisics hitelbe vett bort	108 323
Más udvar, más levegő	121 329
A komposzessor fák	129 336
Szétbontott krónikák	146 345
1901	
M ^{me} Gvuáp és porontyai	159 357
A kladovai menyecske	165 361
1902	
Méretlen hús Tóthéknál	177 367
A hályogkovács	183 370
Karácsonyi legendák	187 381
1903	
A fahuszár, meg a lova, meg a ló sípja	192 383

FÜGGELÉK

Horváth uram három leánya	201	388
---------------------------------	-----	-----

JEGYZETEK

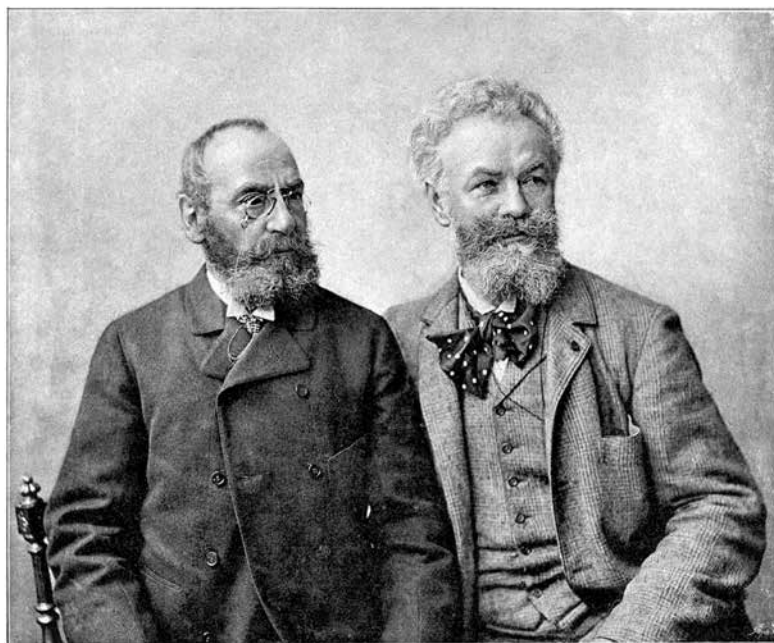
Rövidítések	213
Bevezetés a jegyzetekhez	215
MK publicisztikája Erzsébet királyné halála után	259
MK és az agrárszocializmus	275
MK és a Balkán	323
Címváltozatok	390
A képmelléletekről	391

KÉPMELLÉKLET

I.

II.

GRÓF TISZA LAJOS ÉS MUNKÁCSY MIHÁLY.

1891-iki fénykép után.

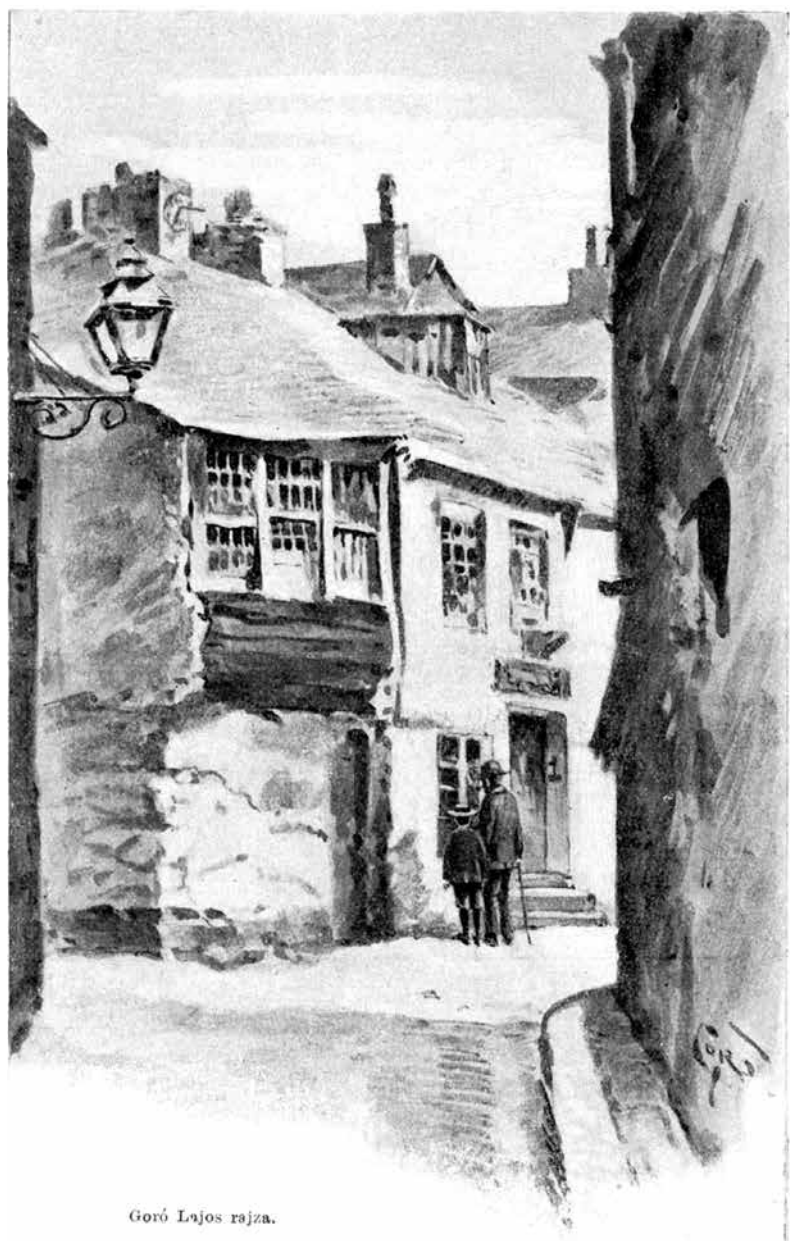
III.

V.

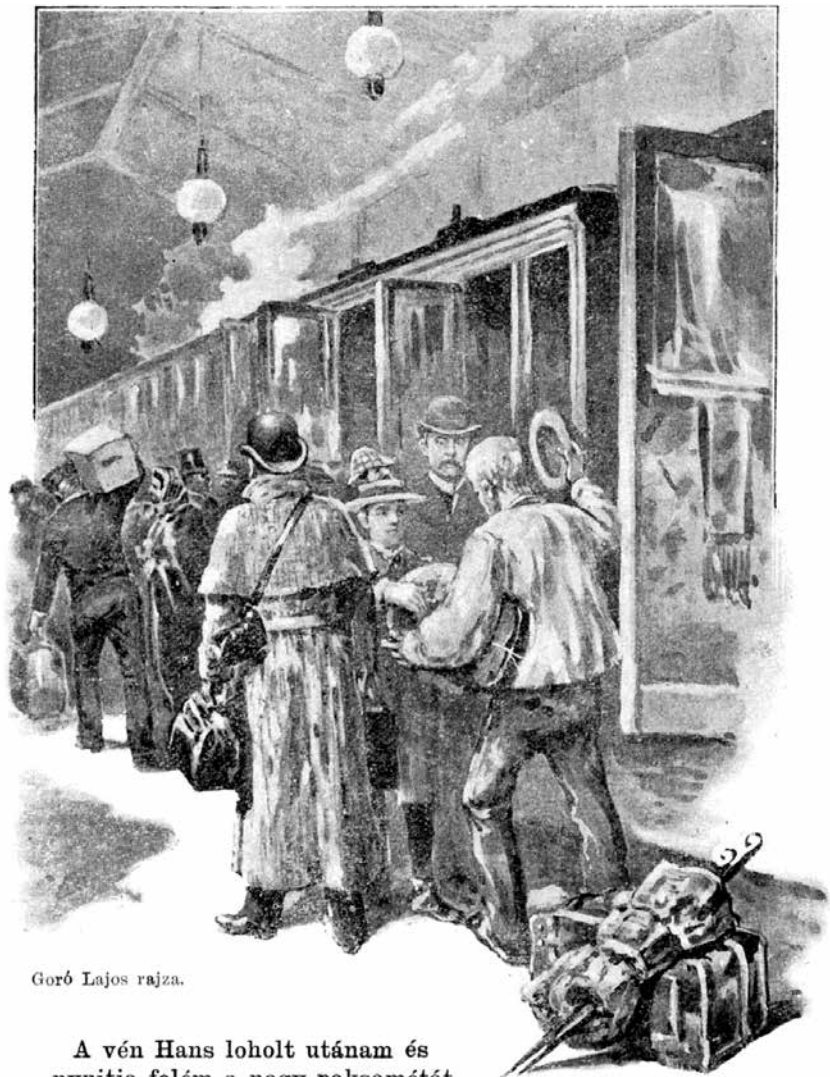
Görö Lajos rajza.

Érdekes szövetet pillantottam meg egy régi ház ablakában.

Görö Lajos rajza.

Az öreg már hozzálátott a méréshez.

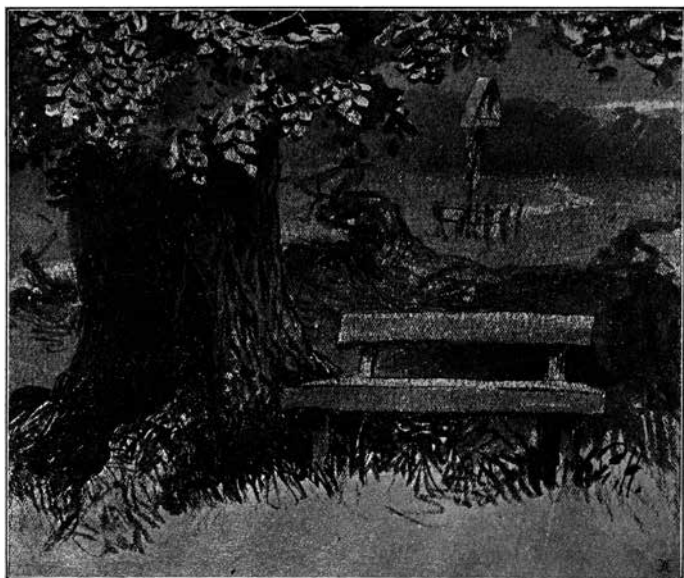

Goró Lajos rajza.

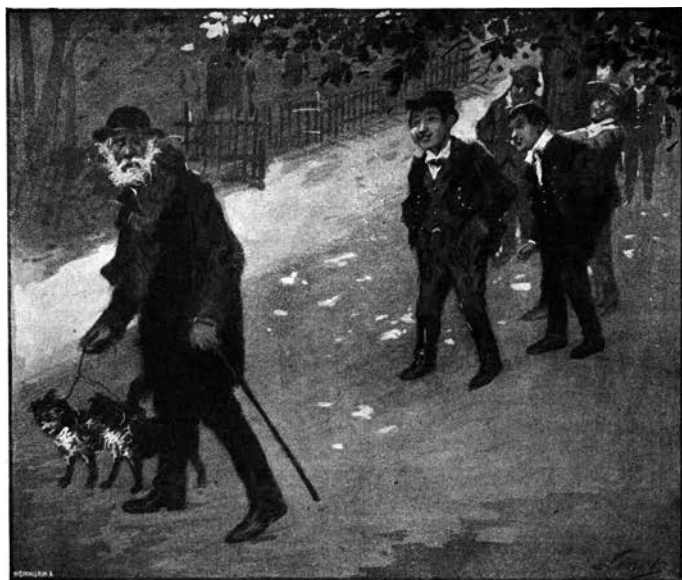
A vén Hans loholt utánam és
nyújtja felém a nagy paksamétát.

Görö.

X.

A OSIKAVAI HÁRSÁK.

XI.

Lének Lajos rajza.

A DIÁKOK GÚNYOLÓDÓ VERSEKET KIABÁLTAK AZ ÖREG LÁNYI UTÁN A NAGY DIÓFA ALÓL.

XII.

XIII.

XV.

GVUÁP ÉS PORONTYAI.

Goró Lajos rajza.